

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2025. №1

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2025. №1

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2025. No 1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҲГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2025

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадриддинович | *Доктори илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмахмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзоди илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор</i>
Расулиён Қаххор Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Дӯстов Ҳамрохон Чумаевич	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Одинаев Фурқат Фарходович	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Шарофзода Рустам Шароф	<i>Номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзоди илмҳои сиёсатиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатиносӣ</i>
Нуриддин Парвин Раймалихон	<i>Номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	<i>Номзоди илмҳои сиёсатиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатиносӣ</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, профессор</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2025©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Доктор филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушуккур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2025

**TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2025

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

АЗ РУШДУ НУМУ ТО ХАРОБИОВАРИҲОИ МУҒУЛ ДАР МОВАРОУННАҲР

Маҳмадаминов М.Қ., Маҳмадаминов С.Қ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарзамини Мовароуннаҳр ё Варорӯд (Варазрӯд) аз манотикҳои мутараққӣ ва пешрафтатарину ободтарин сарзаминҳои тоҷикнишин дар асрҳои миёна ба шумор рафта, аз ҷумлаи бузургтарин марказҳои илму фарҳанг ва аз маконҳои пайдоиши нахустин тамаддунҳо мебошад. Ин қаламрави бихиштосо дар дароза ва масири пуршебу фарози таърих донишмандону олимони зиёдеро тарбия намудаву ба камол расонида, ба арсаи илм ворид намудааст, ки онон бо ақлу заковат ва донишу хиради хеш улуми гуногунро аз худ намуда, илми ҷаҳониро тасхир намуданд ва бо маърифати азалии хеш бисёре аз халқиятҳои биёбонгардро мутамаддин ва баъзе аз қавму қабоилро ба маҷрои илм ворид намуданд. Дар гули қарнҳои ин сарзамин бо фароҳии неъмату иқлими гуворо ва шаҳрҳои тараққинамудаи хеш ҳамсоиягони биёбонгардашро ба ҳайрат овард ва ҳамин буд, ки дар муддати мадиде мавриди ҳуҷуми қавму қабоили бодиянишин қарор гирифта, гоҳҳо ба харобазор ва гоҳи дигар бо лутфу қармати худи истилогарон ва кӯшишу талоши мардуми бумии хеш, яъне тоҷикон аз нав ободон гашта, роҳашро идома меод. Новобаста аз вуруди қабилаҳои гуногуни туркию муғулӣ аз асри X ба ин минтақа ва таъсиси давлатҳои онҳо, тоҷикон аксари аҳолии ин ҷоро ташкил намуда, ҳамоно дар идоракунии давлат нуфузи бештар доштанд ва тамоми коргузориҳои давлатӣ тақрибан ба дасти тоҷикон анҷом мепазируфт. Истилогарони аҷнабӣ, ки то ҳол хислатҳои бодиянишинияшон бартари дошт, ба пешравию тараққиёти кишвар он қадар диққат наметоданд. Аз ин лиҳоз, тоҷикон, ки аз ҷумлаи мутамаддинтарин халқиятҳо дар ин давра ба ҳисоб мерафтанд, бо азму иродаи қавӣ пайи ободии ватани аҷдодӣ ва пешрафти илму фарҳанг дар ин минтақа гардиданд. Бехуда нест, ки ҷуғрофидони асри X Ибни Ҳавқал дар асараш “Сурат-ул-арз” навиштааст, ки “Мовароуннаҳр дар саросари дунё ба фароҳии неъмату сафо ва хурраи ва пурбаракат будан маъруф аст ва мардуми он ба некӣ роғиб ва дорои шавқату муноҷоту қувват ва далериву бузургворӣ ва донишу салоҳанд” [13. с.193; 21. с.133]. Мақдисӣ низ Варорӯдро “зархезтарин замини Худо” ҳисобида, қайд мекунад, ки инчо “саршор аз некиҳо, ободонӣ, донишпарварӣ, диндорӣ, нерумандӣ, дилпоқӣ, ҳамзистӣ мебошад. Мардум сарватманд, покдоман, некхоҳ, меҳмоннавоз, донишмандпараст ҳастанд. Хулоса, ислом дар он ҷо шодоб, давлат неруманд, додгарӣ устувор... маркази илмӣ ва ҷойгоҳи иршод... конҳои онҷо гаронбаҳо, қорвонсароҳояш фаровон, обҳояш сабук, беҳдошташ солим аст” [1. с.81-82]. Айнан ҳамин гуфтаҷоро дигар аз муаррихони асри миёнагӣ, аз ҷумла Истаҳрӣ дар “Масолик ва мамолик” [2. с.221-228], Закариёи Қазвинӣ дар “Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод” [9. с.525], Ибни Бакрон дар “Ҷаҳоннома” [15. с.130] ва дигарон қайд намудаанд.

Бояд гуфт, ки пайдоиши вожаи Мовароуннаҳр ба замони ҳамалоти арабҳо мутааллиқ буда, минтақаи байни дарёи Ҷайхун ва Сайхун дар назар дошта шудааст. Арабҳо, ки сарзамини моро ишғол намуданд, дар ибтидо соҳили рости дарёи Ҷайхун ва баъдан байни дарёҳои Ҷайхун ва Сайхунро Мовароуннаҳр номиданд [17. с.32]. Ҷуғрофияи таърихӣ ин сарзамин ва шаҳрҳои он дар сарчашмаҳои ҷуғрофию таърихӣ чун “Сурат-ул-арз”-и ибни Ҳавқал, “Худуд-ул-олам”-и муаллифаш гумном, “Масолик ва мамолик”-и Истаҳрӣ, “Аҳсан-ут-тақосим фи маърифати-л-қолим”-и Мақдисӣ, “Масолику-л-мамолик”-и ибни Хурдодбех, “Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод”-и Закариёи Қазвинӣ зикр ёфтааст, ки нигоштани он ҳама зарур нест. Айни замон, ин сарзамин дар ҳудуди имрӯзаи Ўзбекистон, вилоятҳои Суғду Хатлон ва ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми ҷануби вилоятҳои Қизилурда ва Туркистони Қазоқистон доман густурдааст [17. с.32].

Аз нахустин қарнҳои баъд аз ислом, ба вижа дар замони ҳукумати Хилофати Аббосиён Варорӯд ба яке аз марказҳои илмию фарҳангӣ дар ҷаҳони ислом таъдил ёфта, шаҳрҳои он, аз ҷумла Самарқанду Бухоро, Хучанду Бунҷикат ва дигарон ба маконҳои аслии илму фунун таъдил ёфта, чун нури эзидӣ ҷаҳони онвақтаро мунаввар сохтанд ва бо ташкил ёфтани давлати мутамаркази Сомониён аҳаммияти он афзун гардид. То онҷое ки нуфузу эътибори маркази ин давлат Бухоро аз пойтахти хилофати Аббосиён бештар гардида, диққати оламиёнро ба худ ҷалб намуд. Абуабдӯлоҳи Рӯдакӣ, ки аз шуарои порсигӯи ҳамин даврон аст, бо ду мисраъ шеърӣ худ нуфузу эътибори ин хонадони тоҷиктабборо чунин баён мекунад:

Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост,
Кучо мири Хуросон аст, пирӯзӣ он ҷост... [3. с.10]

Воқеан, қадру манзалати ин хонадони тоҷикасл чунон зиёд буд, ки аксари сарчашмаҳои асримиёнагӣ онҳоро ҳамчун хонадони маърифатпарвар ситудаанд. Сомониён ба ободу зебо гардонидани сарзамини хеш тавачҷуҳӣ зиёд доштанд ва ҳамин буд, ки шаҳрҳои Мовароуннаҳр рушду нуму намуда, шуҳрати офоқ гардиданд ва дар ҷаҳони он вақта мислашон назир надошт.

Бо инқирози Сомониён аксари қаламрави Мовароуннаҳр ба ихтиёри Қарахониён гузашта, то андозае пешрафти илму маърифат ва рушди шаҳрҳои ин сарзамин бозистод. Зеро Қарахониён ҳислатҳои бодиянишинӣ дошта, ҳулку атвори саҳронишинии худро нигоҳ медоштанд. Пасон, ин сулола зери таъсири Салҷуқӣён, Қарахитойӣён ва Хоразмшоҳӣён афтода, охируламр аз ҷониби Муҳаммади Хоразмшоҳ дар соли 1212 барҳам дода мешавад ва Варорӯд ба тобеияти Хоразмшоҳӣён мебарояд. Дар мудати чанд сол то ҳуҷуми истилокоронаи Чингизхон ба ин сарзамин нуфузу эътибори шаҳрҳои Мовароуннаҳр, хусусан Самарқанду Бухоро ва Хучанд аз нав боло рафта, ба марказҳои илмию фарҳангӣ ва сиёсӣ маъмурӣ мубаддал мегарданд. Хоразмшоҳӣён дар ҳамин ҳангом пурқудраттарин кишвари мусулмони Шарқ маҳсуб меёфт ва ҳудуди ниҳоят васеъро дар бар мегирифт. Аммо, бо ин ҳама шуқуҳу бузургӣ аз дохил ноустувор буд. Аз самти Шарқ бошад, давлати муғулҳо бо сарвари Чингизхон ба ташаккул намудан оғоз намуда, кишварҳои ҳамсоҷашро ишғол ва ба сарҳадоти Хоразмшоҳӣён наздик мешавад. Дар ибтидои қорӯ аз вазъи дохилии давлати Хоразмшоҳӣён оғох мешавад. Ҷолиб ин аст, ки мувофиқи ахбори Шабонқорай Чингизхон Муҳаммади Хоразмшоҳро на ҳамчун султони турк, балки чун Султони тоҷик хитоб мекард [14. с.232].

Муҳаммади Хоразмшоҳ аз ҷиҳати нуруи сипоҳ аз муғулҳо бартарӣ дошт ва аз ҳамин лиҳоз равияи ҷангталабонаро пеша гирифт. Ӯ ҳудахро мисли Искандари румӣ фотеҳӣ бузург ҳисоб мекард ва чунин мепиндошт, ки бо аскарони вафодори қипчоқ бояд то охири дунё юриш намояд [22. с.105]. Ӯ худро мисли Хуршед ва дигар ҳокимонро дар назди хеш хурд тасаввур мекард. Бинобар ин, аввалин шуда, оташи хашму ҳушунатро миёни муғулҳо ва давлати Хоразмшоҳӣён барафрӯхт ва фоҷиаи Утрор баҳонае барои ҳуҷуми Чингизхон ба минтақаи Мовароуннаҳру Хуросон гардид.

Моҳи сентябри соли 1219 Чингизхон бо артиши худ ба Утрор расида, қувваи ҳарбии худро ба се қисм тақсим намуд: як қисми қушуни худро ба писаронаш Уқтой ва Ҷағатой супорид, ки Утрорро муҳосира кунанд; қисмати дигари онро бо роҳбарии Ҷуҷӣ барои забт намудани шаҳрҳои соҳили дарёи Сир ба тарафи Ҷанд равона кард. Худи ӯ бо ҳамроҳии писараш Тулуй қувваҳои асосиро гирифта, ба тарафи Бухоро ҳаракат намуд. Муҳаммади Хоразмшоҳ ба ҷойи он, ки роҳбарии артишро ба дасти худ гирифта, муттаҳидона амал кунанд, баръакс пароканда намуда, дар шаҳрҳои гуногун ҷойгир намуд, ки ин ибтидои шикасти ӯ буд.

Шаҳри Утрор минтақаи сарҳади байни Хоразмшоҳӣён ва муғулҳо ба шумор мерафт ва муғулҳо аввалин шуда барои забти он ва “қасосгирӣ” талош намуданд. Шаҳрро шаст ҳазор мудоғиачӣён бо сарвари Ғоирхон муҳофизат мекарданд. Ғоирхон то охири

лахзаи ҳаёт аз мубориза даст накашид. Шаҳр шаш моҳ ба муҳосира тоб оварда, охируламр аз ҷониби лашкари ғаддори Чингизхон забт карда шуд.

Бухоро аз ҷумлаи пешрафтатарин ва серчамбияттарин шаҳрҳои шарқи исломӣ маҳсуб меёфт ва ҳангоми ҳучуми муғулҳо ба ин шаҳри бостонии тоҷикон ҳамано нуфузи бештар дошт. Муаллифи маҷҳули асари “Худуд-ул-олам” ҳанӯз дар асри X тавсифи бузургии ин шаҳр намуда, навиштааст, ки “Бухоро шаҳре бузург аст ва ободонтарин шаҳрест андар Мовароуннаҳр ва мустақарри малики Машриқ аст” [20. с.62]. Ибни Ҳавқал низ навиштааст, ки “дар миёни сарзаминҳои исломӣ шаҳре босафотару зеботар аз Бухоро надида ва нашунидаам” [13. с. 202; 21. с.142]. Закариёи Қазвинӣ, ки аз ҷуғрофидонони замони муғул аст, тавсиф аз бузургии машҳур будани Бухоро намуда, навиштаи муаллифи “Сувар” ном асарро меорад, ки чунин аст: “Дар ҳамаи шаҳрҳои ислом шаҳре ба зебоии Бухоро надидаам” [9. с.484]. Қазвинӣ дар идома зикр намудааст, ки “ҳанӯз ҳам Бухоро маркази фақеҳону ҷойгоҳи фозилон ва пойгоҳи донишҳои фитрист...ҳеч шаҳре нест, ки мардумаш ба андозаи мардumi Бухоро ба донишмандон эҳтиром гузоранд” [9. с.485]. Аз ин гуфтаҳо баръало рушан мегардад, ки шаҳри Бухоро ҳангоми таҳҷуми ваҳшиёнаи муғул аз муҳимтарин марказҳои илмию фарҳангӣ ва сернуфустарин шаҳрҳо буда, ободу зебо буд. Тавре зикр карда шуд, Чингизхон бо ҳамроҳии писараш Тулуй бо лашкари ҷаррори худ барои забти шаҳри Бухоро раҳсипор гардида, дар масири хеш якҷанд шаҳрҳои хурдро ишғол намуда, ба харобазор табдил медиҳад. Пасон ба Бухоро наздик шуда, онро ба муҳосира мегирад. Ҷувайнӣ менависад, ки “лашкарҳо бар адади мӯру малах фузун буд ва аз ҳасру эҳсо берун. Фавҷ-фавҷ ҳар як чун дарёе дар мавҷ мерасиданд ва ба гирди шаҳр нузул мекарданд” [4. с.53]. Бо вучуди он, ки шаҳри Бухоро аз бузургтарин шаҳрҳои Хоразмшоҳиён маҳсуб меёфт, вале онро артиши каме мудофиа мекард. Ба навиштаи Ибни Асир Муҳаммади Хоразмшоҳ 20 ҳазор лашкари худро барои дифоъ аз Бухоро гузошт [10. с.5006]. Чунон шаҳри бузургро дар ихтиёри чунин лашкари ночиз гузоштан ҷузъ таҳқиरे беш набуд, ки Хоразмшоҳиёни бемағз бар идае аз мардумони тоҷик раво дида буд [16. с.262]. Шаҳр се шабонарӯз муқобилият карду халос. Қисме аз лашкариёни вогузоштаи Хоразмшоҳ тарки шаҳр намуданд. Дар ҳамин “замоне ки дастаи панҷҳазорнафарии Иноничхон ба ҷойи мудофиа намудани Бухорои шариф шавқату диловарии ҷанговариро ба нангу бадномии гурез иваз намуд, аёну бузургони шаҳр... ба ин қарор омаданд, ки сари ҳам аз сари баланд дида дар амон мемонад” [22. с.182-183] ва дарвозаҳои шаҳрро ба рӯи душман кушоданд. Муғулон ба шаҳр ворид шуда, мардumi зиёдеро қатл ва онро ғорат намуданд. То он ҷое ки Ибни Асир мегуяд: “Бухоро ба вазъе даромад, ки дигар паранда дар он парвоз намекард ва чунон шуд, ки ҳеч кас ва ҳеч чиз дар он ҷо намондааст” [10. с.5008]. Боқимонда мардумро ғулом намуда, занонро байни ҳам таксим намуданд ва ин шаҳри таърихии тоҷиконро ба хок яксон карданд. Ҳатто, Ибни Баттута баъди сад сол аз ин шаҳри бостонии тоҷикон дидан намуда, аз вайрона ва харобиҳои он навишта, зикр мекунад, ки “Бухоро маркази билоди Мовароуннаҳр аст, ки ба дасти Чингизи тотори малъун вайрон гардид. Инак масочид ва бозорҳои он ҷуз қисмати кучаке маҳруба (вайрона, харобшуда – С.М.) аст ва мардumi он дар зилат ва хорӣ басар мебаранд... ва акнун дар Бухоро касе, ки чизе аз илм бидонад ё инояте ба он дошта бошад, пайдо намешавад” [11. с.443]. Аз ин ҷо равшан мегардад, ки ваҳшонияти муғулҳо то он ҳадде зиёд буда, ки ин шаҳри бостонӣ ва маркази илму фарҳанги тоҷикон ба харобазор табдил ёфта, муддати зиёде валангор боқӣ мондааст.

Дигар аз шаҳрҳои маъруфи тоҷикон дар минтақаи Мовароуннаҳр шаҳри Самарқанд ба шумор мерафт, ки дар ин давра аз марказҳои маъмурии давлати Хоразмшоҳиён маҳсуб ёфта, ниҳоят пешрафта ва ободу зебо буд. Сарчашмаҳои зиёде тавсифи ин шаҳр намуда, онро сутудаанд. Ҳазин бинни Манзари Руқошӣ дар ташбеҳи Самарқанд, ки онро ибни Фақеҳ дар асараш овардааст, гуфтааст: “Самарқанд аз хурраи ва сарсабзӣ ҷунони осмон аст. Коҳҳои сарафроштааш ситорагон аст. Рӯди миёнааш ҷунони қаҳқашон аст ва боруи гирдаш ҷунони Хуршед аст” [19. с.20]. Яъқубӣ ҳам навиштааст, ки “Самарқанд яке аз шуқухтарин ва арҷмандтарин ва нерумандтарин билоде аст, мардумони бештар, қаҳрамононе сарсахтар ва ҷангҷӯёне шикеботар” [6. с.69] дорад. Қазвинӣ ҷуғрофидони

асри XIII низ аз машхур будани он нигоштааст [9. с.506]. Аз ин гуфтаҳо равшан аст, ки Самарқанд ҳангоми ҳучуми муғулҳо тараққӣ карда ва аз муҳимтарин шаҳрҳои Хоразмшоҳиён буд. Муғулҳо баҳори соли 1220 ба ин шаҳри бостонии тоҷикон наздик шуданд. Муаллифи асари “Маҷма-ул-ансоб” Шабонкароӣ навиштааст, ки “Самарқанд подшоҳона ва дорулмулки Мовароуннаҳр” буд ва “саду даҳ ҳазор савор дар шаҳр” ҷойгир карда шуд [14. с.237]. Хондамир низ шумораи муҳофизонро як саду даҳ ҳазор зикр кардааст [23. с.31]. Ибни Асир бошад, ин шумораро панҷоҳ ҳазор нафар медонад [10. с.5006]. Шаҳр бо ин миқдор лашкар, деворҳои мустаҳкам ва захираи хурокае, ки мардум гирдоварӣ намуда буданд, иқтидори беш аз як сол муқобилият кардан ва аз тааррузи муғулҳо эмин монданро дошт. Ҳатто, мардум барои дифоъ аз шаҳри худ, ба мубориза бархоста буданд. Аммо, миёни ин ҳама анбуҳи мардум якдилӣ ва ҳамраӣ набуд. Муғулҳо шаҳрро ба муҳосира мегиранд. Мудофиачиён муқобилияти саҳт нишон медоданд ва ҳатто қисме ба берун баромада, ба лашкари муғул зарба заданд, вале пасон ба доми муғул афтада, кушта шуданд. Ин дар дили баъзе аз лашкариён ва савдогарону руҳониён тарсро ба вучуд овард. Ибни Асир навиштааст, ки дар ҳамин ҳангом сипоҳиёни турк наҷангида, ба худ гуфтанд: “Мо ҳам аз наҷоди муғулон ҳастем ва моро намекушанд”. Аз ин рӯ дарҳости амон карданд ва муғулон низ дарҳостро пазируфтанд. Онҳо ҳам дарвозаҳои шаҳрро кушоданд ва бо дороии худ назди муғулҳо рафтанд. Муғулон... ба рӯяшон шамшер кашиданд ва то охирин нафар ҳамаро куштанд [10. с. 5009]. Мардум бошанд, дар кӯчаҳои шаҳр зидди муғулон қаҳрамонона меҷангиданд. Бо азобу укубат шаҳр ишғол шуд ва ба қавли ибни Асир “ҳамин ки вориди шаҳр шуданд, ҳарчӣ ёфтанд ба яғмо бурданд ва масҷиди ҷомеи шаҳрро ба оташ заданд” [10. с.5009]. Дар идомаи ин гуфтаҳо Муҳаммади Шабонкароӣ низ менависад, ки Чингизхон “фармуд то аҳолии шаҳрро ҷумла аз шаҳр ба саҳро ронданд ва шаҳрро ғорат карданд ва аз хешони модари Султон си ҳазор мард бидуштанд ва аз ҷамоате, ки ба саҳро ронда буданд си ҳазор мардро аз барои он ки пешаварони хуб буданд, ба ҳашар бурданд ва боқиро бидуштанд” [14. с.237]. Ибни Баттута пас аз як қарн нигоштааст, ки ҳамоно “бисёр аз қисматҳои дохилии шаҳр ба ҳолати вайрона афтадааст” [11. с.456]. Аз ин ҷо баръало маълум мегардад, ки муғулҳо шаҳри таърихӣ ва муҳимтарин маркази тамаддунии тоҷикон - Самарқандро ба ҳок яксон намуда, ба генотсиди тоҷикон таъсири ниҳоят манфӣ расониданд.

Муҳаммади Хоразмшоҳ баъди аз фуру рехтани Самарқанд ба дасти муғулҳо огоҳ шудан, ба ҷойи он ки сипоҳи хуросонии хешро ҷамъоварӣ намуда, барои дифоъ аз дигар шаҳрҳои муқобилият нишон диҳад, фирор намуда, дар яке аз ҷазираҳои ҷануби баҳри Ҳазар панох бурд ва барои ташкили мубориза зидди истилои муғул ҷорae наандешид [7. с.605] ва дар ҳамонҷо вафот кард.

Дигар аз шаҳрҳои Мовароуннаҳр, ки аз ҷумлаи шаҳри таърихӣ ва ободу зебои тоҷикон ба шумор мерафт, Хучанди бостонӣ буд. Дар асрҳои миёнаи ин шаҳри тоҷиконро бо дарназардошти ободию зебоияш “Арусидунё” ё “Тирози ҷаҳон” мегуфтанд. То замони истилои муғулҳо низ ҳамин шоистагии худро нигоҳ медошт. Муғулҳо бо сарвари Олоқнуён бо панҷ ҳазор нафар барои забти Банокату Хучанд фиристода шуданд. Банокат муддати зиёде тоб наоварда, аз ҷониби муғулҳо ишғол ва вайрону валангор шуд. Пас аз ин, муғулҳо барои ишғоли Хучанд роҳ паймуданд ва гумон доштанд, ки ба осонӣ онро тасхир хоҳанд кард. Ҳокими Хучанд Темурмалик дар садаи мубориза алайҳи муғулон қарор дошт ва барои дифои шаҳр аллақай ҷораҳои муҳиме андешида буд. Мудофиачиён лашкари панҷҳазораи муғулро торумор намуданд. Пас аз ин, муғулҳо анбуҳи зиёди мардуми асирафтадаро бо ҳамроҳии лашкари бисёр барои забти Хучанд фиристоданд. Хучанди бостонӣ дар муқобили душмани ғаддор тоб наоварда, дар охир таслим шуд. Муғулҳо ин шаҳри бостонии тоҷиконро ҳам талаву тороч намуда, мардуми зиёдеро қатл ва ба асорат гирифтанд. Темурмалик дар қалъае миёни дарёи Сир муборизаи хешро идома дод, ки рафти ин набардҳо дар китоби С. Айнӣ “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, Бойматов Л. “Темурмалик дар пажӯҳишҳои таърихӣ” ва дигарон инъикоси худро ёфтааст.

Дигар аз шаҳрҳои Мовароуннаҳр Тирмиз буд. Ин шаҳр гарчанде ки хурд бошад, ҳам ободу пешрафта буд. Муғулҳо барои забти ин шаҳр низ талош намуданд. Мардум ба

муқобили душман диловарона ва шуҷоатмандона мубориза бурданд, аммо аз сабаби фузунӣ душманд, шикаст хурданд. Баъд аз 11 рӯзи муқовимат муғулҳо шахрро ишғол ва мардумро ба сахро бароварда ба қатл мерасонанд ва шахрро вайрону валангор сохта, оташ мезананд [8. с.323]. Ба иттилои Хондамир “сокинони он балда (шаҳр-С.М.)-ро аз сағиру кабир ва ғанию фақир бикуштанд” [23, с.37]. Рашидуддин, ки нигоштаи ӯро Давлаталӣ Давлатзода ва Н. Амиршоҳӣ иқтибос овардаанд, менависад, ки дар аёми қатли тирмизиён хангоме ки як муғул шамшерашро боло карда, сари пиразанеро буриданӣ мешавад, пиразан ба илтиҷо медарояд: “Агар маро накушӣ, ман ба ту як марворид медиҳам.” Муғул шамшерашро поён карда мепурсад: “Канӣ марворид?” Пиразан шикамашро нишон дода мегӯяд: “Марворид дар шикамам”. Муғул шиками пиразанро чок карда марворидро пайдо мекунад. Вақте ки ин хабар ба Чингизхон мерасад, ӯ фармон медиҳад, ки шиками ҳамаи тирмизиён... чок карда шавад [8. с.323; 5. с.565]. Шабонқорай низ ин ҳодисаро нақл карда, менависад, ки пас аз ин “ҳар қучо муғулон мерасиданд бисёр мардумро шикам мешикофтанд ба умеди он ки чизе фурӯ бурда бошад!” [14. с.238]. Хондамир низ айнан ин воқеаро баён доштааст [23, с. 37-38]. Воқеан, муғулҳои биёбонгард дар ҳамаи шаҳрҳои ишғолнамудаашон даст ба ваҳшоният зада, мардуми зиёдеро қатли ом карданд, ки таърих ин гуна ҳаводисро ёд надорад. Дигар аз шаҳру навоҳии Мовароуннаҳр, аз ҷумла Чоч (Шош)-у Шумон, Уструша, Нахшаб, Фороб, Хуталон ва дигарон низ тасарруф ва ғорат карда шуд. Ба қавли Ибни Асир, ки Сайфуллоҳ Мулоҷонов онро дар мақолаи худ иқтибос овардааст: “аз ибтидои олам то дамидани сури Исрофил ҳодисае ба ин бузургӣ иттифоқ наuftодааст” ва “шояд то инқирози олам ва поёни ҷаҳон мардум чунин ҳодиса ва чунин қавми хунхореро, ки назирӣ онро ҷуз Яъҷучу Маъҷуч набошад, набинанд” [18. с.223].

Дарвоқеъ, бояд қайд намуд, ки хангоми истилои муғулҳо ба минтақаи Мовароуннаҳр барои муқобила бо душман дар шаҳрҳои он то андозае артиши фаровон мавҷуд буда, деворҳои шаҳр аз ҳар ҷиҳат мустаҳкам ва тавоноии муқобила бо душманро доштанд. Дар баробари ин, аксари мардум барои дифоъ аз нангу ор ва Ватани хеш ба мубориза бархостанд. Аммо, баъзе аз ҳамватанон шарофати худро фурухта, барои зистани чандрӯза ба ҳамватанони худ хиёнат карда, аксари шаҳрҳоро таслими душман намуданд. Кам дар кам шаҳре буд, ки пешвоён ва бузургонаш дар сафи пеш истода, бар муқобили душман мубориза баранд. Дар баробари ин, парокандагӣ ва муттаҳидона мубориза набурдан кори муғулҳоро осон кард.

Ҳамин тарик, ҳучуми муғулҳо ба сарзамини Мовароуннаҳр бо кушта шудани садҳо ҳазор тоҷикон ва валангор гардидани муҳимтарин шаҳрҳо ва марказҳои илмию фарҳангии миллати қуҳанбунёду тамаддунофарӣ тоҷик анҷом пазируфт. То он ҷое муғулҳо ваҳшоният нишон доданд, ки аз баъзе шаҳрҳои ин қаламрав ба ҷуз ном нишоне боқӣ намонд. Аксари шаҳрҳо аз одам ҳолӣ шуда, бисёре аз донишмандону олимони тарки минтақа намуданд. Ин сарзамини бихиштосо, ки тавсифи бузургии он дар сарчашмаҳои ҷуғрофию таърихӣ қабл аз ҳамалоти муғулҳо зикр меёфт, вайрону валангор гашта, муддати зиёде аз шукуфтани бозмонд.

АДАБИЁТ

- 1) Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ, Аҳсан-ут-тақосим фи маърифат-ил-ақолим, тарҷумаи Алинакӣ Манзавӣ, ҷопи аввал, бахши дувум –Техрон: Амир Кабир, 1361, 810с
- 2) Абуисҳоқ Иброҳим Истаҳрӣ, Масолик ва мамолик, ба кушиши Эраҷ Афшор, -Техрон: интишори илмӣ ва фарҳангӣ, 1340, 228 с.
- 3) Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Шеърҳо. Мураттибон Расулиён Қ., Мусоев А., - Душанбе:Адиб, 84 с.
- 4) Алоуддин Атомалик ибни Балоуддин ал-Чувайнӣ. Таърихи Ҷаҳонгушой, ҷ.1, -Техрон: 1337
- 5) Амиршоҳӣ Н., Давлатдорӣ тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. -Душанбе: Амри илм, 1999, 1008 с.
- 6) Аҳмад ибни Аби Яъқуб, Ал-булдон, тарҷумаи доктор Муҳаммад Иброҳим Ояӣ. - Техрон: Нигоҳ, 1356, 156 с.
- 7) Ғафуров Б. Тоҷикон – таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна, к.1, -Душанбе: Ирфон, 1983, 705 с.
- 8) Давлатзода Д. Мусулмонон таърихи воқеии инкишоф ва таназзул. -Душанбе: Эр-граф, 2017, 520 с.
- 9) Закариёи Қазвинӣ, Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод. - Хучанд: Меъроҷ, 2018, 648 с.

- 10) Ибни Асир, Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон, тарҷумаи Али Ҳошимӣ, ҷ.1-33. - Исфаҳон: маркази таҳқиқоти роёнаи Исфаҳон, 5130 с.
- 11) Ибни Баттута. Сафарнома. Тарҷумаи доктор Муҳамадали Муваҳҳид, ҷ.1, -Техрон: чопи панҷум, 1370, 639 с.
- 12) Ибни Хурдодбех, Масолик ва мамолик, тарҷумаи Саъид Хокарнад, -Техрон: мероси миллал, 1371, 232 с.
- 13) Ибни Ҳавқал. Эрон дар Сурату-ларз (Сафарнома). Тарҷума ва тавзеҳи доктор Ҷаъфар Шиор. - Техрон:Амир Кабир, 1366, 402 с.
- 14) Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад Шабонкорай. Маҷма-ул-ансоб. Ба тасхеҳи Мирҳошим Муҳаддис. - Техрон: Амир Кабир, 1363, 374 с.
- 15) Муҳаммад ибни Начиби Бакрон. Ҷаҳоннома. - Хучанд: Хуросон, 2019, с.193.
- 16) Неъматов Н., Амиршоҳӣ Н., Мирбобоев А, Пирумшоев Ҳ. Таърихи халқи тоҷик. к.2. Муъҷизаи классикии тоҷикон, - Хучанд: Ношир, 2008, 816 с.
- 17) Расулиён Қ. Ҷуғрофияи таърихӣ сарзамини тоҷикон ва шаҳрҳои қадимаи он. - Душанбе: Аршан, 2024, 76 с.
- 18) Сайфуллоҳ Муллоҷонов, Атомалик Ҷувайнӣ ва “Таърихи Ҷаҳонгӯшо”-и ӯ, паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. - Душанбе: №6 (95), 2021, 313 с.
- 19) Хуросон: Мероси авлодӣ. -Душанбе:Сарват, 1991, 24 с.
- 20) Худуд-ул-олам. Таҳияи Абдучамол Ҳасанов. - Душанбе: Бухоро, 2014, 588 с.
- 21) Худуд-ул-олам. Ибни Ҳавқал Сурат-ул-арз, Муҳаммад Обиди Иршод Ҷаҳорбоғи гулҳо, таҳияи Зариф Шариф, -Д.: Адиб, 2008, 212 с.
- 22) Ян В.Г., Чингизхон, тарҷумаи Р.Ҳошим, -Душанбе:Адиб, 1988, 400 с.
- 23) Фиёсуддин ибни Ҳимомуддин Ҳусайнӣ (Хондамир), Ҳабиб-ус-сияр фи ахбори-л-афроди башар, ҷ.3, Хайём, 1380, 760 с.

АЗ РУШДУ НУМУ ТО ХАРОБИОВАРИҲОИ МУҒУЛ ДАР МОВАРОУННАҲР

Дар мақолаи мазкур мавзӯи аз рушду нуму то ба харобиовариҳои муғулон дар Мовароуннаҳр тавассути сарчашмаҳои ҷуғрофӣ таърихӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мовароуннаҳр яке аз сарзаминҳои таърихӣ тоҷикистонӣ ва аз марказҳои муҳими илму фарҳанги тоҷикон ба шумор мерафт.

КАЛИДВОЖАҲО: Мовароуннаҳр (Вароруд), рушд, сарзамин, сарчашмаҳои таърихӣ, муғулон, ҳучум, харобӣ.

ОТ РАЗВИТИЯ ДО РУИН МОНГОЛОВ В МОВАРУННАХРЕ

В данной статье рассматривается тема освоения Моваруннахра до опустошения монголами на основе географических и исторических источников. Моваруннахр был одной из исторических земель, населенных таджиками, и одним из важных центров таджикской науки и культуры.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Моваруннахр, освоение, земля, исторические источники, монголы, нашествие, разрушение.

FROM THE DEVELOPMENT TO THE RUINS OF THE MONGOLS IN MOVAROUNNAHR

This article examines the development of Movarunnahr before its devastation by the Mongols based on geographical and historical sources. Movarunnahr was one of the historical lands inhabited by Tajiks and one of the important centers of Tajik science and culture.

KEYWORDS: Movarunnahr, development, land, historical sources, Mongols, invasion, destruction

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадаминов М.К.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таърихи нав ва навали кишварҳои хориҷии факултети таърих. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17. Телефон: **992 98 790 53 33.**

Маҳмадаминов С.К. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети таърих. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17. Телефон: **992 91 866 70 59.**

Сведения об авторах: *Махмадаминов М.К.* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран исторического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки 17. Телефон: **992 98 790 53 33.**

Махмадаминов С.К. – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса исторического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, Рудаки 17. Телефон: **992 91 866 70 59.**

Information about the authors: *Makhmadaminov M.K.* – Tajik National University, Applicant of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, 17. Phone: **992 98 790 53 33.**

Makhmadaminov S.K. – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, 17. Phone: **992 91 866 70 59.**

РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО КОСТЮМА В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ МОДЫ В СОВЕТСКУЮ ЭПОХУ

Канбина А.А.

Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана

Изучение роли таджикского национального костюма в развитии модной индустрии Советской эпохи актуально в контексте современных исследований культурной идентичности и этномоды. В условиях глобализации и унификации культур традиционные элементы национального костюма приобретают особую ценность как символ самобытности и источник вдохновения для дизайнеров. Анализ влияния таджикских этнических мотивов на советскую моду позволяет не только осмыслить механизмы взаимодействия традиций и социалистической идеологии, но и подчеркнуть вклад таджикской культуры в формирование общей модной эстетики СССР. Это исследование важно для сохранения культурного наследия и его популяризации в современной модной индустрии.

Если в 1920-1940-е гг. основу советского моделирования составлял русский народный костюм, то в 1960-1970-е гг. российские модельеры начали изучать и использовать особенности этнокультуры разных народов СССР (Поволжья, Прибалтики, Кавказа, Средней Азии и др.).

Светлана Гнатуш, работавшая главным модельером в Республиканском Доме моделей Таджикистана и покинувшая страну во время гражданской войны, отмечала, что индустрия моды в Советском Таджикистане стремительно развивалась. По её словам, таджики всегда ценили моду и стремились стильно одеваться. Таджикская одежда советского периода имела уникальный характер и специфику, что достигалось благодаря использованию традиционных мотивов национального орнамента для украшения различных изделий. В то время в модной индустрии существовали государственные заказы и цензура, представленные художественным советом, который принимал решения на уровне заводов и фабрик в каждой республике. Политика в области культуры костюма определялась Москвой и её художественными советами, курирующими производство одежды.

Народные традиции оказали значительное влияние на развитие таджикской моды с момента её становления в 1980-х годах.

Некоторые западные исследователи отмечают, что владельцы текстильных и модных предприятий, ремесленники и предприниматели Центральной Азии, включая Таджикистан, стремились сохранить свою идентичность, совмещая «традиционное» и «современное», «национальное» и «модное».

Таджикский костюм стал важным символом сохранения культурных традиций.

Национальные орнаменты, узоры и элементы костюма интегрировались в массовое производство одежды, подчеркивая уникальность таджикской культуры даже в условиях стандартизированной моды советского периода. В советское время мода стала важным инструментом культурного обмена между республиками. Таджикский костюм демонстрировался на всесоюзных показах мод, выставках и культурных мероприятиях, что способствовало его популяризации и укреплению межкультурных связей.

• **Интеграция с промышленностью** - Модели одежды, вдохновленные национальным костюмом, производились на текстильных фабриках Таджикистана, что поддерживало экономику республики и развивало её индустрию моды. Государственные заказы стимулировали внедрение национальных мотивов в массовую одежду.

• **Политический аспект** - Советская власть активно поддерживала использование национальных мотивов в моде как часть политики мультикультурализма. Это способствовало созданию уникального образа Таджикистана как части многонационального Союза.

• **Формирование этнокультурного стиля** - Советское время стало периодом формирования нового этнокультурного стиля, в котором национальный костюм адаптировался к повседневной жизни, отражая синтез традиций и современных потребностей.

В женской моде таджикский костюм играл значимую роль, предлагая утонченные, но практичные элементы, такие как свободные платья, шелковые ткани с уникальными орнаментами и аксессуары. Это способствовало созданию образа современной, но традиционно связанной с культурой женщины. Через таджикский костюм передавались знания о национальной истории и культурных ценностях. В образовательных учреждениях и творческих кружках при домах культуры изучали орнаменты и технику изготовления элементов традиционного костюма, что способствовало сохранению ремесленных навыков.

Национальный костюм стал неотъемлемой частью сценических образов в театрах и на массовых праздниках. Его использование в спектаклях и фестивалях подчеркивало этническую самобытность Таджикистана и привлекало внимание к его культурному наследию. Таджикский костюм стимулировал рост текстильной промышленности, ориентированной на производство тканей с национальными узорами, таких как атлас и адрас. Это поддерживало локальные традиции ткачества и вышивки, которые продолжали развиваться и в индустриальных условиях. Формирование символики для праздников и официальных мероприятий Таджикский костюм стал важным атрибутом для торжественных мероприятий, государственных праздников и международных выставок. Он служил средством выражения национальной гордости и демонстрации уникальной культурной идентичности.

Богатая культура таджикского костюма не осталась незамеченной. Её элементы начали появляться в союзной моде, а впоследствии стали вдохновением для международных дизайнеров, что способствовало укреплению культурного имиджа Таджикистана за пределами СССР. Интеграция национальных мотивов в массовое производство одежды обеспечила работой ремесленников, дизайнеров, швей и текстильных мастеров. Это способствовало экономическому развитию и профессиональной специализации в индустрии моды. Женщины играли важную роль в сохранении и развитии традиций, связанных с созданием костюмов. Их участие в текстильной и модной индустрии не только поддерживало семейные традиции, но и способствовало их финансовой независимости и социальной активности. Советская мода позволяла таджикским модельерам экспериментировать с сочетанием национальных мотивов и современных форм. Это способствовало созданию уникальных дизайнерских решений, которые впоследствии стали узнаваемыми символами таджикской моды.

Эти аспекты подчеркивают, что таджикский костюм в советский период был не только отражением культурных традиций, но и активным участником в процессе формирования модной индустрии, которая сохранила свою связь с историческими корнями, развивая современные подходы и дизайнерские решения.

Национальные наряды в советском Таджикистане надевали не только по праздничным дням. Тюбетейка, традиционные косички и платье с узором носили и в повседневной жизни, что способствовало укреплению сохранения традиций в развитии современности в Таджикистане в 80-е годы.

Девушки в советском Таджикистане предпочитали разные виды одежды: одни любили традиционные наряды, другие – современный стиль в одежде.

Особенное влияние на направление одежды этой эпохи оказала музыка в стиле диско и другие современные вариации. Поэтому в моду вошел яркий броский макияж, крупные украшения из пластика или металла, широкая бесформенная одежда и экстравагантные прически, которые держались исключительно с помощью лака и геля.

В начале же 80-х советские женщины только начинали экспериментировать с образом. Девушки в советском Таджикистане предпочитали разные виды одежды, но все же в каждом образе чувствовался национальный мотив.

Так, например, платья в Таджикистане шились на кокетке с откидным воротничком, как это принято в национальной культуре. Городские дамы кроили себе шелковые ситцевые платья-кимоно на подкладке покороче, а сельские женщины добавляли к этой основе рукава и узенькие штанишки из атласа, ведь традиционный женский костюм состоял из платья-рубахи, шаровар, халата, головного платка, тюбетейки, обуви. В основном кто помоложе, носили короткие платья

свободного покроя до колен, а вот женщины более зрелого возраста одевались подобающе: длина платья прикрывала колено, под него также надевались штанишки с национальной тесьмой внизу — шероз, вышитой крестиком вручную. Что касается повседневной одежды душанбинских женщин в 80-е, то предпочтение отдавалось шитью по собственному эскизу из легких воздушных материалов, таких как ситец, атлас, натуральный шелк, крепдешин и отечественный хлопок.

Образ простой таджикской девушки, состоявший, в основном, из широкого платья прямого силуэта на кокетке из ткани «адрас» или «атлас», тюбетейки, расшитой цветными шелковыми нитками, стал символом Таджикистана начала 20 века. Этот образ был отображен почти во всех художественных фильмах того времени и переносился также в изобразительное искусство, несмотря на то, что во многих горных регионах преобладали другие образцы одежды, такие как платья «чакан», круглые тюбетейки, расшитые яркими разноцветными орнаментами, огромные платки, выполненные в стиле «гулбаст» (техника «батик»).

Постепенно, по мере развития местной промышленности, разнообразились виды ткани «атлас», стали изменяться фасоны и силуэты платьев, появились новые украшения, изготовленные из современных и недорогих материалов. Шелковые ткани, такие как атлас, и яркая цветовая палитра таджикских костюмов часто использовались для создания вечерних и сценических нарядов. Эти элементы добавляли экзотичности и изысканности. Это способствовало развитию текстильной промышленности в Таджикистане, что еще раз доказывает, что национальный костюм играл важную роль в развитии моды в ту эпоху. Советское время поощряло народное творчество. Таджикские мастерицы, занимавшиеся вышивкой и ткачеством (например, сюзанае, атлас, адрас), вносили элементы своей культуры в массовое производство.

Программа поддержки национальных ремесел стимулировала производство тканей с традиционными узорами, которые использовались как для костюмов, так и для современных нарядов. В условиях политики интернационализма советская мода стремилась отразить разнообразие культур. Таджикская одежда с её богатым орнаментом стала одним из символов этого многообразия. Во время выставок и фестивалей (например, Декады культуры народов СССР) традиционные костюмы привлекали внимание и подчеркивали уникальность таджикской культуры.

Советские дизайнеры часто сотрудничали с народными мастерами, используя национальные мотивы для создания коллекций, отражающих этническое богатство. Это популяризировало таджикскую культуру не только внутри СССР, но и за его пределами.

В 80-х годах XX века популярным женским нарядом было платье на кокетке, известное как «бурма-курта». Этот фасон состоял из короткого верхнего элемента, достигающего до груди, и нижней части, напоминающей широкую прямую юбку. Посередине кокетки проходила вертикальная линия, которая на уровне чуть выше груди отгибалась, а к её верхнему краю пришивали отложной воротник. Рукава могли быть как короткими, так и длинными до запястья, либо платье шили вовсе без рукавов. Модным акцентом того времени стало использование фасона «плиссе» в нижней части «бурма-курта».

Таджикский национальный костюм оказал значительное влияние на советскую моду, обогатив её элементами традиционной культуры и привнеся яркость, сложные узоры и уникальные техники в массовое производство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Марина Чернышова-Мельник. Журнал Sputnik. (2020 г.)
2. Саидова Б.Х. " Историческая роль народного костюма таджиков в развитии модной индустрии в Таджикистане". Журнал "Историк" с.326
3. Иброхимов М.Ф. " Истоки своеобразности, грани самобытности и оттенки приемственности традиций в таджикском народном костюме". Журнал Историк. 2020 г., с 98

НАҚШИ ЛИБОСИ ТОЧИКӢ ДАР РУШДИ САНОАТИ МӮД ДАР ДАВРОНИ ШУРАВӢ

Дар мақола таъсири либоси миллии тоҷикӣ ба рушди саноати мӯд дар даврони шуравӣ баррасӣ шудааст. Дикқати махсус ба синтези унсурҳои анъанавӣ, аз қабилҳои нақшҳо, комбинатсияи рангҳо ва буришҳо

бо тамоюлҳои муосир дода мешавад, ки ба эҷоди услуби беназир мусоидат карданд. Дар мақола роҳҳои ба мӯди оммавӣ ва олий дохил шудани миллати тоҷик дар СССР, инчунин нақши санъату ҳунар ва саноати бофандагӣ таҳлил карда шудааст. Дар мақола аҳамияти либоси анъанавӣ ҳамчун манбаи илҳом барои тарроҳон ва ҳамчун воситаи ҳифзи хувияти фарҳангӣ дар шароити идеологияи сотсиалистӣ қайд шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: либоси тоҷикӣ, муд, даврони шуравӣ, ориши анъанавӣ, саноати нассочӣ, хувияти фарҳангӣ, сабки милли, нақшҳои этникӣ, синтези анъана ва муосир.

РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО КОСТЮМА В РАЗВИТИИ ИНДУСТРИИ МОДЫ В СОВЕТСКУЮ ЭПОХУ

В статье рассматривается влияние таджикского национального костюма на развитие модной индустрии в Советской эпохе. Особое внимание уделяется синтезу традиционных элементов, таких как орнаменты, цветовые сочетания и крой, с современными трендами, что способствовало созданию уникального стиля. Анализируются пути интеграции таджикской этники в массовую и высокую моду СССР, а также роль художественных промыслов и текстильной промышленности. В статье подчеркивается значение традиционного костюма как источника вдохновения для дизайнеров и как средства сохранения культурной идентичности в условиях социалистической идеологии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Таджикский костюм, мода, Советская эпоха, традиционный орнамент, текстильная промышленность, культурная идентичность, национальный стиль, этнические мотивы, синтез традиций и модерна.

THE ROLE OF TAJIK COSTUME IN THE DEVELOPMENT OF FASHION INDUSTRY IN THE SOVIET ERA

The article examines the influence of Tajik national costume on the development of the fashion industry in the Soviet era. Particular attention is paid to the synthesis of traditional elements, such as ornaments, color combinations and cut, with modern trends, which contributed to the creation of a unique style. The ways of integrating Tajik ethnicity into mass and high fashion of the USSR, as well as the role of arts and crafts and the textile industry are analyzed. In the article the importance of traditional costume as a source of inspiration for designers and as a means of preserving cultural identity in the context of socialist ideology is emphasized.

KEYWORDS: Tajik costume, fashion, Soviet era, traditional ornament, textile industry, cultural identity, national style, ethnic motifs, synthesis of tradition and modernity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Канбина Анастасия Андреевна* – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 31. Телефон: **(+992) 919394816.**

Сведения об авторе: *Канбина Анастасия Андреевна* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр второго курса. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 31. Телефон: **(+992) 919394816.**

Information about the author: *Kanbina Anastasiya Andreevna* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31. Phone: **(+992) 919394816.**

СТИЛИЗОВАННЫЙ ЧАКАН

Сотникова М.И., Фотимаи Дж.

Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана

Современная одежда — это результат длительного исторического развития, которое охватывает множество культур и стилей. Современная одежда — это не просто функциональный элемент гардероба, но и мощный инструмент самовыражения и социальной коммуникации. В последние годы наблюдается множество изменений в модной индустрии, связанных с развитием технологий, глобализацией и изменениями в потребительских предпочтениях. Данная работа посвящена анализу актуальных трендов в современной одежде, их влиянию на общество и предстоящим изменениям в индустрии моды.

Современные потребители всё больше обращают внимание на экологические и этические аспекты производства одежды. В этой части работы анализируются бренды, которые внедряют принципы устойчивости и социально ответственного производства.

Национальные узоры и орнаменты являются неотъемлемой частью культурного наследия многих народов. Узоры чакан, традиционно используемые в народной одежде, особенно популярны в Центральной Азии, включая Казахстан и Узбекистан. В последние годы они вновь обретают популярность, интегрируясь в современную женскую моду.

Узор чакан — это не просто декоративный элемент; он обладает глубоким культурным значением. Обычно он включает геометрические формы и символы, которые отражают историю и традиции народа. Каждая линия и форма несут в себе определённый смысл, будь то пожелание удачи, богатства или защиты.

Современные дизайнеры одежды активно используют узор чакан в своих коллекциях. Это может быть как полностью украшенная одежда, так и элементы, такие как воротники, манжеты или пояса. Такое слияние традиционного и современного стиля позволяет создавать уникальные вещи, которые привлекают внимание и выделяются на фоне массовой моды.

Современные технологии позволяют использовать разнообразные материалы, от натурального хлопка до синтетических тканей, которые хорошо держат форму и цвет. Это даёт возможность создать одежду, которая не только выглядит эффектно, но и удобна в носке. Также в производстве часто применяются современные методы печати, что позволяет точно воспроизводить детали узора.

Узоры чакан также активно используются в дизайне аксессуаров. Сумки, scarves и обувь с этническими элементами становятся отличным дополнением к современному гардеробу. Это позволяет создать гармоничный образ, в котором элементы традиционной культуры органично сочетаются с современными тенденциями.

С учетом растущего интереса к этнической моде, многие бренды начали выпускать линии одежды с использованием узора чакан. Это привело к возрождению интереса к национальной культуре, особенно среди молодого поколения, стремящегося узнать и сохранить свои корни.

Национальные узоры и орнаменты представляют собой важный аспект культурного наследия, и узор чакан, традиционно используемый в одежде Центральной Азии, в последние годы снова стал актуальным. Современная женская одежда с этим узором сочетает в себе культурные традиции и современные модные тенденции, создавая уникальный стиль.

Узор чакан — это не только декоративный элемент, но и символ, несущий в себе глубокий смысл. Он включает геометрические формы и мотивы, отражающие историю и мировосприятие народа. Каждый элемент имеет своё значение, будь то символы удачи, защиты или красоты. Это делает одежду с узором чакан не просто предметом гардероба, но и носителем культурной идентичности.

Современные дизайнеры активно интегрируют узор чакан в свои коллекции, создавая уникальные вещи, которые сочетают традиционное и современное. Одежда может быть, как

полностью украшена этническим узором, так и содержать его элементы, такие как манжеты, воротники или пояса. Это делает одежду более универсальной и подходящей для разных ситуаций — от повседневной до вечерней.

Современные технологии позволяют использовать разнообразные материалы, такие как хлопок, шелк и синтетические ткани, которые хорошо держат форму и цвет. Современные методы печати помогают точно воспроизводить детали узора, обеспечивая его долговечность. Это делает одежду не только красивой, но и практичной.

С растущим интересом к экологической моде многие бренды начинают использовать устойчивые материалы и методы производства. Одежда с узором чакан может быть создана из органического хлопка или переработанных материалов, что делает её более привлекательной для сознательных потребителей.

История узора чакан

Узор чакан традиционно ассоциируется с определенными регионами, где его используют для оформления тканей, создаваемых вручную. Исторически этот узор имел сакральное значение и часто использовался в ритуальных одеяниях. Сегодня чакан адаптирован для современной моды, сохраняя при этом свое культурное значение.

Особенности дизайна

Современные модели одежды с узором чакан включают платья, блузы, юбки и аксессуары. Дизайнеры используют как яркие, насыщенные цвета, так и более сдержанные оттенки, что позволяет создавать изделия для разных случаев — от повседневной жизни до праздничных мероприятий. Основные особенности включают:

Этнические мотивы: Чакан представляет собой сложные геометрические и флористические узоры, которые привлекают внимание.

Качественные материалы: Использование натуральных тканей делает одежду комфортной и долговечной.

Современные силуэты: Традиционные формы адаптируются под современные тренды, что делает изделия универсальными.

Сегодня многие бренды и дизайнеры включают узор чакан в свои коллекции. Это позволяет создать уникальный стиль, который гармонично сочетает в себе элементы этники и современности. Например, платья с чаканом можно увидеть на модных показах, а также в уличной моде.

Национальный чакан Таджикистана — это традиционный таджикский нож, который имеет глубокие корни в культуре и истории страны. Он представляет собой не только инструмент, но и важный элемент таджикской идентичности.

Чакан, вероятно, возник в период, когда Таджикистан находился на пересечении торговых путей, что способствовало обмену культур и технологий. Он использовался как для повседневных нужд, так и в ритуалах. Изготавливался из местных материалов, таких как сталь и древесина, а художественная отделка могла включать узоры, символизирующие природные элементы.

Чакан часто рассматривается как символ мужества и достоинства. Его дарили в качестве знака уважения, а также использовали в традиционных обрядах, например, на свадьбах. Каждый чакан уникален и может рассказать историю своего владельца.

Современность

Сегодня чакан сохраняет свою популярность в Таджикистане и за его пределами. Мастера продолжают традиции, сочетая древние техники с современным дизайном. Он стал предметом коллекционирования и представляет интерес для туристов.

Национальный чакан не просто оружие; он воплощает культурное наследие и художественные традиции Таджикистана, оставаясь важной частью таджикской идентичности.

Современная женская одежда с узором чакан представляет собой идеальное сочетание традиций и современных модных тенденций. Она не только позволяет подчеркнуть индивидуальность и культурную идентичность, но и вносит разнообразие в повседневный

гардероб. В условиях глобализированной моды использование национальных узоров становится символом богатства и разнообразия культурного наследия, способствуя его сохранению и популяризации. Женская одежда с узором чакан не только сохраняет культурное наследие, но и предлагает новые интерпретации для актуальной моды. Она помогает создать индивидуальный стиль, в котором традиции и современность идут рука об руку. С каждым годом интерес к таким изделиям только растет, что делает их неотъемлемой частью современной модной индустрии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котлер, Ф. Маркетинг / Ф. Котлер. — М.: Прогресс, 2005.
2. Буржуа, С. Мода: социология и культура / С. Буржуа. — СПб.: Летний сад, 2017.
3. Тюрина, И. Этика и устойчивость в модной индустрии / И. Тюрина. — М.: РГГУ, 2020.

ЧАКАНИ ТАНСИҚШУДА

Дар мақола либосҳои муосири занона бо нақшу ниғори миллии чакан, ки дар саноати муд ғаёлона истифода мешавад, баррасӣ шудааст. Тарҳҳои чакан, ки дорои аҳамияти амиқи фарҳангӣ мебошанд, анъана ва тамоюлҳои муосирро муттаҳид намуда, онҳоро барои истеъмолкунандагони имрӯза мувофиқ мегардонанд. Тамоюлҳои ҷорӣ, аз қабилӣ омезиши услубҳои анъанавӣ ва муосир, истифодаи маводи устувор ва таъсири технология ба истеҳсолот баррасӣ мешаванд. Афзоиши либосҳои намунавӣ чакан дар бозор ва нақши онҳо дар ҳифзи хувияти фарҳангӣ низ матраҳ шудааст. Дар мақола аҳамияти нақшҳои этникӣ дар услуби муосир ва аҳамияти онҳо барои ифодаи худ таъкид шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: либоси муосири занона, намунаи чакан, мудӣ этникӣ, хувияти фарҳангӣ, маводи устувор, муд ва технология, анъана ва муосир, лавозимот ва пойафзол, омезиши услубҳо, маъруфият дар бозор.

СТИЛИЗОВАННЫЙ ЧАКАН

В статье рассматривается современная женская одежда с национальным узором чакан, который активно используется в модной индустрии. Узоры чакан, имеющие глубокое культурное значение, соединяют традиции и современные тренды, что делает их актуальными для современных потребителей. Обсуждаются актуальные тенденции, такие как слияние традиционного и современного стилей, использование устойчивых материалов и влияние технологий на производство. Также рассматривается рост популярности одежды с узором чакан на рынке и её роль в сохранении культурной идентичности. Работа подчеркивает важность этнических мотивов в современной моде и их значение для самовыражения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: современная женская одежда, узор чакан, этническая мода, культурная идентичность, устойчивые материалы, мода и технологии, традиции и современность, аксессуары и обувь, слияние стилей, популярность на рынке.

STYLIZED CHAKAN

The article discusses contemporary women's clothing featuring the national chakan pattern, which is widely used in the fashion industry. Chakan patterns, which have deep cultural significance, combine tradition and modern trends, making them relevant to modern consumers. Current trends such as the fusion of traditional and modern styles, the use of sustainable materials, and the influence of technology on production are discussed. The article also discusses the growing popularity of chakan pattern clothing in the market and its role in preserving cultural identity. The work highlights the importance of ethnic motifs in contemporary fashion and their significance for self-expression.

KEYWORDS: contemporary women's clothing, chakan pattern, ethnic fashion, cultural identity, sustainable materials, fashion and technology, tradition and modernity, accessories and footwear, fusion of styles, popularity in the market.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Сотникова Маргарита Исламбековна* - Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи ороиши бадеии либос. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 31.

Фотимаи Ҷамшедзод – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 31.

Сведения об авторах: *Сотникова Маргарита Исламбековна* - Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, старший преподаватель кафедры художественного проектирования одежды. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 31.

Фотимаи Ҷамшедзод – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр второго курса. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 31.

Information about the authors: *Sotnikova Margarita Islambekovna* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, Senior Lecturer of the Department of Artistic Design of Clothes. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31.

Fotimai Dzhamshezod - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student. **Address:**
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31.

ТАЪРИХИ САНОАТИ ТРИКОТАЖӢ

Каримова З.

Донишкадаи давлатии санъати тасвири ва дизайни Тоҷикистон

Саноати трикотажи миёни саноатҳо яке аз муҳимтарин ба шумор меравад.

Мусаллам аст, ки саноати трикотажи ҳамчун як соҳаи саноати бофандагӣ буда, матоъҳои трикотажи, аз ҷумла ҷӯроб, либосҳои трикотажии таг ва рӯ, дастпӯшак, каллапӯш, гарданпеч ва дигар маснуоти техникуи саноатӣ аз он истеҳсол мешаванд. Тахсиси матои трикотажи дар таҳияи номгӯи маҳсулот кам нест. Дар истеҳсоли маҳсулоти трикотажи навъҳои мухталифи ресмонҳои пахтагин, пашмин ва нахҳои синтетикиро самаранок истифода мебаранд.

Истеҳсоли либосҳои трикотажи дар кишварҳои Аврупо - Фаронса, Британияи Кабир ва Олмон охири асри XVIII ва аввалҳои асри XIX рӯ ба ташаккул ниҳода будааст. Дар давлатҳои зикршуда ба рушди саноати трикотажи таври васеъ машғул буданд ва ин таконе дар саноати бофандагӣ буд [4].

Дар Русия то инқилоби аввалин корхонаҳои касибии трикотажи дар охири асри XIX бунёд шуда буданд. Соли 1913 дар Россия 22 корхонаи касибии трикотажи вучуд дошта буд, ки дар як сол 15 миллион ҷуфт ҷӯроб, 1,5 миллион адад либоси трикотажии таг, 250 ҳазор адад либоси трикотажии рӯ ва 3 миллион рӯймол истеҳсол менамуд.

Вобаста ба тақозои маҳсулоти трикотажи талабот ба чунин корхонаҳо низ бо гузашти айём меафзуд. Соли 1928 дар системаи саноати сабуки ИҶШС 70 корхонаи трикотажи 67,7 миллион ҷуфт ҷӯроб, 6,9 миллион адад либоси трикотажии таг, 1,4 миллион адад либоси трикотажии рӯ истеҳсол карда, ба истифодаи аҳоли пешкаш намуда буданд [2].

Дар панҷсолаҳои пешазҷангӣ (1929—40) саноати трикотажи босуръат тараққи кард, корхонаҳои калони трикотажи сохта бунёд гаштанд.

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941—1945) саноати трикотажи басо зарар дид. Корхонаҳои фаъолияткунадаи қисмати ғарбии Русия, ки соли 1940 дар онҳо қисми зиёди маҳсулоти саноати трикотажи бароварда мешуд, бинобар сабаби осори Ҷанги дуҷони чаҳонӣ аз кор монданд.

Дар панҷсолаи чорум (1946—1950) корхонаҳои трикотажии зарардида барқарор карда шуданд ва бо таҷҳизоти тозаву коршоам аз нав муҷаҳҳаз гардонид шуданд. Саноати нассочӣ рӯ ба инкишофи навин ниҳод, саноат дар маҷмуъ бо диди нав ва созандагӣ рушд ёфт. Афзоиши мутгасили истеҳсоли нахҳои химиявӣ, хусусан ресмонҳои синтетикӣ ва пешрафти босуръати техникуи истеҳсолоти трикотажи ба тараққи саноати трикотажи мусоидат карданд.

Саноати трикотажи дар тамоми ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳод мавҷуд аст. Саноати трикотажии Тоҷикистон нисбатан хурд буда, корхонаҳои трикотажии Душанбе, ҷӯроббофии Душанбе, либоси трикотажии Истаравшан (Ўротеппа)-ро дар бар мегирад [4].

Корхонаи трикотажии Душанбе. Сохтмони корхона соли 1945 оғоз шуда буд. Сеҳи бофандагии он фақат мошини трикотажии МТ - «Полтавка» - 13 дошт, ки он ресмони пахтагини № 34/1 мебаровард.

Соли 1947 ба корхона таҷҳизоти нав - мошини трикотажии МТ-1-и классии 26 муҷаҳҳаз гашта буд, ки ресмони пахтагини № 54/1 (аз соли 1953 ресмони № 60/1) истеҳсол мекард. Дар сеҳи рангрэй ҳамаи корҳо дастӣ иҷро мешуданд. Матоъро дар дегҳои одӣ мехушконидаанд. Корхона он айём эзор, фуфайка (нимтанаи пахтадори лаганда), шалвор, майка ва ҷӯробҳои пахтагини бачагонаву мардона истеҳсол менамуд.

Солҳои панҷсолаи 9-ум (1971—1975) ба корхона 263 адад таҷҳизоти нав, аз ҷумла 213 мошини дӯзандагӣ ва 16 мошини бофандагӣ оварданд. Соли 1973 бинои нави сеҳи дӯзандагӣ бофандагӣ, ки 12 конвейери дӯзандагӣ дошт, ба кор даромад. Моҳи январӣ

соли 1980 ба корхона 357 таҷҳизоти технологии саноати сабук ворид гашт. Корхона ба истеҳсоли чӯрбӯҳои занонаю мардона ва бачагона, колготкаҳои мухталифрангу гуногунбофт истеҳсол мекунад [2].

Мусаллам аст, ки афзоиши муттасили истеҳсоли пахта, нахи химиявӣ (маҳсусан, нахи синтетикӣ) ва пешрафти техникии истеҳсолоти трикотаҷӣ ба тараққи саноати трикотаҷ мусоидат менамоянд. Саноати трикотаҷии Тоҷикистон сол то сол ва босуръат тараққӣ ва рушд мекунад. Тибқи маълумоти оморӣ соли 1979 Корхонаи трикотаҷии Душанбе ба маблағи 934 ҳазор сӯмина маҳсулоти дорои Нишони давлатии сифат ва 904 адад маҳсулоти рақам (индекс)-и «Н» истеҳсол кард, ки 71,1%-и он маҳсулоти навъи 1 буд [1].

1 апрели 1980 ду дастаи коргоҳи либосбурӣ нақшаи панҷсоларо пеш аз муҳлат ва 95 нафар нақшаҳои панҷсолаи шахси роҷро карданд. Дар корхона соли 1979 64 нафар унвони «Мутахассиси беҳтарин»-ро гирифтанд.

Корхонаи чӯрбӯбии Душанбе соли 1958 дар заминаи сеҳи чӯрбӯбии фабрикаи трикотаҷӣ ба вуҷуд омада буд. Он вақт дар корхона 202 автомати модели куҳнаи ДТЧ-14, ЧЛ- 9Н-14 машғул буданд. Корхона асосан аз ресмонҳои ғафс (рақами 40/1, 54/2, 65/2) ва баъзан аз ресмонҳои борик (рақами 85/2 ва 100/2) чӯрбӯ мебаровард.

Соли 1958 аз рӯи лоиҳаи Институти лоиҳакашии Ленинград азнавсозии корхона сар шуд, ки дар натиҷа соли 1966 корхон 23,14 миллион ҷуфт чӯрбӯ баровард. Дар корхона 909 автомати тамғаҳои гуногуни истеҳсоли чехӣ, олмонӣ ва ватанӣ гузошта шуданд.

Соли 4-уми панҷсолаи 10-ум ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии корхона 17,7%, чӯрбӯ 4,2%, ҳосилнокии меҳнат 14,4% афзуда буд. Дар фабрика ба ҷойи автоматҳои дусистемагии каммаҳсул автоматҳои 3,4 ва 8-системагӣ гузошта шуданд, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва зиёд кардани навъҳои маҳсулот хеле кумак расонд.

Солҳои 1976—1979 дар фабрика барои истеҳсоли колготкаҳои занонаю бачагона 262 автомати шаборӯзкоркунанда, аз ҷумла 40 автомати ЕУа -4 гузошта шуд, ки дар натиҷа ҳосилнокии меҳнат дар баъзе участкаҳо 61,5% афзуда буд. Барои истеҳсоли чӯрбӯҳои мардона 12 автомати ДЗЧ-И ва чӯрбӯҳои бачагона 10 автомати АНГЭ, барои истеҳсоли маҳсулоти пахтагини бачагона автомати АН-14 гузошта шуданд [3].

Соли 1979 дар корхона 7 хатти автоматӣ, 30 таҷҳизоти дӯзандагӣ, аз ҷумла 10 оверлоки 1208 Д ҷорӣ шуд. Истеҳсоли маҳсулоти навъи якум сол то сол афзоиш меёфт. Агар соли 1975 истеҳсоли маҳсулоти навъи якум 87,5% бошад, соли 1979 он ба 89,9% расида буд. Дар соли 4-уми панҷсолаи 10-ум истеҳсоли маҳсулоти дараҷаи олӣ 17,7 баробар афзуд ва соли 1979-ум 3160 ҳазор ҷуфт чӯрбӯ истеҳсол шуд. Истеҳсоли чӯрбӯи хушсифати рақами “Н” аз 495 ҳазор ҷуфт (соли 1975) то 6085 ҳазор ҷуфт (соли 1980) 5590 ҳазор ҷуфт зиёд шуд.

Ҳамин тариқ, дар авохирӣ садаи ХХ иқтисодии корхонаҳои трикотаҷии тоҷик рӯ ба инкишоф ниҳода буд ва бо маҳсулоти хушсифати худ ниёзи аҳолии кишварро қонеъ мегардониданд.

АДАБИЁТ

1. Гусейнова Т.С., Жильцова Г.В. Товароведение швейных и трикотажных товаров / Т.С. Гусейнова, Г.В. Жильцова. - Изд.: Экономика. М.: 1985.
2. Корнеев А.М. Текстильная промышленность Союз Советских Социалистических Республик СССР и пути ее развития. М.: 1957; Советский Таджикистан за 60 лет. Статсборник, 1984.
3. Хромов П.А. Очерки экономики текстильной промышленности / П.А. Хромов. - М.-Л.: 1940.
4. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Душанбе, 1987.

ТАЪРИХИ САНОАТИ ТРИКОТАЖӢ

Дар ин мақола таърихи мухталифи саноати трикотаҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли фабрикаи трикотаҷи Душанбе баррасӣ шудааст. Саноати трикотаҷӣ яке аз калонтарин соҳаҳои ҷаҳон мебошад. Хусусиятҳои пурқимати истеҳсоли маҳсулоти истеҳсолшаванда ва нишондиҳандаҳои баланди техникаи иқтисодии истеҳсолот боиси босуръат рушд ёфтани саноати трикотаҷ гардид.

КАЛИДВОЖАҲО: трикотаҷ, саноат, фабрика, нахи синтетикӣ, истеҳсоли трикотаҷ, чӯрбӯ, маҳсулоти хушсифат.

ИСТОРИЯ ТРИКОТАЖНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В данной статье рассматривается краткая история трикотажной промышленности в Республике Таджикистан на примере Трикотажной фабрики Душанбе. Трикотажная промышленность является одной из крупнейших отраслей промышленности в мире. Ценные потребительские свойства разрабатываемой продукции и высокие технико-экономические показатели производства привели к бурному развитию трикотажной промышленности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: трикотаж, промышленность, фабрика, синтетическое волокно, производство трикотажа, носки, качественные изделия.

THE HISTORY OF THE KNITTING INDUSTRY

This article discusses a brief history of the knitting industry in the Republic of Tajikistan using the example of the Dushanbe Knitting Factory. The knitting industry is one of the largest industries in the world. Valuable consumer properties of the developed products and high technical and economic indicators of production led to the rapid development of the knitting industry.

KEYWORDS: knitwear, industry, factory, workshop, synthetic fiber, knitwear production, socks, quality products.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Замира* – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 31.

Сведения об авторе: *Каримова Замира* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр второго курса. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 31.

Information about the author: *Karimova Zamira* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ МУНОСИБАТИ РОҲБАР БА РУҲИЯИ КОРМАНДОН

Каримова С.Ч.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муносири ҷаҳонӣ соҳаи идоракунии, падидаи мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки ба тамоми ҷанбаҳои зиндагии ҷомеа таъсир мерасонад. Хоҳиши ба таври оптималӣ ташкил кардани кори ташкилотҳо олимони соҳаҳои гуногуни илмро водор намуд, ки механизмҳо ва сабабҳоеро, ки самарайи баланди истеҳсолотро таъмин мекунанд, бодикқат омӯзанд. Ибтидои асри XXI, ки бо тағйироти азими иҷтимоӣ, инқилоби иттилоотӣ, бад шудани шароити муҳити зист ва печида шудани муносибатҳои байнишахсӣ фаро гирифта шуда аст, нисбат ба руҳияи инсон, муносибат ва фаъолияти он талаботи зиёд гузошта мешавад. Тарқишҳои бӯҳронии ҷорӣ охири асри XX ба сарнавишти парадигмаи саноатӣ хотима гузошт. Дар ҷамъияти гуманистии постиндустриалӣ проблемаи одам дар мадди аввал меистад, яъне дар баробари ҳамаи ин мавқеи шахс низ дар раванди рушд тағйир ёфт. Ҳамин тавр, илми ҳозиразамони идоракунии ва ташкили истеҳсолот ба сӯйи сотсиализатсия ва психологикунӣ рӯ оварда истодааст.

Психологияи идоракунии ба фаъолияти коллектив ҳамчун воситаи ба вучуд овардани сарватҳои моддӣ ва маънавӣ манфиатдор аст. Кори роҳбарон маҳз ба ҳамин фаъолият нигаронда шудаанд. Тадқиқотчиён муайян кардаанд, ки маҳсулнокии фаъолияти коргарони корхона бештар ба сифатҳои шахсии роҳбар, маҳорати кордонӣ, қобилияти ташкилотчигӣ, усул ва услуби идоракунӣ ӯ вобаста аст. Ба роҳбар як қатор талабот пешниҳод карда мешавад, ки аз донишҷӯи онҳо ва риояи он, муваффақияти тамоми фаъолияти ӯ вобаста аст. Ҳамин тариқ, роҳбар ҳамчун субъекти идоракунии амал мекунанд. Субъекти идоракунии аз объект ҷудо нашаванда буда, қисми таркибии он мебошад. Фаъолияти роҳбарро ҳамчун унсурҳои системаи идоракунии аз фаъолияти иҷрокунандагон алоҳида баррасӣ кардан мумкин нест, зеро аввалан, предметҳои фаъолияти роҳбарро меҳнати кормандон (тобеон) ташкил медиҳад; дуюм, ба фаъолияти роҳбар танҳо аз рӯйи баъзе параметрҳои худаш баҳо додан мумкин нест. Меъёри ҳақиқии баҳодиҳии он натиҷаи ниҳонии коллективи меҳнатӣ мебошад, ки дар он натиҷаҳои кори ҳам роҳбарон ва ҳам тобеон ба таври органикӣ ба ҳам пайваستا мешаванд. Дар айни замон, ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани омили инсонӣ дар дохили муассиса ва ба назар гирифтани хусусиятҳои иҷтимоӣ-психологӣ кормандон яке аз шартҳои ҳалкунандаи баланд бардоштани самаранокии ҳар як корхона мебошад. Аз ин рӯ, донишҷӯи ҷанбаҳои психологӣ масъалаҳои идоракунии, меъёрҳо ва омилҳое, ки ба самаранокии коллектив таъсир мерасонанд, ҷузъи ҳатмии фаъолияти касбии роҳбарон дар ҳама сатҳҳо мебошад.

Роҳбар шахсест, ки расман вазифаҳои идоракунӣ даста ва ташкили фаъолияти он воғузур шудааст. Роҳбар аз рӯйи қонун барои фаъолияти гурӯҳ (тобеон) дар назди мақомоти боло ҷавобгар буда, барои иҷозат додан — ҷазо додан, ҳавасманд кардани тобеон бо мақсади таъсир расондан ба фаъолияти истеҳсолии онҳо ба таври қатъӣ имкониятҳои муайян дорад.

Самаранокии идоракунии дар ташкили фазои мусбӣ психологӣ дар гурӯҳи иҷтимоӣ зоҳир мегардад, ки ба мустақкам намудани муттаҳидии коллектив ва қаноатмандии аъзоёни он аз фаъолияти худ нигаронида шудааст. Барои он ки гурӯҳи одамоне, ки якҷоя кор

мекунанд, ба коллективи ҳақиқие табдил ёбанд, ки ҳамчун организми ягонаи ҷамъиятӣ амал мекунанд, шартҳои муайян заруранд:

- Муоширати аъзоёни гурӯҳ барои муддати нисбатан дуру дароз;
- Фаъолияти муштаракӣ фойданоки ҷамъиятӣ;
- Муайянкунии самарабахшии эмотсионалии гурӯҳ;

• Тарбияи хусусиятҳои ихтиёрии муносибатҳои дохили гурӯҳӣ ба вучуд омада ва ғайра. Ин хусусиятҳо дар бораи дараҷаи камолоти иҷтимоӣ ва психологӣ гурӯҳ маълумот медиҳанд. Барои фаҳмидани механизми ҳамкорӣ роҳбар ва коллектив дигар мафҳумҳои хеле муҳимро, ки гурӯҳро ҳамчун коллектив тавсиф мекунанд, баррасӣ кардан лозим аст. Дар мавриди омӯзиши ҳамкорӣ роҳбар ва коллектив мафҳуми «мубодилаи арзиш» муҳим аст. Ин мубодилаи арзиш аст, ба гуфтаи Л. Кричевский, асоси механизми амали мутақобилаи байнишахсӣ дар робита бо фаъолияти системаи «роҳбарӣ-тобеият»-ро мегузорад.

Ҳар як коллектив организми мураккабест, ки фаъолияти он дар як вақт дар бисёр самтҳо зоҳир мешавад. Фаъолияти бомуваффақияти ташкилот барои нигоҳ доштани самти мақсаднок ва ҳамроҳангсозии амалҳои инфиродии кормандон кӯшиши зиёдро талаб мекунад, зеро он идоракунии муассиро талаб мекунад.

Функсияи идоракунӣ тавассути сохтори муайяни қудрати иҷтимоӣ дар коллектив ба амал бароварда мешавад, ки он ҳамчун системаи ҷойгиршавии мутақобилаи аъзоёни даста вобаста ба қобилияти таъсиррасонӣ ба одамони дигар фаҳмида мешавад.

Зарурати қудратро моҳияти мавҷудияти инсон муайян мекунад, ки тобеияти ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти муштаракро ба як иродаи ягона барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ пешбинӣ мекунад. Роҳбарӣ дар гурӯҳ як раванди бисёрҷанба аст. Он ҷое ба миён меояд, ки зарурати амали фаъл, зудтар расидан ба ҳадафи гурӯҳӣ ва қонеъ кардани манфиатҳо, яъне дар ҳалли фаврии ҳама гуна мушкилоти тичорат аст.

Дар баробари ин, намуди дигари фаъолияти гурӯҳӣ – экспрессивӣ (эмотсионалӣ) низ вучуд дорад. Гап дар сари он аст, ки аъзоёни гурӯҳ на танҳо ҳамчун иҷрокунандагони вазифаҳои истеҳсолӣ (хизматрасонӣ), балки ҳамчун шахсоне ҳам амал мекунанд, ки дар байни онҳо ҳисси муайян нисбат ба ҳамдигар пайдо мешавад.

Ҳар як иштирокчии фаъолияти муштарак ба муносибати мусбати атрофиён на танҳо ҳамчун корманд, балки ҳамчун шахсе, ки дорои хислатҳои хеле беназир аст, манфиатдор аст. Сохтори муайяни писанд ва нописандии ҳамдигар ташаккул меёбад, ки онро чун қоида, роҳбар сарварӣ мекунад.

Дар вақти роҳбарӣ ба коллектив хислатҳои идоракунӣ доштан барои роҳбар махсусан муҳим аст.

Идоракунии одамон яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи роҳбари ҳама гуна муассисаҳо мебошад. Маънои он равона кардани амалҳои тобеон дар гурӯҳ ба татбиқи нақшаҳои ташкилот мебошад. Мувофиқи андеша ва баҳодиҳии муҳаққиқони ин соҳа, мутафаккири сиёсии итолиёӣ Николло Макиавелли (1469 -1527) асосгузори системаи аврупоии идоракунӣ ба шумор меравад. Ӯ навиштааст: “Обрӯ ё ҳокимияти роҳбар туфайли дастгирии пайравону ҳамақидахояш ба даст меояд. Роҳбар ҳамеша намунаи хирадмандӣ ва адолат барои пайравонаш аст” [7: с -8].

Вазифаи асосии роҳбар аз он иборат аст, ки амали кормандонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои дақиқ муайяншуда ва возеҳ даркшудаи шуъба, фирма ё ширкат равона созад. Ҳар як роҳбар ба тобеонаш ба таври худ илҳом мебахшад, супоришҳои дахонӣ ва хаттӣ медиҳад, кори онҳоро ҳавасманд мекунад, иҷрои онҳоро назорат менамояд. Ин самаранокии усулҳои муайян мекунад, ки вай дар қор бо одамон истифода мебарад.

Масалан, яке «талаботи қатъӣ нисбат ба кормандонро ҳамчун усули пешқадами роҳбарӣ интихоб мекунад, дигаре асосан ба усули «таъриф, таҳлил» таъяс месозад, сеюмин «ҷазо»-ро усули беҳтарин мешуморад ва чорумин мавқеи мушоҳидачиро аз берун мегирад ва ҳалал намерасонад.

Номгӯи усулҳои таъсири мақсадноки роҳбар ба кормандон хеле зиёд аст. Бояд таъкид кард, ки усулҳое, ки роҳбар дар фаъолияти идоракуниаш истифода мебарад, услуби роҳбарии ӯро муайян мекунад.

Баъзе олимони роҳбариро ҳамчун санъати самараноктарини чамъоварӣ кардани кӯшишҳои инсон барои ноил шудан ба ҳадафҳои гурӯҳи бузурги иҷтимоӣ мешуморанд. Доираи идоракунӣ, заминаи назариявӣ ва кори амалиро дар бар мегирад, ки барои муайян кардан ва ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилотҳо тавассути истифодаи оқилонаи захираҳо, аз ҷумла инсон ба роҳ монда мешавад.

Психологияи идоракунӣ як бахши психология буда, дастовардҳои илмҳои гуногунро барои омӯзиши ҷанбаи психологии идоракунӣ, оптимизатсияи он ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти идоракунӣ чамъ мекунад.

Барои муайян кардани он, ки тамоми соҳаҳо ва сатҳҳои идоракунӣ бо психология чӣ гуна фаро гирифта шудаанд, бояд ҷанбаҳои психологии зеринро, ки дар функсияҳои идоракунӣ нақш мебозанд, баррасӣ кард.

Функсияи банақшаگیرӣ дарк ва рафтори одамони мушаххасро пешгӯӣ мекунад ва аз ин рӯ, фаъолияти муштараки онҳоро муваффақ ва ҳадафҳои вазифаҳои муассисаро амалӣ мегардонад.

Функсияи ташкилӣ дар корхона системаи нақшхоро ба вучуд меорад ва нигоҳ медорад. Чунин система дар шароити тақсмоти меҳнат ва ҳамкориҳои кормандон ба вучуд меояд. Барои ҳалли ин маҷмуи мушкилоти функсияи ташкилӣ тадбирҳои зерин таҳия шудаанд: мақсадҳои гузошташуда бояд санҷидашаванда бошанд, самтҳои фаъолият бояд аниқ муайян карда шаванд, дараҷаи муайяни озодии ҳокимият ва амал мавҷуд бошад.

Қобилии зикр аст, ки дигар вазифаҳои идоракунӣ вучуд доранд: гузоштани ҳадаф, пешгӯӣ, қабули қарор, ҳавасмандкунӣ, алоқа, кор бо кадрҳо, истеҳсоли ва технологӣ ва ғайра .

Яке аз принципҳои таъсири бомуваффақияти роҳбар ба тобеон ин маҷмуи се асос аст: маҳорати баланди касбӣ, додани салоҳият ва иртиботи дуруст бо зердастон. Бо оқилона муттаҳид кардани ин се ҷузъ, роҳбари муваффақ метавонад маҳсулнокии кори тобеонашро баланд бардорад ва малакаҳои идоракунии худро тақвир диҳад.

Ҳар як роҳбар дар сатҳи идоракунӣ бояд дорои мақоми баланди касбӣ бошад, то бо тобеонаш бо тарзи дуруст суҳбат кунад ва хусусияти идоракуниро дуруст дарк намояд, то ҳадафҳои вазифахоро дуруст ба миён гузорад.

Тадқиқот муайян намуданд, ки роҳбари некбин, зиндадил ва фараҳбахш ба коллектив қувваи баланди ҳаётиро мебахшад ва ин ба зухуроти қобилияти корию тифоқи кормандон мусоидат менамояд. Ба қавли психолог Я. Рейковский, “эмотсионалияти шахс бо зухуроти тези худ ба дигар одамон, ба муносибатҳои байнишахсии онҳо таъсири баръакс мебахшад. Масалан, худдорӣ ва таҳаммули аз ҳад зиёд ҳамчун беилтифотӣ, бепарвоӣ ё такаббурии шахс идрок карда мешавад, ки метавонад адовату хусуматро ба вучуд оварад ва дар муқаррар намудани муносибатҳои мусоиди рафӣқона монеа шавад. Эмотсионалияти аз ҳад зиёд ва экспрессия тундию тезӣ метавонад сарчашмаи низоъҳо дар муносибатҳои байнишахсӣ шавад” [8: с- 151].

Роҳбар бояд эътидолро нигоҳ дорад, барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ муассисаву корхона роҳу усулҳои нави идоракуниро пайдо ва татбиқ карда тавонад. Агар роҳбар дар ин соҳа таҷрибаи паст дошта бошад, идора кардани муассиса қариб ғайриимкон аст, дар ин ҳолат самаранокии кор паст мешавад ва ба даст овардани мақом дар байни тобеон хеле душвор мегардад.

Яке аз рӯкҳои дигари идоракунӣ бомуваффақияти кормандон ин додани салоҳият ба кормандон аст - воситаи идоракунӣ барои роҳбароне, ки дорои сифатҳои роҳбарӣ мебошанд ва аз додани салоҳияти зарурӣ барои ҳалли вазифаҳои муайян ба зердастонашон наметарсанд. Ҳайати кормандон танҳо дар сурате самаранок фаъолият мекунанд, ки роҳбар донад, ки чӣ гуна кормандро бо таҳассуси мувофиқ интихоб кунад. Додани вақолат ба корманде, ки таҷрибаи надошта бошад ва ё мутаносибан набудани ҳавасмандӣ дар ҳарду ҳолат ба иҷрои босифати вазифаи муайян таҳдид мекунад.

Бо тобеон дуруст ба роҳ мондани муносибатҳо низ муҳим аст. Муоширати доимӣ ва сари вақт гирифтани фикру мулоҳизаҳо воситаи муҳими идоракунии мебошанд ва ба роҳбар имкон медиҳанд, ки ба сифати кори иҷрошуда таъсири мусбӣ расонад, ба бунёди системаи самарабахши ҳамкориҳои тобеон ноил шавад ва ҳавасмандии онҳоро афзун кунад. Хавфи истифодаи нодурусти фикру мулоҳизаҳо ҳамчун фоидаи эҳтимолӣ бузург аст. Аз роҳбар талаб карда мешавад, ки таҷрибаи ҳаёти ва хиради идоракунии дошта бошад, то маълумоти гирифташуда ва истифодаи минбаъдаи онро дарк намояд. Истифодаи нодурусти фикру мулоҳиза метавонад оқибатҳои манфиро ба бор орад.

Ҳамин тариқ, коллектив системаест, иборат аз одамони зинда, ки дар маҷмӯъ фаъолият мекунад ва вазифаҳои ҳадафҳои, ки роҳбар барои онҳо пешбини намудааст, иҷро менамоянд ва набояд фаромӯш кард, ки инҳо одамони зиндаанд, яъне муносибати инсонӣ ба онҳо лозим аст.

“Муносибати роҳбар, ҳамчун рукҳои таркибии идоракунии дар ташаккули коллектив, рушди шахсияти кормандон, бунёди фазои солими психологӣ муоширати байнишахсӣ, корӣ ва дар маҷмӯъ муносибатҳои психологӣ дар корхонаю муассисаҳои давлатӣ нақши халқунанда мебозанд” [6: с-29].

Ҳар як роҳбар бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки дар коллективи худ созгорӣ дошта бошад, то фармони ӯ бечунучаро ва дар як муддати кӯтоҳ иҷро шавад. Омӯзиши идоракунии самараноки кормандон чандон осон нест - ин таҷрибаи чандинсола, такмили мунтазами маҳорати касбӣ ва дониши психологиро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений / В.С. Агеев. - М.: Изд-во МГУ, 1983. - 143 с.
2. Афонин А.С. Основы мотивации труда / А.С. Афонин. - К.: МЗУУП, 1994. - 132 с.
3. Берн Э. Лидер и группа: О структуре и динамике организаций и групп / пер. с англ. - Екатеринбург: Изд-во «Литур», 2001. - 320 с.
4. Большаков А.С. Менеджмент. Стратегия успеха / А.С. Большаков. - СПб.-Изд. Дом «Литера», 2001. - 224 с.
5. Вернер З., Ланг Л. Руководить без конфликтов / З. Вернер, Л. Ланг. - М Экономика, 1990. - 335 с.
6. Давлатов М. Психологияи идоракунии. Дастури таълимӣ / М. Давлатов. - Душанбе, 2015. - __172__саҳ.
7. Королев Л.М. Психология управления: Учебное пособие / Л.М. Королев. - М.: Издательско – торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. - С.8
8. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. - М., 1979. - С. 151.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ТАЪСИРИ МУНОСИБАТИ РОҲБАР БА РУҲИЯИ КОРМАНДОН

Қобилияти кор кардан бо одамон муҳимтарин сифатест, ки ҳар як роҳбар бояд дошта бошад. Дар шароити ҳозира аҳамияти он боз ҳам зиёд ба назар мерасад. Муассисаҳое, ки имрӯз муваффақанд, пеш аз ҳама бо он фарқ мекунад, ки онҳо тарзи роҳбарии динамики ва муассирдоранд. Роҳбар шахсест, ки расман вазифаҳои идоракунии коллектив ва ташкили фаъолияти он ба ӯ ҳадаш воғузур шудааст. Самаранокии идоракунии роҳбар дар ташкили фазои мусбии психологӣ дар гурӯҳи иҷтимоӣ зоҳир мегардад, ки ба мустаҳкам намудани муттаҳидии коллектив ва қаноатмандии аъзоёни он аз фаъолияти худ нигаронида шудааст. Тадқиқоти сершумор нишон медиҳанд, ки қаноатмандии коллектив аз муносибатҳои дохили муассиса бештар ба муносибати роҳбар ва услуби идоракунии ӯ вобаста аст. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки усулҳои самараноки роҳбарӣ ва таъсири муносибати роҳбарро ба руҳияи тобеонаш, мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Таҳлилҳои муаллиф дар бораи таъсири муносибати шахсӣ ва психикии роҳбар ба параметрҳои гуногуни кор дар коллектив имкон дод, то ҳулоса барорем, ки муносибати роҳбар ба ҳамкориҳои дар коллектив ва ҳолати психологӣ кормандон таъсир амиқ мерасонад.

КАЛИДВОЖАҲО: роҳбар, тобеон, услубҳои идоракунии, тоқатпазирӣ, муносибати психологӣ, қудрат, коллектив, эмотсионалияти шахс, самаранокии идоракунии.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ОТНОШЕНИЯ РУКОВОДИТЕЛЯ НА МОРАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СОТРУДНИКОВ.

Умение работать с людьми – важнейшее качество, которым должен обладать каждый руководитель. В современных условиях ее значение еще больше. Успешные сегодня организации отличаются прежде всего тем, что они обладают динамичным и эффективным стилем руководства. Многочисленные исследования показывают, что удовлетворенность коллектива отношениями внутри учреждения в большей степени зависит от отношения лидера и его стиля управления. В данной статье автор попытался исследовать эффективные методы лидера и влияние отношения лидера на моральное состояние его подчиненных. Авторский анализ влияния личностно-психологического настроения руководителя на различные параметры работы в коллективе позволил сделать вывод, что

настрой руководителя оказывает глубокое влияние на сотрудничество в коллективе и психологическое состояние сотрудников.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: руководитель, подчиненные, стили управления, толерантность, психологический настрой, власть, коллектив, эмоциональность человека, эффективность управления.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INFLUENCE OF THE MANAGER ATTITUDE ON THE MORALE OF EMPLOYEES.

The ability to work with people is the most important quality which every manager should have. In today's conditions, its importance is even greater. Organizations that are successful today are distinguished primarily by the fact that they have a dynamic and effective leadership style. The manager is a person who is officially entrusted with the tasks of managing the team and organizing its activities. The effectiveness of the manager's management is manifested in the creation of a positive psychological atmosphere in the social group, which is aimed at strengthening the unity of the team and the satisfaction of its members with their work. The author's analysis of the influence of the personal and psychological attitude of the manager on various parameters of work in the team allowed us to conclude that the attitude of the leader has a profound effect on the cooperation in the team and the psychological state of the employees.

KEYWORDS: manager, subordinates, management styles, tolerance, psychological attitude, power, team, emotionality of a person, management efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Саида Ҷӯрабековна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **001013648**. E-mail: karimovasaida575@gmail.com

Сведения об авторе: *Каримова Саида Ҷӯрабековна* – Таджикский национальный университет, магистрант философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **001013648**. E-mail: karimovasaida575@gmail.com

Information about the author: *Karimova Saida Jurabekovna* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **001013648**. E-mail: karimovasaida575@gmail.com

РУШДИ ПСИХОЛОГИЯИ АМАЛӢ ДАР СОХТОРҶОИ НИЗОМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Уроқов Ш.Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Агар ба таърих назар афканем, пас? маълум мегардад, ки донишҳои илмиву амалии психологӣ ба таври васеъ мавриди амал қарор мегирифт. «Дар ин давраҳои таърихӣ донишҳои психологӣ пеш аз ҳама барои омӯзиши шахс истифода мешуданд. Вобаста ба ин, хангоми омӯзиши шахс саволхое ба миён меоянд, ки кадом ҷанбаҳои шахс бояд омӯхта шаванд ва барои чӣ? Барои ин муайян кардани сохтори психологии шахс, яъне ҷанбаи психикии ӯ лозим омад, яъне психикаи шахс аз кадом хислатҳо ва сохторҳо иборат аст, кадом ҷанбаҳои руҳониро дорад ва ин ҷанбаҳоро бояд кадом соҳаи илми психология омӯзад» [6, с.196].

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, илм ҷомаи навро ба бар намуда, суръати рушди худро тағйир доду рӯ ба беҳбудӣ овард ва ҳамин тавр, барои рушди психологияи илмию амалӣ имкони васеъ ва такони ҷиддиро бахшид.

Психологияи илмию амалӣ байни худ тафовутро доранд. Психологияи амалӣ гуфта (дар қарни 19 психологияи таҷрибавӣ истифода мегардид), он соҳаҳои илми психология фаҳмида мешавад, ки донишҳои илмӣ бевосита дар амал табиқ меёбанд ва ё татбиқ карда мешаванд.

Психологияи илмӣ ба таҳлил, ҷамъбаст ва ба системадарории омилҳои сершумору гуногунпаҳлуи психологӣ, ки ба гурӯҳҳои алоҳида алоқамандӣ доранд, машғул буда, дар ин аснод концепсия ва назарияҳои мувофиқро рӯи кор меоранд.

Аз ҷиҳати вазифавӣ низ ин тафовут дида мешавад: психологияи амалӣ дар фарқият аз психологияи илмӣ бояд ба нафарони мушаххас (ва ё гурӯҳҳо) барои рафъи мушкилот ва проблемаҳои дар ҳаёти онҳо сарзада кумак расонида тавонад. Психологияи амалӣ, гарчанде ханӯз дар асри 19 ба вучуд омада бошад ҳам, дар даҳсолаҳои охир рушди худро тезонидааст.

Вобаста ба ин, рушди соҳаҳои амалии онро дар алоҳидагӣ дида мебароем:

1. Ифтитоҳи бинои нави «Маркази ташҳиси психологӣ»-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли 2012 аз ҷониби *Асосгузори* сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Маркази ташҳиси психологӣ»-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми таҷҳизоти замонавӣ расман ба истифода дода шуд. Ногуфта намонад, ки он ягона марказе мебошад, ки фаъолият ба интиҳоби касбӣ-психологии кормандони сохторҳои кудратӣ равона гардидааст [7, с.65], ҳамзамон, «Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон байни дигар сохторҳои кудратӣ ташаббускори аввалин оид ба истифодаи донишҳои психологӣ дар тамоми миқёси ҷумҳурӣ ба шумор меравад» [6, с.200-201]. Ҳамзамон, истифодаи донишҳои психологӣ «дар Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон дар ду санади ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст: «Стратегияи ислоҳоти милитсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» ва «Барномаи ислоҳоти милитсия (рушд) барои солҳои 2014-2020». Стратегия ва Барнома пешниҳод мекунанд, ки меъёрҳо қабули кормандони мақомоти дохилӣ бояд аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ба талаботи ҳозира мувофиқ бошад» [9, с.125].

2. Кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 таъсис ёфтааст. Он дар заминаи сикли фанҳои ҳуқуқӣ, ки соли 1970 таъсис дода шуда, ба сохтори Мактаби махсуси миёнаи милитсияи Вазорати корҳои дохилии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои ШУравии Сотсиалистӣ дар ш. Душанбе дохил мешуд, ба вучуд омадааст [3].

Дар кафедраи мазкур дар марҳилаҳои гуногун ҷунин олимони ба монанди Солиев К.Х., Шарипов Т.Ш., Сатторов Ф., Ализода А.Ш. (Алиев А.Ш.), Сафарзода Ҳ.С. (Сафаров Ҳ.С.), Умари Х.А., (Умаров Х.А.), Насуриён П.А., (Насуров П.А.), Абдурашидзода А.А.,

(Абдурашидов А.А.), Амридинзода М.А. (Нажбудинов М.А.), Хусейнзода С.Х., Латифзода С.З. ва дигарон барои пешбурди фаъолияти таълимӣ, илмӣ ва тарбиявӣ сахми арзандаи худро гузоштаанд.

3. Воҳиди кории психолог дар Сарраёсати иҷроии ҷазои ҷиноятӣ. Дар муассисаҳои ислоҳии Сарраёсати иҷроии ҷазои ҷиноятӣ Вазорати Адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди кории психолог баҳри ислоҳномаии психологии маҳбусон таъсис дода шуд.

4. Рушди психологияи ҳарбӣ. Дар Донишкадаи олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон кадрҳои соҳаи психологияи ҳарбӣ омода карда мешаванд.

5. Тағйири илова ба моддаи 203-и Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 №1811 ворид карда шуд, ки дар бобати иштироки раваншинос чунин оварда шудааст:

«...Ҳангоми пурсиши шохид ё ҷабрдидаи ба синни шонздаҳ нарасида, инчунин шохид ё ҷабрдидаи ноболиғе, ки бинобар ҳолати ҷисмонӣ ё руҳии худ имконияти мустақилона ҳимоя кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худро надорад, иштироки омӯзгор ва (ё) раваншинос ҳатмӣ мебошад (Қонуни ҚТ аз 23.12.2021 № 1811)» [11].

6. Коркарди тестҳои психологӣ. Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳо ва сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дар сатҳи баланд омода намудани кадрҳои баландихтисос аз ҷониби олимони ҷавони соҳаи психология, Латифзода С.З. ва Солиҳов Н.С. тестҳои психологӣ коркард гардиданд. Тести мазкур дар заминаи методикаи “ММРП” ва тести “Аксентуатсияи Эйделмигер” коркард гардидааст ва “Шакли варақавии методикаи ММРП-и Сомон Латифзода» номгузорӣ гардидааст.

Тести коркарднамудаи Солиҳов Н.С. «Катакчаҳои ҳолӣ» унвон гирифта, ҷиҳати ташҳиси психологии тафаккур равона гардидааст. Коркарди тестҳои мазкур аз ҷониби Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бо «Шаҳодатномаи муаллифӣ» эътироф гардиданд.

7. Чопи китобҳои дарсӣ. Дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷониби олимони ватанӣ китобҳои дарсии соҳавӣ рӯйи чоп оварда шуд. Аз ҷумла, соли 2010 аз ҷониби гурӯҳи муаллифон китоби дарсии «Психология» рӯйи чоп омад.

Ҷиҳати пешгирии ҳолатҳои номатлуб, аз қабилӣ амалҳои террористию экстремистӣ, хурофотпарастии ҷудоӣ, таассуби динӣ, саривақт кушодани ҷиноятҳо, ҳамзамон бо мақсади баланд бардоштани маҳорату малакаи касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ҷиҳати иҷроии баланди вазифаҳои хизматӣ-оперативӣ аз ҷониби мутахассисони касбии соҳаи мазкур, дотсентон Латифзода С.З. ва Қосимов Ф.М. китоби дарсии “Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ”, ки яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ташкил медиҳад, рӯйи нашр оварданд.

Китоби дарсии “Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ” зери назари Раҳимзода Рамазон Ҳамро - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники милитсия омода шудааст. Китоби дарсии мазкур ба хоҳири пешрафти фаъолияти кории кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар, алалхусус ба кормандони оперативӣ омода гардидааст.

Пас аз таҳлили андешаҳо ва омилҳои болозикр метавон чунин ишора намуд, ки номгӯйи соҳаҳои рушди психология даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон дар мақолаи мазкур овардашуда мукамал набуда, балки қисмате аз онҳост ва боварӣ дорем, ки муҳаққиқон ва олимону унвонҷӯёни ҷавон аз ин неъматҳои соҳибистиклолӣ моҳирона истифода намуда, барои рушди психологияи ватанӣ дар арсаи ҷаҳонӣ кӯшишҳои заруриро ба роҳ мемонанд.

АДАБИЁТ

- 1 Банков И.В. Введение в профессию «психолог» / И.В. Банков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников. -М.: - Воронеж., 2003. -С. 151.
- 2 Вестник Педагогического университета (серия филологических и общественных наук). -Д., 2002. -№1. - С.8.

- 3 Кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи Академияи Вазорати қорҳои дохилии Тоҷикистон [электронный ресурс] <https://avkd.tj/tg/dar-borai-akademiya/kafedraho/201-kafedrai-huquqi-jinoiyati-kriminologiya-va-psikhologiyai-akademiyai-vkd-jumhurii-tojikiston.html> (дата обращения: 10.02.2024).
- 4 Кафедраҳои умумидонишгоҳии «Психология» [электронный ресурс] <https://new.kgu.tj/tj/departament/84> (дата обращения: 10.02.2024).
- 5 Козлов Н.И. Практическая психология и наука [электронный ресурс] <https://psychologos.ru/articles/view/prakticheskaya-psihologiya-i-nauka> (дата обращения: 09.02.2024).
- 6 Криминалистика в международном измерении: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 21 апреля 2023 года. – Москва: Московская академия следственного комитета, 2023. – 302 с.
- 7 Латифзода С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологӣ қабули номзадҳо ба қор дар мақомоти қорҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологӣ онҳо.-Душанбе, 2015.-187с.
- 8 Латифзода, С. З. Исторические концепции изучения проблем определения профессионально-психологической пригодности / С. З. Латифзода, З. Салмон // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 1(33). – С. 112-117.
- 9 Латифзода, С. З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогика и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128.
- 10 Леонардо да Винчи. Избр. произведения. - М., 1935. - Т.1. -С.53.
- 11 Моддаи 203-и Кодекси муҳофизати ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- 12 Новицкий О.М. Руководство к опытной психологии (СПб., 1840) / О.М. Новицкий. -245с.
- 13 Расулов С.Х. Рушди психология дар асри 20 ва дурнамои он дар асри 21 (бо назардошти психологияи ватанӣ) // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2021, №4(36). -С.10-15.
- 14 Расулов С.Х., Каримов Қ. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ) /Мураттибон: С.Х. Расулов, Қ. Каримов [Матн]. - Душанбе, 2014. -С.156-165.
- 15 Солеҳбоев В.Х., Атохонов Р. Илми психология дар Тоҷикистон // Мактаби совети, №1, 1973. -С.18-19.
- 16 Таърихи таъсисёбии факултети психология [электронный ресурс] https://www.tgpu.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=567&Itemid=130&lang=tj (дата обращения: 09.02.2024).
- 17 Факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ [электронный ресурс] <https://www.hgu.tj/faculty/tomaktabi.html> (дата обращения: 21.02.2024).
- 18 Шуроҳои диссертатсионии амалқунанда [электронный ресурс] https://vak.tj/hac_new/images/pdf_files/6D.KOA_066_new.pdf (дата обращения: 04.03.2024).
- 19 Юнусова Н.М. Краткая история становления и развития психологии в Таджикистане в контексте подготовки профессиональных специалистов в вузе // Вестник Таджикского национального университета, 20129, №6. -С.224

РУШДИ ПСИХОЛОГИЯИ АМАЛӢ ДАР СОХТОРҲОИ НИЗОМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи рушди психологияи амалӣ дар сохторҳои низомии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, илм ҷомеаи навро ба бар намуда, суръати рушди худро тағйир доду рӯ ба беҳбудӣ овард ва ҳамин тавр, барои рушди психологияи илмию амалӣ имкони васеъ ва тақони ҷиддиро бахшид.

КАЛИДВОЖАҲО: психологияи илмию амалӣ, донишҳои илмӣ, методҳои психологӣ, машварати психологӣ.

РАЗВИТИЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В СИЛОВЫХ СТРУКТУРАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье обсуждается тема развития практической психологии в силовых структурах Республики Таджикистан. Автор отмечает, что после обретения политической независимости наука приняла новый облик, изменила темпы своего развития и усовершенствовалась, дав тем самым широкие возможности и серьезный толчок развитию научной и практической психологии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: научная и практическая психология, научные знания, психологические методы, психологическое консультирование.

DEVELOPMENT OF PRACTICAL PSYCHOLOGY IN POWER STRUCTURES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the development of practical psychology in power structures of the Republic of Tajikistan. The author notes that after gaining political independence, science took on a new look, changed the pace of its development and improved, thereby giving broad opportunities and a serious impetus to the development of scientific and practical psychology.

KEYWORDS: scientific and practical psychology, scientific knowledge, psychological methods, psychological counseling.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Уроков Шаҳобиддин Бобоназарович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 107-88-88-74. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

Сведения об авторе: *Уроков Шаҳобиддин Бобоназарович* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 107-88-88-74. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

Information about the author: *Urokov Shakhobiddin Bobonazarovich* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: (+992) 107-88-88-74. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

РОМАН Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» В ПЕРЕВОДЕ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на примере перевода Шамси Собира)

Вахобова М.

Таджикский национальный университет

«Преступление и наказание» – роман великого русского писателя, мыслителя, философа и публициста Федора Михайловича Достоевского (1821-1881). Написан в 1865-1866 годы. Впервые напечатан по частям в январе-декабре 1866 года в журнале «Русский вестник».

Содержание любого художественного произведения - главное в тексте. В нем передается суть, идея, мысли и позиция автора. Так мы говорим про особые стили Достоевского, Толстого, Платонова, Горького и Чехова, которые создают образность самыми разнообразными языковыми средствами, и для этого они применяют все богатство родного языка. Именно поэтому перевод такого произведения дается очень нелегко. Переводчик должен обращать особое внимание на тонкие детали, из которых складывается художественное впечатление, чтобы в переводе не лишиться произведения его особой красочности, яркости и индивидуальных особенностей стиля автора. Тема организации процесса перевода с русского языка на таджикский язык, и возникающие при этом трудности были освещены в работах: М.А. Апполовой, В.Д. Аракина, В.В. Бурлаковой, В.Н. Комиссарова, Л.К. Латышева, А.В. Паршина.

Художественный перевод относится к области языковедения и филологии и сам становится искусством, а значит, оказывается самым сложным видом переводческой деятельности. Чтобы качественно переводить художественные произведения необходимо обладать особым врожденным талантом, который следует развивать и совершенствовать. Сфера художественного перевода распространяется на мемуары, взрослую и детскую литературу, пьесы, рекламные материалы, буклеты, сценарии, субтитры к фильмам, тексты песен и т.д.

Художественные тексты обычно содержат большое количество средств выразительности и образности, при передаче которых от переводчика требуются сообразительность, фантазия и высокий профессионализм. Назовем некоторые средства выразительности художественных текстов: метафоры, сравнительные обороты, неологизмы, повторы (лексические, фонетические, морфемные и так далее), диалектизмы, профессионализмы, топонимы, говорящие названия, имена и фамилии и другие.

Проблемы перевода текстов художественных произведений исследуются особой лингвистической наукой – теорией художественного перевода, у истоков которой стоит А.М. Горький, основавший издательство «Всемирная литература». В 1919 году оно выпустило первое пособие по переводу – брошюру «Принципы художественного перевода», включавшую статьи К. И. Чуковского, А.М. Горького, Н.С.Гумилева. Среди характерных особенностей советского искусства перевода можно выделить следующие: широта и разнообразие переводимого материала; принципиальность и плановость отбора переводимых произведений; общий высокий уровень переводческого мастерства; творческое отношение к переводу и наличие научной основы в организации работы по переводу. Традиции перевода в России отличаются от подхода к переводу на Западе. Существенный сдвиг в переводческой мысли на Западе обозначился в начале 1950-х годов. Он выразился в общем усилении интереса к переводу, в создании национальных переводческих организаций, в проведении Международных конгрессов и в появлении ряда монографий и научных журналов по проблемам перевода.

Вопросы перевода художественной литературы – важнейшая часть общей проблематики культурных связей между народами. В современном мире перевод все больше выступает как

основная форма литературных контактов. Духовное общение народов через переводную литературу содействует их взаимопониманию и интернациональному единению.

Рассматривая проблему взаимосвязей литератур сквозь призму художественного перевода, правомерно ставить вопрос об их взаимном обогащении. Художественный перевод способствует сохранению национальных традиций в культуре того народа, на языке которого он выполнен, а национальная литература немыслима без переводной, отвечающей тем же запросам духовной жизни народа, что и литература на родном языке.

В то же время нельзя не сказать и о другой, не менее важной функции перевода. «Все познается в сравнении», - гласит известная поговорка. И именно художественный перевод дает национальному писателю, да и читателю, возможность сравнения – осознания себя среди других.

Перевод – идеологическое осмысление подлинника той исторической, классовой культуры, которая этот подлинник породила. «В этом смысле история переводов есть история социально – культурных влияний и взаимодействий, - движения литературы. Перевод должен сохранять не только идейное содержание, но и все художественные особенности подлинника: его стиль, систему художественных образов, их индивидуальные черты, язык, эмоциональную окраску, исторический и национальный колорит, общее звучание произведения...».

Для данного сравнения мы выбрали роман Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его перевод на таджикский язык Шамси Собира «Љиноят ва љазо».

Само название как нельзя лучше подходит к содержанию романа, отражает основные события, вокруг которых разворачивается сюжет – преступление Родиона и наказание за него. Противоправное деяние уже в заголовке противопоставляется каре, описание которой занимает львиную долю объема. Логическое ударение читатель делает на втором слове, которое как бы перечеркивает первое и предрекает расплату за грех. Автор сознательно разрушает интригу, признаваясь уже вначале, что его герой – убийца, что его удел – разоблачение. Но суть романа – не детективная линия, а философская «начинка»: что бы ни сделал человек, как бы он ни прятал свои преступления, кара все равно настигнет его, ведь она исходит не от земных судей, а от того светлого или доброго, что в заложено в каждом из нас неведомой созидательной силой, сотворившей всех людей.

Кроме того, оно отражает не только главное, криминальное преступление – убийство старушек, но и другие людские пороки, которые с моральной точки зрения можно считать преступлениями. Например, пьянство Мармеладова, работа Сони, «тёмные делишки» Свидригайлова и многое другое. Каждый герой получает свою кару, ведь от судьбы не уйти.

Произведения Ф.М. Достоевского входят в золотой фонд мировой литературы, его романы читают во всем мире, до сих пор они не теряют своей актуальности. «Преступление и наказание» — одно из таких вечных произведений, затрагивающих темы веры и неверия, силы и слабости, униженности и величия. Автор мастерски рисует обстановку, погружает читателя в атмосферу романа, помогая лучше понять героев и их поступки, заставляя задуматься. Мы выбрали несколько абзацев для сравнения русского и таджикского вариантов, которые столь хорошо были переданы Шамси Собиром.

Главные темы «Преступления и наказания» — темы бедности и угнетенности большей части общества, на которую всем наплевать, а также темы бунта и заблуждений личности под гнетом социальной неустроенности и удушающей нищеты. Писатель хотел донести до читателей свои христианские представления о жизни: для гармонии в душе нужно жить нравственно, по заповедям, то есть не уступать гордыне, эгоизму и похоти, а делать добро людям, любить их, жертвуя даже своими интересами во благо общества. Именно поэтому в конце эпилога Раскольников кается и приходит к вере. Проблема ложных убеждений, поднятая в романе, актуальна и поныне. Теория главного героя о вседозволенности и преступлении против нравственности ради благих целей ведет к террору и произволу. И если Раскольников преодолел раскол в душе, покаялся и пришел к гармонии, преодолев проблему, то в более масштабных случаях это не так. Войны начинались из-за того, что одни правители решили, что жизнями

тысячей людей ради их целей можно с легкостью пожертвовать. Вот почему роман, написанный в XIX веке, не теряет остроты смысла и поныне.

«Преступление и наказание» — одно из величайших произведений мировой литературы, которое было переведено на несколько языков мира и по сей день переводится, которое проникнуто гуманизмом и верой в человека и человечность. Несмотря на кажущуюся депрессивность повествования, в нем есть надежда на лучшее, на то, что всегда можно спасти, и спастись.

Анализ произведения, Ф.М. Достоевского "Преступление и наказание" в переводе Шамси Собира дает таджикскому читателю возможность познакомиться с романом на таджикском языке. Анализ романа Ф.М. Достоевского в сопоставительном плане в таджикском языке также показывает, что переводчик перевёл хорошо, но при этом использовал некоторые слова, которые в таджикском языке уже переведены или вышли из употребления в таджикском языке, например он, перевел способом трансформации такие слова: киса, гармон, студент, глобус, фамилия, жилетка мебель и многие другие, которые имеют перевод в таджикском языке.

В первой главе романа переводчик перевёл это с помощью способа добавления, например:

— **Раскольников, студент, был у вас назад тому месяц, — поспешил пробормотать молодой человек с полупоклоном, вспомнив, что надо быть любезнее.**

Переводчик перевёл так:

- **Ман Раскольников, студент, як моҳ пеш аз ин ба назди шумо омада будам, - саросема шуда гуфт ҷавон ва сарашро ҳам карда, таъзим дар назди онҳо намуд. Вай ҳамин нуқтаро ба хотир овард, ки бояд хушмуомилатар бошад.**

Переводчик перевел без опущения, но сделал добавление. Здесь "полупоклон" он мог просто, написать "сарашро ҳам кард" без добавления. Словосочетание «таъзим намуд» здесь лишнее. В первом предложении неизвестно кто говорить, но переводчик перевёл это от имени Раскольникова.

Правильный перевод, по нашему мнению, такой:

Раскольников ҳамон ҷавоне, ки як моҳ қабл наздатон омада буд, саросемавор сарашро аз рӯйи лутф ҳам карду ба ёд овард, ки бояд нармтар бошад.

В другом абзаце переводчик вместо слова "абой" использовал слова «қоғазӣ зард», хотя в таджикском языке есть перевод этого слова "зардевори"

Переводчик использовал некоторые историзмы, которые уже не употребляются в таджикском языке, (сум, рубль, тин, копейки).

«**Может, впрочем, она и всегда такая, да я в тот раз не заметил**», — подумал он с неприятным чувством. **Старуха помолчала, как бы в раздумье, потом отступила в сторону и, указывая на дверь в комнату, произнесла, пропуская гостя вперед:— Пройдите, батюшка.**

Переводчик перевёл так:

«**Эҳтимол, вай ҳамеша ҳамин хел бошад ман он дафъа инро пайхас накарда бошам**», - гуфта ба дил гузаронд ҷавон бо як ҳиссиёти ногуворе.

Пиразан гӯё, ки ба хаёлу андеша рафта бошад, лаб фурӯ баст, сипас худро ба як тараф гирифта, дари хонаро нишон дод, мехмонро ба дарун гузаронда гуфт:

-**Дароед, бачем.**

В данном переводе мы заметили, что слово «батюшка» переводчик перевел как «сын», хотя в русском языке устаревшее слово «батюшка» переводится как «отец», но переводчик перевел его как «сын».

Изучив самую малую часть данного материала, связанного с творчеством талантливого писателя Ф.М. Достоевского, и особенно его уникальные произведения в оригинале и проанализировав их, мы пришли к определенным выводам, заслуживающим внимания и определенного интереса.

Действительно, многие произведения Ф.М. Достоевского связаны с повседневным бытом и в данном же романе автор сумел передать угнетение и мучение двух людей. Под словом

«маленький» мы не имели ввиду их возраста, а то, что и за нищету им приходилось унижаться и трудиться.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федоров А. В.. Основы общей теории перевода (ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ) - Москва Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002, С.13
2. Первушина Е.А. Художественный перевод как проблема сравнительного литературоведения // RosaMundi. К 90-летию преподавания истории зарубежных литератур в ДВГУ. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2007. – С. 174–181 [0, 45 п.л.]
3. Швейцар А.Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты) / А.Д. Швейцар. - М., 1988 ISBN 5-02-10882-0
4. Гаспаров М.Л. Брюсов и буквализм. //Мастерство перевода. Вып. 8. – М.: Советский писатель, 1971.
5. Русские писатели о переводе (XVIII-XX вв.). – Л.: Советский писатель, 1960.
6. Лозинский М.Л. Искусство поэтического перевода. //Перевод – средство взаимного сближения народов. – М.: Прогресс, 1987.
7. Эткинд Е.Г. Русские поэты-переводчики от Тредиаковского до Пушкина. – Л.: Наука, 1973.
8. Аверинцев С.С. Размышления над переводами Жуковского. //Зарубежная поэзия в переводах В.А. Жуковского в двух томах. – Т. 2. – М.: Радуга, 1985.
9. Межуев М.М. Стратегия переводческих преобразований в переводческой практике А. С. Пушкина: на материале сопоставления пьесы А. С. Пушкина «Пир во время чумы» и отрывка из пьесы Дж. Вильсона 'The City of the Plague'. Диссертация канд. филол. наук. – М., 2006.
10. Левин Ю.Д. Русские переводчики XIX в. и развитие художественного перевода. – Л.: Наука, 1985.
11. Собир Ш. Чиноят ва чазо / Ш. Собир. - Душанбе: Ирфон, 1984

РОМАНИ Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ «ЧИНОЯТ ВА ЧАЗО» ДАР ТАРЧУМА БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (дар мисоли тарчумаи Шамси Собир)

Дар ин мақола дар бораи тарҷумаи романи Ф.М. Достоевский «Чиноят ва чазо», роҳҳои интиқоли калимаҳо ба забони тоҷикӣ, тарҷумаи онҳо аз рӯйи маъно, калимаҳое, ки тағйир наёфтаанд, маълумот оварда шудааст. Дар он, инчунин, хусусиятҳои калимаҳое, ки аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудаанд, баён карда шудаанд. Дар мақола, инчунин, калимаҳое, ки ба тарҷума дохил шудаанд, баррасӣ мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: тарҷума, ҳикоя, ангега, баррасӣ, таҳлил, муайян кардан, тағйири роҳ, интиқол, очерк, нависанда, асар, тарҷумон, персонаж, забон, баррасӣ.

РОМАН Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕН И НАКАЗАНИЕ» В ПЕРЕВОДЕ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на примере перевода Шамси Собира)

В данной статье рассматривается перевод романа Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание», пути передачи слов на таджикский язык, их перевод по смыслу, слова, которые не изменились. Также дается характеристика особенностям переведенных слов с русского языка на таджикский язык. В статье также рассматриваются слова, вошедшие в перевод.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: перевод, рассказ, мотив, рассмотрение, анализ, определить, изменение пути, передача, особенность, писатель, произведение, переводчик, характер, язык, рассмотрение.

F.M. DOSTOEVSKY'S NOVEL "CRIME AND PUNISHMENT" IN TAJIK TRANSLATION (using Shamsi Sobir's translation as an example)

This article discusses the translation of F. M. Dostoevsky's novel "Crime and Punishment", the ways of transferring words into the Tajik language, their translation by meaning, words that have not changed. It also provides a description of the features of words translated from Russian into Tajik. The article also discusses the words included in the translation.

KEYWORDS: translation, story, motive, consideration, analysis, determine, change of path, transfer, feature, writer, work, translator, character, language, consideration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ваҳобова Марҳабо Насриддиновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телфон: **919803081**.

Сведения об авторе: *Вахобова Мархабо Насриддиновна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телфон: **919803081**.

Information about the author: *Vahobova Marhabo Nasriddinovna* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919803081**.

БОЗТОБИ МАВЗУЪҲОИ ИҚТИМОӢ ДАР МАЧАЛЛАИ ИЛМӢ-ОММАВИИ “ИЛМ ВА ҲАЁТ”

Мамадҷонов А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” дар баробари инъикоси дастовардҳои илмӣ, ҳамчунин ба мавзӯҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ даст зада, онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳад.

Дар ҳар шумора вобаста ба ҷашнҳои милливу мардумӣ ва идҳои касбӣ, аз ҷумла Ҷашни Сада, Рӯзи Қувваҳои мусаллаҳ, Рӯзи Модар, Рӯзи матбуот, Ҷашни Наврӯз, Рӯзи Галаба, Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Ҷашни Тиргон, Рӯзи китоб, Ҷашни Истиклол, Рӯзи Рӯдакӣ, Рӯзи Мавлоно, Ҷашни Меҳргон, Рӯзи забони давлатӣ, Рӯзи Конститутсия, Рӯзи Президент, Рӯзи Парчами миллӣ, Рӯзи умумичаҳонии ҳуқуқи инсон ва ғайра матолиби ҷолибу хонданӣ ба таъби мерасонад.

Шарҳу тавзеҳи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инъикоси таҷрибаи сулҳофаринии тоҷикон, инъикоси ҷараёни Иҷлосияи 16 – уми Шурои Олӣ ва Ваҳдати миллӣ аз зовияҳои мухталиф, тарғиби иқдоми роҳбарияти мамлакат дар мавриди ба ҳар хонадон ҳада намудани шоҳкитоби академик Бобочон Ғафуров “Тоҷикон”, бунёди иншоотии беназири аср ва аз лиҳози стратегӣ муҳим – НБО “Роғун” ва сохтмони шоҳроҳҳои байналмилалӣ аз иқдомҳои он, ки ҳаёти эҷодии маҷалла дар ин бобат силсиламатиблиб ба нашр расонидаанд.

Инъикоси ҷараёни татбиқи қонунҳои миллӣ ва соҳавӣ низ ҳамеша дар мадди назари ҳаёти эҷодии маҷалла қарор дошту дорад. Аз ин ҷост, ки барои амалӣ шудани ҳадафҳои неки ин санадҳои ҳуқуқии ҳаётан муҳим саҳми маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” низ кам нест.

Бозтоби масъалаҳои доғи рӯз, аз қабилӣ бегонапарастӣ, ифротгарӣ, шомилшавӣ ба гурӯҳҳои экстремистиву террористӣ, даст задан ба амалҳои коррупсионӣ, истифодаи нашъа ва тарғиби нашъамандӣ, худкушӣ, одамфурӯшӣ, ки ба падидаҳои манфури ҷомеа табдил ёфтаанд ва мубориза бар зидди ин зухуроти номатлуб ҳамеша идома хоҳад ёфт, дар ҳар наشري маҷалла сурат мегирад.

Аз ҷумла, дар шумораи №2, соли 2021 мақолаи прокурори ҳарбӣ Ф. Хайруллозода таҳти унвони “Терроризму экстремизм – хатарҳои ҷаҳонӣ” ба тасвиб расидааст, ки аз ҷумла дар он омадааст: “Тафаккури ифротии динӣ, фаъолияти гурӯҳҳои ифротгарии динӣ ва хизбҳои мамнуъу созмонҳои террористӣ ҳамчун як хатари бузурги минтақавӣ ва ҷаҳонӣ амният ва мавҷудияти аксари кишварҳои мусулмоннишинро зерӣ таҳдиди ҷиддӣ қарор додаанд” [9, с.26].

Гуфтаи ба маврид аст, ки баъди гузариш ба тобеияти Вазорати фарҳанг дар мундариҷаи маҷалла тағйироти ҷиддӣ ба амал омада, дар он бештар масъалаҳои иҷтимоӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Аммо бо вучуди ин наشريя рисолати аслиашро фаромӯш накарда, онро дар шаклу намудҳои дигар таҷассум намудааст.

Мубориза бар зидди ҷаҳолат ва бесаводӣ, ҷаҳонишавӣ ва паёмдҳои манфии он, бархӯрди тамаддунҳо ва ивазшавии арзишҳо, таъсири манфии рушди техникаву технология, тағйирёбии иқлим ва зарари он ба тамоми мавҷудоти зинда, норасоии оби ошомиданӣ, гуруснагии сартосарӣ, вабо, ҷангҳои иттилоотӣ аз қабилӣ мавзӯҳои ҳастанд, ки дар маҷалла пайваستا пайгирӣ ва муҳокима мегарданд.

Аз ҷумла, дар шумораи № 7 – 9, 2013 мақолаи муҳаққиқ Н. Нуоров таҳти унвони “Сарнавишти фарҳанги миллӣ ва бархӯрди тамаддунҳо” ба нашр расидааст, ки дар он бобати пешгирии бухронҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ сухан меравад [4, с.6].

“Дар арзҳои дӯстӣ” аз муҳимтарин бахши маҷалла ба шумор меравад, ки ба муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон бо кишварҳои аксони олам ва фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст. “Тоҷикистон ва Туркманистон: уфуқҳои

дӯстӣ ва ҳамкорӣ”, “Тоҷикистон ва Ўзбекистон: дар масири истиқлолият”, “Фаластиниҳо мисли тоҷикон фарҳангдӯсту илмпарваранд”, “Виктор Денисенко: Аз таҳкими муносибатҳои густурда хеле хушхолом”, “Иродаи қавии сиёсӣ омили асосии рушди кишвари шумост” аз матолибест, ки дар доираи ин бахш омода ва нашр шудааст.

Бояд гуфт, ки аксари сафирони кишварҳои ба мо дӯсту бародар аз ташкили чунин суҳбатҳои муфид изҳори қаноатмандӣ намудаанд. Аз ҷумла, Виктор Денисенко, Сафири Ҷамоҳири Ҷумҳурии Беларусь чунин гуфтааст: “Заҳмати аҳли қаламро медонам. То ҷое, ки хабар дорам, нисбат ба мамлакатҳои дигари Осиёи Миёна озодии матбуот дар Тоҷикистон бештар аст. Орзу мекунам, ки қалами аҳли эҷоди ин маҷалла ҳамеша буррову созанда, ба нафъи ояндаи неки Тоҷикистон бошад. Аз ин суҳбате, ки шумо ташкил кардед, мамнунам. Ба хоҳири ҳамкориҳои минбаъдаамон ба шумо, аҳли эҷоди маҷалла саломативу барори кори эҷодӣ хоҳонам.” [10, с.8-10]

Ва ё Сафири Ҷамоҳири Ҷумҳурии Арабистони Саудӣ Валид Абдулрахмон ал – Рушейдон дар мусоҳибаи худ гуфтааст, ки “дар як муддати кӯтоҳи будубош дар ин ҷо мушоҳида намудам, ки кишвари шумо дорои иродаи сиёсӣ қавӣ ҷиҳати рушди нумуи мамлакат мебошад... Ин хусусиятҳоест, ки Тоҷикистонро аз байни дигар кишварҳо ҷудо месозад ва давлат дар ин ҷода барои ба роҳ мондани муносибатҳо ва ҳамгироии бузургу равшан бо ҷомеаи ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир менамояд” [8, с.23-24].

Дар баробари ин, маҷалла ба инъикоси иқдомҳои сатҳи ҷаҳонии Ҳукумати кишвар, аз ҷумла эълони соли 2003 “Соли байналмилалӣ оби тоза”, “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” (барои солҳои 2005 – 2015)”, “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” (барои солҳои 2018 – 2028)”, “Соли 2025 - Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо”, “Даҳсолаи амал барои илмҳои криосфера, солҳои 2025-2034” даст зада, онро ҳамҷониба тарғиб намудааст.

Масалан, дар шумораи №4 – 6, соли 2013 мақолаи “Захираи об...” ба таърифи расидааст, ки дар он доир ба роҳҳои захира намудани об дар шароити табиӣ ва сунъӣ, бо истифода аз рутубати ҳаво намнок қардани замин ва рӯёнидани ҳосил маълумот дода шудааст. [6, с.40]

Маҷалла инъикоси иқдомҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла эълони “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, “Солҳои рушди саноат”, “Бистсолаи омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф, барои солҳои 2020 – 2040”, “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ва ғ. – ро низ ба роҳ монда, онҳоро саривақт ва бетаъхир дар саҳифаҳои хеш таҷассум намудааст. Аз ҷумла, дар ҳар шумораи маҷалла мақолаҳои Ҳасан Асоев, коршиноси МТС дар мавриди бунёди НБО “Роғун”, иқтисодии энергетикӣ кишвар, навоҳарӣ дар илм, рушди саноат, тағйирёбии иқлим, инкишофи техника ва технологияи навин ва ғ. нашр шудааст, ки ба таъиноти маҷалла мувофиқ аст.

Барои намуна, дар шумораи №2, соли 2022 мақолаи ин коршинос таҳти унвони “Навоҳарӣ ба илм шахмат мебахшад” ба таърифи расидааст, ки аз ҷумла дар он омадааст: “Яке аз масъалаҳои мубрам барои мо дар татбиқи ҳадафи ҷорум, яъне саноатикунони босуръати кишвар, аз лиҳози илмӣ асоснок намудани рушди ин соҳа дар манотиқи мухталифи кӯҳистон мебошад [2, с.15]. Яъне, асоси пешрафти кишвар дар амал татбиқ намудани илм дар истеҳсолот аст.

Инъикоси иқдомҳои фарҳангпарваронаи роҳбарияти мамлакат ва Ҳукумати кишвар, аз ҷумла эълони озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон – ватани азизи ман”, “Илм – фурӯғи маърифат”, “Тоҷикон – оинаи таърихи миллат”, Фестивали “Сад ранги чакан”, “Андалеб” ва ғ. дар мадди назари аҳли эҷоди маҷалла қарор дорад ва онҳо пайваستا тарғиб мешаванд.

Масалан, дар шумораи №2, соли 2022 мусоҳибаи муҳбири маҷалла таҳти унвони “Фурӯғи субҳи доноӣ...” хеле такмил ёфтааст” ба нашр расидааст, ки дар партави эълони ин озмуни воқеан миллий сурат гирифтааст. Ва ё дар ҳамин шумора мақолае зери номи “Тоҷи сари ҷумла ҳунархост илм” – иқдоми шоистаи шахрдори шахриёр” ба таърифи расидааст, ки ба ин озмуни шахрӣ бахшуда шудааст.

Таҷлили 30 – солагии ҷашни Истиқлоли давлатӣ, 30 солагии Иҷлосияи 16–уми Шурои Олӣ, 30 солагии Конституция, 700 солагии шоир Камоли Хучандӣ, 1100 солагии Давлати

Сомониён, 2500 солагии ёдгории Тахти Сангин, 2500 шахри Хучанд, 3000 солагии Ҳисори шодмон, 2500 солагии Кӯлоби бостон, 5500 солагии шахраки Саразм ва дигар ҷашнҳои бузурги миллӣ, ки дар сисолаи охир ба вуқӯи омадаанд, дар маҷалла таҷассум ёфтаанд ва метавон гуфт, ки нашрия рисолати азалии хешро назди хонанда иҷро намудааст.

Барои намуна, дар шумораи №7 – 9, соли 2013 мақолаи А. Раззоқов тахти унвони “Саразм – яке аз марказҳои пайдоиш ва рушди тамаддуни ориёӣ” ба тасвиб расидааст, ки аз ҷумла, дар он омадааст: “Ёдгории Саразм дар қатори ёдгориҳои ҳамназираш ба инкишофи тамаддуни давраи биринҷии ҳудуди Осиёи Марказӣ саҳми худро гузоштааст. Ин ёдгори на танҳо барои пажӯҳиши таърихи қадими халқи тоҷик, балки шарқи қуҳан низ аҳамияти бузурги таърихӣ дорад” [5, с.28]

Дарвоқеъ, маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” минбари фарҳангу хирад аст. Ин нуқтаро забоншинос ва адабиётшиноси номӣ Абдуманнон Насриддинов низ тасдиқ карда мегӯяд: “Имрӯз бо қамоли бовар метавон гуфт, ки “Илм ва ҳаёт” симои мушаххаси худро касб кардааст. Мақолоти шумораҳои он аз ҷустуҷӯ ва азмуқӯшиши қормандони моҳнома гувоҳӣ медиҳад. Ба назари ман, маҳз ҳамин нашрия имкони фаровон дорад, ки муосирони моро бо муҳимтарин манобеи адабию фарҳангӣ бипайвандад. Тавассути “Илм ва ҳаёт” метавонем пайвастагӣ бо тафакқури китобии аҷдоди хеш пайдо намоем” [3, с.29].

Ва ё ба ибораи қоршиноси масоили экологии МТС Ҳасан Асоев, “маҷалла тули беш аз сӣ соли фаъолияти худ дар тақомулу ташаккули фарҳанги илмии ҷомеа нақши муассири худро гузоштааст. Далели ин гуфта, нашри як зумра мақолаҳои илмӣ – оммавӣ мебошад” [1, с.15].

Маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” дар баробари дигар нашрияҳои даврӣ дар баланд бардоштани савияи дониш ва ҷаҳонбинии хонандагон саҳм гузошта, рисолати дар пеш гузоштаашро сарбаландона иҷро намудааст. Далели ин гуфтаҳо, то имрӯз аз ҷониби хонанда пазируфта шудан ва мутолиа гардидан мебошад, ки воқеан фараҳафзо аст.

“Бошад, ки ин ҷашмаи навсарзада ба дарёи дониш ва дилҳо бирасад, ки дар он аз дарёҳои хиради пешгузаштагонаш гавҳарҳои фаровон боқист ва он ҳамаро бо хизмати замони бозсозӣ истифода бикунад.” [7, с.24-25]– гуфта буд Аскар Ҳаким, сардабири нашрияи “Адабиёт ва санъат”, ки имрӯз ба воқеият табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Асоев Ҳ. Ба истиқболи 35-солагии “Илм ва ҳаёт”. // Илм ва ҳаёт. –2023. –№1. –С.15.
2. Асоев Ҳ. Навоварӣ ба илм шахомат мебахшад. // Илм ва ҳаёт. –2022. –№2. –С.15
3. Насриддинов А. Пайвандгари омма. // Илм ва ҳаёт. –1990. –№2. –С.29.
4. Нуоров Н. Сарнавишти фарҳанги миллӣ ва бурхӯрди тамаддуноҳо. // Илм ва ҳаёт. –2013. –№7-9. –С.6.
5. Раззоқов А. Саразм-яке аз марказҳои пайдоиш ва рушди тамаддуни ориёӣ. // Илм ва ҳаёт. –2013. –№7. –С.28.
6. Соболев О. Захираи об... // Илм ва ҳаёт. –2003. –№4-6. –С. 40.
7. Табрик, орзу ва дарҳост. // Илм ва ҳаёт. –1989. –№1. –С. 24-25.
8. Туйҷизода Н. Иродаи қавии сиёсӣ омили асосии рушди кишвари шумост. // Илм ва ҳаёт. –2022. –№1. –С. 23-24.
9. Хайруллозода Ф. Терроризм ва экстремизм-хатарҳои ҷаҳонӣ. // Илм ва ҳаёт. –2021. –№2. –С.26.
10. Ҳотам Ҳ. Виктор Денисенко: Аз таҳкими муносибатҳои густурда хеле хушқолам. //Илм ва ҳаёт, –2022.–№4. –С. 8-10.

БОЗТОБИ МАВЗУЪҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-ОММАВИИ “ИЛМ ВА ҲАЁТ”

Дар мақола нигоҳи асосии муаллиф ба мавқеи мавзӯҳои иҷтимоӣ дар маҷаллаи илмӣ-оммавии “Илм ва ҳаёт” нигаронида шудааст. Маводҳои дар мақола истифодагардида аз шумораҳои давоми солҳои 2012-2024-ум нашргардидаи маҷаллаи мазкур дастрас гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мавқеи мавзӯҳои иҷтимоӣ низ дар маҷалла хеле устувор аст ва дида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: мавқеъ, мавзӯ, иҷтимоӣ, маҷалла, “Илм ва ҳаёт”.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕМ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ЖУРНАЛЕ “НАУКА И ЖИЗНЬ”

В статье основное внимание автора уделяется роли социальных тем в научно-популярном журнале “Наука и жизнь”. Используемые в статье материалы были получены из номеров журнала, издававшихся в период с 2012 по 2024 год. В результате исследования можно сделать вывод, что роль социальных тем в журнале также является значительной и заметной.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: роль, тема, социальный, журнал, “Наука и жизнь”

THE ROLE OF SOCIAL TOPICS IN THE POPULAR SCIENCE JOURNAL “SCIENCE AND LIFE”

This article focuses on the author's perspective on the role of social topics in the popular science journal "Science and Life." The materials used in the article were obtained from issues of the journal published between 2012 and 2024. The research concludes that the role of social topics in the journal is also quite prominent and noticeable.

KEYWORDS: role, topic, social, journal, “Science and Life”

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мамадҷонов Амонҷон Абдуалиевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935532903**.

Сведения об авторе: *Мамаджонов Амонджон Абдуалиевич* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935532903**.

Information about the author: *Mamadjonov Amonjon Abdualievich* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935532903**.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS (IDIOMS OF COMPARISON) IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Pochoeva M.
Tajik National University

In the development of the theory of English phraseology, the works of the famous linguist Logan P. Smith also plays an important role. The special attention of the scientist is attracted by lexical idioms and, above all, idioms with expressive words. Logan Smith studied the lexical structure of phraseological units. However, more important issues, including the semantics of phraseological units, semantic-structural typology, the presence of free words and phrases in phraseological units, etc., were left out of the author's view.

The groups of "lexical idioms" by Logan P. Smith, cannot be considered reliable classification because his classification is not based on the main features of phraseological units.

There are many illustrated materials in the books of Kh. Casares and Logan P. Smith in which some of the original ideas are expressed. The classification of phraseological expressions has passed the practice. Despite the high scientific value, the research is descriptive in nature.

G. Suit refers to the following principles of classification of phraseological units: 1) the need to distinguish important and unimportant signs of phraseological units; 2) the ability to distinguish between variable expressions, the parts of which are independent from the lexical point of view, as well as expressions, the parts of which have lost their original meaning; 3) the presence of variable parts in the composition of phraseological word formations, in which, despite the change, the composition of words does not lose its form and meaning; 4) principles of changing phraseological units in the synchronous state of the language (synchronic phraseology), etc.

After Ch. Bally the Spanish linguist Kh. Casares pays special attention and distinguishes three types of phraseological expressions: a) noun phrases; b) verb formations and c) proverbs. Kh. Casares notes that proverbs and sayings are investigated as one of the types of phraseological units in the phraseological research of specific languages (of course, based on linguistic evidence).

Service of famous linguist O. Jespersen is very big on defining the problem of stable linking of words. He divides all combinations of languages into formulas and free structures. Free structures in speech take the regular form every time, but stable groups of verbs, which have not been reorganized, are used repeatedly at certain stages, that is, in a ready form.

The problem of stable expressions is partly discussed in the works of E. Kreising, W. Graff, A. Kennedy, W. Ball and other foreign linguists have been investigated. V. Graff combines all types of fixed expressions with the term "formula". A "formula" is a stable collection of words, in which the change of any part contributes to the loss of the overall meaning of the phrase. Ignoring the existence of numerous phraseological variants in the English language, he says that the more idiomatic the formula is, that is, the stronger the effect of the individual meaning of the particles on the general meaning of the formula, the closer it is to a complex word.

Opinions and observations in the field of phraseology expressed by a number of foreign scientists are superficial in nature and are not the result of in-depth scientific research. Only the works of Sh. Bally and Kh. Casares, despite their shortcomings, have retained their value to this day.

Before academician V. V. Vinogradov, in the works of Russian linguists, one can see only certain statements and observations regarding phraseology. Among them - Potebnia A. A. (raising the issue of the internal form of phraseological units), Sreznevsky I. I. (on the relationship between phraseology and word formation), Fortunatov F.F. (about common words and common terms: железная дорога (railway)), Shakhmatov A. A. (analysis of inseparable phrases), E. Polivanov. D. (he spoke about the need to separate phraseological units into a special department of language science) [Polivanov, 1928, c. 119].

V. V. Vinogradov laid the foundation for phraseology as a linguistic discipline, raised and solved many general issues in the study of the stable combination of words in the Russian language.

The works of V. V. Vinogradov aroused great interest in phraseology among linguists. After their publication, phraseological compositions are subjected to comprehensive research and are being thoroughly studied in terms of composition, meaning, grammatical properties, origin and stylistic features.

After the articles, V.V. Vinogradov published a large number of small and large articles, monographs and scientific theses in Russian linguistics; linguists of the former republics of the Soviet Union and foreign scientists based on the theoretical ideas of academician V.V. Vinogradov began to study the phraseology of their languages. In the new works of Soviet scientists (1950-2005), the problems of classification and study of the structure and semantics of phraseological units are studied in depth. They did not only develop the opinions of academician Vinogradov, but clarified many concepts and showed that in the process of studying the interpretation of a particular language, it is necessary to take into account the linguistic features (rules) under investigation. So, in the research center of B.A. Larin was an analysis of phraseological units, a generalization of phraseological processes from the point of view of semantics [Larin, 1977, p. 125-129]. Wider generalization of the opinion of V.V. Vinogradov meets in the work of A.I. Efimov, who separates two circles of phraseological units: in the first circle, phraseological units separated by V.V. Vinogradov includes, that is, phraseological units equivalent to phrases; the second circle includes a wide range of phraseological units: proverbs, sayings, aphorisms, including aphorisms of literary figures, public expressions, stable formulas and expressions of the nature of scientific terms, seals (clichés), production and technical expressions, etc. [Efimov, 1952, 68]. Compared to A.I. Efimov, S.I. Ozhegov considered phraseological units that are a means of constructing a sentence to belong to phraseological units in the narrow sense [Ozhegov, 1984, c. 194].

The largest number of adjectival phraseological units, which are made according to the structural plan N+con+Adj, are considered to be comparative phraseological units: *анор барин сурх, чун паланг хунхор*, as happy as a lark, as sharp as a tack.

Comparative phraseological units are stable phraseological units of separate forms of words, which are found on the basis of the comparison of two events, the structural elements of which in different languages are comparative conjunctions and adverbs, prepositions, postpositions, prefixes, comparative suffixes, etc. Phraseological units of comparison are separated as a special type based on important typological signs of phraseological identification (A. V. Kunin): stability, reproducibility, fully or partially revised meaning. They are units of the language, that is, they also have regular stable forms of lexical composition and grammatical structure, due to which they acquire a common phraseological meaning.

Phraseological units of comparison include such structures that serve as regular units for comparison of some events, objects, their signs, to better description, give a figurative definition to clarify this or that quality, property, action. [Rudnev, 1963, p. 6]. Comparative phraseological units are a special means of artistic and figurative speech and allow to clearly show people, wild animals, natural phenomena [Roysenzon, 1971, p. 14].

Comparative phraseological units are the property of all languages, and their creation and activity is connected with history, culture, way of people's lives, that is, with everything that has the name of national-historical and ethnographic realities. In the Tajik and English languages, comparative phraseological units are one of the most common and numerous groups of adjectival phraseological units.

Numerous works are devoted to the study of metaphorical phraseological units (Kunin 1966, 1969, 76-87; Ozhegov 1957, 47-52; Glazirin 1972; Itkina 1957, 1959; Orlova 1966, 83-90; Shapiro 1958, 3-12; Roysenzon 1971, 12-21; 56-58; etc.). The comparative analysis of comparative phraseological units is also reflected in the work of researchers of Russian-Tajik and Tajik-English languages E. Babaev and B. A. Tahokhov. But it should be noted that E. Babaev analyzes simile expressions in comparative terms, discusses the general expression of comparison in metaphorical comparative expressions in comparative languages, and combines them with other comparative expressions, although he separates them into an independent type.

Phraseological units of comparison in comparable languages differ from each other with a special structure, lexical-grammatical organization, morphological characteristics of the filling of constituent parts, types of structural relations, activity in different fields, semantic characteristics of structural types, specific meanings.

In comparative phraseological units, as in the vast majority of types of phraseological units, two main components are clearly distinguished: the dependent and the main object (the subject of comparison and the comparative part) are functionally, grammatically and semantically different from each other: чун барги бед ларзидан: чун барги бед - a comparative part of phraseological units, ларзидан - an object of comparison. Consideration of the mentioned features forms the basis of linguistic properties of comparative phraseological units.

Tajik researcher M. Azimova in her work entitled "Comparative-typological analysis of the phraseology of the Tajik and English languages", discussed the phraseological units of the English and Tajik languages, and devoted a separate chapter to phraseological units of comparison. Considering comparative phraseological units as ready-made consumables in the language, she notes that they exist in the context of simulating one event with another.

Dustov H. J. wrote a 186-page thesis under the title "Comparative phraseological units in the modern Tajik literary language". This dissertation is a recent research of this young researcher, and for the first time, phraseological units of comparison and their linguistic features in the modern Tajik literary language have been thoroughly investigated and analyzed.

In this thesis, it is emphasized that speech is the main and primary source of the emergence of comparative phraseological units.

Researcher Dustov has expressed his opinions about the contribution of metaphor, simile, exaggeration and irony in the formation of the overall and rich meaning of such phraseological units of our language. This young linguist defined the use of a specific group of words as the main component of the comparative phraseological units - natural events, body parts, celestial bodies, names of insects and birds, animals and plants, and material concepts. He notes that this certain group of words represents unique national "melodies".

In his thesis, linguist Dustov gave information about the existence of specific and distinctive features of comparative phraseological units and divided these distinctive features into basic and additional.

Also, in his dissertation, features of imagery and effectiveness of comparative phraseological units were discussed.

The author also paid special attention to morphological, syntactic, semantic and structural issues and divided them into groups. In terms of meaning, Dustov classified metaphorical phraseological units into groups of metaphorical idioms and metaphorical phrasemes. Undoubtedly, Dustov's thesis is a complete and serious work for studying and researching CPU, all the author's statements are supported by many examples from the literature.

REFERENCES

1. Antrushina, G.B., Afanasyeva, O. V. & Morozova, N. N., 1999. English Lexicology, Drofa.
2. Deignan, A., 2005. Metaphor and Corpus Linguistics, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
3. Eastwood, J. 1994. Oxford Guide to English Grammar, Oxford University Press.
4. Fernando, C., 1996 Idioms and Idiomaticity, Hong Kong, Oxford University Press.
5. Flavell, L. , Flavell, R., 1994. Dictionary of Idioms and Their Origins, Trafalgar Square.
6. Kövecses, Z., 2010. Metaphor: A Practical Introduction, New York, Oxford University Press.
7. McArthur, T. (ed.), 1992. The Oxford Companion to The English Language, Oxford.
8. Nunberg, G., Sag, I. A. and Wasow, T. (1994) Idioms. Language, 70 (3), p. 491-538
9. Oxford English Living Dictionary (2018). . oxforddictionaries.com. Oxford Dictionaries. Web. 4 March 2018 10.
- Spears, R. A., 2003. McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs, McGraw-Hill.
11. Tkachuk, T. (2005). Idioms Inside Out: Money in English Idioms. Brno Studies in English, 31(1), p. 63-72.
12. Yusifova, G. I. (2013). Syntactic Features of English Idioms. International Journal of English Linguistics, 3(3), p. 133-138.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУӢЗИШИ ВОҲИДӢОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕӢИ ДАР ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОӢИКӢ

Дар ин мақола дар бораи асосҳои назариявии омӯзиши воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ маълумот дода мешавад ва дар он оид ба таърихи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ ва қору фаъолияти олимони ин соҳа ба таври мушаххас иттилоот ҷамъ оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (ИДИОМ СРАВНЕНИЯ) В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье представлены сведения о теоретических основах изучения метафорических фразеологизмов в английском и таджикском языках, а также в ней конкретно собраны сведения по истории изучения метафорических фразеологизмов и работам ученых в этой области.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фразеология, фразеологизм, компаративные фразеологизмы.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS (IDIOMS OF COMPARISON) IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article presents information about the theoretical foundations of the study of metaphorical phraseological units in English and Tajik languages, and also specifically collects information on the history of the study of metaphorical phraseological units and the work of scientists in this field.

KEYWORDS: phraseology, phraseological units, comparative phraseological units.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Почоева Мударриса* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988702806**.

Сведения об авторе: *Почоева Мударриса*- Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакӣ 17. Телефон: **988702806**.

Information about the author: *Pochoeva Mudarrisa* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). **988702806**.

ПРИРОДА ТЕРМИНОВ ТЕКСТИЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Абдулхакова М.

Таджикский национальный университет

Термины образуются по существующим в языке правилам образования слов и словосочетаний и имеют те же формальные признаки, что и обычные слова, подчиняются общим правилам словоизменения.

Различия между терминологической и специальной лексикой проявляются, прежде всего, в плане содержания.

Под термином «семантическое поле» понимается множество слов, точнее, их значений, связанных с одним и тем же фрагментом действительности. Можно сказать, что семантическим полем для терминологической лексики является соответствующая терминология, в данном случае – текстильная. В терминологии значение каждого члена зависит, прежде всего, от соотношения с определенным понятием, и связи между терминами определяются в основном теми связями, которые существуют между понятиями [1, 76].

Нет надобности доказывать значение прядения и ткачества в истории человеческой культуры, но, тем не менее, мы попытаемся обобщить некоторые отражения этого производства в культуре и мышлении человека, в его терминологии, прежде всего в текстильной терминологии в таджикском и русском языках, чтобы сравнивая внеязыковой план и лингвистический план лучше увидеть характерные особенности последнего.

Суть прядения состоит в крутке нити, образуемой соединением отдельных волокон пряжи.

Простейшим и бесспорно первоначальным способом было вытягивание и сучение, всучивание нити вручную, без посторонних приспособлений. Но ускоряющее прядение приспособление не замедлило появиться. Им оказалось *дӯки дастӣ* – ручное веретено, собственно говоря, простая прямая палка, которую катали правой рукой на бедре, наматывая тем самым на нее образующуюся нить.

Этот вид техники хорошо известен до сих пор в быту отсталых народностей и по историческим свидетельствам многих культурных народов Европы. «Стержень веретена вращали правой рукой на правом бедре, а затем отпускали, чтобы оно свободно висело и вращалось» [1, 2; 70].

Совершенно ясно, что и здесь описывается, вероятно, обычный в древнем, примитивном прядении способ крутки нити на несвободном, тучном веретене. И лишь после этого функциональная эволюция классического веретена завершается введением более быстрого прядения на висячем веретене, которое держится на натянутой нити. В этой функции веретено служило главным орудием прядения до того момента, когда ручную прялку стала вытеснять новая, колесная прялка [1, 26].

Значит, эволюция прядения в принципе протекала по линии: *тобдихӣ (тофтан)* – *дӯки дастӣ* – *дӯки муаллақ*; *сучение* – *ручное веретено* – *висячее веретено*.

Например, *Аз утоқ садои пасти кори дӯки дастӣ ба гӯш мерасид.* -

Из комнаты доносился тихий звук работающего ручного веретена.

С развитием веретенного способа прядение приобщило к технике погашения, важной также в развитии других видов производственной деятельности ремесел. Собственно говоря, даже в своей наиболее завершенной форме традиционное веретено представляет собой приспособление с низшей техникой вращения, под которой подразумевается вращение с подвижной нефиксированной осью, тогда как высшая техника вращения предполагает неподвижную фиксированную ось вращения, например, принцип колеса или гончарного круга [1, 56].

Но особенно крупные, коренные изменения испытало именно прядильное веретено, проделав путь от простой палки к специальному хорошо центрированному орудью вращения, форма которого идеально способствует быстрому и длительному круговому

движению: сильно заостренное с верхнего конца веретено постепенно утолщается книзу до значительной толщины в нижней трети, после чего снова делается тоньше и заканчивается в самом низу пряслицем, т. е. кольцом.

Рассмотрев вкратце эволюцию веретена, мы видим решающую роль его при прядении. «В то время как веретено представляет собой приспособление, безусловно, самое необходимое для процесса прядения, прялка является вспомогательным орудием, которое, хотя и облегчает работу существенно благодаря распределению пряди, однако отнюдь не абсолютно необходима для прядения» [2; 142].

Эволюция прядения с применением прялки напоминает случай с веретеном: сначала прядение без прялки, затем появляются различные виды ручной прялки. Правда, между эволюцией веретенного способа и эволюцией прядения на прялке есть еще и серьезное различие в хронологии.

Различаются пять важнейших видов прялки [1; 91]:

- 1) *иглообразная,*
- 2) *конусообразная,*
- 3) *округлая,*
- 4) *виллообразная,*
- 5) *лопатообразная,*

Особенное внимание в данной классификации уделяется конусообразной прялке, учитывая обширность ареала её распространения. Первоначально высказывалось мнение, что конусообразная или близкая с ней иглообразная прялка с округлым утолщением верхушки была характерна для древних славян, тогда как преимущества лопатообразной или виллообразной прялки им представлялось сомнительным.

В древние времена, считалось что, лопатообразные прялки хуже, чем конусообразные и иглообразные. Казалось бы, наоборот, именно иглообразные прялки с утолщением наверху и (как их ближайшая эволюция) конусообразные типологически наиболее низки и примитивны. Ведь их близость к простой палке очевидна, чего нельзя сказать уже о лопате, вообще о лопасти, так как эта в известном смысле удобная форма могла появиться лишь в результате длительной эволюции.

Ясно, что ручная прялка восходит к палке; говоря иначе, выделению прялки в роли особого инструмента должен был предшествовать довольно долгий период случайного, окказионального употребления в этой роли простой палки, на которую оказалось удобным насаживать или привязывать кудель – *поца (нда)* при прядении. Например:

Погаи ин чархи ресмонресей кайхо аз кор афтода буд.

Кудель этой прялки уже давно отработала свое.

По нашему мнению, исконной ручной прялкой были ветка, сук, палка. Прялкой пользовались, держа ее в левой руке (правая была занята веретеном) или заткнув нижним концом за пояс. Затем появились и другие способы закреплять прялку, одновременно освобождая тем самым руки для прядения: прялку стали втыкать в сидение скамейки, и это стало восприниматься все вместе как одно целое [2, 81].

Однако нововведение сидячей прялки оказалось ограниченным определенным ареалом, за пределами которого этот вид остался неизвестен. Появление особой сидячей прялки было, несомненно, значительным фактом, о чем можно судить по её номинациям и их этимологиям в отдельных языках.

Очень показателен в этом отношении, например, случай лексико-семантического перехода:

Нишаст (курсї) – чархи ресмонресии шиштакї;

Сидение (стул) – сидячая прялка;

Значение «сидение- нишаст» у этого производного термина могло появиться вначале факультативно, так более существенным и броским признаком прялки представляется сама рамка станка, одну из поперечных граней которой обозначали словом «выступ».

Можно допустить, что, по крайней мере, часть названий сидения при ткацком станке оформились именно в недрах текстильной терминологии. Однако решающего подтверждения этому возможному объяснению этимология этих слов не даёт.

Продолжая знакомство с культурно-исторической проблематикой текстильного производства, мы переходим от эволюции прядения к проблеме эволюции ткачества. Некоторые специалисты-технологи говорят при этом об эмансипации ткацкой техники от прядения, завершившейся созданием ткацкого станка.

Основной принцип ткачества заключается в последовательном переплетении утком, нитей основы, причем уток пропускается через специально (механически) образуемый между нитями основы *зев* [3, 35].

Несмотря на важные различия в самом характере переплетения и на новшество зевобразования, ткачество внешне очень напоминает простейшее плетение. Учитывая это принципиальное сходство, а также значительно большую древность плетения, ученые обычно считают, что ткачество произошло из плетения.

Элементы техники плетения и связанная с этим лексика пронизывают текстильное производство, представляя одновременно и богатый материал для исследования, и мотивацию плана самого нашего исследования, а также его рамок.

Последовательное рассмотрение этого вопроса представляет для нас делом первостепенной важности, и мы надеемся, что анализ лингвистического материала – как уже известного, так и нового – внесет ясность в изучение довольно обширного круга терминов этого ремесла в рассматриваемых языках.

Как известно, в теории генезиса техники ткачества борются две противоположные точки зрения: одна из них отстаивает моногенетическое происхождение техники ткачества, другая точка зрения допускает полигенез ткачества. И снова, как нам представляется, плодотворность споров повышается, если ограничить предмет спора, например, каким-либо одним видом *дастгоҳ* (*дастгоҳи бофандагӣ*) – *ткацкого станка*.

Например:

Чун парра ва кулобаки (мульабайи) дастгоҳ осеб дида буданд, торканӣ қатъ карда шуда буд.

Так как лопасть и насадка ткацкого станка были повреждены, снование было приостановлено.

Существуют горизонтальные станки, гораздо более примитивные, чем вертикальные. Вертикальный станок более оправдан как орудие производства специальных (неплатяных) тканей [2, 21].

Ткачество же на дощечке относится к ткачеству на станке, как вязание к плетению. В целом существование ткачества на дощечке весьма маловероятно.

В ткацкой дощечке, что нужно еще раз подчеркнуть, категорически не испытывали потребности все время, пока изготовляли на вертикальном ткацком станке с грузилами ограниченные куски ткани с заделанным краем, потому что их ткали всегда одной или попеременно двумя уточными нитями и никогда – большим числом нитей одновременно, для чего единственно предназначена такая *лавҳаи* (*тахтачаи*) *бофандагӣ* – *ткацкая дощечка* [3, 12].

Таким образом, *лавҳаи* (*тахтачаи*) *бофандагӣ* – *ткацкая дощечка* представляется сложным устройством для зевобразования и уплотнения нитей, и по этим своим функциям она восходит к *бёрду* – и некоторым другим частям развитого горизонтального станка. Напоминая *бёрдо* такого станка и отдельно по форме и, особенно по функции, ткацкая дощечка сама восходит к ткацкому *бёрду*, являясь результатом его побочной эволюции.

Это, видимо, наиболее вероятная интерпретация родства реалий *бёрда* (*пуд забонак*) и *ткацкой дощечки* (*лавҳаи бофандагӣ*). Отсюда следует естественный шаг к осмыслению употребления слова *бёрдо* (*пуд, забонак*) в значении «ткацкая дощечка» как вторичного его значения. Первоначально же *бёрдо, пуд* (*забонак*) относилось к *ткацкому гребню* (*шокаи ресмонресӣ*) горизонтального станка [I, 28; 126].

Историческое *бёрдо* (*пуд, забонак*) горизонтального ткацкого станка – достаточно сложная реалия, что само по себе делает мысль о ее предшествующей эволюции одновременно и естественной и требующей специальной проверки.

Бёрдо (*пуд, забонак*), как *гребень* (*шонаи ресмонресї*) разделяет и распределяет нити основы, пропуская их через свои частые зубья. Такое выразительное закрепление определенных функций за особыми деталями как бы свидетельствует о законченности эволюции современного бёрда. В семантической реконструкции ткацкое *бёрдо* (*пуд, забонак*) – это заостренный конец, заостренная палка (*цўби нўгтез*).

Первоначальный вид этой реалии – деревянная лопасть или заостренная сигарообразная, достаточно тяжелая палка. Это и есть древнейшее *бёрдо* вертикального ткацкого станка.

Здесь можно еще коснуться реальной истории двух важных приспособлений прядельно-ткацкого производства, одновременно представляющих достаточно красноречивые примеры эволюции. Это – *мотовило* и *челнок* (*карқара ва моку*).

Например:

Дар ибтидо таҳаввули пуд, моку ва карқара ба шонаи ресмонресї нисбат дошт.

Первоначально эволюция бёрда, челнока и мотовила относилась к ткацкому гребню.

Мотовило (*карқара*) применяется для намотки и измерения готовой пряжи, перематываемой при этом с веретена. Более сложный вид мотовила (*карқара*) – «вращающееся мотовило округлой формы, нередко образованное из перекрестных рам, вращающихся на одной оси». Простейшее мотовило – это ручное мотовило в форме палки с одной или двумя перекладинами, помещенными под углом друг к другу, или с развилкой (2, 94).

Ясно, что мотовило было подсобным приспособлением и в известном смысле вторичным орудием, без которого могли обходиться. Вместе с тем мотовило представляет собой известнейший и широко распространенный атрибут народного текстильного производства.

Второе приспособление, о котором мы собираемся здесь сказать – это *моку* (*челнок*). Челнок проделал, бесспорно, большую эволюцию, прежде чем приобрел разработанную форму исторического челнока.

Начнем с того, что едва ли существует малейшее основание предполагать, что *моку* (*челнок*) в древности выполнял ту же функцию и на таком же горизонтальном станке, что и в новое время.

Первоначально все указывало на очень острую палочку, обмотанную прочной нитью, возможно, иглообразной формы, с расщепленными концами, иначе говоря, катушку простой формы. Позднее эти же слова начали обозначать настоящий челнок.

При этом само исконное значение слова (палочка, тростинка, спица) яснее других аргументов говорит об исходной материальной форме челнока, который стал, затем называться этим словом. Считается, что ткацкий челнок был изобретен римскими ткачами. Но Н.И. Лебедева считает, что «... единственным вкладом Рима в технику ткацкого производства было создание конструкции челнока в наиболее рациональной форме» [1, 49].

Это изобретение определило весь характер последующего развития ткачества вплоть до современной эпохи. Челнок обеспечил значительное засорение процесса тканья. «В руках опытной ткачихи (а позднее, на горизонтальном станке, и ткача) челнок летает справа налево и обратно с большой скоростью» [1, 37].

Ниже приводится схема эволюции инвентаря прядения и ткачества, данная в работе О. Н. Трубочёва «Ремесленная терминология в славянских языках»

	деревянная прялка	
веретено	Бёрдо	МОТОВИЛО

Материал текстильной терминологии служил неоднократно объектом сбора материально-исторических сведений и этимологической интерпретации терминов. Еще Будилович в своем труде «Ремесла и рукоделие» собрал внушительный материал по названиям: *«пощанда (кудель), чархи ресмонресї (прялка), нах (пряжа), дѹк (веретено), ресмон (нить), қарқара (мотовило), калоба (мотка), бофанда (ткач), дастгоҳи бофандагї (ткацкий станок), пуд, забонак (бѣрдо), моку (челнок) и пуд (дар бофандагї) (уток)»*.

Автор видит в подробном исследовании терминов прядения и ткачества средство получения ответа на вопрос о существовании техники прядения и ткачества в подлинном смысле. И на то есть доказательства:

- 1) *кудель (поща(нда)) – сверток шерсти;*
- 2) *гребень (шоиаи ресмонресї) – большой деревянный гребень с длинной ручкой, на который во время ткачества надевается расчесываемое гребенкой волокно;*
- 3) *прялка (чархи ресмонресї) – палка с гребнем для кудели наверху, вставляющаяся в доску сидения;*
- 4) *прядь, пряжа (нах) – отпрядѣнные нити, шерстяная пряжа из предварительно вымытой шерсти, толстая, грубая конопляная пряжа, которую крутят руками из отходов прядения;*
- 5) *мотовило (қарқара) – снаряд для размотки пряжи с веретена.*

Таким образом, этот материал подводит нас к разделению терминов, на термины прядения и термины ткачества, или, точнее, на самостоятельные отдельные термины прядения, мотания и ткачества.

К терминологии прядения относится довольно большое число слов. Например: ступа (*хованро*), или толчея (*ховандаста*), в которой ломают, размягчают волокно и т.п. Выделяя новообразования при реконструкции, мы не должны забывать, что число абсолютных новообразований, по-видимому, весьма невелико, что, напротив, огромное большинство случаев содержит новые черты наряду со старыми чертами, старой структурой или представляет собой фактически повторение старых моделей в новых условиях, с добавлением новых, тематизирующих особенностей [2, 64].

Например:

Утоки тору пургубор буд, дар саҳни он ховану ховандаста мехобид. Дар гушае дуки кӯҳнае меистод.

В комнате было мрачно и пыльно, повсюду валялись ступы, толчеи, а в углу стояло старое веретено.

Производных слов с прядильными значениями много, и они играют важную роль в текстильной терминологии, но все они являются новообразованиями. Разумеется, при перемене исходной точки наших рассуждений, например, при оценке с точки зрения современного состояния текстильной терминологии, мы без колебания определим их как архаизмы, образование которых восходит еще к глубокой древности или даже к доисторическому состоянию.

Сюда относятся: *чархи ресмонресї (прялка)*, иногда *ресидан (ресши, прядение)*, и дальнейшие производные от него. Различные части простой ручной прялки получили, как правило, свои особые наименования уже позже.

Уже один перечень множества терминов ткачества и ткацкого станка, не считая вариантов всех рассмотренных названий прядения, мотания и снования, дает основание для некоторых выводов. Конечно, и здесь полезно не терять из виду необходимость дифференцированного подхода, потому что ясно, что эти поздние заимствования всегда относятся к развитому типу ткацкого станка [4, 72].

Заранее можно сказать, что, отобрав примерный состав лексики более примитивного древнего станка, мы не увидим среди них ни одного из этих поздних заимствований. Более

того, тот состав терминологии ткачества и ткацкого станка, является цельным с точки зрения происхождения. В остальном же, оказывается возможным распространить ранее высказывавшееся наблюдение, также на терминологию ткачества и констатировать, что не только лексика подготовки и прядения волокна, мотания и снования пряжки, но и лексика ткачества свободна от известных древних иноязычных влияний, которым подвергался язык.

Предпринятая нами в начале лингвистического анализа реконструкция состава текстильной терминологии носила элементарный и предварительный характер. Она имела смысл как близкая реконструкция, дающая материал для более далеких реконструкций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бузов Б.А., Модестова Т.А., Алыменкова Н.Д. Материаловедение швейного производства / Б.А. Бузова, Т.А. Модестова, Н.Д. Алыменкова. - М.: Легкая промышленность и бытовое обслуживание, 1986 -180с.
2. Виноградов В.В. Грамматика русского языка / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 237 с.
3. Волкова И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии / И.Н. Волкова. – М.: Изд-во «Просвещение», 1984. -150 с.

ТАБИАТИ ИСТИЛОХОТ ДАР ИСТЕҲСОЛИ НАССОҶӢ

Мақола ба омӯзиши табиати истилоҳот дар истеҳсоли нассочӣ бахшида шудааст. Дар мақола хусусиятҳои забони истилоҳоти ин соҳа, аз ҷумла пайдоиш, сохтор ва равандҳои ташаккули он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба муносибати истилоҳоти анъанавӣ ва муосир, инчунин нақши функционалии онҳо дар муоширати касбӣ диққати махсус дода мешавад. Воридшавӣ, метафоризатсия ва тағйироти семантикӣ дар соҳаи нассочӣ таҳлил карда мешаванд. Натиҷаҳои тадқиқот барои лексикографҳо, тарҷумонҳо ва мутахассисони соҳаи нассочӣ, ки ба стандартизатсия ва содагардонии заминаи истилоҳот таваҷҷуҳдоранд, муфид хоҳад буд.

КАЛИДВОЖАҲО: истилоҳот, истеҳсоли нассочӣ, забоншиносӣ, муоширати касбӣ, вомҳо, метафоризатсия, тағйироти семантикӣ, стандартизатсия, заминаи истилоҳот, саноати нассочӣ.

ПРИРОДА ТЕРМИНОВ ТЕКСТИЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Статья посвящена исследованию природы терминов текстильного производства. В работе рассматриваются лингвистические особенности терминологии данной отрасли, включая ее происхождение, структуру и процессы формирования. Особое внимание уделяется взаимосвязи между традиционными и современными терминами, а также их функциональной роли в профессиональной коммуникации. Проанализированы заимствования, метафоризация и семантические изменения в терминах текстильной сферы. Результаты исследования могут быть полезны для лексикографов, переводчиков и специалистов текстильной отрасли, заинтересованных в стандартизации и упрощении терминологической базы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: терминология, текстильное производство, лингвистика, профессиональная коммуникация, заимствования, метафоризация, семантические изменения, стандартизация, терминологическая база, текстильная отрасль.

THE NATURE OF TEXTILE PRODUCTION TERMS

The article is devoted to the study of the nature of textile production terms. The work examines the linguistic features of the terminology of this industry, including its origin, structure and formation processes. Particular attention is paid to the relationship between traditional and modern terms, as well as their functional role in professional communication. Borrowings, metaphorization and semantic changes in textile terms are analyzed. The results of the study can be useful for lexicographers, translators and textile industry specialists interested in standardization and simplification of the terminology base.

KEYWORDS: terminology, textile production, linguistics, professional communication, borrowings, metaphorization, semantic changes, standardization, terminology base, textile industry.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулхакова Мавзуна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **559594141**.

Сведения об авторе: *Абдулхакова Мавзуна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: : **559594141**.

Information about the author: *Abdulkhakova Mavzuna* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: : **559594141**.

МАВКЕИ ЖАНРҲОИ ПУБЛИТСИСТИЮ БАДЕЙ ДАР МАЧАЛЛАИ ИЛМӢ - ОММАВИИ "ИЛМ ВА ҲАЁТ"

Мамадҷонов А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳарчанд аз рӯйи таъинот маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” илмӣ - оммавӣ аст, аммо он ба нашри осори публитсистию бадеӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Вай “ҳазинаи фарҳангу хирадро боз менамояд, аз вартаи ноумедӣ раҳонда зиндадилу дурандеш хоҳад кард... Ба омӯзиши гулчини осори панду ахлоқии Абуабдуллоҳ Рӯдакию Ҷалолиддини Балхӣ, Шайх Саъдию Ҳоча Ҳофиз, Шамси Табрезию Умари Хайём, Афлотуну Арасту, Лукмони Ҳақиму Имоми Аъзам, Мирзо Турсунзодаю Муҳаммадсолеҳи Сурхиёнӣ ва дигар бузургон ҳидоят менамояд...” [1, с.46].

Бояд гуфт, ки дар маҷалла мавқеи осори публитсистию бадеӣ низ хеле назаррас аст. Агар аз жанрҳои журналистӣ танҳо хабар, мусоҳиба, тақриз, мақола, мактуб ва назарпурсӣ дар маҷалла истифода шуда бошад, пас аз жанрҳои публитсистию бадеӣ ва жанрҳои адабиёт қариб ҳамаи анвои он қорбурд шудааст. Дар маҷалла сар аз лавҳа, очерк, ҳикоя, ҳаҷвия, новелла, қисса, тарона, латифа, достон, шеър, дубайтӣ, байт, рубоӣ, ғазал, зарбулмасалу мақол, масал, муаммо, эпиграмма то катибаву андешаҳо ва панду андарзу гуфторро метавон вохӯрд.

Тавре муҳаққиқ М. Муродӣ менигорад, “дар жанрҳои публитсистию бадеӣ, асосан хислати иҷтимоии мавзӯ ба тасвир кашида мешавад. Тасвири хислати иҷтимоии мавзӯ дар тақвия ба маҷмуи фактҳо ва ҳодисаҳои дар шакли образ таҷассумгардида сураат мегирад. Аз ин рӯ, дар ин гурӯҳи жанрҳо имконияти тасвир ва мулоҳизаронӣ вучуд дорад, ки он дар шакли омезиши унсурҳои илму санъат ва адабиёту иҷтимоӣ амалӣмегардад” [4, с.223].

Аз ин рӯ, ҳайати эҷодии маҷалла низ ин нуқтаро ба назар гирифта, дар баробари матолиби мухталифи журналистӣ, ба нашри осори публитсистию бадеӣ, ҳаҷвӣ ва адабӣ аз ҳама ҷиҳат афзалият додаанд.

Бояд гуфт, ки дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” мақоми ҳикоя хеле назаррас аст. Дар ҳар шумораи он ду-се ҳикояи нависандагони ватанӣ ва хориҷиро метавон вохӯрд. Масалан, дар шумораи №11, соли 1990 ҳикояи адиби франсуз Ги де Мопассон бо номи “Нури моҳ”, дар тарҷумаи Яъқуб Насрулло, дар ҳаҷми 2,5 саҳифа ба нашр расидааст, ки хеле ҷолибу хонданӣ аст ва ё дар шумораи №3, соли 1990 ҳикояи “Қаҳри саманд” ба таъб расидааст, ки ба қалами нависандаи хушноми тоҷик Раҷаб Мардон тааллуқ дорад.

Ҳикояҳои дар маҷалла интишоршаванда аз ин ё он ҷиҳат ба саҳифаҳои рангини халқӣ тоҷик, урфу одат ва суннатҳои ниёгон, рукнҳои тамаддун, кашфиётҳои тозаи илм ва техника пайвандӣ дорад. Барои намуна, ҳикояи “Нури моҳ”, ки зикраш дар боло рафт, доир ба маҳтоб ва муъҷизаҳои он қисса мекунад. Ҳарчанд бархе тасвир ва образҳои офаридашуда аз доираи ҳақиқат берунанд, аммо ҳикояро шавқовару хонданӣ кардаанд.

Мавқеи шеър, хоса ғазал, байт, дубайтӣ, рубоӣ ва достон низ дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” хеле ҷашмрас аст. Дар ҳар шумора 4-5 номгӯии шеър ба тасвиб мерасад, ки вобаста ба иду айём, фасли сол ва ё ёдбуду шодбошии касе аст. Масалан, дар шумораи №5-6, соли 1998 шаш шеър ба таъб расидааст, ки ба қалами Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар Келдӣ тааллуқ дорад. Онҳо “Сӯзи чонамро даво кун!”, “Сухан”, “Бо рӯдхонаи Душанбе”, “Бо ҳазрати Бедил”, “Биё, бо ҷони ман оmez” ва “Ту бепарво мабош, эй гул” ном дошта, лирикӣ, ошиқӣ ва ватандӯстона мебошанд.

Шоистаи зикр аст, ки шеърҳои дар маҷалла нашршаванда аз ҷониби хонандагон хуш истикбол шудаанд. Далели ин гуфтаҳо мактубҳои бешумори хонандагон мебошад, ки дар ҳар шумора, дар саҳифаи 48 таҳти унвони “Ҷақида аз номаҳо” ба таъб расидаанд. Ҷамҷунин, ҳамкориҳои қавии шоирону адибон бо редакция ва нашри муназзами осори онҳо боис гардидааст, ки доираи хонандагони маҷалла миёни зиёиёну равшанфикрон, доираҳои илмиву адабӣ ва умуман аҳли хираду фарҳанг бештар гардад.

Яке аз хусусиятҳои дигари маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” ин таваҷҷуҳ намудани он ба публитсистикаи ҳаҷвӣ мебошад. Ин ҳам дар ҳолест, ки дар кишвар маҷаллаи ҳаҷвӣ-танқидии “Хорпуштак” ба таъб мерасад ва аслан ҷойгоҳи жанрҳои ҳаҷвӣ маҳз ҳамин наشريя мебошад.

Дар саҳифаҳои маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” ҳаҷвия, латифа, танз, эпиграмма ва лукмаро метавон вохӯрд. Онҳо дар маҷалла бештар хусусияти тафреҳӣ доранд ва дар гӯшаи фарҳангӣ-фароғатӣ ҷой дода мешаванд. Хусусияти танқидии ин гуна матлабҳо то андозае кам ба назар мерасад.

Тавре муҳаққиқ М.Муродӣ мегӯяд, “предмети асосии жанрҳои публитсистикаи ҳаҷвӣ камбудиву норасоии рӯзгор, ҳислату рафтори номатлуби ашхоси алоҳида, умуман, ҷихатҳои манфии ҳаёти воқеӣ мебошад. Ба тарзи ҳолисона бо хандаҳои мақсаднок, тамасхури барҷой ҳаҷв намудани камбудиву нуқсонҳои иҷтимоӣ ва ошқору фош кардани ҳислату характери номатлуби шахсони алоҳида ҳам ба афкори умум таъсири муфид мерасонад, ҳам дар пешрафту инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ бетаъсир намоёнад” [4, с.223].

Бояд гуфт, ки дар маҷалла намунаҳои гуногуни жанрҳои ҳаҷвиро дидан мумкин аст. Масалан, дар шумораи №2, соли 1990 ҳаҷвияи “Гуфтугӯ бо ферма” ба таъб расидааст, ки дар он аз нодуруст ба роҳ монда шудани корҳои ташкилӣ дар фермаҳои чорвопарварӣ, ба ришвахорӣ даст задани роҳбарон ва барзиёднavigӣ дар ҳисобот ба таври малех мазаммат карда мешавад ва ё дар шумораи №2, соли 2022 таҳти унвони “Хоби “ширин” танз ба таъб расидааст, ки аз муносибатҳои хонаводагӣ ва оиладорӣ қисса мекунад.

Ҳаҷвияҳои дар маҷалла интишоршаванда низ аз баъзе ҷихатҳо ба таъиноти он мувофиқ мебошанд. Барои мисол, дар шумораи №1, соли 1990 ҳаҷвияи “Лаълии паррон” ба таъб расидааст, ки аз хусусии объекти номаълуми кайҳонӣ ва амалиётҳои вай дар Замин қисса мекунад. Ҳарчанд ин ҳаҷвия ба фантастика наздикӣ дорад, аммо ба илми нучум бахшида шудааст.

Ду жанри асосии публитсистикаи бадеӣ-лавҳа ва очерк низ дар миёни дигар анвои адабӣ дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” мақоми шоиста доранд. Онҳоро бештар муаллифони берунаи маҷалла, ки аз ҳисоби нависандагону рӯзноманигорон ва адабиётшиносон ташкил ёфтааст, рӯйи авроқ меоранд.

Тавре муҳаққиқ М.Муродӣ ибраз медорад, “лавҳа жанри публитсистию бадеӣ буда, дар он лаҳзаҳои ибратбахши фаъолият ва муносибати шахс, порчаи ҳаёт, хотираҳои инсон дар шакли ниҳоят фишурда тасвир меёбад” [4, с.223].

Аз навъҳои он, аз ҷумла лавҳаи портретӣ ва лирикӣ дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” бештар истифода мебаранд. Масалан, дар шумораи №5, соли 1990 “Лочиндухтар” ном лавҳае ба таъб расидааст, ки аз корнамоии Инъомҷон Қурбоноваи 18-сола қисса мекунад. Ин комсомолдухтар бо вучуди ҷавон буданаш бо хоҳиши худ ба Ҷанги Бузруги Ватанӣ рафта, ба ҳайси лочин дар торумор кардани душман ҳиссаи худро мегузорад.

Таваҷҷуҳ ба жанри очерк низ дар маҷалла бештар ба назар мерасад. Чун он жанри кашшоф аст ва асосашро “ҳуҷҷатнокӣ, аниқият, тарзи баён, доманаи тасвир, зиддияти иҷтимоӣ” .”[4, с.223] ташкил медиҳад, аз ин рӯ, таълифаш низ вақти зиёд, захираи бойи луғавӣ ва дониши фарохро талаб мекунад.

Барои намуна, очерки “Сарнавишт ё зиндагиномаи як афсари қаторӣ”-ро метавон мисол овард, ки дар шумораи №5, соли 1990 нашр шуда, ба қалами Нависандаи халқии Тоҷикистон Бароти Абдурахмон тааллуқ дорад. Дар ин очерк корномаи ҷангии нависанда Раҳмон Сафар, ки аз аввалин сарбаршудагон ба ҶБВ буд, ба риштаи тасвир кашида шудааст. Ё худ очерки “Нахустраис” аз рӯзгори раиси КИМ-и ҷумҳурият Нусратуло Махсум (№6, 1991), “Пайванди дилҳо” аз сафарҳои чандинқаратаи раиси Институти шарқшиносии ИҶШС Бобочон Ғафуров (№11, 1989) қисса мекунанд. Метавон гуфт, ки мавқеи ин жанри публитсистӣ низ дар маҷалла хеле назаррас аст ва намунаҳои он зуд-зуд ба зевари таъб ораста мешаванд.

Мавқеи жанри тарона дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” шоистаи зикр аст. Зеро гӯшаи фарҳангии онро намунаҳои зебои ин жанри бадеӣ оро медиҳад. Барои мисол, чанд намуна

аз шумораи №5, соли 1990 меорем, ки ба қалами таронасарои номвари тоҷик Латофат Кенчаева (Сабрин) тааллуқ дорад:

Латофатам аз табиати саҳо. Латифӣ аз барги гул, нафисӣ аз нафаси субҳ, нармӣ аз муҳаббати пок инъомам аз тақдир аст. Қасоси туро чӣ асос? Ба ҷузъ дутфу зебой дар ҷавоб чизи дигаре надорам...

Эй он ки хусни чашму мижгонат мудом дар оина бингарӣ, боре ба оинаи дили худ назар андоз. Дар ин оина ҳам оё ту зебой? [3, с.39]

Масал низ аз жанрҳоест, ки дар маҷалла мавриди қорбурд қарор дорад. Чун масал “ривоятҳои ҳикояи манзум ё мансури муъҷазии маҷозӣ ва рамзнок дар мавзӯҳои ахлоқӣ, тамсилӣ” [6, с.198]-ро фарогир аст, наشري он аз манфиат ори нест. Ҳамчун намуна, аз шумораи №10, соли 1989 метавон мисол овард, ки аз забони арабӣ ба тоҷикӣ баргардон карда шудааст:

Марде дид, ки ду мор бо ҳам ҷанг доранд ва мори сеюми омад ва байни онҳо сулҳ андохт. Мард аз афъоли ӯ ҳайрон шуд ва гуфт: -Воллоҳ, кори хайр аз дасти шарирон ҳам меомадааст.” [5, с.39]

Зарбулмасалу мақол ва гуфторро “намаки таом” низ меғоянд, ба он маъно, ки ҳузури онҳо дар ҳама ҷо мазмун ва таъсирирокиро баланд мебардорад. Аз ин рӯ, дар саҳифаҳои маҷалла низ тез-тез интишор мешаванд:

Се чиз нишони мардумони парҳезгор ва порсо аст: дар он ҷо ки надоранд, барои расидан бад-онҳо таваккал дошта бошанд. Дар он ҷо ки доранд, нек розӣ ва хурсанд бошанд. Ва бар он ҷо ки аз дасти эшон рафтааст, сабру матонат пеша кунанд.[7, с.35].

Василаи дигаре, ки боиси рангорангӣ дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” гардидааст, ки наشري катибаҳо ва андешаҳои бузургони илму адаб, фарҳангу санъат, сиёсат ва ғайра доир ба ин ё он масъала мебошад. Барои намуна:

Он ки натавонад ба ҳар чӣ дорад қонеъ бошад, ба ҳеҷ чиз қонеъ нахоҳад шуд... Он рӯзе, ки башар ба рушди фикри бирасад, эҳтиёҷе ба қонун нахоҳад монд. [2, с.10].

Дар маҷмуъ, бо боварии комил метавон гуфт, ки гуногунӣ ва мухталифӣ дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” аз ҳама ҷиҳат вучуд дорад ва таҳлили дар боло овардашуда далели ин гуфтаҳо мебошад. Инҷо метавон аз муаммо, тамсил ва ғайра низ намуна овард, аммо бо ҳамин иктифо мекунем, ки мақоми жанрҳои публитсистию бадеӣ ва адабӣ дар маҷалла назаррас аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамкориҳои пайвастаи шоирону нависандагоне чун Равшани Ёрмуҳаммад, Баҳманёр, Усмон Назир, Абдумалик Баҳорӣ, Наримон Бақозода, Гулназар Келдӣ, Абдулло Қодирӣ, Маҳмадалишо Ҳайдаршо, Рачаб Мардон, Аҳмадшоҳ Маҳмадшоҳ ва дигарон боис гардидааст, ки маҷалла дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ миёни садҳо нашриҳои мухталиф ҷойгоҳи хешро пайдо кунад ва шоистаи таҳсин бошад.

Ба ҳайси хотима сухани Иржи Бечка, номвартарин ховаршиноси чехро меоварем, ки замоне аз таъсис маҷаллаи хуш истиқбол карда буд ва имрӯз орзуярош бароварда шуданд: “Баровардани маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” бароям воқеаи ногаҳонӣ ва хуш аст. Аз ҳар шумора чанд мақоларо бо диққату ҳавас хонда, аз онҳо илҳом гирифтаам. Дида мешавад, ки чӣ қадар кишвари шумо зебо, серобу сарватманд мебошад-ояндаи чунин кишвар ва маданияти он хатман умедбахш менамояд. амиқтар фаҳмидам, ки Тоҷикистон ва мардуми он бароям боз ҳам наздиктар шудааст. Ба сармуҳаррир, ҳайати таҳрир ва хусусан ба муаллифҳо муваффақияти комилро металабам.” [1, с.2]

АДАБИЁТ

1. Бечка И. Таманниёт ба “Илм ва аёт” //Илм ва ҳаёт, 9, 1989, с.2.
2. Гаффаров Ғ. Аз пандномаи Муҳаммади Ҳиҷозӣ. //Илм ва ҳаёт, 9-12, 1993, с.10.
3. Латофат. Пайванди зиндагӣ. //Илм ва ҳаёт, 5, 1990, с.39.
4. Муродӣ М., Салимзода О. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ, О. Салимзода. –Душанбе: Донишварон, 2022.– 360 с.
5. Мусофиринов К. Масалҳои Лукмони Ҳаким. //Илм ва ҳаёт,10, 1990 с.39.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. –Душанбе, 2008.–С.
7. Ҷовидон хирад. //Илм ва ҳаёт, 10, 1990, с35.

МАВКЕИ ЖАНРҲОИ ПУБЛИТСИСТИЮ БАДЕӢ ДАР МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-ОММАВИИ "ИЛМ ВА ҲАӢТ"

Дар мақола нигоҳи асосии муаллиф ба мавқеи жанрҳои публицистию бадеӣ дар маҷаллаи илмӣ-оммавии "Илм ва ҳаёт" нигаронида шудааст. Маводҳои дар мақола истифодагардида аз шумораҳои давоми солҳои 1989-2012-ум нашргардидаи маҷаллаи мазкур дастрас гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мавқеи жанрҳои публицистию бадеӣ низ дар маҷалла хеле устувор аст ва бештар дида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: мавқеъ, жанр, публицистика, маҷалла, "Илм ва ҳаёт"

ПОЛОЖЕНИЕ ПУБЛИСТИЧЕСКИХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЖАНРОВ В ОБЩЕСТВЕННО-НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «НАУКА И ЖИЗНЬ»

В статье основной взгляд автора сосредоточен на положении публицистических и художественных жанров в научно-общественном журнале «Наука и жизнь». Материалы, использованные в статье, получены из номеров этого журнала, вышедших в 1989-2012 гг. В результате исследования можно прийти к выводу, что положение публицистических и художественных жанров в журнале также очень стабильно и проявляется все чаще.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: позиция, жанр, публицистика, журнал, «Наука и жизнь».

THE POSITION OF PUBLICISTIC AND ARTISTIC GENRES IN THE PUBLIC SCIENTIFIC JOURNAL "SCIENCE AND LIFE"

In the article, the main view of the author is focused on the position of journalistic and artistic genres in the scientific-public journal "Science and Life". The materials used in the article were obtained from the issues of this magazine published in 1989-2012. As a result of the research, it is possible to come to the conclusion that the position of journalistic and artistic genres is also very stable in the magazine and is seen more often.

KEYWORDS: position, genre, journalism, journal, "Science and life".

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мамадҷонов Амонҷон Абдуалиевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935532903**.

Сведения об авторе: *Мамаджонов Амонджон Абдуалиевич* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935532903**.

Information about the author: *Mamadjonov Amonjon Abdualievich* - Tajik national university, second-year master's student of the Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935532903**.

ТАЪРИХ, ТАШАККУЛ ВА ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “ДУШАНБЕ”

Шукриямоҳи Ё.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Телевизион маконест, ки ончо ҳама аҳли қалам бо хабарҳои тоза, барномаҳои ҷолибу диданӣ, суҳбатҳои дилнишин, суруду оҳангҳои рангорангу дилангез барои фароғату маънавиёт бахшидани мардум хизмат менамоянд. Телевизион дар ҳама даври замон мавқеи худро аз даст навода, баръакс бинандагони бештареро пайдо намудааст. Сол то сол шумораи шабакаҳои барномаҳои афзоиш ёфта, мардум имкон доранд аз шабакаҳои гуногун истифода намоянд. Телевизион ҳамчун ғайбати ахбори электронии ахбори давлатӣ қариб 100 соли мавҷудияти худ дар байни мардум мавқеъ пайдо карда, соҳибнуфуз гардид ва ҳамчун як шакли устувори васоити ахбори омма эътироф шуд. Ба назар чунин мерасад, ки он дар рақобат бо дигар васоити ахбори гуногуни устувор буда, доираи аудиторияи он низ андак нест: «Пуриктидортарину ҷозибтарин воситаҳои ахбори оммаи телевизионӣ мебошад. Натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ баъзе аз мамлакатҳои нишон медиҳад, ки навиғариҳои телевизионӣ 70 фоизи манбаи асосии иттилоотӣ одамон аст».

Аз ин лиҳоз телевизион дар замонҳои муосир яке аз беҳтарин расонаҳои иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, ки имконот ва василаҳои зиёди таъсирбахшӣ ба афкорро дар ихтиёр дорад.

Таърихи телевизион, ки чун таърихи хусусии ин соҳа эътироф мешавад, барои намоёндагони соҳаҳои дигар, соҳаҳои наздик ба телевизион ва хусусан, барои журналистон ва донишҷӯёни ихтисосҳои журналистӣ хеле шавқовар аст. Аз тарафи дигар донишмандони ин таърих барои имкон медиҳад, ки раванди динамикии инкишофи ҷамъиятиро аз пардаи телевизион бубинем. Аз ҳамин хотир зарурати омӯзиш ва таҳқиқи таърихи телевизион пеш омадааст.

Соҳаи телевизион яке аз соҳаҳои афзалиятноки давлату ҳукумат ба ҳисоб меравад. Агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то даврони истиқлолият ва баъди он то 10-12 сол танҳо як телевизиони сартосарӣ фаъолият мекард, баъди солҳои 2000-ум дар баробари таҳаввулот пешравӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти дарк гардид, ки фаъолияти телевизионҳои давлатӣ метавонад дар пешрафти моддиву маънавии ҷомеа хуб мусоидат намоянд. Ин аст, ки 13-соли охир шумораи телевизионҳои сартосари давлатӣ аз 1 ба 13 расида, дар баробари ин ба фаъолияти телевизионҳои давлатии минтақавӣ эътибори махсус дода мешавад. Сарвари давлат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар тамоми воҳуриҳои ҷомеа ба намоёндагон ва ғайбати ҷомеа дар мавриди сифати телевизионҳои давлатӣ андешаронӣ намуда, доимо журналистонро ба устуворӣ дар муборизаҳои иттилоотӣ даъват менамоянд.

Яке аз шабакаҳои ба қавле ҷавон, аммо сертамошобини ин телевизиони “Душанбе” мебошад, ки дар гули фаъолияти худ тавонистааст ҳазорҳо бинандаро ба тамошои барномаҳои ҷалб намояд. Ин шабака, ки дар аввал ҳамчун телевизиони “Пойтахт” фаъолият мекард, бори аввал 8-уми сентябри соли 1996 барномаҳои аввалини худро тариқи канали 7-ум дар эфир пахш намудааст. Дар Энциклопедияи Душанбе дар бораи телевизиони «Пойтахт» чунин маълумот дода шудааст: «Пойтахт», аввалин Ширкати телевизиони ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо дастгирии Ҳукумати шаҳри Душанбе ва 8 корхонаҳои калонтарини пойтахт ташкил ёфт. Барномаи аввалини «Пойтахт» 8-уми сентябри соли 1996 ба эфир баромад. Коллективи эҷодӣ ва техникаи «Пойтахт» барои сари вақт иттилоъ додан ва ба миён гузоштани ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими пойтахт тариқи барномаҳои иттилоотӣ («Паём», «Душанбе», «Паёми наврасон», «Вести Интернета» бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), таҳлилий («Шаҳр, шаҳриён, шаҳриёрон», «Шаҳри ман - хонаи ман», «Маърифати экологӣ»), ҳуқуқӣ («Инсон ва Қонун», «Соярӯшан») ва фарҳангӣ («Бомдод», «Озодашаҳр», «Ҳад», «Шеързои таърих», «Иршод», «Маънии зиндагӣ») саъю талош менамуданд.

Тавре сармуҳаррири собиқи Ширкати телевизиони «Пойтахт» Зулфиддин Мӯъминҷонов дар мусоҳибааш ба хабарнигори рӯзномаи «Ҷумҳурият» зикр намудааст, «Мақсад аз таъсиси он кумак ба шаҳрдорони пойтахт буда, мо тавонистем то андозае дар пешрафту ободонӣ, тозагиву озодагии шаҳрамон ҳиссагузор бошем. Ҳаёти мардуми пойтахтро инъикос намуда, проблемаҳои мавҷудаи онро барои муҳокима ва ҳал намудан пешниҳоди умум гардонем. Бояд бигӯям, ки мо дар шароити иқтисоди бозоргонӣ фаъолият дорем ва телевизиони ҷамъиятии «Пойтахт» аз бучаи давлат маблағ намегирад. Барои пешбурди фаъолият муассисон ва ҳуди кормандон бояд кӯшиш кунанд. Мо ғояҳои ваҳдати яқдилӣ, ватандӯстӣ ва тарбияи ҳуқуқиро бештар таълиғ мекунем. Ба фикрам барномаҳои «Паём», «Шаҳри ман – хонаи ман», «Соҷарӯшан», «Инсон ва Қонун», «Бомдод», «Фаррухшаб», «Шодиофарин», «Ҳад» аз он барномаҳоеанд, ки то андозае роҳу равиш ва самти кори телевизиони «Пойтахт»-ро муайян мекунанд. «Сабз дар сабз» барномаест, ки дар он мардум самимияту муҳаббати хешро нисбати хешону пайвандону наздиконашон ифода мекунанд. Телевизиони ҷамъиятии «Пойтахт» ойинаи шаҳр аст ва он бояд софу бегубор ва пурчило бошад!».

Тавре муҳаққиқи соҳаи телевизион, собиқ корманди телевизиони «Пойтахт» Зулфиддин Мӯъминҷонов дар китобаш менависад: «Бартарии Телевизион ҷамъиятии «Пойтахт» боз дар он буд, ки он то андозае озодона фаъолият мекард. Соҳаҳои ҳаётан муҳимми маҳал, мушкилоти он, нисбат ба ахбори расмӣ бештар инъикос мегардиданд, ки он диққати шаҳрвандонро ба худ бештар ҷалб менамуд».

Воқеан дар ин шабака мушкилиҳои нақлиёт, барқ, газ, об, гармӣ ва партови шаҳр ва ноҳияи истиқоматиашон инъикос карда мешуд. Аз ин рӯ, аксаран бинандагон назар ба телевизионҳои вилоятиву ҷумҳурий телевизиони «Пойтахт»-ро меписандиданду дӯст медоштанд.

Баъди 11 соли фаъолият бо мақоми телевизиони ҷамъиятӣ шабакаи телевизиони «Пойтахт», «аз моҳи сентябри соли 2007 ба Муассисаи давлатии телевизиони «Пойтахт» таъдил гардид».

Бо статуси давлатӣ гирифтани имкониятҳои техникӣ мувофиқи молики шабака хеле беҳтар шуд. Агар дар гузашта аз таъминоти молики ин телевизион аз ҳисоби даромадҳои худ шабака буд, бо мақоми давлатӣ пайдо кардани минбаъд аз ҳисоби бучаи ҳукумати шаҳри Душанбе маблағгузори карда мешуд. Ин буд, ки шабакаи телевизиони «Пойтахт» ба бинои нав кӯчида, бо техника ва дастгоҳи нави сабту танзим таъмин карда шуд ва ҳаҷми барномаҳоаш низ зиёд гардид. Аз 23-юми июни соли 2008 тавассути техникаи рақамӣ ҳамарӯза дар ҳаҷми 8 соат барнома пахш мекард. Баъди мучаҳҳаз гардидан бо техникаи рақамӣ барои таҳияи барномаҳои калонҳаҷм, мустақим ва саргармкунанда шароит фароҳам омад.

Дар асоси қарори Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ аз 28 март соли 2017 №133 “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қарори Раиси шаҳри Душанбе” аз 6 сентябри соли 2006 №409” мутобиқи моддаҳои 19 ва 20 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ», моддаҳои 8, 26 ва 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» ва моддаи 51 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дар сарлавҳа, матн ва замимаи қарори раиси шаҳри Душанбе аз 6 сентябри соли 2006 № 409 «Дар бораи таъсиси Муассисаи давлатии телевизиони «Пойтахт» калимаи «Пойтахт» иваз карда шавад, калимаи «Душанбе» ва ба муҳри мудаввар, тангаҳо ва ҳуҷжатҳои таъсисии муассиса тағйироти зарурӣ ворид карда шуданд.

Дар асоси қарори Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ аз 24 феввали соли 2020 №122 “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қарори раиси шаҳри Душанбе аз 5 феввали соли 2013 №29 “Дар бораи тасдиқи рӯйхат сменаи кор, маоши фондӣ, маоши якмоҳаи роҳбарон, аъзоёни раёсат ва Низомнома дар бораи мукофотпулӣ ба кормандони роҳбарикунанда ва кормандони Муассисаи давлатии Телевизиони «Душанбе»-и мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе аз 50 то ба андозаи 85 адад зиёд карда шуд.

Муассис ва маблағгузори Муассисаи давлатии Телевизиони «Душанбе» мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе мешавад. Муассиса аз шуъбаи барномаҳои иттилоотӣ таҳлилӣ, шуъбаи барномаҳои фарҳангӣ фароғатӣ, шуъбаи истифодабарӣ, муҳосибот, шуъбаи техникӣ, камера, студияи сайёр ва шуъбаи таъмир иборат аст.

Телевизиони “Душанбе” аз моҳи феврالی соли 2017 бо сифати баланди HD пахш мешавад ва барномаҳои ҳудуди 87% тамошобинони телевизион дар кишвар ва хориҷи кишвар метавонанд тамошо кунанд. Барномаи телевизиони “Душанбе” аз 8 августи соли 2019 аз соати 12:00 то 18:00 тавассути моҳвора дар саросари ҷаҳон пахш мешавад.

Бояд қайд намуд, ки телевизиони «Пойтахт»-ро аз замони таъсисаш то соли 2012 журналист ва адиби тоҷик Раҳмон Остон роҳбарӣ мекард. Тули 16-соли роҳбарии Раҳмон Остон ин шабакаи телевизиони ҷамъиятӣ ташаккул ва рушд карда, ба телевизиони маҳбуби тамошобинон табдил ёфт. Тавре муҳаққиқ ва яке аз собиқадорони ин шабака З. Муъминҷонов зикр намудааст: «хизматҳои Раҳмон Остон ҳамчун журналист ва роҳбари кордон дар таъсис ва ташаккули аввалин телевизиони ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон «Пойтахт» басо калон аст. Ӯ тавонист дар як шароити вазнин бо имконоти ночизи техникӣ молӣ ин шабакаро ба по монда, баҳри рушди он талош намояд. Дар фаъолияти телевизиони «Пойтахт» борҳо мушкilotу муаммоҳо пайдо мешуданд, боис ба аз байн рафтани ин шабака мегардид. Аммо ҳамаи онро директор Раҳмон Остон бо кордонӣ паси сар намуда, баҳри бақои он кӯшиш мекард».

Баъди озод шудани Раҳмон Остон аз вазифаи директори Муассисаи давлатии «Телевизиони Пойтахт» моҳи октябри соли 2012 бо қарори раиси онвақтаи шаҳри Душанбе Маҳмадсаид Убайдуллоев, Абдуқодири Абдуқаҳҳор директори ин шабакаи телевизионӣ таъин гардид. Абдуқодири Абдуқаҳҳор то замони таъин шуданаш ба мақоми директори телевизиони «Пойтахт» вазифаи директори Радиои “Тоҷикистон”-ро бар уҳда дошт. Таъини Абдуқодири Абдуқаҳҳор ба симмати раиси шабакаи телевизионии «Пойтахт» дар пайи баргузориҳои озмуне барои дарёфти номзад ба ин мақом, ки муддати як моҳ идома дошт, сурат гирифт.

Баъди бештар аз як соли фаъолият ба ҳайси директори телевизиони «Пойтахт» Абдуқодири Абдуқаҳҳор аз вазифааш истеъфо дод. Ба ҷойи ӯ Шахло Мӯсоева рӯзи 28 январи соли 2014 расман ба ҳайси директори нави Муассисаи давлатии телевизиони «Пойтахт» ба фаъолият шуруъ кард. Баъди беш аз як соли роҳбарӣ, 20 апрели соли 2015 Шахло Мӯсоева аз вазифаи директори ТВ "Пойтахт" озод гардида, ба ҷойи он котиби матбуотии раиси шаҳри Душанбе Шавкат Саидов, ки тайи тақрибан даҳ соли охир суҳангӯи шаҳрдори Душанбе буд, роҳбари нави телевизиони “Пойтахт” таъин шудааст. Шавкат Саидов ду сол дар ин вазифа фаъолият намуда, баъди он Сӯҳроб Рауфов таъин гардид.

Баъди таъин шудани Сӯҳроб Рауфов ба ҳайси директор дар телевизиони «Пойтахт» дар телевизион хеле навгониҳо роҳандозӣ гардид. Шуруъ аз ороишу гузаришҳои тоза то барномаҳои вижа. Бори аввал дар телевизиони «Душанбе» сатри раван ё субтитр ба роҳ монда шуд, ки қаблан истифода намешуд. Тарҳи нави барномаҳои телевизионӣ пешниҳод шуданд, ки аз лиҳози муҳтаво ва шакли сифат касбитар буданд. Ғайр аз ин, бо дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати шаҳри Душанбе ин базаи моддиву техникӣ ин шабака қавӣ гардид. Дастгоҳҳои сабту танзими ин шабака бо технологияҳои муосири барномасозӣ иваз карда шуд. Аз 17 феврالی соли 2017 телевизиони “Пойтахт” ба пахши барномаҳо бо формати “HD” (High-Definition) шуруъ намуд. Тавре директори ин шабака Сӯҳроб Рауфов ба хабаргузориҳои «Азия-плюс» иттилоъ додааст: «телевизиони “Пойтахт” бо таҷҳизоти муосири пахши барномаҳо, ки аз Аморати муттаҳиди Араб оварда шудааст, мучаҳҳаз гардида, пахши барномаҳо низ зиёд карда мешавад: “Пахши барномаҳо дар як шабонарӯз ба 18 соат расонида мешавад». Бо бештар шудани сатҳи сифати намоишҳо ва ба формати “HD” гузаштани ба моҳвора пайвастани «Телевизиони Душанбе» теъдоди тамошобинонаш низ зиёд гардид.

Аз 7-уми июли соли 2021, Тибқи қарори раиси шаҳри Душанбе таҳти рақами №406, Оқилов Маъруфҷон Холназарович директори Телевизиони “Душанбе” таъин гардида, то

ҳол ҳамчун роҳбари Муассисаи давлатии телевизиони “Душанбе” фаъолият дорад. Айни ҳол дар муассиса Азизов Исмаилюлло Абдусатторович — ҷонишини якуми директори Муассисаи давлатии телевизиони “Душанбе” ва Бобоев Некрӯз — ҷонишини директор оид ба масъалаҳои техникӣ мебошанд.

Тавре аз таҳлили чадвали паҳши барномаҳои телевизиони мазкур бармеояд, онҳо одатан иттилоотӣ буда, ҳадафи он ба тамошобинон расонидани маълумоти саривақтӣ дар бораи рӯйдодҳо ва хабарҳои пойтахт мебошад. Таъсиси чунин телевизион як рӯйдоди муҳими фарҳангиву сиёсӣ дар остонаи таҷлили 5-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки сокинону меҳмонони шаҳри Душанбе онро бо як рӯҳбаландии зиёд пазируфтанд. Барномаҳои ин шабака бештар мушкilot ва рӯйдодҳои пойтахтро инъикос мекарданд, ки дар муқоиса бо дигар хабарҳои ҷаҳонӣ тавачҷуҳи мардумро бештар ҷалб мекард.

Мақсад ва вазифаҳои телевизиони “Душанбе” дар Оинномаи он чунин муайян шудааст: «Ширкат бо мақсади таъмини фаъолияти телевизион дар ҳудуди шаҳри Душанбе таъсис дода шуда ва ба Ҳукумати шаҳри Душанбе дар ҳалли масъалаҳои тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии шаҳр, бо ҳар гуна ахборот, аз ҷумла ба таъмин намудани эҳтиёҷоти тиҷоратӣ ва фарҳангӣ ба сокинону меҳмонони пойтахт, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ёрӣ расонанд.

Барои ба амал баровардани ин вазифаҳо ширкат дар мавзӯҳои муҳим таҳияи барномаҳои телевизиониро ташкил мекунад...» .

Воқеан, бо дарки аҳамияти рисолати ба дӯши гурӯҳи эҷодӣ ва муассисони телевизиони «Душанбе» ҷиҳати таҳияи барномаҳои баландсифату тамошобоб, барномаҳои зиёди иттилоотӣ, иттилоотӣ-таҳлилий дар ин телевизион гузошташуда, дар давоми солҳои фаъолияти худ барномаҳои зиёдеро эҷод кардаанд.

Хусусияти муҳим ва фарқкунандаи барномаҳои ин телевизион дар муқоиса бо дигар телевизионҳо, пеш аз ҳама дар он аст, ки онҳо то андозае ба мушкilotи маҳаллӣ нигаронида шуда, маълумоти пешниҳод кардаашон дастрастар ва аз бисёр ҷиҳат қолибтаранд.

Ин телевизион агар дар марҳилаҳои аввал барномаҳои иттилоотиро бештар таҳия менамуд, баъдтар шумораи барномаҳои таҳлилий ва фарҳангӣ-фароғатии он ба таври назаррас афзоиш ёфт. Дар телевизион чандин идораҳо: сиёсӣ, иттилоотӣ, таҳлилий, фарҳангӣ ва дигару дигар фаъолият мекунанд, ки идораи фарҳангӣ ва барномаҳои мусиқии он яке аз сербинандатарин идора ба ҳисоб меравад. Дар идора баҳри фориғболии бинандагон барномаҳои қолибу гуворо омода ва пешкаши мухлисони мегардад. Телевизион дар тури фаъолияти худ бо барномаҳову намоишномаҳояш тавонист ба мардум дарси худшиносию ватанпарварӣ омӯзад ва мардумро ба гузаштаи пурифтихори худ шиносонад. Бо гуфторҳои қолибу пурмуҳтавои худ дар дили садҳо муштари ҷо ёфта дар як муддати куттоҳ тавонист ба ҳаёти рангини мардум ворид шавад.

АДАБИЁТ:

1. Бердиева Г. Ойина бояд беғубор бошад // «Ҷумҳурият», 1999.- 10 июн.
2. Муминҷонов З. Жанровые особенности и структура программ общесвенной телекомпании «Пойтахт» (1996-2006гг) / З. Муминҷонов. – Душанбе, 2010.- С. 41.
3. Муъминҷонов З. Махсусияти жанрҳои иттилоотию таҳлилии телевизион / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2015.- С. 14.
4. Хочазод С. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон / С. Хочазод. – Душанбе, 2009.-С.465.
5. Энциклопедияи Душанбе. – Душанбе, 2004. – С. 416.

ТАЪРИХ, ТАШАККУЛ ВА ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “ДУШАНБЕ”

Дар мақола нигоҳи асосии муаллиф ба таърих, ташаккул ва заминаҳои рушди телевизиони “Душанбе” нигаронида шудааст. Маводҳои дар мақола истифода гардида аз китобҳои Бердиева Г, Муъминҷонов З, Хочазод С ва энциклопедияи Душанбе дастрас гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки телевизиони “Душанбе” дар заминаи рушду таҳаввул ёфтани илму техника тараққӣ карда, бо техникаву технологияҳои замонавӣ ва бо барномаҳои қолибу диданӣ рушд намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: таърих, ташаккул, заминаҳои рушди Тв “Душанбе”.

ИСТОРИЯ, СТАНОВЛЕНИЕ И ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕВИДЕНИЯ «ДУШАНБЕ»

В статье основной взгляд автора сосредоточен на истории, становлении и развитии телевидения «Душанбе». Материалы, использованные в статье, получены из книг Бердиевой Г, Муминжонова З, Ходжазода С и Душанбинской энциклопедии. В результате исследования можно сделать вывод, что телевидение «Душанбе» сложилось на основе развития и эволюции науки и техники, разработало современные методы и технологии и интересные программы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: история, становление, основы развития телевидения «Душанбе».

HISTORY, FORMATION AND FOUNDATIONS OF TELEVISION DEVELOPMENT "DUSHANBE"

In the article, the main view of the author is focused on the history, formation and development of "Dushanbe" television. The materials used in the article were obtained from the books of Berdieva G, Muminjonov Z, Khojazod S and the Dushanbe encyclopedia. As a result of the study, it can be concluded that "Dushanbe" television has developed on the basis of the development and evolution of science and technology, developed with modern techniques and technologies and interesting programs.

KEYWORDS: history, formation, development grounds of "Dushanbe" TV.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шукриямоҳи Ёрмухаммад Қосимзода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918261920**.

Сведения об авторе: *Шукриямохи Ёрмухаммад Касимзода* –Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918261920**.

Information about the author: *Shukriyamohi Yormuhammad Kasimzoda* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: **918261920**.

THE USAGE AND TRANSLATION OF COMPOUND WORDS IN THE FIELD OF REAL ESTATE

Khudoyarova A.H.
Tajik National University

In the field of real estate, there are a variety of compound words that we have to know in order to comprehend the holistic meaning of contexts about property. In the following article, I have mentioned several relevant compound words with their explanations and translations into Tajik and Russian languages. First and foremost it is significant to know that what is compound word itself.

A **compound word** (sometimes just called a **compound**) is a series of two or more words that collectively form a single word. There are three types of compound words, which differ in terms of how they are written:

- An **open compound word** is written with spaces between the words (e.g., “high school”).
- A **hyphenated compound word** is written with hyphens between the words (e.g., “sister-in-law”).
- A **closed compound word** is written with no spaces or punctuation (e.g., “cheesecake”).

Open compound words

Open compound words are written with spaces between the individual words. For example, “compound word” itself is an open compound word.

Open compounds are normally fairly new terms or are used only in specialist contexts. Over time, as they become more widely used, they tend to become hyphenated or closed compounds. But this is not universal: some well-established compounds such as “high school” continue to be written with spaces.

Many open compound words function as nouns and are formed by combining a noun with another noun or with an adjective.

Examples: Open compound nouns: My favorite part of the **theme park** was the **roller coasters**.

Some **search engines** are experimenting with incorporating **artificial intelligence** into their services.

Phrasal verbs are also normally written as open compounds. A phrasal verb is a series of two or more words (often a verb and a preposition) that functions collectively as a verb.

Examples: Phrasal verbs: She couldn't **figure out** the solution to the riddle.

Should I **go ahead** and **log in**, or should I **hold off** for now?

Note that normally open compounds are instead written as hyphenated or closed compounds in certain contexts. A compound noun is often hyphenated or closed when it's used attributively (functioning as an adjective before another noun) or as a verb, and a phrasal verb is hyphenated or closed when it's used as a noun.

Examples: Hyphenating or closing normally open compounds: It's a commonsense solution to a complicated problem.

She's gone to test-drive a new car.

Kenan gave me the go-ahead and forwarded my new login details

Hyphenated compound words are written with hyphens connecting the words. For example, “well-being” is a hyphenated compound word.

Hyphenated compounds are typically noun phrases being used as adjectives (e.g. “long-term”) or as verbs (e.g., “strong-arm”) or verb phrases being used as nouns (e.g., “check-in”) or as adjectives (e.g., “mind-blowing”).

Compound nouns were quite commonly hyphenated in the past but mostly aren't now (e.g., “walking-stick” and “living-room” are now usually written “walking stick” and “living room”). But some remain hyphenated, especially if they consist of three or more words (e.g., “father-in-law”).

Examples: Hyphenated compound words: My **sisters-in-law** are coming to stay on Saturday. You could see what **over-the-counter** medication is available, or there's a **walk-in** clinic down the street.

A shoplifter had a **run-in** with an **off-duty** police officer who caught him **red-handed**.

Since there are many compounds that are normally open but hyphenated when used in certain ways, people often struggle to understand when they should hyphenate a given term.

Closed compound words are written without hyphens or spaces. For example, "babysitter" is a closed compound word.

Closed compounds can play a wide variety of roles, functioning as nouns (e.g., "weekend"), pronouns (e.g., "herself"), prepositions (e.g., "into"), adverbs (e.g., "however"), adjectives (e.g., "barefoot"), conjunctions (e.g., "whereas"), or verbs (e.g., "snowball").

Closed compounds tend to be well-established words. They often start out as open compounds but close over time as they become more familiar. For example, compound indefinite pronouns used to be written as open compounds (e.g., "every one," "some thing"), but now all except "no one" are closed.[2.5]

Examples: Closed compound words:

Andrea couldn't function **without** his **breakfast**.

Few people want to **babysit** a **newborn** child.

Pluralizing compound nouns

When you want to pluralize a noun that consists of multiple words, it can be difficult to know which word to pluralize. In a **closed compound**, it's easy: the pluralization always comes at the end, since it's written as one word (e.g., "backpacks," "houseboats," "payouts").

In **open and hyphenated compounds**, it varies; the final word is sometimes pluralized (e.g., "high schools," "know-it-alls"), but sometimes an earlier word is instead (e.g., "attorneys general," "men-of-war"). Usually, only one word is pluralized (e.g., "men-of-wars" is wrong).

To understand which word should be pluralized, look at the compound logically and consider which word "heads" the group—in other words, which one represents the thing being named?

- Frenches fry [Frenches that are fry?]
- French fries [Fries that are French]
- sister-in-laws [a sister (in multiple laws)?]
- sisters-in-law [multiple sisters (in law)]

But, admittedly, it can be hard to apply this logic in some cases (e.g., "merry-go-rounds"). If in doubt about how to pluralize a term, check a dictionary, where the correct plural noun will be listed in the entry [2.5].

Compound words in the field of real estate:

1.Second-largest asset. Second-largest is hyphenated compound adjective which shows the feature of its object . The usage of it in the sentence with translation: For most businesses, it is the largest or **second-largest asset** on the books; yet, because it is everywhere.

Барои аксари корхонаҳо, амволи ғайриманқул бузургтарин ё **дуввумин дорони калонтарин** дар тавозуни бухгалтерӣ ба шумор меравад, зеро он дар ҳама ҷо аст.

Для большинства предприятий это самый большой или второй по величине актив в бухгалтерском балансе, хотя бы потому, что он повсюду.

2. Short-term needs. The following compound word is consists of adjective (short) and noun (term) which in general explains the duration of its object. The usage in sentence:

Location and layout choices are made within business units, driven by **short-term needs**, and based on conventional wisdom.

Интиҳоби ҷойгиршавӣ ва тарҳ дар дохили воҳидҳои тиҷоратӣ, ки бо **эҳтиёҷоти кӯтоҳмуддат** ва дар асоси ҳикмати муқаррарӣ асос ёфтаанд, сурат мегирад.

Выбор местоположения и планировки осуществляется в рамках бизнес-подразделений с учетом **краткосрочных потребностей** и на основе общепринятых взглядов.

3. Second-order staff function. The following compound word contains ordinal number (second) and a noun (order) that comprehends the level of importance of its object:

In many organizations, real estate remains a reactive, **second-order staff** function, focused on discrete projects and deals rather than on the company's broader strategic issues.

Дар бисёре аз созмонҳо, амволи ғайриманкул **вазифаи** реактивӣ ва **дуюмдараҷаи** **кормандон** боқӣ мемонад, ки ба лоихаҳо ва аҳдҳои дискретӣ нигаронида шудааст, на ба масъалаҳои васеътари стратегии ширкат.

Во многих организациях недвижимость остается реактивной, **второстепенной функцией персонала**, сосредоточенной на отдельных проектах и сделках, а не на более широких стратегических вопросах компании.

4. **High-level view**. This is a hyphenated compound adjective which means being of a high level of importance or rank

To ensure this, executives need a **high-level view** of their real estate situation, which they won't get from the site-by-site analysis that is generally the focus of internal staffs and systems.

Барои таъмини ин ҳодиса, менечерон бояд дар бораи **вазъи амвол тасаввуроти умумӣ** дошта бошанд, чизе ки онҳо аз таҳлили ҳар як амвол ба даст намеоранд, ки одатан дар маркази таваҷҷӯҳи кормандон ва системаҳои дохилӣ қарор доранд.

Чтобы обеспечить это, руководителям необходимо иметь **общее представление** о ситуации с недвижимостью, чего они не получают в результате анализа каждого объекта, который обычно находится в центре внимания внутренних сотрудников и систем.

5. **Fast-growing**. The following compound word shows the speed of increasing cases or adjective tending to spread quickly.

Countries with a flourishing tourism sector also have a fast-growing overseas property market.

Кишварҳое, ки дар онҳо соҳаи сайёҳӣ дар ҳоли рушд аст, инчунин бозори амволи ғайриманкул дар хориҷа доранд.

Страны с процветающим туристическим сектором также имеют растущий рынок зарубежной недвижимости.

6. **Start-up**. Is a compound noun which gives the definition of the act or an instance of setting in operation or motion [Merriam-Webster].

Every start-up should initially focus on one engine of growth.

Ҳар як оғозёбӣ бояд дар аввал ба як муҳарриқи рушд тамаркуз кунад.

Каждый стартап в самом начале должен сосредоточить внимание на одном способе продвижения.

7. **Cash flow**. Is open compound that means the inflow and outflow of **cash** within a business or personal financial system. It includes the money received from various sources, such as sales, investments, and loans, as well as the amount of money paid for expenses, debts, and other obligations.

Stable operational cash flow strengthened our financial position.

Ҷараёни муътадили пули нақд вазъи молиявии моро мустаҳкам кард.

Стабильный операционный денежный поток усилил наши финансовые позиции.

To conclude my article, I would like to note that there are a variety of compound words, though I have mentioned several relevant ones with their translation into Tajik and Russian. Knowing them will help the reader to understand the concept and essence of texts in the field of real property.

LITERATURE

1. Елена Чубина: Фразеологические единицы в аспекте лингвистической экспертизы. Учебное пособие. Норма 2023
2. Betty Kirkpatrick Essential English Phrases: Everyday Phrases Explained (Webster's Word Power)
3. Phraseological Units: Basic Concepts and Their application. J. Allerton, Nadja Nesselhauf, Paul Skandera Schwabe, 2004
4. Margarita Dedej Phraseology and Phraseological Units
5. .w.w.w.investopedia.com
6. w.w.w.forbes.com
7. w.w.w.bankrate.com
8. <https://en.m.wiktionary.com>

9. <https://www.scribbr.com/language-rules/>
10. Marriem Webster Dictionary Фарҳанг
11. Encyclopedia Britannica
12. Oxford Dictionary of English
13. Cambridge English Dictionary

ИСТИФОДА ВА ТАРЧУМАИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР СОҲАИ АМВОЛИ ҒАЙРИМАНҚУЛ

Мақсади асосии ин мақола муайян кардани якчанд калимаҳои душвор ва зикри истифодаи онҳо дар соҳаи амволи ғайриманқул мебошад. Дар ҳақиқат, баъзан калимаҳои мураккабро фаҳмидан душвор аст, зеро онҳо аз ду ё зиёда калимаҳо иборатанд, ки танҳо як маънои комилро медиҳанд. Аммо донишмандони забон барои дуруст тарҷума кардани ҳар як калимаи мураккаби матн муҳим аст. Бояд қайд кард, ки хангоми тарҷумаи калимаҳои мураккаби асосӣ ман аз чанд луғат, аз қабилҳои Merriam-Webster, Cambridge Dictionary ва ғайра истифода кардам, ки фаҳмиши таърифи калимаҳои мураккабро ба итмом расониданд. Гузашта аз ин, ман истифодаи ҳар як калимаи мураккабро дар ҷумлаҳои марбут ба амволи ғайриманқул барои беҳтар фаҳмидани маъно таъкид кардам.

КАЛИДВОЖАҲО: калимаҳои мураккаб, вазифаи кормандони дараҷаи дуюм, дороии дуюм, босуръат афзоишбанда, оғозёбӣ, назари сатҳи баланд, гардиши пули нақд.

УПОТРЕБЛЕНИЕ И ПЕРЕВОД СЛОЖНЫХ СЛОВ В СФЕРЕ НЕДВИЖИМОСТИ

Основная цель этой статьи — дать определение нескольким сложным словам и упомянуть их использование в сфере недвижимости. Фактом является то, что иногда трудно понять сложные слова, поскольку они состоят из двух или более слов, которые дают только одно целостное значение. Тем не менее знание языка имеет весомость для правильного перевода каждого сложного слова в тексте. Важно отметить, что при переводе основных сложных слов я использовала несколько словарей, таких как Merriam-Webster, Cambridge Dictionary и другие, которые выполнили понимание определений сложных слов. Более того, я подчеркнула использование каждого сложного слова в предложениях, касающихся недвижимости, что позволяет лучше понять значение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сложные слова, функция персонала второго порядка, второй по величине актив, быстрорастущий, стартап, общее представление, денежный поток.

THE USAGE AND TRANSLATION OF COMPOUND WORDS IN THE FIELD OF REAL ESTATE

The main objective of this article is to define several compound words and mention their usage in the field of real estate. Factually, sometimes it is hard to comprehend compounds because they consist of two or more words that give only one holistic meaning. Nevertheless, savvy properly is relevant in order to translate correctly each compound in the text. It is important to note that while translating major compound words, I have used several dictionaries like Merriam-Webster, Cambridge Dictionary, and others that fulfilled the understanding of the definitions of compounds. Moreover, I have emphasized the usage of each compound in the sentences regarding real estate, which makes better sense of meaning.

KEYWORDS: compounds, second-order staff function, second-largest asset, fast-growing, start-up, high-level view, cash flow.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Худоярова Азиза Ҳусеновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992. 009.09. 47. 34; +992. 917.20.19.71. **E-mail:** ruzimadovaaziza0102@xmail.ru

Сведения об авторе: *Худоярова Азиза Ҳусеновна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон:** +992. 009.09. 47. 34; +992. 917.20.19.71. **E-mail:** ruzimadovaaziza0102@xmail.ru

Information about the author: *Khudoyarova Aziza Husenovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. **Phone:** +992. 009.09. 47. 34; +992. 917.20.19.71. **E-mail:** ruzimadovaaziza0102@xmail.ru

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИҲАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Изатзода А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи омуъзиши феълҳои ёридиҳанда доираи васеъро фарогир буда, аз чониби бисёр забоншиносону олимони мавриди таҳлилу баррасӣ ва омуъиш қарор гирифтааст. Мавзӯи асосии грамматика ин худ омуъхтани сохти калима, ибора ва ҷумлаҳо мебошад. Феълҳои ёридиҳанда низ ба қисмати аввали грамматика, яъне бахши морфология дохил гашта, аз он ҷиҳат омуъхта мешаванд.

Аз миёнаҳои дуҷуми солҳои асри гузашта сар карда то инҷониб, таърихи омуъзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чуқур ба роҳ монда шудааст. Олимону забоншиносони ин давра дар таҳлили фактҳои таърихӣ, сохтори грамматикӣ забонҳои муқоисасаванда, таркиби луғавии забон хеле равшанбину дақиқназарона муносибат кардаанд. Солҳои мазкур ба олимону забоншиносон имкон дод, ки дар доираи омуъиш ва тадқиқи чуқури феълҳои ёридиҳанда ҳам дар забонҳои тоҷикӣ ва ҳам англисӣ қарор гиранд.

Аз таърихи омуъзиши феълҳои ёридиҳанда дар забони тоҷикӣ. Аз рӯи қайдҳои забоншиносии тоҷик, Н. Маъсумӣ феълҳо аз рӯи вазифаи грамматикӣ, маъно ва қорбурдашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: мустақил ва ёридиҳанда. Ба ақидаи ӯ, “Феълҳоеро, ки дар сохтани шакли таркибҳои феълӣ иштирок карда, барои ифодаи категорияи грамматикӣ феъл ва иҷрои вазифаю маъноии таркибҳои феълӣ хизмат мекунанд, феълҳои ёридиҳанда меноманд” [9, с. 192].

Н. Маъсумӣ ба категорияи феълҳои ёридиҳанда феълҳои **кардан**, **намудан** (ба мафҳуми қор қардан), **шудан**, **гардидан** (гаштан), **сохтанро** дохил кардааст, ки дар ташаккули феълҳои ба истилоҳ таркибии номӣ, аз қабилҳои суҳбат қардан, тайёр қардан, сурх шудан, муҳайё сохтан ва ғайраҳо меоянд, феълҳои ёридиҳандаи **будан**, **истодан**, **гаштан**, **шудан** ва ғайраҳо бошад, категорияҳои грамматикӣ феълҳои маънодорро ифода мекунанд: Алҳақ, дида ба ҳоли худ ва ҳоли ҷаҳон бояд кушод, то моҳияти ҳастӣ **аён гардад** (Ш. Бухорӣ, “Хурӯсон аст ин ҷо”, с. 131). Рангу рӯи ин ҷаллодон гуногун бошад ҳам, ҷашмони ҳамашон монанди ҷашмони сағони девона даҳшатангез буд ва гӯё, ки дар он ҷашмҳо ба ҷойи сафедӣ ва сиёҳӣ хун **шуълавари мекард** (С. Айни, “Ёддоштҳо”). Феълҳои навъи **гирифтани** (рехтан гирифт), **додан** (гуфта додан), **фиристодан** (хандида фиристодан), **мондан** (омада монад) ва **рафтани** (сурх шуда рафт) барои ифодаи категорияи грамматикӣ луғавии тарзи амал хизмат мекунанд. Муаллиф феълҳои модалӣ, аз ҷумлаи феълҳои **тавонистан**, **хостан**, **боистан** ва **шоистанро** низ ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳанда дохил кардааст” [Маъсумӣ Н., 1980, с. 192].

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” феълҳои ёридиҳанда василаи шаклгирии таркибҳои феълӣ шумурда шуда, доираи вазифаи грамматикӣ ва маъноии онҳо гуногун баён шудааст. Дар китоби мазкур рӯч ба феълҳои ёридиҳандаи забони тоҷикӣ ҷунин қайд шудааст: “Дар забони ҳозираи тоҷик шакли таркибии феълҳо хеле инкишоф ёфтааст ва ҷунин шаклҳои феълӣ қисми муҳимми феълро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат адаби феълҳои ёридиҳанда зиёд, доираи вазифаи грамматикашон васеъ ва тобиши маъноии онҳо гуногун мебошад [4, с. 238].

Феълҳои ёридиҳанда бештари мавридҳо дар дохили феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ омада, ҳамеша ифодагари феъл мебошанд. Тавассути феълҳои мазкур метавон таркибҳои гуногуни забонӣ сохт, ки хусусиятҳои маъноии нав мебахшанд. Барои мисол, бо овардани иқтибосҳо аз адабиётҳои нависандагони муосиру классик гуфтаҷоро тақвият мебахшем: Шавҳараш аз безътиной ва бадқорӣ ӯ ба танг **омада буд** (Ҷ. Румӣ, “Маснавии Маънавӣ”). ӯ бо баъзе танқидҳо ва маслиҳатҳои ҷузъӣ шеърӣ маро тавсиф **кард** (С. Айни, “Ёддоштҳо”).

Феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ аз ду қисм иборат аст: қисми асосӣ (соҳибмаъно), ки маънию мафҳуми асосиро ифода менамояд ва қисми ёридиханда, ки барои адои вазифаҳои грамматикӣ ва ифодаи тобишҳои маъноӣ хизмат мекунад. Қисми асосии феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ (феъл ва ҳиссаҳои номӣ), вале қисми ёридиханда ҳамеша аз феъл иборат мебошад. Қисми асосӣ вобаста ба мазмуну мақсади сухан тағйир ёфта меистад, аммо қисми ёридиханда бетағйир мемонад. Адади феълҳои ёридиханда аз ҳисоби феълҳои мустақил, ки дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ ҳамчун ёридиханда хизмат мекунанд, хеле меафзояд. Масалан, феълҳои таркибии масдарӣ бо ёрии **гирифтан** сохта мешаванд (хондан **гир**, навиштан **мегирам**, омадан **гирифт**, рафтан **мегирифтааст** ва ғ.). Ин гуна таркибҳо бо ёрии **гирифтан** давомнокии амал ва таъсиру ҳолатро ифода мекунанд: Ба ҷойи ин аз чашмонаш ашкҳо **рехтан гирифтанд** (Х., Карим, Оқшуда). Духтарча овози ўро шунида, аз гиря бозистод ва хӯсида-хӯсида гоҳ ба Даряю гоҳ ба Давлат **нигоҳ кардан гирифт** (Р. Чалил, Шўроб) [Заб. адаб. ҳоз. тоҷик, 1982, с. 239].

Забоншиносони дигари тоҷик, М. Қодирова ва К. Усмонов дар доираи омӯзиши феъл, феълҳои ёридихандаро, ки ҷузъи ҷудонашавандаи феъл ба шумор мераванд, ҳамчун феълҳои ёвар ифода намудаанд, ки маъноӣ луғавӣ надоранд, вале баъзан он чунин маъно дошта бошад ҳам, хеле хира аст. Гузашта аз ин, онҳо дар ҷумла мустақилан истифода шуда наметавонанд ва ҳамроҳи феълҳои дигар омада, барои ифодаи маъноӣ грамматикӣ ин феъл хизмат мекунанд. М. Қодирова ва К. Усмонов феълҳои “**будан**” ва “**шудан**” - и забони тоҷикӣ ва муодилҳои забони англисии онҳоро мавриди омӯзишу пажӯҳиши хеш қарор додаанд.

Мо дар ин мақола дар хусуси феълҳои ёвари “**буд**” ва “**шуд**” – и тоҷикӣ ва муодили англисии онҳо мухтасаран таваққуф мекунем. Феълҳои “**буд**” ва “**шуд**” -и тоҷикӣ духура мебошанд, зеро дар як ҳолат онҳо чун феълҳои нопурра ва дар ҳолати дигар чун феълҳои ёвар рӯи қор меоянд. Барои мисол: Қариб дар ҳамаи он хонаҳо лампочкаҳо сӯхта, тирезаҳояшон **равшан буд** (Ҷ. Иқромӣ, с. 295). Nearly in all the rooms, the lamps were shining and their windows **were light** (Тарҷумаи мо). Хадича ба газетаи деворӣ як мақола навишта **буд** (Ҷамон ҷо, с. 281). Khadicha **had written** an article on the wall newspaper (Тарҷумаи мо) [8, с. 77].

Қобили зикр аст, ки дар китоби “Грамматикаи забони тоҷикӣ”, инчунин, як гурӯҳи дигари камистеъмоли феълҳои ёридиханда оварда шудаанд, ки онҳо бо миқдори маҳдуди исмҳо қор фармуда мешаванд ва дар ин ҳол маъноӣ луғавӣ хоси худро каму беш муҳофизат мекунанд. “Чунин феълҳо дар ташкил ёфтани феълҳои таркибии номӣ вазифаи грамматикӣ, ёридихандагиро иҷро намуда истода, дар айни замон ба феълҳои таркибии номӣ тобиши лексикӣ иловагӣ медиҳанд. Маъноӣ лексикӣ алоҳидаи онҳо дар дохили феълҳои таркибии номӣ равшан маълум шуда меистад, чунончи: **роҳ рафтан, назар андохтан, чашм дӯхтан, умед бастан, нақш бохтан, расм кашидан, пай бурдан** ва монанди инҳо” [2, с. 111]. Ҳайфо, аз хурдсолӣ наредонистам, ки ба ӯ ҷӣ гуна изҳори миннатдорӣ қардан дарқор аст ва наредонистам, ки ин ҳиссиёти худро ҷӣ гуна **баён намоям** (С. Айни, “Ёддоштҳо”). Ман қабул намудам, аммо рӯз соат 10 нашуда ҳам ташнагӣ ва ҳам гушнагӣ ба ман **зӯр оварданд** (С. Айни, “Ёддоштҳо”).

Забоншиноси тоҷик Б. Сиёев дар очерки худ оид ба “Таърихи феълҳои адабии тоҷик” дар бораи устувории сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ сухан ронда, даъво мекунанд, ки аз асри IX то миёнаи асри XIX, дар сохти грамматикаи забони мо тағйироти муайяне ба амал наомадааст. Вале ин ақида танҳо ба тараққиёти забони назм мувофиқ меояд. Зеро, дар ҳақиқат дар сохти грамматикӣ забони назм дар ин муддат тағйироти намоёне ба назар намерасад. Аммо, баръакси ин, дар адабиёти наср тағйиротҳои назаррасе ба миён омадааст, ки ҷиҳати равшан намудани сохтори грамматикӣ ва лексикӣ забонро дар ин асрҳо ба роҳ мондаанд.

Феълҳои ёридиханда низ аз ин замина ҳолӣ нест ва дар мадди омӯзишу тадқиқи забоншинос Б. Сиёев қарор гирифтааст. Дар очерки мазкур феълҳои ёридиханда, шаклҳои он, вариантҳои онҳо ба назар мерасад. Забоншинос дар қори Р. С. Султонов, ки дар бораи хусусиятҳои забони “Гулистонам Саъдӣ” қори диссертатсионӣ навишта, оид ба сохти грамматикӣ забони асари мазкур маълумоти бисёр батафсил додааст, чунин ибрази андеша

намудааст: “Дар кори тадқиқоти \bar{u} баъзе камбудихо низ дучор мешаванд. Масалан, вай таркибхоро бо феъли **гирифтан** (дашном додан гирифт) бо истилоҳи «феълҳои мураккаби ёридоханда (сложный вспомогательный глагол) ном мебарад (сах. 09). Ҳол он ки ин таркиб, таркиби масдар бо феъли ёридохандаи **гирифтан** буда, саршавӣ ва давомнокии амалро ифода менамояд. Ғайр аз ин, С. Султонов дар кори худ чун феъли мустақил ва феъли модалӣ истеъмол ёфтани “**боистан**”-ро равшан шарҳу эзоҳ надодааст” [Б. Сиёев, 1968, с. 7].

Чуноне ки қайд кардем, забоншинос Б. Сиёев феълҳои ёридохандаро дар омӯзиш бо шаклҳои синтетикӣ ва аналитикии феъл омӯхтааст ва ин шаклхоро ба инобат гирифта, феълҳои ёридохандаро як чузбӣ феълҳои шакли аналитикидошта шуморидааст. Онҳо аз ду чузбӣ - чузбӣ маънодор ва чузбӣ ёридоханда таркиб ёфтаанд. Аз таърихи омӯзиши феълҳои ёридоханда бар меояд, ки баъзеи онҳо дар тули асрҳои шаклҳои худро иваз карда, дар асарҳои назму насри нависандагону шоирон ба таври васеъ истифода мешуданд. Масалан, дар забони Балғамӣ аз шакли фармоиши феъли **будан** - бош истеъмоли шакли **бибош** дар маънои мақом доштан дучор меояд: Балки чуз он ки вай хоҳад, дар вучуд наояд ва ҳар чӣ вай хост, **бибошад** ва ҳеҷ касу ҳеҷ чиз онро дафъ натавонад кардан (М. Ғазолӣ, “Насихат-ул-Мулук”). Лек бояд гуфт, ки дар чумлаи мазкур феъли **бибошад** ҳамчун ёридоханда не, балки чун феъли мустақил кор фармуда шудааст.

Аз тасвири тобишҳои шаклҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки ин феълҳо, қатъи назар аз алоқаи зичи маъноӣ доштанишон, ҳар яке бо хусусияти ҷудоғонаи худ соҳибанд ва ҳамчун шаклҳои алоҳида дар таркиби феъли забони асрҳои IX-X мавқеи калони истеъмоли доранд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки сарнавишти шаклҳои мазкур дар давоми зиёда аз ҳазор сол як хел давом накардааст ва онҳо дар ин муддат аз ягон ҷиҳат ба тағйироти муайяне дучор гардидаанд. Ин тағйирот, махсусан, дар мавқеи истеъмоли шаклҳои зикрфта хеле равшан мушоҳида мешавад.

Чузбӣ ёридохандаи шаклҳои аналитикӣ пурра аз маънои аслии худ ҷудо шуда, комилан барои муқаррар кардани муносибатҳои грамматикӣ хизмат мекунад. Дар ин маврид чузбӣ мазкур шартан бошад ҳам, як андоза хусусияти аффиксҳои шаклсозии феълро ба хотир меоварад. Вале сарфи назар аз ин, чузбҳои шаклҳои аналитикию аффиксҳои шаклсоз аз ҷанд ҷиҳат фарқ мекунанд:

1) Аффиксҳои шаклсоз (ғайр аз префикси **хаме-**), одатан ба асос муттафиқ мебошанд. Масалан, префикси **би-** бихонд ва суффикси **-е** хонде. Аммо чузбӣ ёридохандаи шаклҳои аналитикӣ, баръакс, чун калима аз чузбӣ яқум ҷудо навишта мешавад.

2) Аффиксҳо танҳо як шакл дошта бошанд, ёридохандаи шаклҳои аналитикӣ, баръакс, чун феъли мустақил, аз як тараф, шаклҳои тасрифӣ дошта, масалан, **будам, будӣ, буд; будем, будед, буданд** ва аз тарафи дигар, дорои шаклҳои зиёди грамматикӣ мебошанд: **бош, бибош, хаме//мебош, бошад, бувад, буд, бибуд, хаме//мебуд, буде, бибуде, хаме//мебуде** ва монанди инҳо. Аз ин ҷост, ки аффиксҳои шаклсозу ёридохандаи шаклҳои аналитикиро айнан як чиз шуморидан комилан хато мебуд [Б. Сиёев, 1968, с. 53-54]. Ҳушам дар сар **набуд** ва хаёлам ба кампир **банд буд** (С. Айнӣ, “Ёддоштҳо”).

Дар забони адабии тоҷик дар баробари шаклҳои феълии аналитикӣ, инчунин феълҳои таркибии номӣ ва таркибҳои озоди синтаксисӣ низ мавҷуданд, ки аз ҷиҳати сохт ба ҳам наздик мебошанд ва аз ҳамдигар фарқ карданашон баъзан душвор аст. Вале, қатъи назар аз ин, шаклҳои аналитикӣ аз таркибҳои зикршуда бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд. Ин хусусиятҳои фарқкунандаро муҳаққиқ Б. Сиёев ба таври зайл баён кардааст: “Тафовути ҷиддии шаклҳои аналитикӣ ва таркибҳои синтаксисӣ дар он аст, ки таркибҳои озоди синтаксисӣ, агар танҳо аз калимаҳои маънидоре, ки дар байни онҳо алоқаи синтаксисӣ мавҷуд аст, сохта шаванд: **китоби Зебо, лафзи Баҳром** ва монанди инҳо, чузбҳои шаклҳои аналитикӣ, махсусан, ёридоханда, баръакс, асосан аз ҳама гуна маънии аслии холӣ буда, дар байни онҳо алоқаи синтаксисӣ вучуд надорад. Аз ин ҷост, ки таркибҳои озоди синтаксисӣ таркиби калимаҳо ва шаклҳои аналитикӣ шакли калимаҳоро ташкил мекунанд [12, с. 65].

Ҳамзамон, қобили қайд аст, ки шаклҳои аналитикӣ, инчунин, аз феълҳои таркибии номии ба мисли **ҳарф задан, кор кардан**, ки онҳо ҳам, аз чузбӣ маънидору ёридоханда таркиб ёфта, як мафҳумро ифода мекунанд, фарқи кулӣ доранд. Тафовути фарқкунандаи

онҳо дар он зоҳир мешавад, ки шаклҳои аналитикӣ, агар грамматиконида шуда, маъниҳои ҷудоғонаи грамматикиро ифода кунанд, феълҳои таркиби номӣ лексиконида шуда, маъниҳои лексикиро мефаҳмонанд. Инчунин, тафовути дигар дар он зоҳир мегардад, ки феълҳои таркибии номӣ таркиби калимаҳо ва шаклҳои аналитикӣ шакли калимаҳо мебошанд, ин хусусияти феълҳои ёридиҳандагӣ ба ҳисоб меравад.

Таърихи омӯзиши феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ. Тадқиқотҳои охири оид ба грамматикаи феълҳои забони англисӣ вазифаҳои муҳими феълҳои ёридиҳандаро ҳамчун унсурҳои асосии грамматикӣ ҷумла, ба истиснои ногузирӣ маъноҳои онҳо дар забони гуфтугӯӣ бештар ошкор мекунад. Аз соли 1960 инҷониб тадқиқи омӯзиши чуқури ин навъи феъл ба роҳ монда шуда, ислоҳҳо ва дигаргуниҳо ба грамматикаи забони англисӣ ворид гардидааст. Олимон забоншиносон, ба монанди В. Н. Франсис, Ф. В. Хаусхолдер, М. Чосс ва Р. В. Зандворт дар ин ҷода пешниҳодҳои худро ворид сохтанд.

Дар паҷӯиши худ “Глагол - связки в таджикском и английском языках” забоншинос Усмонова М. роҷеъ ба феълҳои ёридиҳанда чунин қайд намудааст: “Бояд гуфт, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чунин феълҳои мавҷуданд, ки аз ҷиҳати синтаксисӣ ҳам ба сифати феълҳои хизматӣ кор фармуда мешаванд ва ҳам феълҳои ёридиҳанда шуда меоянд. Ба ин гурӯҳи феълҳо, феълҳои забони англисӣ, аз қабилӣ «**to be**», «**to have**», «**shall**», «**will**», «**should**», «**would**» ва феълҳои «**будан**», «**шудан**», «**хостан**» ва ғайраи забони тоҷикӣ дохил мешаванд: 1) Рухсора ... аз набототу ҷонварони диёри худамон қариб беҳабар **буд** (Б. Фирӯз, с. 226). 2) ... Дар пояш кафши нафиси пошна баланд қомати ўро боло **карда буд** (Б. Фирӯз, с. 231). 1) We **were** to start at dawn (Th. Haggard, p.101). 2) Gradually ... the song **was taken** up by company after company (Th. Haggard, p.118).” [15, с. 8].

Дар мисолҳои якуми вариантҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ феълӣ “**to be**” дар иқтибоси овардашудаи забони тоҷикӣ дар шакли замони гузаштаи шахси сеюми шумораи танҳои “**буд**” ва дар забони англисӣ дар шакли замони гузаштаи шахси дуоми шумораи ҷамъӣ “**were**” омадааст. Дар мисолҳои маъмур ин феълҳо аз рӯи таснифоти муҳаққиқ Усмонова М. ба вазифаи феълҳои маънодор (смысловый глагол) кор фармуда шудаанд. Дар ҷумлаҳои дуоми вариантҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ, феълҳои таркибии “**карда буд**” - забони тоҷикӣ ва “**was taken**” - и забони англисӣ ҳамчун феълҳои ёридиҳанда шуда омадаанд.

Қобили қайд аст, ки то нимаҳои аввали асри ХХ феълҳои ёридиҳанда ба таври саҳеҳу возеҳ муайян нашуда буданд ва шарҳҳо оид ба ин феълҳо аз тарафи олимони гуногуну норавшан буд. Яке аз намояндагони машҳури грамматикаи илмӣ забони англисии солҳои 30-юми асри маъмур забоншиноси рус Е. Крейзинга ба ҳисоб меравад. Чуноне ки муҳаққиқ Усмонова М. қайд мекунад, ў номутобиқати байни феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои хабариро эътироф намуда, ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ инҳоро дохил кардааст: “**to be - будан**”, “**to have - доштан**”, “**to do - кардан**”, “**to dare - чуръат кардан**”, “**to let - бигзоштан**”, “**to need - хостан**”, “**to use - одат кардан**”, “**ought - бояд**”, “**can - тавонистан**”, “**may - тавонистан, мумкин**”, “**must - бояд**”, “**shall - бояд**” ва “**will - хостан**” [Усмонова М, 2016, с. 16].

Нозукии муҳими мавзӯи зерин ин фарқ накардани донишҷӯён феълҳои ёридиҳандаро аз бандакҳои хабарӣ ба ҳисоб меравад. То солҳои 60-уми асри гузашта дар давоми солҳое, ки забоншинос Н. Маъсумӣ оид ба ин хусусиятҳои феълӣ кор карда баромада, назирӣ худро гуфт, то ин дам забоншиносон фарқи байни бандакҳои хабариро аз феълҳои ёридиҳанда дарк намекарданд. Аз солҳои 70-ум инҷониб бо тараққиёти илми забоншиносӣ, андешаҳои нав оид ба таснифшавии категорияҳои функционалӣ - семантикии феъл аз дидгоҳи нав ба миён гузошта шуданд.

Забоншиносони рус Л.С. Бархурдаров ва Д.А. Штелинг баръакси забоншиносон Б.С. Хаймович ва Б.И. Боговский, ки таснифоти категорияҳои функционалӣ - семантикии феълро ба ду гурӯҳ: феълҳои мустақил ва ёридиҳанда ҷудо карда буданд, дар баробари инҳо боз феълҳои ворид кардаанд, ки ба онҳо ҳам бандакҳои хабарӣ ва ҳам феълҳои модалӣ низ дохил мешаванд ва дар умум феълҳои ёридиҳанда ном мегиранд.

Забоншиноси дигар, профессор Б.А. Илиш таснифоти синтаксисӣ-семантикии феълҳоро бо се категория аз ҳам чудо мекунад. Ба ақидаи ӯ, “Баъзе феълҳо ҳамзамон метавонанд ҳам ба сифати ёридиҳанда ва ҳам ба сифати нимёридиҳанда ба кор бурда шаванд, дар ҳоле ки феълҳои гуногун ба як андозае ҳамчун феъли ёридиҳанда истифода нашудаанд, яъне онҳо дар як вақт маъноҳои луғавии худро гум накардаанд. Дар баробари ин, ҳамон як феъл дар таркибҳои гуногун дар ҳар ҳолате ки набошад, ҳамчун феъли ёридиҳанда қабул мешавад” [Илиш, Б. А., 1948, с. 156]. Барои равшан гардидани ифодаи мазкур, онро метавон бо овардани иктибосҳо аз асарҳо шарҳ дод: 1. I **had** my passage on a little sea-going steamer (J. Conrad, Heart of darkness, p. 21). - Ман гузаргоҳи киштигарди баҳрнавардии худро **доштам** (Тарҷумаи муаллиф). 2. Certainly they **had brought** with them some rotten hippo-meat, which **couldn't have lasted** very long, ... (J. Conrad, Heart of darkness, p. 66). - Бешубҳа, онҳо бо худ каме гӯшти аспии обии вайроншуда **оварда буданд**, ки зиёд **давом карда наметавонист** ... (Тарҷумаи муаллиф).

Дар иктибосҳои овардашуда, феъли **to have** дар мавриди истифодабарии гуногун қарор гирифтааст. Масалан, дар мисоли аввал феъли мазкур дар замони гузаштаи шахси якуми забони англисӣ, яъне **had** ва ҳамчунин **доштам**-и забони тоҷикӣ омада, чун феълҳои маънодор истифода шудаанд, яъне феълҳои мазкур дар ҳарду забон маънои луғавии худро то андозае гум накардаанд. Дар мисоли дуюм бошад, феълҳои **had brought** ва **couldn't have lasted** – и забони англисӣ, инчунин феълҳои **оварда буданд** ва **давом карда наметавонист**-и забони тоҷикӣ ба вазифаи феъли ёридиҳандагӣ қарор фармуда шудаанд.

Доираи омӯзиши васеи феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ ва сохтори грамматикӣ маҷмаи истеъмоли онҳо аз тарафи забоншиносони зиёд мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, ки аз ҷумла забоншиносони рус ба монанди Т.Г. Камянова, К.Н. Качалова ва Е.Е. Израилевич. Дар китоби худ муҳаққиқон К.Н. Качалова ва Е.Е. Израилевич “Практическая грамматика английского языка” оид ба феълҳои ёридиҳанда ба таври муфассал маълумот дода, дар алоҳидагӣ онҳоро омӯхтааст. Дар китоби “Грамматика английского языка” – и Т. Камянова бошад, феълҳои ёридиҳанда дар баробари шаклҳо, тарз ва замони феълӣ омӯхта шуда, сохтори грамматикӣ ва шаклгирии дурусти онҳо ба роҳ монда шудааст.

Аз ин назар, агар ба хусусиятҳои грамматикӣ феълҳои ёридиҳанда назар андозем, мебинем, ки онҳо ба ғайр аз вазифаҳои сермаъноӣ ва нозукии худ, дорои хусусиятҳои муайяни грамматикӣ ба сифати ёрирасон мебошанд, ки махсусан ба грамматикаи забони англисӣ хосанд. Муҳимияти нақши феълҳои ёридиҳанда пеш аз ҳама, дар хусусияти муҳими грамматикӣ ва сохтори онҳо зоҳир мегардад.

Масалан, ҳодисаи пеш аз ҳиссаҳои инкорӣ -n't (not) омадани феълҳои ёридиҳанда барои инкори ҷумла. Дар ҷумлаҳои инкорӣ барои инкор сохтани он нақши феълҳои ёридиҳанда бо ҳиссаҳои инкорӣ -n't (not) қалон аст ва истифодаашон зарурист; истифодаи ин ҳиссаҳо дар дигар мавридҳо, яъне дар дигар қисми ҷумла, ҷумларо қисман инкор месозад, ки қисми таъсиргузор аст, вале на ба ҳамаи ҷумла. Инчунин, ҳаммонанди ҳаминҳо дигар ҳодисаҳо ва мавридҳои, ки дар онҳо нақши феълҳои ёридиҳанда бешак муҳиму зарурист.

Ноғуфта намонад, ки бо гузашти вақт ва таҳаввулоту тағйироти ҷомеа забон низ дигаргун мешавад ва дар грамматикаи забон низ навгониҳо ба назар мерасад. Яке аз дигаргуниҳо, ки оид ба феълҳои ёридиҳанда ба грамматика то кунун ворид шудааст, ин тағйироти шаклҳои онҳо, алаҳусус феълҳои ёридиҳандаи “**to do**” ва “**to have**” дар замони гузашта мебошад. Барои мисол, агар асарҳои нависандаи машҳури англис Оскар Уайлдро мутолиа намоем, дар он чунин дигаргуниҳоро мебинем: “**Didst** thou not say that the child was found in the forest?” (Oscar W., p. 185). “**Оё** шумо ин писаракро аз ҷангал наёфтаед?” - (Тарҷумаи муаллиф). And when they came to the village, his comrade said to him, “Thou **hast** the child, therefore give me the cloak, for it is meet that we should share (Oscar W., p. 174). - Замоне, ки онҳо ба деҳа расиданд, ҳезумкаши бадхӯ ба ӯ гуфт: - Дӯстам, мо ин тифлро якҷо пайдо кардем. Кӯдакро-ку ту **гирифтӣ**, пас ҷомаи зарринаш бояд аз ман шавад. “ Баробарӣ бародарӣ ” гуфтаанд (Тарҷумаи муаллиф).

Дар чумлаи аввал шакли инкории феъли ёридиҳандаи “to do” дар замони гузашта ва шахси дуҷуми шумораи танҳо дар шакли “Didst” омадааст. Дар чумлаи дуюм бошад, феъли ёридиҳандаи “to have” дар шакли **hast** истеъмол шудааст. Ба ҳамин шакл тағйиротҳо дар давраҳои гуногун бо инкишоф ёфтани рушди забоншиносӣ ба назар расида, мавриди омӯзишу тадқиқ қарор гирифтаанд.

Хулоса, феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ феълҳои ба шумор мераванд, ки маънои лугавӣ надошта, мустақилона амал карда низ наметавонанд. Онҳо маънои лугавии калимаро ҳалал нарасонида, барои ифодаи хусусиятҳои грамматикӣ ва сохтори таркибии феъл, муайян кардани замону тарз ва шакли онҳо хизмат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди П. Душанбе: «Дониш», 1986. - 372 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми I. (Фонетика ва морфология), Нашриёти давлатии Тоҷикистон: Сталинобод, 1956. – 235 с.
3. Джамshedов, П. Очеркҳои оид ба типологияи забони англисӣ ва тоҷикӣ / П. Джамshedов, С. Мухторова, К. Усмонов. – Душанбе, 1984. – 175 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. (Лексикология, фонетика, морфология), Нашриёти “Маориф”, Душанбе, 1982. – 465 с.
5. Камянова, Татьяна Григорьевна, **English Grammar**. Грамматикаи англисӣ: теория ва практика. Ҷаъи 1. Теоретикӣ грамматика / Татьяна Камянова. — Москва : Эксмо, 2017. — 768 с.
6. Качалова К.Н., Израилевич Е. Е., Практикӣ грамматикаи англисӣ: Уҷебник / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – Б., 2000. – 672 с.
7. Крылова И. П., Крылова Е. В., Англисӣ грамматикаи барои ҳама: Справ. Пособие / И.П. Крылова, Е.В. Крылова. – М.: Высш. Шк., 1989. – 271 с.
8. Қодирова М., Усмонов К. Феълҳои “будан” ва “шудан” – и тоҷикӣ ва муодилҳои англисӣ онҳо/ 2016.
9. Маликзода Х. Таҳаввул ва қорбурди феълҳои “будан” дар гуишиҳои форсӣ ва тоҷикӣ / Х. Маликзода // Паёми Донишгоҳи миллии, серияи филологӣ. – 2015, - № 4/2. С. 28-32.
10. Расторгуева Т. А., История англисӣ языка: Уҷебник / Т. А. Расторгуева. – 2 – е изд., стер. – М. : ООО «Издательство Астрель»: «Издательство АСТ», 2013. – 348, [4] с.
11. Саиди Халимиён, Феъл (Куниш) / (Дастури таълимӣ): Душанбе, 2013, - 129 с.
12. Сиёев Б., Очерк доир ба таърихи феълҳои забони адабии тоҷик / Б. Сиёев. - Нашриёти “Дониш”, Душанбе, 1968, - 168 с.
13. Усмонов К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 372 с.
14. Усмонова М. Н. Англисӣ глагол «to be» и его таҷикӣ соотвествия/М.Н. Усмонова// Уҷебные записки ХГУ имени Б. Гафурова, №4 (45). – Худжанд, 2014. с. 199-205
15. Усмонова М. Н., Глагол-связка в таҷикском и англисском языках. Диссертация на соискание уҷебной степени кандидата филологических наук., Душанбе – 2016.
16. Усмонова М. Н. О Глаголы-связки таҷикских и англисских языков и их признаки/ М. Н. Усмонова// Успехи современной науки №4, том 4. – Белгород, 2016. – с. 114-115
17. Belyaeva, K. M. Establishment and development of link-verbs in English: Brief synopsis of thesis (prepared by candidate) 10.01.01/ К.М. Belyaeva. - L., 1954. – 21 p.
18. Айни, Садриддин. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 156 с.
19. Dickson, Ch. American Notes /Ch. Dickson.- М.: Foreign Languages, 1950.-256p.
20. Dickens Ch., Great expectation / МК Publication: sec. ed. – August 2021. – 580 p.
21. Haggard, H. King Solomon’s Mines / H. Haggard. - М.: Progress publishers, 1972. - 224 p.
22. Jane Austen, Pride and Prejudice. 2008. – 210 p.
23. Lawrence D. H., Sons and Lovers. 2008. – 641 p.

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИҲАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш кардааст, ки таърихи омӯзиши феълҳои ёридиҳандаи забонҳои муқоисавандаро шарҳу тавзеҳ дода, тағйироту дигаргуниҳои онҳоро дар забонҳои мухталиф дарҷ кунад. Чун мавзӯи асосии грамматика ин худ омӯхтани сохти калима, ибора ва чумлаҳо мебошад, феълҳои ёридиҳанда низ ба қисмати аввали грамматика, яъне бахши морфология дохил гашта, аз он ҷиҳат омӯхта мешаванд. Ҳамзамон, онҳо дар дохили феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ омада, ҷузъи ёридиҳандаи шаклҳои аналитикӣ низ ба ҳисоб мераванд.

КАЛИДВОЖАҲО: феълҳои ғридриҳанда, феълҳои таркибӣ, шаклҳои аналитикӣ, бандакҳои хабарӣ, замон, тарз ва шакли феълҳои “кардан-намудан”, “шудан-гардидан”, “сохтан” ва “будан”.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье автор попытался объяснить историю изучения вспомогательных глаголов сравнимых языков, а также зафиксировать их изменения в разное время. Поскольку основной темой грамматики является изучение структуры слов, словосочетаний и предложений, то вспомогательные глаголы также включаются в первую часть грамматики, т. е. раздел морфологии, и изучаются с этой точки зрения. При этом они входят в состав сложных глаголов и глагольных словосочетаний, а также считаются вспомогательными компонентами аналитических форм.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вспомогательные глаголы, сложные глаголы, аналитические формы, глагол связки, время, залог и форма глаголов «делать», «становиться», «быть».

THE HISTORY OF LEARNING AUXILIARY VERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, the author tried to explain the history of the study of auxiliary verbs of the comparable languages and to record their changes in different times. As the main topic of grammar is learning the structure of words, phrases and sentences, auxiliary verbs are also included in the first part of grammar, that is, the morphological section, and are studied from that point of view. At the same time, they come within compound verbs and verb compositions, and are also considered auxiliary components of analytical forms.

KEYWORDS: auxiliary verbs, compound verbs, analytical forms, link verbs, tense, voice and form of verbs “to do”, “to become”, “to make”, and “to be”.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Изатзода Аҳдия* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 985-51-54-09. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

Сведения об авторе: *Изатзода Ахдия* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакі 17. Телефон: : [+992] 985-51-54-09. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

Information about the author: *Izatzoda Ahdiya* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: [+992] 985-51-54-09. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

СВОЕОБРАЗИЕ ТВОРЧЕСКОЙ МАНЕРЫ Б. АХМАДУЛИНОЙ

Сафарова Ш.

Таджикский национальный университет

Белла Ахмадулина – уникальное явление в русской поэзии XX века. Уникальность её состоит, прежде всего, в самобытности. Белла Ахатовна Ахмадулина — мастер метафорически богатого стиха, переходов конкретно-чувственной образности в причудливую игру аллегорий, обыденной речи — в высокую архаику, непосредственности признания — в изысканную стилизацию. Лирическую героиню Б. Ахмадулиной характеризуют сосредоточенность — иногда чрезмерная — на самовыражении и самоанализе.

Тенденция к осмыслению судьбы общества, судьбы личности, отечественной культуры, соотносимых с гуманистическими идеалами христианства, нашла выражение в новых произведениях Б. Ахмадулиной. Она стремится “поднять планку” поэтической культуры, соединить в своем творчестве традиции допушкинской, классической литературы и модернизма, приблизить современника к его собственным языковым особенностям, побудить мыслить, дорожа тайной каждого слова. Стих, поэтессы нередко напоминает одну огромную метафору, смысл которой “затемнен”, потому что включает в себя множество других смыслов, оттенков, образов, сцепленных между собой прихотливо, подчиняясь чувству, которое движет автором, следуя мучительным попыткам постичь и выразить сущность явлений адекватно, не упрощая и не искажая. Ахмадулина отказывается от сюжета: тема и идея не столько “задаются”, сколько “отыскиваются” в результате развертывания поэтической эмоции. Главное для поэтессы присвоение — присвоение всего, что дорого, перед, чем она преклоняется, что волнует, мучит, возвышает.

Присвоение — значит любовь, восхищение, сопереживание, сострадание, столь полные и безоглядные, что без них Б. Ахмадулина не мыслит саму себя. Присвоенное — значит пропущенное через душу, глубоко потрясшее, облитое слезами, навсегда ставшее неотъемлемой частью внутреннего мира.

Открывая для себя кого-либо, Б. Ахмадулина как бы проживает его судьбу, входит в его художественный мир так глубоко, что неизбежно преобразует собственное творчество. В поэзии можно распределить пушкинскую, лермонтовскую, цветаевскую, пастернаковскую традиции. Безраздельному всевластию тирании Б. Ахмадулина противопоставляет мощь человеческого духа, непобедимую силу поэтического слова.

Повествуя о современности, Б. Ахмадулина выступает как радетель “сырых” и убогих, слабых и незащитных, как хранитель нравственно-религиозных устоев русского народа. С горечью пишет она об исковерканной жизни многих поколений, о грустном, запущенном виде родной земли. Картина оскудения и развала, ироническая и печальная, воссоздана в стихотворении “Так дружно весна начиналась: все други” [1-34].

Стиль Ахмадулиной легко узнаваем. Принадлежность стихотворения её перу определяется и подбором слов, и их порой странным сцеплением, и «специфической интонацией традиционного русского фольклорного плача, невнятного причитания. Бродский пишет: «Поэзия есть искусство границ, и никто не знает этого лучше, чем русский поэт. Метр, рифма, фольклорная традиция и классическое наследие – решительно злоумышляют против чьей-либо «потребности в песне» [2, 258]. Существуют лишь два выхода из этой ситуации: либо предпринять попытку прорваться сквозь барьеры, либо возлюбить их. Второе – выбор более смиренный и, вероятно, неизбежный. Поэзия Ахмадулиной представляет собой затяжную любовную связь с упомянутыми границами, и связь эта приносит богатые плоды». Так или иначе, все исследователи творчества Беллы Ахмадулиной склонны связывать его с пушкинской эпохой. Это касается как внешней формы стихов (например, её явная склонность к реминисценциям, знакам литературной традиции прошлого), так и «архаического» мироощущения Ахмадулиной.

И. Шевелева справедливо говорит о любви Ахмадулиной, умеющей жить в придуманном ею мире, к антиквариату). «Само существование такого поэта, как Белла Ахмадулина, пожалуй, заполняет собою пробел, зиявший в истории русской литературы. Всё это легко вообразить, и, наверное, благом для нашей словесности было бы существование у истоков её такой поэтессы, но, слава Богу, девятнадцатый век не явился востребовать свою собственность, и ещё большим благом и чудом стало то, что она была подарена нам во времена оттепели и, хотя помещена в чуждые себе времена и нравы, чудесно прижилась в них, и как бедны были бы эти времена без неё» [7, 67]. Она многим обязана XIX веку, в том числе тематически.

Одним из главных мотивов её творчества является поэзия дружеского чувства, восходящая, главным образом, к Пушкину. Ахмадулина шла дальше авангардистов, такой выбор обладал имманентным нравственным протестом. В усложнённости речевых ходов поэта таился призыв к восстановлению когда-то существовавших, но разрушенных представлений о благородстве, чести, человеческом достоинстве. Витиеватость, которую не раз обзывали манерностью (но нельзя сказать, что поэзия Ахмадулиной совершенно не отличается манерностью – Н.Д.), свидетельствовала о многоликости, переливах душевных состояний, о невозможности свести человека к сугубо социальной функции».

«Особый свет падает на то и тех, с чем и с кем соприкасается Белла Ахмадулина в жизни и в литературе. Отсюда и её уникальная способность и о простом, и о сложном говорить всегда сложно, т. е. высоко («высокими» словами. Архаизмы, большей частью, и обладают возвышенной экспрессией и с полной уверенностью – поймут. А не поймут, так почувствуют, что, в принципе, одно и то же» [7, 56]. Благодаря этому незначительное, на первый взгляд, приобретает значимость эпика. (Критики называли это абстрактным суперизыском, теряющим связь с действительностью). Новаторство Ахмадулиной было обусловлено её отказом от языковой нормативности, естественной реакцией на существовавший долгое время 'культ разговорности' в поэтическом языке. 'Такой же отказ, только осуществлённый прямо противоположными средствами, мы видим в поэзии её товарищей – авангардистов. Поэтический язык реализует эстетическую функцию, акцентируя внимание на самих языковых представлениях и делая их самоценными средствами выражения.

Слово в художественном дискурсе предстает как парадигма контекстов, конкретных словоупотреблений в их синтагматических связях, исследование которых позволяет установить, какое видение мира отражено в данном тексте, какие именно фрагменты знания в нем закреплены. В отечественном литературоведении сформулировано несколько универсальных подходов к изучению произведений словесного искусства. Итак, эстетические взгляды писателя находят свое выражение в его произведениях, различных по теме и форме, но объединенных авторским почерком. Последний, помимо содержательной стороны (объект внимания художника крайне важен для его системы), в значительной степени определяется формальной стороной. Творческая манера автора складывается из разных проявлений его специфического отношения к преемственности сложившихся поэтических традиций и индивидуального отталкивания от традиции.

Б.А. Ахмадулина принадлежит к числу поэтов, которые, опираясь на опыт предшествующего и современного периодов, сумели найти свою форму и содержание. Поэт обладает собственной эстетической системой, индивидуальным художественным миром, которому А.А. Михайлов дал такую образную характеристику: «В нем не то, чтобы уютно и непринужденно, нет, без вечернего костюма туда не войдешь и в кресле не развалишься, но ощущение собственной значительности остается, потому что атмосфера стихов обязывает быть и тонким, и изысканным, и умным» (Михайлов 324с.). Единый художественный мир состоит из реалий бытия и основанного на них мыслимого автором мира. Исчерпывающее описание семантики литературного текста требует построения такой модели художественного произведения, которая могла бы раскрыть смысловую нагрузку текста и механизм его порождения, что предполагает также анализ индивидуального стиля.

1. В творчестве Б.А. Ахмадулиной нашли свое отражение основные особенности русского поэтического процесса 2-й половины XX века. Своеобразие творческой манеры автора обусловлено взаимодействием с различными литературными направлениями: поэты-«эстрадники», «тихие» лирики, поэты неакмеистического направления.

2. Концепция мира и человека в поэзии Б.А. Ахмадулиной претерпела своеобразную эволюцию. Постепенно автор синтезирует реалистический и модернистский принципы изображения действительности.

3. Эволюция концепции мира и человека существенным образом повлияла на поэтику Б.А. Ахмадулиной, сюжетосложения, способы выражения авторской позиции.

4. Важнейшими способами художественного освоения мира в прозаических произведениях Б.А. Ахмадулиной являются автобиографиям, лиризм и психологизм. Основным принципом изображения человека в новеллистике Б.А. Ахмадулиной -воссоздание его сознания. Субъект повествования является композиционным центром прозаических произведений писателя.

Определение сущности творческой индивидуальности Б.А. Ахмадулиной невозможно без анализа языковых особенностей ее поэзии. Б.А. Ахмадулина возродила в своем творчестве традицию высокого поэтического стиля. Лексику ее произведений отличает обилие архаизмов (в том числе старославянизмов), что в ранней лирике могло выступать как средство стилизации, воссоздания исторической атмосферы. На начальных этапах творческого развития стремление к архаизации словаря открыто декларировалось и потому воспринималось как стилизаторские усилия.

Со временем обилие устаревших слов стало не только приметой авторского стиля, но и средством выражения мироотношения: возвращение к истокам языка - это возвращение к первоэданности, чистоте и непорочности мир. Своеобразие поэтики Б.А. Ахмадулиной в значительной степени определяется обилием в ее текстах перифрастических сочетаний, с помощью которых создается эффект «отстраненности» при созерцании какого-либо объекта. Автор каждый раз как бы заново открывает для себя окружающую действительность, находит в ней черты, ранее скрытые от его взора. В ахмадулинских перифразах происходят метафорические смещения, что рождает художественную «загадку», разгадать которую помогает опора на расстановку объектов и их взаимоотношения в тексте.

Известно, что художник воспринимает мир в конкретно-чувственных образах: зрительных, обонятельных, осязательных, слуховых, вкусовых. Б.А. Ахмадулина в своих произведениях концентрируется на передаче цветовых ассоциаций. Цветопись является средством создания «пластического» изображения действительности и выражения настроений и чувств. Она богата смысловыми оттенками и способами реализации в тексте. На основе слов со значением цвета конструируются различные тропы: эпитеты («цветовые» прилагательные, кроме прямой номинации, выражают дополнительные оттенки смыслов), метафоры, метонимии, перифразы. Движение лирического сюжета может быть представлено через смену «красочной» палитры стихотворения или подчеркнуто постоянным использованием одного и того же цвета, показанного эксплицитно или имплицитно, посредством образов-сигналов, ассоциирующихся с ними. В последнем случае употребление «цветовой» лексики становится не только образно-выразительным, но и композиционным приемом.

Эстетика Б.А. Ахмадулиной строится как попытка синтеза классических и модернистских тенденций: в качестве абсолюта поэт выбрала язык, который превращен в некую модель мира, гармоничную, живущую по более совершенным законам, чем мир как таковой.

Поэтический язык автора отличает постоянное использование архаизмов, высокой поэтической лексики, перифразов. Сплав архаики и современной лексики отражает стремление вернуться к истокам языка и таким образом вернуть в мир некогда утраченную гармонию; сконцентрированность поэтических иносказаний ведет к замедленности повествования. Частое обращение к таким приемам, как перифраз и синестезия, свидетельствует об аналитичности мировосприятия Б.А. Ахмадулиной, которая стремится разложить каждый предмет на составные части и дать им новое наименование. Характерно пристрастие автора к различным осложнениям

синтаксических построений, конструирование которых отождествляется с конструированием реальности.

Основные направления развития художественной системы Б.А. Ахмадулиной наметились в первой книге стихов «Струна» (1962), где был провозглашен принцип, которым поэт руководствуется при выборе предмета разговора для своих произведений и его изображении. С некоторой долей самоуверенности прозвучали безыскусные строки стихотворения «Молоко»: Вот течет молоко. Вы питаетесь им. Запиваете твердые пряники. Захочу - и его вам открою иным, драгоценным и редким, как праздники. Необъятна земля, но в ней нет ничего. Если вы ничего не заметите [1 - 1962, с. 7-8]. Сборник «Струна» (1962), наиболее близкий по художественному осмыслению действительности к эстетике «эстрадного» направления, отразил первоначальное тяготение автора к сюжетности, внешней событийности. Скорость и движение, с которыми связано стремление к иной жизни, свободе и вследствие этого расширению границ художественного мира, становятся жизненной и творческой стихией лирической героини.

Сборник открывает стихотворение «Светофоры», в котором сталкиваются две хронологические категории - динамика и статика: авторская жажда стремительного движения ограничена сдерживающей силой в лице светофоров. На данном этапе противоборства покоя и движения предпочтение отдается последнему: «Отдаю себя на съеденье // этой скорости впереди» [1 с. 52].

Уже в «Уроках музыки» (1968) художественный мир Б. Ахмадулиной приобретает четкие границы. В первый период литературного развития (1955-1963 гг.) внимание автора привлекли темы любви, дружбы, творчества, взаимодействия человека и общества («Из целинной тетради», «Новая домна на КМК»), человека и истории («Моя родословная»). В лирике 1964-1979 гг. понятие культуры, осмысленное как художественный образ, своим семантическим разнообразием подчиняет себе авторскую рефлексию, вытесняя открытое общение с социумом. Такое творческое решение было избрано, очевидно, под воздействием внешних исторических обстоятельств и может восприниматься как проявление неискорененного «шестидесятничества», историчного в своей мировоззренческой основе: замыкаясь в пространстве искусства, автор утверждает свое право на художественную свободу и неприятие существующих исторических условий. В этой связи представляется несостоятельным расхожее мнение об асоциальности ахмадулинского творчества.

Следующий аспект творческой тематики - осуществление автором прямого диалога с предшествующей культурной традицией. Б.А. Ахмадулина воссоздает в стихах образы великих поэтов, осмысляет взаимоотношения того или иного художника с историей и приходит к выводу об извечной трагичности судьбы истинного таланта. Образы А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, М.И. Цветаевой, А.А. Ахматовой, Б.Л. Пастернака, О.Э. Мандельштама приобрели в ее поэтическом универсуме статус мифологических. Определение сущности творческой индивидуальности Б.А. Ахмадулиной невозможно без анализа языковых особенностей ее поэзии. Б.А. Ахмадулина возродила в своем творчестве традицию высокого поэтического стиля.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмадулина Б.А. Соч.: В 3 т. - М.: Пан; Корона-принт, 1997. - Т. 2: Стихотворения 1980-1996. Переводы. Воспоминания. - 638 с.
2. Бродский И. Лучшее в русском языке... // Ахмадулина Б.А. Миг бытия. - М.: Аграф, 1997. - С. 258-230.
3. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе / Л.Я. Гинзбург. - Л.: Худож. лит., 1976. - 448 с.
4. Грандова Е. «Смущаюсь и робею пред листом...» (К юбилею Беллы Ахмадулиной) // Культура. - 1997. - 10 апр. - С. 5.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. // М.: Искусство, 1970. - 384 с.
6. Михайлов А. «И голосом ломавшимся моим...» Евгений Евтушенко. // Портрет. - М.: Сов. Россия, 1983. - С. 342-382.
7. Шевелева И. Женское и материнское... // Наш современник. 1988. №3. с.165-168.

АСОЛАТИ УСЛУБИ ЭЧОДИИ Б. АХМАДУЛИНА

Муаллиф дар мақола асолати услуби эҷодии Ахмадулино мавриди таҳлил қарор додаст. Забони шоири Ахмадулина бо истифодабарии доимии архаизмҳо, луғати баланди шоирона ва перифразаҳо фарқ мекунад. Омезиши вожаҳои бостонӣ ва муосир таҷассумгари бозгашт ба асли забон ва ба ин васила

баргардонидани Ҳамоҳангии замоне Ғумшуда ба Ҷаҳон; мутамакказ шудани истилоҳоти шоирона боиси суҷуд шудани баён мегардад. **КАЛИДВОЖАҲО:** шеър, шоир, лирика, қаҳрамони лирикӣ, перифраза, истиора.

СВОЕОБРАЗИЕ ТВОРЧЕСКОЙ МАНЕРЫ Б. АХМАДУЛИНОЙ

В статье автор рассматривает своеобразие творческой манеры Б.Ахмадулиной. Поэтический язык Ахмадулиной отличается постоянное использование архаизмов, высокой поэтической лексики, перифразов. Сплав архаики и современной лексики отражает стремление вернуться к истокам языка и таким образом вернуть в мир некогда утраченную гармонию, концентрированность поэтических иносказаний ведет к замедленности повествования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: поэзия, поэт, лирика, лирический герой, перифраз, метафора.

THE PECULIARITIES OF B. AKHMADULINA'S CREATIVE MANNER

In the article, the author examines the originality of B. Akhmadulina's creative manner. Akhmadulina's poetic language is distinguished by the constant use of archaisms, high poetic vocabulary, and periphrases. The fusion of archaisms and modern vocabulary reflects the desire to return to the origins of language and thus return to the world the once lost harmony; the concentration of poetic allegories leads to a slow narrative.

KEYWORDS: poetry, poet, lyrics, lyrical hero, periphrasis, metaphor.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Шабнам* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **939929787**.

Сведения об авторе: *Сафарова Шабнам* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **939929787**.

Information about the author: *Safarova Shabnam* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **939929787**.

РЕЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ И ДИСКУРС

Хикматова Р.К.

Таджикский национальный университет

Понятие стратегии разные словари трактуют по-своему. Так, например, в словаре С. И. Ожегова стратегия определяется как наука о ведении войны, искусство ведения военных действий [7]. Современный словарь иностранных слов дефинирует стратегию как искусство планирования руководством, основанное на правильных и далеко идущих прогнозах [9]. В философском словаре стратегия - это форма организации человеческих взаимодействий, максимально учитывающая возможности, перспективы, средства деятельности субъектов, проблемы, трудности, конфликты, которые препятствуют осуществлению взаимодействий [10].

Таким образом, можно сделать вывод, что стратегия предполагает планирование действий, связанных с социальными отношениями. Социальные отношения, и особенно социальный контекст использования языка стал в 70-х гг. XX века актуальной лингвистической задачей. Исследователи обратились вновь к мыслительным процессам, которые происходят в сознании коммуникантов, к проблеме соотношения языка и мышления. Стало формироваться когнитивное направление в лингвистике, где речевая деятельность рассматривается как один из способов познания мира, т.к. языковые и мыслительные процессы тесно взаимосвязаны.

Человеку, особенно если он заинтересован в дальнейших результатах, в частности это касается профессиональной деятельности, свойственно планировать свои речевые действия. В разных типах дискурса наблюдается различная интенсивность речевого воздействия, под которым понимается общение, направленное на достижение определенных целей и обусловленное определенными мотивами. По интенсивности речевого воздействия различают «обычный разговор» и «персуазивный дискурс», который имеет цель убедить собеседника (например, в строительном дискурсе - беседа с заказчиком по поводу строительства какого-либо объекта), при этом говорящий (или субъект речевого воздействия) регулирует деятельность своего собеседника, ход речевого общения, оказывает влияние на принятие решений собеседником (или объектом речевого воздействия).

Существуют различные подходы к пониманию сущности речевого воздействия и различные классификации речевого воздействия.

Л. Л. Федорова предлагает следующие типы речевого воздействия: 1) социальное; 2) волеизъявление; 3) разъяснение и информирование; 4) оценочное и эмоциональное. Социальное - это определенные социальные акты - приветствия, клятва, молитва. Волеизъявление - это речевые акты, направленные на выполнение воли говорящего - приказов, просьб, советов и т.д. Разъяснение, информирование - это доклад, сообщение, объяснение. Оценочное, эмоциональное воздействие - это область субъективно-эмоциональных отношений - порицание, угроза, обвинение и т.д. [10]. Основой классификации Л.Л. Федоровой является тип речевых действий.

Особенностью речевого воздействия является его однонаправленность: субъект выполняет активную, а объект - пассивную функции. Второй испытывает воздействие со стороны говорящего, деятельного по функции субъекта коммуникации. «Речевое воздействие - однонаправленное речевое действие, содержанием которого является социальное воздействие на говорящего в процессе общения» [Там же, с. 48].

Воздействие может быть намеренным (интенциональным) и побочным (неинтенциональным) [4]. Первое может осуществляться посредством: авторитета, манипуляции; убеждения, аргументации; физической или психической силы. Последние три способа могут применяться и в побочном воздействии, когда говорящий, не осознавая до конца цель речевых действий, имеет четкую установку, мотив ее достижения [3].

Кроме речевых стратегий, играющих первостепенную роль в организации речевого воздействия профессионального дискурса, необходимо отметить экстралингвистическое

наполнение коммуникативной ситуации и паралингвистическое оформление воздействующей речи (голос, мимика, жесты, взгляд и т.д.).

Воздействие может осуществляться на 1) фонологическом - фоносемантическое наполнение воздействующей речи; 2) просодическом - интонация, артикуляция, темп, паузы, тембр речи; 3) соматическом - воздействие на паралингвистическом уровне (жестикуляция); 4) лексико-семантическом - применение слов воздействия; 5) морфо-синтаксическом - прямые вопросы, уточняющие дополнения, средства создания иллюзии выбора; 6) экстралингвистическом уровнях - знания, подходящие к внутреннему опыту другого человека [10].

Наименьшей единицей исследования является диалоговый фрагмент, характеризующийся смысловой исчерпанностью. Количество таких фрагментов в диалоге может быть различным в зависимости от его темы, отношений между коммуникантами, т.е. от всех прагматических факторов. Речевую стратегию определяет макроинтенция либо одного, либо всех участников диалога. Макроинтенция обусловлена социальными и психологическими ситуациями. Стратегия направлена на выработку основ сотрудничества коммуникантов в диалоге, например, на выбор тональности общения, языкового способа представления реального положения дел. Речевые стратегии в диалоге могут иметь характер игры, использовать клишированный тип речевого поведения, т.е. могут использоваться традиционные реплики, паузы, поговорки, «дежурные» фразы о погоде, здоровье и пр. Ритуализация стратегий обусловлена соотношением цели и последовательностью действий в конкретной ситуации общения, поэтому определенные стратегии и соответствующие им цели, условия деятельности закрепляются за определенными социальными институтами и ролями [9]. Выработка стратегии всегда происходит под влиянием требований стилистической нормы профессионального дискурса.

Речевые стратегии определяют ход диалога, полностью выявляясь при этом лишь в заключительных репликах. Правила, с помощью которых можно управлять диалогом, отсутствуют, поэтому любой параметр прагматических характеристик речевого общения может оказать влияние на результат диалога. Характеристиками коммуникативной стратегии являются гибкость и динамика, т.к. в ходе общения она постоянно подвергается корректировке, зависит от речевых действий оппонента, от изменяющегося контекста дискурса.

Задача, которую возлагают лингвисты на объяснение стратегических процессов, состоит в определении принципов упорядоченности разговора, в установлении механизмов взаимодействия в диалоге.

Если ставить целью получение определенных долговременных результатов, то стратегия речевого поведения будет охватывать всю сферу построения процесса коммуникации, потому что «речевая стратегия включает в себя планирование процесса речевой коммуникации в зависимости от конкретных условий общения и личностей коммуникантов, а также реализацию этого плана. Иными словами, речевая стратегия представляет собой комплекс речевых действий, направленных на достижение коммуникативной цели» [3, с. 125].

Речевые тактики выполняют несколько функций, главная из которых - осуществление стратегии речи, а также они формируют части диалога, придают разговору модальные оттенки - оценки, мнения, возможность и т.п. В одной стратегии может быть множество тактик, основанных на данной стратегии речевого поведения участников общения (кооперативной или некооперативной). Для неопределенных стратегий характерны тактики привлечения внимания к себе с использованием слов-символов и клишированных конструкций. Для стратегии поддержания контакта или установления контакта (коннотативная цель беседы) характерны тактики привлечения внимания, эпатирования собеседников, предложение общей интересной темы разговора. Для информативной стратегии характерны тактики неявного выражения смысла, неожиданной смены темы.

Существуют тривиальные и нетривиальные приемы речевого воплощения стратегий и тактик. Тривиальные способы - те стереотипы, которые давно сложились в языковой системе - порядок слов, модели предложений, синтаксические конструкции. Так, например, в диалоге

стереотипированы приемы выражений ролевых отношений: выражения извинения, просьбы. Нетривиальные способы осуществления стратегий и тактик в речевом общении требуют нетривиальных действий адресата, так как передают смысл неочевидными средствами, это может быть косвенное информирование, намеки. Выделяют шесть способов намека [5, с. 465-466]: 1) через неопределенность; 2) через посылку; 3) через дополненность; 4) через апелляцию к интересам; 5) через двусмысленность; 6) через иносказание. Причины применения такого рода речевого общения в профессиональном дискурсе могут быть разными, на это влияет и ситуация разговора, и психологическое состояние адресата, его неподготовленность воспринимать специальную информацию, особый смысл информации [1].

Таким образом, коммуникативная стратегия в широком смысле понимается как тип поведения одного из партнеров в ситуации диалогического общения, этот тип поведения обусловлен и соотносится с планом достижения глобальных и локальных коммуникативных целей в рамках типового сценария функционально-семантической репрезентации интерактивного типа [8, с. 103].

Для анализа речевых стратегий наиболее существенными являются понятия цели, мотива, действия. Действие как целенаправленная активность человека имеет свою цель, а совокупность действий имеет цель, называемую мотивом, таким образом, речь имеет как непосредственную цель, так и мотив, благодаря чему достигается речевая цель. В общении говорящий обычно имеет несколько целей, даже при одном единственном мотиве, а поведение личности регулируется несколькими мотивами. Эффективность речевой стратегии оценивается по достижению максимального количества целей, при этом наиболее важные цели должны быть достигнуты в первую очередь. Коммуниканты должны ясно и четко излагать мысли, убеждать, аргументировать, строить доказательства, анализировать, высказывать суждения, передавать рациональную и эмоциональную информацию, устанавливать межличностные связи, согласовывать свои действия с действиями коллег, выбирать оптимальный стиль общения в различных деловых ситуациях, организовывать и поддерживать диалог [2]. В любом разговоре слушающий стремится понять, ради чего говорит его собеседник.

Не понимая мотива речевых действий, мы не понимаем до конца смысл высказывания, т.к. речевая деятельность - это процесс, направляемый и побуждаемый мотивом [6, с. 74]. При этом мотивы могут осознаваться субъектом или не осознаваться, осознание мотива происходит на личностном уровне и подлежит совершенствованию. Особенностью деятельности является максимизация положительных и минимизация отрицательных результатов для каждой конкретной личности.

На речевые стратегии оказывают влияние определенные установки субъекта, системы ценностей субъекта, его убеждения. Установка предполагает то или иное видение ситуации.

Таким образом, основу коммуникативных стратегий в дискурсе составляют мотивы, потребности и установки коммуникантов, при этом степень их осознанности различна и зависит прежде всего от самого индивида, его личностных качеств, его отношения к собеседнику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов С.И. Культура русской речи и эффективность общения / С.И. Виноградов. - М.: Наука, 1996. 441 с.
2. Вишневецкая Н.А. Обучение студентов вуза иноязычной текстовой деятельности (немецкий язык для экономических специальностей): дисс. ... к. пед. н. Новгород, 2009. 189 с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. - М.: КомКнига, 2006. 288 с.
4. Карасик В. И. Социальный статус человека в лингвистическом аспекте // «Я», «субъект», «индивид» в парадигмах современного языкознания: сб. научно-аналитических обзоров. М.: Институт научной информации по общественным наукам РАН, 1992. С. 47-85.
5. Кобозева И. М. Об одном способе косвенного информирования // Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка. 1988. Т. 47. № 5. С. 462-470.
6. Леонтьев А. Н. Мотивы, эмоции, личность // Психология личности / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. М.: Изд-во МГУ, 1982. С. 71-79.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. - М.: Русский язык, 1984. 798 с.

8. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А.А. Романов. - М.: ИЯ АН СССР, 1988. 183 с.
9. Современный словарь иностранных слов / отв. ред. Е. А. Гришина. СПб.: Дуэт; Комета, 1994. 741 с.
10. Федорова Л. Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения // Вопросы языкознания. 1991. № 6. С. 46-50.

СТРАТЕГИЯҲОИ НУТҚ ВА ДИСКУРС

Стратегияҳои нутқ бо хусусиятҳои худ ҷолибанд. Муайянкунии онҳо дар ҷараёни муоширати муколама дар тамоми муоширати шифоҳӣ сурат мегирад. Дар мақола масъалаи стратегияҳои нутқ ва дискурс баррасӣ мешавад. Мафҳуми стратегия аз рӯи луғати С.И. Ожегов оварда шудааст. Муносибатҳои гуногуни дарки моҳияти таъсири нутқ тасниф мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: нутқ, стратегия, дискурс, илм, калимаҳои хориҷӣ, луғат, санъат.

РЕЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ И ДИСКУРС

Речевые стратегии интересны своими особенностями. Их выявление происходит по ходу диалогового взаимодействия на протяжении всего речевого общения. В статье рассматривается вопрос речевых стратегий и дискурс. Приводится понятие стратегии согласно словарю С.И. Ожегова. Классифицируются различные подходы к пониманию сущности речевого воздействия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: речь, стратегия, дискурс, наука, иностранные слова, словарь, искусство.

SPEECH STRATEGIES AND DISCOURSE

Speech strategies are interesting due to their peculiarities. Their identification occurs in the course of dialogical interaction throughout the entire verbal communication. The article discusses the issue of speech strategies and discourse. The concept of strategy is given according to the dictionary of S.I. Ozhegov. Various approaches to understanding the essence of speech impact and speech impact are classified.

KEYWORDS: speech, strategy, discourse, science, foreign words, dictionary, art.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳикматова Рухшона Каримҷоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **919110271**.

Сведения об авторе: *Хикматова Рухшона Каримджоновна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **919110271**.

Information about the author: *Hikmatova Rukhshona Karimjonovna* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919110271**.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Тиллозода Ф.

Таджикский национальный университет

В лингвистической науке сложилось чёткое понимание номинативного предложения как особого типа коммуникативной структуры, в которой находят выражение одновременно субъект и предикат коммуникации. Традиционный синтаксис изучает предложение с точки зрения лексических и грамматических особенностей. Но методы конструктивного синтаксиса недостаточны для исследования номинативных предложений. В настоящее время широкое значение приобрела лингвистическая прагматика, бурно развивающаяся и дающая новое направление в изучении синтаксиса. Предметом её изучения становится использование и функционирование языковых знаков в речевой коммуникации [2]. Современный синтаксис под влиянием живой разговорной речи претерпевает изменения: происходят сжатие синтаксических конструкций и расчленение синтаксических цепочек, сокращается длина предложений.

Номинативные предложения обладают самостоятельностью (законченностью), присущей любому предложению. Они могут употребляться изолированно, как минимальное проявление речи. Они могут заменяться эквивалентными им двусоставными предложениями, в которых свойства предложения обнаруживаются с наибольшей отчетливостью. Будучи лишены такого важного структурного элемента предложения, как глагол-сказуемое, номинативные предложения обычно нуждаются в опоре на соседние предложения [5, 322]. В Словаре-справочнике лингвистических терминов Д.Э. Розенталя и М.А. Теленковой дается следующее определение номинативных предложений: «Односоставное предложение, главный член которого, обозначающий наличие, существование предмета или явления в настоящем или вне времени выражен именем существительным, личным местоимением, субстантивированной частью речи, имеющими форму именительного падежа, а также количественно-именным сочетанием, господствующее слово в котором стоит в именительном падеже [6, 208- 209]. Понятие бытия, отмечает А.С. Попов, выступает как логическая основа грамматического значения номинативных предложений, проявляющегося с помощью определенных грамматических средств: формы именительного падежа, интонации и особого типа контекстных связей. Номинативные предложения, будучи самостоятельными высказываниями, обладают своеобразной коммуникативной перспективой: они обычно предполагают наличие рядом других предложений, образующих повествовательную цепь, в которую они включаются в качестве одного из ее звеньев. Номинативные предложения обычно употребляются в составе групп предложений, образующих сложное синтаксическое целое» и приводит следующий пример: Темная бурная ночь. Холодно, угрюмо и мрачно. Плотно закутавшись в свой плед, сидит он, после тяжелой болезни, в кресле у окна [4, с.74].

Основными грамматическими признаками номинативных предложений являются их односоставная структура, морфологическая природа главного члена, особая интонация и синтаксическая членимость.

Дискуссионным остаётся также вопрос о главном члене номинативных предложений. Одни ученые (А.А. Потебня, Ф.Ф. Фортунатов, А.М. Пешковский) квалифицируют главный член номинативных предложений как сказуемое, другие (Д.Н. Овсянко Куликовский, В.А. Богородицкий, Л.А. Булаховский) считают главным членом номинативных предложений подлежащим, третьи (Академическая грамматика) не называют главный член ни сказуемым, ни подлежащим, четвёртые (А.А. Шахматов, Е.М. Галкина-Федорук) разграничивают подлежащие и сказуемые номинативные предложения. Наш лингвистический эксперимент показывает, что отсутствие глагола в некоторых предложениях имеет системную языковую природу. К числу принципиально безглагольных конструкций относятся, по нашему мнению, номинативные

предложения. Номинативными являются такие односоставные предложения, главный член которых выражен именем существительным или субстантивированной частью речи в именительном падеже. Главный член может быть выражен и словосочетанием, но господствующее слово в нем должно иметь обязательно форму именительного падежа. Номинативными мы называем в работе такое структурно-семантическое образование, основу которого составляет независимая форма имени существительного (или его эквиваленты), способная самостоятельно вместе с атрибутивно зависимыми словами выражать содержание единичного акта: Золотая ночь! Тишина, свет, аромат и благотворная, оживляющая теплота (Лесков. Леди Макбет Мценского уезда, с.15).

Основным грамматическим признаком номинативных предложений является односоставная структура и морфологическая природа главного члена: а) имя существительное в именительном падеже: Вечер. По улице идет пестрая толпа, состоящая из пьяных тулупов и кацавеек. Смех, говор и приплясыванье (Чехов. Ряженые, с.8). Весна! Вокруг все цело и пахло! (Мамаджанова. Нидо, с.243); б) количественно-именное сочетание: Двенадцать часов. Княжна поправляет платье и розу (А.П. Чехов. Раз в год, с.147). Третий час ночи. Супруги Фибровы не спят (Чехов. Конь и трепетная лань, с. 382); в) местоимение: Вот она, поздняя любовь... (Ю. Поляков. Грибной царь, с.74). Вот письмо (А. Ильченко. Багряный лист, с.388). Номинативные предложения могут быть: а) повествовательными: Душная ночь. Будет гроза... (Булгаков. Морфий, с.433); б) восклицательными: Какая чудовищная случайность!.. (Булгаков. Роковые яйца, с.63); в) вопросительными: Ты с ума сошел. Какая любовь, какая страсть? (Слаповский. Жизнь Лагарпова, с 408). Какой пожар? –Восход луны, конечно (Бунин. Холодная осень, 603). Следующим грамматическим свойством номинативных предложений является их синтаксическая членимость. По структуре различаются: а) нераспространенные: Вечер. В зале танцуют. (Чехов. Вишневы сад, с.438); б) распространенные: Радостный, заливиный хохот толпы. Вытирают слезы от смеха (Татьяна Толстая. Не кысь, с.576); в) осложненные: Какая странная, отдающая безучастием, невнимательность! (Пастернак. Доктор Живаго, с.294). В третьем параграфе первой главы «Функционально-семантические типы номинативных предложений в современном русском языке» описывает два подхода к номинативным предложениям: узкий и широкий. При узком подходе под номинативными понимают односоставные предложения, утверждающие наличие, существование предмета или явления, называемого главным членом предложения, выраженного существительным в форме именительного падежа или количественно-именным сочетанием, именем числительным или личным местоимением в форме именительного падежа (А.М. Пешковский, А.А. Шахматов, К.А. Рогова, А.Н. Гвоздев, В.С. Валгина и др.). Широкое понимание номинативных предложений на конкретных примерах убедительно обосновано В.В. Бабайцевой. В нашей работе принимается точка зрения В.В. Бабайцевой, так как при объединении предложений в номинативные учитываются не только общность их структуры, но и другие признаки: модальность предложений, их временной план и значение. Широко распространены односоставные предложения с реальностью модального факта: бытийные, указательные, эмоционально-оценочные, побудительно-пожелательные, собственно-назывные, «именительный представления». Под собственно-бытийными предложениями понимаются такие предложения, в которых представлено наличие явления, мыслимого во времени: Я тебе удивляюсь. Где у мужчин глаза? На твоём месте я непременно бы в нее влюбилась. Такая прелесть! Какая внешность! Рост. Стройность. Ум. Начитанность. Доброта. Ясность суждения (Пастернак. Доктор Живаго, с.308). В указательных номинативных предложениях имеет место указание на называемый предмет, выделение его из числа других предметов. Необходимой структурной частью этих предложений являются указательные частицы вот и вон: Вот мои врачи, ваши предшественники (Солженицын, Раковый корпус, с.66). Вот он, небесный глаз, вечный факель, создатель музыки и врач людей (Булгаков. Дон Кихот, с.482). К указательным номинативным предложениям относятся и предложения с сочетанием частиц вот и: Вот и любовь (Лесков. Леди Макбет Мценского уезда, с.16). Использование частицы вот усиливает излагаемую мысль. Использование частицы вот и

несколько ослабляет указание, потому что мысль сосредоточивается на том объекте, которого ожидали: Вот они, пистолеты (Чехов. Медведь, с.99). Вот и вокзал! (Солженицын. Архипелаг ГУЛАГ, с.18). Оценочно-бытийные предложения отличаются большей эмоциональностью и более сильным упором на оценку называемого предмета: Боже мой... Какая погода!... (Булгаков. Собачье сердце, с.132). Ах, какая дрянь! (Булгаков. Адам и Ева, с.245). Какое же сочетание цветных горных камней, зеленой травы и разнообразных цветов! (Мамаджанова. Нидо, с.89). Какой восхитительный букет! Сочетание грации, красоты, глубокой учености... (Чехов. Леший, с.148). Необходимой структурной частью оценочно-бытийных предложений являются определения, выраженные качественными прилагательными в сочетании с местоимениями какой, какая, какое, какие, а также сочетания что за, ай да, восклицательные частицы ах, эх и т.п., которые усиливают эмоциональную окраску предложения: Эх, какое осложнение! (Булгаков. Мастер и Маргарита, с.195). Какая нежность и тонкость, какая музыка! (Чехов. Лебединая песня, с.14). Недаром люди говорят! Ай да квартирка! (Булгаков. Мастер и Маргарита, с.287). Что за наваждение! (Пастернак. Доктор Живаго, с.177). Номинативные предложения оценочно-бытийного значения могут включать междометие «о»: Люди придумали сдирать кожу с живых, варить их в кипятке, сажать на кол... О, изобретательное человечество! (Эдвард Радзинский. Вариации на тему «Записок палача», с.242). Оценочно-бытийный тип с междометием «О» используется в высоком стиле речи, торжественных текстах: О счастье! Роскошные, чудные, изумительные глаза, каких я не видел ни у одной женщины ... (Чехов. Три сестры, с.369). О, мой милый, мой нежный, прекрасный сад!.. (Чехов. Вишневый сад, с. 460). О, пророчество моей души и моей бедной птицы (Чехов. Драма на охоте, с.147). К собственно-назывным предложениям относятся названия книг, журналов, картин, музыкальных произведений, названия учреждений, предприятий, заголовки книг, газет, вывески и т.п., Например,: «Раковый корпус», «Архипелаг ГУЛАГ», «Собачье сердце», «Вишневый сад», «Мертвые души»; Парикмахерская. Кондитерская. «Комсомольская правда», «Народна газета», «Вечерний Душанбе», «Литературная газета»; «Современный русский литературный язык. Синтаксис», «Порядок слов и актуальное членение предложения», «Историческая грамматика» и др. Побудительно-пожелательные предложения со значением волеизъявления: Добрый путь! Доброе утро! Счастливый путь! Внимание! Мир и согласие (Чехов. Леший). Приятный вечер! (А.В. Вампилов. Старший сын, с.134). Добрый день, отец (Булгаков. Последние дни, с.269). Именительный представления по определению В.В. Бабайцевой - это специфическая разновидность односоставных номинативных предложений с главным членом - существительным в именительном падеже или количественно-именным сочетанием, которое называет предмет речи / мысли, чтобы наиболее сжато и обобщенно выразить суть постпозитивного текста: Сибирь. На берегу широкой, пустынной реки стоит город, один из административных центров России; в городе крепость, в крепости острог. В остроге уже девять месяцев заключен ссыльнокаторжный второго разряда, Родион Раскольников (Достоевский. Преступление и наказание, с.263).

Номинативные предложения бывают только утвердительными. Главный член номинативного предложения может быть выражен

- существительным в именительном падеже:

Сомкнутые веки. Выси. Облака. Воды. Броды. Реки. Годы и века. (Паст.)

- количественно-именным сочетанием:

Четыре часа свежего раннего утра. (Купр.); Много солнца. (Песк.); Год 1920-й. Июнь. (из газ.)

- личным местоимением:

«Вот он!» - вдруг закричала Нюся тонким отчаянным голосом. (Бажан.)

Номинативные предложения могут быть повествовательными, вопросительными, восклицательными:

Никак гроза? (Остр.); Дни и недели, будни и праздники... (Бажан.)

В восклицательных предложениях выражается эмоциональная оценка того или иного явления действительности, в них могут быть усилительные частицы:

Что за край! (Л.); Вот так гроза! (Буб.)

Номинативные предложения могут быть нераспространенными распространенными. В нераспространенных предложениях главный член чаще всего выражен именем существительным; в распространенных предложениях при главном члене есть согласованные и несогласованные определения:

Прошлогодня обсохшая травка. Красное глинистое обнажение земли. (Сол.); Минута переполоха. (Песк.)

Номинативные предложения делятся на 1) бытийные; 2) указательные; 3) оценочно-бытийные. Первые утверждают существование предмета как явления, обозначенного главным членом:

Аэроклуб. Военная школа. Служба в Сибири, в Карелии, на Дальнем Востоке. (Песк.); Москва. Мороз. Россия. (Меж.)

Посредством указательных номинативных предложений говорящий обращает внимание на имеющиеся предметы или явления; в таких предложениях употребляется указательная частица *вот (вот и)*, реже – *вон*:

Вот синее стекло Волги, расколотое надвое поперечной избела-солнечной дорогой. (Пауст.); Вон он, в клетчатом пиджаке. (Шуки.)

Оценочно-бытийные произносятся с восклицательной интонацией и часто включают в себя восклицательные частицы *какой, что за, ну и*:

Какая ночь! Мороз трескучий... (П.) Ну что за шейка! Что за глазки! (Крылов)

Номинативные предложения – это лаконичная форма изображения картин природы, обстановки, внутреннего состояния человека. Очень часто с номинативных предложений начинается описание пейзажа, места. Где разворачиваются события:

Все больше обнаженных ветвей. Солнце. Синева. Золотой полет – листопад. Тишина. (Ник.)

Номинативные описательные предложения постоянно встречаются в сценических ремарках:

Кабинет Иванова. Письменный стол...Полдень. (И.)

Номинативные предложения являются удобной формой передачи личных переживаний, воспоминаний. Используя цепочки номинативных предложений, автор выделяет детали, которые представляются ему особо важными и помогают воссоздать картину в целом; все лишнее, ненужное опускается:

Столбы, селенья, перекрестки, хлеба, ольховые кусты, посадки нынешней березки, крутые новые мосты. (Тв.)

С помощью номинативных предложений можно кратко обрисовать внешность человека: *Девическое славное лицо...Такие лица – мы им сразу верим. Кашне. Недорогое пальтецо. Под мышкою портфель. (Инб.);* дать эмоциональную, морально-этическую оценку тому или иному факту, событию: *Невеселые для зимнего наступления места! (Сим.)*

С номинативными предложениями по форме могут совпадать некоторые синтаксические конструкции, фактически не являющиеся ими. Это такие конструкции, которые либо являются неполными двусоставными предложениями, либо не заключают в себе значения бытия, существования. Наиболее употребительны следующие:

1. Слова и сочетания слов, которые по форме совпадают с номинативным предложением, но не содержат утверждения, не заключают в себе значения бытия, существования и не способны функционировать самостоятельно. К номинативным предложениям не относятся названия, надписи на вывесках, заголовки, названия книг, учреждений и т.д. (*Дворец спорта; Универмаг; «Дом с мезонином»*).

2. Нельзя считать номинативным предложением и именительный представления. Это имя существительное в именительном падеже или именное словосочетание, синтаксически не связанное с предложением. Эта конструкция лишь вызывает представление об определенном предмете или явлении, называет его, но не утверждает его наличия, существования, т.е. не имеет

основного значения номинативного предложения. Обычно по поводу вызванного представления далее высказывается определенное суждение. (*Радость...Как ее вместить в груди! (Щип.) Земля. На ней никто не тронет... Лишь крепче прижимайся к ней. (Сим.)*)

3. Именительный представления, называющий предмет, лицо или явление с целью вызвать представление о них. В именительные представления нет высказывания, а есть одно только название темы последующего сообщения. (*Москва...Она не русской быть не может, как человек не может не дышать. (Инб.); Оляха...Иные называют ее «сорным» деревом. Наверное, потому, что скромница дружит с крапивой, лопухами, растет дебрями. (Боч.)*)

4. Конструкции, которые заключают характеристику того, что было в предыдущем предложении или ясно из контекста, ситуации. Это неполные двусоставные предложения со сказуемым в форме именительного падежа существительного; они всегда тесно связаны по смыслу с предшествующим контекстом. (*Все последнее время читал и читаю Герцена. Что за удивительный писатель! (Л.Т.)*)

5. Наименования лиц по имени, фамилии, должности, специальности, положению и т.д. (*«Ваш новый учитель», - сказал директор.*)

Итак, номинативные предложения фиксируют экспрессивность, фрагментарность, одновременно дают большую емкость содержания, создают образную, зримую картину природы, состояния героя, запечатлевают одно мгновение, один кадр. Фиксирует только настоящее время, дает возможность читателю додумать, довообразить, представить общую картину. Используется чаще в начале предложения или главы, при записи в личных дневниках, письмах, записных книжках, при создании сценариев.

Номинативные предложения – один из самых употребительных типов предложений. Этому содействуют их лаконичность, логическое разнообразие их наполнения, практически неограниченные возможности распространения, а также отсутствие стилистических ограничений: разные семантические типы таких предложений в разных условиях употребительны во всех сферах литературного языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. О двусоставности предложения // Учёные записки 1-го ЛГПИИЯ. Вып П. - Л.: ЛГУ, 1955. - С. 147 - 148.
2. Александров Н.М. О предикативном отношении. / Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. - Л.: Наука, 1975. -С. 133-139.
- 3.. Арват Н.Н. Об изучении односоставных предложений. // Русский язык в национальной школе. - 1977. - № 4. - С. 27-33.
- 4.Ю.Ардентов Б. П. Номинативные предложения в современном русском языке. (На материале художественных произведений). - Кишинёв, 1960. -154 с.
- 5.. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В.В. Бабайцева. -М.: Дрофа, 2004. -С. 317-318.
6. Бабайцева В.В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса. // Русский язык в школе. — 1984. — №3. - С. 30-34.
7. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис и пунктуация / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. -М.: Просвещение, 1981. - 271с.
- 8.. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис / В.А. Белошапкова. - М.: Высшая школа, 1977. -248 с.
- 9.Белошапкова В. А. Минимальные структурные схемы русского предложения. // Русский язык за рубежом. - 1978. - № 5. - С.55-59.
10. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. - М.: МГУ, 1964. -435 с.
- 11.. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. — М.: Высшая школа, 1986. - 640 с.
12. Галкина-Федорук Е.М. Односоставные предложения-Федорук в современном русском языке. // Русский язык в школе. - 1959. - №2. - С. 11-18.
- 13.. Кочанова Е.Н. Структура, семантика, функции номинативных предложений в поэтическом языке М.И.Цветаевой: Автореф. дис... канд. филологич. наук. - М., 2009. - 24 с.
- 14.. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П.А. Лекант. — М.: Высшая школа, 1974. - 160 с.

15. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка / Д.Н. Овсяннико-Куликовский. — М., СПб., 1912. -240 с.
16. Попов А.С. Развитие номинативных предложений. / Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. — М.: Наука, 1968. - С. 322- 343.
17. Салимов Р.Д. К вопросу о номинативных предложениях в современном таджикском языке. / Ганчинаи сухан. - Душанбе: ТГИЯ, 2006. - С.242 -257.
18. Скобликова Е.С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Е.С. Скобликова. - М.: Просвещение, 1979. - 236 с.
19. Чиркина И.П. О разграничении номинативных и двусоставных предложений. // Русский язык в школе. - 1961. -№ 5. - С.64-68.
20. Шанский Н.М. Русское языкознание и лингводидактика / Н.М. Шанский. - М.: Русский язык, 1985. -239 с.
21. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. - JL: Учпедгиз, 1941. - 258 с.
22. Шведова Н.Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке. / Русский язык: Грамматические исследования. - М.: Наука, 1967. -С.3-77.
23. Юдин А.А. Об отличии односоставных предложений от двусоставных. / Ученые записки Рязанского пединститута. Т.30, 1962. - С. 26-42.
24. Юрченко В.С. Односоставные предложения. // Русский язык в школе. — 1996. -№6.-С. 62-66.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҚУМЛАҲОИ УНВОНӢ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола ба навъҳои сохторӣ-семантикии қумлаҳои унвонӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Қумлаҳои унвонӣ мустақилият доранд, ки ба ҳар як қумла ҳос аст. Онҳо метавонанд дар алоҳидагӣ нутқ истифода шаванд. Хусусияти асосии грамматикии қумлаҳои унвонӣ сохтори якҷузъӣ ва хусусияти морфологӣ истилоҳи асосист.

КАЛИДВОЖАҲО: қумла, мухтасар, якҷузъӣ, грамматика, хусусияти морфологӣ, услубшиносӣ, семантика.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье основное внимание уделяется структурно-семантическим типам номинативных предложений. Номинативные предложения обладают самостоятельностью (законченностью), присущей любому предложению. Они могут употребляться изолированно, как минимальное проявление речи. Основным грамматическим признаком номинативных предложений является односоставная структура и морфологическая природа главного члена.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предложение, лаконичность, односоставность, грамматика, морфологическая природа, стилистика, семантика

SOME FEATURES OF NOMINATIVE SENTENCES IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article focuses on the structural-semantic types of nominative sentences. Nominative sentences have the independence (completeness) inherent in any sentence. They can be used in isolation, as a minimal manifestation of speech. The main grammatical feature of nominative sentences is the one-component structure and morphological nature of the main term.

KEYWORDS: sentence, conciseness, one-component, grammar, morphological nature, stylistics, semantics

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тиллозода Фарахноз* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **024678787**.

Сведения об авторе: *Тиллозода Фарахноз* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **024678787**.

Information about the author: *Tillozoda Farahnoz* – Tajik National University, master’s student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **024678787**.

ПАДИДАҲОИ НАВ ДАР ҚОРБАСТИ БАЪЗЕ ҚОЛАБҲОИ ОДОБИ МУОШИРАТ

Зебои Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарфи назар аз он ки одоби нутқ мафҳуми мусбат аст, метавонад ба маънои манфӣ, дар тафсири чунин сифатҳо низ, ба мисли *хунук*, *сард*, *нафратомез* истифода бурда шавад. Дар бисёр фарҳангҳо чунин ибораҳо низ дучор мешаванд: англ: «қабули хунук», «пазирии хунук», тоҷ: меҳмондорӣ дилсардона, бо оҳанги сард ҳарф задан, рӯй туруш кардан (яъне, аз омадани касе хурсанд набудан, хуш напазируфтани).

Ин ибораҳо маънои чунин рафтори ғайримуаддонаро доранд, ки кӯшиши нишон додани бартарияти худ ва бо ин роҳ паст задани шаъни ҳамсухбати худро доранд. Дар асл «одоби нутқ» мафҳуми хайрхоҳона аст, бо ёрии он инсон равобитаи хайрхоҳонаи худро нисбат ба ҳамаи атрофиён: меҳмонон, ҳамкорон, дӯстон, ҳамсоҷо, бегонагон нишон медиҳад. Ҳамон инсон ҳақиқатан муаддаб ва фарҳангӣ мебошад, ки амалхоҷаш ҳам зоҳиран ва ҳам ботинан ба шохисҳои ахлоқии маънавиёт асос меёбанд.

Дар соҳаи забоншиносӣ муҳаққиқони зиёд, аз ҷумла Ю.Б. Кузменкова, Н. Зорихина Нилссон, В. Матвеев, К. Смолка, Я. Камичек, П. Браун ва С. Левинсон, К. Кристи, Р. Уоттс, М.Р. Ҷӯраева, Б. Камалиддинов ва диг. асарҳои худро ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни категорияи одоб, махсусан одоби пазирии ва хайрухуш бахшидаанд.

Намояндагони равияи забоншиносӣ фарҳангӣ дар илми забоншиносӣ (Н. Амбади, Д. Хауз ва диг.) кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки ин ё он зухуроти одобро дар рафтори дискурсии аз мавқеи мероси фарҳангии миллат фаҳмонанд. Дар баробари ин, аксаран дар чунин қорҳо падидаҳои ду ё зиёда фарҳангҳо муқоиса карда мешаванд, ки ин, ба ақидаи мо, барои боз ҳам хубтар инъикос кардани падидаҳои забониву фарҳангӣ мусоидат менамояд.

Дар таҳқиқи забоншиносӣ одоби нутқ асари дар охири солҳои 80-уми қарни гузашта интишорёфтаи олимони англисзабон П. Браун ва С. Левинсон дорои аҳаммияти назарраси илмӣ мебошад, ки дар он шаклҳои одоб дар ҳолати нутқи ғайрирасмӣ, махсусан, суҳанрониҳои оммавӣ, таҳлил шудааст. Муаллифони мазкур бар он ақида мебошанд, ки одоби нутқ вучуд дорад, чунки ин одоб «иззати нафси шунавандаву бинандаро нигоҳ медорад».

Зери мафҳуми «иззати нафс» эҳтиром нисбат ба худ фаҳмида мешавад, ки дар раванди муошират нигоҳ доштан ва дастгирӣ кардани худбаҳодиҳии инсон зарур аст. Муаллифон назарияи амалҳои нутқии ба шахс таҳдидкунандаро таҳлил карда баромаданд, ки мувофиқи он ба амалҳои мазкур ҳамаи он чизе, ки метавонад ба худбаҳодиҳии иштироккунандагони муошират, сарфи назар аз он ки эҳтиёҷ нисбати ҳурмату эҳтиром таъсири манфӣ расонад, мансуб аст.

Муҳаққиқ П. Браун стратегияи одобро ба се навъ ҷудо мекунад: сифрӣ, мусбат ва манфӣ. Стратегияи сифрӣ, ки он пурра вучуд надоштани кӯшиши кам кардани хатар ба шахсияти ҳамсухбати худ, сар кашидан аз истифодаи ҳамагуна шаклҳои одобро дар назар дорад; стратегияи мусбати одоб аз он иборат аст, ки иштироккунандагони муошират хоҳиши ҳамсухбаташонро ба хоҳири соҳибэҳтиром будан эътироф месозанд, ки ин аломати баробархуқуқ будани ҳамсухбатон ва равобитаи дӯстонаи онҳо мебошад (дар забон ин стратегия метавонад бо императив ва калимаҳои «боодобона», ифодаҳои «лутфан», «марҳамат кунед», «мебахшед» ва ғ. ва императиви (сигаи амрӣ) манфӣ ифода ёбад).

Стратегияи манфии одоб бо мусбат аз он ҷиҳат монанд аст, ки иштироккунандагони муошират низ хоҳиши ҳамдигарро дар бобати соҳибэҳтиром будан эътироф месозанд. Дар айни замон стратегияи мазкур аз он чунин фарқият дорад, ки бо истифода бурдани стратегияи манфӣ гӯянда исроркорӣ номатлуби худро эътироф мекунад ва гӯё ба шустани гуноҳи худ барои ба ҳудуди бегона ворид шуданаш бо «узр»-у «мебахшед»-ҳои беохир кӯшиш мекунад. Аз ҷиҳати забоншиносӣ барои стратегияи мазкур боодобии барзиёд хос аст,

аз чумла дар бисёр маврид ба ҷойи шаклҳои хоҳишмандӣ шакли саволӣ истифода бурда мешавад.

Муҳаққикон исбот кардаанд, ки тасаввурот дар бораи одоби муошират ва инсонӣ боодоб ҳам дар байни намояндагони кишрҳои гуногуни аҳоли дар дохили як умумияти забониву фарҳангӣ (зиёиён – коргарон, мардҳо – занҳо, калонсолон – кӯдакон), ҳам дар байни намояндагони фарҳангҳои гуногун фарқ мекунад. Вале як чизи умумие мавҷуд аст, ки тарзҳои гуногуни ифода кардани одоби нутқро, ба тавре ки онҳо баъзан муҳолиф набошанд, муттаҳид месозад.

Мо фикр мекунем, ки ҳар як зухуроти одоби муошират, пеш аз ҳама, ба ҳурмату эҳтиром нисбат ба ҳамшарикони муошират, ба омодагии фаҳмидану қабул кардани нуқтаи назар, манфиатҳо, майлу хоҳишҳо, фардияти ӯ асос меёбад. Инсонӣ боодоб хайрхоҳ аст, ӯ ҳеҷ гоҳ ба нишон додани муносибати манфии худ ба ҳамшарикони муошират ҳаракат накарда, худро боодоб нигоҳ медорад.

Меъёрҳои таорувии муошират ва одоби нутқ муаррифгари низом ва меъёри рафтори забонӣ ва ғайризабонӣ дар ҳолатҳои такроршавандаи муошират (пазирой, хайрухуш, шиносӣ, мурочиат, сипосгузорӣ ва ғ.) мебошанд. Вале таорув ин танҳо «намоиши зоҳирӣ» - и рафтори муаддабона аст. Азбаски қоидаҳои одоб дар кишварҳои гуногун фарқ мекунад ва одоби «универсалӣ» вучуд надорад, дар ҳар як ҳолат боодоб мӯдани инсонро метавонад тарбияи хуби ботинӣ, эҳтиром нисбат ба атрофиён, равобити хайрхоҳонаи ӯ таъмин созад.

Ба моҳияти «зоҳирӣ»-и одоби нутқ муҳаққиқи рус Н.И. Формановская низ ишора карда, дар таҳқиқоти худ мафҳумҳои «одоб» ва «таорув»-ро ба ҳам нисбат медиҳад: «...инҳо қоидаҳои дар ин ё он ҷомеа ва доираи одамон қабулшуда, меъёрҳои рафтор, аз чумла рафтори нутқӣ (тибқи тақсимбандии нақшҳои иҷтимоӣ дар вазъияти расмӣ ва ғайрирасмӣ муошират) мебошанд, ки равобити аъзои ҷомеаро аз рӯйи нишонаҳои худӣ – бегона, сардор – зертобеъ, калонсол – хурдсол, дур – наздик, шинос – ношинос ва ҳатто дилкашу форам – дилнокашу нофорам, танзим медиҳанд ва аз тарафи дигар, ошкор месозанд».

Мурочиати боодобона ба одам ҳаминро мефаҳмонад, ки муҳотаб мувофиқи вазъу мақом, хизматнишондодагии худ (агар чунин бошад) қабул карда мешавад ва мақоми ӯ лоиқи қадр ва эҳтиром аст. Вале новобаста ба ин, маҳдуд будани меъёрҳои рафтори муаддабона аҳаммияти онҳоро кам намекунад. Таорув ифодаи зоҳирии одоб мебошад ва дар бисёр мавридҳои душвору ҳолатҳои баҳсноки ҳаётӣ маҳз бо ёрии формулаҳои мустаҳкамшудаи одоб ровиён ба ҳамсӯҳбати худ «пайроҳае» пайдо мекунад.

Гузашта аз ин, фарҳанги одоб доим дар рафти инкишофи ҷомеа, пешрафти иҷтимоӣ ва ахлоқии он тағйир меёбад. Бо иваз шудани равобити ҷамъиятӣ арзишу меъёрҳои умумиинсонӣ таҳаввул мепазиранд ва тасаввурот дар бораи одобу рафтори муаддабона низ ҳамроҳи онҳо дигар мешавад. Ин тасаввурот тули ҳазорсолаҳо вучуд дошт ва дар муҳтавои он таҷрибаи умумиинсонӣ ҷамъ мегардид. Вале дар ҳама давру замон хусусияти «универсалии» одоб бо инсондӯстӣ ва эҳтиром, афзалияти шахсият ва қадр кардани атрофиён ҳамчун ҳислати мусбат тавсиф дода мешуд.

Дар раванди муошират мо, бешубҳа, ба меъёрҳои муқарраршуда таъя карда, формулаҳои маъмули одоби муоширатро истифода мебарем, тасаввурот дар бораи одоби инсон, бешубҳа, нест нашудааст ва умедвор ҳастем, ки ҳеҷ гоҳ нест намешавад.

Татбиқи ин ё он шакли одоб ба омилҳои муҳталиф: ҳолатҳои муошират, синну сол, мақоми иҷтимоӣ ва ғайра вобаста аст. Танҳо фарҳанги ботинӣ, тарбияи хуб, эҳсоси андоза ва меъёр, мулоҳизакорӣ инсон метавонанд роҳнамо бошанд, ки дар ин ё он ҳолат чӣ тавр бояд дуруст рафтор кард, аз чумла дар ҳолати пазирой ва хайрухуш бо меҳмон ва бинанда дар барномаҳои телевизион, ки мо онро дар мисоли ду фасл баррасӣ мекунем.

Халқи тоҷик дар тули қарнҳо тамаддуну фарҳанги бағоят рангин ва дилангезу дилфиреби худро ба вучуд оварда, бузургии хешро чун миллати фарҳангсолор ба ҷаҳониён ошно сохтаанд. Ин халқи наҷиб, гарчанде ки дар масири пурталотуми гузашта бо амри тақдир ба шикасту бохтҳои азим низ дучор шуда, давлатҳои миллии хешро аз даст дода бошанд, лек ба таъкиди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Бар зидди дами

шамшери забткорон бо шуълаи ақлу бо қалами бурро мубориза бурда, қаламаш шамшери бегонагонро ҳам кард, сафшиканони истилогарро бо шеъру адабиёт, илму маърифати худ ошно намуд, аз гирдоби хунин ва ҳалокатбори ҳодисаҳо ба соҳили умеду орзуи ҳазорсола расид”.

Тоҷикон аз қадимтарин ва мутамаддинтарин халқияти башар махсуб меёбанд ва сокинони аслию муқимии сарзамини имрӯзаи Осиёи Миёна мебошанд. Аз бозе, ки таърих оғоз гардидааст, номи аҷдодони мо - ориёиён дар сафҳаҳои таърих бо хати заррин сабт шудааст, зеро аввалин подшоҳ дар рӯи замин Каюмарс ориёист ва нахустин давлат дар ҷаҳон Пешдодиёну Каёиён ориёианд.

Тоҷикон соҳиби тамаддуни бузургу маданияти нотақрор буда, дар замонҳои хеле куҳан дар ҳудуди паҳноваре аз шимол аз ҳавзаи рӯи Ранха (Волга) сар шуда, ба ҷануб то Ҳиндустони Марказӣ ва аз Шарқ аз марзи Чину Муғулистон то рӯи Дунай ва Осиёи Хурд маскуният намуда, дар дарозии таърих ба тамаддуни оламгири хеш- “Ориёӣ” асос гузоштанд ва ба қавли Иброҳим Умарзода, ин тамаддун “...боби нахустини таърихи инсоният, таърихи тамаддуни мебошад, ки қабл аз дини масеҳӣ, қабл аз дини насронӣ, қабл аз элинизм бунёд гардида буд”. Дар ҳақиқат, тоҷикон “...дар тули ҳазорсолаҳои мавҷудияташон танҳо мароми созандагиро пеша карда, китобу ҳикмат офарида, дину давлат эҷод намуда, шаҳрҳо сохтаву наҳрҳо кофта, ору номус ва қадр манзалати хешро дифоъ карданд”.

Аҷдодони мо, тоҷикон дар масири таърих бисёр донишмандону нобиғогон ва олимони замонро тарбия намудаву ба камол расонида, ба арсаи илм оварданд, ки онон илми ҷаҳониро тасхир намуданд ва осори онҳо ганҷинаҳои нотақрору дурдонаҳои қиматбаҳо мебошанд. Дар ҳақиқат, аз замоне, ки инсон соҳибхираду соҳибмаърифат гардид, тоҷикон ба фикру мулоҳизаҳои нахустин донишҳои илмӣ пардохтанд ва ба қавли Сайид Бурҳониддин Бузургмехр онон “нахустин шуда, аз насли Одаму Ҳаво... дарк ва эҳсос карданд, ки донишу маърифат ҳамон нури пурзиёи эзидист, ки маҳз тавассути он метавон ҷаҳони торику пурғавғо ва пуршӯру шари инсонҳои хокиро мунаввар сохт”. Ҳамин андешаву фикрҳои нек буд, ки тоҷикон ба баёни андешаи академик Бобоҷон Ғафуров ҳанӯз “бештар аз 2 ҳазор сол пеш... астрономия (нучум), тиб, риёзиёт, ҷуғрофия ва дигар илмҳои” дар шакли донишҳо аз худ намуда буданд.

Халқи тоҷик дар муддати асрҳо шоирону адибони зиёдеро ба воя расонида, ба майдони шеъру адаб оварданд, ки онҳо бо истеъдоду малакаи ҷодувонаи хеш ашъори афсункору насри дилангезеро ба вучуд оварда, ҳазинаи тамаддуни ҷаҳониро бою рангин гардониданд. Маҳз, осори беҳиру анҷоми шоирону адибони тоҷик халқҳои башарро ба ҷодаи одобу ахлоқ, эҳтироми тарафайн ва дигар сифоти инсонӣ раҳнамуд карда, бо роҳ ёфтаниш ба мамолики Аврупо тимсоли калиди наҷотбахше тамоми халқу ақвоми онҷоро аз хоби ғафлат бедор намуда, дари онҳоро ба сӯи илму маърифат боз намуд.

Одоби меҳмондорӣ ва пазирии меҳмону гусели он ҳам аз ҷумлаи рафторест, ки пеш аз ҳама, хоси тоҷикон аст. Албатта, мардуми тоҷик меҳмонро азиз дошта, шуруъ аз пазирой то хайрухуш одобашро азиз медонанд. Ин аст, ки категорияҳои пазирой дар фарҳанги мо всеъ буда, истиқболи меҳмон бо чунин калимаву вожаҳо маънидод мешавад, чун “хуш омадед”, “хайрамақдам”, “нури дида - тоҷи сар” ва монанди ин.

Бо густариши тамаддуни башарӣ ва ҷаҳонишавии фарҳангҳо дар одоби пазирой ҳам тағйироти зиёд ба амал омад ва ҳоло мафҳумҳое, ки ҳангоми истиқболи меҳмонон истифода бурда мешаванд, афзудаанд. Аз ҷумла, калимаҳои наво ба фарҳанг ворид шуда, аллакай доираи истифодаашон васеъ гардиданд, ки чанде аз онҳоро дар мисоли барномаҳои Телевизиони Тоҷикистон дида мебароем.

Калимаи “дуруд” аз ҷумлаи мафҳумҳои навест, ки ҳангоми пазирии меҳмонон дар барномаҳои телевизион ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Масалан, дар барномаи “Дар мавзуи рӯз”-и Телевизиони Тоҷикистон, ки рӯзи 29-уми май дар эфир пахш шуд, мавзуи «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030». Давоми ҷор соли фаъолияти он кадом натиҷаҳо ба даст омаданд ва чӣ мушкилот дар ин самт мавҷуд аст?” бо

иштироки Олимҷон Муҳаммадҷонзода, раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардид.

Муҳаррири телевизион Фарҳод Сафарзода дар оғози барнома меҳмонро чунин пазироӣ кард: “Дар Тоҷикистон «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» амалӣ мегардад, ки ҳадафи он ҳифзи забон ва арҷ гузоштан ба забони миллии мебошад. Давоми чор соли фаъолияти ин барнома чӣ натиҷа ба даст омад ва чӣ мушкилот дар ин самт мавҷуд аст? Вобаста ба татбиқи ин барнома бо Олимҷон Муҳаммадҷонзода, Раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, суҳбат мекунем. Устод, дуруд ба шумо”.

Дар ин порчаи муқаддамотӣ муҳаррир ба меҳмон танҳо салом дод, ки ҳамчун гунае аз пазироӣ низ истифода шуд. Яъне, ӯ аввал дар мавриди мавзӯи матраҳшаванда сухан гуфт, меҳмонро муаррифӣ кард ва баъд саволи нахустинашро аз ӯ пурсон шуд.

Чунин ҳолатро мо дар мисоли дигар барномаҳои Телевизиони Тоҷикистон низ мушоҳида кардем. Масалан, дар барномаи “Фарҳанг - ҳастии миллат” муҳаррир Хуршеда Начмиддинзода бо Махфират Хидирзода, доктори илмҳои фалсафа, узви КМИР дар мавзӯи “Либоси миллии - нишонаи фарҳанги миллии тоҷикон”-ро баррасӣ кард. Муҳаррир баъди муаррифии мусоҳиб ва баррасии кӯтоҳи мавзӯ аз қолаби боло истифода бурд. Теъдоди чунин барномаҳо хеле зиёданд.

Мафҳуми дигаре, ки ба гунаи пазироӣ истифода бурда мешавад, калимаи “марҳабо” аст. Ин калима моли забони арабӣ буда, маънои “хуш омадед”-ро дорад. Дар барномаҳои Телевизиони Тоҷикистон мо калимаи мазкурро ҳангоми пешвози меҳмонон дар барномаҳои фарҳангӣ мушоҳида кардем, махсусан, “Субҳи Тоҷикистон”. Дар яке аз нашрҳои барнома, ки меҳмони он ғолиби Шоу барномаи телевизионии «Ну-ка все вместе» Фаррух Ҳасанов буд, барранда Зоир Насруллозода бо оғози бахш ва муаррифии меҳмон нахуст ба ӯ навбати тарона дод.

“Фаррух Ҳасанов, овозхони 25-солаи тоҷик, чанд рӯз пеш, дар тарҳи мусиқии “Ну-ка, все вместе!” дар кишвари Русия пирӯз шуд. Ӯ дунболи орзуҳояш ба сахнаи бузург дар Русия рафт ва нишон дод, ки тоҷикон ҳунарманданд. Имрӯз ӯ ба меҳмонии мо омад. Дар оғоз меҳмон як тарона иҷро кунад ва сипас, суҳбат мекунем. Марҳабо, Фаррух”, - гуфт дар оғози бахши “Як пиёла чой” ровӣ ва баъди ин, меҳмон ба сурудхонӣ сар кард.

Калимаҳои “марҳамат”, “хайрамақдам”, “хушомадед”, “нури дида” ва монанди ин аз ҷумлаи ибораву мафҳумҳои дигареанд, ки дар оғози барномаҳо чун компонентҳои пазироӣ истифода бурда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Brown P. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, S.C. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 17.
2. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. - М.: ЭКСМО, 1989. – С. 16.
3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар [Манбаи электронӣ:] <https://khover.tj/2024/05/suhanronii-prezidenti-um-urii-to-ikiston-peshvoi-millat-emomal-ra-mon-dar-mulo-ot-bo-a-li-ilm-va-maorifi-kishvar/> Санаи нашр: Май 30, 2024
4. Иброҳим Умарзода. Таърихи тамаддуни ориён / Иброҳим Умарзода. - Душанбе, 2006. – С. 19.
5. Сайид Бурҳониддини Бузургмеҳр. Аҳвол ва осори Ҳазрати Имоми Аъзам Абӯханифа (р) – Душанбе: «Мавлавӣ», - 2008. – С. 7.

ПАДИДАҲОИ НАВ ДАР КОРБАСТИ БАЪЗЕ ҚОЛАБҲОИ ОДОБИ МУОШИРАТ

Дар мақола нигоҳи асосии муаллиф ба корбурди қолабҳои пазироӣ ва хайрухуш дар барномаҳои телевизионӣ, аз ҷумла “Дар мавзӯи рӯз” ва “Субҳи Тоҷикистон”-и Телевизиони Тоҷикистон нигаронида шудааст. Маводҳои дар мақола истифодагардида аз нашри барномаҳои давоми соли 2024 намоишдодашуда дастрас гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар корбасти қолабҳои пазироӣ ва хайрухуш падидаҳои нав ба назар мерасанд.

КАЛИДВОЖАҲО: забоншиносӣ, одоби нутқ, вожа, одоби муошират, қолабҳои пазироӣ, қолабҳои хайрухуш.

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ НЕКОТОРЫХ ФОРМ ЭТИКЕТА ОБЩЕНИЯ

В статье автор сосредотачивается на использовании шаблонов приветствия и прощания в телевизионных программах, таких как «Тема дня» и «Утро Таджикистана» на Таджикском телевидении. Материалы, использованные в статье, получены из выпусков программ, показанных в 2024 году. В результате исследования можно сделать вывод о появлении новых явлений в использовании этих формул.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лингвистика, лексика, речевое поведение, этикет общения, приветственные формулы, формулы прощания.

NEW PHENOMENA IN THE USE OF SOME FORMS OF COMMUNICATION ETIQUETTE

This article focuses on the use of greeting and farewell templates in television programs, including "Topic of the Day" and "Morning of Tajikistan" on Tajik Television. The materials used in the article were obtained from broadcasts of programs aired in 2024. As a result of the research, it can be concluded that new phenomena are emerging in the use of these templates.

KEYWORDS: linguistics, vocabulary, speech behavior, communication etiquette, greeting formulas, farewell formulas.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зебои Лашкар* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **942444403**.

Сведения об авторе: *Зебои Лашкар* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 17. Телефон: **942444403**.

Information about the author: *Zeboi Lashkar* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **942444403**.

ЗНАЧЕНИЕ «СУДЬБЫ» И «СМЕРТИ» В ДРАМЕ А.Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАНИЦА», КАК ОТРАЖЕНИЕ СЛАВЯНСКОЙ МИФОЛОГИИ

Гулмуродова Х.

Таджикский национальный университет

Идея судьбы и смерти человека, которая якобы управлялась божественными существами, сильно почиталась древними людьми. Каждая культура или верование имели свои объяснения для обозначения этих феноменов. Так, например, слово «судьба» у древних славян означал «суд». Жизненный путь человека, который он должен одолеть, линия его существования есть не что-то иное, как суд бытия, и концом этого пути, этих испытаний является смерть.

Многие учёные полагают, что понятие Судьбы составляет ядро мирознания многих культур. Судьба, как некая предопределённость жизненного пути. Предсказанная судьба, как правило, исполняется, не смотря на все усилия человека.

Понятие судьбы встречается в шумерских текстах III - начала II тысячелетия до н. э. В Древнем Египте судьбу называли "шаи", это слово обозначало определять, предписывать, предназначать. Судьбу назначали божества, у шумеров это семь Аннунаков и верховное божество Энлиль. В египетском пантеоне богов функция назначения судьбы не закреплена за каким-то одним богом, а распределяется среди нескольких [1.1].

У древних греков богинями судьбы были мойры. Мойры это три сестры. Клото - Пряха - прядущая нить жизни, Лахеса - Судьба - определяющая судьбу, Атропа - Неотвратимая - смерть перерезающая нить. Под покровительством мойр находилось рождение, жизнь и смерть человека. Они определяли срок жизни и ее события. Клото пряла нить жизни человека, Лахеса сплетала между собой нити жизни разных людей, Атропа обрезала нити жизни. Образами мойр в других культурах являлись парки в древнеримской мифологии, норны в скандинавской мифологии, роженицы у славян.

У скандинавов Судьба имела решающую роль. Именно у Судьбы была высшая сила. Ей подчинялись и люди, и ассы (боги). Но, если с помощью гадания на рунах или прорицания вельв увидеть то, что ждёт в будущем, то этого можно было попробовать избежать. Согласно Северной Традиции у корней Мирового ясеня Игдрасиля жили богини Судьбы - норны. Жили норны около источника Урд, чьей влагой поливали корни Мирового дерева. В мифологии норны изображались как три женщины. Первая из них, старая и дряхлая, имела имя Урд - Прошлое, вторая среднего возраста звалась Вердани - Настоящее, третья молодая, носила имя Скульд - Будущее.

Скандинавский фольклор и мифология содержат много указаний на предопределение судьбы. Например, в песне "Старшей Эдды" которая называется "Прорицание вельвы" рисуется судьба мира вплоть до его разрушения и дальнейшего возрождения. Этакая идея мирового масштаба, мировой Судьбы. Идея неизменной личной Судьбы присутствует в некоторых сагах. При этом, в сагах и эддах, особенно в тех, которые считаются более ранними мы находим тему непокорности Судьбе главного героя. Герой часто пытается формировать свою Судьбу, пытается "вырастить" её, воспользовавшись свойством своей личной удачи хамингью [1.1].

Если рассматривать эту структуру в рамках литературы, то все сюжеты художественных произведений основаны именно на данных феноменах. Главный герой или героиня испытывают перечень трудностей жизни и если они справятся, то счастливы, если нет, то несчастны. Несмотря на это, чаще концовка таких историй аналогична, если речь идёт именно о любовной тематике, то конец либо «и жили они долго и счастливо», либо трагедия. И если брать именно результат, то в обоих случаях жизнь в конце обрывается.

На примере анализа феноменов «судьбы» и «смерти» в русской литературе мы решили взять известную драму А.Н. Островского «Бесприданница». Она отличается глубоким

психологизмом, колоритностью образов, остротой проблематики, которая охватывает и социальные, и личностные и аспекты.

К написанию данной пьесы А.Н. Островский приступил в 1874 году, но закончил её лишь в 1878 году. Так, как наряду с ней у драматурга была и другая работа. В основу этой трагической драмы входит реальная история жизни Жителя Кишинёвского уезда Коновалова Ивана, который убил свою молодую красавицу-жену. В 70 годы XIX столетия Александр Николаевич занимал должность мирового судьи вышеназванного уезда, и принимая участия в судебных заседаниях был хорошо знаком с криминальной хроникой того времени. Все это давало писателю огромный богатый материал, который он использовал в своих произведениях.

Работа была напечатана в 1879 году в литературном журнале «Отечественные записки» [1.2]. В начале пьесу сильно раскритиковали. Это было связано с тем, что А.Н. Островский с помощью своего произведения смог открыть ту самую язву общества, на которую закрывали глаза. И поэтому не только простые читатели, но театральные критики раскритиковали её. И только спустя 10 лет после смерти автора пьеса достигла заслуженного успеха.

Но, что за «Бесприданница»? Почему пьеса так называется? Суть всего произведения на самом деле заключается именно в её названии. Бесприданницами раньше называли бедных девушек, у которых за душой не было ни гроша. Такое положение может и казаться современному читателю не такой уж и проблемой, но не тогда. Зачастую судьба таких девушек была печальна, унижительна, и весьма тяжела, ведь не каждый хотел создавать семью с такой бесприданницей. И лишь внешняя красота, и воспитание могли привлечь внимание женихов, да и то редко. Если присмотреться, то такая проблема существует даже сейчас. Многие юноши в возрасте брака ищут себе обеспеченную жену, поэтому проблема, которую затрагивает А.Н. Островский актуальна и в нынешнее время.

В пьесе автор показывает, как легко жизнь человека может быть равноценна товару, которую можно купить или продать. Что тогда, что сейчас личность человека, его чувства занимают второстепенное место, а душевные терзания и боль не имеют значения. Что приводит к трагедии... Что и случилось с главной героиней – Ларисой Огудаловой.

Лариса - тонкая, чувствительная, добрая и хрупкая девушка, при этом настоящая красавица, но, к сожалению, с одним изъяном. У девушки не было приданного, что в тогдашнем обществе значительно мешало обрести счастье о которой мечтала юная девушка. Лариса верила в любовь и хотела быть любимой, обрести и почувствовать это великое чувство, которое позже появилось в лице Сергея Сергеевича Паратова.

Однако вскоре мечтам Ларисы приходит конец. Она понимает, что её окружение, в том числе и собственная мать, видят в ней только роскошную забаву, дорогую игрушку. Столкновение с жестокой реальностью приводит к гибели героини, от рук собственного жениха. Но Лариса, наоборот находит в смерти свою свободу от всей этой чёрной гнили общества.

Пьеса А.Н. Островского «Бесприданница» является одной из ключевых работ русской драматургии XIX века. Она не только отражает реалии своего времени, но и затрагивает универсальные вопросы человеческой жизни: судьбу и неизбежность смерти. Анализ феноменов «судьбы» и «смерти» добавляет новый пласт понимания произведения.

В мифологической традиции славян судьба и смерть тесно связаны, и Островский, будучи глубоким знатоком русского народного менталитета, мог осознанно или интуитивно воплотить мифологические образы в своей пьесе.

В славянской мифологии судьба человека предопределена Родом- верховным божеством, олицетворяющим закон мироздания. Судьбу ткнут божественные существа, подобные Мойрам в греческой традиции или Норнам в скандинавской. У славян подобными сущностями являются Роженицы – духи, определяющие жизненный путь человека при рождении. Роженицы или же суженицы обычно считались женского пола, и при рождении ребёнка определяли его судьбу. Исходя из этого, можно сказать, что весь жизненный путь Ларисы можно рассматривать как исполнение предначертанного. О чем, неоднократно говорила и сама героиня: «Видно, от судьбы своей не уйдёшь» [5/299]. Эта фраза Ларисы перекликается с народным представлением о том,

что судьба «записана» в книге Рода или других высших существей. Как и в мифах, героиня не способна вырваться из круга обстоятельств. Отсутствие приданного становится её «печатью Рока», с которой она вынуждена жить. Лариса чувствует себя игрушкой судьбы, что соответствует представлению о человеческой жизни как о предрешённом пути: «Лжете. Я любви искала и не нашла. На меня смотрели и смотрят, как на забаву. Никогда никто не старался заглянуть ко мне в душу, ни от кого я не видела сочувствия, не слыхала тёплого, сердечного слова» [5,321].

Образ бесприданницы перекликается с представлением о женщине, лишённой покровительства Рода. Согласно славянским традициям, девушка без приданного была лишена связи с родовой памятью и как бы «выпадала» из гармонии мира. Лариса оказывается в состоянии внутреннего и внешнего разлада. Её «бесприданничество» можно интерпретировать, как потерю связи с гармонией, а её судьба становится примером мифологического проклятия, когда человек оказывается «вне закона» или «вне защиты».

Невозможно забыть и об имени главной героини. Островский нарёк её Ларисей. Это имя происходит от греческого слова, что в переводе означает «чайка». В греческой мифологии так звали фессалийскую нимфу, внучку Посейдона. Лариса уже понимала, что её судьба предрешена, и этому доказательства не в столь заметном присутствии воды. Если учесть, какую роль играла река Волга в пьесе «Гроза» именно с точки зрения славянской мифологии, то мы не можем не проанализировать её роль в данном произведении, так как автором обеих пьес является один и тот же человек. И кажется нам, что это не случайность.

Как и Катерина, Лариса часто гуляла на берегах реки Волги. Исходя из этого, мы смело можем предполагать, что река Волга, на берегах которой происходит действие пьесы, символически связана с судьбой Ларисы.

У славян существовал обряд гадания на воде, связанный с попыткой узнать судьбу. Лариса словно «гадает» на своей жизни, пытаясь понять, куда её ведёт течение обстоятельств.

Так же при этом реки и озера часто считались границей между мирами или проводниками в иное измерение. Волга напоминает мифологическую реку забвения или путь к царству мёртвых. Постоянное присутствие реки на заднем плане пьесы можно интерпретировать как знак надвигающегося фатального исхода, то есть смерти. Лариса не умирала в воде, но её близость к Волге на протяжении и пьесы создаёт ощущение, что смерть её «приближена» к стихии: «Для несчастных людей много простора в божьем мире: вод сад, вот Волга.... На Волге – выбирай место. Везде утопиться легко, если есть желание да сил достанет» [5,313].

Лариса и Волга постоянно находятся в диалоге. Вода словно зовёт её к себе, напоминая о неумолимости судьбы. Хоть смерть Ларисы происходит от рук Карандашика, вода остаётся «свидетелем» её гибели.

Финальная сцена убийства Ларисы Карандышевым несёт в себе так же и черты символического жертвоприношения. Её гибель становится «очищением» от хаоса, который она несёт в жизнь окружающих своим идеализмом и стремлением выйти за пределы социальных норм. В славянских обрядах жертва приносилась для установления гармонии между мирами. Лариса становится жертвой, призванной восстановить «порядок» общества, где женщина должна быть подчинена нормам.

Смерть Ларисы при всем этом была насильственной, а у славян такая смерть, особенно от рук близкого человека, рассматривалась как нарушение естественного порядка. Убитая таким образом душа могла стать «неспокойной» и вернуться в мир живых. При этом такая смерть, могла наделять героиню символической силой: Лариса становится своего рода проклятием для окружающих, разоблачая их грехи и лицемерие.

Лариса на протяжении всей сюжетной линии живёт жизнью полной боли и внутренних мучений и гибель для неё становится избавлением от страданий. В момент, когда Карандышев после выстрела осознаёт свой поступок и в шоке смотрит на потухающее и умирающее тело юной красавицы, из слов её можно понять, что она улыбается. Она не винит никого, даже своего

потенциального убийцу, а наоборот, Лариса благодарна ему: «...Милый мой, какое благодеяние вы для меня сделали!...» [5,322].

Таким образом, можно сказать, что славянская мифология представляет собой судьбу и смерть как два неразрывных понятия. Судьба Ларисы предопределяет её смерть, а смерть становится кульминацией её жизненного пути.

Славяне считали, что жизнь человека воспринимается как круг, начинающийся с предопределения судьбы и завершающийся смертью. Судьба Ларисы была предначертана её социальным положением, а её смерть-это логическое завершение этого круга.

В данном контексте судьба и смерть Ларисы Огудаловой в пьесе приобретают сакральное значение, а её образ перекликается с мифологическими мотивами сакральной жертвы, лишённой защиты рода и обречённой на гибель в хаотичном мире. Волга, чайка и её бесприданничество становятся символами утраты гармонии между миром и личностью. Смерть Ларисы – это одновременно трагедия и освобождение, подчёркивающее вечный конфликт между духовными стремлениями и материальным миром. Её смерть можно рассматривать как своего рода катарсис, очищающий её душу и демонстрирующий обществу его несправедливость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.Н. Поэтическое воззрения славян на природу / А.Н. Афанасьев. - М.: Наука,1865.
2. Афанасьев А.Н. Славянская мифология / А.Н. Афанасьев. - М.: Эксмо; СПб.: МИДгард,2008. -1520с.
3. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич. - М.: Искусство,1972.
4. Токарев С.А. Религиозные представления славян / С.А. Токарев. - М.: Восточная литература,2003.
5. Островский А.Н. Собрание сочинений в шестнадцать томах. Т.8 / А.Н. Островский. - М.: Гослитиздат, 1950.С 299, 313, 321, 322.
6. Плотников И.А. Река как образ в русской литературе: Славянская символика и мифология. Казань: Изд-во Казанского университета,2009
7. https://www.nordicrunes.ru/smisli_sudba_i_dolya_u_vostochnikh_slavyan.htm
8. <https://litrekon.ru/analiz-proizvedenij/bespridannitsa-ostrovskij>

МАЗМУНИ «ТАКДИР» ВА «МАРГ» ДАР АСАРИ «ДУХТАРИ БЕБИСОТ» - И А.Н. ОСТРОВСКИЙ ҲАМЧУН ИНЪИКОСГАРИ АСОТИРИ СЛАВЯНИ

Дар мақола таҳлили маъноҳои тақдир ва марг дар драмаи А.Н. Островский «Духтари бибисот» аз тариқи манзари мифологияи славяни пешкаш карда мешавад. Тақдири Лариса Огудалова ҳамчун таҷассуми концепсияи мифологӣ, тақдири фаталистӣ ва марги ӯ ҳамчун рамзи озодшавӣ аз зулму ситам шиносӣ мешавад. Муҳимии шароитҳои иҷтимоӣ, урфу одатҳои патриархалӣ ва вобастагии молӣ дар ташаккули хати тақдири персонажи мазкур таҳлил гардида, рамзҳои мифологӣ, ба монанди тасвири об ва аҳамияти онҳо дар баён кардани мавзӯҳои фалсафӣ ва экзистенсиалӣ нақл мешавад. Мақола аҳамияти универсалии асарро таъкид мекунад, ки мизочи фатализм ва мифологияро бо интиқоди ҳақиқати иҷтимоии асри XIX муттаҳид мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: бибисот, тақдир, марг, мифологияи славяни, нобаробарии иҷтимоӣ, урфу одатҳои патриархалӣ, фочиа, рамзи об.

ЗНАЧЕНИЕ «СУДЬБЫ» И «СМЕРТИ» В ДРАМЕ А.Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАННИЦА», КАК ОТРАЖЕНИЕ СЛАВЯНСКОЙ МИФОЛОГИИ

В статье проводится анализ значений судьбы и смерти в драме А.Н. Островского «Бесприданница» через призму славянской мифологии. Судьба Ларисы Огудаловой рассматривается, как воплощение мифологической концепции роковой доли, а её смерть интерпретируется, как символ освобождения от социального и личного угнетения. Исследуется роль социальных условий, патриархальных устоев и финансовой зависимости в формировании трагического финала героини. Особое внимание уделяется мифологическим символам, таким как образ воды, и их значению в раскрытии философских и экзистенциальных тем произведения. Работа подчёркивает универсальность пьесы, которая сочетает мифологический фатализм с критикой социальных реалий XIX века.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бесприданница, судьба, смерть, славянская мифология, социальное неравенство, патриархальные устои, трагедия, символика воды.

THE MEANING OF "FATE" AND "DEATH" IN A.N. OSTROVSKY'S DRAMA "WITHOUT A DOWRY" AS A REFLECTION OF SLAVIC MYTHOLOGY

The article analyzes the meanings of fate and death in A.N. Ostrovsky's drama "Without a Dowry" through the lens of Slavic mythology. Larisa Ogudalova's fate is viewed as an embodiment of the mythological concept of an inescapable lot, while her death is interpreted as a symbol of liberation from social and personal oppression. The study examines the role of

social conditions, patriarchal norms, and financial dependence in shaping the heroine's tragic end. Special attention is paid to mythological symbols, such as the image of water, and their significance in revealing the philosophical and existential themes of the play. The work highlights the universality of the drama, combining mythological fatalism with a critique of XIX century social realities.

KEYWORDS: without a dowry, fate, death, Slavic mythology, social inequality, patriarchal norms, tragedy, symbolism of water.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулмуродова Ҳилола* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Гулмуродова Хилола* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Gulmurodova Hilola* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПРИРОДА И ЧЕЛОВЕК В ЛИРИКЕ С. ЕСЕНИНА

Мирзоева Ш.

Таджикский национальный университет

Выдающийся русский поэт, представлявший новокрестьянскую поэзию – Сергей Есенин. Произведения Есенина всегда очень искренни. Пронизаны они русским духом, православной русской душой простого человека. Исповедальность и откровенность – черты, отличающие лирику этого поэта. Именно они позволяют назвать творчество Есенина лирическим автобиографическим романом-исповедью в стихах.

В его творчестве трудно отделить любовную лирику от философской, пейзажной лирики, посвященной России - своей Родине. Философские мотивы поэзии Есенина переплетаются с любовью к матери, женщине, красоте вокруг себя, родному краю. Он восхищается гармонией природных пейзажей. Все это в целом – мир, в котором живет человек, мир, который его окружает, мир, полный раздумий, тайн и загадок. Читателю зачастую предоставлялась возможность быть не только читателем, но и соавтором произведения. Выражение чувств и мыслей лирического героя проходило через символы: метафоры, сравнения, эпитеты, фразеологизмы, метонимии. Понимание философского смысла приходило через субъективное восприятие автора. Из этого следует, что автор является сам лирическим героем и говорит читателю о том, что такое смысл в том или ином понимании.

Что касается раннего творчества, поэтическое мировоззрение Есенина построено на художественном параллелизме, который наполняет произведения живыми метафорами. Поэтический мир Есенина одушевлен единым замыслом, где легко просматриваются соответствия между явлениями человеческого и природного, животного и растительного, земного и небесного, живого и неорганического мира, рождая необычные образы. В ранней лирике Есенина мир и человек тесно связаны, между ними нет конфликта и противоречий [1, с. 67].

Есенинский мир – это природа, связанная с человеком с самого рождения. Эта природа живая, в ней все одушевлено, взаимосвязано, все перетекает во все. Этот принцип, отличающий поэзию Есенина, является основным принципом богатейшей образности.

Живой мир показан нам с помощью немалого количества олицетворений и метафор, то есть уподоблений друг другу различных на первый взгляд явлений и предметов. Это видно на примере стихотворения, которое считают первым поэтическим опытом Есенина:

Там, где капустные грядки
Красной водой поливает восход,
Клененочек маленький матке
Зеленое вымя сосет [1, с. 9].

Здесь четко выделяется главный философский принцип Есенина. Благодаря метафорам уподобляются друг другу неожиданные явления: свет зари становится «красной водой», листва – «зеленым выменем». Олицетворения вырисовываются так, что восход превращается в «огородника», который поливает капустные грядки; старое и молодое дерево наделяются чертами животных. Из этого следует, что все имеет жизнотворное начало. В лирике Есенина важную роль играют и персонификации.

Постепенно в творчестве Есенина рождается своеобразный пантеизм с чертами крестьянской, христианской традиции. Человек у Есенина – богомолец и странник, а природа – храм. Лирический герой как бы чувствует свое присутствие на таинственной литургии природы. Преобладающие мотивы поэзии Есенина - радостное и кроткое принятие жизни и своего места,

гармония и взаимопонимание с миром, ощущение жизненной полноты и одухотворенности. Гармония и взаимопонимание с миром, природным храмом, выражаются в следующих строках:

Я – пастух; мои хоромы –
В мягкой зелени поля.
Говорят со мной коровы
На кивливом языке.
Духовитые дубровы
Кличет ветками в реке [1, с. 17].
«Я пастух, мои палаты...» (1914)

Данные строчки говорят о том, что лирический герой Есенина неразрывно связан с природным миром, он чувствует его настроение, может подстраиваться под его переменчивый характер. «Хоромы» – большой природный дом, он отождествляется с местом, где человек живет, с тем, чем он владеет. В то же самое время в лирике постепенно начинают выявляться бунтарские мотивы. Речь идет уже о преобразовании мира, о возможном вызове Богу, а не о принятии мира в смиренности таким, каков он есть.

Наверняка на поэта повлияли идеи Февральской и Октябрьской революций. Он болезненно переживал революционные события, резкие перемены в деревне и деревенском укладе жизни. По мнению поэта, все это означало гибель кроткой патриархальной Руси. Есенину казалась, что исчезла родная и поэтическая природа, а значит, исчезли и чувства, с нею связанные. Поэтому он пишет поэму «Инония» (1918). Вот строки из нее, наделенные мощным духом:

Языком вылижу на иконах я
Лики мучеников и святых.
Обещаю вам град Инонию,
Где живет Божество живых! [1, с. 295]

Этот богоборческий дух отражен в поэмах, а не в лирике. Один из ключевых мотивов в творчестве Есенина – мотив странничества и проповедования иночества.

По мнению поэта, человек является странником и гостем на земле, который утратил все связи с прошлым. Частый образ в его произведениях – образ дороги, который олицетворяет жизненный путь человека, скоротечность жизни и то, что человек не должен стоять на месте, а идти всегда вперед, несмотря ни на что.

Человек приходит в этот мир как гость и уходит так же:
Кого жалеть? Ведь каждый в мире странник –
Пройдет, зайдет и вновь оставит дом. [1, с. 149]

Еще один часто встречающийся мотив – мотив дома. Место уюта, место, примиряющее и роднящее человека с внешним миром, является дом. Весь поэтический мир Есенина ядром своим имеет деревенскую избу в селе Константиново. И только уже после расширяющимися кругами идут: рязанская земля, Россия, планета Земля, Вселенная...

Есенин в прямом смысле «танцевал» от печки. Никто так проникновенно не областал русскую избу, как он:

Я любил этот дом деревянный.
В бревнах теплилась грозная морщь.
Наша печь как-то дико и странно
Завывала в дождливую ночь....

Конечно, картины мира, увиденные в детстве поэтом из окон избы, запали в него глубоко и навсегда. Потом было расширение этого мира. Но истоком поэтического мироощущения Есенина был именно этот мир маленькой крестьянской избы.

Если странник покидает дом, то нить, связывающая его с ним, не обрывается. Он все равно помнит родное место, несмотря на то, что прошло уже много лет. Мотив возвращения домой служит залогом возвращения на свое место, ассоциируется с окончанием жизни. Подведение итогов прожитой жизни и предчувствие скорой смерти, наблюдается у поэта в зрелом творчестве. Стихотворения «Не жалею, не зову, не плачу...» и «Отговорила роща золотая...» – яркие примеры того, как через взаимные уподобления человеческого и природного герой приходит к примирению с неизбежным уходом и к благодарному приятию жизни. Мотив осени у Есенина – это завершение жизни и предчувствие конца. Все черты осенней природы созвучны с чертами человека перед уходом из жизни и наоборот [3, 67].

Мотив осени акцентирует сопричастность человеческой жизни и природного, растительного мира. Есенин верит и в цикличность мира: увядает природа, увядает и человек, все повторяется снова и снова, значит, мир живет. Последние годы жизни поэта связаны с депрессией и трагическими размышлениями о конце жизни.

Но лирический герой благодарно и благородно принимает смерть как часть бытия: «Будь же ты навек благословенно, что пришло процвести и умереть» [2, с.7]. В свою очередь природа Есенина равнодушна к человеку. Его природа не абстрактная, а конкретная, она теплее, мелодичнее, человечнее. Она живая, она грустит о краткости человеческой жизни, ее грусть проявляется во всем ее образе: «О всех ушедших грезит конопляник» [2, с. 149].

Ощущение гармонии бытия, разнообразия жизни с ее радостями и тревогами, взлетами и падениями дарит читателю поэзия Есенина. Она говорит о ценности жизни, показывает чувство связи человека со всем, что его окружает.

Лирика Есенина интересна тем, что поэт раскрывает сложные и противоречивые чувства, затрагивает укромные уголки человеческой души. В лирике охватывается жизнь во всем ее многообразии, во всей ее напряженности и конкретике. В своих произведениях Есенин выражал знакомую всем русским людям черту – «хватать через край». Этому поэту мы называем самым русским среди русских, так как именно он около ста лет назад создал образ простого русского человека. В русской классической поэзии и в поэзии серебряного века мотивные комплексы Родины, «малой Родины» были магистральными. В эти комплексы входили мотивы странничества, блудного сына, необъяснимой любви к родной земле, образы отеческого дома, русской деревни, пейзажи. У каждого из русских поэтов своя «малая Родина», но всех русских поэтов сближает проникновенное чувство любви к родной земле, к русской природе, с которыми они чувствуют крепкую духовную связь.

Трудно найти в России писателя или поэта, который в своих произведениях не поднимал бы тему патриотизма, не столько официального, сколько личного. Тема родины во все времена была ведущей в русской литературе, соотносилась с символом Матери. К ней обращались многие поэты и писатели, каждый разрабатывал эту тему по-своему, но неизменным всегда оставалось одно – глубокая любовь к России. Патриотизм необходим сегодня нашей стране для того, чтобы сохранить свое национальное достоинство и занять весомое положение в сообществе цивилизованных государств мира. Он должен быть державным, исторически преемственным, просвещенным и духовно наполненным. Именно такой духовный патриотизм отражен в русской поэзии в целом и в творчестве Есенина в частности.

Жизнь Есенина, совпавшая с трагическими испытаниями России, отражает ключевые черты национального характера: странничество, неровность, поиск абсолютного идеала. Жизнь Есенина – это череда проб и ошибок, подчас роковых. И все же даже в далеких странствиях, в периоды мучительных сомнений поэт с нежностью вспоминал о своей малой Родине: о деревне, матери, отчем доме, деревенской церкви, приокских лугах, усадьбе. В своем творчестве поэт не только отразил топографию родной деревни и ее окрестностей, но и особенности диалектной речи жителей, их верования, фольклорные памятники.

ЛИТЕРАТУРА

1. Есенин. Собрание сочинений. Том 1. М: Художественная литература, 1966.
2. Соколова Н. «Я ль виноват, что я поэт?»: 120 лет со дня рождения Сергея Есенина // Российская газета. – 2015. – 1 октября.
3. Сухих И. Русская литература XX века // Звезда. – 2009. – № 8.
4. Сушко Ю.М. Дети Есенина. А разве они были? – М.: Эксмо, 2013.
5. Сычев Б.П. Поэма С.А. Есенина «Черный человек» // Литература в школе. – 2006. – № 9.
6. Ткаченко У. Женщины, любившие Есенина // Вести. – 2011. – 28 января.

ИНСОН ВА ТАБИАТ ДАР ЛИРИКАИ ЕСЕНИН

Мақола ба мавзуи «Инсон ва табиат дар лирикаи Есенин» бахшида шудааст. Есенин ҳамеша бо чунин масъалаҳои фалсафӣ ҷаҳонбинӣ, монанди «Инсон ва коинот», «Инсон ва табиат» машғул буд. Дар ашъори Есенин бисёр навъҳои образҳои ҳаҷвӣ мавҷуданд, ки дар тамоми ашъори ӯ зиёд буда, тағйир ёфтаанд. Инҳо, албатта, пеш аз ҳама, образҳои табиати ватанӣ мебошанд, ки эътиқоди ӯро дар бораи ягонагии бунёди инсон бо лирикаи Есенин бо муҳаббати ӯ ба табиати Ватан, ифода намуда, дар бораи Русия шеърҳо эҷод гардидаанд. Дунёи Есенин табиат аст, ки бо одам аз таваллуд вобаста аст. Ин табиат зинда аст, ҳама чиз дар он мутаҳаррик аст, бо ҳам алоқаманд аст, ҳама чиз ба ҳам чиз қорӣ мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: лирикаи фалсафӣ, пантеизм, гиперболо, ҷаҳонбинии шоирона, мотив, табиат, параллелизми бадеӣ, олами зинда, ҳамоҳангии зиндагӣ.

ПРИРОДА И ЧЕЛОВЕК В ЛИРИКЕ С. ЕСЕНИНА

Статья посвящена теме «Человек и природа в лирике Есенина». Есенина всегда волновали такие философско-мировоззренческие проблемы, как «Человек и вселенная», «Человек и природа». В стихах Есенина немало своего рода сквозных образов, обогащаясь и видоизменяясь, проходят через всю его поэзию. Это, конечно, прежде всего образы родной природы, которые так глубоко передавали его убеждения о коренной слитности человека с Лирика Есенина с ее любовью к родной природе, к бедным деревенским избам стала большой поэмой о России. Есенинский мир – это природа, связанная с человеком с самого рождения. Эта природа живая, в ней все одушевлено, взаимосвязано, все перетекает во все.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: философская лирика, пантеизм, гиперболо, поэтическое мировоззрение, мотив, природа, художественный параллелизм, живой мир, гармония жизни.

MAN AND NATURE IN YESENIN'S LYRICS

The article is devoted to the topic Man and nature in Yesenin's lyrics. Yesenin was always concerned with such philosophical and worldview problems as “Man and the Universe”, “Man and Nature”. In Yesenin's poems there are many kinds of cross-cutting images, enriched and modified, passing through all his poetry. These, of course, are, first of all, images of native nature, which so deeply conveyed his beliefs about the fundamental unity of man with Yesenin's lyrics with her love for native nature, for the poor village huts, became a great poem about Russia. Yesenin's world is nature, connected with man from birth. This nature is alive, everything in it is animated, interconnected, everything flows into everything.

KEYWORDS: philosophical lyrics, pantheism, hyperbole, poetic worldview, motive, nature, artistic parallelism, living world, harmony of life.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Шукрона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мирзоева Шукрона* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Mirzoeva Shukrona* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЮМОР В ТВОРЧЕСТВЕ М.М. ЗОЩЕНКО

Салихова М.

Таджикский национальный университет

Михаил Зощенко — писатель, расцвет которого пришёлся на эпоху раннего СССР. Мастер малой формы. Его рассказы, полные юмора и сатиры, обличали пороки молодого советского общества, особенно связанные с мещанством во всех его проявлениях. Также известен как сценарист, драматург и переводчик. В СССР произведения Зощенко экранизировали несколько раз, самая известная экранизация — «Не может быть!» авторства Леонида Гайдая.

Родился 29 июля (10 августа) 1894 года в Санкт-Петербурге в семье художника.

Впечатления детства — в том числе о сложные отношения между родителями — отразились как в рассказах Зощенко для детей (Галоши и мороженое, Елка, Бабушкин подарок, Не надо врать и др.), так и в его повести «Перед восходом солнца» (1943). Первые литературные опыты относятся к детским годам. В одной из своих записных тетрадей он отметил, что в 1902-1906 уже пробовал писать стихи, а в 1907 году написал рассказ Пальто.

Его отец — Михаил Иванович — был художником, специализировался на мозаичных панно. Сотрудничал с популярными в то время журналами Петербурга «Нива» и «Север». Работы художника хранятся в фондах Третьяковской галереи.

Мать Михаила, Елена Осиповна, давала выход своим артистическим наклонностям в непрофессиональном театре и занималась литературным творчеством — писала рассказы для печатных изданий (в основном для газеты «Копейка»). Помимо мальчика, в семье подрастали ещё семеро детей: старшие сестры Елена и Валентина, а также младшие — Юлия, Тамара, Вера, Владимир и Виталий. Сам Михаил с детства страдал от нервного расстройства, из-за которого был подвержен депрессиям, ипохондрии, отказывался от еды и в целом был ребёнком застенчивым и замкнутым. С годами заболевание лишь прогрессировало. Зощенко было тринадцать лет, когда умер отец. С тех пор маме приходилось тянуть многодетное семейство в одиночку, прибегая к получению всевозможных выплат и льгот.

Михаил учился в гимназии, но в лучших учениках не ходил, частенько просиживал лекции за партой с отсутствующим видом. Зато ему передан литературный дар матери. Уже в младшей школе он сочинял стихи, потом перешел на малую прозу. Официальным первым рассказом Зощенко считается «Пальто», которое он написал в 13 лет.

Впрочем, литературные навыки не помогли ему хорошо написать сочинение на выпускном экзамене. За свою работу он отхватил «единицу», после чего попытался демонстративно покончить с собой: отравился хлоридом ртути, но врачи успели его спасти. Пока сын приходил в себя на больничной койке, Елена Осиповна оббивала пороги, чтобы ему разрешили пересдать экзамен. Чтобы добиться этого, ей пришлось обращаться непосредственно в Министерство просвещения...

Академик В.В. Виноградов в исследовании «Язык Зощенко» подробно разобрал повествовательные приемы писателя, отметил художественное преобразование различных речевых пластов в его лексиконе. Чуковский заметил, что Зощенко ввел в литературу «новую, еще не вполне сформированную, но победительно разлившуюся по стране внелитературную речь и стал свободно пользоваться ею как своей собственной речью». Высокую оценку творчеству Зощенко давали многие его выдающиеся современники — А. Толстой, Ю. Олеша, С. Маршак, Ю. Тынянов и др. Проблема зощенковского сказа не могла не заинтересовать и «опоязовцев», близких кружку «Серапионовы братья», в который входил молодой Зощенко. Впоследствии писательская манера неоднократно становилась объектом рассмотрения как отечественных, так и зарубежных ученых (Ю. Томашевский, Г. Белая, Д. Молдавский, А. Жолковский, А. Гулыга, М. Чудакова, А. Старков, Г. Керн, И. Мазинг-Делич, К. Попкин, Л. Скэттон и др.).

Творчество писателя и по сей день привлекает исследователей. Среди появившихся в последнее время работ, исследующих творчество М. Зощенко, наиболее серьезными и глубокими, полагаем, можно назвать кандидатскую диссертацию «Мировоззренческие аспекты творчества М. Зощенко» Т.В. Кадаш, которая была защищена в 1997 году [Кадаш 1997], а также книгу А.К. Жолковского «Михаил Зощенко: поэтика недоверия» [Жолковский 1999].

Разрабатывая оригинальную форму собственного рассказа, М. Зощенко черпал из всех этих источников, хотя наиболее близкой была для него «гоголевско-чеховская традиция».

Не был бы Зощенко самим собой, если бы не его манера письма. Это был неизвестный литературе, а потому не имевший своего правописания язык. Язык его изламывается, зачерпывая и гиперболизуя всю живопись и невероятность уличной речи, кишения «развороченного бурей быта». Зощенко наделён абсолютным слухом и блестящей памятью. За годы, проведённые в гуще бедных людей, он сумел проникнуть в тайну их разговорной конструкции, с характерными для нее вульгаризмами, неправильными грамматическими формами и синтаксическими конструкциями, сумел перенять интонацию их речи, их выражения, обороты, словечки – он до тонкости изучил этот язык и уже с первых шагов в литературе стал пользоваться им легко и непринуждённо. В его языке запросто могли встретиться такие выражения, как «плитуар», «окромя», «хресь», «етот», «в ем», «брунеточка», «вкапалась», «для скусу», «хучь плачь», «эта пудель», «животная бессловесная», «у плите» и т.д.

Но Зощенко - писатель не только комического слога, но и комических положений. Комичен не только его язык, но и место, где разворачивалась история очередного рассказа: поминки, коммунальная квартира, больница - всё такое знакомое, своё, житейски привычное. И сама история: драка в коммунальной квартире из-за дефицитного ёжика, скандал на поминках из-за разбитого стакана. Комизм языка и ситуации во многом определен ролью автора в произведении.

Самокатегоризация рассказчика, ощущающего себя представителем нескольких социальных институтов и порожденных ими ролей имеет язык со штампами примитивных стереотипов («он ей поэтически ответил», «будучи лириком, грустил», «оседлать свою поэтическую музу») и претензией на образованность (упоминает Блока, цитирует Гумилева); партийный человек, пролетарий (система оценок: «имея мелкобуржуазную сущность»); чиновник-торговец («по прочтении продукции», «на предмет, так сказать, продажи в какой-нибудь журнал»), профессиональный литератор («мы, литфондовцы»). В системе этих ролей теряется индивидуальная идентичность рассказчика, он употребляет местоимение «мы» вместо «я», не воспринимает себя как неповторимого субъекта ментальной и речевой деятельности: «мы, литфондовцы, подумали словами поэта», «мы бы этого не сказали», «но мы ему сказали». Столь же безликому слушателю и адресован устный рассказ: это свой человек, которому не нужно объяснять, о чем идет речь, который понимает всю «исключительность» описываемого.

Известно, что творчество Михаила Зощенко очень самобытно. Его проза преисполнена сатиры, колкости; она точна и злободневна по сей день. Таким образом, Зощенко проложил свой путь в целом собрании комических новелл. Особенно знаменательно в творчестве писателя описание быта простых людей, но делает он это в своём легко узнаваемом стиле: пишет о разных обиженных судьбою людей, неудачниках. Здесь прослеживается мотив разлада, он как бы главенствует в каждом последующем произведении. Рассказы зачастую написаны в разговорном стиле, что также является особенностью: они как будто только что взяты из жизни и перенесены на бумагу. Речь главных героев насыщена простой лексикой, часто с неправильным построением предложений, что придает особый реалистичный и комический эффект. Считается, что наиболее повлияла на творчество Михаила Зощенко гоголевско-чеховская традиция, а вот какие были направления в советской литературе в 20-е годы: здесь принято выделять три направления. Один из них - фольклорно-сказовый - идет от анекдота, народной легенды и сатирической сказки; второй - классический (от Гоголя до Чехова); и, наконец, сатирический. Но Зощенко сумел вплести и показать их все в своих очень интересных для чтения произведениях. Михаил Зощенко в своих произведениях выступал сатириком нравов: высмеивает человеческую пошлость, скудный ум, аморальность. Поэтому его произведения не теряют актуальности и по сей день.

Интересно отметить, что во второй половине творчества писателя появляются поучительные мотивы: он выступает в роли терпеливого наставника, всякий раз напоминая людям, как не стоит себя вести; взывает к совести читателя. Таким образом, Михаил Зощенко является поистине самобытным писателем, произведения которого грустно-ироничны. И как уже говорилось, лишней раз они напоминают нам о том, что не нужно делать любое - даже мелкое зло, и что нужно оставаться светлым человеком, стараться разобраться в своей душе и не скатываться по жизненной лестнице вниз.

В литературную среду Михаил Зощенко вошел в двадцатые годы. Комиссовавшись, он стал участником литературной студии под руководством Корнея Чуковского, организованной при книжном издательстве «Всемирная литература».

В начале 20-х также состоял в литературном кружке «Серапионовы братья», куда также входили Вениамин Каверин, Николай Никитин, Лев Лунц, Константин Федин, Михаил Слонимский. «Наставниками» молодых писателей были Корней Чуковский и Виктор Шкловский. Писали они так называемые «бестолковые романтические новеллы», поставив целью избавиться от навязанных литературой прошлого канонов и сделать своё творчество предельно аполитичным.

Именно в журнале «Братъев» впервые был напечатан рассказ Зощенко, привлёкший к молодому литератору внимание. Героями произведений автора по большому счёту становились обыватели, примитивно смотревшие на окружающую действительность. Его рассказы и фельетоны разлетались на крылатые фразы: «Что за шум, а драки нету?», «Которые без денег – не ездят с дамами», «Человек — животное довольно странное».

В двадцатые-тридцатые годы свет увидело огромное количество сборников его рассказов и повестей, расходившихся значительными тиражами. Самыми популярными стали «Сентиментальные повести», куда вошло его творчество 1923 – 1936 годов, а также «Голубая книга» (1935), в предисловии к которой Зощенко благодарил Максима Горького, который ещё со времён «Серапионовых братьев» видел в своём коллеге по перу потенциал и который и мотивировал Зощенко на создание крупного сатирического сборника. В 1933 году вышла повесть Зощенко «Возвращенная молодость». По формату это было нечто совсем иное, нежели привычные читателю сатирические произведения писателя. Поводом для написания книги дал кризис, случившийся с ним еще в середине двадцатых: на нервной почве Михаил перестал, есть и едва не умер от голода.

В этой научно-художественной повести писатель, по сути, искал пути для управления собственным здоровьем и изменением жизни к лучшему. Интерес к произведению проявили даже в научных кругах. Содержание повести становилось предметом обсуждения на научных конференциях. А создатель науки о высшей нервной деятельности, академик Иван Павлов приглашал Михаила Зощенко на свои так называемые «Павловские среды», где с коллегами по научному цеху разбирал ход текущих исследований. В 30-е он также начал работу над автобиографией «Перед восходом солнца»

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонов С.М. Зощенко. Становление стиля // Лит. учеба. 1984. № 6. – С. 5.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 237-239.
3. Виноградов В.В. Язык Зощенки (Заметки о лексике) // Михаил Зощенко. Статьи и материалы. – Л., 1928. – С. 51-94.
4. Вольпе Цезарь. Книга о Зощенко // Вольпе Цезарь. Искусство непохожести. – М., 1991. – С. 41.
5. Гачев Г.Д. Национальные образы мира / Г.Д. Гачев. – М., 1998. – С. 7.
6. Гуль Р. Михаил Зощенко. Молодая проза // Лицо и маска Михаила Зощенко. – М., 1994. – С. 139.
7. Ершов Л.Ф. Из истории советской сатиры: М. Зощенко и сатирическая проза 20-40-х годов / Л.Ф. Ершов. – Л., 1973. – С. 71.
8. Жолковский А.К. Михаил Зощенко: поэтика недоверия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 304-311.
9. Зощенко М.М. Письма к писателю. Возвращенная молодость. Перед восходом солнца. Повести. – М., 1989. – С. 97.

10. Зошченко М.М. Собр. соч.: В 3 т.Л., 1986 - 1987 (перепечатано: М., 1994). – М., 1993.

ҲАҚВ ДАР ОСОРИ М.М. ЗОШЕНКО

Дар мақолаи мазкур мавзуи ҳақв дар осори М.М. Зошченко мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола оид ба ҳаёт ва фаъолияти М.М. Зошченко маълумот дода, мавзуи ҳақвро дар осори ӯ таҳлил кардааст. Муаллиф қайд кардааст, ки таассуроти кӯдакӣ, аз ҷумла муносибати душвори байни волидон дар ҳикояҳои Зошченко барои кӯдакон инъикос ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қахрамон, ҳикоя, ҳаёт, образ, зоҳир, шахс, силсила, вазъият.

ЮМОР В ТВОРЧЕСТВЕ М.М. ЗОШЕНКО

В статье рассматривается тема юмора в творчестве М.М. Зошченко. Автор статьи предоставил информацию о жизни и творчестве М.М. Зошченко и проанализировал тему юмора в его произведениях. Автор отметил, что Впечатления детства — в том числе о сложные отношения между родителями — отразились как в рассказах Зошченко для детей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: герой, рассказ, жизнь, образ, облик, человек, ряд, ситуация.

HUMOR IN THE WORKS OF M.M. ZOSHCHENKO

The article examines the theme of humor in the works of M.M. Zoshchenko. The author of the article provided information about the life and work of M.M. Zoshchenko and analyzed the theme of humor in his works. The author noted that childhood impressions - including the difficult relationship between parents - were reflected in Zoshchenko's stories for children.

KEYWORDS: hero, story, life, image, appearance, person, series, situation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салихова Моҳира* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телфон: **880-80-34-23**.

Сведения об авторе: *Салихова Моҳира* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телфон: **880-80-34-23**.

Information about the author: *Salikhova Mohira* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **880-80-34-23**.

ЗАБОНИ ПОРСӢ ВА ТАВОНМАНДИИ ОН

Низораи Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз чунбишҳои эронӣ пас аз маршрутият чунбиши сара ё покнависӣ дар забони форсӣ аст. Чунбише, ки аз ҳамон оғоз ҳамроҳон ва норизоятмандони бисёр чиддӣ доштааст. Ва имрӯз пас аз як сада, наметавон гуфт, ки ин чунбиш пирӯз шудааст ва на метавон дастовардҳои онро нодида гирифт. Ин ки забони Эрон дар садаи XXI аз замони оғози сада XX форситар аст дастоварди ҳамин чунбиш аст, дар ҳоле ки саранависон дар миёни нависандагони чи он змон ва чи имрӯз ақаллияти кӯчаканд.

Барои осебшиносии ин чунбиш, беҳтар аст, то андаке бо таърихчаи насри форсӣ ошно шавем. Забони форсӣ-дарӣ баръакс дидгоҳи суннати на забони марбут ба пас аз ислом, балки яке аз забонҳои даврони сосонӣ мебошад, ки хостагоҳи онро Хуросон медонанд. Пас аз ишғоли Эрон ба дасти ӓроб, кам-кам арабӣ ҷойгузини паҳлавӣ гашт ва сол ба сол аз шумори паҳлавинависон коста мешуд ба шакле, ки пас аз ду сада паҳлавинависи мухасир ба донишмандони зардуштӣ гашт, ки дафтрҳои динии худро ба ин забон ва дабира менавишанд. Дар ин замон, эронӣ, ки даст ба муқовимат пирӯзмандонаи фарҳангӣ дар баробари ӓроб зада буданд, забонҳои маҳаллии худро ниғаҳ дошта буданд. Донишмандони эронӣ, арабиро аз худ беҳтар медонистанд ва дафтарҳои паҳлавӣ ва сурёнӣ ва ғайраро ба арабӣ тарҷума мекарданд, вале авом ҳаргиз арабзабон нашуда буданд. Ба тавре ки бар асоси ҳамаи гузоришҳои таърихӣ, мусулмонон ҳатто намози хешро ба забони маҳаллии худ (як забони эронӣ) мехонданд ва на ба арабӣ. Ба ин далел, ки нахустин давлат эронӣ ва эрондӯст аз он Сиистониҳо (Яъкуби Лайс Саффорӣ) ва Хуросониҳо (Сомониён) буд, забони маҳаллии ин сарзамин дарӣ бо пуштибонии ин ду давлат ҳолати донишк (илмӣ) ва девонӣ ба худ гирифт ва дар наср ва назм (бавижа назм) дар кӯтоҳзамон ба чунон шукухе расид, ки ҳама эронӣ онро ба унвони забони милли Эрон барои назм ва наср пазируфтанд ва ном "форсӣ"-ро бар он ниҳоданд.

Гуфтор ва навиштори сара бояд ҳамроҳ бо зебӣ, устуворӣ, шевоӣ ва расоӣ бошад. Сарагӯӣ ва саранависӣ ҳунаре аст ҳамсанг ва ҳаматироз бо сурудани чакомаҳои зебои порсӣ.

Сарагӯӣ танҳо ин нест, ки вожаҳои бегонро бо баробарҳои порсии он ҷойгузин кард, дар сарагӯӣ бояд беҳтарин вожаеро аз миёни баробарҳои порсӣ баргузид, ки бо оҳанг ва сома (سامه) навишта ҳамхонӣ дошта бошад.

Дигар он ки дар сарагӯӣ гоҳ наметавон танҳо ба содагӣ вожаро ҷойгузин кард, гоҳе бояд сохтори он гузора (~ҷумла) дигаргунӣ ёбад ва ба сохтори порсӣ дарояд. Бисёре аз вожаҳои бегонро ба ҳамроҳи худ сохтор бегонро сарбори забон мекунанд, ки ҳамроҳ бо ҷойгузини он вожа, сохтор низ бояд ба порсӣ баргардад.

Ҳамвора бояд кӯшид, ки гуфтор ва навиштори сода, зебо ва шево, мардум бештареро ба сӯйи сарагарой кашид. Бузургтарин осеб ба сарагарой замоне аст, ки гуфтор ва навиштор, ношево ва норасо ва пур аз вожаҳои ноошно, ки бо оҳанги сухан низ ҳамхонӣ надоранд бошад, ки бо худ дилсрдӣ ва дилзадагӣ меоваранд ва мояи вопас задани порсии сара аз сӯйи мардуми кӯчаву бозор мешавад.

Барои ин ки як навишта омехта ба вожаҳои бегонро, дар порсии имрӯзгони Эронро ба порсии сараи шево ва расо бозгардонд, ниёз аст, се гоми пай дар пай, паймуда шавад.

1. Гоми нахуст - боз гардондан ба порсии полуда: дар гоми нахуст бояд вожаҳои бегонро то ҷойе, ки метавон бо вожаҳои порсии равоманд ва ошно барои ҳама ҷойгузин намуд. Ин ҷойгузинӣ бояд ба гӯнае бошад, ки ҳамагон ба содагӣ бениёз ба вожанома битавонанд онҳоро дарёбанд.

2. Гоми дувум - сарасозӣ: дар сарасозӣ бояд ҳама вожагон бегонро яқсара аз навиштор зудуд то навиштае сара фароҳам ояд. Дар сарасозӣ ногузир аз ба кор бурдани вожаҳои ҳастем, ки шояд барои ҳамагон ошно набошанд ва дар миёни туда мардум

равоманд набошад. Вале ин вожагон бояд ором-ором чойи худро дар гуфтор ва навиштори рӯзонаи мардум пайдо кунанд.

3. Гоми севум - шевосозӣ: аз он ҷо, ки вожагони бегона, гоҳ ба ҳамроҳи худ сохтори дастурии бегонаро низ ба забон меоваранд, танҳо бо як чойгузини содаи вожагон, наметавон ба як навиштори расо, шево ва хушоҳанг даст ёфт. Ҳамон гуна ки хангоми баргардони як навиштаи англисӣ ба порсӣ наметавон ҳамон сохторхоро ба кор бурд дар як таругумон (~ тарҷума) шево ва хунари ниёз аст сохтори дастурӣ ҳам бозгардон шавад ва ё гоҳе вожаҳоеро барои расоии бештар афзуд, дар сарасозӣ низ бояд барои расоӣ ва зебоии навиштор, ви роишхоеро анҷом дод.

Ин навишторро гом ба гом ба порсии сараи шево бармегардонем:

А) Порсии имрӯза.

Бо он ки дар мавриди маҳалли таваллуди Зардушт то ҳоло таҳқиқоти густурдае сурат гирифта аммо ҳанӯз натиҷа қатъӣ ба даст наомадааст. Аз “Готҳо”, ки танҳо маъҳази асосӣ роҷеъ ба зиндагии Зардушт аст, ҳеҷ гуна иттилооти дақиқе, хоҳ дар боби мавлид ва хоҳ дар бораи маҳалли даъват ва минтақаи амали ӯ, ба даст намеояд. Дар чандин қисмат аз “Яштҳо” дар Авесто маҳалли фаъолияти дини Зардушт Эронвич зикр шудааст.

Дар манобеи паҳлавӣ ва ба думболи онҳо дар китобҳои арабӣ ва форсӣ Эронвичро бо Озарбойҷон як шумурдаанд. Донишмандон интисоби Зардуштро ба Озарбойҷон, ба далоили фаровон мардуд медонанд, ки муҳимтарини онҳо далоили забонӣ аст. Забони авестой, яъне забони китоби Авесто, забоне аст мутааллиқ ба шарқи Эрон ва дар ин китоб ҳеҷ нишоне аз вожаҳое, ки асли модӣ ё форсии бостон дошта бошад, дида намешавад. Имрӯз ба ақидаи бештари донишмандони эроншинос Эронвич Хоразм буду, зодгоҳи Зардуштро он ҷо донистаанд.

Парсии имрӯзӣ:

Ба онکه در مورد محل تولد زرتشت تا حالا تحقیقات گسترده ای صورت گرفته اما هنوز نتیجه قطعی به دست نیامده است. از گات ها که تنها مأخذ اساسی راجع به زندگی زرتشت است، هیچگونه اطلاع دقیقی، خواه در باب مولد و خواه درباره محل دعوت و منطقه عمل او، به دست نمی آید. در چندین قسمت از یشت ها در اوستا محل فعالیت دینی زرتشت ایرانیویج ذکر شده است. در منابع پهلوی و به دنبال آنها در کتاب های عربی و فارسی ایرانیویج را با آذربایجان یکی شمرده اند. دانشمندان انتساب زردشت را به آذربایجان، به دلایل فراوان مردود می دانند که مهمترین آنها دلایل زبانی است. زبان اوستایی یعنی زبان کتاب اوستا، زبانی است متعلق به شرق ایران و در این کتاب هیچ نشانی از واژه هایی که اصل مادی یا فارسی باستان داشته باشد، دیده نمی شود. امروزه بیشتر دانشمندان ایران شناس ایرانیویج را خوارزم به شمار آورده و زادگاه زردشت را آنجا دانسته اند.

Б) Порсии полуда. Бо он ки дар бораи зодгоҳи Зардушт то кунун пажухишҳои густурдае анҷом шуда, вале ҳанӯз бароянди бечунучаро [дар ин бора] ба даст наомадааст. Аз “Готҳо”, ки танҳо маъҳази бунёдин дар бораи зиндагии Зардушт аст, ҳеҷ гуна огоҳии дурустӣ, хоҳ дар бораи зодгоҳ ва хоҳ дар бораи маҳалли даъват ва минтақаи амали ӯ, ба даст намеояд. Дар чандин бахш аз “Яштҳо” дар “Авесто” маҳалли фаъолият дини Зардушт Эронвич ёд шудааст.

Дар манобеи паҳлавӣ ва ба думболи онҳо дар китобҳои арабӣ ва порсӣ Эронвичро бо Озарбойҷон яке шумурдаанд. Донишмандон нисбат додани Зардуштро ба Озарбойҷон ба далелҳои фаровон пазируфтанишуда медонанд, ки муҳимтарини онҳо далелҳои забонӣ аст. Забони авестой, яъне забони китоби Авесто, забоне аст, ки аз оини ховари Эрон мебошад ва дар ин китоб ҳеҷ нишоне аз вожаҳое, ки решаи модӣ ё порсии бостон дошта бошад, дида намешавад. Имрӯза бештари донишмандони эроншинос Эронвичро Хоразм ба шумор оварда ва зодгоҳи Зардуштро он ҷо донистаанд.

Парсии палوده:

با آنکه درباره زادگاه زرتشت تاکنون پژوهش های گسترده ای انجام شده ولی هنوز برآیندی بی چون و چرا [در این باره] به دست نیامده است. از گات ها که تنها مأخذ بنیادین درباره زندگی زرتشت است، هیچگونه آگاهی درستی، خواه درباره زادگاه و

خواه درباره محل دعوت و منطقه عمل او، به دست نمی آید. در چندین بخش از یشت ها در اوستا محل فعالیت دینی زرتشت ایرانیویج یاد شده است.

در منابع پهلوی و به دنبال آنها در کتاب های عربی و پارسی ایرانیویج را با آذربایجان یکی شمرده اند. دانشمندان نسبت دادن زردشت را به آذربایجان، به دلیل های فراوان پذیرفته نشده می دانند که مهمترین آنها دلیل های زبانی است. زبان اوستایی یعنی زبان کتاب اوستا، زبانی است که از آن خاور ایران می باشد و در این کتاب هیچ نشانی از واژه هایی که ریشه مادی یا پارسی باستان داشته باشد، دیده نمی شود. امروزه بیشتر دانشمندان ایران شناس ایرانیویج را خوارزم به شمار آورده و زادگاه زردشت را آنجا دانسته اند.

В) Порсии сара. Бо он ки дар бораи зодгоҳи Зардушт, то кунун пажухишҳои густурдае анҷом шуда, вале Ҳанӯз бароянди бечуну чаро дар ин бора ба даст наомадааст. Аз “Готҳо”, ки танҳо бунмояи бунёдин дар бораи зиндагии Зардушт аст, ҳеҷ гуна огоҳии дурусте, хоҳ дар бораи зодгоҳ ва хоҳ дар бораи ҷойгоҳи фарохон ва ҷойгоҳи кирдори ӯ, ба даст намеояд. Дар ҷандин бахш аз Яштҳо дар Авесто ҷойгоҳ кардои дини Зардушт Эронвич ёд шудааст.

Дар бунмояҳои паҳлавӣ ва ба думболи онҳо дар насқҳои тозӣ ва порсӣ Эронвичро бо Озарбойҷон яке шумурдаанд. Донишмандон нисбат додан Зардуштро ба Озарбойҷон, ба ша шауандҳои фаровон пазируфтанишуда медонанд, ки муҳимтарин онҳо шауандҳои забони аст. Забони авестой яъне забон насқи Авесто, забоне аст, ки аз оини ховари Эрон мебошад ва дар ин насқ ҳеҷ нишоне аз вожаҳои, ки решаи модӣ ё порсии бостон дошта бошад, дида намешавад. Имрӯза бештари донишмандон эроншинос Эронвичро Хоразм ба шумор оварда ва зодгоҳи Зардуштро он ҷо доништаанд.

پارسی سره :

با آنکه درباره زادگاه زرتشت تاکنون پژوهش های گسترده ای انجام شده ولی هنوز برآیندی بی چون و چرا در این باره به دست نیامده است. از گاتها که تنها بن مایه بنیادین درباره زندگی زرتشت است، هیچگونه آگاهی درستی، خواه درباره زادگاه و خواه درباره جایگاه فراخوان و جایگاه کردار او، به دست نمی آید. در چندین بخش از یشت ها در اوستا جایگاه کردار دینی زرتشت ایرانیویج یاد شده است.

در بن مایه های پهلوی و به دنبال آنها در نسک های تازی و پارسی ایرانیویج را با آذربایجان یکی شمرده اند. دانشمندان نسبت دادن زردشت را به آذربایجان، به شن وندهای فراوان پذیرفته نشده می دانند که مهمترین آنها شن وندهای زبانی است. زبان اوستایی یعنی زبان نسک اوستا، زبانی است که از آن خاور ایران می باشد و در این نسک هیچ نشانی از واژههایی که ریشه مادی یا پارسی باستان داشته باشد، دیده نمی شود. امروزه بیشتر دانشمندان ایران شناس ایرانیویج را خوارزم به شمار آورده و زادگاه زردشت را آنجا دانسته اند.

АДАБИЁТ

1. احمد كسروي. واژه نامه پارسی پاک - تهران: 1354.
2. تهمورس جلالی. فرهنگ پایه به پارسی سره، تهران: "انتشارات ابن سینا" 1386.
3. پرویز ناتل خانلری. دستور زبان فارسی. - تهران: «توس»، 1373. - 368 ص.
4. ژاله آموزگار. زبان، فرهنگ، اسطوره. تهران: "معین" 1402. - 621 ص.
5. حسن انوری. فرهنگ بزرگ سخن. - تهران: «سخن»، 1381. - 1376 ص.
6. حسن انوری، احمد گوی. دستور زبان فارسی. - تهران، 1385. - 394 ص.
7. خسرو فرشیدورد. فعل مرکب و ساختمان آن. مجله آشنا. ش 19، 1373. ص. 23 - 32.
8. نگار داوری اردکانی. سرمگرایی زبانی. تهران: 1387. 152. ص.
9. واژه نامه پارسی سره. فرهنگستان زبان پارسی تهران: 1390. ص. 253.

ЗАБОНИ ПОРСӢ ВА ТАВОНМАНДИИ ОН

Дар мақолаи мазкур мавзуи забони порсӣ ва тавонмандии он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф сараввал дар он оид ба забони порсӣ каме маълумот оварда, сипас якҷанд матнҳоро аз забони порсӣ ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст. Ҳар як забон дорои давраҳои густариши таърихӣ буда ва ин давраҳои таърихӣ бо доштани вижаҳои овойӣ, дастурӣ ва луғавӣ метавонанд аз ҳам тафовут дошта бошанд, ки инро таърихи забони форсӣ дар мисоли осори давраҳои таърихӣ собит месозад. Дар робита ба ин яке аз мавзӯҳои муҳими ташаккули луғати забон дар ҳар давраи таърихӣ масъалаи вожа ва вожасозӣ ба шумор меравад.

КАЛИДВОЖАҲО: забони форсӣ, вожа, сохтор, таърихи забон, забоншиносӣ, сарагарой.

ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО СИЛА

В данной статье обсуждается тема персидского языка и его силы. Автор статьи сначала дал информацию о персидском языке, а затем перевел несколько текстов с персидского языка на таджикский. Каждый язык имеет

периоды исторического развития, причем эти периоды могут отличаться друг от друга наличием фонетических, грамматических и лексических особенностей, что доказывает история персидского языка на примере исторических периодов. В связи с этим одной из важных тем формирования словарного запаса языка в каждый исторический период является вопрос о словах и словообразовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: персидский язык, лексика, структура, история языка, лингвистика, пуризм.

PERSIAN LANGUAGE AND ITS POWER

This article discusses the Persian language and its power. The author first provided information about the Persian language and then translated several texts from Persian into Tajik. Each language has periods of historical development, and these periods may differ from each other by having phonetic, grammatical, and lexical features, which is proven by the history of the Persian language in the example of historical periods. In this regard, one of the important topics of the formation of the vocabulary of the language in every historical period is the issue of words and word formation.

KEYWORDS: Persian language, vocabulary, structure, history of language, linguistics, purism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Низораи Рустам* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи филологияи Эрон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудаки 17. Телефон: (+992) 882004445.

Сведения об авторе: *Низораи Рустам* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 882004445.

Information about the author: *Nizorai Rustam* – Tajik National University, master`s student of the Department of Iranian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 882004445.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

ИМКОНИЯТҲО ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ТАЛАБОТИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ниёзов А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихию фарҳангӣ ва захираҳои нотакрори табию фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар айни замон сайёҳиро ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат баррасӣ намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳо андешида истодааст, ки ба рушди сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ, ташкил намудани дастрасии бештари ҷумҳурӣ барои омаду рафти сайёҳони хориҷӣ, беҳтар намудани ҳолати инфрасохтори мавҷудаи сайёҳӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармоягузориҳо нигаронида шудаанд.

Сайёҳиро ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳо барои барқароршавӣ ва рушди сайёҳии байналхалқӣ дар мамлакат, барои ташрифорию туристони хориҷӣ, беҳтар намудани вазъи инфрасохторҳои сайёҳӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармояҳо ва ҳамин тавр табдил додани Тоҷикистон ба ҷойи тамошои ҷаҳонии сайёҳӣ қабул шудааст.

Яке аз нақшҳои асосиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди сайёҳӣ институтҳои донорӣ мебозанд. Ин ба ҳар гуна созмонҳои байналхалқӣ барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ ва ба вучудии маҳсулоти туристии миллии дар бозори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Аз ҳама институтҳои фаъол дар ин соҳа АСТӮД, ПРАГМА, Институти ҷомеаи кушоди «Мадад», Фонди Оғохон ва ғайраҳо мебошанд. Фонди Оғохон ба лоиҳаҳои рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои куҳии мамлакат саҳмгузор аст. Созмони байналхалқии «АСТӮД» оид ба азнавсозии «сайёҳии маданӣ» дар ноҳияи Мурғоби ВМБК барномаҳои пешбарӣ менамояд. Созмони мазкур созмони ҷамъиятии «Yak Hoʻrsu» - «Ручные ремесла» - «Handicrafts»ро ташкил намудааст. Онҳо дар ярмаркаи сайёҳӣ дар якҷоягӣ бо Вазорати иқтисод ва савдои ҚТ ва КВД «Сайёҳ» моҳи октябри соли 2004 иштирок намудаанд.

Агентии туркӣ оид ба ҳамкорию иқтисодӣ (ТИКА) дар соли 2001 коркунони ин соҳаро барои тайёрӣ дар соҳаи сайёҳӣ, оид ба ташкили меҳмонхонаҳо ва ресторанҳо дар Анталия (Туркия) таҷрибаомӯзӣ гузаронидаанд.

Соли 2004 аз ҷониби Институти ҷомеаи кушоди «Мадад» лоиҳаи барномаи рушди сайёҳӣ дар ҚТ тасдиқ карда шуд. Дар назди Донишгоҳи Давлатии Тичорат Маркази рушди сайёҳӣ фаъолият мекунад, ки мақсади асосиаш мусоидат кардан барои рушди сайёҳӣ дар ҚТ тавассути баланд бардоштани сатҳи дониши намоёндагони соҳаи сайёҳӣ, меҳмонхона ва ресторанҳо мебошад.

Соли 2004 аз ҷониби Маркази Рушди Сайёҳӣ якҷанд чорабиниҳо гузаронида шуд. Якҷоя бо фирмаи хусусии туристии консалтингӣ «ФАЛХ» потенциали туристии ҚТ омӯхта шуд. Тадқиқот нишон дод, ки Тоҷикистон иқтидори бойи сайёҳӣ дорад. Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон бо иқтидори кӯҳии худ дар ҷаҳон машҳур аст, ки метавон сайёҳии байналхалқиро дар ҷумҳурӣ тавассути он рушд диҳем.

Моҳи декабри соли 2004 Маркази Рушди Сайёҳӣ семинари байналхалқиро бо иштироки мутахассисон аз Австрия, Фаронса, Қирғизистон гузаронд. Мақсади асосии гузаронидани семинар дар омӯхтани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, алалхусус омӯзиши таҷрибаи ҷамъиятҳои туристии онҳо буд ва ҳолати ташкил кардани Ассосатсияи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ баррасӣ карда шуд. Дар охири семинар чунин менамуд, ки намоёндаҳои бизнеси сайёҳӣ ҳамчун дархостчӣ баромад мекунанд ва талаб аз давлат ва созмонҳои байналхалқӣ мекунанд, ки барои онҳо шароити мусоид барои рушд кардан тайёр намоянд. Барои ба вучуд овардани намоёндагӣ дар ин соҳа як нигоҳ ва раванди нав лозим аст. Аз тарафи

экспертони байналхалқӣ таклифи сохтани Ассотсиатсияи сайёҳӣ карда шуд. Ба фикри онҳо Ассотсиатсияи сайёҳӣ бояд барои тараққиёт ва рушди сайёҳӣ дар ҚТ баромад кунад. Бизнес бояд дар асоси базаи қонунӣ қор ва фаъолият кунад. Соҳибқорони соҳа бояд фаҳманд, ки танҳо дар ҳолати талошҳо ва муборизаи онҳо ягон тақонеро дар ин соҳа ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Ташкилкунии Ассотсиатсияи сайёҳӣ, ки ба сатҳи профессианализми иштирокчиёни он вобаста аст, аз ҳисоби даромадҳои қорчалонӣ дар ҳолате, ки ҳуди онҳо тайёр бошанд, гузаронида мешавад.

Мақсади асосии Ассотсиатсия бояд баланд бардоштани сатҳи зиндагии одамони минтақаҳои кӯҳӣ тавассути рушди инфрасохтори сайёҳӣ бе зарароварӣ ба табиат ва маданияти мардуми таҳҷой бошад. Ассотсиатсия ба иштирокчиён, созмонҳо ёриҳои худро дарег намедорад, ба монанди пешниҳод кардани стратегияи маркетингӣ, пешбарии мол ва хизматрасонӣ, омӯзиши бизнес ва асосҳои сайёҳӣ ва ғайраҳо.

Дар яке аз мулоқотҳои худ, мутахассиси соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон Асроров Р.А. таъкид карда буданд, ки пеш аз ба дурнамои рушди сайёҳии байналхалқӣ дар ҚТ мо бояд сараввал мушкилоти роҳи рушди сайёҳиро муайян намуда, баъд ба ҳал кардани онҳо шуруъ намоем. Аз таҳлили Асроров Р.А. бармеояд, ки дар ҚТ факторҳои пешгирандаи рушди сайёҳӣ инҳо мебошанд:

- раванди додани равондиди тоҷикӣ ба шаҳрвандони дигар давлатҳо;
- ҷой доштани монетаҳои барои дидани минтақаи Бадахшони Кӯҳӣ;
- инфрасохтори рушнаёфта, набудани намудҳои бароҳати нақлиёти ҳавоӣ;
- надоштани таҷриба дар муҳайёсозии иқлими инвеститсионӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ;
- набудани рекламаи имкониятҳои туристии ҷумҳурий дар хориҷа;
- сатҳи пасти хизматрасонӣ дар ҳамаи соҳа, ки сабаби паст будани дониши мутахассисони ин соҳа мебошад;
- набудани маблағгузори ба соҳа.

Аз ҳамин сабаб масъалаҳои асосии сохтори муносири стратегияи маркетингии пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ дар бозори ҷаҳонӣ ва дохилӣ инҳо мебошанд:

- пешбурди базаи ҳуқуқӣ-нормативии сайёҳӣ, ки ба таҷрибаи ҷаҳонӣ баробар мешавад;
- ташкил намудани «Кодекси сайёҳӣ», Кадастри туристиву рекреатсионӣ, ки аз худ шумораи ҳамаи объектҳои табиӣ, таърихиву маданӣ ва дигар объектҳои, ки метавон диққати туристонро ҷалб кунад, баҳодиҳии шумора ва сифати он карда шавад;
- сохтани механизмҳои иқтисодие, ки барои рушди сайёҳии дохилӣ ва берунӣ ва ҷалби инвеститсия ба ин соҳа, ёри ба бозори дохилии сайёҳӣ тавассути қам кардани андозҳо, ҳимояи давлат ва ҳавасмандгардонии он;
- осонтар намудани раванди равондидҳои ба шаҳрвандони хориҷӣ;
- қор карда баровардан ва пешбурди барномаҳои рекламавӣ-ахборотӣ оид ба сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ, ташкил кардани сайтҳо дар интернет, барномаҳои телевизионӣ барои давлатҳои хориҷӣ, тартиб додани каталогҳо, буклетҳо, плакатҳо, харитаҳо, дискҳо ва ғайра;

- иштироки фаъолони дар намоишгоҳҳои байналхалқӣ;
- баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ тавассути сохтани системаи муносири тақмили ихтисоси қорқунони соҳа, баланд бардоштан ва тайёр намудани кадрҳои соҳа;
- тартиб додан ва истифодаи барномаҳои омӯзишӣ оид ба соҳаҳои меҳмоннавозӣ, ташкили курсҳои таҷрибаомӯзӣ дар фирмаҳои сайёҳӣ;

- пешбурди барномаҳои ташкили таҷрибаомӯзӣ дар соҳаи мазкур дар хориҷи давлат;

Ҳалли масъалаҳои зикршуда метавонад шумораи туристони хориҷиро ба ҷумҳурий зиёд намояд ва ҳамзамон даромади асбӯрӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурий зиёд мешавад.

Барои ин ҳалли масъалаҳои зерин зарур аст:

- қумаки ҳаматарафаи давлат оид ба пешбурди қорҳои тайёр намудани мутахассисони худӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ;

- бавучудории механизми доимоамалқунандаи баҳодиҳандаи талаботи бозори меҳнат дар соҳаи сайёҳӣ;

-кор карда баровардан ва ба кордарории барномаҳои муосири дарсӣ бо ҳар 5 квалификасияи соҳаи сайёҳӣ;

-тайёр кардани шароити мусоид барои омӯхтани таҷрибаи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ва истифодаи он барои тайёр кардани мутахассисон.

АДАБИЁТ

1. Дурович А.П., Копанев А.С. Маркетинг в туризме / А.Р. Дурович, А.С. Копанев. – Минск, 1998.
2. Легорнов С.Ф - «Сайёҳӣ в эконоимики открытого типа» Вестник М.У- 2004
3. Симетенко Б.М. Международные экономические отношения / Б.М. Симетенко. – Москва: ИНФРА, 2015.
4. Семенов К.А. Международные экономические отношения / К.А. Семенов. - Москва- 2018.

ИМКОНИЯТҲО ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ТАЛАБОТИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи имкониятҳо ва роҳҳои ташаккули талаботи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва захираҳои нотакрори табиӣ фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат шароити мусоид фароҳам меоварад.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтисодиёт, мамлакат, шароити мусоид, мероси таърихӣ, сайёҳӣ.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СПРОСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются возможности и пути развития туристического спроса в Республике Таджикистан. Автор отметил, что наличие в Республике Таджикистан богатого историко-культурного наследия и уникальных природно-рекреационных ресурсов создает благоприятные условия для возрождения и дальнейшего развития туризма как одного из приоритетных направлений экономики страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономика, страна, благоприятные условия, историческое наследие, туризм.

POSSIBILITIES AND WAYS OF DEVELOPING TOURISM DEMAND IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the opportunities and ways of developing tourism demand in the Republic of Tajikistan. The author noted that the presence of a rich historical and cultural heritage and unique natural and recreational resources in the Republic of Tajikistan creates favorable conditions for the revival and further development of tourism as one of the priority areas of the country's economy.

KEYWORDS: economy, country, favorable conditions, historical heritage, tourism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ниёзов Абдуҷаббор* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Ниёзов Абдуджаббор* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Niyozov Abdujabbor* – Tajik National University, second-year master's student of the specialty of World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАЗОРАТИ ГУМРУКӢИ АСЪОР ВА ТАЪСИРИ ОН БА ВАЪЪИ ТАМОЮЛИ ВОРИДОТУ СОДИРОТИ МАМЛАКАТ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов С., Раҳматуллоева Ш.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар системаи назорати асъорӣ мақомоти гумрук ҳамчун як қисми чудонашавандаи амнияти иқтисодии кишвар маҳсуб меёбад. Мақомоти гумрук нақши муҳимро оид ба назорати гардиши молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳад иҷро мекунад. Назорати асъорӣ амалиёт вобаста ба интиқоли мол аз сарҳад аз санҷиши мақомоти гумрук риояи муҳлати интиқоли маблағи асъори хориҷиро ба суратҳисобҳо дар бонкҳои ваколатдор, ки тибқи шартномаҳои тижорати хориҷӣ шиносномаҳои амалиро имзо кардаанд, иборат аст. Доштани маълумоти аввалияи боэътимод ҳам барои мақсадҳои гумрукӣ ва ҳам барои назорати асъорӣ, алахусус: маълумот дар бораи далелу муҳлати содирот ё воридоти молҳо; дар бораи хусусият, асъор ва шароити молиявии амалиёти тижорати хориҷӣ; дар бораи миқдор, сифат ва нархи объектҳои интиқолшаванда. Ҳамзамон, мақомоти гумрук дорои захираҳои инсонӣ, ташкилӣ, молиявӣ ва техникӣ барои гузаронидани амалиёти асъорӣ вобаста ба амалиёти содиротӣ-воридотӣ мебошанд [1, с.39].

Муқаррароти қонунгузори асъори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати воридоти даромад аз содироти мол нисбат ба амалиёти асъорӣ байни резидент ва ғайрирезидент татбиқ мешаванд, ки ҳисоббаробаркуниҳо ва интиқолҳоро тавассути суратҳисобҳои дар бонкҳои ваколатдор кушодашуда, инчунин тавассути суратҳисобҳо дар бонкҳои берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон молҳое, ки аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон содир карда мешаванд, инчунин корҳо, хизматрасониҳо, интиқоли маълумот ва натиҷаҳои зехнӣ фаъолияти зехнӣ, аз ҷумла ҳуқуқи истисноӣ ба онҳо тибқи шартномаи (қарордоди) тижорати хориҷӣ, ки байни резидент ва ғайрирезидент баста шудааст. Дар навбати худ, бонкҳои ваколатдор, ҳамчун агентҳои назорати асъор, ба мақомоти гумрук ва андоз бо мақсади иҷрои вазифаҳои агентҳои назорати асъор дар ҳаҷм ва тартиби муқаррарнамудаи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истисноӣ ҳолатҳои муқаррарнамудаи қисми 3 моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор" маълумот медиҳанд [6].

Принсипи асосии механизмҳои назорати гирифтани даромадҳои асъорӣ аз содироти мол мубодилаи иттилоот байни системаи бонкӣ ва мақомоти гумрук мебошад. Бонкҳое, ки маблағи он аз ҳисоби содироти молҳо ба ҳисоб гирифта мешавад, вазифадор аст, ки воридоти ин маблағро ба ҳисоби содиргар пурра назорат кунад. Ҳама маълумотро дар бораи амалиёти иқтисодии хориҷӣ, ки барои анҷом додани назорат заруранд, содиркунанда дар шакли стандартишуда пешниҳод менамояд ва аз ҷониби мақомоти ваколатдор сабт карда мешавад [6].

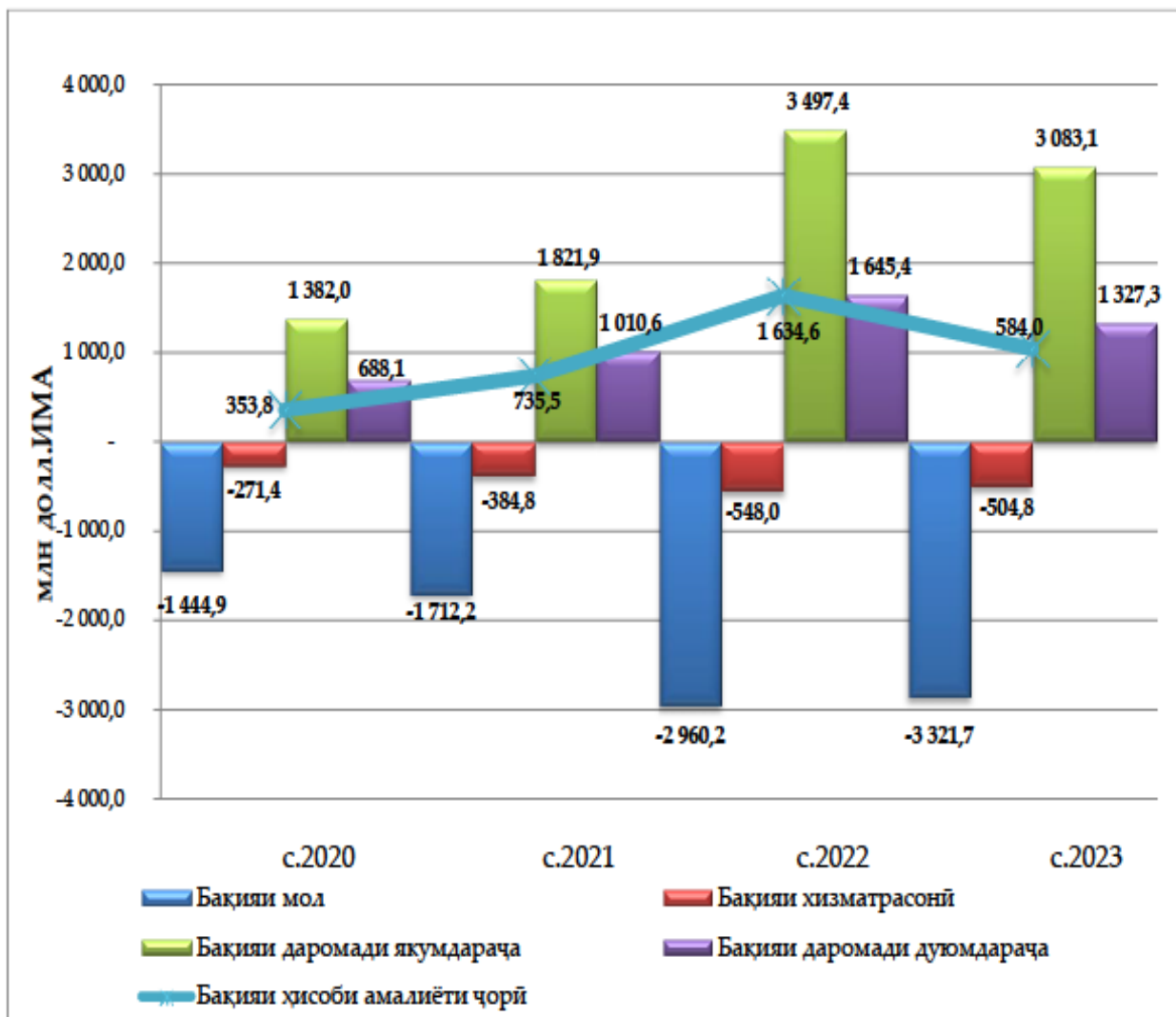
Бо мақсади амалӣ намудани назорат аз болои иҷрои ин талабот дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби амалиёти содиркунандагон, мақомот ва агентҳои назорати асъор қорӣ карда шудааст.

Расми 1. Тартиби содиркунандагон, мақомот ва агентҳои назорати асъор

Мувофиқи маълумотҳои Тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ҳисоби амалиёти чорӣ бо бақияи мусбат ба маблағи 584,0 млн долл. ИМА чамбаст гардид. Тамоюли мазкур ба зиёд гардидани содироти мол ва хизматрасонӣ вобаста мебошад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Тағйирёбии ҳисоби амалиёти чорӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллифон дар асоси маводҳо таҳия шудааст.

Гардиши савдои хориҷӣ бошад, мутобиқи таснифи тавозуни пардохт дар соли 2023 маблағи 7 044,7 млн долл. ИМА-ро ташкил дода, нисбат ба соли гузашта 13,8 фоиз зиёд гардидааст. Афзоиши он ба зиёд гардидани содирот ва воридоти молҳо вобаста аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тағйироти содироти молҳо
(млн долл. ИМА)

№	Номгӯй	2022	2023	Тағйирот	
				(+/-)	(%)
1.	Содирот (ФОВ)	1615,5	1861,5	246,0	15,2
2.	Нисбат ба ММД (фоиз)	15,4	17,0		
3.	Содирот (ФОВ)	2142,0	2448,8	306,7	14,3
4.	Нисбат ба ММД (фоиз)	20,4	20,3		

1. Маълумот баъд аз ворид намудани ислоҳу тағйироте, ки ҳангоми таҳияи ТП истифода мешавад

2. Маълумоти расмӣ Агенсии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Воридоти молҳо (бо нархи СИФ) бе назардошти ислоҳот дар фарогирӣ, тасниф ва арзиши молҳо, ки ширкатҳои нақлиётӣ дар бандаргоҳҳо харидорӣ намудаанд, дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 ба андозаи 13,8 фоиз зиёд шуда, маблағи 5 880,1 млн долл. ИМА-ро (48,8 фоиз нисбат ба ММД) ташкил намуд (ҷадвали 2).

**Ҷадвали 2. Тағйироти воридоти молҳо
(млн долл. ИМА)**

№	Номгӯй	2022	23	Тағйирот	
				(+/-)	(%)
1.	Содирот (ФОВ)	4575,6	5183,2	607,6	13,3
2.	Нисбат ба ММД (фоиз)	43,6	43,0		
3.	Содирот (ФОВ)	5167,5	5880,1	712,6	13,8
4.	Нисбат ба ММД (фоиз)	49,2	48,8		

1. Маълумот баъд аз ворид намудани ислоҳу тағйироте, ки ҳангоми таҳияи ТП истифода мешавад

2. Маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Воридоти молҳо (бо нархи ФОВ) баъд аз ворид намудани ислоҳу тағйирот, дар соли 2023 маблағи 5 183,2 млн долл. ИМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 13,3 фоиз зиёд мебошад. Афзоиши мазкур асосан аз ҳисоби зиёд гардидани воридоти воситаи нақлиёт, мошинолот ва таҷҳизот, ҷӯб ва маснуоти ҷӯбӣ ва маҳсулоти тайёри озуқа ба амал омад.

Бақияи хизматрасонии байналмилалӣ дар соли 2023 ба андозаи -504,8 млн долл. ИМА ҷамъбаст гардида, нисбат ба соли гузашта 7,9 фоиз коҳиш ёфтааст.

Содироти хизматрасонӣ дар соли 2023 маблағи 243,5 млн долл. ИМА-ро ташкил дод, ки он нисбат ба соли гузашта 77,2 фоиз зиёд мебошад. Афзоиши содироти хизматрасонӣ ба зиёд гардидани ҳаҷми содироти хизматрасонии нақлиётӣ, сафарҳо, сохтмонӣ ва коркарди захираҳои моддӣ вобаста мебошад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Содироти хизматрасонии байналмилалӣ

Номгӯй	соли 2022		соли 2023		Тағйирот (фоиз)
	млн долл. ИМА	вазни қиёсӣ, фоиз	млн долл. ИМА	вазни қиёсӣ, фоиз	
Содирот ҳамагӣ:	137,4	100,0	243,5	100,0	77,2
Нақлиётӣ	100,1	72,9	102,2	42,0	2,1
Коркарди захираҳои моддӣ	6,6	4,8	33,0	13,5	5,0 мар.
Сафарҳо	18,1	13,1	20,0	8,2	10,5
Сохтмонӣ	-	-	59,1	24,3	-
Хизматрасонии дигар	12,6	9,2	29,2	12,0	2,3 мар.

1 Маълумот баъд аз ворид намудани ислоҳу тағйироте, ки ҳангоми таҳияи ТП истифода мешавад

2 Маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Воридоти хизматрасонӣ дар соли 2023 маблағи 748,3 млн долл. ИМА-ро ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2022 ба андозаи 9,2 фоиз зиёд гардидааст.

Афзоиши воридоти хизматрасонӣ асосан бо афзоиши хизматрасонии нақлиётӣ, сохтмонӣ, сафарҳо ва молиявӣ вобаста аст. (ҷадвали 4).

Чадвали 4. Воридоти хизматрасонии байналмилалӣ

Номгӯй	соли 2022		соли 2023		Тағйир от (фоиз)
	млн долл. ИМА	вазни қиёсӣ, фоиз	млн долл. ИМА	вазни қиёсӣ, фоиз	
Воридот ҳамагӣ:	685,3	100,0	748,3	100,0	9,2
Нақлиётӣ	574,7	83,9	552,8	73,9	-3,8
Соҳтмонӣ	55,6	8,1	48,4	6,5	-12,9
Сафарҳо	8,6	1,3	18,5	2,5	2,2 мар.
Молиявӣ	14,0	2,0	55,7	7,4	4,0 мар.
Хизматрасонии дигар	32,4	4,7	72,9	9,7	2,3мар.

1. Маълумот баъд аз ворид намудани ислоҳу тағйироте, ки ҳангоми таҳияи ТП истифода мешавад

2. Маълумоти расмии Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бақияи даромадҳои якумдараҷа дар соли 2023 маблағи 3 083,1 млн долл. ИМА-ро ташкил дод, ки он нисбат ба соли гузашта 11,8 фоиз кам мебошад.

Қоҳишҳои он ба кам гардидани даромад аз музди кор ва сармоягузори вобастагӣ дорад

Бақияи даромадҳои дуюмдараҷа дар соли 2023 маблағи 1 327,3 млн долл. ИМА-ро ташкил дод, ки он нисбат ба соли гузашта 19,3 фоиз кам мебошад.

Ҳаҷми ёрии башардӯстонаи воридшуда дар соли 2023 нисбат ба соли гузашта ба андозаи 32,6 фоиз қоҳиш ёфта, маблағи 94,9 млн долл. ИМА-ро ташкил дод. Ёрии башардӯстона асосан аз молҳои истеъмоли, либос, доруворӣ ва таҷҳизоти тиббӣ иборат мебошад.

Бақияи интиқолҳои пулӣ дар соли 2023 ба 1 079,1 млн долл. ИМА баробар гардида, нисбат ба нишондиҳандаи соли гузашта 22,3 фоиз қоҳиш ёфтааст.

Ба мо маълум аст, ки дороиҳо ва уҳдадориҳо дар моддаи «сармоягузориҳои дигар» аз рӯи шакли воситаи молиявӣ тасниф мешаванд: асъори нақд ва амонатҳо, қарзҳои савдо, қарз ва вомҳо, қарздорӣ муҳлатгузашта, дороиҳо ва уҳдадориҳои дигар.

Дар моддаи «асъори нақди хориҷӣ» афзоиш/қоҳиши ҳолиси асъори нақди хориҷӣ дар ҳазинаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва бахши ғайрибонкӣ (масалан, дар «даст»-и аҳоли) нишон дода мешавад. Дар моддаи «бақияҳо дар ҳисобҳои ҷорӣ ва амонатҳо» (дороиҳо) тағйироти бақияҳо дар ҳисобҳои ҷорӣ ва амонатҳои муҳлатноки резидентҳо (бахши бонкӣ ва ғайрибонкӣ) дар бонкҳо- ғайрирезидентҳо нишон дода мешавад.

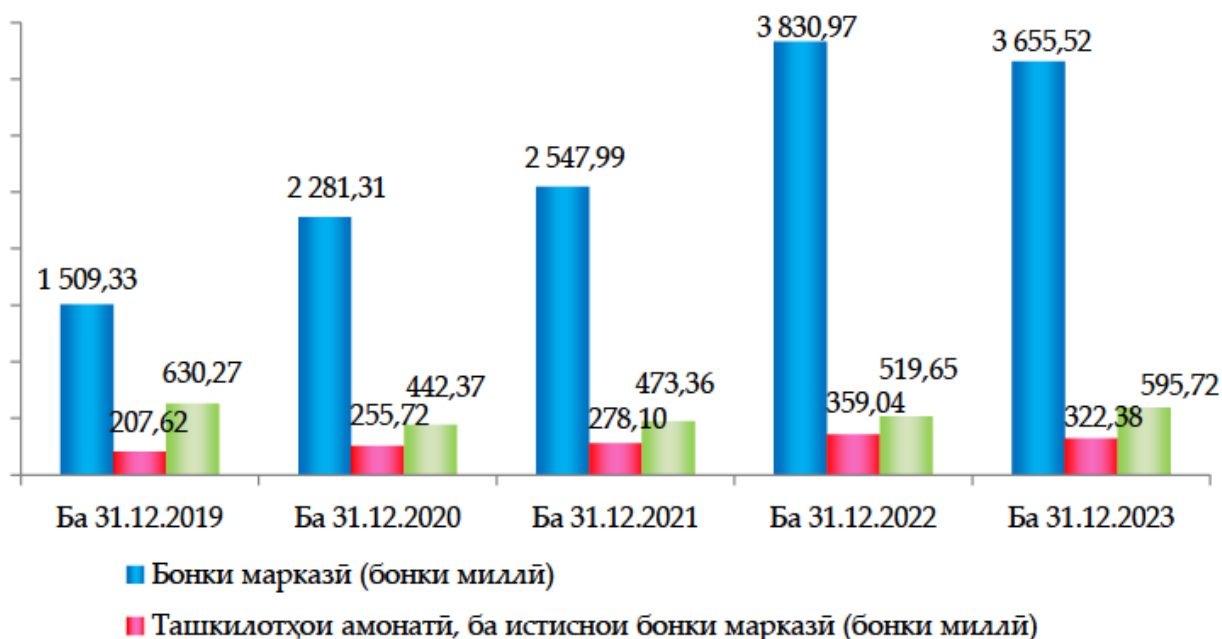
Дороиҳои хориҷии резидентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2023 ба андозаи 4 573,6 млн долл. ИМА (37,9 фоизи ММД) баробар шуда, аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 136,0 млн долл. ИМА ё 2,9 фоиз кам гардиданд.

Дороиҳои хориҷии **бонки марказӣ** (бонки миллӣ) ба санаи 31 декабри соли 2023 маблағи 3 655,5 млн долл. ИМА ё 79,9 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии кишварро ташкил намуда (ба санаи 31 декабри соли 2022 - маблағи 3 831,0 млн долл. ИМА ё 81,3 фоизи дороиҳои хориҷии кишвар), аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 175,5 млн долл. ИМА ё 4,6 фоиз кам гардиданд. Дороиҳои хориҷии бахши мазкур асосан аз дороиҳои захиравии байналмилалӣ иборат мебошанд.

Дороиҳои хориҷии **ташкilotҳои амонатӣ, ба истиснои бонки марказӣ** (бонки миллӣ), ба санаи 31 декабри соли 2023 маблағи 322,4 млн долл. ИМА ё 7,0 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии кишварро ташкил намуда (ба санаи 31 декабри соли 2022 - маблағи 359,0 млн долл. ИМА ё 7,6 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии кишвар), асосан аз маблағҳои дар суратҳисобҳо ва амонатҳои дар бонкҳои хориҷа буда (313,7 млн долл. ИМА) иборат

мебошанд. Дороиҳои хориҷии бахши мазкур аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 36,6 млн долл. ИМА ё 10,2 фоиз кам гардиданд.

Диаграммаи 2. Сохтори дороиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи бахшҳои иқтисодӣ бо (млн долл. ИМА)

Дороиҳои хориҷии дигар бахшҳо маблағи 595,7 млн долл. ИМА ё 13,0 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил намуда (ба санаи 31 декабри соли 2022 маблағи 519,7 млн долл. ИМА ё 11,0 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии кишвар), аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 76,0 млн. долл. ИМА ё 14,6 фоиз зиёд гардиданд.

Яке аз воситаҳои асосии молиявӣ дар таркиби дороиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дороиҳои захиравии байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба санаи 31 декабри соли 2023 маблағи 3 607,1 млн долл. ИМА ё 78,9 фоизи ҳаҷми дороиҳои хориҷии кишварро ташкил намуданд (ба санаи 31 декабри соли 2022 маблағи 3 802,7 млн долл. ИМА ё 80,7 фоиз). Дороиҳои захиравии байналмилалӣ аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 195,6 млн долл. ИМА ё 5,1 фоиз кам гардиданд.

Диаграммаи 3. Сохтори дороиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. долл. ИМА)

Дар баробари дороиҳои захиравии байналмилалӣ ҳиссаи назарраси дороиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба санаи 31 декабри соли 2023 асъори нақд ва амонатҳо ба андозаи 9,1 фоизи ҳаҷми умумии дороиҳои хориҷии кишвар (415,7 млн долл. ИМА), сармоягузориҳои мустақим ба хориҷа 7,1 фоиз (322,8 млн долл. ИМА) ва қарздории ғайррезидентҳо дар назди корхона ва ташкилотҳо аз рӯи қарзу пешпардохти савдо 4,6 фоиз (211,8 млн долл. ИМА) ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, соли 2023 уҳдадориҳои хориҷии резидентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 053,2 млн долл. ИМА (66,8 фоизи ММД-и солана)-ро ташкил намуда, аз 1 январи соли 2023 ба андозаи 27,2 млн долл. ИМА ё 0,3 фоиз зиёд гардиданд.

Уҳдадориҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қарзи беруна дохил намешаванд, ба санаи 31 декабри соли 2023 маблағи 1 824,8 млн долл. ИМА (22,7 фоизи маблағи умумии уҳдадориҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон)-ро ташкил намуданд.

Сармоягузориҳои ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалбшуда, ки асосан аз сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар шакли воситаҳои иштирок дар сармоя иборат буда, қарзи берунаро зиёд намеkunанд, маблағи 1 818,3 млн долл. ИМА (99,6 фоизи уҳдадориҳои ғайриқарзӣ)-ро ташкил намуданд. Сармоягузориҳои ҷомадонии ғайррезидентҳо дар шакли саҳмияҳои корхонаҳо-резидентҳо маблағи 6,6 млн долл. ИМА-ро ташкил намуданд.

Азбаски чандирии содирот ва воридот бо мурури замон беҳтар мешавад, ҳаҷмҳо ба нархҳои нави бартарӣ мутобиқ мешаванд, ки дар натиҷа тавозуни калонтарӣ тижоратӣ ба вучуд меояд, гарчанде ки чунин нархҳои баландтарӣ воридот, ки дар натиҷаи беқурбшавӣ ба вучуд омадаанд, метавонад фишорҳои умумии таваррумро ба вучуд орад, ки метавонад қурби воқеии муассири асъорро афзоиш диҳад.

Ҳамин тарик, аз таҳлили гузаронидашуда хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

- поин рафтани қурби пули миллӣ, аз як тараф, боиси боло рафтани рақобатпазирии молҳои ватанӣ шуда, истехсолкунандагони моро ҳавасманд кунад, аз тарафи дигар, ба нархҳои он, музди меҳнат, маҳсулноки ва қобилияти харидорӣ таъсири манфӣ мерасонад. баробарии аҳоли;

— агар ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи молҳои тиҷоратӣ баланд бошад, пас дар мамлакат барои дар сатҳи баланд нигоҳ доштани нархи нисбии молҳои савдо бо мақсади диверсификатсияи истехсолот ҳавасманд карда шавад. Мутаносибан, паст будани қурби воқеии асъор метавонад истехсоли молҳои савдоро дастгирӣ намояд;

— бо мақсади пешгирии оқибатҳои манфии болоравии қурби сомонӣ танзимгари миллӣ, яъне, Бонки миллии Тоҷикистон, ки баҳодиҳии REER-ро баҳо медиҳад, метавонад барои кам кардани таъсири он ба бахшҳои иқтисодӣ чораҳо андешад;

— натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур минбаъд барои сенарияи моделсозӣ барои муайян намудани таъсири тағйирёбии қурби асъор ба бахшҳои иқтисодӣ истифода мешаванд.

Бо вучуди ин, дар байни иқтисоддонҳои монетарӣ ихтилофҳои зиёд вучуд доранд, ки дар тамоюли кунунии миёнамуҳлати сиёсати пулию қарзӣ, қурби асъор ҳамчунон воситаи асосии канали интиқоли ин сиёсат ба ҳисоб меравад. Тибқи таҳлилҳои эконометрикӣ маълум гашт, ки пастшавии қурби асъори миллӣ на ин ки зарар, балки ба рушди иқтисодӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Дар ҳолати ба лапишҳои пасту баланди аз ҳад зиёд ин ба фаъолияти аҳоли ва дар натиҷа ба иқтисодиёти кишвар хатар эҷод мекунад.

АДАБИЁТ

1. Anning Lucy, Riti Joshua Sunday and Yapatake Kosselle Thales Pacific (2015). “Exchange Rate and Trade Balance in Ghana- Testing the Validity of the Marshall Lerner Condition”. International Journal of Development and Emerging Economics. Vol.3, No.2, June 2015, pp.38- 52.
2. Lerner, A. (1944), The economics of control, NewYork: Macmillan/Lerner, A. (1944), The economics of control, NewYork: Macmillan, Marshall, A. (1923), Money, Credit and Commerce, London: Macmillan and Co.
3. Ашуров М.Н., Мух синова П.А., Шарипова Д.М. Торгово-экономические отношения Таджикистана со странами СНГ// Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2021. Т. 59. № 4. С. 93-98.
4. Бланшар О. Макроэкономика: учебник - 3-е изд./пер. с англ.; под науч. ред. Л.Л. Любимова. - М.: ВШЭ, 2015. - С.653.
5. Гафуров П.Д., Турахонзода Ш.Н. Теоретические и эмпирические аспекты взаимосвязи и взаимовлияния валютного курса и ВВП// Финансово-экономический вестник. 2020. № 1 (21). С. 69-77.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2020. – № 55.
7. Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз “29” сентябри соли 2005, №269 Дар бораи тасдиқ намудани Дастурамал «Дар бораи тартиби ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудан ва аз Ҷумҳурии Тоҷикистон баровардани асъори нақди хоричӣ ва қоғазҳои қиматноки бо асъори хоричӣ ифодаёфта».
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017/ www.president.tj/node/16771 (санаи мурочиат ба сомона:19.02.2021).
9. Соҳибов Ф.Х., Хушмухаммадзода З. Вклад гидроэнергетики в развитие экономики Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 6. С. 152-155.
10. Таможенный кодекс Таможенного союза [электронный ресурс]. URL: <http://customsunion.ru/subview/82/> (дата обращения: 19.02.2021).
11. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдор дар самти муковимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом”, аз 12 декабри соли 2017, №006.
12. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи миллии муковимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом барои солҳои 2018-2025” аз 5 марти соли 2018, №1033.
13. Фармоиши Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани Нақшаи чорабиниҳо доир ба амалишавии Консепсияи миллии муковимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом барои солҳои 2018 - 2025 аз 23.04.2018 с, №69-ф.
14. Ҳисоботи солонаи Вазорати Рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2023
15. Шаҳриёри Н., Парвиз Ф., Парвиз Х. “The Nominal and Real Effective Exchange Rate Development in Tajikistan”, Паёми Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти ҶТ, № 2(61), 2018.

НАЗОРАТИ ГУМРУКИИ АСЪОР ВА ТАЪСИРИ ОН БА ВАЪЗИ ТАМОЮЛИ ВОРИДОТУ СОДИРОТИ МАМЛАКАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаҳои иқтисодию ҳуқуқии танзиму назорати гумрукии асъор ва таъсири он ба ваъзи содироти воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудаанд. Рушди иқтисодиётро бе гардиши асъор ва истифодаи дурусти он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро арзиши тамоми молҳо ва намуди фаъолият бо пул баҳо дода мешавад. Чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити имрӯза мавҷуд будани хахираҳои тиллоиву асъори хориҷӣ яке аз нишонаҳои давлатдорӣ мебошад. Аз ин ҳисоб вазифаҳои муҳими сиёсати молиявии давлатҳо устувор нигоҳ доштани қурби асъори миллӣ мебошад. Устувории қурби асъори миллӣ заминаҳои пойдори молиявии иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини талабот бо пули барои муомилот зарурбада пешбинӣ шудааст, то ин ки баробарии мубодилавӣ дар иқтисодиёти мамлакат риоя гардад. Муаллифон барои бехтар намудани ин самт якҷанд пешниҳод намудаанд, ки ба назар гирифтани онҳо муфид мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: назорати асъор, низоми пулӣ, ҳаҷми пул ва асъор, сарватҳои асъорӣ, устувории қурби асъор.

ТАМОЖЕННЫЙ ВАЛЮТНЫЙ КОНТРОЛЬ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СОСТОЯНИЕ ТЕНДЕНЦИИ ИМПОРТА И ЭКСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторы проанализировали экономико-правовые вопросы валютного регулирования и таможенного контроля и их влияние на экспортно-импортную ситуацию Республики Таджикистан. Невозможно представить развитие экономики без денежного обращения и правильного его использования. Можно отметить, что в современных условиях национальная валюта это один из признаков государственности и одна из важных задач финансовой политики государств является поддержание стабильности национальной валюты. Стабильность курса национальной валюты является важным условием устойчивого развития и стабильности финансовой базой национальной экономики. Денежно-кредитная политика Республики Таджикистан предусматривает денежную массу, необходимую для обращения, чтобы поддерживать равенство обмена в экономике страны. Авторы внесли ряд предложений по улучшению деятельности в данной области.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: валютный контроль, денежная система, объем денег и валюты, валютные активы, курсовая устойчивость.

CUSTOMS CONTROL OF CURRENCY AND ITS EFFECT ON THE STATUS OF IMPORT AND EXPORT TRENDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors have analyzed the economic and legal issues of currency regulation and customs control and its impact on the export and import situation of the Republic of Tajikistan. It is impossible to imagine the development of the economy without currency circulation and its proper use. It can be noted that in modern conditions the national currency is one of the signs of statehood and one of the important tasks of the financial policy of states is to maintain the stability of the national currency. The stability of the national currency is an important condition for sustainable development and stability of the financial base of the national economy. Monetary policy of the Republic of Tajikistan provides for the money supply necessary for circulation in order to maintain equality of exchange in the country's economy. The authors made a number of suggestions for improving activities in this area.

KEYWORDS: currency control, monetary system, volume of money and currency, foreign exchange assets, exchange rate stability.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҳикматов Сафаралӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935-05-55-99. E-mail: ilm-tj@mail.ru

Раҳматуллоева Шукрона Хуршедовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 008335757. E-mail: Shukrona.07@icloud.com

Сведения об авторах: *Хикматов Сафарали* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935-05-55-99. E-mail: ilm-tj@mail.ru

Раҳматуллоева Шукрона Хуршедовна - Таджикский национальный университет, магистрант финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 008335757. E-mail: Shukrona.07@icloud.com

Information about the authors: *Hikmatov Safarali* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Activity. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 935-05-55-99. E-mail: ilm-tj@mail.ru

Rahmatulloeva Shukrona Khurshedovna - Tajik National University, master's student of Faculty of Finance and Economy. **Address:** 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 008335757. E-mail: Shukrona.07@icloud.com

УСУЛҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ: ҶАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ

*Султонбиш Р., Марофи А.В.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар натиҷаи омӯзиш ва баррасии масоили рушди фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин зарурати ташкили чорабиниҳои давлатии ҳавасмандгардонии он маълум мегардад, ки матлаби мавриди зикр дар тамоми сохторҳои иқтисодӣ нақши калидиро касб намудааст. Айни замон бо итминони комил ёдовар шудан мумкин аст, ки тамоми ниҳодҳои иқтисодию иҷтимоӣ бо назардошти мавҷудияти талабот ба рушди рақобатпазирӣ ва мавқеъгирии бозорӣ ба ин ё он намуди сармоягузориҳо ниёз доранд. Мутобиқи сарчашмаҳои илмӣ ва мушоҳидаҳои касбии соҳавӣ ва амалӣ маълум карда мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар давлатҳои бо ҳам монанд, албатта аз нигоҳи сохтори хоҷагидорӣ ва дараҷаи рушди иқтисоди миллӣ ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷию дохилӣ, ҳамзамон таҳия ва барои истифода ҷалб намудани фишангҳои ҳавасмандгардонии онҳо ниёз дорад. Масъалаи мубрамияти ҷалби сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақим дар асарҳои олимони, барнома ва концепсияҳои соҳавӣ гуногун асоснок карда шудааст. Баъзан муаллифон ва коршиносон афзалияти асосии ҷалби сармояро ба соҳаи саноат, баъзан ба соҳаи комплекси агросаноатӣ, соҳаи маориф, тандурустӣ ва ғайра муҳим арзёбӣ намудаанд.

Байни олимони дохилӣ ва хориҷӣ роҷеъ ба моҳият ва истифодаи оқилонаи сарчашмаҳои сармоягузорӣ низ андешаҳо ва хулосаҳои илмӣ хело зиёд вучуд доранд. Лозим ба ёдоварист, ки сиёсати инвеститсионӣ байни давлатҳо бо назардошти бисёр ҷузъиётҳо аз ҳам фарқ мекунад, аммо умумияти асосии онҳо бо он алоқаманд дониста мешавад, ки фаъолияти сармоягузориро асоси пешрафти иқтисодӣ миллӣ ва заминаи муҳимми таъмини рақобатпазирии иқтисодиёт ва қаноатмандии аҳоли бо мол ва хизматрасониҳои зарурӣ медонанд.

Дар робита ба масъалаи мазкур Ҷамроев М.И. қайд намудааст, ки «Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт ин сармоягузориҳои дохилӣ ё хориҷӣ мебошад. Барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти кишвар ва зиндагии аҳоли сармояи дохилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур аст. Аз рӯйи назария сармоягузорӣ ин маҷмуи манбаъҳои иқтисодиёт, ки ба такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шудаанд. Ҷараёни ҷалбнамоеи сармоягузориҳои хориҷӣ барои баромадан аз буҳрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур мебошад» [11, 114с.].

Муаллиф бо таваҷҷуҳ ба зарурати фавран суръат бахшидан ба ҷараёнҳои иқтисодӣ ва қувваҳои истеҳсоли сармоягузориро лақамативи асосӣ интиҳоб ва тасдиқ намуда, дар ин радиф афзалияти бештарро мутааллиқ ба сарчашмаҳои хориҷӣ додааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар амал ягон давлате нест, ки аз сармоягузориҳои хориҷӣ истифода набарад, ҳатто он давлатҳои пешқадам, ки дар истеҳсоли қисми зиёди маҳсулоти ҷаҳонӣ комёб шудаанд. Давлатҳое, ки ба сармоягузориҳои хориҷӣ эҳтиёҷот доранд, яъне дар онҳо норасоии сармоя дида мешавад, ки инро исбот кардан шарт нест. Мувофиқи назарияи иқтисодчиён сармоя худ ин, маҷмуи воситаҳои молиявиеро дар назар дорад, ки дар ҷараёни истеҳсолот арзишашон меафзояд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки сармоя яке аз омилҳои асосии истеҳсолот ва имконияти бозсозӣ суръат бахшидани гардиши молу хизматрасониҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, сармоя ҳамчун омилҳои истеҳсолот дар шаклҳои гуногун содир карда шуда, вобаста ба нишондиҳандаҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешавад. Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз омилҳои пешбарандаи рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт авлавият дорад, зеро онҳо ба рушди иқтисодӣ, такмили технология ва такмили ихтисоси кормандон мусоидат мекунад.

Муаллиф Ҳамроев М.И. илова бар гуфтаҳои боло қайд намудааст, ки «Сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҳар як мамлакат нақши хеле муҳимро мебозад, зеро бе онҳо ҳалли ягон проблемаи иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин проблемаҳои таъмини амнияти давлат имконнопазир аст. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки сармоягузорӣ ҳамеша барои фаъолияти оянда кор мекунад ва чун қоида, барои ноил шудан ба натиҷаи мусбати пешбинишуда дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти инсон равона карда шудааст» [11, 115с.]. Тибқи нуқтаи назари муаллифи мазкур сармоягузорӣ воситаи муҳимми на танҳо рушди қувваҳои истеҳсолӣ ва мавриди истифода қарор додани тамоми имкониятҳои хусусияти захиравидошта аст, балки ин муҳимтарин механизми идоракунии талаботи инсон ва таъмини амнияти иҷтимоии ҳар як давлат ба шумор меравад.

Дар мавриди сармояталабӣ ва афзалиятҳои ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёти ҷумҳурӣ Султанзода И.М. андешаҳои худро иброз доштааст, ки чунин мебошанд: «Омӯзиши маъалаи таҳқиқшаванда муайян менамояд, ки якҷояшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи хоҷагии ҷаҳонӣ ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ зич алоқаманд мебошад. Дар ин миён ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисоди Тоҷикистон нисбат ба талабот дақиқан кам ба назар мерасад. Сабаби он пеш аз ҳама дар мавҷуд набудани сиёсати пай дар пайи дарозмуҳлати давлат дар самти танзими сармоягузори хориҷӣ мебошад. Воридоти сармояи хориҷӣ самаранокии рушди иқтисодиро ҳавасманд гардонидани, устувории сиёсӣ иҷтимоиро таъмин менамояд» [9, 75с.]. Муаллиф дар мавриди пайгирии масоили алоқаманд ба ҷанбаҳои мусбии сармоягузорӣ бисёр андешаҳои ҷолибро пешниҳод намудааст. Дар баробари муҳимияти тактикую стратегии фаъолияти сармоягузорӣ, вобаста ба ҷалб ва истифодаи оқилонаи он нуқтаҳои судманд пешниҳод намуда, хусусан қайд намудааст, ки дар сабаби ҷалб ва истифодаи оқилонаи сармоя масъалаи муҳим таъмини шароити муҳим аз ҷониби давлат ба шумор меравад. Ҷалби бомуваффақона ва татбиқи босамари сармоягузориҳои хориҷӣ танҳо бо роҳи фазои мусоид ва устувори сармоягузорӣ имконпазир буда, ҷузъҳои муҳимми он устувории сиёсӣ, шароитҳои мусоид барои рушди иқтисодӣ, инчунин қонунгузорӣ, ки манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятиро ба ҳисоб гирифтаанд, мебошад [9, 76с.].

Султанзода И.М. дар мавриди таҳлили низоми иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва баррасии соҳаҳои асосии пешбарандаи иқтисодиёти кишвар ва таъминкунандаи амнияти иҷтимоии кишвар барои баровардани ҳулосаҳои муфид комёб шудааст, ки овардааст: «Бояд қайд кард, ки сармоягузори хориҷӣ сабаби рушди иқтисодиёт мегардад ва ба сармоягузори дохилӣ таъсири калон мерасонад, ҳамчунин ба қавитар гардонидани робитаҳо байни бозори дохиливу байналмилалӣ мусоидат менамояд. Сармоягузори хориҷӣ бояд ҳамеша аз лоиҳаҳои сармоягузорӣ бохабар бошанд, ки боиси пешрафти фаъолияти онҳо мегардад. Дар ҳолатҳои мавҷуд будани лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва бехабар будани сармоягузори, Тоҷикистон маблағҳои калонро аз даст медиҳад. Танҳо дар ҳамин ҳолат фаъолияти маблағгузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ривоч ёфта, сабаби баландгардии иқтисодиёти ҷумҳурӣ мегардад» [8, 439с.]. Тибқи назаромӯзӣ ва қиёси илмии андешаҳои иброддоштаи муаллифи болозикр маълум карда мешавад, ки масъалаи муҳим дар ин самт ташкили шароити мусоиди сармоягузорӣ ва ба кор бурдани механизми гуногуни ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби сармоягузори ба соҳаҳои афзалиятноки кишвар ба шумор меравад.

Ҳангоми мавриди назар қарор додани масоили аҳамият ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар таҷрибаи давлатҳои пешқадами ҷаҳон, маълум мегардад, ки сиёсати сармоягузорӣ ва тарзу воситаҳои ҳавасмандгардонии раванди мазкур гуногун буда, аз ҳам фарқ мекунанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди неруҳои рақобатӣ объекти сармоягузориро комилан тағйир додааст. Тибқи Гузориши ҷаҳонии сармоягузорӣ дар соли 2024 ҷомеаи ҷаҳониро объектҳо ба сармоягузорӣ ҷалб намудаанд, ки хусусияти стратегӣ доранд. Дар сурати дуруст ба роҳ монда натавонистани фаъолияти сармоягузорӣ, эҳтимоли калони сар задани мушкилоти глобалии иқлим ва рушди инсон ба вучуд меояд.

Дар мавриди таваҷҷуҳ ба сохтор ва равандҳои фаъолияти сармоягузори сатҳи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки мушкилот хело бисёр ва таркиби онҳо мураккаб мебошад. Дар

шароити ҷаҳон айнаи замон масъалаи муҳим ин шинохта тавонистани соҳаҳои калидии ба сармоягузорӣ ниёздошта ба шумор меравад. Тибқии гузориш, ки аз ҷониби коршиносони Созмони Милали Муттаҳид, таҳлилгарони Бунёди Росконгресс шакли фишурдаи тақсимои фонди сармоягузорӣ ва соҳаҳои калидии хоҷагии ҷаҳон дар соли 2023-2024 таҳия ва пешниҳод шудааст. Дар таҳқиқоти мазкур қайд шудааст, ки «Муҳити ҷаҳонии сармоягузори байналмилалӣ дар соли 2024 душвор боқӣ мемонад, аммо бо вучуди ин, имкони ҳаракат ба сӯйи рушди муътадил вучуд дорад». Тибқи хулосаи коршиносон дар фаъолияти сармоягузорӣ мушкилоти асосӣ ин танҳо кам ё кифоя набудани ҳаҷми сармоягузорӣ набуда, талафоти он, истифодаи ғаразноки он ва инчунин ба соҳаҳо ва давлатҳои афзалиятдошта равона карнда натавонистани он ба шумор меравад, ки ҳанӯз ин масъала дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳали худро пайдо накардааст.

Тибқи таҳлилҳои коршиносони Бунёди Росконгресс сармоягузори мустақими ҷаҳонии хориҷӣ дар соли 2023 каме коҳиш ёфтааст, ки ин нишондод 2%-и ҳаҷми умумии сармоягузори ташкил медиҳад. Фоизи мавриди назар баробар ба 1,3 триллион доллар мебошад. Ба истиснои таъсири кишварҳои миёнарав, ҷараёнҳои ҷаҳонии мустақими сармоягузориҳои хориҷӣ нисбат ба соли 2022 беш аз 10% камтар буд. Муҳити ҷаҳонӣ барои сармоягузори байналмилалӣ дар соли 2024 душвор боқӣ мондааст.

Дурнамои бад шудани рушд, тамоюлҳои вайроншавии иқтисодӣ, танишҳои тичоратӣ ва геополитикӣ, сиёсати саноатӣ ва диверсификатсияи занҷири таъминот шакли сармоягузори мустақими хориҷиро тағйир дода, баъзе ширкатҳои фаромиллиро дар мавриди тавсеаи хориҷа эҳтиёткор мекунанд ва пурмасъул мекунад. Вобаста ба хулосаҳои коршиносон масъалаи мазкур дар соли 2025 ҳали худро пайдо мекунад. Яъне, сатҳи ғоидаи байналмилалӣ тамоюли рушдбандаро касб намудааст, шароити маблағгузорӣ ва муҳити фаъолияти сармоягузорӣ бо кӯшиши давлатҳои ҷаҳон зина ба зина беҳтар гардида, ҳамзамон афзоиши дархостҳо барои лоиҳаҳои нав дар соли 2024-2025 ба воридоти сармоягузори мустақими хориҷӣ ба натиҷаи мусбат доштани фаъолияти сармоягузори сатҳи ҷаҳонӣ замина мегузорад. Мутобиқи ояндабинии коршиносони созмонҳои байналмилалӣ афзоиши муътадили фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла зина ба зина зиёд шудани он дар давоми солҳои мавриди назар имконпазир аст.

Маълум аст, ки сармоягузори байналмилалии лоиҳаҳо ва харидҳои фаромарзии онҳо дар соли 2023 махсусан заиф буданд. Ҳамгирой ва харид, ки асосан ба сармоягузори мустақими хориҷӣ дар кишварҳои пешрафта таъсир мерасонанд, аз ҷиҳати арзиш 46% коҳиш ёфт. Маблағгузори лоиҳаҳо, ки барои сармоягузори инфрасохтор муҳиманд, 26% коҳиш ёфт, омадааст дар фишурдаи ҳисоботи вазияти сармоягузори байналмилалӣ. Сабабҳои аслии пастшавии ин раванди фаъолияти иқтисодӣ аслан бо номуайянии сармоягузори, ноустуворӣ дар бозорҳои молиявӣ ва дар сурати муттаҳидшавӣ ва ҳамроҳшавӣ, афзоиши назорати танзимкунанда алоқаманд дониста мешавад. Аниқтараш лоиҳаҳои қаблии сармоягузори ҷаҳонӣ боиси зиёдшавии сармоягузори на ҷаҳонӣ, балки минтақавию байналмилалӣ гардида, дар натиҷаи фаъолияти муштарак мушкилоти иқтисодию иҷтимоии як ё янчанд давлатро ҳалу фасл мекунанд.

Вазъияти боиси умед ба рушди бозори сармоягузорӣ дар шароити ҷаҳон он аст, ки тибқи нақшаҳои оянданигарӣ барои панҷ соли оянда шумораи лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ зиёд эълон шудааст. Эълони лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ дар ин замина намунаи мусбӣ гардид. Шумораи лоиҳаҳо 2% афзоиш ёфт, ки афзоиши он дар истехсолот мутамарказ шуда, тамоюли даҳсолаи коҳиши тадриҷии бахшро шикаст. Илова бар ин, афзоиш асосан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ қайд карда шуд, ки дар онҳо шумораи лоиҳаҳо 15% зиёд шудааст. Дар кишварҳои пешрафта шумораи эълонҳои нави лоиҳа 6% кам шудааст. Дар кишварҳои пешрафта, тамоюлҳои соли 2023 низ аз муомилоти молиявии ширкатҳои трансмиллӣ, ки қисман аз чораҳои қорӣ кардани андозҳои ҳадди ақал барои бузургтарини онҳо ба вучуд омадаанд, таъсири ҷиддӣ доштанд. Воридоти сармоягузори мустақими хориҷӣ ба Аврупо аз 106 миллиард доллари манфӣ дар соли 2022 ба далели бесуботӣ дар кишварҳои миёнарав ба 16 миллиард доллари мусбат расид. Воридот ба кишварҳои боқимондаи Аврупо 14% коҳиш ёфт. Дараҷаи воридшавии сармоягузорӣ ба дигар кишварҳои пешрафта низ дар як

сатҳ монд. Воридоти сармоягузори мустақими хоричӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ 7% коҳиш ёфта, 867 миллиард долларро ташкил дод, ки асосан аз ҳисоби 8% коҳиш ёфтани кишварҳои дар ҳоли рушд дар Осиё мебошад.

Тамоюлҳои саноат коҳиши сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва иқтисоди рақамиро нишон доданд. Дар соли 2023 сармоягузори байналмилалӣ ба бахшҳои, ки барои ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ алоқаманданд, коҳиш ёфт.

Дар робита ба тадбирҳои сиёсати сармоягузорӣ, шумораи чунин тадбирҳои дар соли 2023 қабулшуда нисбат ба соли 2022, 25% камтар буд, аммо ҳамон ба ҳисоби миёна панҷсола мувофиқат мекунад. Аксарияти тадбирҳо 72% барои сармоягузори мусоид буданд. Таносуби умумии байни тадбирҳои мусоид (либерализатсия, ҳавасмандгардонӣ, соддагардонии расмӣ) ва тадбирҳои камтар мусоид (маҳдудиятҳои вурӯд ва фаъолият) бетағйир мондаанд. Кишварҳои рӯ ба тараққӣ одатан сармоягузори ҳавасманд мекунад, дар ҳоле ки кишварҳои пешрафта бештар маҳдуд мекунад. Ҳамин тариқ, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ 86% тадбирҳои андешидашуда барои сармоягузори мусоид буданд ва дар кишварҳои пешрафта 57% тадбирҳои камтар мусоид буданд. Аксари онҳо ба маҳдудиятҳои марбут ба масъалаҳои амнияти милли дахл доштанд.

Дар соли 2023 арзиши маҳсулоти сармоягузори устувор, аз ҷумла вомбаргҳо ва фондҳо, 20% афзоиш ёфта, беш аз 7 триллион долларро ташкил медиҳад. Аммо то андозае ин афзоиш аз ҳисоби ҳаҷми умумии эмиссияҳо ва афзоиши арзиши дороиҳо вобаста буд. Вомбаргҳои устувор афзоиши ночиз нишон доданд. Фондҳои устувор бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуданд. Бо вучуди афзоиши идомаи шумори маблағҳо ва арзиши дороиҳо, воридоти соф аз 161 миллиард доллар дар соли 2022 то 63 миллиард доллар дар соли 2023 коҳиш ёфт. Дар Аврупо, маблағҳо суръати афзоишро аз даст доданд ва дар Иёлоти Муттаҳида онҳо ба хоричшавии назарраси соф дучор шуданд, ки аз нишондиҳандаҳои бозори сахҳомӣ дар маҷмуъ зиёдтар мебошанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои асосии иқтисодии сатҳи ҷаҳонӣ, ин сабзшӯӣ (гринвошинг – англ. Greenwashing) ба шумор меравад. Масъалаи мазкур дар бозори сармоягузори ҷаҳони имрӯз ба устувори фондҳои сармоягузорӣ мушкилоти муҳимтаринро ба бор овард. Вазъияти мавриди назар муайян мекунад, ки талошҳои минбаъдаи системавӣ барои мубориза бо сабзшӯӣ, аз ҷумла стандартҳои дақиқ муайяншудаи маҳсулот, ифшои устувори бардавом, аудитҳои беруна ва рейтингҳои тарафи сеюм заруранд. Ҳукуматҳои ҳам кишварҳои пешрафта ва ҳам дар ҳоли рушд ташаққул ва инкишофи сиёсати устувори молияро суръат мебахшанд. Дар соли 2023, 35 кишваре, ки аз ҷониби СММ таҳти назорат қарор гирифта, бозорҳои бузургтарини молиявии ҷаҳонро фаро мегиранд, 94 сиёсат ва ташаббуси навро ҷорӣ карданд, ки дар муқоиса бо соли 2022 тахминан 63 адад зиёд шудаанд. Тадбирҳои сиёсат асосан ба қоидаҳои ифшо, стратегияҳои нави милли, ҷаҳорчӯба ва дастурамалҳо ва талабот ба бахшҳо ва маҳсулотҳои мушаххас (молиявӣ) дахл доранд. Кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар таҳияи сиёсати устувори молия ҳарчи бештар фаъол мешаванд. Мушаххас шудааст, ки стандартҳои байналмилалӣ барои ин соҳа таъсири ҷиддие хоҳанд дошт.

Масъалаи дигари фаъолияти сармоягузори бозори молия ҷаҳонӣ ин рақамикунонии иқтисодии тамоми кишварҳои сайёра ба шумор меравад, ки ин масъала ба сифати яке аз воситаҳои асосии соддагардонии расмӣ низоми хоҷагидорӣ ва сармоягузори хоҷагии ҷаҳон ба шумор меравад.

Пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ҳам барои рушди бахши хусусӣ ва ҳам барои ҷалби сармояи мустақими хоричӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба масъалаи марказӣ табдил ёфтааст. Осон кардани роҳандозӣ ва пешбурди тичорат на танҳо ҷалби сармоягузори хоричӣ, балки фазои соҳибкорӣ барои фирмаҳои маҳаллӣ бештар гардида, ба расмиятсозӣ ва рушди корхонаҳои хурду миёна мусоидат мекунад. Кӯшишҳои мусоидат ба пешниҳоди иттилоот, қоидаву муқаррароти шаффоф ва расмиёти соддакардашудаи маъмурӣ таъя мекунад, ки рақамисозӣ дар татбиқи самараноки онҳо нақши марказӣ мебошад. Аз ин рӯ, соддагардонии пешбурди тичорат ва сармоягузорӣ боиси пайдоиши як

қатор ташаббусҳои идоракунии рақамӣ, аз ҷумла порталҳои иттилоотӣ ва тирезаҳои электронии ягона гардид. Дар натиҷаи пайгирии масъалаи сармоягузорӣ бо тавачҷуҳ ба истифодаи сарчашмаҳои дохилию хориҷӣ маълум карда шуд, ки айни замон ба сифати мушкilotи асосии ин бахши фаъолият ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи роҳу воситаҳои рушди он ба шумор меравад. Вобаста ба ин дар доираи таҳқиқоти мазкур маҷмуи роҳу усулҳои пешниҳод карда мешавад, ки дар рушди минбаъдаи раванди ҷалби сармоягузориҳо ва истифодаи оқилонаи ин захираҳо заминаи мусоидро фароҳам месозад.

Дар амалияи ҳавасмандгардонии сармояи хориҷӣ дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ воситаҳои молиявӣ баргарӣ доранд, дар ҳоле ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли гузариш дорои имтиёзҳои фискалӣ ва андозӣ мебошанд. Бештари вақт бочҳои гумрукии имтиёзнok барои таҷҳизоти истехсолии воридотӣ истифода мешаванд (ки дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ аз сабаби паст будани меъёри боч ба аксари намудҳои таҷҳизоти саноатӣ чораи бесамар аст), кам кардани меъёри андоз аз даромади корхонаҳо ва додани рухсатиҳои андоз.

Дар мавриди ин ёдовар шудан мумкин аст, ки нақши асосиро дар самти коркард, пешниҳод ва мавриди амал қарор додани чорабиниҳои ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ ба иқтисодиётро давлат бозида метавонад. Вобаста ба ин, тибқи мушоҳидаҳои мо чунин иқдомҳои давлатӣ метавонанд дар ҳавасмандгардонии сармоягузори мустақим заминаи устувор гузоранд:

1. *Коркард, пешниҳод ва таъмини раванди амалиявии оқилонаи кафолати давлатии сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ.* Кафолатҳо метавонанд ҳам аз ҷониби кишвари худ ва ҳам кишвари қабулкунанда дода шаванд. Тибқи қонунгузори бисёр кишварҳо, сармоягузороне, ки мехоҳанд сармояи худро дар хориҷа ҷойгир кунанд, метавонанд аз давлати худ ё хориҷӣ аз кафолати сармоягузорӣ баҳрабардорӣ намоянд. Ҳукуматҳои, ки ба ҳавасмандгардонии содироти сармоя манфиатдор мебошанд, метавонанд ба корпоратсияҳои миллӣ кафолати баргардонидани ҳама ё як қисми сармояи гузошташударо аз манбаъҳои давлатӣ дар ҳолати милликунонӣ, офатҳои табиӣ, имконнопазирии интиқоли фоида ва ғайра таъмин намоянд. Кафолатҳои сармоягузорӣ, инчунин, дар созишномаҳои дучониба ва минтақавӣ оид ба хифзи сармоягузорӣ, ки байни аксари кишварҳои ҷаҳон ба имзо расидаанд, мавҷуданд.

2. *Ташкил ва татбиқи низоми устувори суғурта.* Суғуртаи фаъолияти сармоягузорӣ шакли мушаххаси суғурта буда, онро ҳам муассисаҳои хусусӣ ва ҳам ҳукумати пешниҳод карда метавонанд. Маънои суғурта барои сармоягузори мустақим, ҷиҳати харидани суғурта аз хавфҳои дар суғурта пешбинишуда иборат аст, ки одатан то 1% маблағи сармоягузори ташкил медиҳад. Дар сурати рух додани ҳодисаи суғуртавӣ, ки дар шартномаи суғурта пешбинӣ шудааст, ташкилоти суғуртавӣ уҳдадор аст ба сармоягузори бевосита ҷуброни зарар пешниҳод намояд. Агентҳои миллӣ ва ширкатҳои суғурта танҳо сармоягузори мустақими худро суғурта мекунанд. Дар Иёлоти Муттаҳида суғуртаи сармоягузори хусусиро Корпоратсияи давлатии сармоягузорӣ ва кафолати суғурта (OPIC) пешниҳод мекунад.

3. *Танзими пайваста ба идоракунии оқилонаи равандҳои баҳсӣ ва ихтилофии фаъолияти сармоягузорӣ.* Баҳсҳои сармоягузори аз ҷиҳати назариявӣ дар асоси қонунгузори миллии кишвари қабулкунанда, қонунгузори миллии кишвари сармоягузори мустақим ё арбитражи байналмилалӣ ҳал кардан мумкин аст. Дар доираи кишварҳои узви Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) принсипи арбитражи байналмилалӣ, як навъ суди ҳақамӣ қабул шудааст, зеро дар аксари мавридҳо ҳалли баҳсҳо дар асоси қонунгузори кишвари қабулкунанда ва кишвари сармоягузори мустақим вучуд надорад ё баъзан мувофиқат карда наметавонанд.

4. *Ихтисор намудани андозситони дубора ва дигар сарбориҳои андозӣ.* Давлатҳои, ки корпоратсияҳои онҳо дар сармоягузори мустақими мутақобила фаъоланд, аксар вақт созишномаҳои андозбандии дукартарао имзо мекунанд, ки ба фоидаи корхонаҳои дорои сармоягузори хориҷӣ марбутанд. Агар корхона дар як қатор мамлакатҳо амал кунад, пас хавфе ба амал меояд, ки ҳукумати ҳар кадоми онҳо аз фоидаи худ андози даромади миллии

худро гирифтаг мехоҳад. Корпоратсия дар кишвари қабулкунанда танҳо ҳамон қисми андозеро, ки дар кишвари худ напардохтааст, мепардозад. Агар ин масъала ва дигар ҳолатҳои андозситонӣ аз сармоягузoron таҷдиди назар карда шавад, ҳавамандагрдонии фаъолияти сармоягузориро ба миён меорад.

5. *Дастгирӣ ва пешниҳоди машварати маъмурию дипломатӣ дар раванди татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ.* Сармоягузoron мустақим одатан таҳти ҳимоя ва машварати пайваста аз ҷониби мақомоти давлатии кишвари худ қарор мегиранд. Ҳукумат бо кишварҳои хориҷӣ барои фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузoronи миллӣ дар хориҷа гуфтушунид мекунад. Намояндагони тичорати байналхалқӣ даъват карда мешаванд, ки ба ҳайатҳои вакилони байналхалқӣ, ки барои муҳокимаи масъалаҳои иқтисодӣ ба хориҷа сафар мекунанд. Аксар вақт мақомоти рушди давлатӣ ва савдо сафарҳои махсуси сармоягузориро ташкил мекунанд, ки ҳадафи асосии онҳо шинос намудани сармоягузoronи ватанӣ бо имкониятҳои эҳтимолии сармоягузории мустақим дар кишварҳои қабулкунанда мебошад.

Дар мавриди пайгирии масъалаи дарёфти роҳу воситаҳои ҳавасмандагрдонии сармоягузорӣ маълум мегардад, ки давлат ва созмонҳои байналмилалӣ иқдомҳои зиёд ва судмандеро руи қор овардаанд, ки татбиқи самараноки онҳо ба манфиати ҷонибҳо буда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Иброхимов, И. Р. Формирование условий трансформации сбережений в инвестиции в Республике Таджикистан [Текст] / И. Р. Иброхимов, Т. В. Никитина, Г. Ф. Фейгин // Финансы и бизнес. – Санкт-Петербург, 2017. – № 4. – С. 47-56.
2. Каримов М.И. Активизации государственной поддержки развития капитала здоровья в условиях глобализации. В книге: Тенденции развития научного сообщества в эпоху глобальных перемен. Уфа, 2023. С. 34-48.
3. Каримов М.И. Необходимость организации маркетинга в сфере здравоохранения. Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. 2013. №2/7(123). С. 91.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [Текст] Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. – Душанбе, 2016. – 86 с.
5. Саидмуродов, Ш.М. Зарурати ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Қургонтеппа ба номи Носири Хусрав, 2017. - № 1/1(43). - С. 124-129.
6. Сафаров А.А. Ҷабҳаҳои назариявии ташаккулёбии сармоягузорӣ ҳамчун омили рушди иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2018. - №11. - Душанбе, 2018. - С.26.
7. Сомаи расми «Росконгресс»: Доклад о мировых инвестициях в 2024 году. Суроғаи электронӣ: <https://roscongress.org/materials/doklad-o-mirovykh-investitsiyakh-v-2024-godu/>
8. Султонзода И.М. Роҳҳои баланд бардоштани ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар рушди иқтисодиёт// Маҷаллаи илмӣ «Endless light in science», Соҳаи илм: иқтисодиёт ва тичорат. 2023, - С. 438. Суроғаи элетронӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/ro-oi-baland-bardoshtani-albi-sarmoyaguzori-oi-hori-yi-dar-rushdi-i-tisodiyot>
9. Султонзода, И.М. Арзёбии ҷалби сармоягузории хориҷӣ ва нақши он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон// И.М. Султонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ -№1. - Душанбе, 2019. - С. 76-80.
10. Хидиралиев, Р.З. Инвестиционная политика государства как основа функционирования инновационной экономики [Текст] / Р. З. Хидиралиев, Ф.Б. Бахромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 36-41.
11. Ҳамроев М.И. Нақши сармоягузориҳои хориҷӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ//Маҷаллаи илмӣ «Endless light in science», Соҳаи илм: иқтисодиёт ва тичорат. 2022, - С. 114. Суроғаи элетронӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/na-shi-sarmoyaguzori-oi-hori-dar-tamini-rushdi-i-tisodiyoti-mill>
12. Шарипов Ш.Р. Вопросы по улучшению инвестиционного климата в регионах Республики Таджикистан [Текст] / Экономика Таджикистана №2.2018. – Душанбе, 2018. – С. 22.

УСУЛҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ: ҶАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ

Муаллифон дар асоси истифодаи мақсадноки сарчашмаҳои илмию иттилоотӣ мафҳум, моҳият ва нақши инвеститсияҳои дохилию хориҷиро дар шароити иқтисоди миллӣ омӯхтаанд. Муаллифон хангоми таҳлил

байни сармоягузори мустақим ва ғайри мустақим, инчунин сармоягузориҳои дохилию хориҷи таҳлил анҷом дода, тасдиқ мекунад, ки чалб ва ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар афзалияти бештар доранд. Бо мақсади қорқард ва пешниҳоди тарзу восита ва усулҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ таҷрибаи давлатҳои пешқадами ҷаҳонро мавриди таҳлил қарор дода, баъзан суд ва зиёни ин равандро муайян кардаанд. Дар натиҷа, муаллифон тасдиқ мекунад, ки ба сифати муҳимтарин усулҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ омилҳои зерин баромад мекунад, ба монанди: қорқард, пешниҳод ва таъмини раванди амалишавии оқилонаи кафолати давлатии сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ; ташкил ва татбиқи низоми устувори суғурта; танзими пайваста ба идоракунии оқилонаи равандҳои баҳсӣ ва ихтилофии фаъолияти сармоягузорӣ; ихтисор намудани андозситонии дубора ва дигар сарборҳои андозӣ ва дастгирӣ ва пешниҳоди машварати маъмурию дипломатӣ дар раванди татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ.

КАЛИДВОЖАҲО: сармоягузорӣ, усулҳои ҳавасмандгардонӣ, иқтисодиёти миллий, андоз, дастгирии давлатӣ, танзими давлатӣ, рушди иқтисодиёт.

МЕТОДЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ: НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

На основе целенаправленного использования научных и информационных источников авторам изучены понятие, сущность и роль отечественных и иностранных инвестиций в условиях национальной экономики. В ходе анализа прямых и косвенных инвестиций, а также внутренних и иностранных инвестиций авторы подтверждают, что привлечение и стимулирование иностранных инвестиций является приоритетом в развитии экономики страны. С целью разработки и предложения путей, средств и методов стимулирования инвестиционной деятельности он анализировал опыт ведущих стран мира, выявлял преимущества и недостатки этого процесса. В результате авторы подтверждают, что важнейшими методами стимулирования инвестиционной деятельности являются следующие факторы: оформление, предложение и обеспечение процесса рациональной реализации государственных гарантий для отечественных и иностранных инвесторов; организация и внедрение устойчивой системы страхования; постоянное регулирование рационального управления спорными и конфликтными процессами инвестиционной деятельности; снижение реналогового и иного налогового бремени, а также поддержка и предоставление административных и дипломатических консультаций в процессе осуществления инвестиционной деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиции, методы стимулирования, национальная экономика, налог, государственная поддержка, государственное регулирование, экономическое развитие.

METHODS OF STIMULATING INVESTMENT ACTIVITIES IN THE NATIONAL ECONOMY: SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS

Based on the targeted use of scientific and information sources, the authors studied the concept, essence and role of domestic and foreign investment in the context of the national economy. In the course of the analysis of direct and indirect investment, as well as domestic and foreign investment, the authors confirm that attracting and stimulating foreign investment is a priority in the development of the country's economy. In order to develop and propose ways, means and methods of stimulating investment activity, he analyzed the experience of the leading countries of the world, identified the advantages and disadvantages of this process. As a result, the authors confirm that the most important methods of stimulating investment activity are the following factors: registration, proposal and provision of the process of rational implementation of state guarantees for domestic and foreign investors; organization and implementation of a sustainable insurance system; constant regulation of rational management of controversial and conflict processes of investment activity; reduction of retax and other tax burden, as well as support and provision of administrative and diplomatic consultations in the process of implementing investment activity.

KEYWORDS: investments, stimulation methods, national economy, tax, state support, state regulation, economic development.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Султонбии Раҳматзода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсент, мудири кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: raxmatzoda17@mail.ru. Телефон: **(+992) 881 086 608**.

Марофи Абдул Вали – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети иқтисод ва идора. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Султонбии Раҳматзода* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: raxmatzoda17@mail.ru. Телефон: **(+992) 881 086 608**.

Марофи Абдул Вали – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета экономики и управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Sultonbii Rakhmatzoda* – Tajik National University, c.e.s., Associate Professor, Head of the Department of State and Local Administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: raxmatzoda17@mail.ru. Телефон: **(+992) 881 086 608**.

Marofi Abdul Vali – Tajik National University, second-year master` student of the Faculty of Economics and Management.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҲУҚУҚ – ПРАВО

МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ МУФЛИСШАВИИ СОҲИБКОРИ ИНФИРОДӢ

Абдурахимзода А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз он, ки мафҳуми муфлисшавии соҳибкори инфиродиро таҳлил менамоем, зарур мешуморем, ки манои этимологии «муфлисшавӣ»-ро таҳлил намоем. Истилоҳи «муфлисшавӣ» аз решаи калимаи «муфлис» гирифта шудааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ин истилоҳ ба ду маъно истифода шудааст. Ба маънои якум муфлис - камбағал, фақир, бечиз, кашшоқ, он ки як пули сиёҳ ҳам надорад ва ба маънои дуюм он ки аз сармоя ва моли худ (*дар тиҷорат*) маҳрум шудааст, варшикаста. Истилоҳи муфлисшавӣ низ дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба ду маъно истифода шудааст. Ба маънои якум, муфлисшавӣ бенавошавӣ, кашшоқшавӣ ва ба маънои дуюм муфлисшавӣ - шикастхӯрда дар савдо, варшикаста шудан. Дар адабиётҳо истилоҳи «муфлисшавӣ»-ро ба ибораи «ғайри қобили пардохт» истифода менамоянд.

Мафҳуми муфлисшавӣ бошад, дар моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 25 июни соли 2003 дода шудааст. Тибқи муқаррароти ин модда «муфлисшавӣ – аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонун қарда натавонистани талаби кредиторон оид ба уҳдадорӣҳои пулӣ ва (ё) иҷро қарда натавонистани уҳдадорӣҳои ворид намудани пардохтҳои ҳатмӣ, ки аз ҷониби суд эътироф шудаанд ё қарздор қодир набуданаширо эълон намудааст» мебошад. Ин мафҳум ҳамчун мафҳуми расмӣ муфлисшавӣ аз ҷониби олимони зиёд дастгирӣ ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки муфлисшавиро вобаста ба ваъзҳои ҳуқуқии субъекти муфлисшуда ба ду намуди асосӣ ҷудо менамоянд:

1. Муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ;
2. Муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ.

Бояд қайд намуд, ки шахсони ҳуқуқи пеш аз ҳама субъекти ҳуқуқи граждани мебошанд. Ба андешаи аксари олимони асосӣ фаҳмиши муносири шахси ҳуқуқӣ дар Рими қадим ташаккул ёфта буд. Мафҳуми шахси ҳуқуқӣ дар моддаи 58 Кодекси маданияи ҚТ (минбаъд КМ ҚТ) дода шудааст, ки чунин мебошад: Ташкилоте шахси ҳуқуқӣ доништа мешавад, ки дар моликият, пешбурди хоҷагидорӣ ё идоракунии оперативии молу мулкро дошта, аз рӯи уҳдадорӣҳои худ бо ин молу мулк масъулият дорад, метавонад аз номи худ ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст оварда, татбиқ намояд, уҳдадорӣ гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад.

Чуноне ки қайд намудем дигар намуди субъектони муфлисшавӣ ин муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ мебошад, ки мафҳумашро дар боло ишора намудем.

Муайян намудани муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ дар сурати вучуд доштани ҳолатҳои муайян имконпазир аст, ки онро аломатҳои муфлисшавӣ меноманд. Дар м. 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» аломатҳои муфлисшавӣ чунин муқаррар қарда шудааст: шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва ҳамчунин шахсони ҳуқуқии хориҷӣ барои қонун намудани талабҳои кредиторон аз рӯи уҳдадорӣҳои пулӣ ва ҳамчунин иҷрои пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет аз ҳисоби амволи онҳо воридшаванда қодирнабуда ҳисобида мешаванд, агар чунин уҳдадорӣҳо аз тарафи онҳо дар давоми се моҳ аз лаҳзаи эътибор пайдо қарданашон иҷро қарда нашаванд ва агар маблағи умумии уҳдадорӣҳояшон аз арзиши амволи ба онҳо тааллуқдошта зиёд бошад. Дар адабиётҳо аломатҳои гуногуни муфлисшавиро муҳақиқон пешниҳод намудаанд, ки инҳо таҳлил менамоем.

Бояд қайд намуд, ки соҳибкорони инфиродӣ дар сурате муфлис эътироф қарда мешавад, ки агар уҳдадорӣҳои пулӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ пулиро дар муҳлати се моҳ аз лаҳзаи фаро расидани вақти иҷрои онҳо иҷро нақарда бошад ва агар маблағи уҳдадорӣҳо аз арзиши амволи бо ӯ тааллуқдошта зиёд бошад. Парванда оид ба муфлисшавӣ аз ҷониби суд метавонад дар

ҳолате оғоз карда шавад, ки агар талабот нисбат ба қарздорон – субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар маҷмуъ на камтар аз 500 (панҷсад) нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва нисбат ба субъектҳои соҳибкории калон 2000 (ду ҳазор) нишондиҳанда барои ҳисобҳои ташкил намояд.

Бинобар баррасӣ намудани масъалаи мазкур бояд асоси муфлисшавии қарздор, яъне маҳакҳои (меъёрҳои) ғайриқобили пардохтӣ (муфлисшавӣ)-и шахсони воқеӣ муайян карда шаванд.

Дар қонунгузории тореволюционӣ ду варианти ҷавоб ба ин савол вучуд дошт, аз ҷумла, Г.Ф.Шершеневич қайд менамояд, ки «барои мавҷудияти аз даст додани қобилияти пардохтӣ ва оғоз намудани муруфияи озмунӣ яке аз ду асосро бояд эътироф намуд:

1. норасоии амволӣ;
2. ғайриқобили пардохт будани қарздор.

Дар ҳолати яқум, имконияти бешубҳаи пурра қонеъ карда натавонистани ҳар як кредитор ва дар ҳолати дуҷум, эҳтимолияти пурра қонеъ карда натавонистани ҳамаи кредиторҳо ҷой дорад. Дар ҳолати яқум, факти муқарраркардашудаи аниқ ҷой дорад ва дар ҳолати дуҷум – эҳтимолияти тахминӣ». Ҳамин тариқ, олимони тарафдори чунин низоми муфлисшавие буданд, ки асоси онро на норасоии амволӣ, балки ғайриқобили пардохт будани қарздор ташкил меод.

Дар қонунгузории бархе аз кишварҳои хориҷӣ низ ҷиҳати муайян намудани аломатҳои муфлисшавӣ маҳаки адонашаванда будани қарз ба инобат гирифта мешавад. Татбиқи чунин маҳак дар амалия ба он оваранда мерасонад, ки баҳри оғоз намудани истеҳсолоти муфлисшавӣ кредиторҳо, бояд далелҳои пешниҳод намоянд, ки аз барзиёд будани уҳдадориҳои қарздор нисбат ба амволи ғаёлашон гувоҳӣ диҳанд.

Дар Олмон барои оғоз намудани истеҳсолоти муфлисшавӣ қонун талаби амволи кофиро дорад, ки барои рӯйпӯш намудани хароҷотҳои қори муфлисшавӣ басанда бошанд. Асоси умумии оғоз намудани чунин қорҳо ғайриқобили пардохт шудани субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Ба сифати маҳаки иловагӣ зиёд будани уҳдадориҳои қарздор аз арзиши амволӣ онҳо мебошад.

Мутобиқи қонунгузории муфлисшавӣ соҳибкорони инфиродӣ дар ҳолати аз даст додани қобилияти пардохт муфлис эътироф шуда, маҳаки адонашаванда танҳо нисбати шахрвандон татбиқ карда мешавад. Бояд қайд кард, ки қонун ба сифати яке аз аломатҳои муфлисшавӣ ҳаҷми минималии қарзи субъектро эътироф менамояд. Аз ҷумла, расмиёти муфлисшавӣ нисбат ба соҳибкорони инфиродӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ қарздор дар он ҳолате оғоз карда мешавад, ки агар талаботи кредиторҳо дар маҷмуъ миқдори бо қонунгузорӣ муқарраркардашударо ташкил дода бошад.

Сабти қонунии ҳаҷми минималии талаботҳои кредиторҳо чунин маъно дорад, ки ҳуқуқи кредиторҳо бинобар мавҷуд будани талаботҳои муайяншудаи минималӣ метавонанд ғимоя карда шаванд, ҳангоми вучуд надоштани онҳо механизми ғимояи ҳуқуқи кредиторҳо татбиқнашаванда аст. Ҳамзамон, ин чунин маъно надорад, ки ҳангоми татбиқ намудани расмиятҳои муфлисшавӣ ҳуқуқи кредиторҳое, ки ҳаҷми талаботи онҳо аз ҳаҷми талаботи минималии бо қонун муқарраргардида камтар бошад, ғимоя карда намешаванд.

Яқум, талаботи минималии кредиторҳо на бо назардошти ҳуқуқи кредитори алоҳида, балки аз ҳисоби маҷмуи талаботи кредиторҳо, ки ҳаҷми талаботи ҳар кадоми онҳо аз ҳаҷми минималии бо қонун муқарраргардида камтар мебошад, муқаррар карда мешавад.

Дуҷум, маҳдудияти бо Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» муқарраркардашудаи ҳаҷми минималии талаботҳо танҳо ба талаботҳои кредитори аризадиханда дахл доранд, ки барои оғоз намудани расмиятҳои муфлисшавӣ зарур мебошанд. Пас аз оғоз намудани механизми муфлисшавӣ, инчунин талаботи дигар кредиторҳое ба инобат гирифта мешаванд, ки ҳаҷми талаботи онҳо аз ҳаҷми минималии бо қонун муқарраргардида камтар мебошад.

Дар замони ҳозира муаммои муайян намудани ҳаҷми минималии талаботҳо ба вучуд омадааст, ки ҳам ба манфиати кредиторҳо ва ҳам ба манфиати қарздор мувофиқ бошад. Як қатор муаллифон тарафдори зиёд намудани он мебошанд. Аз он ҷумла, муҳаққиқон қайд менамоянд, ки ҳаҷми талаботҳо то 2-3 ҳазор ҳадди ақали музди қор зиёд карда шавад. Дигар гурӯҳи олимони зарурати бо қонун муқаррар намудани талаботҳоро зерин шубҳа гузошта, қайд мекунанд, ки чунин ҳолат дар амалия ва адабиётҳои ҳуқуқии Британияи Кабир қайҳо ҷой дошт

ва таҷрибаи онҳо баръакси гуфтаҳои боло мебошад. Ҳадди минимали ҳеч гоҳ ҳаҷми ҳақиқӣ ва доираи муфлисшавиро таҷассум карда наметавонад.

Ба фикри гурӯҳи дигари олимон, ҳаҷми минималии қарзе, ки ба сифати шартӣ асосии оғоз намудани муурофияи муфлисшавӣ дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст, пурра асоснок мебошад. Дар баробари ин, зарурати татбиқи тафриқавии муайян намудани ҳаҷми қарздориро вобаста ба ҳолати ҳуқуқӣ ва намуди субъекти фаъолияти соҳибкорӣ қайд менамоянд.

Ҳангоми муайян намудани нишонаҳои муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ ва ҳаҷми талаботҳои ҳар яке аз кредиторони соҳибкорони инфиродӣ аҳамияти хоса ба уҳдадорихои қарзии пулии он дода мешавад (қарзҳо барои моли тахвилшуда, кори иҷрокардашуда, хизмати расонидашуда, маблағҳои гирифтаи қарзӣ ва баргардониданашуда). Уҳдадорихои пулӣ намуди алоҳидаи уҳдадорихои ҳуқуқӣ-гражданӣ буда, хусусияташон дар предмети онҳо таҷассум меёбад. Ин уҳдадорихо шартномавӣ ва ғайришартномавӣ шуда метавонанд. Дар ба вуҷуд омадани уҳдадорихои пулӣ нақши асосиро шартнома ташкил медиҳад.

Уҳдадорихои ғайрипулӣ мутобиқи қонунгузории муфлисшавӣ ба инобат гирифта намешаванд. Дар амалия муаллифон уҳдадорихои бо маҳсулотсупорӣ, иҷрои қор ва расонидани хизмат алоқаманд, яъне уҳдадорихои ғайрипулӣ ва табдили онҳоро ба уҳдадорихои пулӣ мавриди муҳокима қарор додаанд.

Табдили уҳдадорихо ба меъёрҳои КМ ҚТ дар бораи бекор намудани шартномаҳо, оқибати онҳо ва баргардонидани тавони зарар (м.м.15,423, 482, 485 КГ ҚТ), ба меъёрҳои уҳдадорихо бинобар бойшавии беасос (боби 56) ва инчунин ба қоидаҳои пешбининамудаи моддаҳои 428 ва 436 КМ ҚТ асос меёбад. Мувофиқи моддаи 428 КМ ҚТ ҳангоми аз ҷониби қарздор иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба тайёр кардан ва ба молиқият, пешбурди хоҷагидорӣ ё идораи оперативӣ супоридан ё додани мол ба истифодаи кредитор, ё ба манфиати ӯ иҷро намудани кори муайян ё расонидани хизмат, кредитор ҳақ дорад иҷрои уҳдадориро дар муҳлати мувофиқ, бо нархи муносиб ба шахси сеюм супорад ё онро бо қувваи худ иҷро кунад ва агар аз қонун, дигар асноди ҳуқуқӣ, шартнома ё моҳияти уҳдадорӣ тартиби дигаре бар наояд, аз қарздор ҷуброни хароҷоти зарурии масрафшуда ва дигар зиёно талаб намояд.

Дар моддаи 436 КМ ҚТ сухан дар бораи гузаронидани муҳлат аз ҷониби қарздор меравад, ки мутобиқи он:

- қарздоре, ки муҳлати иҷрои уҳдадориро гузаронидааст, дар назди кредитор барои зиёни аз гузаронидани муҳлат расида ва барои оқибати тасодуфе ҷавобгар мебошад, ки он аз гузаронидани муҳлат фаро расидааст;

- агар дар натиҷаи гузаронидани муҳлат аз ҷониби қарздор иҷрои уҳдадорӣ барои кредитор манфиаташро гум карда бошад, ӯ метавонад қабули иҷрои уҳдадориро рад кунад ва ҷуброни зиёно талаб намояд;

-то замоне, ки уҳдадорӣ бо сабаби муҳлатро гузаронидани кредитор иҷро нагардад, қарздор муҳлатро гузаронида ҳисоб намеёбад.

Дар баробари ин, ба фикри як қатор муаллифон ҳолати алоҳидаи бо қонун муқарраркардашудаи имконияти табдили уҳдадорихои шартномавиро қайд кардан зарур аст, масалан, нисбат ба шартномаи хариду фурӯш бо шартӣ пешпардохти мол мувофиқи моддаи 523 КМ ҚТ. Мувофиқи мазмуни ин меъёр, дар ҳолате ки фурӯшанда маблағи пешпардохтро гирифтааст, вале уҳдадорӣ хешро оид ба пешниҳоди мол иҷро накардааст, харидор ҳуқуқ дорад тахвили мол ё баргардонидани маблағи пулиро талаб намояд. Ҳамзамон, аз лаҳзаи пешниҳод намудани талаби баргардонидани маблағи пешпардохт ва дар сари вақт аз ҷониби фурӯшанда иҷро карда нашудани онҳо – нишонаи муфлисшавии фурӯшанда мебошад. Ҳамин тарик, ҳангоми ҷой доштани шартҳои муайян, кредиторҳо аз рӯи уҳдадорихои ғайрипулӣ низ метавонанд муурофияи муфлисшавии қарздорро оғоз намоянд.

Ҳангоми муайян намудани аломатҳои муфлисшавӣ қарзҳои бо асосҳои пешбининамудаи Кодекси меҳнатии ҚТ, аз ҷумла, қарзҳои музди меҳнат ба инобат гирифта намешаванд. Уҳдадорихои пулӣ аз дигар асосҳо низ ба вуҷуд меоянд. Масалан, аз бойшавии беасос (м.1117 КМ ҚТ) ва бинобар расонидани зарар (боби 55 КМ ҚТ). Зараре, ки ба амволи шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, бояд дар ҳаҷми пурра аз ҷониби расонандаи зарар баргардонидани шавад (м.1079 КМ ҚТ).

Бояд кайд кард, ки қонунгузорӣ дар бораи муфлисшавӣ танҳо бо уҳдадориҳои ҳуқуқӣ-гражданинӣ қарздор маҳдуд намешаванд, бинобар ин ҳангоми муайян намудани нишонаҳои муфлисшавӣ, инчунин, уҳдадориҳои ҳуқуқӣ-умумӣ қарздор низ ба инобат гирифта мешаванд. Масалан, уҳдадориҳои оиди пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ.

Ҳаҷми пардохтҳои ҳатмӣ ҳамчун нишонаи муфлисшавӣ бидуни ба назар гирифтани ҷаримаҳо ва дигар санксияҳои иқтисодӣ ба амал бароварда мешаванд. Таркиб ва ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ, уҳдадориҳои пардохтӣ, чун қоида, аз лаҳзаи пешниҳод намудани ариза ба суди иқтисодӣ дар бораи муфлис эътироф намудани қарздор муайян карда мешаванд. Ин ҳолат барои муайян намудани миқдори овозҳои кредиторҳои аҳаммияти ҳалқунанда дорад, чунки миқдори овозҳо ба маблағҳои талаботи кредиторҳои баробар мебошанд. Ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ бо тақозои кредиторҳои дар асоси қарори ба қувваи қонун даромадаи суд ё ҳуҷҷатҳои, ки тавассути онҳо қарз эътироф карда шудааст (ҷавоб ба иддао, санади тафтиши ҳисобҳо ва ғ.), муқаррар карда мешавад. Инчунин, талаботҳои кредитороне, ки аз ҷониби қарздор дар муҳлати муайян рад карда нашудаанд, низ ба таркиби талаботҳои муқарраркардашуда дохил карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, қонунгузориҳои ҷорӣ муқаррар намудани ҳаҷми уҳдадориҳои пулиро ҳамчун омил баҳис то лаҳзаи мурочиат намудан ба суд ва оғоз намудани истехсолоти муфлисшавӣ баҳо медиҳад. Агар қарздор бо ягон асос талаботҳои кредиторҳоро рад намояд, ин маънои онро надорад, ки онҳо ба суд мурочиат карда наметавонанд. Дар ин ҳолат асоснок будани талаботҳо, ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ ва уҳдадориҳои пардохтӣ аз ҷониби суди иқтисодӣ, бо тартиби тайёр намудани қор ба таҳқиқоти судӣ муайян карда мешаванд.

Дар асоси таҳлили дар боло гузаронидашуда чунин аломатҳои муфлисшавии соҳибкорони инфиродиро ҷудо намудан мумкин аст:

- вучуд доштани уҳдадориҳои хусусияти пулидоштаи қарздор;
- қодир набудани соҳибкорони инфиродӣ ҷиҳати қонеъ намудани талаботҳои кредиторҳои аз рӯи уҳдадориҳои пулӣ ё ин ки иҷро накардани уҳдадориҳои пардохтҳои ҳатмӣ дар муҳлати се моҳ аз лаҳзаи фаро расидани вақти иҷрои онҳо;
- вучуд доштани қарзи субъектҳои соҳибқорӣ дар ҳаҷми муқаррарнамудаи қонунгузориҳои муфлисшавӣ;
- аз ҷониби суди иқтисодӣ расман эътироф намудани муфлисшавӣ.

Бояд қайд намуд, ки нуқсонҳои қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он мебошад, ки як мафҳум дар якҷанд қонун ифодаи мухталиф дорад ва ё ба маъноҳои гуногун истифода мегардад. Аммо дар Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» аз ҷиҳати сабаб бошад, ки мафҳуми муфлисшавӣ ва нодорӣ як ҳисобида мешаванд. Барои равшанӣ андохтан ба ин мафҳумҳои онро аз нигоҳи таърихӣ ва амалӣ таҳлил менамоем. Аз нигоҳи ҳам назария ва ҳам амалияи ҳуқуқи озмуни ҷавоб ба саволҳои зайл махсусан муҳим аст: воқеан муфлисшавӣ маънои нодориро дорад ва ё ин мафҳумҳои маъноҳои мустақили худро доранд.

Олимони рус дар охири асри 19 ва авали асри 20 аз ҷумла Г.Ф. Шершиневиҷ, П.П.Ситовиҷ, А.Ф.Трйнин тарафдори ақидае буданд, ки муфлисшавӣ ин нодорист, ки ба рафтори гунаҳгоронаи қарздори ба кредитор зараррасон ва ё дорандаи мақсди расонидани зарар вобаста мебошад. Е.В.Смирнова ақидаи онро дорад, ки нодорӣ дар ҳуқуқи Руси то инқилоб муфлисшавии имрӯза мебошад. Муфлисшавӣ ҳолате эътироф мешуд, ки бо содири ҷиноят вобаста аст. Дар Оиннома дар бораи муфлисшавӣ соли 1800 қадами қатъӣ барои гузоштани тафовут байни мафҳумҳои муфлис ва нодор гузошта шуд. Бо забони русӣ ин тафовут чунин байён шудааст: «для отличия бессрочного банкрота от прочих называют отныне пришедшего в несостояние упавшим, каторое звание означает в нем несчастного, а не бесчасного человека; неосторожного и злого называют банкротом». Воқеан, дар ҳамон замон аллақай гузоштани фарқиат байни муфлис ва нодор барасмият дароварда шуд. Аз таҳлили мазмуни ин оиннома бармеояд, ки муфлисшавӣ ин нишонаи ҳатмии нодорӣ нест. П.П. Ситовиҷ дар бораи тарзҳои барҳам додани шахсони ҳуқуқӣ сухан ронда, қайд менамояд, ки «ташкilot метавонад бе тавсифи нодори дар муфлисшавӣ, нодор эълон гардад».

А.Трайнин менавишт, ки «муфлисшавӣ-делекти хос аст: он аз ду унсур таркиб ёфтааст, яке нодорӣ-мафҳуми ҳукуки граждани ва дигар амали муфлисшавӣ-мафҳуми ҳукуки ҷиноятӣ. Ин мушкилоти таркиби муфлисшавӣ табиати ҳуқуқии онро норавшан менамояд». Вобаста ба ин дар байни олимони баҳс оиди он, ки аз кадом лаҳза меъёрҳои ҷиноятӣ дар муфлисшавӣ татбиқ мегарданд, бавучуд омад. Аз як тараф баён мегардид, ки таҳқиқи ҷиноятӣ ба қарори суди шаҳрвандӣ оид ба муфлисшавӣ набояд вобаста бошад ва агар масъалаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ба миён ояд, пас татбиқи меъёри ҷиноятӣ ба роҳ монда мешавад.

Г.Ф.Шершиневич ақида дошт, ки салоҳияти суди ҷиноятӣ бояд аз лаҳзаи эътирофи нодорӣ ва муайян намудани хусусиятҳои он аз ҷониби суди шаҳрвандӣ оғоз гардад.

Ба ақидаи О.Булко ва Л.Шевчук мафҳуми нодорӣ ва муфлисшавиро вобаста ба нишонаи «неоплатности» бояд аз ҳам фарқ намуд. Нодорӣ- ин ғайриқобили пардохт будан, ҳолатест, ки қарздор имконият надорад саривақт ба таври дахлдор уҳдадорӣ худро иҷро намояд. Ҳолати доимӣ ва муътадили нодорӣ ба пурра пардохтнопазирӣ оварда мерасонад ва қарздор наметавонад ба барқарор намудани ҳолати молиявии худ рӯ орад. Пас аз даст додани имконияти пардохти пурраи қарз нодор ба муфлис мубаддал мегардад. Муфлисшавӣ – бошад ин аз ҷониби суд ва ё ҳуди қарздор эътироф намудани қобилияти пурра пардохт карда натавонистани уҳдадорӣҳои пулӣ ва ҳатимӣ аст.

Ҳамин тариқ, ин гурӯҳи олимони мазкур нодориро ҳамчун надоштани қобилияти пардохт ҳисобида, муфлисшавиро аз ҷониби суд эътироф намудани ғайриқобили пардохт меҳисобанд.

Аз гуфтаҳои боло (ҳам ақидаи гурӯҳи яқум ва ҳам ақидаи гурӯҳи дуюм) бармеояд, ки мафҳуми нодорӣ ва муфлисшавӣ зарур аст, ки аз ҳам фарқ карда шаванд ва дар қонунгузорӣ мафҳуми муфлисшавӣ дар ҳолате татбиқ гардад, ки бо рафтори зиддиҳуқуқии қарздор ба кредиторон зарар расонида шудааст.

Ба ақидаи А.Р. Носиров байни муфлисшавӣ ва нодорӣ фарқиат чой дошта, ӯ чунин мафҳумҳоро пешниҳод менамояд:

Нодорӣ – ғайриқобил будани қарздор оид ба саривақт ва дар ҳаҷми пурра қонё намудани талаботи кредиторон оид ба уҳдадорӣҳои пулӣ ва иҷроиши уҳдадорӣҳо барои додани пардохтҳои ҳатмӣ мебошад;

Муфлисшавӣ – аз тарафи суди иқтисодӣ эътироф намудан ва ё аз ҷониби ҳуди қарздор эълон намудани надоштани қобилияти пардохт оид ба дар ҳаҷми пурра қонё намудани талаботи кредиторон оид ба уҳдадорӣҳои пулӣ ва иҷроиши уҳдадорӣҳо барои додани пардохтҳои ҳатмӣ мебошад, ки боиси нисбати қарздор таъин намудани истехсолоти озмунӣ гардидааст.

Асоси меъёрӣ-ҳуқуқии муфлисшавиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин санадҳо ташкил медиҳанд:

1 Кодекси Мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022, № 1918, моддаҳои 26, 66, 67;

2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8 декабри соли 2003, №46;

3 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкили корҳо оид ба ошкор намудани корхонаҳои давлатие, ки дорои нишонаҳои муфлисшавӣ мебошанд ва барқарорнамоии онҳо» аз 31 январи соли 1995, №124;

4 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи тартиби муайян кардани корхонаҳое, ки таҳти нишонаи муфлисшавӣ қарор доранд ва беҳдошти онҳо, тартиби барҳам додани онҳо» аз 24 феввали соли 1996, №102;

5 Низомномаи тартиби муайян кардани корхонаҳое, ки таҳти нишонаи муфлисшавӣ қарор доранд ва беҳдошти онҳо, тартиби барҳам додани онҳо аз 24 феввали соли 1996, №102;

6 Низомномаи №86 «Дар бораи муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ» аз 26 январи соли 1999.

7 Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар дар масоили муфлисшавӣ ба санадҳои зикршуда ҳавола менамоянд.

Аз ин рӯ бояд қайд намуд, ки ҚМ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» муайянкунандаи маҳаки асосии муфлисшавӣ ва масоили дигари ба он вобаста мебошанд.

АДАБИЁТ

- 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” аз 08 декабри соли 2003, №46 [Нусхаи электронӣ] // Аҳлия: Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-аҳлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.
- 2 Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 январи соли 2022 [Нусхаи электронӣ] // Аҳлия: Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-аҳлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.
- 3 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 [Нусхаи электронӣ] // Аҳлия: Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-аҳлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.
- 4 Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ // Душанбе: «ЭР-граф», 2014, - С. 117.
- 5 Предпринимательское право РФ. М.: 2006. С.308-315.
- 6 Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. Душанбе: Прогресс, 2009. – С. 225.
- 7 Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждани ҚТ (қисми якум). - Душанбе, «ЭР-граф», 2010.

МАҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ МУФЛИСШАВИИ СОҲИБКОРИ ИНФИРОДӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳум ва аломатҳои муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф бо истифода аз қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ масъалаи мазкурро мавриди таҳлил қарор додааст. Масъалаи баррасии мафҳум ва аломатҳои муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ дар назария ва амалияи ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ масъалаи мубрам маҳсуб меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: муфлисшавӣ, соҳибкори инфиродӣ, шахси ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, қарздор, қонунгузори маданӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, расмиёти муфлисшавӣ.

КОНЦЕПЦИЯ И ПРИЗНАКИ БАНКРОТСТВА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

В данной статье анализируется вопрос концепция и признаки банкротства индивидуальных предпринимателей. Автор проанализировал данный вопрос, используя законодательство и юридическую литературу. Вопрос рассмотрения концепция и знаки банкротства индивидуальных предпринимателей считается важнейшим вопросом в теории и практике культурного и предпринимательского права.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банкротство, индивидуальный предприниматель, юридическое лицо, законодательство, должник, культурное законодательство, деловая активность, процедура банкротства.

CONCEPT AND SIGNS OF BANKRUPTCY OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS

This article analyzes the issue of concept and signs of bankruptcy of individual entrepreneurs. The author analyzed this issue using legislation and legal literature. The issue of considering bankruptcy of individual entrepreneurs is considered the most important issue in the theory and practice of cultural and business law.

KEYWORDS: bankruptcy, individual entrepreneur, entity, legislation, debtor, cultural legislation, business activity, bankruptcy procedure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдурахимзода Аминҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Абдурахимзода Аминджон* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Abdurahimzoda Aminjon* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИСТЕМА ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ МУТОБИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳакимова Г.Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «системаи ҷазо» пешбинӣ нашудааст. Дар м. 47 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Намудҳои ҷазо» танҳо номгӯи ҷазоҳо пешбинӣ шудааст. Бинобар ин, ақидае, ки мувофиқи онҳо гӯё дар моддаи мазкур системаи ҷазо пешбинӣ шуда бошад, чандон дуруст нест.

Мувофиқи м. 47 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои ҷазо аз инҳо иборатанд:

- а) корҳои ҳатмӣ;
- б) ҷарима;
- в) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян;
- г) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон;
- д) корҳои ислотӣ;
- е) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- ж) маҳдуд кардани озодӣ;
- з) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- и) мусодираи амвол;
- к) маҳрум сохтан аз озодӣ;
- л) якумра аз озодӣ маҳрум сохтан;
- м) ҷазои қатл.

Таҷассуми муайяни системавии ҷазоро мо дар м. 48 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо мекунем. Дар он намудҳои ҷазоҳои пешбинӣ шудаанд, ки танҳо ба сифати ҷазои асосӣ таъин мешаванд – корҳои ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои қатл; ҷазоҳои, ки ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд – ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян; ҷазоҳои, ки танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ истифода мешаванд – маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, мусодираи амвол.

Воқеан, дар м. 47 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон се зерсистемаи ҷазо пешбинӣ шудааст, ки дар ягонагӣ системаи намудҳои ҷазоро ташкил медиҳанд. Ба ақидаи Н.Ф. Кузнецова, се гурӯҳи номбаршудаи ҷазоҳо аз ҳамдигар бо мазмун, мақсад, танзимшавиашон дар санксия ва аз рӯи тартиби таъин фарқ мекунанд. Ҷазоҳои асосӣ – дар санксияи барои ҷиноят муқарраршуда асосӣ мебошад. Ҷазои иловагӣ бошанд, нақши иловагиро иҷро мекунанд. Н.Ф. Кузнецова воқеан мазмуни робитаи системавии гурӯҳҳои намудҳои ҷазоҳои номбаршударо ошкор намудааст.

Номгӯи ҷазоро бо мафҳуми «системаи ҷазо» ифода намудан мумкин нест ва охиранро танҳо ба номгӯи ҷазо мансуб доништан низ нодуруст мебошад. Як қатор олимони системаи ҷазоро танҳо ба номгӯи намудҳои ҷазо вобаста мекунанд.

Номгӯи намудҳои ҷазо яке аз аломатҳои асосии системаи ҷазо ҳисоб мешавад, аммо системаи ҷазо танҳо бо номгӯи намудҳои ҷазо маҳдуд нест.

Ба ақидаи Ф.Р. Сундуров ва П.А. Аветисян, системаи ҷазо онро ифода мекунад, ки:

1. номгӯи намудҳои ҷазо бенизом нестанд;
2. он аз элементҳои муайян иборат аст (намудҳои ҷазо ва гурӯҳҳои он);
3. элементҳои система бенизом ва аз рӯи сохт аз якдигар вобастаанд;
4. ҳамчун ягонагии том системаи ҷазо нисбатан мустақил ва дар як вақт бо дигар системаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дошта дар робита қарор дорад;

5. ба система ҳамроҳ намудан ё аз он хориҷ шудани ин ё он элемент (намуд, гурӯҳҳои ҷазо) ҳама системаи ҷазоро тағйир медиҳад, ки ин дар ҷараёни мукамалнамоии қонунгузорию ҷиноятӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дар адабиётҳо таърифи гуногуни системаи ҷазо дода мешавад. Масалан, Н.Ф. Кузнетсова онро ҳамчун «сершуморагии ягонаи намудҳои ҷазо (элементҳои система) ва зерсистемае, ки бо асосҳои гуногун намудҳои ҷазоҳои гурӯҳбандишавандаро дар бар мегирад» муайян менамояд. Ба ақидаи В.К. Дуёнов бештар дуруст мебуд, агар системаи ҷазо ҳамчун «ягонагии махсус мутобиқшудаи маҷмуи намудҳои ҷазоҳои бо ҳам алоқаманд, ки қонун дар шакли пӯшидаи номгӯӣ бо ба ҳисобгирии дараҷаи вазниниашон муқаррар намудааст, муайян мешуд.

Б.В. Здравомислов системаи ҷазоро ба таври дигар муайян мекунад. «Зери мафҳуми системаи ҷазо, - менависад ӯ, - номгӯӣ пӯшидаи намудҳои ҷазоҳои фаҳмида мешаванд, ки бо Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шуда, аз рӯи тартиби пайдарҳамӣ вобаста ба дараҷаи вазниниашон ҷойгир шудаанд».

Дар таърифи мазкур, ба назари мо, ҳама аломатҳои тарз Н.А. Стручков низ системаи ҷазоро муайян менамуд, яъне ҳамчун «номгӯӣ пурраи ҷазоҳои, ки бо қонун муқарраршуда, барои суд ҳатмӣ буда, вобаста ба дараҷаи вазниниашон аз рӯи тартиби муайян ҷойгиршуда».

Ба ақидаи Р.Р. Галиакбаров «системаи ҷазо – ин номгӯӣ пурраи намудҳои ҷазо, ки бо қонун муқаррар шуда, бо мафҳум ва мақсади ҷазо мувофиқ буда, барои судҳо хусусияти ҳатмӣ дошта, аз рӯи тартиби муайян вобаста ба дараҷаи вазниниашон ҷойгир аст».

Р.Р. Галиакбаров ҷӣ хеле мебинем, аломати нави мафҳуми системаи ҷазоро пешниҳод мекунад – мувофиқат кардани он бо мафҳум ва мақсади ҷазо. Умуман, ҷудо намудани чунин аломат ба ақидаи мо низ беаҳаммият нест.

Э.Н. Жевлаков низ системаи ҷазоро ҳамчун номгӯӣ пурраи намудҳои ҷазоҳои бо қонуни ҷиноятӣ муқарраршуда ва барои судҳо ҳатмӣ муайян менамояд, ки вобаста ба дараҷаи вазниниашон бо пайдарҳамии муайян ҷойгир шудаанд.

Дар асоси таҳлили адабиётҳои фалсафавӣ А.Л. Светинович чунин аломатҳои системаи ҷазоро пешниҳод намуда буд:

1. Мавҷудияти кадом як сершуморагии объектҳо (ё як объекти том, ки аз рӯи сохти дохилиаш мураккаб аст);
2. Маҳдудияти ин сершуморагӣ (объект) аз дигар сершуморагӣҳо (аломати беруна); бонизомии ин объектҳо;
3. Робитаи байниҳамдигарии онҳо;
4. Дар байни объектҳо ҷой доштани муносибатҳои муайян, ки шакли зиддияти ба ҳам алоқамандиро доранд;
5. Объектҳои, ки сершуморагиро ташкил медиҳанд, метавонанд тақсимнашанда бошанд; дар ин ҳолат система хусусияти яксатҳаро дорад.

Ҳар яке аз ин объектҳо мумкин аст аз элементҳо иборат бошад: он гоҳ он низ система ҳисоб мешавад, ки ба таркиби объекти тадқиқшаванда ба сифати зерсистема дохил аст. Чунин система бисёр сатҳ ба ҳисоб меравад.

Системаи ҷазо – ин «бофтаи» қонунгузор нест (гарчанде ӯ ин мафҳумро истифода набарад ҳам, аммо воқеан онро дар худ таҷассум намудааст). Системаи ҷазо аз заминаҳои муайяни объективии иҷтимоиву ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Ба сифати чунин заминаҳо Ф.Р. Сундуров ва П.А. Аветисян инҳоро номбар мекунанд:

1. Ҳама намудҳои ҷазо объекти таъсиррасонии худ – вазъи ҳуқуқии шахсиятро доранд;
2. Ба сифати ҷазо баромад мекунанд;
3. Мақсади ягона доранд;
4. Дар заминаи умумӣ мебошанд – содиршавии ҷиноят.

Ба ин илова намудан мумкин аст:

1. Ҳама ҷазоҳо бо қонуни ҷиноятӣ дар номгӯи намудҳои ҷазо (дар м.м. 47, 87 КҶ ҚТ), санксияи меъёрҳои Қисми махсус, инчунин дар як қатор моддаҳои Қисми умумӣ (м.м. 48, 69, 70 КҶ ҚТ ва ғ.) пешбинӣ шудаанд;

2. Онҳо барои суд ҳатмӣ мебошанд ва танҳо аз тарафи ӯ таъин мешаванд.

Ҳангоми муайян намудани системаи ҷазо дар адабиётҳо аломатҳои гуногуни он нишон дода мешавад. Масалан, И.Я. Козаченко ба асоси муайян намудани он чунин аломатҳоро мегузорад:

1. Номгӯи пурраи ҷазо;
2. Ҷойгиршавии онҳо бо тартиби муайян;
3. Таносуби байни намудҳои алоҳидаи ҷазо;
4. Шарт, тартиб ва ҳадди татбиқи онҳо.

Аксарияти муаллифон системаи ҷазоро тавассути номгӯи муайян намуда, чунин аломатҳои онро ҷудо мекунад:

1. Номгӯи пурраи ҷазо;
2. Пайдарҳамии муайяни ҷазоҳо дар номгӯи;
3. Барои суд ҳатмӣ.

В.И. Зубкова се аломатро номбар мекунад:

1. Системаи ҷазо ин ягонагӣ дар доираи аломатҳои ба ҳам алоқаманди он – намудҳои ҷазо, ки танҳо бо қонуни ҷиноятӣ муайян мешаванд, мебошад;
2. Он хусусияти на кушода, балки пӯшидаи (пурраи) номгӯи ҷазоҳоро дорад, ки барои мақомоти судӣ ҳатмӣ аст;
3. Системаи ҷазо бо роҳи ҷойгиршавии намудҳои ҷазо вобаста ба дараҷаи вазниниашон сохта шудааст.

Чи хеле Р.Р. Галиакбаров менависад, системаи ҷазо бо се аломати асосӣ тавсиф мешавад: онро номгӯи пурраи намудҳои ҷазо, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст ташкил медиҳад; суд дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниаш уҳдадор аст бечунучаро танҳо ин номгӯиро ба роҳбарӣ гирад; системаро номгӯи ҷазоҳое ташкил медиҳанд, ки вобаста ба дараҷаи вазниниашон таснифбандӣ мешаванд.

Воқеан, дар аксарияти таърифҳои овардашуда, сухан на оид ба системаи ҷазо, балки оид ба номгӯи ҷазо меравад.

Яке аз аввалинҳо, ки ҳаматарафа хусусиятҳои системаи ҷазоро таҳлил намудааст, ин А.Л. Светинович мебошад. Системаи ҷазо, ба ақидаи ӯ, пурра дорои аломатҳои мебошад, ки хоси талаботи назарияи умумии система аст.

1 Системаи ҷазо ифодагари сершуморагии элементҳо (намудҳои ҷазо мебошад, ки аз дигар зухуротҳои ҳуқуқӣ ҷудо мебошад.

2 Шумораи элементҳо (намудҳои ҷазо), ки системаи ҷазоро ташкил медиҳанд, ниҳой буда, бо қонун муайян мешаванд ва танҳо бо қонун мумкин аст тағйир дода шаванд.

3 Системаи ҷазо хусусияти бонизомиро доро аст, - элементҳои он бо тартиби муайян ҷойгиранд.

4 Намудҳои ҷазо, ки ба система дохиланд, бо ҳам алоқаманд буда, таъсири мутақобила доранд.

Ғайр аз ин ӯ боз се хусусияти системаи ҷазоро ҷудо менамояд – он хусусияти кушода дорад; функционалӣ – функсияи он дар таъмини таъсиррасонии тафриқавӣ ва фардӣ ба шахси ҷиноят содирнамуда ифода мегардад; табиӣ (дохилӣ) – робитаҳои асосии система ташкилкунандаи он танҳо барои он хос аст.

АДАБИЁТ

- 1 Галиакбаров Р.Р. Уголовное право. Общая часть / Р.Р. Галиакбаров. - Краснодар, 1999.
- 2 Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практики / В.К. Дуюнов. - Курск. 2000.
- 3 Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль. Теория и практика / В.И. Зубкова. - М., 2002.
- 4 Курс российского уголовного права. Общая часть. Под ред. В.Н. Кудрявцева и С.В. Бородина. М., 2001.

- 5 Курс уголовного права в шести томах. Т.3. М., 1970.
- 6 Курс уголовного права. Т.2. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М., 2002.
- 7 Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996 –С.369; Галикбаров Р.Р. Уголовное право. Общая часть. Краснодар, 1999.
- 8 Сундуров Ф.Р., Авестисян П.А. Система дополнительных наказаний. //Ученые записки Казанского государственного университета Т.144. Юридические науки.
- 9 Уголовное наказание: понятие, виды, назначение. Т.3. Екатеринбург. 1994.
- 10 Уголовное право Российской Федерации. М., 1996.
- 11 Уголовное право. Общая часть. Под ред. П.В. Здравомыслова и А.И. Рарога. М., 1994.
- 12 Цветинович. А.Л. Дополнительные наказания / А.Л. Цветинович. - Куйбышев, 1989.

СИСТЕМА ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ МУТОБИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур системаи ҷазои ҷиноятӣ мутобиқи қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 47 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба хулосае омадааст, ки қонунгузор хангоми тарҳрезии системаи ҷазои ҷиноятӣ, баъзе норасоиро ба вучуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷазо, мақсади ҷазо, системаи ҷазо, таъини ҷазо, намудҳои ҷазо.

СИСТЕМА УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется система уголовного наказания по уголовному законодательству Республики Таджикистан. На основании изучения научной литературы, посвященной исследуемым вопросам, а также структуры статьи 47 УК РТ, автор пришел к выводу, что законодатель допустил некоторые недостатки при конструировании системы уголовного наказания, что может вызвать множество проблем при реализации данной нормы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, наказание, цель наказания, система наказания, назначение наказания, виды наказания.

SYSTEM OF CRIMINAL PUNISHMENT ACCORDING TO THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the system of criminal punishment according to the criminal legislation of the Republic of Tajikistan is analyzed. Based on the study of scientific literature devoted to the research questions, as well as the structure of article 47 of the Criminal Code, the author came to the conclusion that the legislator made some shortcomings in the construction of the criminal punishment system, which may cause many problems in the implementation of this norm.

KEYWORDS: criminal law, crime, punishment, purpose of punishment, system of punishment, purpose of punishment, type of punishment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Гулдаста Ҳикматовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-70-34-05**.

Сведения об авторе: *Хакимова Гулдаста Хикматовна* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса кафедры уголовного права и борьбы с коррупцией юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **988-70-34-05**.

Information about the author: *Khakimova Guldasta Khikmatovna* – Tajik National University, first-year master`s student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988-70-34-05**.

ТАЪИНИ ҶАЗО БАРОИ ҶИНОЯТҶОЕ, КИ ДАР ШАРИКӢ СОДИР КАРДА МЕШАВАНД

Наимзода П.С

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иштироки ду ва зиёда ашхос дар содиркунии ҷиноят – ин аломати шуморавии шарикӣ ба ҳисоб меравад. Аломати мазкур танҳо он вақт ҷой дорад, ки шахсоне, ки дар шарикӣ ҷиноят содир мекунад, дорои ҳамаи аломатҳои субъекти ҷиноят бошанд, яъне мукаллаф ба синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ расида бошанд (м.м.22-24 КҶ).

Мақсад ва ангезаи ҳаракатҳои шарикон барои бандубаст кардани ҷиноят низ аҳамият доранд ва вобаста аст аз он, ки онҳо ба сифати аломатҳои ҳатмии таркиби ҷиноят баромад мекунад, ё не. Мисол, барои он, ки шарикони ҷиноят барои одамқушӣ бо нияти ғаразнок ба ҷавобгарӣ кашида шаванд, бояд ки ҳамаи онҳо ҷой доштани чунин ниятро донанд ва бо назардошти он дар содир кардани чунин ҷиноят иштирок намоёнд.

Агар иштирокчиёни ҷиноят дар бораи мақсад ва ангезае, ки мувофиқи иҷрокунанда амал мекард, надонанд, он гоҳ ҳаракатҳои онҳо мувофиқи мақсад ва ангезаи шихсиашон бандубаст карда мешавад. Мисол, агар иҷрокунанда ҷиноятро бо нияти ғаразнок содир карда (б.«и» қ.2 м.104 КҶ), бошад, мувофиқи ангезаи хусумати динӣ амал мекунад (б.«м» қ.2 м.104 КҶ).

Иштироки якҷоя дар содиркунии чунин ҷиноят аломатест, ки он имконият медиҳад, то ки шарикиро аз ҳаракатҳои якҷанд нафар, ки ба як оқибати ҷиноятӣ оварда мерасонад, лекин шарикиро ташкил намедиҳад, фарқ намоем. Мисол, шахсе бо мақсади дуздӣ дари хонаро мешиканад, лекин дар зинапои хона овози одамонро шунида, ғайб мезанад.

Лекин дигар шахс, ки баъд аз он ба даромадгоҳи бино ворид мегардад, дари кушодаи хонаро дида, ба он медарояд ва ашёҳои қиматро медуздад. Ба вучуди он, ки ҳаракатҳои шахси якум барои аз ҷониби шахси дуюм содир намудани ҷинояти дуздӣ шароити мувофиқ муҳайё намуд, онҳо шарикӣ дар ҷиноятро ташкил намедиҳанд. Чунки аломати якҷоя содир намудани ҷиноят дар ин ҳаракатҳо дида намешаванд.

Якҷоя – ин аломати сифатии шарикӣ ба ҳисоб рафта, маъноҳои зеринро дорад:

а) ҳаракати якнафар (шарик) барои амалӣ намудани ҳаракати дигар шарикони ҷиноят шартӣ зарурӣ мебошад, яъне, ҳаракати як шахс барои содир намудани ҷиноят аз ҷониби дигар шахс шароити муайян муҳайё месозад;

б) ҳаракатҳои онҳо якдигарро пурра намуда, ба оқибатҳои ягонаи ҷиноятӣ оварда мерасонад;

в) оқибатҳои ягонаи ҷиноятӣ дар натиҷаи кӯшиши ҳамаи шарикони ҷиноят ба миён меояд;

г) байни ҳаракати ҳар як шарикони ҷиноят ва оқибати хавфноки бамиёномада алоқаи ягонаи сабабӣ ҷой дорад.

Умуман, якҷоя содир намудани ҷиноят дар шакли ҳаракатҳои фаъолона ифода мегардад. Лекин он инчунин, дар шакли беҳаракатӣ низ метавонад ифода гардад. Мисол, посбон (қалавур) бо маслиҳати пешакӣ дарҳои амборро кушода меравад, ки он барои содир намудани дуздӣ шароит муҳайё месозад.

Иштироки якҷояи қасдона дар содир кардани ҷиноят аломати субъективии шарикиро ташкил дода, аз унсурҳои зерин иборат аст:

а) ҳар як иштирокчии (шарикони) ҷиноят ба ҷамъият хавфнок будани кирдори худро дарк менамояд;

б) ҳар як иштирокчии ҷиноят ба ҷамъият хавфнок будани кирдори дигар шариконро дарк менамояд ва дар бораи хусусияти ҷинояти содиршудаистода маълумот дорад;

в) ҳар як шарикони ҷиноят имконият ва ё ногузори фаро расидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ мекунад;

г) ҳар як шарикӣ чиноят меҳаҳад, ки чунин оқибатҳо ба вуқӯ оянд ва ё дидаю доништа ба он оқибатҳо роҳ меҳаҳад (ин дар ҳолати содир намудани чиноятҳо, ки таркибашон моддӣ мебошад), ё ин ки хоҳони дар якҷоягӣ содир намудани чунин ҳаракатҳоро дорад (ин дар ҳолати содир намудани чиноятҳо, ки таркибашон расмӣ мебошад).

Мувофиқи қонун, шарикони чиноят, инчунин, бояд ҳамаи аломатҳои кирдори худро, ки дараҷаи хавфнокӣ онро баланд мекунад, низ дарк намояд. Мисол, агар шарикони чиноят дарк намоянд, ки одамро ба тарзи «ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок» - буда кушта истодаанд, он гоҳ, кирдори онҳоро бо б. «ж» м.104 КҶ бандубаст қардан мумкин нест.

Тарафи объективӣ иҷроқунанда дар чиноят метавонад ҳам дар ҳаракат ва ҳам дар беҳаракатӣ истифода гардад. Тарафи субъективӣ дар шакли қасд (чи қасд бевосита ва чи қасди бавосита) баромад мекунад. Субъект-шаҳси ҷисмонӣ муқаллафи ба синну соли муайян расида мебошад.

Шарикӣ дар чиноятҳои беҳаётӣ қой дошта наметавонад, яъне, агар оқибатҳои хавфнокӣ қамъиятӣ дар натиҷаи кирдори беҳаётӣ якҷанд шаҳс ба миён ояд, дар ин ҳолат, шарикӣ қой надорад. Мисол, муштарӣ илтимос намояд, ки ронанда тезтар ронад, ки дар натиҷа ронанда ба садама дучор мегардад, ки боиси ба миён омадани марги шаҳс мегардад. Дар ин ҳолат, ба ҳавобгарии чиноятӣ танҳо ронанда қашида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998
3. Иоффе О. С., Шаргородский М.Д. О значении общих определений в исследовании вопросов права и социалистической законности// Советское государство и право, 1963 , № 5. С.49
4. Пионтковский А.А. и В.Д. Мешагин. Курс советского уголовного права, часть особенная, т.1 / А.А. Пионтковский, В.Д. Мешагин. - М., 1955.

ТАЪИНИ ЧАЗО БАРОИ ЧИНОЯТҲОЕ, КИ ДАР ШАРИКӢ СОДИР ҚАРДА МЕШАВАНД

Дар мақолаи мазкур таъини чазо барои чиноятҳо, ки дар шарикӣ содир қарда мешаванд, таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 65 Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии таъини чазо барои шарикӣ дар чиноят, баъзе норасоиро ба вуҷуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкilotи зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, ҳангоми таъин намудани чазо барои чиноятӣ дар шарикӣ содиршуда хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии шаҳс дар содир намудани он, аҳамияти ин иштирок дар муваффақ шудан ба мақсади чиноят, таъсири ӯ ба хусусият ва андозаи зарари расонидашуда ё зарари имқонпазир ба назар гирифта мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни чиноятӣ, чиноят, чазо, мақсади чазо, таъини чазо, шарикӣ дар чиноят.

НАЗНАЧЕНИЕ НАКАЗАНИЕ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ В СОУЧАСТИИ

В данной статье анализируется наказание за преступления, совершенные в соучастии. На основании изучения научной литературы, посвященной исследуемым вопросам, а также структуры статьи 65 УК РТ, автор пришел к выводу, что законодатель, конструируя наказание за соучастие в преступления, создали некоторые недостатки, которые могут привести к тому, что реализация этой нормы вызовет множество проблем. В связи с этим при назначении наказания за преступление, совершенное в соучастии, определяются характер и степень фактического участия лица в его совершении, значение этого участия в достижении цели преступления, его влияние на характер и степень преступности. учитывается причиненный ущерб или возможный ущерб.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, наказание, цель наказания, приговор, соучастие в преступлении.

APPOINTMENT OF PUNISHMENT FOR CRIMES COMMITTED IN COMPLICITY

This article analyzes the punishment for crimes committed in complicity. Based on the study of scientific literature devoted to the issues under study, as well as the structure of Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the legislator, constructing the punishment for complicity in a crime, created some shortcomings that can lead to the fact that the implementation of this norm will cause many problems. In this regard, when assigning a punishment for a crime committed in complicity, the nature and degree of actual participation of a person in its commission, the significance of this participation in achieving the goal of the crime, its impact on the nature and degree of criminality are determined. The damage caused or possible damage is taken into account.

KEYWORDS: criminal law, crime, punishment, purpose of punishment, sentence, complicity in a crime.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наимзода Парвона Сулаймонӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли якуми кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **938-54-54-88**.

Сведения об авторе: *Наимзода Парвона Сулаймони* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса кафедры уголовного права и борьбы с коррупцией юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **938-54-54-88**.

Information about the author: *Naimzoda Parvona Sulaimoni* – Tajik National University, first-year master`s student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **938-54-54-88**.

ХАТАРИ ТЕРРОРИЗМИ ДИНӢ ВА ЭКСТРЕМИЗМИ МАЗҲАБӢ

Маҳмадиева Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир равандҳо ва зухуроте мавҷуданд, ки на танҳо ба як кишвар ва ё як минтақа, балки ба тамоми кишварҳои ҷаҳон ва дар маҷмӯъ ба кулли мардумони сайёра таҳдид мекунад. Яке аз чунин зухуроти номатлуб, ки хатари минтақавию байналмилалиро ба бор оварда, дар ҳама минтақаҳои олам тамоюли паҳншавиро дорад, терроризм ва экстремизм мебошад, ки боиси таваччуҳи ҳаматарафаи созмону ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҷаҳон гардидааст. Инро ба назар гирифта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти навбатии худ бо фаъолону намояндагони ҷомеа ва ходимони дин, чунин иброз намудаанд: “Имрӯз мехоҳам доир ба равандҳое, ки дар ҷаҳони муосир идома доранд, аз ҷумла бархӯрди фарҳангу тамаддунҳо, тафриқаи низоъҳои диниву мазҳабӣ, густариши бесобиқаи терроризму экстремизми динӣ, «сиёсати дугона» нисбат ба гурӯҳҳои ифротгарои динӣ ва монанди инҳо, ки василаи истифодаи қувваҳои гуногуни манфиатҳои гардидаанд, инчунин, таъсири онҳо ба ҷомеа ва давлати мо иброи андеша намоям”

Имрӯз яке аз масъалаҳои муҳим ва ногуворе, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷумҳурии моро низ ба ташвиш овардааст, терроризм ва ифротгароӣ мебошад. Терроризм ва ифротгароӣ яке аз зухуроти номатлуб дар замони имрӯза ба шумор меравад, зеро он боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш – таҳдид ё истифодаи зӯрварӣ, расонидани зарари вазнин, бенизомӣ, тағйири сохти конститутсионӣ дар мамлакат, ғасби ҳокимият ва аз онҳо худ кардани ваколатҳои он, барангехтани низои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ мебошад. Дар идомаи суҳанронии худ бо фаъолону намояндагони ҷомеа ва ходимони дин Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: “Бояд гуфт, ки бо вучуди муносибати неки давлат нисбат ба ҳамаи дину мазҳабҳо, бахусус, нисбат ба дини мубини ислом, солҳои охир зухуроти нороҳатсозандаву нигаронкунандаи таассубу хурофот, тафриқаандозиву ифротгароии динӣ ва дар ин замина риоя нагардидани меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои амалкунанда афзоиш ёфта истодааст.

Ин дар ҳолат, ки тибқи андешаву назари донишмандони маъруфи улуми исломӣ хурофоту таассуб ва ифротгароии динӣ бо таълимоти инсонпарваронаи дини ислом робитае надорад.

Душманони дини мубини ислом барои коштани тухми нифоқу бадбинӣ, эҷоди ҳисси исломсизӣ, тафриқаи мазҳабӣ дар байни уммати мусулмон ва расидан ба ҳадафҳои ғаразноки худ, ки яке аз онҳо даст ёфтани ба боигарӣҳои фаровони кишварҳо мебошад, ифротгароии диниро бо ҳар роҳу восита пуштибонӣ ва маблағгузорӣ мекунад.

Солҳои охир вусъати бесобиқа ёфтани талоши абарқудратҳо барои амалисозии манфиатҳои худ, азнавтасимкунии дунё, мусаллаҳшавии бошито, огози марҳалаи нави «чанги сард», густариши бесобиқаи фаъолияти гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ, ки мутаассифона, хусусияти динӣ касб намудааст, вазъи мураккаби дар пайи пандемияи КОВИД – 19 бавучудомада, инчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои вазнини он – хушксоливу камобӣ, норасоии маводи ғизоӣ ва гуруснагӣ вазъи ҷаҳонро мураккабу пешгӯйинашаванда гардонидани истодааст.

Яъне, имрӯз инсоният дар давраи бархӯрду зиддиятҳои шадиди низомӣ, хушксоливу камобӣ, қаҳтиву гуруснагӣ, таназзули иқтисодиёту иҷтимоӣ ва дар маҷмӯъ, дар вазъи ниҳоят мураккаби таърихи худ қарор дорад”.

Гуногунандешӣ ва таҳаммулпазирӣ таҳкурсии ғоявии ҳамзистии эътиқоди динии шаҳрвандони кишвар гардид. Сиёсати давлат бар зидди дин нигаронида нашуда, баръакс ба ҳимоя, ниғаҳдорӣ фарҳанги миллӣ ва дин ба ҳайси як рукни муҳимми сиёсати фарҳангӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шуд. Барои мусалмонони кишвар, ки аксарияти мутлақи сокинони ҷумҳурии моро ташкил медиҳанд, тамоми шароитҳои мусоид фароҳам оварда шуд, то

ниёзҳои эътиқодии худро ба таври озод амалӣ созанд. Дар натиҷаи тағйири муносибати давлат ба дин ва созмонҳои динӣ, ташаккул ёфтани вазъи нави динии ҷумҳурӣ сатҳи диндорӣ мардум якбора боло рафт. Имрӯз дар Тоҷикистон 4 ҳазор масҷид, Донишкадаи исломӣ, ниҳодҳои диншиносии илмӣ, беш аз 250 ҳазор нафар ҳоҷиён, бештар аз 400 ҳазор умракардагон ва ҳазорҳо нафар ходимони дин – дастпарварони муассисаҳои таҳсилоти динии хориҷиву ватанӣ дар фазои озодиҳои истиқлол тарбия ёфтаанд.

Дар пойтахти Тоҷикистон яке аз бузургтарин масҷидҳо дар минтақа бунёд карда шуд.

Соҳтмони бинои наву ҳозиразамони Донишкадаи исломии Тоҷикистон бо санъати баланди меъморӣ миллӣ босуръат идома дорад.

Вале бар ивази ҳамаи тадбирҳои то имрӯз амалигардида ва дастгириву пуштибонии давлату Ҳукумат чиҳати муътадил нигоҳ доштани вазъи динӣ дар мамлакат таассубу хурфот, тафриқаандозӣ, бегонапарастиву зиёдаравӣ, ифротгарой ва амалҳои террористии хусусияти динидошта ба омили ташвишовар ва нигаронии ҷиддӣ табдил ёфта истодааст.

Бояд қайд намуд, ки дар баробари равониди мусбату муътадил ва табиӣ ҳаёти динӣ-маънавий, инчунин зухуроти манфӣ ва номатлуби ғояҳои ифротгарой, ки асосан аз хориҷи кишвар ворид мешавад, дар фаъолияти баъзе созмону ниҳодҳо, ҳизбу гурӯҳҳо таъсири муайян расонданд.

Иллати сар задани чунин падидаҳои номатлуб, хатари тафриқаандозӣ ва ҷудой дар байни мусалмонони кишвар дар солҳои охир дар ҷомеаи мо пайдо шудани иғвоангезӣ, таҳрибкорӣ, ҳизбгароиву гурӯҳбандӣ аз тарафи баъзе ходимони дин, имомхатибон аз минбарҳои масҷид, садо додани таблиғоти бегонапарастӣ, зидди манфиатҳои миллӣ, давлатӣ, суҳанони таҳқиркунанда, қабеху фаҳш ва беасосу бадномкунанда, таҷлили маросимҳои ба мазҳаби мо бегона, итоат накардан ба имому ҳоким, қонун ва дар ин замина ба вучуд овардани дуҳокимиятӣ дар фазои кишвар аст. Чуноне ки Президенти мамлакат қайд намудаанд “Солҳои охир аз ҷониби баъзе шахрвандони Тоҷикистон дар ҳудуди дигар кишварҳои ҷаҳон амалҳои мудҳиши террористӣ содир шуда, ин кирдори ғайриинсонии онҳо ба обрӯи давлати тоҷикон ва миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ иснод оварда истодааст.

Тибқи маълумоти мавҷуда дар се соли охир 24 нафар шахрвандони мо дар 10 кишвари дунё ба амалҳои террористӣ, аз ҷумла дар анбуҳи одамон таркондани худ даст задаанд.

Ҳол он, ки худкушӣ на чиҳод, балки гуноҳи азим ва хилофи таълимоту талаботи дини мубини ислом мебошад.

Ин амалҳо аз ҷониби гурӯҳҳои манфиатҷӯй ва ҳадамоти маҳсуси баъзе кишварҳо тарҳрезӣ мешаванд ва онҳо аз бемаърифативу бетачрибагӣ ва ноогоҳии баъзе ҷавонони мо истифода мекунанд.

Мо аз ҳадафҳои ғаразноки душманони миллати тоҷик огоҳ ҳастем ва чиҳати пешгирии онҳо тамоми чораҳои заруриро андешида истодаем.

Дар ин раванд, роҳбарияти давлат чиҳати баҳшиши гуноҳ ва ба зиндагии осоишта хидоят намудани шахсони ба ҷиноят дастзада пайваста чораҷӯй менамояд”.

Бинобар ин, ягона роҳ барои хунсо намудани зуҳури ҳар гуна гурӯҳу ҳаракатҳои тундгаро ва ифротӣ, маҳсусан дар заминаи ақидаҳои динӣ, пеш аз ҳама, мусоидат ба боло бурдани сатҳи донишҳои дунявӣ илмӣ ва ҳамчунин донишҳои динӣ дар ҷаҳорҷӯбаи мазҳаби суннатии мо-ҳанафия мебошад. Ҷилавгирӣ кардан аз ифроту тафрит яке аз омилҳои муҳимми ҳифзи ваҳдати миллӣ, суботи ҷомеа ва рушди давлати миллӣ мебошад. Дар шароити кунунӣ вазифаи ҳар як фарди ватандӯсту ватанпарвар, миллатдӯсту мусулмон, алалҳусус ҷавонон, ки ҳамчун неруи асосии пешбарандаи ҷомеа маҳсуб меёбанд, аз он иборат аст, ки аз таълимоти гурӯҳҳои манфиатие, ки дини мубини исломро бо терроризм айният медиҳанд ва тундгароиро омили ҳифзи ислом муаррифӣ мекунанд, худдорӣ намоянд, зеро дар натиҷаи гароиш ба ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои радикаливу террористӣ ҳам ҷони худро аз даст медиҳанд ва ҳам сабаби аз байн бурдани ҷони ҳазорон нафарони дигар мегарданд. Дар идомаи суҳанронӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд

кардаанд: “Аз ин рӯ, мардуми мо бояд огоҳ бошанд ва фирефтаи тарғиботи душманони дину ойин ва миллату мазҳаби худ нашаванд.

Мо, мардуми Тоҷикистон ҳамеша дар мазҳаби муътадил ва таҳаммулгарои Имом Абуҳанифа будем ва намегузорем, ки дар байни мардуми кишвар бо истифода аз эҳсосоти динӣ фикру андешаҳои радикалии динӣ ва экстремистӣ паҳн гарданд.

Дар робита ба ин, як андешаи худро, ки борҳо гуфтаам, бори дигар хотирнишон менамоем: хурофот хатарест, ки ба имрӯзу ояндаи Тоҷикистон ва минтақа таҳдиди чиддӣ дорад.

Борҳо гуфтаам, имрӯз низ баён медорам, ки хурофот чаҳолат аст, чаҳолат барои миллат танҳо бадбахтӣ меорад.

Таҷрибаи беш аз сивудусолаи ҳамкориҳои мо бо кишварҳои олами ислом, баҳусус, кишварҳои арабӣ нишон медиҳад, ки рӯй овардан ба илм, омӯзиш ва рушди илмҳои риёзиву табиӣ ва техникӣ, истифодаи дастовардҳои пешқадами илмӣ ва татбиқи технологияҳои муосир онҳоро ба тараққиёти бесобиқа расонида, боиси аз байн рафтани фаҳмишҳои шахшуда ва кухна гардида истодааст”.

АДАБИЁТ

- 1 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. Душанбе, 2022.
- 2 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2019).
- 3 Видяпина В.И. Бакалавр эконоимики / В.И. Видяпина. – М., 2002. – С. 44.
- 4 Назаркин М.В. Криминалогическая характеристика и предупреждение терроризма. Дисс. Канд. Юрид. наук. – М., академия управления МВД России, 1998. – С. 27.; Имомов А.Х. Терроризм – форма организованной преступности. – Душанбе, 2003.
- 5 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1994.

ХАТАРИ ТЕРРОРИЗМИ ДИНӢ ВА ЭКСТРЕМИЗМИ МАЗҲАБӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи хатари терроризми динӣ ва экстремизми мазҳабӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки яке аз чунин зухуроти номатлуб, ки хатари минтақавию байналмилалиро ба бор оварда, дар ҳама минтақаҳои олам тамоюли паҳншавиро дорад, терроризм ва экстремизм мебошад, ки боиси тавачҷуҳи ҳаматарафаи созмону ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҷаҳон гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: созмон, ташкилоти байналмилалӣ, терроризми динӣ, экстремизм.

ОПАСНОСТЬ РЕЛИГИОЗНОГО ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА

В данной статье обсуждается тема опасности религиозного терроризма и экстремизма. Автор отметил, что терроризм и экстремизм являются одними из нежелательных явлений, вызывающих региональную и международную опасность и имеющих тенденцию к распространению во всех регионах мира, что привлекло внимание международных организаций и стран.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: организация, международная организация, религиозный терроризм, экстремизм.

THE DANGER OF RELIGIOUS TERRORISM AND EXTREMISM

This article discusses the topic of the danger of religious terrorism and extremism. The author noted that terrorism and extremism are among the undesirable phenomena that cause regional and international danger and have a tendency to spread in all regions of the world, which has attracted the attention of international organizations and countries.

KEYWORDS: organization, international organization, religious terrorism, extremism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадиева Нозанин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000-2000-15**.

Сведения об авторе: *Маҳмадиева Нозанин* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **000-2000-15**.

Information about the author: *Mahmadiyeva Nozaniin* – Tajik National University, first-year master's student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000-2000-15**.

ТЕРРОРИСТ ДИН, МАЗҲАБ ВА МИЛЛАТ НАДОРАД

Бобоева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Гурӯҳҳои ифротгарои террористию экстремистӣ бештар таблиғи бо номи шарият ва исломи худро миёни ҷавонони кишварҳои, ки аз дини мубини ислом пайравӣ доранд, роҳандозӣ менамоянд. Чун онҳо медонанд, ки аз номи ислому бо номи ислом ҷавонони гумроҳро ба таври осон ба доми фиреби худ даровардан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба ин равияҳои номатлуб ҷавононе пайравӣ мекунанд, ки на танҳо аз илму донишҳои дунявӣ, балки аз донишҳои динӣ низ тасаввурот надоранд. Аз ин рӯ, намояндагони гурӯҳҳои ифротӣ аз бесаводии онҳо истифода бурда, онҳоро бо найранг ба гурӯҳову ҳизбҳои хеш ҷалб мекунанд. Бетаҷрибагӣ, бесаводӣ ва заиф будани зиракии сиёсии ҷавонон боиси ба доми сиёҳкории онҳо афтиданишон мегардад.

Беҳуда нест, ки қувваҳои манфиатҷӯй дар оғози амалҳои ғарзнокӣ худ аввал арзишҳои фарҳангӣ-маънавӣ (ахлоқию динӣ)-ро коҳиш дода, фалаҷ месозанд, баъдан ҳисси нобоварӣ ва таҳдид намуда, ба амалҳои зишт ва хавфнокӣ худ даст мезананд.

Сабаби пайдоиш ва паҳн гардидани ин гуна падидаҳои номатлуб аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи пасти шароити зиндагӣ, беҳабар будан аз маърифати ҳуқуқӣ ва худшиносӣ, таълиму тарбияи нокифояи насли наврас, хусусан ҷавонон боиси шомил шудани онҳо ба гурӯҳи ифротгаро мегардад.

Дар чунин вазъият ҳар як фарди соҳибмаърифат ва хоссатан падару модарро масъулияти азим мебояд, зеро аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намудан дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон яке аз омилҳои мубориза бар зидди падидаи нанговари ҷомеаи имрӯза-терроризм ва ифротгароӣ маҳсуб меёбад.

Яке аз масъалаҳои, ки боиси нигаронии ҷомеаи тоҷик гаштааст, коста шудани маърифату ҳудогоҳии ҷавонон оид ба пос доштани таъриху фарҳанг, арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии миллӣ, ноогоҳӣ ва сатҳи пасти маърифати ҷавонон мебошад, ки ин боиси гаравидани онҳо ба гурӯҳҳои иртиҷоӣ, зиёд гаштани майли наврасону ҷавонон ба арзишҳои бегона мегардад.

Таърих гувоҳ аст, ки аз қадимулайём мардуми соҳибтамаддуни мо ба тарбияи фарзанд аҳамияти хосса зоҳир намуда, барои дар руҳияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву маърифатпарварӣ, ҷавонмардиву ахлоқи ҳамида ва нангу номус ба воя расонидани ворисони худ ҳамеша кӯшиш менамуданд.

Дар тули мавҷудияти худ миллати тоҷик ҳазорон фарзандони фарзонаро ба дунё овардаву ба камол расонидааст, ки онҳо барои халқи худ ва тамаддуни башар хизматҳои шоёнро анҷом додаанд.

Дар ҳамин асос Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо таъкид мекоранд, ки ҷавонон бояд аз ҳама кишрҳои ҷомеа бештар фаъол бошанд, ташаббусҳои созанда пешниҳод намоянд, рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони азиз бо дасту дили гарм ва неруи бунёдгараона ширкат варзанд, амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳ доранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари азизамон бошанд.

Имрӯз ба ҳамагон маълум аст, ки иддае аз дини поки Ислом суиистифода намуда, даст бар қатли бузургону тифлони ноболиғ мезананд, аммо дар асл аз аркон ва моҳияти ин дини пок боҳабар нестанд ё агар боҳабар бошанд ҳам онро на ба манфиати дин, ҷомеа ва аҳли он, балки ба манфиати нопоки хеш истифода мекоранд.

Ба ин тариқ бадном кардани дини мубини ислом, ки имрӯз пайравонаш зиёда аз якуним миллиард аҳолии кураи заминро ташкил медиҳанду дар рушди ҷаҳони мутамаддин саҳми арзанда доранд, метавонад оқибатҳои хатарзоро ба бор орад.

Зимнан, барои гирифтани пеши роҳи исломситезӣ моро зарур аст, ки фазои эътимод, таҳаммулгароӣ ва ҳамдигарфаҳмиро миёни ҷомеа ва тамаддунҳо тавсеа бахшем, ки ин дар навбати худ имкониятҳои моро дар муқовимат бар зидди хатару таҳдидҳои муосир бештар месозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ борҳо таъкид намудаанд, ки давлати мо Тоҷикистон соҳибистиклол, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона аст. Дар баробари ин аксарияти мардуми Тоҷикистон пайрави дини мубини ислом буда, дорои фарҳанги бой ва урфу одатҳои миллӣ мебошанд. Чавонони кишвари мо бояд муқаддасоти ин ҳоку оби сарзамини биҳиштосоро донанд ва ҳаргиз нагузоранд, ки миллати ҳазорҳо сол рӯнҷида аз ин музаффариятҳо, ки имрӯзҳо ба даст овардааст, маҳрум гардад.

Аз ин рӯ, қобили таъкиди хос аст, ки терроризм ягон дину мазҳаби мушаххас, пайдоиши этникӣ, миллат ва ҷойгиршавии доимии ҷуғрофӣ надорад. Кӯшишҳои бо ҳам пайваст намудан ё тавҳам донистани терроризм бо дину мазҳаби мушаххасе дарвоқеъ ба манфиати террористон хизмат мекунад ва биноан, ин кӯшишҳо қатъиян маҳкум бояд кард.

Зарур аст, ки мо ҳар гуна зуҳуроти оштинопазирӣ нисбат ба дине ё мазҳабе монев шавем ва барои эҷоди ҳусни тафохум ва ҳамкориҳои густурда дар асоси арзишҳои умумии кишварҳои гуногунмазҳаб талош намоем.

Нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шинохти аносири марзӣ ва меҳварии терроризм ва экстремизм бузург аст. Аз нуқтаи назари ӯ терроризм ва экстремизм хоси ягон динҳои ҷаҳонӣ набуда, аз ҷумла ягон иртибот ба дини мубини ислом надорад, балки таълимоти ҳама динҳои ҷаҳонӣ зидди хушунат, тундгароӣ, амалҳои террористӣ ва ифротгароӣ буда, ҷавҳари таълимоти онҳо аз омилҳои худшиносӣ, дӯстию бародарӣ ва муҳаббату эҳтирми инсон иборат мебошанд.

Аз ҷумла, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ҳама гуна мулоқоти суҳанрониҳои худ аз вазъи имрӯзаи геополитикии ҷаҳон нигаронӣ намуда, сокинон ва чавонони кишвар ва дар симои онҳо бошандагони сайёра аз таҳдиду хатарҳои терроризму экстремизм ба амният ва оромии олам хушдор медиҳанд. Зеро ба таъбири машҳури Пешвои миллат «террорист ватан, миллат ва мазҳаб надорад».

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. Душанбе, 2022.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2019).
3. Видяпина В.И. Бакалавр эконоимики / В.И. Видяпина. – М., 2002. – С. 44.
4. Назаркин М.В. Криминологическая характеристика и предупреждение терроризма. Дисс. Канд. Юрид. наук. – М., академия управления МВД России, 1998. – С. 27.; Имомов А.Х. Терроризм – форма организованной преступности. – Душанбе, 2003.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1994.

ТЕРРОРИСТ ДИН, МАЗҲАБ ВА МИЛЛАТ НАДОРАД

Дар мақолаи мазкур мавзӯи «Террорист – дин, мазҳаб ва миллат надорад» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки гурӯҳҳои ифротгарои террористию экстремистӣ бештар таблиғи бо номи шариат ва исломи худро миёни чавонони кишварҳо, ки аз дини мубини ислом пайравӣ доранд, роҳандозӣ менамоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: гурӯҳ, террорист, дин, чавонон, кишварҳо.

ТЕРРОРИСТ НЕ ИМЕЕТ РЕЛИГИИ, ВЕРЫ ИЛИ НАЦИИ

В данной статье рассматривается тема «Террорист – не имеет религии, веры и нации». Автор отметил, что террористические и экстремистские группировки часто пропагандируют свой шариат и ислам среди молодежи стран, исповедующих исламскую религию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: группа, террорист, религия, молодежь, страны.

TERRORIST HAS NO RELIGION, FAITH OR NATION

This article examines the topic "Terrorist has no religion, faith or nation". The author noted that terrorist and extremist groups often propagate their Sharia and Islam among the youth of countries that profess the Islamic religion.

KEYWORDS: group, terrorist, religion, youth, countries.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Манижа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907-50-74-40**.

Сведения об авторе: *Бобоева Манижа* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **907-50-74-40**.

Information about the author: *Boboeva Manizha* – Tajik National University, first-year master`s student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **907-50-74-40**.

СУБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Собирзода С.

Таджикский национальный университет

Субъектами гражданских правоотношений выступают физические и юридические лица, вступающие между собой в гражданско-правовые отношения по поводу личных неимущественных и имущественных благ. Субъектами данных отношений в отдельных случаях может выступать Республика Таджикистан, органы местного самоуправления, субъекты Республики Таджикистан, иностранные государства и другие субъекты публичного права. Физическим лицом считается человек, выступающий в качестве участника гражданских отношений, а также граждане Республики Таджикистан, иностранные граждане и лица без гражданства. Наличие гражданской правосубъектности (право и дееспособность) необходима для признания лиц субъектами гражданского права. Способность лица иметь гражданские права и выполнять свои обязанности называется гражданской правоспособностью.

Правоспособность возникает у гражданина с момента рождения и прекращается с его смертью (или признание его умершим). До достижения 18 летнего возраста полная дееспособность может наступить в следующих случаях:

- в результате эмансипации;
- в случае вступления в брак.

Физические лица от 16 до 18 лет имеют неполную гражданскую дееспособность и вправе самостоятельно распоряжаться своими заработками, стипендией и иными доходами, а также осуществлять права автора произведения литературы, науки и искусства, изобретения или другого результата охраняемого законом интеллектуальной деятельности; совершать мелкие бытовые сделки, которые предусмотрены Гражданским кодексом Республики Таджикистан. Все другие сделки совершаются только с письменного согласия законных представителей.

В соответствии с законом о кооперативах имеют право быть членами кооперативов несовершеннолетние по достижении шестнадцатилетнего возраста, а также несут имущественную ответственность самостоятельно по совершенным сделкам. Для лиц в возрасте до 16 лет (малолетние) характерна частичная гражданская дееспособность, которые имеют право самостоятельно совершать мелкие бытовые сделки и сделки, направленные на безвозмездное получение выгоды и не требующее государственной регистрации или нотариального удостоверения. Малолетние за причиненный вред гражданско-правовой ответственности не несут.

Суд определяет ограниченную гражданскую дееспособность в отношении физических лиц, которые вследствие злоупотребления спиртными напитками или наркотических средствами ставят свою семью в тяжелое материальное положение. С момента вступления в силу решения суда наступает ограничение гражданской дееспособности. Правовыми последствиями является, что над физическим лицом, который ограничен в дееспособности устанавливается попечительство, и он может совершать только мелкие бытовые сделки. Ограниченные в дееспособности граждане несут имущественную ответственность самостоятельно и отвечают за вред, причиненный другому лицу.

Гражданин, который не способен осознавать значение своих действий или руководствоваться ими вследствие стойкого, хронического расстройства здоровья, может признаваться судом недееспособным и устанавливается опека над ним. Суд может восстановить его в дееспособности в случае выздоровления или значительного улучшения психического состояния гражданина.

С восемнадцатилетнего возраста гражданин может приобрести статус индивидуального предпринимателя. Юридическим лицом является организация, имеющая в собственности и хозяйственном ведении или оперативном управлении обособленное имущество, а также отвечает

по своим обязательствам данным имуществом и может приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права от своего имени, быть истцом и ответчиком в суде. Гражданский кодекс Республики Таджикистан регламентирует, что юридические лица должны иметь самостоятельный баланс и смету.

Рассмотрим правовые признаки юридического лица:

- наличие обособленного имущества;
- организационное единство;
- возможность выступать от собственного имени в гражданском обороте;
- способность нести имущественную ответственность самостоятельно.

С момента государственной регистрации считается созданным:

- юридическое лицо, которое должно иметь название, учредительные документы, органы и местонахождение. Юридическое лицо имеет гражданские права и соответствует целям деятельности, которая предусмотрена в учредительных документах и нести обязанности.

- Правоспособность юридического лица возникает с момента его создания и прекращается с момента внесения записи о исключении его из единого государственного реестра. Особенности правового регулирования определенных видов и категорий юридических лиц предусматривается Гражданским кодексом Республики Таджикистан. Значительную важность приобретает классификация юридических лиц по различным основаниям, которые имеют существенные значения для гражданско-правового регулирования.

Гражданский кодекс Республики Таджикистан предусматривает признаки соотношения прав участников юридического лица и самого юридического лица:

- юридические лица и участники, которых имеют вещные права;
- юридические лица, в отношении которых имеются обязательные права учредителей (участников);
- юридические лица, в отношении которых не имеют имущественных прав их учредители (участники).

По целям деятельности юридического лица:

- некоммерческие;
- коммерческие.

Классификация юридических лиц по организационно-правовой форме является наиболее важной, и делятся на:

- хозяйственные товарищества;
- хозяйственные общества;
- некоммерческие организации;
- государственные и муниципальные унитарные предприятия.

Юридические лица делятся на разновидности, а именно: общество с ограниченной ответственностью (ООО), общества с дополнительной ответственностью (ОДО), а также акционерные общества, существующие в виде открытых акционерных обществ (ОАО) и закрытых акционерных обществ (ЗАО).

Государственные и муниципальные унитарные предприятия подразделяются на два вида:

- унитарные предприятия, которые основываются на праве оперативного управления;
- унитарные предприятия, которые основаны на праве хозяйственного ведения.

Некоммерческие организации имеют множество видов и подвидов, среди которых различные фонды, союзы и ассоциации предпринимателей или лиц, не занимающихся предпринимательской деятельностью, преследующие благотворительные и другие общественно-полезные цели, а также общественные объединения (политические и религиозные) организации, партии и другие). Республика Таджикистан, субъекты Республики Таджикистан и муниципальные образования могут быть в отдельных случаях субъектом гражданских правоотношений. Это возможно, в правоотношениях собственности (поступление в собственность государства или муниципального образования бесхозяйственного имущества, конфискованного имущества).

Государственные и муниципальные образования действуют в отношениях, которые регулируются гражданским законодательством, с другими участниками гражданских отношений на равных правах.

Таким образом, для приобретения субъективных гражданских прав и создания, осуществления и исполнения обязанностей должен обладать правосубъектностью, а именно дееспособностью и правоспособностью. Человек в качестве субъекта права влечет наделение его правосубъектностью. Правоспособность является общей правовой категорией, которая обеспечивает и предопределяет равенство сторон в конкретных гражданских правоотношениях. Правоспособностью наделяются все субъекты: граждане и организации, которые обладают признаками юридического лица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года: офиц. текст. - Душанбе: Маориф, 2003. 84 с. - (на тадж., рус. и англ. яз.).
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 30 июня 1999 г., № 802. Ч. 1 // АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1999. -№6. - Ст. 153; 2001. - № 7. - Ст. 508; 2002. - №4, ч. 1. - Ст. 170; 2005. -№3. - Ст. 125; 2006. - №4. - Ст. 193; 2007. - №5. - Ст. 356; 2010. - №3. -Ст. 156; 2010. - №12. - Ст.802.
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 11 декабря 1999, № 884. Ч. 2 // АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1999. -№12. - Ст. 323; 2002. - №4, ч. 1. - Ст. 170; 2006. - №4. - Ст. 194; 2009. -№12. - Ст.821; 2010. - №7. - Ст.540.
4. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 1 марта 2005 г., № 84. Ч. 3 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2005. - № 3. - Ст. 123.
5. Гражданский кодекс Республики Таджикистанот 24 декабря 2022 года №1918. Ч.1 //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2022 - №915
6. Налоговый кодекс Республики Таджикистан: введен в действие 1 янв. 2005 г. // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2004. -№12, ч. 1. - Ст. 688, 689; 2005. - №12. - Ст. 629; 2006. - №7. - Ст. 341; №12. - Ст. 543; 2007. - №3. - Ст.17; №7. - Ст. 668; 2008. - №3. - Ст. 195; №6. - Ст.455; 2009. - №3. - Ст. 86; 2009. - №5. - Ст. 332; №12. - Ст. 823; 2010. - №7. - Ст.559; 2010. - №12. - Ст. 824, 826.
7. Об авторском праве и смежных правах: Закон Республики Таджикистан от 13 нояб. 1998 г., № 726 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1998. - №23-24. - Ст. 348; 2003. - №8. - Ст. 450; 2006 - №3. - Ст. 153; 2009. - №12. - Ст. 825.
8. О защите информации: Закон Республики Таджикистан от 2 дек. 2002 г., №71 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2002. -№11. - Ст.696; 2005. - №12. - Ст. 646.
9. О защите прав потребителей: Закон Республики Таджикистан от 9 дек. 2004 г., № 72 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2004. - №12, ч.1. - Ст. 699; 2008. - №10. - Ст.805, Ст.817.
10. О коммерческой тайне: Закон Республики Таджикистан от 18 июня 2008 г., № 403 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -2008. - №6. - Ст. 461.
11. О лицензировании отдельных видов деятельности: Закон Республики Таджикистан от 17 мая 2004 г., № 37 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2004. - № 5. - Ст. 348; 2005. - №3. - Ст. 120; 2006. - №7. - Ст.343; 2007. - №6. - Ст.433; 2008. - №1, ч.2. - Ст. 14; 2008. - №6. - Ст.457; 2008. - №10. - Ст. 816; 2009. - №3. -Ст.78; 2009. - №5. - Ст.326; 2009. - №9-10. Ст.544; 2010. - №12. - Ст.821.
12. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. М.: Статут, 2005. Ст.220.
13. Прошин С. Н. Дееспособность юридического лица одна из составляющих его правоспособности // Нотариус. 2012. Ст. 26-29.

СУБЪЕКТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУКУҚИИ ШАҲРВАНДӢ

Мақола ба субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои ҳуқуқии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дида баромада шудааст. Инчунин, таснифоти шахсони ҳуқуқӣ аз рӯйи асосҳои гуногун низ баррасӣ шудааст. Қобилияти ҳуқуқдорӣ категорияи умумии ҳуқуқӣ буда, баробари тарафхоро дар муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқии граждани таъмин ва муайян мекунад. Ба ҳамаи субъектҳои қобилияти ҳуқуқӣ дода мешавад: шаҳрвандон ва ташкилотҳои, ки хусусиятҳои шахси ҳуқуқиро доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, қобилияти ҳуқуқӣ, созишнома.

СУБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Статья посвящена субъектам гражданских правоотношений. Раскрыты правовые признаки физического и юридического лица. Также рассмотрена классификация юридических лиц по различным основаниям. Правоспособность является общей правовой категорией, которая обеспечивает и предопределяет равенство сторон в конкретных гражданских правоотношениях. Правоспособностью наделяются все субъекты: граждане и организации, которые обладают признаками юридического лица.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъекты гражданских правоотношений, физические и юридические лица, дееспособность, сделка, правоспособность.

SUBJECTS OF CIVIL LEGAL RELATIONS

The article is devoted to the subject of civil relations. The legal features of an individual and a legal entity are disclosed. The article considers the classification of legal entities on various grounds. Legal capacity is a general legal category that ensures and predetermines the equality of the parties in specific civil legal relations. Legal capacity is granted to all subjects: citizens and organizations that have the characteristics of a legal entity.

KEYWORDS: subjects of civil legal relations, individuals and legal entities, legal capacity, transaction, legal capacity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирзода Соҷида* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 000066206**. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

Сведение об авторе: *Собирзода Соҷида* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 000066206**. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

Information about the author: *Sobirzoda Sojida* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 000066206**. E-mail: sojidasobirzoda@gmail.com

НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО

Қаюмова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Системаи ҳуқуқии ИМА як сохтори мураккаб ва бисёрқабатаест, ки роҳи тулонии таҳаввулотро тай кардааст ва дар фаъолияти кишвар нақши калидӣ дорад. Ин система дар замони мустамликадорӣ ташаккул ёфта, дар натиҷаи рӯйдодҳои таърихӣ, ба монанди Қабули Конститутсияи ИМА [1] ва рушди таҷрибаи судӣ, намуди муосири худро пайдо кард. Решаҳои таърихӣ низоми ҳуқуқии ИМА ба давраи мустамликадорӣ, вақте ки аввалин муҳочирони аврупоӣ унсурҳои ҳуқуқи умумии англисиро бо худ оварданд, рост меояд. Ин унсурҳо барои рушди минбаъдаи низоми ҳуқуқии Амрико асос гардиданд. Воқеаи муҳимтарин дар таърихи низоми ҳуқуқии ИМА қабули Конститутсия дар соли 1787 [2] буд, ки санги асосии сохти федералӣ ва низоми ҳуқуқии кишвар гардид. Конститутсия на танҳо барои таъсиси ҳукумати федералӣ замина гузошт, балки принципҳои тақсимои ҳокимият, назорат ва тавозунро, ки барои фаъолияти низоми ҳуқуқии ИМА асос гардиданд, муқаррар кард. Ин принципҳо тавозуни байни шохаҳои гуногуни ҳокимиятро таъмин мекунад ва асосҳои тартиботи ҳуқуқиро дар кишвар ташаккул медиҳанд.

Конститутсияи ИМА, ки соли 1787 қабул шудааст, ҳуҷҷати асосӣ мебошад, ки сохтор ва вазифаҳои ҳукумати федералиро муайян мекунад. Дар он принципҳои тақсимои ҳокимият ба се шоха: иҷроия, қонунгузорӣ ва судӣ мустақкам карда шудаанд. Ин принципҳо системаи назорат ва тавозунро таъмин мекунад, ки дар он ҳар як шохаи ҳокимият салоҳияти худро дорад ва метавонад амалҳои шохаҳои дигарро маҳдуд кунад. Федерализм, ҳамчун принципи асосии Конститутсия, салоҳиятҳоро байни ҳукумати федералӣ ва иёлотҳо тақсим мекунад, ки имкон медиҳад хусусиятҳо ва манфиатҳои маҳаллӣ ҳангоми танзими масъалаҳои гуногун ба назар гирифта шаванд. Конститутсия, инчунин, ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии шаҳрвандонро, аз ҷумла озодии сухан, ҳуқуқ ба суди одилона ва ҳимоя аз кофтуков ва боздоштҳои беасосро ҳимоя мекунад. Ин принципҳо барои рушди минбаъдаи низоми ҳуқуқӣ ва татбиқи он дар амал асос мешаванд.

Ҳангоми гузаштан ба сохтори системаи ҳуқуқӣ, бояд қайд кард, ки он ҳам судҳои федералӣ ва ҳам маҳаллӣ (штатӣ) – ро дар бар мегирад. Дар сатҳи федералӣ, мақомоти калидӣ суди Олии ИМА мебошад, ки дорои салоҳияти олии оид ба ҳуқуқи конститутсионӣ ва қонунгузории федералӣ мебошад. Суди Олиӣ дар тафсири Конститутсия ва қабули қарорҳо оид ба парвандаҳои дорои аҳамияти миллии нақши муҳим мебозад. Дар зери он судҳои федералии кассатсионӣ ва судҳои федералии марҳилаи аввал мавҷуданд, ки парвандаҳои марбут ба қонунгузории федералӣ ва баҳсҳои байнидавлатиро баррасӣ мекунад. Дар сатҳи иёлот сохторҳои шабех мавҷуданд, аз ҷумла судҳои олии иёлот, судҳои кассатсионӣ ва судҳои марҳилаи аввал. Ин судҳо масъалаҳоеро ҳал мекунад, ки ба қонунҳои иёлот ва маҳаллӣ дахлдоранд. Системаи судии штатӣ, инчунин, судҳои махсусро дар бар мегирад, ба монанди судҳои муфлисшавӣ ва судҳои патентӣ, ки ба шумо имкон медиҳад, ки парвандаҳоро дар сатҳҳои гуногун самаранок баррасӣ кунед ва дастрасӣ ба адолатро барои ҳамаи шаҳрвандон таъмин кунед.

Системаи судии ИМА аз ду сатҳи асосӣ иборат аст: федералӣ ва маҳаллӣ (штатӣ). Судҳои федералӣ парвандаҳои марбут ба вайрон кардани қонунгузории федералӣ, баҳсҳои байнидавлатӣ ва инчунин парвандаҳоеро, ки дар онҳо мақомоти федералӣ иштирок мекунад, баррасӣ мекунад. Судҳои маҳаллӣ парвандаҳои марбут ба қонунҳои иёлот ва ҳуқуқвайронкуниҳои маҳаллиро баррасӣ мекунад. Дар доираи системаи судии федералӣ судҳои махсус мавҷуданд, ба монанди судҳои муфлисшавӣ ва судҳои патентӣ, ки парвандаҳоро дар соҳаҳои мушаххаси ҳуқуқ баррасӣ мекунад. Меъёрҳои муурофиавӣ тартиби муурофиаро танзим мекунад ва риояи принципи адолатро таъмин мекунад. Ин меъёрҳо қоидаҳои пешниҳоди даъвоҳо, тартиби бозпурсии шоҳидон, пешниҳоди далелҳо ва тартиби шикоятро дар бар мегиранд. Ҷанбаҳои муҳимми меъёрҳои муурофиавӣ ҳуқуқҳои

айбдоршаванда ва даъвогар, аз ҷумла ҳуқуқ ба суди одилона, ҳуқуқ ба адвокат ва ҳуқуқи шикоят мебошанд. Ин қоидаҳо ҳимояи ҳуқуқҳои тарафхоро дар муҳофизати судӣ таъмин мекунанд ва ба ҳалли одилонаи парвандаҳо мусоидат мекунанд.

Системаи ҳуқуқии ИМА [3] ба раванҷҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ таъсири назаррас мерасонад. Конститутсия ва қонунҳои кишвар ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои шахрвандиро ҳимоя мекунанд, ки аз таъйиз ва вайрон кардани ҳуқуқҳо ҳимоя мекунанд. Ҷанбаҳои муҳим ислоҳоти адлияи ҷиноӣ мебошанд, ки ба беҳтар кардани адолати система, мубориза бо таъйиз ва таъмини татбиқи самараноки ҳуқуқ нигаронида шудаанд.

Системаи муносири ҳуқуқии ИМА, инчунин, ба тағйирот ва мушкилоти иҷтимоӣ, аз қабилӣ беадолатии наҷодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба қонунгузорӣ ва амалияи судӣ таъсир мерасонад, ғайриодилона воқуниш нишон медиҳад. Қарорҳо ва қонунҳои судӣ руҳия ва хоҳишҳои ҷорӣ ҷамъиятиро инъикос намуда, ба мутобиқшавии низомии ҳуқуқӣ ба шароити тағйирёбанда мусоидат мекунанд.

Дар ҳуқуқи ИМА амсоли судӣ ва қонунгузорӣ нақши калидӣ доранд. Амсоли судӣ, ки асосан дар асоси ҳуқуқи умумӣ таъсис ёфтаанд, бо қарорҳои судӣ муқаррар мешаванд ва барои судҳои поёни ҳатмӣ мебошанд. Қонунгузорӣ қонунҳои федералӣ ва қонунҳои иёлоти алоҳидаро дар бар мегирад. Қарорҳои судӣ қонунҳоро интерпретатсия мекунанд ва Суди Олии ИМА метавонад қонунҳои ғайриқонуниро бекор кунад. Ҳамин тариқ, амсоли судӣ ва қонунгузорӣ бо ҳам алоқа доранд, ки системаҳои ҳуқуқиро адаптивӣ месозад [5].

Ҳамин тариқ, системаи ҳуқуқии ИМА сохтори мураккаб ва бисёрқабатаест, ки ба принципҳои таърихӣ, Конститутсия ва раванҷҳои рушдёбанда асос ёфтааст. Сохтор ва вазифаҳои он, аз ҷумла муҳофизати судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ, дар таъмини адолат ва тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар нақши калидӣ доранд. Таъсири низомии ҳуқуқӣ ба ҷомеа ва воқуниши он ба масъалаҳои мубрам аҳамияти он ва зарурати рушди доими мувофиқи талаботи замон таъкид мекунанд.

Системаи ҳуқуқии ИМА, дар шакли муносири худ, дар посух ба мушкилоти дохилӣ ва хориҷӣ таҳаввулотро идома медиҳад. Яке аз ҷанбаҳои асосии рушди он тақвияти нақши созмонҳои ҳуқуқи башар ва фишори ҷомеа ба ислоҳоти низомии адлия мебошад. Ташкилотҳо ба монанди Иттиҳоди Озодиҳои шахрвандии Амрико (ACLU) ва Human Rights Watch дар муайян кардани нақзи ҳуқуқи инсон нақши муҳим доранд ва барои беҳтар кардани қонунгузорӣ ва татбиқи қонунҳо пешниҳодҳо пешниҳод мекунанд. Ин ташкилотҳо ба ҷомеа на танҳо дар ҳимояи ҳуқуқҳои худ кумак мерасонанд, балки тағйироти иҷтимоӣ ва қонунгузорию тавассути мусоидат ба мутобиқсозии низомии ҳуқуқӣ ба воқеиятҳои нав ҳавасманд мекунанд.

Ҷанбаи дигари муҳим таъсири технология ба системаи ҳуқуқӣ мебошад. Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва платформаҳои рақамӣ ҳам тарзи фаъолияти системаи судӣ ва ҳам ҳамкориҳои онро бо ҷомеа ба қуллаи тағйир медиҳад. Далелҳои электронӣ, муҳофизати онлайнӣ ва пойгоҳи додаҳои санадҳои ҳуқуқӣ раванҷи адолатро дастрастар ва шаффофтар мекунанд. Аммо, ин тағйиротҳо, инчунин, мушкилоти навро ба вуҷуд меоранд, ба монанди зарурати ҳифзи маълумоти шахсӣ ва таъмини амнияти далелҳои рақамӣ. Системаи ҳуқуқии ИМА [4] меъёрҳо ва таҷрибаҳои навро, ки ба ҳалли ин мушкилот нигаронида шудаанд, фаъолона таҳия ва татбиқ мекунанд.

Ба масъалаҳои адолати иҷтимоӣ, аз ҷумла мубориза бо наҷодпарастии системавӣ ва таъйизҳои иҷтимоӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Қарорҳои судӣ ва ташаббусҳои қонунгузориҳои солҳои охир вақт ба ислоҳи беадолатиҳои таърихӣ ва таъмини баробарии имкониятҳо барои ҳамаи шахрвандон равона карда шудаанд. Намунаҳои ҷунин ташаббусҳо ислоҳоти адлияи ҷиноиро дар бар мегиранд, ки ба коҳиш додани аҳолии зиндонҳо ва беҳтар кардани шароити нигоҳдории маҳбусон, инчунин қонунгузорӣ барои баланд бардоштани дастрасии таҳсилот ва хизматрасониҳои тиббӣ барои аҳолии камнамоянда нигаронида шудааст.

Ҷанбаи муҳими низомии ҳуқуқии ИМА, инчунин, ҳамкориҳои он бо ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. ИМА дар институтҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ фаъолона иштирок мекунанд, ки ба қонунгузорӣ ва амалияи дохилии онҳо таъсир мерасонад.

Ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, аз Қабилӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид, созмони ҷаҳонии тичорат ва суди байналмилалӣ чиноятӣ, ба ИМА кумак мекунад, ки стандартҳо ва принципҳои байналмилалӣ ба системаи ҳуқуқии худ ворид кунад. Ин ҳамкорӣ, инчунин, дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ, аз қабилӣ терроризм, тағиребии иқлим ва нақзи ҳуқуқи инсон кумак мекунад.

Хулоса, метавон гуфт, ки системаи ҳуқуқии ИМА як сохтори мураккаб ва динамикӣ мебошад, ки мутобикшавӣ ба тағйирот дар ҷомеа ва шароити ҷаҳонро идома медиҳад. Принципҳои таърихӣ дар Конститутсия муқарраршуда асоси тартиботи ҳуқуқӣ боқӣ мемонанд, аммо системаи муосири адлия равишҳо ва ҳалли навро барои ҳалли мушкилоти мубрам ғайрарӯшад медиҳад. Таъсири системаи ҳуқуқӣ ба равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, қобилияти воқуниш ба тағйироти иҷтимоӣ ва технологӣ ва ҳамкорӣ бо ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти он ва зарурати тақмили домиро таъкид мекунад. Системаи ҳуқуқии ИМА нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна таърих, принципҳо ва мушкилоти муосирро метавон ба амалияи ягонаи ҳуқуқӣ ворид кард, ки адолат ва тартиботи ҳуқуқиро дар ҷаҳони тағйирёбанда таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Петрова Е.А. Конституционные основы правовой системы США // Теория и практика общественного развития. 2010. №4.
2. Конституция США. М., 1993.
3. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение / А.Х. Саидова. - М., 2000.
4. Бернхэм У. Введение в право и правовую систему Соединенных Штатов. Сент-Пол, 2002.
5. Сафаров Б.А. Саъдизода Ҷ. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ. Васоити таълимӣ/дар зери таҳрири н.н.х. дотсент Сафаров Б.А. – Душанбе: «Баҳманрӯд», 2015, 130 саҳ.

НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ИЁЛОТИ МУТТАХИДАИ АМРИКО

Системаи ҳуқуқии ИМА як сохтори мураккаб ва бисёрқабатааст, ки дар тули якҷанд асрҳо, аз замони мустамлика то замони муосир инкишоф ёфтааст. Асоси низоми ҳуқуқиро принципҳои Конститутсияи ИМА, аз ҷумла тақсмоти ҳокимият, федерализм ва ҷимояи ҳуқуқи шахрвандон ташкил медиҳанд. Дар мақола рушди таърихӣ низоми ҳуқуқӣ, сохтори мақомоти судӣ, меъёрҳои муқофавӣ ва нақши адвокатҳо баррасӣ карда мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба таъсири тағйироти иҷтимоӣ ва технология ба татбиқи ҳуқуқ, инчунин ҳамкориҳои низоми ҳуқуқии ИМА бо ҳуқуқи байналмилалӣ равона карда шудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна системаи ҳуқуқӣ ба мушкилоти дохилӣ ва хориҷӣ мутобик шуда, адолат ва тартиботи ҳуқуқиро дар кишвар таъмин мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: низоми ҳуқуқӣ, Конститутсияи ИМА, сохтори судӣ, меъёрҳои муқофавӣ, нақши адвокатҳо, адолати иҷтимоӣ, технология дар ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ.

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ

Правовая система США представляет собой сложную и многослойную структуру, которая развивалась на протяжении нескольких столетий, начиная с колониальных времен и до современности. Основу правовой системы составляют принципы Конституции США, включая разделение властей, федерализм и защиту прав граждан. В статье рассматриваются историческое развитие правовой системы, структура судебных органов, процессуальные нормы и роль адвокатов. Особое внимание уделяется влиянию социальных изменений и технологий на правоприменение, а также взаимодействию правовой системы США с международным правом. Анализ показывает, как правовая система адаптируется к внутренним и внешним вызовам, обеспечивая справедливость и правопорядок в стране.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: правовая система, Конституция США, судебная структура, процессуальные нормы, роль адвокатов, социальная справедливость, технологии в праве, международное право.

LEGAL SYSTEM OF THE UNITED STATES OF AMERICA

The legal system of the United States is a complex and multi-layered structure that has evolved over several centuries, from colonial times to the present. The foundation of the legal system is based on the principles of the U.S. Constitution, including the separation of powers, federalism, and the protection of citizens' rights. This article explores the historical development of the legal system, the structure of the judiciary, procedural norms, and the role of attorneys. Special attention is given to the impact of social changes and technology on legal practice, as well as the interaction of the U.S. legal system with international law. The analysis demonstrates how the legal system adapts to internal and external challenges, ensuring justice and order in the country.

KEYWORDS: Legal system, U.S. Constitution, Judicial structure, Procedural norms, Role of attorneys, Social justice, Technology in law, International law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаюмова Манижа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведение об авторе: *Каюмова Манижа* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Qayumova Manizha*– Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ҲУҚУҚИИ ОИЛАВИИ КИШВАРҲОИ СКАНДИНАВИЯ

Рустамова Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Скандинавия (нимчазираи Скандинавия), нимчазираест дар шимолӣ ғарби Европа. Аз Шимол ба Ҷануб ба масофаи тақрибан 1900 км тул кашидааст; бараш то 800 км. Масоҳаташ қариб 800 ҳазор км² (калонтарин нимчазира дар Европа). Дар ҳудуди нимчазира Норвегия, Шветсия ва қисми шимолӣ ғарбии Финляндия ҷой гирифтаанд. Кишварҳои Скандинавия ҳамеша дар сархати мақоми беҳтарин дар пурсишҳои сотсиологии соҳаҳои гуногуни зиндагии мардум қарор доранд. Манотиқи мазкур шукуфонтарин дар сайёра ба қайд гирифта шуда, аз рӯйи нишонаҳои субот, хушбахтӣ, некуаҳволӣ, давомнокии умр, таҳсилот, экология ва ғайра ҷойи аввалро ишғол мекунанд. Ҳаёти иҷтимоӣ дар кишварҳои зикршуда, хеле хуб арзёбӣ гардида, оилаҳои серфарзанд дар сатҳи давлатӣ дастгирӣ карда мешаванд. Дар ин давлатҳо на танҳо модар, балки падар низ метавонад ба рухсатии нигоҳубини кӯдак равад. Гузашта аз ин, дар баъзе кишварҳо миқдори муайяни рӯзҳои рухсатии нигоҳубини кӯдак вучуд дорад, ки падарон метавонанд онро гиранд (90 рӯз дар Шветсия, 10 ҳафта дар Норвегия). Агар падарон аз ин рӯзҳои ба истилоҳ “доягӣ” истифода накунанд, маблағи муайяне, ки барои онҳо ҷудо шудааст, месӯзад. Падару модар ҳар ду ёрдампулии нигоҳубини кӯдак мегиранд ва агар кӯдаки бемор дошта бошанд, ҳуқуқ доранд, ки аз кор рухсатӣ гиранд дар хона бимонанд, аммо музди корашон ҷӣ тавре ки ҳаст, ҳамон хел дода мешавад. Зиндагӣ дар кишварҳои Норвегия, Шветсия, Финляндия ва Дания барои бисёриҳо хеле ҷолиб ба назар мерасад ва ин сабабҳои зиёде дорад. Ҳамин тавр, тайи чанд сол аст, ки Шветсия, Дания ва Норвегия дар қатори панҷ кишвари беҳтарини ҷаҳон бо сифати беҳтарини зиндагӣ қарор доранд.

«Оилаи ҳуқуқӣ» - истилоҳи илмӣ- ҳуқуқӣ аст, ки барои ифодаи низоми ҳуқуқии ба ҳам наздики якҷанд давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад. Бо назардошти он ки низоми ҳуқуқии якҷанд кишвар дорои аломату сифатҳои умумӣ аст, мафҳуми «оилаи ҳуқуқӣ» (ин ҷо ибораи «оилаҳои ҳуқуқӣ» на ба маънои биологӣ, балки ба маънои махсуси ҳуқуқӣ омадааст) пешниҳод шудааст. Дар асоси аломатҳои ба ҳам наздики ҳуқуқӣ (сарчашмаҳои наздик, таснифи умумии соҳаҳои ҳуқуқ, мафҳумҳои наздики ҳуқуқӣ ва ғ. умумияти низоми ҳуқуқии якҷанд давлатҳо таъмин мегардад, ки онро «оилаи ҳуқуқӣ» меноманд. Ҳамин тариқ, оилаи ҳуқуқӣ мафҳуми илмию муқоисавӣ аст, ки якҷанд низоми ҳуқуқии миллии дорои аломатҳои умумиро дар бар мегирад. Барои таснифи онҳо маҳакҳои ҳуқуқӣ, аз қабили таърихӣ-назариявӣ, техникӣ - ҳуқуқӣ, мафкуравӣ - ҳуқуқӣ, амалӣ - ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Оилаи ҳуқуқи Скандинавия (Scandinavian family law) система ва принципҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар кишварҳои Скандинавия, аз ҷумла Шветсия, Норвегия, Дания, Финляндия ва Исландия амал мекунанд. Ин система на танҳо ба муносибатҳои оилавӣ, балки ба ҳуқуқи инсон, баробарии гендерӣ, муҳофизати фарзандон ва дастгирии оилаҳо диққат медиҳад. Барои фаҳмидани амиқи ин мавзӯ, мо метавонем онро ба чанд бахш тақсим кунем:

1. Принципҳои асосии оилаи ҳуқуқи Скандинавия

1.1. Баробарии гендерӣ

- Оилаи ҳуқуқи Скандинавия ба принципи баробарии гендерӣ таъяс мекунанд. Занон ва мардон дар ҳуқуқҳо ва масъулиятҳо баробар ҳисобида мешаванд.

- Мақомоти давлатӣ ва ҷомеа кӯшиш мекунанд, ки баробарии гендериро дар оилаҳо таъмин кунанд.

1.2. Ҳуқуқи фарзандон

- Ҳуқуқи фарзандон дар Скандинавия хеле муҳим аст. Кишварҳо кумакҳои иҷтимоии зиёд барои таъмини беҳбудии фарзандон пешниҳод мекунанд.

- Фарзандон ҳуқуқи таълим, хидматрасонӣ ва муҳофизат доранд.

2. Низомҳои оилавӣ

2.1. Низоми никоҳ

- Никох дар Скандинавия бо принципи ихтиёрӣ ва баробарии тарафҳо сурат мегирад.
- Маъруфияти никоҳҳои шахрвандӣ ва ҳамзамон никоҳҳои динӣ вучуд дорад.

2.2. Талок

- Талок дар Скандинавия одатан осон аст. Тарафҳо метавонанд бо мувофиқаи якдигар ё бо суд талок гиранд.

- Мақомоти судӣ барои таъмини ҳуқуқи фарзандон ва моликият дар раванди талок диққати махсус медиҳанд.

3. Дастгирии оилаҳо

3.1. Кумакпулӣ

- Кишварҳои Скандинавия кумакпулӣ барои оилаҳо пешниҳод мекунанд, ки ин кумакҳо барои таъмини молиявии оилаҳо ва фарзандон равона шудаанд.

- Кумакпулӣ барои нигоҳубини фарзандон ва таъмини онҳо бо шароити муносиб хеле муҳим аст.

3.2. Таҳсилот ва хидматрасонӣ

- Давлатҳо барномаҳои хидматрасонӣ барои оилаҳо, аз ҷумла таълим ва машварат пешниҳод мекунанд.

- Курсҳои таълимӣ барои волидон дар бораи тарбияи фарзандон ва муносибатҳои оилавӣ мавҷуданд.

4. Масъулияти волидон

4.1. Ҳуқуқи волидайн

- Волидайн масъулияти баланд доранд барои таъмини беҳбудии фарзандон.

- Волидайн бояд дар бораи қарорҳое, ки ба ҳаёти фарзандон таъсир мерасонанд, бо ҳам мувофиқат кунанд.

4.2. Ҳифзи ҳуқуқи фарзандон

- Ҳуқуқи фарзандон дар Скандинавия ҳифз карда мешавад ва мақомоти давлатӣ барои муҳофизат кардани онҳо масъуланд.

- Агар фарзандон дар хатар бошанд, мақомоти иҷтимоӣ метавонанд даҳолат кунанд.

5. Проблемаҳо ва ҳолишҳо

5.1. Талафот ва ихтилофҳо

- Гузашта аз ҳама, талафот ва ихтилофҳои оилавӣ метавонанд боиси мушкилот шаванд.

- Мақомоти давлатӣ кӯшиш мекунанд, ки бо роҳи медиатсия ва ворид кардани хидматрасониҳо ин мушкилотро ҳал кунанд.

5.2. Оилаҳои гуногун

- Оилаҳои гуногун (мисли оилаҳои якҷинс) дар Скандинавия ҳуқуқи баробар доранд, аммо баъзан бо ҳолишҳои иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Оилаи ҳуқуқи Скандинавия системаи муосир, прогрессивӣ ва баробарихоҳона мебошад, ки ба ҳифзи ҳуқуқи инсон, баробарии гендерӣ ва беҳбудии оилаҳо диққати махсус медиҳад. Ин система кумак мекунад, ки оилаҳо дар муҳити солим зиндагӣ кунанд ва фарзандон дар шароити муносиб тарбия шаванд. Дар ҳоли ҳозир давлатҳои Скандинавия ба яке аз давлатҳои тараққикардаи дунё табдил ёфтаанд.

Дар ин давлатҳо масъалаи никоҳ ё талок бо розигии ҳар 2 тараф дида мешавад.

Масъалаҳои баробарии гендерӣ, ки баробарҳуқуқии зану мардро дар ҳама соҳаҳо ифода мекунад, дар бар мегирад.

Дар ҳар як давлат масъалаи иҷтимоӣ дар мадди аввал меистад, ки он ба сатҳи некуаҳволии халқ нигарогида шудааст, ки дар Скандинавия он ба дараҷаи олӣ ба назар расида, таъмин карда мешаванд.

Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи насли наврас ҳам яке аз мушкилотҳои баҳсталаби ҳар ҷомеаи Мутамаддин аст, ки он дар ин давлатҳои пешрафта волидайн масъулияти баландро дар таълиму тарбияи фарзанди худ доранд, ки ин худ нишони пешравии ҷомеа аст. Зеро Оилаи солим Ҷомеаи Солим аст.

1. Кнапп В. Крупные системы права в современном мире Сравнительное правоведение: Ҳисоботи Форуми Ҷаҳонии Иқтисодӣ (WEF) Феврал 2021
2. Набзи Аврупо. Бехтарин кишварҳо барои барои зиндагии хуб. («Европульс») Best Countries Quality of Life, Us News & World Report).
3. Eek Evolutionet structure du droit scandinave // Rev. Hellenistique de droit intern. 1961. No 14.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ҲУҚУҚИИ ОИЛАВИИ КИШВАРҲОИ СКАНДИНАВИЯ

«Оилаи ҳуқуқӣ» истилоҳи илмӣ- ҳуқуқӣ аст, ки барои ифодаи низоми ҳуқуқии ба ҳам наздики якҷанд давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад. Бо назардошти он ки низоми ҳуқуқии якҷанд кишвар дорои аломату сифатҳои умумӣ аст, мафҳуми «оилаи ҳуқуқӣ» (ин ҷо ибораи «оилаҳои ҳуқуқӣ» на ба маънои биологӣ, балки ба маънои махсуси ҳуқуқӣ омадааст) пешниҳод шудааст. Дар асоси аломатҳои ба ҳам наздики ҳуқуқӣ (сарчашмаҳои наздик, таснифи умумии соҳаҳои ҳуқуқ, мафҳумҳои наздики ҳуқуқӣ ва ғ. умумияти низоми ҳуқуқии якҷанд давлатҳо таъмин мегардад, ки онро «оилаи ҳуқуқӣ» меноманд. Ҳамин тариқ, оилаи ҳуқуқӣ мафҳуми илмию муқоисавӣ аст, ки якҷанд низоми ҳуқуқии миллии дорои аломатҳои умумиро дар бар мегирад. Барои таснифи онҳо маҳакҳои ҳуқуқӣ, аз қабилӣ таърихӣ-назариявӣ, техникӣ - ҳуқуқӣ, мафкуравӣ - ҳуқуқӣ, амалӣ - ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Оилаи ҳуқуқи Скандинавия (Scandinavian family law) система ва принсипҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар кишварҳои Скандинавия, аз ҷумла Шветсия, Норвегия, Дания, Финляндия ва Исландия амал мекунад. Ин система на танҳо ба муносибатҳои оилавӣ, балки ба ҳуқуқи инсон, баробарии гендерӣ, муҳофизати фарзандон ва дастгирии оилаҳо диққат медиҳад. Аз ҳамин сабаб давлатҳои Скандинавия (Шветсия, Дания, Норвегия) дар қатори панҷ кишвари бехтарини ҷаҳон ба сифати бехтарини зиндагӣ қарор доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: оилаи ҳуқуқи Скандинавия, баробарии гендерӣ, ҳуқуқи фарзандон, низомҳои оилавӣ, низоми никоҳ, талоқ, ҳуқуқи волидайн, ҳифзи ҳуқуқи фарзандон, масъулияти волидайн, талафот ва ихтилофҳо, проблемаҳо ва ҷолишҳо.

ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНОГО ПРАВА В СКАНДИНАВСКИХ СТРАНАХ

«Правовая семья» — научно-правовой термин, используемый для обозначения родственной правовой системы ряда стран мира. Учитывая, что правовая система ряда стран имеет общие черты и качества, предлагается понятие «правовая семья» (здесь словосочетание «правовая семья» имеет не в биологическом, а в особом юридическом смысле). На основе схожих правовых признаков (близости источников, общей классификации правовых полей, близких правовых понятий и т. д.) обеспечивается общность правовой системы нескольких государств, которую называют «правовой семьей». - научно-сравнительное понятие, включающее в себя несколько национальных правовых систем, имеющих общие характеристики. Для их классификации используются такие правовые критерии, как историко-теоретические, идейно-правовые и практически-правовые. Скандинавское семейное право - это правовая система и принципы. , которая действует в скандинавских странах, включая Швецию, Норвегию, Финляндию и Исландию. Эта система ориентирована не только на семейные отношения, но и на права человека, защиту детей и поддержку семьи (Дания, Норвегия) входят в пятерку лучших стран. в мире с лучшим качеством жизни.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: скандинавское семейное право, равноправное по признаку пола, права детей, семейные системы, система брака, развод, родительские права, защита прав детей, родительская ответственность, потери и конфликты, проблемы и вызовы.

FEATURES OF FAMILY LAW IN SCANDINAVIAN COUNTRIES

"Legal family" is a scientific and legal term used to designate a related legal system of a number of countries in the world. Considering that the legal system of a number of countries has common features and qualities, the concept of "legal family" is proposed (here the phrase "legal family" has not a biological, but a special legal sense). Based on similar legal features (proximity of sources, general classification of legal fields, close legal concepts, etc.), the commonality of the legal system of several states is ensured, which is called a "legal family". - a scientific and comparative concept that includes several national legal systems that have common characteristics. For their classification, such legal criteria as historical-theoretical, ideological-legal and practical-legal are used. Scandinavian family law is a legal system and principles. , which operates in the Scandinavian countries, including Sweden, Norway, Finland and Iceland. This system is focused not only on family relations, but also on human rights, child protection and family support (Denmark, Norway are among the top five countries in the world with the best quality of life).

KEYWORDS: Scandinavian family law, gender equality, children's rights, family systems, marriage system, divorce, parental rights, protection of children's rights, parental responsibility, losses and conflicts, problems and challenges.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рустамова Дилноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Рустамова Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Rustamova Dilnoza* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ЧИНОЯТИ ОДАМРАБОӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ

Шеров А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз мекунад.” Шаъну эътибор хосияти объективии инсон, арзиши олии ӯ, муносибати боэътиромона ба дигар одамон, давлатҳо ва ҷомеаҳоест, ки арзишмандии ҳамагуна шахсиятро эътироф мекунад. Ба ин тарик, категорияи шаъну эътибор бо мафҳумҳои вичдон (эҳсоси масъулияти маънавӣ барои амалҳои худ дар назди одамони атроф, худбаҳодиҳӣ ба рафтори хеш) ва қарз (лаёқати мувофиқсозии амалҳои худ бо манфиатҳои ҷамъият) зич алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, боз як тарафи мафҳуми “шаъну эътибор” аз ҷониби ҳар як инсон дарк гардидани алоқамандии худ бо ҷомеа, аҳаммият, нақш, сарҳад ва таъсири худ (эҳсоси шаъну эътибори худ) дар он мебошад. Дар шаъну эътибори шахсӣ як навъ майле ба муносибати муайян ба худ, талаби эътиром аз ҷониби дигарон ва умуман, аз ҷониби ҷомеа мавҷуд аст. Аз ин маълум мешавад, ки ҳаёт, саломатии инсон ва шаъну эътибори инсонӣ яке аз арзишҳои асосии табиие мебошад, ки мамлакат онҳоро тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ расман ҳифз менамояд ва ҳангоми таарруз ва ё таҷовуз ба онҳо нисбати таҷовузгар ҷораҳои таъсиррасонӣ дида мешавад. Ҳамчунин, бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ низ таҳти Ҳимоя қарор дода мешавад. Кирдори ҷиноятии одамрабӣ дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон кирдори зиддихуқуқӣ эътироф гардидааст ва дар қонунгузориҳои онҳо ҳамчун ҷиноят эътироф шудааст. Дар аксарияти қонунгузориҳои мамлакатҳо субъекти умумӣ ва субъекти махсуси ин кирдор ҷудо када шудааст. Дар миёни мамлакатҳои Осиёи Миёна аз ҳама кодекси ҷиноятӣ, ки ҷазои вазнинтар дошта, вазъи шахсро вазнин мекунад, ин Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Мафҳуми одамрабӣ кирдори ҷиноятӣ мебошад, ки дар фасли 7- уми Кодекси ҷиноятӣ, яъне “Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият”, боби 17, “Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият”, моддаи 130 таҳким ёфта, аз 3 қисмат ва эзоҳ иборат мебошад. Дар боби мазкур бештар қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои ҳайати ИДМ бо қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс гузошта мешавад ва тафовуту монандии онҳо шарҳ дода мешавад.

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Ўзбекистон кирдори одамрабоиро дар моддаи 137-ҷой дода, муқаррароти меъёрии “Кирдоре одамрабӣ ҳисобида мешавад, ки агар дар он аломатҳои пешбининамудаи моддаи 245 (Ҳасби гаравгон)-и ҳамин кодекс набошад”-ро пешбинӣ намудааст. Ҳамчунин, моддаи мазкур аз 3 қисмат иборат буда, қисмҳои 2 ва 3-и он ҳолатҳои вазнинкунандаро пешбинӣ мекунад. Дар қисми дуюми моддаи 137-и Кодекси мазкур кирдори одамрабӣ дар ҳолатҳои вазнинкунандае, ба мисли агар одамрабӣ нисбати шахси ноболиғ содир гардида бошад, аз рӯйи ҳиссиёти тамаъқорона ва ё дигар навъи ғараз, аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, такроран ва дар ҳолати ретсидивии хавфнок ва ҳамчунин ҳолатҳои вазнинкунандаи қисми сеюм ба мисли дар ҳолати ретсидивии махсусан хавфнок содир гардида бошад, оқибатҳои вазнинро ба вучуд оваранд, бо мақсади гирифтани узвҳои бадан ва ё дигар бофтаҳои одам содир гардида бошад ро пешбинӣ мекунад. Яъне, дар ин ҳолати воқеӣ ба мо маълум мешавад, ки санксияи моддаи 130-и КҶҚТ аз санксияҳои моддаи 137-и КҶҚҶ вазнинтар аст ва бархе аз диспозитсияҳои, ки дар моддаи пешбининамудаи одамрабӣ дар КҶҚТ аст ба мисли агар одамрабӣ нисбати зане содир гардида шуда бошад, ки гунаҳкор баръало аз ҳомилидорӣ ӯ хабардор буд, бо истифодаи силоҳ ё предмете, ки ба сифати силоҳ истифода мегардад, нисбати ду ва зиёда шахсон агар содир гардида бошад, аз ҷониби гурӯҳи муташаккил, бо мақсади шахсонӣ ба ё усули дигари истисморӣ ҷабрдида, аз беэҳтиётӣ боиси марги

чабрдида гардида бошад ва бо истифодаи зӯроварӣ содир гардидани он дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Ўзбекистон нест. Агар ба кодекси таҳлилшаванда нигарем, ҷазои ҳадди максималии пешбининамудаи он то 15 сол муқаррар гардидааст ва Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 20-сол. Ин низ яке аз хусусиятҳои фарқкунанда миёни кодексҳои ҷиноятии боло таҳлилшаванда мебошад.

Кирдори ҷиноятии одамрабӣ дар кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Ўзбекистон дар моддаи 165 мавриди баррасӣ қарор гирифта, моддаи аввалини боби 25-уми он “Ҷиноятҳо ба муқобили озодии шахсият”, мебошад. Мувофиқи диспозитсияи он “Дузидани шахсият бе ризоияти ӯ ин бо интиқол додани ӯ аз ҷойи доимӣ ва ё муваққатии қарордоштааш ба ҷойи дигари фарқкунанда аз ҷойи будааш, дар ҳолати набудани аломатҳои ҷинояти пешбининамудаи моддаи 257-и ҳамин кодекс, бо роҳи ғасб, фиреб ё бо истифодаи зӯроварӣ, ки ба ҳаёт ва саломатии ӯ хавфнок нест, ё бо таҳдиди чунин зӯроварӣ содир гардида”. Моддаи мазкур дорои 4-қисм буда, дар онҳо ҳолатҳои вазнинкунандаро пешбинӣ мекунад. Дар қисми 2-юми моддаи 165 ҳолатҳои вазнинкунандаи содир гардидани ҷинояти одамрабӣ ба мисли, агар нисбати ду ва зиёда шахсон содир гардида бошанд, нисбати кӯдак содир гардида бошад, нисбати зани ҳомиладор содир гардида бошад, бо мақсади гирифтани узв ва бофтаҳо бо мақсади трансплантатсия содир шуда бошад, бо мақсади аз шахси ғавтида гирифтани узв ва бофтаҳои бо мақсади трансплантатсия содир шуда бошад, бо мақсади гирифтани ғоида барои одамрабӣ ва ё дигар намуди манфиат, аз ҷониби гурӯҳи шахсон содир гардида бошад, аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ содир гардида бошад, аз беэҳтиётӣ боиси расонидани зарари вазнин ба саломатӣ гардида бошад. Қисмати сеюми он чунин муқарраротро пешбинӣ мекунад: “Ҳаракатҳои, ки дар қисми якум ва бандҳои 1-5-и қисми дуюми ҳамин модда пешбинӣ мегардад, агар гунаҳкор чабрдидаро озод кунад, бо ҷазо додан дар намуди корҳои ҷамъиятӣ (ҳатмӣ) аз 100 то 300 соат ва ё корҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз 1 то 3 сол ва ё ҷарима ба андозаи аз 500 то 1000 нишондиҳанда таъин карда мешавад.” Қисми чоруми модда бошад, ҳолатҳои вазнинкунандаро ба мисли одамрабӣ нисбати кӯдакӣ баръало ба синни 14 солагӣ нарасида бошад, бо истифодаи аз мансаби ишғолнамуда агар содир гардида бошад, бо истифодаи силоҳ ва ё дигар объекти ба сифати силоҳ истифодашаванда содир гардида бошад, бо расонидани зарари махсусан вазнин, аз ҷониби гурӯҳи муташаккил, аз ҷониби иттиҳодияи ҷиноятӣ агар содир гардида бошадро дар бар мегирад.

Ҷиҳатҳои асосие, ки мавриди таҳлил бояд қарор дода шавад, ин бандҳои 2,3,5,7-и қисми дуюми моддаи 165 ва бандҳои 2,4 ва 6-и қисми чоруми ҳамин модда ва ҳамчунин эзоҳи моддаи таҳлилшаванда мебошад. Чунки ин муқарраротҳои фарқияти асосие миёни кодексҳои ду мамлакат мебошанд.

Дар банди 2-и қисми дуюми моддаи 165-и КҶҶҚ содир намудани одамрабӣ нисбати кӯдак сурат мегирад ва дар қисми сеюми ин модда бошад содир намудани одамрабӣ нисбати шахси ба синни чордаҳсола нарасида пешбинӣ мешавад. Яъне, бояд онро қайд намуд, ки дар мамлакатҳои ИДМ кӯдак шахсе ҳисобида мешавад, ки то ба синни 6 солагӣ ва ё ба синни тадрисӣ (мактабӣ) расидааст. Аз ин маълум мешавад, ки таносуб ҳангоми бандубасти кирдор дар синну соли чабрдида ба ҷашм мерасад. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар банди “д” қисми 2-и моддаи 130 (одамрабӣ) чабрдида шахси баръало ноболиғ ҳисобида мешаваду халос. Ин таносуб миёни ду кодекси қиёсшаванда аст.

Ҳамчунин, муқаррароти қисми 3-и моддаи дуум содир гардидани одамрабӣ нисбати зани дар ҳолати бордорӣ (ҳомиладорӣ) қарордошта мебошад. Дар ин ҷо шарт нест, ки гунаҳкор ҳомиладор будани занро донад, чунки мазмуни қонун дақиқ бо матни он фаҳмида мешавад. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар банди “е” қисми 2-и моддаи 130 (одамрабӣ) чабрдида зане ҳисобида мешавад, ки ҳомиладор будани он ба гунаҳкор маълум аст. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон бошад донишдани ҳомиладор будани зан ҳангоми бандубаст моддаи 165-и кодекси ҷиноятии онро тағйир надода, ҳамчун ҳолати вазнинкунанда дониста мешавад.

Дар банди 5-и қисми дуюми моддаи 165 муқаррароти “бо мақсади гирифтани узв ё бофтаҳо барои трансплантатсия аз ҷасад (шахси ғавтида)” мебошад. Чунин муқаррарот

дар моддаи 130-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашудааст. Яъне, дар банди моддаи мазкур ҷабрдида ҷасади ғавтида ҳисобида мешавад. Дар ин ҳолат ҳаракатҳои шахс “Таҳқири ҷасади ғавтида” ҳисобида намешавад, чунки дар диспозитсияи модда баръало пешбинӣ шудааст, ки тамоми ҳаракатҳо нисбати шахси ғавтида содир мегардад.

Дар банди 7-и қисми дуюми моддаи 165 содир гардидани одамрабӣ аз ҷониби гурӯҳи шахсон ва дар банди 8-и қисми дуюми ҳамин модда содир гардидани одамрабӣ аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ муқаррар гардидааст. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад дар банди “а” қисми дуюми моддаи 130 танҳо муқаррароти “аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ” пешбинӣ гардидааст. Тафовут дар он аст, ки дар КҶҶҚ муқарраротҳои “гурӯҳи шахсон” ва “аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ” пешбинӣ гардидааст. Яъне, банди 7 ҷинояти одамрабӣро пешбинӣ мекунад, ки аз ҷониби ду ва зиёда шахсон бо маслиҳати пешакӣ содир гардида бошад. Тафовут танҳо дар тарафи объективӣ, яъне банди 7-бе маслиҳати пешакӣ ва банди 8-бо маслиҳати пешакӣ содир намудани одамрабӣро пешбинӣ мекунад.

Дар банди 2-и қисми чоруми моддаи 165-и КҶҶҚ содир гардидани ҷинояти одамрабӣ бо истифода аз мақоми мансабӣ мебошад. Чунин муқаррарот низ дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида намешавад. Яъне, ҷинояти ишорашуда бо истифода аз ваколатҳои мансабӣ ва вазъи мансабӣ баръало аз ҷониби шахсе, ки мансаби давлатии музднокро ишғол карда салоҳияти идоракунии ва фармонфармоиро дотша, ваколоти ҳуқуқдиханда ва уҳдадоркунандаро дорад, содир мегардад.

Дар банди 6-и қисми чоруми моддаи 165-и КҶҶҚ содир гардидани ҷинояти одамрабӣ аз ҷониби иттиҳодияи ҷиноятиро пешбинӣ намудааст, ки ин муқаррарот низ дар моддаи 130-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида намешавад. Иттиҳодияи ҷиноятӣ ин ду ва зиёда гурӯҳи муташаккиле ҳисобида мешаванд, як гурӯҳи устуворро ташкил намуда, ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнинро содир мекунад, мебошад.

Ҳамчунин, тафовути ҷолибе дар эзоҳи моддаҳои 165-КҶҶҚ ва 130-КҶҶТ дида мешавад. Эзоҳи моддаи 130 чунин муқаррароти меъёриро дар бар мегирад: “Шахсе, ки одами рабудашро ё ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум кардашро ихтиёрӣ озод мекунад, агар дар қирдори ӯ таркиби ҷиноятҳои дигар мавҷуд набоянд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад”. Ҳамчунин, эзоҳи моддаи 165 дар қисмати сеюми он мӯҷадданан нишон дода шудааст, на дар интиҳои модда. Яъне, эзоҳ дар таркиби модда қарор дошта, чунин муқарраротро дар бар мегирад: “Қисмати сеюми он чунин муқарраротро пешбинӣ мекунад: “Ҳаракатҳои, ки дар қисми якум ва бандҳои 1-5-и қисми дуюми ҳамин моддаи пешбинӣ мегардад, агар гунаҳкор ҷабрдидаро озод кунад, бо ҷазо додан дар намуди қорҳои ҷамъиятӣ (ҳатмӣ) аз 100 то 300 соат ва ё қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз 1 то 3 сол ва ё ҷарима ба андозаи аз 500 то 1000 нишондиханда таъин карда мешавад”. Агар ба эзоҳи моддаи 165 ва 130-и кодексҳо назар афканем, дида мешавад, ки дар ҳар ду маврид шартӣ озод кардани ҷабрдидаро пешбинӣ мекунад ва фарқият дар он аст, ки эзоҳи моддаи 165-и КҶҶҚ дар таркиби худ намӯҳҳои гуногуни ҷазоҳоро мувофиқан ба бандҳо ва қисмҳои модда пешбинӣ мекунад.

Ҳамчунин, дар боби 26 (Ҷиноятҳо ба муқобили танзими муносибатҳои оилавӣ ва манфиати кӯдакон)-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қирғизистон моддаи 172, ки ба рабудани шахс бо мақсади никоҳ бастан пешбинӣ гардидааст, ки ба кулӣ, моҳиятан ва аз рӯйи мазмуни ҳуқуқии худ аз моддаи 165 (одамрабӣ)-и ин кодекс фарқ мекунад. Моддаи 172 аз 2-қисм иборат буда, дорои диспозитсияи оддӣ мебошад ва тафсир нагардидааст, яъне дар қисми аввали он диспозитсияи “Рабудани шахс барои никоҳ қардан” пешбинӣ гардидаасту ҳалос ва ҷавобгарии ҷиноятии маҳрум қардан аз озодӣ ба муҳлати аз 5 то 7 солро дар бар мегирад. Қисми дуюми модда бошад муқаррароти “Рабудани кӯдак барои бастан муносибатҳои никоҳӣ ва ё барои бастан никоҳ”-ро дар бар мегирад ва ҷавобгарии ҷиноятиро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 7 то 10 солро дар бар мегирад. Дар ин ҷо муносибатҳои никоҳӣ “ғотиха” мисол шуда метавонад. Ин ҷиноят ҳарчанд

тарафи субъективиаш аз ҷинояти одамрабӯй фарқ кунад, тарафи объективӣ, объект ва субъекти он яканд.

Ҳамчунин, одамрабӯй ҳамчун кирдори ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар Кодекси ҷиноятӣ, мувофиқан дар моддаи 125-и он ба танзим дароварда шудааст. Моддаи зикргардда аз 3 қисмат ва эзоҳ иборат мебошад. Қисми якуми моддаи 125-и (одамрабӯй) Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон аз диспозитсияи оддӣ иборат буда, ягон тавсифро тақозо намекунад. Яъне, дар он танҳо муқаррароти меъёрии “Одамрабӯй” муайян гардидаасту ҳалос ва пасон санксиёро пешбинӣ намудааст. Қисмҳои дуюм ва сеюми моддаи баррасишаванда ҳолатҳои вазнинкунандаро пешбинӣ намудааст. Дар қисми дуюми моддаи 125, муқаррароти содир гардидани одамрабӯй аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, такроран содир намудан, бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок, бо истифодаи силоҳ ва предмет, ки ба сифати силоҳ истифода мешавад, нисбати зани ҳомила, ки ҳомиладорӣ ӯ ба гунаҳкор маълум буд, нисбати ду ва зиёда шахсон содир гардад, бо ғарази шахсӣ, ба муқобили шахси баръало ноболиғ содир шуда бошад, пешбинӣ шудааст. Дар қисмати сеюми модда бошад, содир намудани одамрабӯй, ки аз ҷониби гурӯҳи муташаккил содир гардида бошад, бо мақсади истисмори ҷабрдида содир гардида бошад, аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида ё дигар оқибати вазнин гардида бошадро пешбинӣ мекунад.

Амалан моддаи 125 (одамрабӯй)-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон аз моддаи 130 (одамрабӯй)-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷайланд ва дар онҳо муқаррароти меъёриашон мувофиқат менамоянд ва таркиби онҳо низ ба ҳамдигар монанд аст.

Яке аз кодексҳои дигаре, ки дар он кирдори одамрабӯй ҳамчун ҷиноят эътироф гардидааст, ин Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Туркманистон мебошад. Ҷинояти одамрабӯй дар боби 17 (Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва шаъну эътибори шахсият) дар моддаи 126-и ин Кодекс мустақкам карда шудааст. Мувофиқи диспозитсияи он, одамрабӯй бо мақсади гирифтани фидя, содир намудани ҳаракатхое, ки ба манфиатҳои шахси одамрабоиро содир намуда ё ба манфиатҳои дигарон содир гардида бошад, ба шарте ки дар онҳо ҳаракатҳои дар моддаи 130 буда, мавҷуд набошанд.

Дар қисми дуюми Кодекси мазкур чунин ҳолатҳои вазнинкунанда оварда шудааст: нисбати зане, ки ҳомиладорӣ ӯ ба гунаҳкор маълум буд, аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ва ё гурӯҳи муташаккил, дар ҳолати такрорӣ содир гардида бошад, бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок, бо истифодаи силоҳ ва ё дигар предмете, ки ба сифати силоҳ истифода мегардад, нисбати шахси ноболиғ содир гардида бошад, нисбати ду ва зиёда шахсон содир гардида бошад. Ҳамчунин, дар қисмати сеюми он чунин ҳолатҳои вазнинкунанда оварда шудааст: агар аз ҷониби иттиҳодияи ҷиноятӣ содир гардида бошад, аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида ва ё расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва ё дигар оқибатҳои вазнин оварда расонад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Душанбе-1991, тағйироту иловаҳои соли 2016; 134 саҳ.
2. Тафсири Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Душанбе-25.04.2008; саҳ 59.
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 21 майи соли 1998 – Душанбе “Сифат”, 2019; 548 саҳ.
4. Тафсири кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мухаррирон Х.Х. Шарипов; Душанбе ISIN – 2005; 968 саҳ.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”; 21 декабри соли 2021; саҳ 18.
6. Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ; Ассамблеяи генералӣ; 16.12.1966; 44 саҳ.
7. Ҳуқуқи ҷиноятӣ қисми умумӣ ва қисми махсус; Бобочонов И.Х.; ISBN-2012; 117 саҳ.
8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми махсус) Дастури таълимӣ; Ғоибов Р.Д.; “Ношир” Хучанд-2009; 243 саҳ.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ҶИНОЯТИ ОДАМРАБӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ КИШВАРӢОИ ХОРИҶӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷинояти одамрабӣ дар қонунгузори кишварҳои хориҷӣ ва қонунгузори миллии мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар он оид ба Кодекси ҷинояти бархе аз давлатҳои Осиёи Миёна маълумот оварда, сипас онҳоро бо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: инсон, шахсият, озодии инсон, одамдӯздӣ, фиреб, ғарази шахсӣ, суиистифода аз боварӣ.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПОХИЩЕНИЯ ЛЮДЕЙ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

В данной статье рассматривается тема сравнительно-правового анализа преступления похищения людей в законодательстве зарубежных стран и национальном законодательстве. Автор приводит информацию об уголовных кодексах некоторых стран Центральной Азии, а затем сравнивает их с Уголовным кодексом Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человек, личность, свобода человека, похищение, обман, личная предвзятость, злоупотребление доверием.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE CRIME OF KIDNAPPING IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES AND NATIONAL LEGISLATION

This article examines the topic of comparative legal analysis of the crime of kidnapping in the legislation of foreign countries and national legislation. The author provides information about the criminal codes of some Central Asian countries, and then compares them with the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: man, personality, human freedom, kidnapping, deception, personal bias, abuse of trust.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шеров Аминҷон Назаралиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Сведения об авторе: *Шеров Аминджон Назаралиевич* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Information about the author: *Sherov Aminjon Nazaralievich* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

ВАЗИФАҲОИ ТАЪМИНОТИ ТЕХНИКӢ-КРИМИНАЛИСТИИ ТАФТИШИ ОДАМКУШӢ

Абдалиев А.
Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Одамкушӣ як навъ ҷинояте мебошад, ки ба муқобили шахс равона гардида, дар ҷомеа хатари беандоза дорад ва шахсро аз ҳаёт маҳрум месозад. Ҳуқуқ ба ҳаёт яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои фитрӣ маҳсуб меёбад, ки бе он дигар ҳуқуқҳои инсон моҳияти худро гум мекунад [6, 35]. Бинобар ин, ҳалли вазифаҳои таъминоти техникӣ-криминалистӣ дар ошкор ва тафтиши одамкушӣ нақши муҳим дошта, дар муайян намудани ҳодиса ва содиркунандагони ин навъи ҷинояти ба ҷамъият ҳафвнок мусоидат мекунад.

Ҳангоми таҳлили вазифаҳои таъминоти техникӣ-криминалистӣ бояд талаботи умумии қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ба назар гирифта шавад. Аз ҷумла, иловаҳои ба қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ кишвар воридкардашуда, ки имкониятҳои истифодаи воситаҳои илмӣ-техникиро дар ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо васеъ намуда, барои қабули қарорҳои муҳим ва умуман дар ташкили таъминоти илмӣ-техникии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мусоидат менамояд.

Техникаи криминалистӣ «барои вазифаҳо» таҳия шудааст ва криминалистон бояд низоми ҷунин вазифаҳоро бо арзёбии аҳаммияти онҳо пешниҳод кунанд. Яке аз вазифаҳои криминалистика ин зарурати гузаронидани таҳлили мунтазам мебошад, ки хусусиятҳои мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, талаботи амалия ва воситаҳои техникӣ-криминалистӣ тақозо менамояд. Дар маводи таҳлилий бояд маълумот дар бораи вазифаҳои дахлдори техникӣ-криминалистӣ, ки дар амалия вомерӯанд ва аҳаммияти онҳо барои натиҷаи кори ошкор намудани ҷиноятҳо мавҷуд бошад. Таҳлили мунтазами дастовардҳои илму техника, ки вазъи ҳозираи кибернетика, техникаи ҳисоббарор, технологияҳои гуногуни иттилоотиро тавсиф мекунад, зарур аст. Ҷунин таҳлил имкон медиҳад, ки вазифаҳои асосиро дар ин самт муайян кунем. Н.С. Полевой менависад «Математикунонӣ ва кибернетикакунонии фаъолияти криминалистӣ ... ногузир ба он оварда мерасонад, ки ... на танҳо доираи вазифаҳои криминалистӣ, балки (аз ҳама муҳим) технологияҳои ҳалли онҳо ва ҳатто бамиёнгузориҳои онҳо тағйир меёбад» [4, 46].

Вазифаи асосии ошкоркунии ҷиноятҳо ин муайян кардани шахси содирнамудаи ҷиноят мебошад. Бе ҳалли ин масъала дигар вазифаҳои мурофиавии ҷиноятиро иҷро кардан мумкин нест. Таъминоти техникӣ-криминалиستي ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо низоми тадбирҳои мебошанд, ки дар ниҳояти қор дар амал татбиқ намудани омодагии ҳалли масъалаҳои техникӣ-криминалистиро дар раванди ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо таъмин менамояд.

Унсурҳои ситемавии фаъолият оид ба ошкоркунии ҷиноятҳо вазифаҳои криминалистӣ мебошад. Ба гуфтаи В.Я. Колдин, инҳо асосан ошкор, гирифтани ва сабти иттилооти аз ҷиҳати криминалистӣ муҳим мебошад [3, 7] ва инро метавон ба вазифаҳои техникӣ-криминалистӣ нисбат дод.

Ҳалли ҳама гуна масъалаҳо, аз ҷумла масъалаҳои криминалистӣ, мушаххасот, гурӯҳбандӣ ва таснифоти онҳоро талаб мекунад.

«Дар криминалистика чун дар дигар соҳаҳои илм банизомдарорӣ ва таснифбандӣ ҳамчун воситаи воридшавӣ ба моҳият ва мазмуни ҳодисаи маълум, муқаррар намудани робита ва вобастагӣ байни онҳо, ифодаи муносибатҳо байни унсурҳои сохтор, байни зерсохторҳо хизмат мекунад» [1, 182].

Ҳангоми ҳалли масъалаи банизомдарории вазифаҳои техникӣ-криминалистӣ аз низоми мукаммали дар илми криминалистика барои таснифбандии шаклҳои истифодаи донишҳои маҳсус мавҷуда истифода намудан мумкин аст:

- аз рӯйи субъектҳо (муфаттиш, корманди оперативӣ, мутахассис-криминалист, коршинос);

- аз рӯйи асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқӣ (экспертиза, машварат).

Бо вучуди ин, мушаххастарин асосҳои банизомдарории ин вазифаҳо аз рӯйи намудҳои нишонаҳои моддии ҷиноятҳо, аз рӯйи хусусиятҳои объектҳои, ки дар онҳо нишон дода шудаанд, мувофиқи мақсад ва хусусиятҳои истифодаи усулу воситаҳои ба даст овардани онҳо мебошад.

Вазифаҳои умумии таъминоти техникӣ-криминалистии одамкуширо ба таври зерин ифода намудан мумкин аст:

- сабти ҷой, вазъияти ҳодиса ва одмакушӣ (дарёфти ҷасад);
- дарёфти ҳамаи дигаргуниҳои моддии вазъияти бо одамкушӣ алоқаманд;
- муайян, сабт ва тадқиқи ибтидоии пайҳо ва дигар объектҳо;
- сабти рафти азназаргузаронӣ;
- азназаргузаронии объектҳои ҳангоми гузаронидани дигар амалҳои тафтишӣ;
- сабти рафт ва натиҷаҳои амалҳои тафтишотӣ;
- таъмини чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ;
- маслиҳат додан ба муфаттиш ва корманди оперативӣ;
- тадқиқоти эксперти ва додани ҳулосаҳо.

Бо истифода аз категорияҳои тактикаҳои криминалистӣ кӯшиш карда шудааст, ки сатҳҳои гуногуни рафти тафтиши ҷиноятҳои инъикосгардида, ба вазифаҳои ҳалшаванда таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад. Тактика ва техникаи криминалистӣ вазифаи мушаххасро иҷро мекунад – муайян кардани гумонбаршуда ва исботи гуноҳи ӯ. Истифодаи техникаи криминалистӣ бо самтҳои маҳдуд ва ҳадафи мушаххас фарқ карда мешавад. Бинобар ин, вучуд доштани чунин категорияҳои техникӣ-криминалистие, ки мазмуни қори техникӣ-криминалистиро инъикос мекунанд, мувофиқи мақсад аст.

Ба чунин мафҳумҳои тарзҳои техникӣ-криминалистиро дохил кардан мумкин аст, ки маъноӣ «тарзҳои истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ» ва «муқарраротҳои илмӣ техникаи криминалистӣ»-ро дорад [2, 217].

Вазифаҳои техникӣ-криминалистӣ назар ба унсури тактикӣ, бештар унсури техникӣ-криминалистӣ мебошад. Вазифаи техникӣ-криминалистӣ нисбат ба таъминоти техникӣ-криминалистии ошкор ва тафтиши ҷиноятҳои хусусияти умумӣ дорад.

Робитаи мутақобилаи техника ва тактикаи криминалистӣ, дар аҳамияти баробарии онҳо ва ноил шудан ба натиҷаи ниҳии тафтиши ҷиноятҳои, зоҳир мегардад. Аксар вақт, дар адабиёти криминалистӣ ақидаҳои вомехӯранд, ки воситаҳои техникӣ-криминалистиро ҳамчун воситаҳои ёрирасони нақши дуҷумдараҷа нисбат додаанд, ки аз тактикаи тафтиши ҷиноятҳои, тактикаи гузаронидани амалҳои тафтишотӣ [7, 124], тактикаи ҷустуҷӯӣ манбаъҳои моддии маълумоти исботкунанда [5, 10] вобаста мебошад.

Раванди ошкоркунии ҷинояти одамкушӣ аз марҳилаҳои муайян иборат аст: ибтидоӣ (азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва ҷустуҷӯӣ), муайян намудани гумонбаршавандагон, санҷиши онҳо дар иштироки ҷинояти содиршуда, фош кардани айбдоршаванда.

Ҳар яке аз ин марҳилаҳои дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд, ки бо чораҳои андешидашаванда, ҳайати дар онҳо иштироккунанда ва доираи масъалаҳои ҳалшаванда алоқаманд мебошанд. Истифодаи воситаҳои техникӣ ва усулҳои криминалистӣ дар ҳар яке аз ин марҳилаҳои низ дорои хусусиятҳои хос буда, ба вазифаҳои, ки маҳз дар ҳамин марҳилаи ошкоркунии ҷиноятҳои ҳал карда мешаванд, мувофиқ аст.

Ин вазифаҳои таъминоти техникӣ-криминалистӣ пеш аз ҳама, дар рафти азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ва дигар амалҳои тафтишотӣ ба амал бароварда мешаванд. Муҳимтарин ва масъулиятноктарин амали тафтишотӣ ин азназаргузаронии ҷойи ҳодиса мебошад. Аз ин лиҳоз, маҳз дар ин марҳилаи воситаҳои техникӣ ва усулҳои криминалистӣ хусусияти васеътар ва амиқтар дорад.

Таъмини риояи ин принципҳои тавассути ҳамкории ҳамаи иштирокчиёни азназаргузаронӣ ба даст оварда мешавад. Пеш аз ҳама коршиносон, кормандони оперативӣ ва муфаттишон.

Дар амалия баъзе унсурҳои аниқ муқарраршудаи ҳамкориро пай бурдан мумкин аст. Ба онҳо дохил мешаванд:

а) иттилоотони байниҳамдигарии иштирокчиёни азназаргузаронӣ оид ба далелҳои шайъии дар ҷойи ҳодиса ошкор ва гирифташуда, аломатҳои хоси ҷинояти содиршуда ё маълумоте, ки шахсияти ҷинояткорро тавсиф мекунад.

Ин маълумотро мутахассисон ба таври шифоҳӣ ё хаттӣ дар шакли ҷадвали ҷустуҷӯӣ ба самъи иштирокчиёни азназаргузаронӣ расонида метавонанд. Манбаи маълумот далелҳои шайъӣ ва пайҳои дар натиҷаи азназаргузаронӣ бадастомада баромад мекунанд. Дар ин ҳолат, нақши мутахассис-криминалист хело калон аст, зеро вай дорои маълумоти воқеие мебошад, ки ба ӯ имкон медиҳад далелҳоро арзёбӣ намояд ва дар ин замина хулосаҳои муайян барорад. Тавре таҷриба нишон медиҳад, дар бисёр ҳолатҳои одамкушӣ бо истифода аз силоҳи оташфишон, мутахассис дар рафти азназаргузаронӣ ба иштирокчиён оид ба навъи силоҳ, қутр, самти тир, мавқеи тирандоз ва ғайраҳо маълумот медиҳад.

б) бевосита ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса оид ба истифодаи ин ё он воситаҳои техникӣ барои ҷустуҷӯи ҷинояткорон ё пайдо кардани далелҳои шайъӣ, гузаронидани машваратҳо.

Одатан, мутахассис-криминалист, ки дар гурӯҳи оперативӣ-тафтишотӣ иштирок менамояд, аз воситаҳои техникӣ мустақилона истифода мебарад, зеро ӯ дорои омодагии дахлдор ва малакаҳои амалӣ мебошад. Аммо, дар баъзе мавридҳо аз ҷониби иштирокчиёни азназаргузаронӣ бо мақсади зудтар ба даст овардани натиҷаҳо, воситаҳои техникӣ истифода мешаванд. Масалан, дар тафтиши одамкушӣ, дар ҷойҳои кушод аксар вақт барои муайян кардани олотии ҷиноят истифодабарии металлковак, борбардорҳои магнитӣ ва ғайраҳо зарур аст. Дар ин маврид, мутахассис-криминалист қормандони оперативӣ ва муфаттишонро бо воситаҳои техникӣ таъмин намуда, оид ба роҳи усулҳои қор бо онҳо маслиҳатҳо медиҳад.

в) дар мавридҳои зарурӣ мутахассис метавонад экспресс-тадқиқот гузаронад, ки натиҷаи он бо маълумотнома ба расмият дароварда шуда, барои истифода ва ҳамроҳ намудан ба парвандаи ҷустуҷӯӣ ба қорманди қофтуқови ҷиноятӣ дода мешавад.

Тадқиқоти пешакӣ танҳо аз ҷониби қоршиносе, ки барои иштирок дар азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ба сифати мутахассис даъват шудааст, метавонад анҷом дода шавад. Дар ин маврид қоршиносе, ки тадқиқоти пешақиро анҷом медиҳад, бояд ҳуқуқи гузаронидани мустақилонаи ин намуди ташхис ва таҷрибаи қорфии амалӣ дошта бошад. Умуман, азназаргузаронии пешақии далелҳои шайъӣ дар ҷойи ҳодиса, ки дар тафтиши одамкушӣ истифода мешаванд, аз тадқиқотҳои пешакӣ ҳангоми тафтиши дигар намудҳои ҷиноятҳо, амалан фарқ мекунанд.

Ҳиссаи асосии тадқиқи пешақии далелҳои шайъӣ аз тадқиқотҳо оид ба мувофиқ будани пайҳо барои айниятқунонӣ иборат аст. Дар ин ҳолат, ҳадафҳои зерин пайгирӣ мешаванд:

- дар бораи қабули қарор оид ба маводҳои ҷамъшуда ҳамроҳ намудани пайҳои гирифташуда;

- барои санҷиши фаврӣ аз қайдҳо, коллексияҳо ва қартотекаҳои қорминалистӣ.

Дар ҳолати яқум, қарор оид ба ҳамроҳ намудани пайҳои гирифташуда аз ҷониби муфаттиш дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи пешакӣ қабул карда мешавад. Бо вучуди ин, новобаста аз хулосаи мутахассис, қарор оид ба таъини ташхис барои таҳқиқи пайҳоро дар шароити лабораторӣ, қабул қардан мумкин аст.

Таҳқиқи пешақии далелҳои шайъӣ бевосита дар ҷойи ҳодиса бо мақсади муайян кардани мувофиқ будани пайҳо барои айниятқунӣ, дар бисёр мавридҳо ба омӯзиши пайҳои даст, пойафзол ва воситаҳои нақлиёт дахл дорад, зеро онҳо метавонанд дар бораи ҷиноятқор ё воситаи нақлиёте, ки ӯ истифода мебарад, маълумоти бештари қорминалистӣ диҳад.

Пайи дастҳо ва пойафзол дар бораи хусусиятҳои ҷисмонии ҷиноятқори эҳтимолӣ, метавонанд маълумоти муайян диҳанд. Ҳангоми ба мақсадҳои ҷиноятӣ истифода бурдани воситаи нақлиёт аз рӯи пайҳои протекторҳои қорҳои он метавон қорманди оперативиро

барои ҷустуҷӯи автомашина ва тавассути он – барои дастгир кардани ҷинояткорони эҳтимоли, роҳнамоӣ кард.

Оид ба таҳқиқи пешакии пайҳои истифодаи силоҳи оташфишон, воситаҳои тарканда ва моддаҳои тарканда, алоҳида истода гузаштан мумкин аст.

Гузaronидани таҳқиқи пешакии объектҳои ташхиси баллистикӣ мавҷуд будани асбобҳои оптикӣ, инчунин, лабораторияи сайёри криминалистиро талаб мекунад, ки бидуни онҳо азназаргузаронии ҷойи ҳодиса имконпазир аст.

Барои объектҳои экспертизаи судии таркишӣ-техникӣ таҳқиқи пешакӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар воситаҳои штатии тарканда истифода шаванд, (норинчакҳо, минаҳои муҳандисӣ ё артиллерӣ). Дар шароити лабораторӣ таҳқиқи пешакии пайҳои таркиши воситаҳои худсохти тарканда ва мавҷудияти пайҳои моддаҳои тарканда мувофиқи мақсад аст. Ҳамзамон, дар шароити лабораторӣ бо мақсади бехатарӣ, воситаҳои тарканда ва боқимондаҳои моддаҳои тарканда аз назар гузаронида мешаванд.

Таҳқиқи пешакии пайҳои пайдоиши биологӣ муайян кардани хун тавассути гемофан ва пероксиди гидрогенро дар бар мегирад, аммо дар ҷойи ҳодиса таҳқиқи минбаъдаи пешакии пайҳои пайдоиши биологӣ, аз ҷумла муайян кардани гуруҳи хун ғайриимкон аст, зеро далелҳои шайъии дорои маълумоти биологӣ нобуд шуданашон мумкин аст.

Ба ташхиси пешакии судӣ-тиббӣ муайян кардани муҳлати фавти часадро бо истифода аз дастгоҳи «Термит-1» дохил кардан мумкин аст.

Намуди дуҷуми таҳқиқи пешакии пайҳо дар ҷойи ҳодиса барои санҷиши оперативӣ, тафтиши картотекаҳо, коллексияҳо ва қайдҳои криминалистӣ мебошад, ки вақтҳои охир ба он таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Бо ин мақсадҳо истифодабарии фаврии натиҷаҳои тадқиқоти пешакии далелҳои шайъӣ, баъд аз ҷорӣ намудани системаҳои автоматикунонидашудаи дактилоскопӣ-иттилоотӣ имконпазир гардид.

Яке аз ҳадафҳои асосии гузаронидани таҳқиқоти пешакӣ тартиб додани ҷадвалҳои ҷустуҷӯӣ мебошад. Ҷадвалҳои ҷустуҷӯӣ метавонанд дар худ маълумотро дар бораи ҷинояткори эҳтимоли ё олоти ҷиноят дошта бошанд.

Ҳангоми тартиб додани ҷадвал бо маълумот дар бораи қотили эҳтимоли пайҳои дастҳо ва пайҳои пойафзол нақши муҳимро мебозанд. Ҳангоми муайян кардани хусусиятҳои антропометрии ҷинояткор маводҳои махсуси маълумотдиҳӣ истифода мешаванд, ки онҳо бояд ба мутахассис дар ҷойи ҳодиса дастрас бошанд.

Объекти тадқиқоти пешакӣ метавонанд олоти куштор ё қисмҳои он бошанд, ки дар сурати мавҷуд будани аломатҳои айниятшаванда метавонанд ба ҷадвалҳои ҷустуҷӯӣ дохил карда шаванд.

Бо вучуди ин, дар бисёр мавридҳо ҷадвалҳои ҷустуҷӯӣ пас аз ташхисҳо тартиб дода мешаванд, вақте ки хулосаи коршинос асоснок аст ва шубҳанок нест.

Натиҷаҳои таҳқиқоти пешакӣ метавонанд ба таҳияи фарзияҳои тафтишотӣ таъсири худро расонанд.

Дар баробари ин, натиҷаҳои таҳқиқоти пешакӣ, ки ба таҳияи фарзияҳои тафтишотӣ таъсир мерасонанд, на танҳо ба мақомоти тафтишотӣ кумак мерасонанд, балки кормандони оперативиро барои ҷустуҷӯи ҷинояткорон роҳнамоӣ мекунанд.

Ба чунин категорияҳои таҳқиқоти пешакӣ метавон гирифтани паи ангуштони часадро дар ҷойи ҳодиса дохил кард.

Дар баъзе мавридҳо гузаронидани тадқиқоти пешакии далелҳои шайъӣ имкон медиҳад, ки доираи азназаргузаронии ҷойи ҳодиса барои ҷустуҷӯи тамоми маҷмуи пайҳо ва далелҳои шайъӣ васеъ карда шаванд, ки дар назари аввал ба ҷойи содиршавии ҷиноят дахл надорад.

Агар куштор дар дохили бино содир шуда бошад, пеш аз ҳама бояд фаҳмид, ки чи тавр ба ин бино ворид шудан мумкин аст. Муайян кардани усули воридшавӣ ба бино имкон медиҳад, ки:

- муносибати қотил бо кушташуда муайян карда шавад;
- ба мутахассис нишон медиҳад, ки қучо бояд аз назар гузаронида шавад;

- оид ба ҳолати ҷисмонии ҷинояткор иттилоот дастрас карда шавад.

Ҳамин тариқ, таҳлили амалияи эксперти оид ба гузаронидани таҳқиқоти пешакии пайҳо ва далелҳои шайъӣ дар ҷойи одамкушӣ ва дарёфти ҷасадҳо нишон медиҳанд, ки таснифоти зерини тадқиқоти пешакӣ пешниҳод карда шавад:

- дар бораи мувофиқ будани пайҳо барои айнияткунии шахс ва санчиши фаврии пайҳо аз рӯи коллексияҳо, картотекаҳо ва қайдҳои криминалисті;

- барои тартиб додани ҷадвалҳои ҷустуҷӯӣ;

- пешниҳоди фарзияҳои тафтишотӣ ё санчиши онҳо, ки бевосита дар ҷойи ҳодиса пешниҳод шудаанд;

- муайян кардани сарҳади азназаргузаронии ҷойи ҳодиса;

- муайян кардани усули воридшавӣ ба дохили бино.

Илова бар ин, зарурати дақиқтар муайян кардани мақоми ҳуқуқи тадқиқоти пешакӣ, шакли супориш ва барасмиятдарории натиҷаҳо ба миён меояд, (вобаста ба ҳадафҳои тадқиқоти пешакӣ вазифаҳо ҳам муфаттиш ва ҳам корманди оперативӣ мурағаб сохта метавонанд. Имконияти гузаронидани тадқиқоти пешакӣ ба Кодекси мувофиқи ҷиноятӣ ворид карда шуда, оид ба гузаронидани онҳо дар протоколи азназаргузаронии ҷойи ҳодиса қайд карда шавад. Натиҷаҳои хаттии тадқиқоти пешакӣ, ҳамчун замимаи протоколи азназаргузаронии ҷойи ҳодиса баррасӣ карда шаванд. Умуман, тадқиқоти пешакии пайҳо ва далелҳои шайъӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷойи одамкушӣ ва ҷойҳои дарёфти ҷасадҳои дорои марги маҷбурӣ, бояд ба амалияи хатмии чунин амали таъхирнопазири тафтишӣ, ба монанди азназаргузаронии ҷойи ҳодиса дохил карда шаванд.

Хулоса, баррасии масъалаҳо вобаста ба вазифаҳои таъминоти техника-криминалистии тафтиши одамкушӣ ҷамъбаст намуда, қайд намудани лозим аст, ки дар ҳамаи марҳилаҳои ошкор, тафтиш ва тафтиши судӣ фаъолияти мутахассисони техника, коршиносони дорои малакаи истифодабарии тарзу усулҳои ин техника ва методикаи гузаронидани тадқиқотҳои эксперти, яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои раванди исботкунӣ ва баровардани ҳукм аз ҷониби суд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Белкин Р.С. Винберг А.М. Криминалистика: Общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.М. Винберг. - М. 1973. С.182.
2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т.1 / Р.С. Белкин. - М. 1977. С.217.
3. Колдин В.Я. К вопросу о системе советской криминалистики / Экспертная практика и новые методы исследования. Экспресс-информация. М. 1981. Вып.20. С.7
4. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика / Н.С. Полевой. - М. МГУ. 1989. С.46.
5. Попов А.В. Поиск вещественных источников доказательственной информации. Автореф. дис...канд. юр. наук. М., 1977. С 10.
6. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми махсус: китоби дарсӣ: дар III ҷилд. Ҷилди II / Зери таҳрири умумии д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. – Душанбе: «Наشريёти муосир», 2023. С.35.
7. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях научно-технического прогресса. Иркутск. 1978. С.124

ВАЗИФАҲОИ ТАЪМИНОТИ ТЕХНИКӢ-КРИМИНАЛИСТИИ ТАФТИШИ ОДАМКУШӢ

Дар мақолаи мазкур, вазифаҳои умумии таъминоти техника-криминалистии дар ҳамаи марҳилаҳои тафтиши одамкушӣ, инчунин фаъолияти криминалистон дар ин самт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон, ҳадафҳои таҳқиқи пешакии далелҳои шайъӣ, пайҳои дастҳо ва пойафзол, пайҳои истифодаи силоҳи оташфишон, пайҳои пайдоиши биологӣ дар ҷойи ҳодиса нишон дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: криминалистика, техникаи криминалисті, вазифаҳои таъминоти техника-криминалисті, одамкушӣ, таҳқиқоти пешакӣ, тафтиши одамкушӣ.

ЗАДАЧИ ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ УБИЙСТВА

В данной статье рассматриваются общие задачи технико-криминалистического обеспечения расследования убийства на всех его этапах, а также деятельность криминалистов в этом направлении. Указаны цели предварительного исследования вещественных доказательств, следов рук, обуви, следов применения огнестрельного оружия, следов биологического происхождения на месте происшествия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: криминалистика, криминалистическая техника, технико-криминалистическое обеспечение, убийство, предварительное исследование, процесс расследования убийства.

TASKS OF TECHNICAL AND FORENSICAL SUPPORT OF THE MURDER INVESTIGATION

This article discusses the general tasks of technical and forensic support at all stages of the detection and investigation of a murder, as well as the activities of forensic specialists in this direction. The purposes of the preliminary examination of material evidence, handprints, footwear, traces of the use of firearms, traces of biological origin at the scene of the incident are indicated.

KEYWORDS: forensics, forensic technology, technical and forensic support, murder, preliminary research, murder investigation process.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдалиев Аброрҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Абдалиев Аброрҷон* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Abdaliev Abrorzhon* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНИЙ

Раҷабова Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кодекси маданияи ҚТ боби 8 (моддаҳои 151-161) масъалаҳои вобаста ба коғазҳои қиматнокро ба танзим мебарорад. Дар моддаи 151 Кодекси маданияи ҚТ мафҳуми коғазҳои қиматнок муайян гардида, ба гуногуншакл будани он эътибор дода шудааст. Аз рӯи қисми 1 меъёри зикргардида коғазҳои қиматнок ҳуччатҳое мебошанд, ки бо риояи шакли муқарраркардаи қонун ва унсурҳои ҳатмӣ ҳуқуқҳои молумулкиро тасдиқ менамоянд, ки амалисозӣ ё додани онҳо танҳо дар сурати манзур намудан имконпазир аст (коғазҳои қиматноки ҳуччатӣ). Яъне, қонунгузор яке аз намудҳои коғазҳои қиматнок-мафҳуми коғазҳои қиматноки ҳуччатиро муайян кардааст, зеро дар баробари ин коғазҳои қиматнок дар намуди коғазҳои қиматноки беҳуччат низ амал мекунанд.

Мафҳуми коғазҳои қиматноки беҳуччат дар қисми 2 моддаи 151 Кодекси маданияи ҚТ муайян карда шудааст. Аз рӯи ин меъёр коғазҳои қиматнок инчунин ҳуқуқҳои уҳдадорӣ ва ҳуқуқҳои дигаре доништа мешаванд, ки дар қарор доир ба баровардан ё санади дигари шахсе, ки коғазҳои қиматнокро тибқи талаботи қонунгузори баровардааст, мустаҳкам гардидаанд ва амалисозию додани онҳо бо риояи қоидаҳои бахисобгирии ин ҳуқуқҳо тибқи моддаи 158 Кодекси маданияи ҚТ (ичро аз рӯи коғазҳои қиматноки беҳуччат) имконпазир мебошад (коғазҳои қиматноки беҳуччат).

Дар Қонуни ҚТ "Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок" аз 28 июни соли 2011 (бо тағйири иловаҳои дахлдор) мафҳуми "коғазҳои қиматноки эмиссионӣ" истифода шудааст. Тибқи моддаи 1 Қонуни зикргардида коғазҳои қиматноки эмиссионӣ коғазҳои қиматноке аст, ки дар як вақт дорои аломатҳои зерин мебошад: мачмуи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкиро, ки боиси шаходат додан, гузашт қардан ва иҷрои қатъӣ бо риояи шакл ва тартибе, ки Қонуни ҚТ "Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок" муқаррар намудааст, дар худ нигоҳ медорад, бо барориш паҳн карда мешавад, андоза ва муҳлати баробари иҷрои ҳуқуқҳоро дар дохили як барориш, новобаста ба вақти ба даст овардани коғазҳои қиматнок, дорад. Бояд ба инобат гирем, ки Қонуни ҚТ "Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок" (моддаи 3) барориш ва гардиши коғазҳои қиматноки давлатӣ ва коғазҳои қиматноке, ки аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон бароварда ё кафолат дода мешаванд, сертификати бонкӣ, вексел, чек, борнома (коносамент)-ро танзим намекунад. Аз ин рӯ, мафҳуми мазкур бо дарназардошти меъёри номбурда муайян карда шудааст.

Чамъбасти мафҳумҳои зикргардида дар мачмуъ мафҳуми коғазҳои қиматнокро медиҳад. Аз рӯи таърифи коғазҳои қиматнок дар қонунгузори маданияи ва коғазҳои қиматноки эмиссионӣ дар қонуни номбурда аломатҳои хоси он нишон дода шудааст. Аз таърифҳои мазкури коғазҳои қиматнок бармеояд, ки он аломати ҳуччатро доро мебошад. Дуюм, на ҳар хел ҳуччат, балки ҳуччате, ки дар он шакли муқарраркардаи қонун ва унсурҳои ҳатмӣ ҳуқуқҳои молумулкиро тасдиқкунанда риояи шуда бошад.

Дар Кодекси маданияи ҚТ (моддаҳои 895, 896, 926, 980-989), Қонуни ҚТ "Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок", Қонуни ҚТ "Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон", Қонуни ҚТ "Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" (моддаи 30), Қонуни ҚТ "Дар бораи фаъолияти бонкӣ" ва дигар қонунҳои масъалаҳои мазкур ба танзим дароварда шудааст.

Дигар аломати коғазҳои қиматнок, ки амалисозӣ ва додани онҳо имконпазир аст, манзур намудани коғазҳои қиматнок (коғазҳои қиматноки ҳуччатӣ) на риояи қоидаҳои бахисобгирии ҳуқуқҳои уҳдадорӣ ва ҳуқуқҳои дигар (коғазҳои қиматноки беҳуччат) мебошад.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ваколаташ тибқи тартиби муқарраргардида шартҳо, тартиби барориш ва паҳнкунии коғазҳои қиматнокро ба қайд мегирад (моддаи 30 Қонуни ҚТ "Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон").

Бонки миллии Тоҷикистон метавонад баҳисобгирӣ ва азнавбаҳисобгирии қоғазҳои қиматноки дар доираи эмиссияи давлатӣ баровардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қоғазҳоеро, ки худи Бонки миллии Тоҷикистон баровардааст, анҷом диҳад (моддаи 21 Қонуни ҚТ "Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон").

Қонунгузори маданӣ ба намудҳои қоғазҳои қиматнок сахмия, вомбарг, вексел, чек, сертификати бонкӣ, коносаментро дохил менамояд. Бо ин номгӯӣ қоғазҳои қиматнок хотима намеёбад, зеро ба он (номгӯӣ) ҳуҷҷатҳои дигар, ки мутобиқи қонунгузорӣ дар бораи қоғазҳои қиматнок ё бо тартиби муқаррарнамудаи онҳо ба ҷумлаи қоғазҳои қиматнок мансуб дониста шудаанд, дохил шуданаш мумкин мебошад. Масалан, бо Қонуни ҚТ "Дар бораи ипотека" (моддан 13) гаварномаи ипотека қоғазҳои қиматнок эътироф шудааст. Барориш ва гардиши гаранномаҳои ипотека бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати ҚТ ба танзим дароварда мешаванд.

Аз рӯйи ченаки ҳақиқӣ муайян кардани шахси ваколатдор яке аз тарзҳои ба шаклҳо ҷудо кардани қоғазҳои қиматнок ба шумор меравад. Аз ин рӯ, қонунгузор муқаррар менамояд, ки қоғазҳои қиматнок метавонанд номӣ, манзурӣ ва ордерӣ бошанд.

Дар қоғазҳои қиматнок номи шахси ваколатдор нисбат ба қоғазҳои қиматнок бо ҳуқуқи ба ӯ тааллуқ доштан сабт мегардад. Масалан, вомбаргҳо метавонанд номӣ бароварда шаванд.

Ҳуқуқи тасдиқнамудаи қоғазҳои қиматноки манзурӣ ба шахси манзуркуандаи қоғазҳои қиматнок тааллуқ дорад. Дар ин маврид шахси ваколатдор нисбат ба қоғазҳои қиматнок дар он сабт намегардад. Шахсе, ки қоғазҳои қиматнок дар дасташ мебошад, ҳуқуқи пешниҳоди қоғазҳои қиматнокро барои иҷро дорад. Барои иҷрои он пешниҳоди дигар ҳуҷҷатҳо талаб карда намешавад.

Ҳуқуқи тасдиқнамудаи қоғазҳои қиматноки ордерӣ (ба монанди қоғазҳои қиматноки номӣ) ба шахси дар он номбаршуда тааллуқ дорад. Агар ҳуқуқдор (шахсе, ки қоғазҳои қиматнок ба ӯ тааллуқ дорад) ҳуқуқ аз рӯйи қоғазҳои қиматноки ордериро бо роҳи дар он қоғаз сабт кардани навиштаҷоти интиқоли (индосамент-гузашт кардани ҳуқуқ)-ро анҷом диҳад, он гоҳ тааллуқдории ҳуқуқи тасдиқнамудаи қоғазҳои қиматноки ордерӣ ба шахси ваколатдор мегузарад.

Нисбат ба шакли ҳуҷҷати қоғазҳои қиматнок хангоми барориши онҳо бояд маълумотҳои муайян сабт гарданд. Масалан, аз рӯйи талаботи қисми 7 моддан 5 Қонуни ҚТ "Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок" дар ҳолати барориши шакл ҳуҷҷатӣ, вомбарг бояд маълумоти зеринро дар бар гирад:

Номи қоғазҳои қиматнок ("Вомбарг"), номи фирмавӣ ва маҳалли ҷойгиршавии эмитенти вомбарг, номи фирмавӣ ё номи соҳиби вомбарг ё навиштаҷот оид ба он, ки манзури бароварда шудааст, арзиши номиналӣ;

- андозан фоизҳо, агар он пешбинӣ шуда бошад;

- тартиб, муҳлати пардохти он ва пардохти фоизҳо;

- макон ва санаи барориш, инчунин рақами сабти давлатӣ, силсила ва рақами тартибии вомбарг;

- имзои (факсимили) ду шахси ваколатдори эмитент ва ҳуқуқҳое, ки аз вомбарг бармеоянд, инчунин ном ва суроғи иштирокдори касбии бозори қоғазҳои қиматнок, ки пешбурд ва нигоҳдории феҳристи соҳибони вомбаргҳоро амалӣ менамоянд.

Қонунгузор, ҳамчунин, муқаррар мекунад, ки ҳадди ақалли арзиши номинални вомбаргҳо 10 сомонӣ мебошад. Арзиши номинални вомбаргҳои зиёда аз 10 сомонӣ бояд ба ҳадди ақалли арзиши номинални вомбаргҳо бебақия таксим шавад.

Арзиши номиналии вомбаргҳон эмитент резидентҳо, инчунин, метавонад бо асъори хориҷи ифода ёбад. Арзиши ҷунин вомбаргҳо дар санаи барориш набояд аз ҳадди ақали арзиши номиналии вомбаргҳо (10 сомони) камтар бошад.

Қонунгузор, ҳамчунин, маълумотҳоеро, ки барои дар шакли ҳуҷҷатӣ баровардани сахмия заруранд, пешбинӣ кардааст (моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок»).

Қонуни номбурда пешбурд ва нигоҳдории Феҳристи ягонан давлатии қоғазҳои қиматнокро пешбинӣ менамояд. Чунин ваколат ба уҳдаи мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими бозори қоғазҳои қиматнок вогузор карда шудааст.

Тибқи қисми 4 моддаи 12 Қонуни зикргардида Феҳристи ягонаи давлатии қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд маълумоти зеринро дар бар гирад:

- номи пурраи эмитент;
- маълумот дар бораи бақайдгирии давлатии эмитент;
- суроғи ҳуқуқии эмитент;
- намуди қоғазҳои қиматноке, ки онҳоро эмитент баровардааст;
- маълумот дар бораи миқдори қоғазҳои қиматноки баровардашуда аз рӯи эмиссияи онҳо ва арзиши номиналӣ аз рӯи ҳар намуди қоғазҳои қиматнок;
- намуди пешниҳоди (кушода ё пӯшида), ки барои паҳнкунӣ истифода бурда шудааст;
- маълумоти дигари пешбиниамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими бозори қоғазҳои қиматнок.

Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими бозори қоғазҳои қиматнок ваколати бақайдгирии давлатии барориши қоғаздон қиматноки эмиссиониро дорад. Дар мавриди қабули қарори мусбат дар бораи бақайдгирин давлатии барориши қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ ба он рақами мушаххаси бақайдгирии давлатӣ дода мешавад.

Қонунгузор барои бақайдгирии давлатии барориши (иловагии) қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ пешниҳоди ҳуҷҷатҳои зеринро зарур мешуморад:

- ариза дар бораи бақайдгирии давлатии қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ;
- нусхаи тасдиқкардаи нотариалии қарор дар бораи барориши (иловагии) қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ, ки мутобиқи моддаи 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок» ба расмӣ дароварда шудааст,
- нусхаи тасдиқкардаи нотариалии ҳуҷҷатҳои таъсисӣ;
- намунаи бланки қоғазҳои қиматнок ва ё сертификати қоғазҳои қиматнок дар ҳолати барориши шакли ҳуҷҷатӣ;
- ду нусхаи тарҳи барориши қоғазҳои қиматнок,
- ҳуҷҷати тасдиқкунандаи пардохти бочи давлатӣ барои бақайдгирии барориши қоғазҳои қиматнок.

Пас аз бақайдгирии давлатӣ эмитент ҳуқуқ пайдо мекунад, ки қоғазҳои қиматнокро паҳн намояд. Қонунгузор шартҳои паҳнкунии қоғазҳои қиматноки эмиссионии баровардашударо пешбинӣ кардааст. Масалан, яке аз ин шартҳо аз он иборат аст, ки миқдори қоғазҳои қиматноки эмиссионии паҳншаванда набояд аз миқдоре, ки дар тарҳи барориши қоғазҳои қиматнок нишон дода шудааст зиёд бошад ва ғайра.

Қонунгузории маданӣ ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншудаи ҳуқуқдори қоғазҳои қиматноки беҳуҷҷатро махсус пешбинӣ кардааст. Аз қисми 1 моддаи 160 Кодекси маданияи ҚТ бармеояд, ки ҳуқуқдоре, ки аз суратҳисобаш ғайриқонунӣ қоғазҳои қиматноки беҳуҷҷат аз ҳисоб бароварда шудаанд, ҳуқуқ дорад аз шахсе, ки дар суратҳисобаш қоғазҳои қиматнок ба ҳисоб гирифта шудаанд, баргардонидани ҳамин миқдор қоғазҳои қиматноки дахлдорро талаб намояд.

Ҷамчунин, қонунгузор муқаррар менамояд, ки агар қоғазҳои қиматноки беҳуҷҷат аз шахсе, ки ҳуқуқи бегона кардани онро надошт, ройгон ба даст оварда шуда бошанд, ҳуқуқи талаби чунин қоғазҳои қиматнокро ҳуқуқдор дар ҳама ҳолат дорад.

Ба ғайр аз ҳимояи ҳуқуқи моддӣ, инчунин ҳимояи ҳуқуқи муҳофизатии ҳуқуқдори қоғазҳои қиматнок пешбинӣ шудааст. Дар Кодекси муҳофизатии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ин масъала боби алоҳида бахшида шудааст. Ин боби 34 (моддаҳои 299-306 КМГ ҚТ) масъалаи барқарор кардани ҳуқуқ ба қоғазҳои қиматноки гумшуда ба пешниҳодкунанда (манзуркунанда-тахрири мо) ва қоғазҳои қиматноки ордери гумшуда (муҳофизатии даъвогӣ)-ро ба танзим медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Китоби дарсӣ “Гражданское право”, в 4 т Т.1, отв. ред. Суханов Е. А. М.: Волтерс Клувер, 2008.

2. Государство и право. – Душанбе, 2012.
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023.
5. Суханов Е.А. Российское гражданское право / Е.А. Суханов. – 2011.

КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНИӢ

Мақолаи мазкур бо яке аз мавзӯҳои ҳуқуқи маданӣ аз қабيلي коғазҳои қиматнок ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ки дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи худро ишғол намудааст, бахшида мешавад. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳаи ҳуқуқшиносӣ масоили коғазҳои қиматнок ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: коғазҳои қиматнок, объект, ҳуқуқи маданӣ, Кодекси маданӣ, бонки милли, бозори коғазҳои қиматнок, қонун.

ЦЕННЫЕ БУМАГИ КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Данная статья посвящена одной из тем гражданского права, а именно ценным бумагам как объекту гражданско-правовых отношений, занявшему свое место в правовой системе Республики Таджикистан. На основе изучения научной литературы в области права проанализированы и рассмотрены вопросы ценных бумаг как объекта гражданского права.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ценные бумаги, объект, гражданское право, гражданский кодекс, национальный банк, рынок ценных бумаг, закон.

SECURITIES AS AN OBJECT OF CIVIL LEGAL RELATIONS

This article is devoted to one of the topics of civil law, namely securities as an object of civil legal relations, which has taken its place in the legal system of the Republic of Tajikistan. Based on the study of scientific literature in the field of law, the issues of securities as an object of civil law are analyzed and considered.

KEYWORDS: securities, object, civil law, civil code, national bank, securities market, law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Дилноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988 27 47 66**.

Сведения об авторе: *Раджабова Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988 27 47 66**.

Information about the author: *Rajabova Dilnoza* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988 27 47 66**.

ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ МИЁНА БА САЛОМАТӢ

Гулмаҳмадзода С.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Новобаста ба таваҷҷуҳи зиёди олимони ба масъалаҳои рӯзмарраи вобаста ба тарафи субъективии ҷинойт, ҳамчунин як қатор масъалаҳои алоқаманд ба ҷинойтҳои вобаста ба расонидани зарар ба саломатӣ, аз ҷумла қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ вучуд доранд, ки наомӯхта ва ҳалношуда боқӣ мемонанд. Бештари қорҳои иҷрошуда ба масъалаҳои вобаста ба тарафи субъективии ҷинойт бахшидашуда, бояд гуфт, ки ба олимону муҳаққиқони даврони шуравӣ тааллуқ доранд ва лозим ба зикр аст, ки бо доштани ҷанбаи фундаменталӣ таҳқиқоту пажӯҳишҳои анҷомшуда дар ҳоли ҳозир ҳам аҳаммияту арзиши актуалии ҳуқуқи худро гум накардаанд. Вале набояд фаромӯш кард, ки ҳоло мо дар ҷомеаи комилан мутафавит қору зиндагӣ менамоем ва дар ин ҷомеа манфиатҳои шахсият ва ормонҳои давлати ҳуқуқӣ дорои аҳаммияти махсус мебошанд ва ин дар навбати худ аз мо бозбинӣ ва таҷдиди назари маҷмуи бузурги донишҳои қаблан андӯхташударо тақозо менамояд. Набудани қорҳои илмии нави гузаронидашуда вобаста ба мавзӯи мазкур боиси он гардидааст, ки назарияи мавҷудаи ҳуқуқи ҷинойтӣ аз ниёзу талаботи таҷрибаи ҳуқуқатбиққунӣ қафо афтадааст.

Олимони тоҷик Т.Ш. Шарипов, Н.Б. Азимов, З.А. Камолов ва М.Н. Насриддинов мафҳуми тарафи субъективиро чунин шарҳ медиҳанд: «Тарафи субъективии ҷинойт – ин маҷмуи аломатҳои мебошад, ки тарафи дохилии (руҳии) таҷовузи ҷинойтқоронро тавсиф медиҳанд». Яъне, тарафи субъективии ҷинойт – ин ҳолати руҳии шахсе мебошад, ки бевосита ба содир кардани ҷинойт даст задааст. Тарафи субъективи ҳолати психологӣ, яъне таркиби қирдори ба ҷамъият хавфнокро фаро мегирад. Аз ин сабаб, тарафи субъективӣ (дар муқоиса аз тарафи объективӣ) тарафи дохилии ҷинойт ба ҳисоб меравад. Ба сифати чунин аломатҳо: гуноҳ, ангега, мақсад ва ҳаяҷони субъекти ҷинойт баромад мекунад. Қирдори ҷинойтӣ, аз “ҳаракат” ва ё “беҳаракатӣ” иборат мебошад, ки он муносибати шахсро нисбат ба ҷаҳони атроф, ҷамъият ва аъзои он нишон медиҳад. Таркиби психологӣ бо ёрии чунин аломатҳо ҳуқуқи ба монанди гуноҳ, мақсад, ангега, қасд муайян гардида ва бо ҳам алоқамандии зич доранд. Ҳар як ҷинойт дорои мазмуну муҳтавои психологии муайянест, ки он дар назорат ба шуур ва иродаи шахс бар қирдоре, ки анҷом дода мешавад, инъикоси худро меёбад. Зери мафҳуми ҷинойт аз нигоҳи психологӣ чунин ҳолатҳо дар назар аст: 1) дарки хусусияти амалӣ ва аҳаммияти ҷамъиятии қирдори содиршаванда ва ё набудани чунин дарк; 2) пешбинӣ ва ё пешбинӣ накардани оқибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнокӣ қирдорҳои худ; 3) муносибати иродавӣ нисбат ба қирдорҳои содиршаванда; 4) сабаб ва ангегаҳои содир намудани ҷинойт; 5) мақсад ва ангегаи содир намудани ҷинойт; 6) ҳолати руҳӣ эмотсионалӣ. Ҳамин тавр, тарафи субъективии ҳар гуна ҷинойт аз инъикоси аломатҳои объективии таркиби ҷинойт дар шууру тафаккури субъекти ҷинойт иборат мебошад ва он нишондиҳандаи муносибати субъект ба он ба ҳисоб меравад. Моҳиятан, тарафи субъективӣ “модел”-и идеалии тарафи объективии таркиби ҷинойт мебошад, ки он дар шуур ва дарки субъект инъикос меёбад ва ин дар навбати худ имкон медиҳад тасдиқ шавад, ки тарафҳои объективӣ ва субъективии қирдори ҷинойтӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд.

Ба андешаи олими соҳибмақтаб А.И. Сафарзода ҳар як мафҳум дар ҳуқуқи ҷинойтӣ мазмуни муайянеро фаро гирифта, дарки он барои ҳалли масъалаҳои мубориза бо ҷинойтқорӣ замина фароҳам меорад. Дар робита ба ин, мафҳуми гуноҳро чунин шарҳ додан мумкин аст: “Гуноҳ – унсури ҳатмии тарафи субъективии ҷинойт шуморида мешавад”. Таълимот дар бораи гуноҳ дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтии ватанӣ ба таври анъанавӣ яке аз унсурҳои аслии ба ҳисоб меравад. Мутобиқи қонунгузории феълии амалқунанда шахс танҳо дар ҳолатҳои метавонад ба ҷавобгарии ҷинойтӣ қашида шавад, ки нисбат ба қирдори

хавфноки чамъиятӣ ва ё (беҳаракатии) он гунаҳгор будани вай муайян гардад. Ба таври объективӣ гунаҳкор донистани шахс дар ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ пешбинӣ нашудааст. Таълимот дар бораи тарафи субъективии ҷиноят ва аз ҷумла, дарки дурусти гуноҳ ба навъе нишондиҳандаи сатҳи демократия ва маърифати ҳуқуқии ҷомеа ба ҳисоб меравад ва он дорой аҳаммияти аввалиндараҷа дар кори муайян намудани ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ мебошад.

Баҳсу мунозираҳои илмӣ дар бораи мафҳуми гуноҳ ва муҳтавои он солҳост, ки идома доранд. Ба таври умда, ин баҳсу мунозираҳо боиси ба миён омадани ду гуруҳи аз ҳам фарқкунанда, гуруҳи тарафдорони назарияи психологӣ ва гуруҳи тарафдорони назарияи арзишбӣ шудааст. Лозим ба зикр аст, ки ҳуқуқи ҷиноятии даврони шуравӣ ва баъдан ҳам ҳуқуқи ҷиноятии замони муосири ҚТ ба таври собиту устувор аз мавқеи тарафдорони назарияи психологӣ гуноҳ пайравӣ мекунад. Аммо дар байни олимони ватанӣ ҳам қасоне ҳастанд, ки тарафдори назарияи арзишбӣ гуноҳ мебошанд. Ба таври муфассал ҳар ду назарияи зикршударо мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳамзамон, дар айни ҳол таъкид мешуд, ки ҳаракат ва ё беҳаракатие, ки аз рӯи қоидаи умумӣ дар баъзе ҳолатҳои ҷудогона сарзанишпазир аст, дар шароити ҳоси ҷудогона метавонад сарзанишпазир набошад. Дар натиҷа, дар чунин маврид ҳаракат ва беҳаракатии мавриди назар наметавонад ҷиноят арзбӣ шавад. Назарияи мазкур дар кишварҳои Аврупо хеле густариш ёфта буд ва он дар қорҳои илмии анҷомдодаи олимони машҳури аврупоӣ, аз ҷумла, Г. Келзен, В. Заувер, Г. Велсел ва ғайра инъикос ёфтааст.

Ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ замони шуравӣ нисбат ба назарияи арзишгузори гуноҳ, ки тавассути муаллифони “буржуазӣ” пешниҳод шуда буд, назари комилан манфӣ дошт. Вале бо вучуди ин, бархе аз криминалисто кӯшидаанд ин назарияи ғарбиро барои истифода дар ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ мавриди қоркарду истифода қарор бидиҳанд. Яке аз намояндагони барҷастаи ин гуруҳи тарафдори назарияи арзишгузори гуноҳ Б.С. Утевский мебошад. Дар асари илмӣ худ бо номи “Гуноҳ” муаллиф қайд менамояд, ки “дар баробари фаҳмиши нисбатан танги гуноҳ ҳамчун унсури таркиби ҷиноят ва тарафи субъективии ҷиноят, яъне қасд ва беэҳтиётӣ илми ҳуқуқи ҷиноятии шуравии сотсиалистӣ бо мафҳуми нисбатан васеи гуноҳ – асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ ошно мебошад”. Бар асоси Кодекси ҷиноятии амалкунандаи ҚТ, он имкон дорад дар шакли қасд ва беэҳтиётӣ зоҳир гардад. Гуноҳ ба сифати тарафи субъективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломатии шахс ду унсурро дар худ дар бар мегирад: интеллектуалӣ ва иродавӣ. Вале ин ба он маъно нест, ки лаҳзаи эҳсосот ҳангоми содир шудани ҷиноят вучуд надорад. Он ҳоси тамоми ҳаракати инсон, аз ҷумла содир гардидани ҷиноят мебошад. Фақат он дар таркиби ҷинояти баррасишаванда мавриди арзбӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ қарор намегирад. Бо дар назар гирифтани м. 111 Кодекси ҷиноятии ҚТ метавон ба ин сурат натиҷагирӣ намуд, ки қасдан расонидани зарари миёна ба саломатии шахс метавонад бо қасди бевосита ва ё қасди бавосита сурат бигирад. Ҷудосозӣ ба қасди бевосита ва ё қасди бавосита бо дар назар гирифтани мазмун, таркиби интеллектуалӣ ва лаҳзаи иродавӣ сурат мегирад. Масъалаи қасди бевосита ҳангоми таҳқиқи тарафи субъективии ҷиноят мушкилоти зиёдро эҷод менамояд. Расонидани зарари миёна бо қасди бевосита ба ин маъност, ки шахс аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок будани кирдорҳои худро дарк менамояд, имкони фаро расидан ва ногузир будани оқибатҳои хавфноки иҷтимоиро дар шакли расонидани зарар ба саломатии баробар ба зарари миёнаро пешбинӣ менамояд ва ҳоҳони фаро расидани чунин оқибатҳо мебошад. Аз тавсиф ва таърифи мазкур бармеояд, ки лаҳзаи интеллектуалии қасди бевосита аз дарки хусусияти кирдорҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок ва пешбини оқибатҳои хавфноки ин кирдорҳо дар шакли расонидани зарар ба саломатии инсонӣ ҷабрдида тавассути шахс иборат мебошад. Лаҳзаи иродавии қасди бевосита дар хоҳиш ва мувофиқ будан бо расонидани зарар ба саломатии шахси зарардида инъикос меёбад ва он ҳамчунин самтгирии қасди шахси айбдорро нишон медиҳад. Таксим ва ҷудо кардани гуноҳ ба ин унсурҳо амали шартист, вале он ба таври назаррас ба беҳтар мушаххассозии мазмуну муҳтавои тарафи субъективии ҷиноят мусоидат менамояд. Ба ин тарз дарк намудани тарафи субъективии ҷинояти мавриди назар дар нигоҳи аввал шояд бенуқсон бошад. Вале агар мо ба таври системавӣ моҳияти онро таҳлил

намоем, бо масъалаҳои зиёде рӯ ба рӯ мегардем, ки то ба имрӯз дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳалношуда боқӣ мемонанд. Гузашта аз ин, дар ҳолате, ки амалия ва назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ конструксиаи қасди ғайримушаххасро эътироф менамоянд, зарурати мубрам вучуд дорад, ки консепсияҳои мавҷуда дар бораи тарафи субъективии баъзе аз ҷиноятҳо бар асоси дастовардҳои охиру муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ ва экспертизаи судиву тиббӣ мавриди бознигарӣ ва таҷдиди назар қарор бигиранд. Барои дарки беҳтару хубтари сохтори тарафи субъективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломатии шахс зарур аст, ки ҷанбаҳои ителлектuali ва иродавии ҷинояти мавриди назар ба таври муфассал мавриди омӯзиш қарор бигиранд. Лаҳза ё ҷанбаи ителлектuali ҷиноят аз огоҳ будани ҷинояткор аз хатарнок будани оқибатҳои ҳаракат ё беҳаракатӣ ва пешбинӣ кардани фаро расидани оқибатҳои хатарноки иҷтимоӣ иборат аст. Дар ин замина истилоҳи “дарк намуд” аҳамияти хоса касб менамояд. Фарҳанги тафсирии русии Ожегов ин истилохро ҳамчун “дарк кардан, яъне пурра дар зеҳни худ ҷой кардан, фаҳмидан” маънидод менамояд. Бояд қайд намуд, ки дарк кардан ба таври зич ва ногустастанӣ бо тафаккур алоқаманд мебошад, вале тафаккур, андеша бо шуур ва дарк монанд нест. Он дар қатори дарк, эҳсос ва ҳофиза фақат абзори воситаи дарк ба ҳисоб меравад. Ба туфайли андеша, тафаккур, вазифае, ки дар баробари шахс пайдо мегардад, роҳи ҳал пайдо менамояд. “Андеша аз рӯи моҳияти худ маърифатест, ки тавассути он вазифаҳои дар баробари шахсон ба миёномада роҳи ҳалли худро пайдо мекунад”. Фаъолияти огоҳона ва мақсадноки шахс ба туфайли он имконпазир мегардад, ки дар он модели дохилии ҷаҳони беруна шакл мегирад. Ин имкон медуҳад, ки вазъи феълӣ бо вазъи гузашта муқоиса гардад, на фақат мақсад дар назар гирифта шавад (расонидани зарар ба саломатӣ), балки оқибатҳои кирдор қабл аз анҷоми он тасаввур ва пешбинӣ шаванд, имкон фароҳам меоварад, ки тавассути контроли иҷрошавии мақсад тафовути мавҷуд миёни вазъи воқеӣ ва вазъи матлуби предметҳо то ба ҳадди ақал коҳиш дода шавад. Маҳз чунин тарзи раванди дарку маърифат дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ асосе барои омӯзиши мазмуни психологӣ гуноҳ ба ҳисоб меравад.

Акнун ба таҳлили предмети дарк – хатари иҷтимоӣ мепардозем. Аз нигоҳи мафҳуми ҳуқуқи ҷиноятӣ хавфи иҷтимоӣ аз ҳолати муайяни зидди-иҷтимоӣ объективии ҷиноят, ки вобаста ба хусусият ва аломатҳои манфӣ мебошад, иборат мебошад. Он имкони воқеии расонидани зарар ба муносибатҳои иҷтимоӣ зери ҷимояи қонун қарордоштаро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки хатар ё хавфи иҷтимоӣ ҷиноят дар аломатҳои объективии ҷиноят инъикоси худро меёбад. Аз нуқтаи назари доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, дарки хавфи иҷтимоӣ дорои ду сатҳ аст: сатҳи якум – шахсе, ки ба саломатии шахси дигар зарар мерасонад, огоҳона дарк менамояд, ки кирдори вай характери аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок дорад, яъне кирдори шахс дар маҷмӯъ нисбат ба муносибатҳои иҷтимоӣ хатар эҷод менамоянд; дуҷум – шахс дарк менамояд беамалӣ ё амалҳои мушаххасе, ки бо мақсади расонидани зарар ба саломатии шахси зарардида содир мегарданд, дорои хусусияти хавфи иҷтимоӣ мебошанд. Мутобиқи чунин тарзи дарк криминалистуҳои ватанӣ объект ва предметро махсусан қайд менамоянд, ки ин ҷавобгӯӣ ҳақиқати фалсафист ва бар асоси он предмет ҷузъи объект ба ҳисоб меравад. Сатҳи дар боло зикршуда объекти дарк ва сатҳи дуҷум предмети он маҳсуб мешавад. Барои шакли гуноҳи қасдона дарки хавфи иҷтимоӣ кирдор дар ҳар ду шакл хос аст. Вучуд надоштани дарк ҷавобгариро барои ҷинояте, ки қасдона содир мешавад, истисно мекунад. Дар сурати вучуд доштани як қатор шароити хос, он ҳатто ҷавобгари ҷиноятиро низ истисно мекунад. Дар ин робита А.А. Пионтковский аз нуқтаи назари муҳолиф пайравӣ менамуд. Аз ҷумла ӯ дар бораи вучуд надоштан ва зарур набудани таъйиду тасдиқи хавфи иҷтимоӣ изҳори назар карда буд. Дар ҳоли ҳозир чунин мавқеъ ва нуқтаи назар тавассути назария ва таҷрибаи ҳуқуқи ҷиноятӣ рад шудааст, зеро он бо усул ва идеалҳои давлати ҳуқуқӣ муҳолифат дорад.

Қонуни ҷиноятӣ аз татбиқкунандаи ҳуқуқ муайян кардани ҳолати дарки хавфи иҷтимоӣ кирдори содиршавандаро тақозо менамояд на ғайриқонунӣ будани кирдори шахсро Л.Д. Гаухман барҳақ қайд менамояд: “Барои вучуд доштани ҳолати ителлектuali зарур нест, ки шахси айбдоршаванда аз лиҳози қонунӣ манъ будани кирдори

содиршавандаро огоҳона дарк намояд ва ё тавассути қонуни ҷиноятӣ аз содир намудани он худдорӣ варзад. Агар шахс дарк намояд, ки ҳаракат ва ё беҳаракатии вай қонунан манъ аст, ин ба таври аён иштибоҳ ё хатои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки он ҳеч таъсире ба ҷавобгарии ҷиноятӣ намегузорад. Зимни мувофиқ будан бо мантиқи қонун аз лиҳози назариявӣ, мо дар робита ба дарки хавфнокии кирдори содиршаванда аз нигоҳи иҷтимоӣ тавассути бархе аз шахсони ҷинояткор як каме шубҳа дорем. Пеш аз он ки дар бораи дарки амали хавфноки ҷамъиятӣ сухан ронда шавад, мо бояд бовар ҳосил кунем, ки шахс дар бораи категорияҳо, аз ҷумла категорияи “ҷамъият”, “муносибатҳои ҷамъиятӣ” фаҳмиши дуруст дошта бошад ва аз ҳама муҳимтар бо мазмуни мураккаб ва ҷандсатҳаи мафҳуми “хавфи иҷтимоӣ” ошно бошад. Бо дар назар гирифтани дараҷаи пасти қобилияти интеллектуалии шахрвандон, дар бештари ҳолатҳо чунин интизорро доштан беҳуда аст. Дар асоси он чи баён гардид, мо метавон чунин ҳисобем, ки ягона исботи бебаҳси дарки аҳаммияти иҷтимоии кирдори содиршаванда ин фаҳмишу огоҳ будани шахс ба он аст, ки ба таври ошкор ҷиноят содир менамояд, зеро дақиқан қонуни ҷиноятӣ барои шахрванд нишондиҳандаи асосии хавфи иҷтимоии ин ё он кирдори содиршаванда ба ҳисоб меравад. Дар ин бора метавонанд далелу асос шуморида шаванд: марҳалаи омодагӣ барои содир намудани ҷиноят, пушаймони ҷинояткор ва як қатор аломатҳои дигар. Дарк намудани хавфнок будани кирдорҳои худ барои ҷомеа ҳамчун падидаи иҷтимоӣ метавонад на фақат ҳамчун дарк, балки ҳамчун қобилияти дарк низ арзёбӣ гардад. Барои мисол, шахсе, ки ҷинояткори ошкорро ба қатл мерасонад, метавонад чунин боварро дошта бошад, ки кирдори анҷомдодаи ӯ аз лиҳози иҷтимоӣ як кирдори судманд ва ғоибанок барои ҷамъият ба ҳисоб меравад. Вале наметавонад, ки ин шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад. Ҳар шахси воқеии аз лиҳози қонуни ҷиноятӣ мукаллафи ҷаҳордаҳсола қобил ба дарки аҳаммияти иҷтимоии кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) худ мебошад. Аз ин ҷиҳат, шартӣ аслии муайянсозии хусусияти қасдонаи гуноҳ мушаххас намудани мутобиқат миёни аломатҳои шахси ба саломатии дигарон зарар расонида ва аломатҳои субъекти ҷиноят шуморида мешавад, ки қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст. Аз нуқтаи назари мо, дарки хавфи ҳаракат ё (беҳаракатӣ) дорои эҳтимоли фаро расидани оқибатҳои барои саломатии шахс хавфнок аз назари ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои аҳаммияти нисбатан бештар аст.

Мазмуну муҳтавои предмети қасд маҷмуи шароитҳои амалие мебошад, ки тавассути дарк ва иродаи шахси ҷинояткор инъикос меёбад. Дар ин миён бояд ба дарки аломатҳои объект ва предмети ҷиноят тавассути шахс аҳаммият ва таваҷҷуҳи бештар дода шавад. Агар шахс дарк накунад, ки предмети кирдори содирнамудаи вай саломатии инсон аст, дар ин ҳолат бояд ҷиноят дубора муайян ва мушаххас гардида, мавриди омӯзиш қарор бигирад.

Унсурҳои дуҷуми нишондиҳандаи лаҳзаии интеллектуалии гуноҳи содиркунии ҷинояти қасдона пешбинӣ намудани имкон ва ё ногузир будани фаро расидани оқибатҳои хавфноки ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Пешбинӣ намудани оқибатҳои хавфноки ҷамъиятии содир намудани ҷиноят бояд ба таври ҳатмӣ исбот карда шавад. Фақат огоҳ будани субъекти ҷиноят аз оқибатҳои иҷтимоии хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худ, дарк намудани оқибатҳои эҳтимоли дар шакли ҳалалдор намудани саломатии шахс ба муддати тулонӣ ё аз даст додани қобилияти умумии меҳнатӣ камтар аз як ҳисса имкон медиҳад ҷиноят мувофиқи м. 111 ҚЧ ҚТ муайян ва арзёбӣ гардад. Аз пеш дидани оқибатҳои хавфноки иҷтимоӣ ҳам тавассути қасди бевосита ва ҳам ба тӯфайли қасди бавосита метавонад на фақат дар пешбинӣ шудани ногузир будани фаро расидани оқибатҳо, балки дар ҳолати вучуд доштани имкони воқеӣ ҳам инъикос ёбад. Дар ҳолатҳои мухталиф, ҷинояткор метавонад ба андозаи кам ё зиёд фаро расидани оқибатҳои матлубро интизор дошта бошад, бинобар ин, тавре ки П.С. Дагел ва Р.И. Михеев таъкид менамоянд, ки ҳангоми муайян сохтани гуноҳ лозим ва ҳатмӣ нест, ки шахс ба ногузир будани фаро расидани натиҷаи кирдори ҷиноятӣ бовар дошта бошад. Пешбини ҷинояткор бояд на фақат оқибати ниҳонии кирдор, балки он бояд робитаи сабабӣ миёни амал ва оқибатҳои ибтидоиро ҳам дар бар бигирад. Ю.А. Демидов ба ин бовар аст, ки “пешбинӣ намудани раванди инкишофи робитаи сабабӣ ба маънои дарки тағйиротҳои иҷтимоии хавфноки воқеист, ки тавассути ҳаракат ё беҳаракатии шахс инъикос пайдо менамоянд ва онҳо асоси фаро расидани оқибатҳои ташкил медиҳанд”.

Пешбинӣ ва дарк намудани робитаи сабабӣ ба маънои он аст, ки тасаввури шахс дар бораи механизми робитаи сабабӣ дар миёни ҳаракат ва ё беҳаракатӣ ва оқибатҳои амали ӯ, ки дар расонидани зарар ба шахси ҷабрдида зоҳир меёбанд, ба таври пурра бо робитаҳои сабаби натиҷавӣ дар воқеият мутобиқат доранд.

АДАБИЁТ

1. Васильев В.Л. Юридическая психология. 4-е изд., доп. и перераб. / В.Л. Васильев. – СПб.: Питер, 2002.
2. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – Москва, 2010.
3. Дагель П.С., Михеев Р.Ж. Теоретические основы установления вины / П.С. Дагель, Р.Ж. Михеев. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1975.
4. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю.А. Демидов. – М., 1975.
5. Демидов Ю.А. Умысел и его виды по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1964.
6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юрист, 2004.
7. Лекгиас И. Вина как субъективная сторона преступного деяния: Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. А.А. Пионтковского. – М.: Госюриздат, 1958.
8. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права: Учеб. пособие для слушателей вузов МВД СССР. М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989.
9. Никифоров А.С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959.
10. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958.
11. Сафарзода А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2018.
12. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве / Б.С. Утевский. – М.: Госюриздат, 1950.
13. Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б., Камолов З.А., Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). – Душанбе, 2010.

ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ МИЁНА БА САЛОМАТӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тарафи субъективи қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ меравад. Тарафи субъективи қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ аввалин пажӯҳише мебошад, ки дар асоси таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ ва дастовардҳои илми ҳуқуқшиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи баррасӣ гардида, дар робита ба он фикрҳои муаллифони ибтидоӣ гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ, таркиби ҷиноят, тарафи субъективи ҷиноят, гуноҳ, қасд, беэҳтиётӣ, экспертизаи тиббӣ-судӣ.

СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА УМЫШЛЕННОЕ ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ СРЕДНЕЙ ТЯЖЕСТИ

В данной статье речь идет о субъективной стороне умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью. Тема субъективная сторона умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью является первым исследованием, которое исследовано и обсуждено на основе исследований отечественных и зарубежных ученых и достижений юридической науки Республики Таджикистан, а также идеи авторов выражены в данной статье.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное закон, преступление, умышленное причинение вреда здоровью средней тяжести, состав преступления, субъективная сторона преступления, вина, умысел, неосторожность, судебно-медицинская экспертиза.

SUBJECTIVE SIDE INTENTIONALLY INJURY TO HEALTH

In this article we are talking about the subject of intentional infliction of moderate harm to health. The topic of deliberate infliction of moderate harm to health is the first study that has been researched and discussed on the basis of research by domestic and foreign scientists and the achievements of the legal science of the Republic of Tajikistan, and the author's thoughts are expressed in this regard.

KEYWORDS: criminal law, crime, intentional infliction of harm to health of medium gravity, corpus delicti, the subjective side of the crime, guilt, intent, negligence, forensic medical examination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулмаҳмадзода Саодат Мирзохон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000-44-40-98**.

Сведения об авторе: *Гулмаҳмадзода Саодат Мирзохон* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Телефон: **000-44-40-98**.

Information about the author: *Gulmakhmadzoda Saodat Mirzokhon* – Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000-44-40-98**.

ҲИМОЯИ СУБЪЕКТҲОИ ҒАЙРИҚОБИЛИ АМАЛИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ

Абдуллаев С.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаҳмиши илмӣ оид ба қобилияти амалкунии маданияи шахсони воқеӣ дар муҳлати тулонӣ ва дар муқоиса бо дигар унсурҳои қобилияти ҳуқуқдорӣ субъективӣ - яъне қобилияти ҳуқуқдорӣ, ки он ҳам дар назария ва ҳам дар қонунгузорӣ мустақкам гардида буд, каме дертар пайдо шудааст. Чунин қафомонӣ ҳам хоси ҳуқуқи хусусии римӣ ва ҳам ҳуқуқи тоинқилобии Россия низ буд.

Дар ҳоле ки мустақилияти ин истилоҳ ханӯз чанд вақт пештар ҳам дар илми ҳуқуқи маданияи ватанӣ ва ҳам дар сивилистикаи хоричӣ эътироф шуда буд. Гарчанде ки вай бо тарзҳои гуногун муайян карда мешуд. Масалан, қобилият барои амалҳои маданӣ, қобилияти анҷом додани амалҳои юридикӣ, қобилияти муқаррар кардани муносибат тавассути амалҳои ҳуқуқӣ ва ғайра. Новобаста аз фарқиятҳои овардашуда, бисёри олимони, ки масъалаи мазкурро тадқиқот мебаранд, қайд намудаанд, ки қобилияти амалкунии шахрванд характери иродавӣ дорад ва он бояд мустақилона ва шахсан ба амал бароварда шавад. Маҳз дар амали иродавӣ фаъолнокии маданӣ-ҳуқуқӣ ва қобилияти зехнӣ амалӣ карда мешавад. Чунки дар илми психология муқаррар шудааст, ки амалҳои иродавӣ аз кӯшишҳои ҷисмонӣ ва психикӣ иборат мебошад, ки баҳри осон намудани мушкилиҳо ва монеаҳои зиёд равона карда шудааст. Зеро ба ақидаи онҳо ирода ин қобилияти шахс ҷиҳати бошуурона идора кардани худ ҳангоми фаъолияте мебошад, ки барои расиданашон ба ҳадаф хеле душвор аст.

Е.В. Васковский дар баробари ин алоқаи байни истилоҳоти қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкуниро қайд намуда, ба он ишора менамояд, ки «қобилияти амалкунӣ дар шакли ба таври шахсан амалӣ намудани қобилияти ҳуқуқдорӣ ифода меёбад».

Бинобар ин, қобилияти ҳуқуқдорӣ - аломати ҷудонашавандаи ҳар як шахси воқеӣ аст. Дар тамоми тули ҳаёташ, сарфи назар аз синну сол ва ҳолати саломатӣ шахрванд қобилияти ҳуқуқдориашро гум намекунад.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ ба субъектони ҳуқуқ дахл дорад. Дар замони сохти ғуломдорӣ ғуломон қобилияти ҳуқуқдорӣ надоштаанд. Онҳоро объекти ҳуқуқ, гурӯҳи ашёи барои хоҷагӣ зарур меҳисобиданд.

Қобилияти амали хурдсолон (маҳдуд) - аз номи ноболиғони ба синни 14-солагӣ нарасида (хурдсолон) аҳдро (ба истиснои баъзе аҳдҳо) танҳо падару модар, фарзандхондагон ва васиёни онҳо анҷом дода метавонанд.

Арзиши истилоҳи мазкур аз он иборат аст, ки иштироки фаъолони шахсро дар муомилоти молумулкӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар фаъолият, баамалбарории ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайри молумулкиро таъмин менамояд. Ҳамзамон, иштирокчиёни муомилот онро дар назар доранд, ки субъект дорои қобилияти амалкунӣ мебошад ва ҳангоми иҷро накардани (вайрон кардани) уҳдадорӣ ва ё расонидани зарар ҷавобгарии ҳуқуқии граждани татбиқ мегардад.

Аз ин рӯ, ба андешаи Е.А. Суханов арзиши истилоҳи қобилияти ҳуқуқдорӣ дар он зоҳир мегардад, ки он воситаи ҳуқуқии инъикоси озодии шахсият дар муносибатҳои молумулкӣ ва ғайри молумулкӣ мебошад.

Новобаста аз таърифи одӣ доштани масъалаи мазкур, таҳлили ҳаматарафаи он ханӯз дар илми муосир посухи яқхелаи худро наёфтаанд.

Дар мадди аввал ин ба табиати ҳуқуқии қобилияти амалкунӣ дахл дорад. Баъзе аз олимони онро ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои тамоман шахсӣ меҳисобанд, ки наметавонад бегона карда шавад ва ё ба қаси дигар дода шавад ва ба уҳдадорие ҷавобгӯ аст, ки тамоми субъектҳои дигар ҳуқуқи ҳалалдор сохтани онро надоранд. Дар чунин муносибат мазмуни қобилияти амалкуниро имконияти рафтори муайян барои шахси воқеии муайян, ки ҳаҷми дахлдори қобилияти амалкуниро дорад, ташкил медиҳад. Аммо чунин тафсир ба гумон аст

этироф шавад, чунки вай ба муайян кардани қобилияти амалкунӣ ва ҳуқуқҳои субъективӣ оварда мерасонад. Бинобар ин, мафҳуми боз ҳам асосноккардашуда ҳамон ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он қобилияти амалкунӣ ҳамчун яке аз хусусиятҳои субъект, ки ба қобилияти ақлонӣ ва махсусиятҳои психикии ӯ вобастагӣ доранд ва дар шакли ба таври шахсан амалӣ намудани қобилияти ҳуқуқдорӣ граждании субъективӣ ифода меёбад, фаҳмида шавад. Маҳз дар ҳамин алоқамандӣ хусусияти духӯрагӣ доштани табиати қобилияти амалкунӣ ифода меёбад, ки ҳолатҳои зехнӣ ва иродавино дар бар мегирад. Алоқои ҷудонопазири чунин унсурҳо аз тарафи бисёри олимони этироф карда шудааст. Вале вобаста ба он ки кадоме аз ин унсурҳо аҳаммияти муҳим доранд, байни олимони гуногунфикрӣ вучуд дорад. Баъзе аз олимони ба соҳаи зехнии инсон тарафдорӣ мекунанд, чунки амалигардонии ҳуқуқҳои субъективӣ маданӣ дар баъзе ҳолатҳо шарт нест ба амалҳои талабкунандаи иродаи ақлонӣ вобаста бошад, ки мисоли чунин ҳолат аз тарафи шахси ноқобил бевоқифа истифода бурдани молу мулк метавонад бошад.

Дигар олимони дар муқобил ба ин андеша чунин мешуморанд, ки моҳияти қобилияти амалкунӣ маданӣ аз он ҳаҷме, ки аз зехни инсон вобаста аст, аз ҷараёнҳои иродавино, аз иродаи шахс ва изҳори ин ирода зиёдтар вобастагӣ дорад. Бештар асосноктараш нуқтаи назари яқум ба ҳисоб меравад, чунки қонунгузори амалкунанда дар номгуӣ ҳолатҳои оқибати ҳуқуқӣ амали ноқобилонро этироф менамояд, аз ҷумла аҳдҳои, ки аз ҷониби онҳо баста шудаанд ва метавонанд ба манфиати онҳо қонунӣ этироф карда шаванд. Ғайр аз ин, пурзӯр кардани асосҳои иродавии қобилияти амалкунӣ имкон намедихад, ки ба таври пурра оқибатҳои ҳуқуқӣ амалҳои манъкардашударо, ки дар он иродаи шахс ба таври зарурӣ ифода наёфтааст, баҳо дода шаванд.

Масъалаи мазмуни қобилияти амалкунӣ дар илми ҳуқуқи маданӣ низ ба таври яқхела ҳал карда нашудааст. Нуқтаи назари ҷолибро вобаста ба масъалаи мазкур Г.Ф. Шершеневич ишғол мекунад, ки он мазмуни қобилияти амалкуниро ба тарафҳои фаъол ва ғайрифавол ҷудо мекунад. Вай тасдиқ мекунад, ки қобилияти амалкунӣ фаъол ин имконияти тавассути иродаи худ ба вучуд овардани муносибати ҳуқуқӣ мебошад, ки аз он барои шахси амалкунанда ҳуқуқ ҳамчун оқибати ҳуқуқӣ ба вучуд меояд. Қобилияти амалкунӣ ғайрифавол бошад, аз тарафи ӯ ҳамчун имконияти тавассути иродаи худ ба вучуд овардани муносибати ҳуқуқӣ баррасӣ шудааст, ки аз он барои шахси амалкунанда уҳдадорӣ ба вучуд меояд. Чунин маънидодакунӣ (ё ин ки ҷудоқунӣ) муқаблаи худро дар шароити имрӯза низ гум накардааст, зеро он имконият медиҳад хусусиятҳои хоси истилоҳи ҳуқуқӣ баррасишаванда ба таври васеъ кушода шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар муқоиса бо қобилияти ҳуқуқдорӣ, ки ба ҳамаи шахсони воқеӣ ба таври баробар тааллуқ дорад, қобилияти амалкунӣ барои ҳама як хел нест. Барои он ки бо амалҳои худ ҳуқуқро ба даст овард, уҳдадориро ба вучуд оварда онро иҷро кард, як қатор шартҳои зарур аст. Масалан, пеш аз ҳама қобилияти фикрронии боақлона. Бинобар ҳамин ба сатҳи қобилияти амалкунӣ таъсири асосиро ҳолати психикӣ ва ҷисмонии субъект мерасонад, ки вай имкон медиҳад қобилият доштан ва ё надоштани субъект ҷиҳати амалӣ намудани ҳаракатҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳаммиятнок муайян карда шавад. Дар асоси омилҳои номбаршуда дар қонунгузори амалкунанда навҳои зерини қобилияти амалкунӣ ҷудо карда шудааст:

Қобилияти амалкунӣ пурра - яъне қобилияти амалигардонии ҳуқуқҳои ба субъект тааллуқдошта дар ҳаҷми пурра, ки он пас аз расидан ба синни 18-солагӣ, ҳангоми то синни 18-солагӣ ба никоҳ даромадан ва ё ҳангоми ба таври пурра ба даст овардани қобилияти амалкунӣ тибқи м. 22 КМ ҚТ фаро мерасад;

Қобилияти амалкунӣ ноқобилон аз синни 14 то 18-сола;

Қобилияти амалкунӣ ноқобилон аз синни 6 то 14-сола (яъне хурдсолон).

Қобилияти амалкунӣ хурдсолон (аз синни 6 то 14). Хурдсолон дар ин синну сол дорои унсурҳои қобилияти амали шахрванд мебошанд. Онҳо ҳуқуқ доранд бидуни розигии падару модар ё васӣ доираи қатъиян муайяни аҳдҳоро анҷом диҳанд. Мувофиқи қ. 2 м. 29 КМ ҚТ ноқобилон аз шаш то чордаҳсола ҳуқуқи муқтақилона бастанӣ аҳдҳои зайлро доранд:

- аҳди хурди маишӣ (харидани нон, китоб, қалам ва ғайра), ки хангоми бастан аз ҷониби худи онҳо анҷом дода мешаванд;

- аҳде, ки барои бемузд ба даст овардани ғоида равона гардида, тасдиқи нотариалӣ ё бақайдгирии давлатиро талаб намекунад;

- аҳдҳои ихтиёрдорӣ қардани маблағҳое, ки намояндаи қонунӣ ё бо розигии ӯ шахси сеюм барои мақсади муайян ё барои ихтиёрдории озодона додааст.

Аз ин рӯ, қобилияти амалкунии хурдсолон қисмӣ мебошад. Чунки онҳо қисман қобилияти баستاني аҳдро доранд, аммо қобилияти деликтиро надоранд. Барои зараре, ки хурдсолон аз синни 6 то 14 расонидаанд, падару модар, фарзандхондагон ва васиёни онҳо ҷавобгар мебошанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзе олимони чунин мулоҳиза мекунанд, ки мувофиқи он хурдсолон аз синни 6 то 14 мутлақо ғайриқобили амал эътироф гарданд [2, с.68]. Ҳамзамон бояд қайд кунем, ки қонунгузори баъзе давлатҳо ноқобилро то синни 7-солагӣ ғайриқобили амал эътироф мекунанд.

Қобилияти амали ноқобилони синни аз 14 то 18 (қобилияти амалкунии ноқурра). Ин гурӯҳи ноқобилон дорои қобилияти ҳуқуқии нисбатан бештар мебошанд (назар ба ноқобилони синни аз 6 то 14). Чунин ҳулоса аз таҳлили қ. 2 м. 27 КМ ҚТ бармеояд: ноқобилони аз чордаҳ то ҳаҷдаҳсола ҳуқуқ доранд, ки бидуни ризоияти падару модар, фарзандхондагон ва парасторонашон:

- музди меҳнат, стипендия ва даромади дигари қонунии худро мустақилона ихтиёрдорӣ намоянд;

- ҳуқуқи муаллифӣ асари илмӣ, адабӣ ё санъат, ихтироъ ё маҳсули дигари қонунан ҳифзшавандаи натиҷаи фаъолияти зеҳнии худро татбиқ намоянд;

- мутобиқи қонун дар ташкилотҳои кредитӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоянд;

- аҳдҳои хурди маиширо анҷом диҳанд.

Дигар аҳдҳоро онҳо танҳо бо ризоияти ҳатти намояндагони қонунии худ - падару модар, фарзандхондагон ва парасторон анҷом медиҳанд. Риоя нақардани талаботи мазкури қонун ба безъитбории чунин аҳд меорад. Зеро дар м. 192 КМ ҚТ омадааст: аҳде, ки ноқобил аз чордаҳ то ҳаҷдаҳсола бидуни ризои падару модар, фарзандхондагон ё парасторони худ бастааст, агар чунин ризоият мутобиқи қонун зарур бошад (м. 27 КМ ҚТ), мумкин аст бо даъвои падару модар, фарзандхондагон ё парасторон аз ҷониби суд безъитбор доништа шавад.

Ноқобилони ба синни шонздаҳсолагӣ расида ҳамчунин ҳуқуқ доранд, ки мутобиқи қонун дар бораи кооперативҳо узви кооператив бошанд.

Қобилияти амалкунии қурра. Қонунгузори мадания ҚТ қобилияти амалкунии қурраро аз синни ҳаҷдаҳсолагӣ эътироф намудааст. Чунин маъқеи қонунгузор аз он шаҳодат медиҳад, ки дар синни 18-солагӣ шахсият аз лиҳози вазъи руҳӣ, синну сол мукамал мебошад. Қобилияти амалкунии қурра маънои ҷавобгарии мустақили молумулкиро низ дар бар мегирад. Чунки тибқи қ. 1 м. 25 КМ ҚТ шахрванд аз рӯйи уҳдадориҳои худ бо тамоми молу мулки ба ӯ тааллуқдошта, ба истиснои молу мулке, ки мутобиқи санади қонунгузорӣ аз он маблағ рӯёнидан манъ аст, масъулият дорад. Ҳамин тавр, қобилияти амалкунии қурра аз синни ҳаҷдаҳсолагӣ ба даст оварда мешавад. Қоидаи мазкур умумӣ буда, ду истисноро қонун пешбинӣ намудааст:

1) Баستاني ақди никоҳ хангоми расидан ба синни 17 тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори оила (қ. 1 м. 13 ҚО ҚТ). Қобилияти амали дар натиҷаи баستاني ақди никоҳ бадастомада дар сурати бекор қардани ақди никоҳ низ қурра боқӣ мемонад. Дар сурати безъитбор дониستاني ақди никоҳ суд метавонад дар хусуси аз лаҳзаи муайяннамудаи суд қобилияти қурраи амалро аз даст додани ҳамсари ноқобил қарор қабул намояд. Дар сурати безъитбор дониستاني ақди никоҳ суд метавонад дар хусуси аз лаҳзаи муайяннамудааш қобилияти қурраи амалро аз даст додани ҳамсари ноқобил қарор қабул намояд;

2) Дорой қобилияти пурраи амал эътироф намудан - эмансипатсия (м. 28 КМ ҚТ). Агар ноболиги ба синни шонздаҳсолагӣ расида тибқи шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯи қарордод қор қунад ё бо розигии падару модар, фарзандхондагон ё парастор ба фаъолияти соҳибқорӣ машғул шавад, ӯ метавонад дорой қобилияти пурраи амал эълон карда шавад. Дорой қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) эълон кардани ноболиғ бо розигии ҳам падар ва ҳам модар, фарзандхондагон ё парастор бо қарори мақомоти васојату парасторӣ ё дар сурати набудани ҷунин розигӣ бо қарори суд сурат мегирад.

Дар адабиёт ақидае ҳаст, ки тибқи он қоидаҳои эмансипатсия на дар моддаи алоҳида, балки дар моддаи умумӣ бахшида ба қобилияти амали шахрванд бояд ҷойгир мешуд [1, с.29].

АДАБИЁТ

1. Борисов А.Б. Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Части 1,2,3 / А.Б. Борисов. – М., 2003. – С. 29.
2. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М., 1984. – С. 68.
3. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права / Е.В. Васильковский. – М., 2003. – С. 88; Синайский В.И. Русское гражданское право. – М., 2002. – С. 104.
4. Гражданское право: учебник: в 2 т: Т. I. // отв. ред. Е.А. Суханов. – М., 2000. – С. 96.
5. Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. 3-е изд., испр. / Д.И. Мейер. – М., 2003. – С. 114.
6. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права / И.Б. Новицкий. - М.: Госюриздат, 1960. – С. 53-55.
7. Хуқуқи граждани: китоби дарсӣ: қисми I // зери тахрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 45.
8. Синайский В.И. Русское гражданское право / В.И. Синайский. – М., 2002. – С. 105.
9. Сулейманова С.А. Правоспособность граждан (физических лиц) по российскому гражданскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 9.
10. Тархов В.А. Гражданское правоотношение: монография. - Уфа, 1993. - С. 61.

ҲИМОЯИ СУБЪЕКТҲОИ ҒАЙРИҚОБИЛИ АМАЛИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ

Ҳимояи шахсони ғайриқобили амал дар доираи ҳуқуқи оилавӣ бо масъалаҳои мураккаби ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, ки муносибати бодикқатро талаб мекунад, алоқаманд аст. Он нақши васојат ва дигар шаклҳои намояндагии ҳуқуқиро дар таъмини он, ки қарорҳои аз номи шахсони ғайриқобили амал қабулшуда ба манфиатҳои бехтарини онҳо ҷавобгӯ бошанд, баррасӣ мекунад. Илова бар ин, мулоҳизаҳои ахлоқии марбут ба мустақилият, шаъну шараф ва ҳуқуқи худмуайянқунӣ дар заминаи ҳимояи субъектҳои ғайриқобили ҳуқуқи оилавӣ бодикқат омӯхта мешаванд. аҳамияти оилавӣ мустақилона ҳимоя қунанд, кӯшиш қунад.

КАЛИДВОЖАҲО: субъектҳои ҳуқуқи оилавӣ, субъектҳои ғайриқобили амал, ҳуқуқи оилавӣ, васојат.

ЗАЩИТА НЕДЕЕСПОСОБНЫХ СУБЪЕКТОВ СЕМЕЙНОГО ПРАВА

Защита недееспособных лиц в рамках семейного права сопряжена со сложными юридическими и этическими проблемами, требующими тщательного подхода. В нем рассматривается роль органов опеки и попечительства и других форм юридического представительства в обеспечении того, чтобы решения, принимаемые от имени недееспособных лиц, отвечали их наилучшим интересам. Кроме того, этические соображения, связанные с автономией, достоинством и правом на самоопределение, тщательно изучаются в контексте защиты недееспособных субъектов семейного права.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъекты семейного права, недееспособные субъекты, семейное право, опека.

PROTECTION OF INCAPACITATED SUBJECTS OF FAMILY LAW

The protection of incapacitated persons within the framework of family law involves complex legal and ethical issues that require a careful approach. It examines the role of guardianship and other forms of legal representation in ensuring that decisions made on behalf of incapacitated persons are in their best interests. In addition, ethical considerations related to autonomy, dignity and the right to self-determination are carefully studied in the context of the protection of incapacitated subjects of family law..

KEYWORDS: subjects of family law, incapacitated subjects, family law, guardianship.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллаев Саидҷон Ҷамолудинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 555525123.

Сведения об авторе: *Абдуллаев Саидҷон Ҷамолудинович* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: +992 555525123.

Information about the author: *Abdullaev Saidjon Jamolidinovich* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 555525123.

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚ ВА МАНФИАТҲОИ НОБОЛИҒОН

Абдуллаев С.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баррасӣ ва таҳлили ҳамаи гуногуншаклии ин ҳуқуқҳои субъективиро метавон танҳо дар доираи таҳқиқоти мустақили илмӣ амалӣ кард, чунки доираи масъалаҳои бо он алоқаманд хеле васеъ аст.

Таҳлили мазкурро бояд аз ҳуқуқи шахрванд барои доштани амвол бо ҳуқуқи моликият оғоз кард. Мазмуни қоидаи мазкур ҳамчун воситаи муҳимми таъмини талаботи молумулкии шахрванд аз ҷониби Н.А. Баринов ба пуррагӣ исбот карда шуд. Айни замон ҳамаи ҷанбаҳои ҳуқуқ ба моликияти шахрванд аз ҷониби бисёре аз олимони фаъолона таҳлил карда мешавад. Ҳамин тавр, масалан, таҳлили ҳаматарафаи назарияи ҳуқуқи моликият аз ҷониби А.Я. Риженков ва А.Е. Черноморес анҷом дода шуд [7, с.23]. Ҳолатҳои усулан нав оид ба навъ, шакл ва намуди моликият дар Россия дар асарҳои В.А. Рибакон ва В.А. Тархов коркард шудааст, ки қоидаҳои мазкурро аз мавқеи ғайристандартӣ баррасӣ мекунад ва он имкон медиҳад паҳлуҳои нав ва кушоданашуда баррасӣ карда шавад [9, с.34].

Ин муқаррарот ба тасаввуроти ҷамъиятӣ оид ба ахлоқ ва одоб, дурандешӣ ва адолат хилоф аст. Ҳиссаи шахрвандоне, ки дар никоҳи дуҷум ва ҳатто дар никоҳи сеҷум қарор доранд, хеле баланд аст, мувофиқан, ҳиссаи кӯдаконе, ки якҷоя бо падарандар ва моиндар истиқомат мекунад ва ба онҳо таъмини талаботи зиёди кӯдаконе, яъне инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии онҳо таҳмил шудааст, хеле баланд аст. Баъзан, падарандар ё модарандар пурра барои кӯдак падар ё модарашонро иваз мекунад, ҳамчунин дар бисёр ҳолатҳо муносибати байни онҳо аз муносибати байни падару модару кӯдак фарқ намекунад. Шахрвандони маърифати ҳуқуқинадошта, ба манфиати якдигар васият намекунад, танҳо барои он ки фикр мекунад, ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣ онҳо пурра бо ҳуқуқи уҳдадорӣ падару модар монанд аст. Маҳрумсозии воқеии ҳуқуқи онҳо ба мерос дар сурати эътирофи ҳуқуқи мавҷудияти чунин ҳуқуқро ҳамчун вайронкунии дағалонаи ҳуқуқҳои субъективӣ онҳо бояд баррасӣ кард. Нораваҷиб аст, барои ҷӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои шахси падару модару кӯдакро ивазнамуда, ки аз ҷониби падарандар ва модарандар ба сифати фарзандони худ қабул мегардиданд, қонунгузор, назар ба ҳуқуқи наберагон ва аберагон, бибӣ ва бобои холабачагӣ, тағобачагӣ ва аммабачагӣ муҳимтар арзёбӣ накардааст [5, с.278].

Махсусан, шояд диққат аст, ки ин муҳлат аз ҷониби қонунгузор бо ибораи «на кам аз як сол» ифода гардидааст, ҳарчанд сол - муҳлати тулониест, ки кироҷидиҳанда бояд интизор бошад, то ки муҳокимаи нави судӣ оғоз гардад, ки аз нав метавонад ба манфиати кироҷикунанда ҷамъбаст шавад, ин дафъа бинобар он ки бо хоҳиши ӯ суд дар қарор оид ба қатъи шартнома метавонад иҷроӣ қарорро аз нав ба муҳлати на кам аз як сол ба таъхир андозад.

Ҳамаи гуфтаҳо имкон медиҳад, то тағйирот ба қонунгузори маданияи ҚТ пешниҳод карда шавад ва моддаи алоҳида бо мазмуни зайл ифода карда шавад: «Бо қарори суд ба кироҷикунанда мумкин аст на кам аз се моҳ барои баргарафкунии ҳуқуқвайронкунӣ дода шавад, ки асос барои қатъи шартномаи кироҷи манзили истиқоматӣ мегардад. Агар дар давоми ин муҳлат кироҷикунанда вайронкунии роҳдодаашро баргараф накунад ё чораҳои зарурӣ барои баргараф кардани он наандешад, суд қарор оид ба қатъи шартнома, аз кироҷикунанда рӯендани қарз оид ба пардохти кироҷи манзили истиқоматӣ ва фоизи ба маблағи қарз, ки дар ҳаҷми меъёрҳои бо КГ ҚТ пешбинигардида муайян карда мешавад ва оид ба берун кардани ӯ аз манзили истиқомати ишғолнамударо содир мекунад».

Проблемаҳои баррасишаванда танҳо қисми камтарини проблемаҳои сершумори бо ҳуқуқ ба манзил алоқамандро ташкил медиҳад, ки дар қ. 1 м. 36 Конституцияи ҚТ муқаррар карда шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар м. 19 ҚМ ҚТ, ки мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шахрвандро ифода мекунад, на ҳуқуқ ба манзил, балки ҳуқуқи интиҳоби

макони зист номида шудааст, ки он бояд дар доираи муқаррароти конституционии номбаршуда номида шавад.

Вайронкуниҳои ҳуқуқи субъективӣ мазкур сершумор ва гуногунанд, ки ифодаи худро дар тавзеҳоти роҳбарикунандаи мақоми олии судӣ ёфтааст.

Айни замон доираи шаҳрвандоне, ки ҳуқуқ ба манзилро дар шакли ҳуқуқи моликият амалӣ месозанд, бинобар хусусигардонии манзилҳои истиқоматӣ бо ташаккули ояндаи бозори манзил бағоят васеъ гардидааст. Аҳамияти калонро дар ин соҳа қабули як қатор қонунҳо соҳиб гардид, чунки муносибатҳои бо сармоягузорию воситаҳои пулӣ ба сохтмони манзил алоқаманд, қаблан танзими қонунии дурусти худро надоштанд, ки ба вайроншавии ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон - сармоягузoron боис мегардид. Қонуни номбурда маҷмуи васеи меъёрҳои доро мебошад, ки ба ҳимоя ва ҳифзи онҳо равона карда шудаанд, бинобар ин асосҳо мавҷуданд, ки инкишофи ояндаи сохтмони манзили доираи шаҳрвандони дорои манзили истиқоматиро бо ҳуқуқи соҳибмулкӣ васеъ мекунад.

Аммо дар ин соҳа низ проблемаҳои ҷиддӣ мавҷуданд, чунки маҷкеи ишғолкардаи қонунгузор оид ба масъалаи таносуби ҳуқуқҳои субъективӣ соҳибмулки манзили истиқоматӣ ва аъзои оилаи бо ӯ истиқоматкунанда, идомаи мантиқии худро дар КМ ҚТ ёфтааст. Дар он муқаррар карда шудааст, ки дар ҳолати қатъи муносибатҳои оилавӣ бо соҳибмулки манзили истиқоматӣ ҳуқуқи истифодаи манзили мазкур нисбат ба аъзои оилаи собиқӣ ӯ нигоҳ дошта намешавад, агар ҳолати дигар бо созиши тарафҳо муқаррар нашуда бошад.

Проблемаҳои мураккабтар дар он ҳолатҳое низ ба вуҷуд меоянд, ки агар ҳамсарон фарзандони ноболиғ дошта бошанд. Ҳуқуқи онҳо ба манзили истиқоматӣ аз он вобаста аст, ки бо кадом волид фарзандон пас аз қатъи никоҳ зиндагӣ мекунанд. Фарзандони бо соҳибмулкмонда ҳуқуқи истифодаи манзили истиқоматии ишғолнамударо нигоҳ медоранд, аммо агар кӯдак ба парастории ҳамсаре гузарад, ки ин ҳуқуқро аз даст додааст, ӯ ҳамчунин амалан аз ҳуқуқ ба манзили мазкур маҳрум карда мешавад. Ин муқаррарот, ҳамчунин, ба дигар шахсон низ паҳн мегардад, ки дар як вақт бо қатъи никоҳ (ё марги яке аз ҳамсарон) масалан, волидони ҳамсари собиқ, вазъи аъзои оилаи соҳибмулкро аз даст додаанд.

Қонунгузор пайомадҳои манфии осонпешгӯишавандаи қарори мазкурро эътироф карда, кӯшиш намудааст онро сода кунад, имконияти нигоҳдории муваққатии ҳуқуқи аъзои собиқӣ оилаи соҳибмулкро ба муҳлати муқарарнамудаи суд мустаҳкам намудааст. Аммо қ. 5 м. 31 КМ ҚТ амалан ба қоидаи мазкур хати батлон мекашад, чунки дар он муқаррар шудааст, ки то тамомшавии муҳлати аз ҷониби суд муқарраргардида ҳуқуқи истифодаи манзили истиқоматии собиқ аъзои оилаи соҳибмулк дар як вақт бо қатъшавии ҳуқуқи соҳибмулкӣ ба манзили мазкури ин соҳибмулк қатъ мегардад. Ин муқаррарот муроҷиат ба судро бо хоҳиши тамдидкунӣ бемаънӣ месозад, бинобар ин, зарур аст меъёри тафсиршаванда илова ва тағйир дода шавад ва дар он яқум, нигоҳдории муваққатии ҳуқуқи истифодаи манзили истиқоматӣ нисбат ба аъзои собиқӣ оилаи соҳибмулк муқаррар карда шавад; дуюм, муҳлате ки дар давоми он ҳуқуқи мазкур нигоҳ дошта мешавад (на зиёда аз шаш моҳ) муайян карда шавад ва сеюм, пешбинӣ карда шавад, ки дар ҳолати қатъи ҳуқуқи соҳибмулки ба манзили истиқоматӣ дар давоми ин муҳлат ҳуқуқи истифодаи ин манзили аъзои оилаи собиқ то тамомшавии муҳлати бо қонун муқарраргардида нигоҳ дошта мешавад. Чунин тасҳеҳ, яқум, шаҳрвандонро аз зарурати муроҷиат ба суд озод мекунад, судро бошад - аз афзоиши сарборӣ озод мекунад ва дуюм, шароити заруриро барои ҳалли масъалаҳои зиёди бо кӯчиши шахсони номбаргардида алоқаманд эҷод мекунад.

Вале чораҳои пешбинишаванда наметавонанд проблемаҳоро ҳал намоянд ва дар ҳолатҳое ба вуҷуд меоянд, ки агар аъзои оилаи собиқӣ соҳибмулк дигар манзили истиқоматӣ, ба ғайр аз пештар ишғолгардида надорад. Барои чунин ҳолатҳо қонунгузор ҳуқуқи судро барои уҳдадор намудани соҳибмулк доир ба таъмин намудан бо дигар манзили истиқоматӣ ҳамон аъзоёни собиқӣ оилаи ӯро, ки ба манфиати онҳо соҳибмулк уҳдадорҳои алиментиро иҷро менамояд ва доираи онҳо бо қонунгузорию оилавӣ муайян

карда шудааст. Бебахс аст, ки чунин ҳалли масъала оқибатҳои номатлуби қатъи алоқаи оилавино паст мекунад, дар баробари ин бояд омилҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- яқум, азбаски сухан оид ба ҳуқуқ меравад на уҳдадорӣ суд, норавшан мемонад аз рӯйи қадом маҳак суд соҳибмулкоро уҳдадор менамояд, ки аъзои оилаи собиқро бо манзили истиқомати нав таъмин намояд. Метавон тахмин кард, ки «таҷрибаи судӣ, пеш аз ҳама, аз рӯйи роҳи муҳлатҳои деринавии муносибатҳои оилавӣ ва синну соли аъзои оила меравад» [2, с.41].

- дуҷум, дараҷаи пасти зиндагии қисмати зиёди аҳолии Тоҷикистон барои бисёр шаҳрвандон харидорӣ дигар манзили истиқомати бар ивази манзили қаблан ишғолкарда номумкин мекунад. «Бебахс аст, ки моликияти хусусӣ имкониятҳои беохири амалисозии ҳуқуқҳои шаҳрвандиро эҷод мекунад. Вале на барои ҳама. Дар он воқеан некуаҳволии баробари шаҳрвандон номумкин аст», бинобар ин, қарорҳои судии уҳдадоркунандаи соҳибмулк барои харидорӣ хонаи нав, на ҳама вақт иҷро карда мешаванд ва ин, дар навбати худ, ба он оварда мерасонад, ки аъзоёни собиқи оилаи соҳибмулк аз манзил маҳрум мегарданд ва он ба оқибатҳои вазнини манфӣ на танҳо барои онҳо, балки барои ҷомеа дар маҷмӯъ ба он оварда мерасонад ва ҳамзамон ба тезутундшавии як қатор проблемаҳо ва табоқшавии ҳолати ҷинояткорӣ оварда мерасонад.

Қонунгузор ҳуқуқи истифодаи манзили истиқомати ишғолкардаро бо аздастдихии вазъи оилавии қатъшаванда эътироф карда, ҳуқуқҳои субъективи доираи васеи шаҳрвандонро якбора маҳдуд кард. Мутобиқи қ. 3 м. 14 Конституцияи ҚТ «ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мумкин аст бо қонун танҳо дар ҳадде маҳдуд карда шаванд, ки ба мақсадҳои ҷимояи асосҳои сохтори конституционӣ, ахлоқӣ, саломатӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони дигар, таъмини мудофияи давлат ва беҳатарии давлат зарур аст». Аммо, дар ҳолати баррасишаванда, бо ба инобат гирифтани аҳамияти махсуси ҳуқуқ ба манзил ҳеч гуна мақсаднокӣ татбиқшаванда нест.

Ҳамаи гуфтаҳои боло ба ҳулосаҳои зерин меорад:

1. Вайронкунии ҳуқуқҳои молумулкии шаҳрванд, чун қоида, зарари маънавино ба вуҷуд меорад, ки бо ранҷу азоби маънавӣ қиёспазир аст ва дар натиҷаи вайронкунии ҳуқуқҳои шахсии ғайриамволӣ, дар баъзе ҳолатҳо азоби амиқу тулонӣ содир мешавад. Дар баробари ин, механизми ҷуброни чунин зарар дар қонунгузори амалкунанда аҳамияти иҷтимоӣ-ҳуқуқии ниҳоди мазкурро пайдо накардааст, чунки имконияти ҷуброни он танҳо бо ҳамон намуди ҳуқуқвайронкуниҳо маҳдуд карда мешавад, ки бевосита дар қонун нишон дода шудаанд. Чунин равиши интиҳобии қонунгузор ба ҳалли масъалаи усулӣ оид ба имконияти ҷуброни ранҷу азоби маънавӣ, ки ба шахсони воқеӣ аз ҳуқуқвайронкунии ҳуқуқҳои молумулкиашон расонида шудааст, беасос соҳаи ҳифз ва ҷимояи ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро маҳдуд мекунад ва ба муқаррароти конституционӣ оид ба ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ аз тарафи давлат ҷимоя карда мешавад, ҷавобгӯ нест;

2. Мутобиқи гуфтаҳои боло қ. 1 м. 166 ҚМ ҚТ дар шакли зерин бояд коркард шаванд: «Агар ба шаҳрванд бо амалҳои ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ зарари маънавӣ (азоби ҷисмонӣ ё маънавӣ) расонида шаванд ё ба дигар неъматҳои ғайримоддии шаҳрванд, инчунин дар ҳолатҳои вайронкунии ҳуқуқҳои молумулкии ӯ, суд метавонад ба ҳуқуқвайронкунанда уҳдадорӣ ҷуброни пулии зарари мазкурро вогузор намояд».

АДАБИЁТ

1. Антимонов Б.С., Флейшиц Е.А. Авторское право / Б.С. Антимонов, Е.А. Флейшиц. - М., 1957. - С. 146.
2. Диодрова О.Н. Новый Жилищный кодекс Российской Федерации // Юрист. - 2005. - №4. - С. 41.
3. Камышев В.Т. Издательский договор на литературное произведение. - М., 1969. - С. 7; Никитина М.И. Авторское право на произведения науки, литературы и искусства. - Казань, 1972. - С. 64.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз 13-уми ноябри соли 1998, таҳти № 726 // Адлия: Бонки марказонидаи маълумоти ҳуқуқии ҚТ. Тафсири 6.0. / Вазорати адлияи ҚТ. - Душанбе, 2021. - 1 ҷилдаи электронӣ (CD-ROM).

5. Михайлова И.А. Этимология и эволюция гражданской правосубъектности физических лиц: монография / И.А. Михайлова. - Рязань, 2004. - С. 278.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 22-уми декабри соли 2017. - Душанбе: Шарқи озод, 2017. - С. 33.
7. Рыженков А.Я., Черноморец А.Л. Очерки теории права собственности (прошлое и настоящее). - Волгоград, 2005. - С. 23.
8. Судариков С.А. Авторское право: учебник / С.А. Судариков. - М: Проспект, 2011. - С. 143-144.
9. Тархов В.А., Рыбаков В.А. Общие положения о типах, формах и видах собственности в России: методологические аспекты права собственности: научный очерк // под науч. ред. В А Тархова. - М., 2004. - С. 34.

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚ ВА МАНФИАТҲОИ НОБОЛИҒОН

Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ноболиғон талаботи асосии системаҳои муосири ҳуқуқӣ мебошад, ки доираи васеи ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқиро дар бар мегирад. Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни ҳифзи ноболиғонро дар доираи қонунгузорӣ баррасӣ намуда, ба ҷанбаҳои калидӣ, аз қабили ҳуқуқи волидайн, некуахволии кӯдакон, маориф, тандурустӣ ва иштирок дар равандҳои қабули қарорҳо диққати махсус медиҳад. Бо таъия ба ҷаҳорҷӯбаи гуногуни ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунгузории миллий, конвенсияҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқи пешина, баррасии мазкур механизмҳоеро таҳлил мекунад, ки ба мусоидат ба некуахволия ва рушди ноболиғон, таъмини мустақилият ва ҳифзи онҳо аз зарар нигаронида шудаанд. Он нақши волидон, парасторон, судҳо ва муассисаҳои давлатиро дар ҳимояи ҳуқуқи ноболиғон баррасӣ намуда, тавозуни байни ҳокимияти волидайн, истиқлолият ва манфиатҳои бехтарини кӯдакро таъкид мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: ноболиғон, ҳифзи ҳуқуқӣ, заминаи ҳуқуқӣ, мулоҳизаҳои ахлоқӣ, ҳуқуқи кӯдак, маффият, дахлнопазирии ҷисмонӣ.

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Защита прав и интересов несовершеннолетних является основополагающим требованием современных правовых систем, охватывающим широкий спектр социальных, правовых и этических аспектов. В статье рассматриваются многогранные аспекты защиты несовершеннолетних в рамках законодательства, особое внимание уделяется таким ключевым аспектам, как родительские права, благополучие детей, образование, здравоохранение и участие в процессах принятия решений. Опираясь на различные правовые рамки, включая национальное законодательство, международные конвенции и прецедентное право, в этом резюме анализируются механизмы, направленные на содействие благополучию и развитию несовершеннолетних, обеспечивая при этом их самостоятельность и защиту от причинения вреда. В ней исследуется роль родителей, опекунов, судов и государственных учреждений в защите прав несовершеннолетних, подчеркивается баланс между родительской властью, самостоятельностью и наилучшими интересами ребенка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: несовершеннолетние, защита пра, правовая база, этические соображения, права ребенка, конфиденциальность, физическая неприкосновенность.

PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF MINORS

The protection of the rights and interests of minors is a fundamental requirement of modern legal systems, covering a wide range of social, legal and ethical aspects. This article examines the multifaceted aspects of the protection of minors within the framework of legislation, with special attention paid to key aspects such as parental rights, child welfare, education, health and participation in decision-making processes. Drawing on various legal frameworks, including national legislation, international conventions and case law, this article analyzes mechanisms aimed at promoting the well-being and development of minors, while ensuring their independence and protection from harm. It explores the role of parents, guardians, courts and government agencies in protecting the rights of minors, emphasizing the balance between parental authority, independence and the best interests of the child.

KEYWORDS: minors, legal protection, legal framework, ethical considerations, child rights, confidentiality, physical integrity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллаев Саидҷон Ҷамолидинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 555525123**.

Сведения об авторе: *Абдуллаев Саидҷон Ҷамолидинович* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992 555525123**.

Information about the author: *Abdullaev Saidjon Jamolidinovich* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 555525123**.

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН УНСУРИ АСОСИИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

Маллаева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Амнияти иттилоотӣ ҳамчун унсури амнияти миллӣ дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва воридшавии онҳо ба тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷомеаи муосир аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Таъсири рақамисозӣ ба иқтисодиёт, сиёсат, фарҳанг ва мудофия масъалаҳои ҳифзи иттилоотро чанбаи асосии рушди устувори давлатҳо ва суботи байналмилалӣ мегардонад.

Ҷаҳонишавии фазои рақамӣ, ки бо афзоиши ҳаҷми иттилооти интиқолёфта ва коркардшаванда ҳамроҳ аст, барои ҳамкориҳои давлатҳо уфукҳои нав мекушояд, аммо ҳамзамон вобастагии мутақобила ва осебпазирии системаҳои миллиро тақвият медиҳад. Фазои иттилоотӣ на танҳо соҳаи ҳамкориҳои фаъол, балки арсаи муқовимат низ мегардад, ки дар он ҳамлаҳои иттилоотӣ, ҷосусии киберӣ, ҷиноятҳои киберӣ ва маърақаҳои иттилоотии нодуруст ҳамчун таҳдидҳои нав амал мекунанд. Ин мушкилот хусусияти фаромарзӣ пайдо мекунанд, ки аз давлатҳо ва ҷомеаи байналмилалӣ таҳияи стратегияҳои муносиби ҷавобро талаб мекунад.

Дар муносибатҳои байналмилалӣ амнияти иттилоотӣ қисми ҷудонашавандаи гуфтушунидҳо, дипломатия ва ҳуқуқи байналмилалӣ мегардад. Таҳияи санадҳои меъёрии танзимкунандаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ бо мақсадҳои осоишта мувофиқати манфиатҳои давлатҳоро талаб мекунад, ки аксар вақт дар фаҳмиши соҳибхитиёрӣ дар соҳаи рақамӣ бо ихтилофҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Рақобат барои ҳукмронӣ дар фазои иттилоотӣ байни қудратҳои бузург, ба монанди ИМА, Чин Ва Русия, мушкилоти ҳалли ин масъалаҳоро шадидтар мекунад.

Амнияти иттилоотӣ барои манфиатҳои миллӣ дар заминаи таъмини соҳибхитиёрӣ, нигоҳ доштани суботи сиёсӣ ва ҳифзи доройҳои иқтисодӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Ифшои иттилоотӣ аз ҷиҳати стратегӣ муҳим, коркарди шуури ҷамъиятӣ ва вайрон кардани эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ тавассути ҳамлаҳои иттилоотӣ ба амнияти миллӣ зарари ҷиддӣ мерасонад. Дар ин ҳолат омилҳои дохилӣ, аз ҷумла ҳифзи нокифояи системаҳои иттилоотӣ ва омилҳои инсонӣ, осебпазирро тақвият медиҳанд.

Давлатҳои муосир дар назди зарурати ташкили системаи мукаммали амнияти иттилоотӣ қарор доранд, ки на танҳо ҷораҳои технологияи ҳифз, балки рушди заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, механизмҳои институтсионалӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва барномаҳои таълимиро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, аҳаммияти таҳқиқоти амнияти иттилоотӣ ҳамчун унсури калидии амнияти миллӣ на танҳо ба зарурати ба низом даровардани равишҳои мавҷуда, балки ба таҳияи равишҳои нав ва муносиб барои мушкилоти асри рақамӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ин мавзӯ ҳама аз нуқтаи назари назариявӣ ва ҳам амалӣ муҳим аст, зеро он ба мо имкон медиҳад фаҳмем, ки чӣ гуна давлатҳо метавонанд ба шароити зудтағйирёбандаи муҳити иттилоотӣ мутобиқ шаванд ва стратегияҳои устувори ҷимояи манфиатҳои миллиро дар асри XXI таҳия кунанд.

Амнияти иттилоотӣ маҷмуи тадбирҳо, равандҳо ва технологияҳоест, ки ба таъмини махфият, беайбӣ ва дастрасии иттилоот, инчунин ҳифзи системаҳои иттилоотӣ аз таҳдидҳои гуногун нигаронида шудаанд. Ба маънои васеъ, амнияти иттилоотӣ барои нигоҳ доштани устувории функционалии ҳам ташкилотҳои алоҳида ва ҳам давлат дар шароити афзоиши хавфҳои марбут ба рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос мебошад.

Чанбаи асосии амнияти иттилоотӣ табиати байнисоҳавии он мебошад, ки унсурҳои техникӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро муттаҳид мекунад. Таърифи амнияти иттилоотӣ вобаста ба контекст фарқ мекунад, аммо дар аксари ҳолатҳо он се ҷузъи асосии зеринро дар бар мегирад:

1. Махфият-таъмини дастрасӣ ба иттилоот танҳо барои шахсони ваколатдор. Ин принцип ба пешгирии ифшои беичозати маълумот ва истифодаи он бо мақсадҳои хилофи манфиатҳои соҳиби иттилоот равона шудааст.

2. Беайбӣ нигоҳ доштани дақиқӣ, дурустӣ ва пуррагии иттилоот. Ин ҳифзи маълумотро аз тағйироти тасодуфӣ ё қасдан дар бар мегирад, ки ҳам барои эътимоднокии техникий системаҳо ва ҳам барои эътимод ба иттилоот муҳим аст.

3. Дастрасӣ-таъмини истифодаи иттилоот ва системаҳои иттилоотӣ ҳангоми зарурат. Ин принцип, махсусан, дар инфрасохтори муҳим муҳим аст, ки дар он ноқомии метавонанд ба талафоти назарраси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ оварда расонанд.

Дар заминаи амнияти миллӣ, амнияти иттилоотӣ ҷанбаҳои зиёдеро дар бар мегирад, аз ҷумла ҳифзи системаҳои иттилоотии давлатӣ, пешгирии ихроҷи иттилооти махфӣ, таъмини устувории инфрасохтори киберӣ ва муқовимат ба ҳамлаҳои иттилоотӣ, ки метавонанд барои ҳалалдор кардани соҳибхотиери давлат ё суистеъмоли афкори ҷамъиятӣ истифода шаванд.

Дар байни ҷанбаҳои асосии амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир метавон:

1. Ҷанбаи технологӣ: таҳия ва татбиқи технологияҳои муҳофизатӣ, аз қабилӣ криптография, системаҳои аутентификатсия ва мониторинг ва идоракунии дастрасӣ ба маълумотро дар бар мегирад.

2. Ҷанбаи ҳуқуқӣ: ба таҳия ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки истифодаи технологияҳои иттилоотиро танзим мекунад. Инчунин, ба ташкили механизмҳои ҳамкории байналмилалӣ барои муқовимат ба таҳдидҳои фаромарзӣ асос ёфтааст.

3. Ҷанбаи ташкилӣ: идоракунии равандҳои амнияти иттилоотӣ дар дохили ташкилотҳо, омӯзиши кормандон ва ташкили воҳидҳои махсусгардонидашудаи масъули ҳифзи маълумотро дар бар мегирад.

4. Ҷанбаи иҷтимоӣ: ба масъалаҳои саводнокии иттилоотии аҳоли, аз ҷумла муҳофизат аз маълумоти бардурӯғ ва дасткорӣ, инчунин рушди фарҳанги рафтори бехатар дар фазои рақамӣ дахл дорад.

Амнияти иттилоотӣ бо муносибатҳои байналмилалӣ алоқаманд аст, зеро аксари таҳдидҳо хусусияти фаромарзӣ доранд. Ин зарурати ҳамроҳсозии кӯшишҳоро дар сатҳи созмонҳои байналмилалӣ ва бастанӣ созишномаҳо, ки рафтори давлатҳо ва фаъолони хусусиро дар фазои киберӣ танзим мекунад, ба вуҷуд меорад.

Ҳамин тариқ, амнияти иттилоотӣ на танҳо масъалаи техникӣ, балки масъалаи стратегӣ низ мебошад, ки ба устувории ҷомеаи муосир таъсир мерасонад. Омӯзиш ва таъмини он муносибати ҳамҷонибаро талаб мекунад, ки динамикаи равандҳои глобалӣ, манфиатҳои давлат, баҳши хусусӣ ва умуман ҷомеаро ба назар гирад.

Маълумот манбаи бунёдии ҷомеаи муосир буда, дар системаи амнияти миллӣ нақши калидӣ дорад, ки аҳамияти он аз ҷиҳати техникӣ ё коммуникатсионӣ хеле болотар аст. Дар шароити дигаргунсозии рақамӣ, ҷаҳонишавӣ ва таҳкими вобастагии мутақобилаи давлатҳо, иттилоот ҳам дороии стратегӣ ва ҳам объекти ҳимоя мегардад ва устувории системаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро муайян мекунад.

Амнияти миллӣ асосан аз қобилияти давлат барои самаранок идора кардани ҷараёнҳои иттилоотӣ, таъмини ҳифзи онҳо ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷомеа вобаста аст.

Дар системаи амнияти миллӣ иттилоот барои ҳимояи манфиатҳои давлат тавассути:

* Мониторинги таҳдидҳои беруна ва дохилӣ бо истифода аз иктишоф ва таҳлил.

* Рушди киберамният барои пешгирии ҳамла ба сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ.

* Амалиёти иттилоотӣ, ки ба ташаккули имичи мусбати давлат ва муқовимат ба таъсири беруна нигаронида шудааст.

Маълумот асоси ҳамкории давлатҳо дар масъалаҳои амнияти байналмилалӣ мебошад. Мубодилаи маълумоти иктишофӣ, мубодилаи иттилоот дар бораи таҳдидҳои киберӣ ва таҳияи стандартҳои умумии амният ба кишварҳо имкон медиҳад, ки ба мушкилоти фаромарзӣ самаранок муқобилат кунанд.

Нақши иттилоотро дар системаи амнияти миллӣ аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан ғайриимкон аст. Он на танҳо ҳамчун захира ва объекти ҳимоя, балки ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои стратегӣ низ амал мекунад. Дар ҷаҳони муосир қобилияти давлат барои идоракунии фазои иттилоотӣ, таъмини амнияти он ва истифодаи он ба манфиати манфиатҳои миллӣ сатҳи устуворӣ ва рақобатпазирии онро дар арсаи байналмилалӣ муайян мекунад.

Мушкилоти беруна дар соҳаи амнияти иттилоотӣ яке аз ҷанбаҳои мураккаби системаи муосири амнияти миллӣ мебошад. Ин таҳдидҳо, ки табиатан фаромарзӣ мебошанд, соҳибхитиёрии давлатҳоро вайрон мекунанд, суботи институтҳои сиёсӣ, устувории иқтисодӣ ва эътимоди ҷамъиятиро ҳалалдор мекунанд. Дар байни таҳдидҳои асосӣ метавон ҷинойтҳои киберӣ, ҷосусии киберӣ ва ҷангҳои иттилоотиро қайд кард, ки ҳар кадоми онҳо ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири назаррас доранд.

Киберҷинойткорӣ доираи васеи фаъолиятҳои ғайриқонуниро дар бар мегирад, аз ҷумла дуздии маълумот, тамаъҷӯӣ, ҳамлаҳои ҳакерӣ ба системаҳои хусусӣ ва давлатӣ, паҳн кардани нармафзори зараровар ва истифодаи ғайриқонунии криптовалютаҳо. Ин ҷинойтҳо ба шарофати рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, ки ба ҷинойткорон воситаҳои нави ҳамлаҳоро фароҳам меоранд, имконпазир гардиданд.

Хусусияти киберҷинойткорӣ дар он аст, ки он номаълум, суръати баланди татбиқ ва фарогирии ҷаҳонӣ мебошад. Гурӯҳҳои муташаккили киберҷинойткорон шабакаҳои тақсимшуда, аз ҷумла "веби торик" (Веби Торик) - ро барои ҳамоҳангсозии амалҳои худ истифода мебаранд, ки пайгирии онҳоро душвор мекунад. Сарҳадҳои миллӣ монеаи фаъолияти ҷинойтӣ нестанд, ки аз давлатҳо ҳамоҳангсозии байналмилалии талошҳоро барои муқовимат ба ин таҳдидҳо талаб мекунад.

Зарари иқтисодӣ аз киберҷинойт ҳамасола бо триллионҳо доллар ҷен карда мешавад ва ба эътимод ба платформаҳои рақамӣ, системаҳои молиявӣ ва технологияҳои аИ таъсир мерасонад. Гузашта аз ин, ҳамлаҳо ба инфрасохтори муҳим, аз ҷумла системаҳои энергетикӣ, нақлиёт ва тандурустӣ, ба амнияти миллӣ таҳдидҳои воқеӣ эҷод мекунанд.

Киберҷосусӣ ба гирифтани маълумоти махфӣ дар бораи объектҳои муҳимми стратегӣ, аз ҷумла сирри давлатӣ, таҳияҳои низомӣ, таҳқиқоти илмӣ ва маълумоти иқтисодӣ равона шудааст. Ҳунармандони асосӣ дар ин соҳа давлатҳое мебошанд, ки фаъолияти ҷосусиро тавассути сохторҳои иктишофии худ ва инчунин гурӯҳҳои хусусии бо супориши онҳо фаъолияткунанда амалӣ мекунанд.

Ҷосусии киберӣ ба соҳибхитиёрии миллӣ таҳдид мекунад, зеро он қобилияти давлатҳоро барои нигоҳ доштани назорат бар иттилооти аз ҷиҳати стратегӣ муҳим ҳалалдор мекунад. Намунаҳо, ба монанди ҳакерӣ ба системаҳои ҳукумати ИМА ё вайрон кардани маълумоти марбут ба Иттиҳоди Аврупо, миқёси мушкилотро нишон медиҳанд. Асимметрияи технологӣ осебпазирии давлатҳои камтар рушдёфтаро, ки ба воситаҳои пешрафтаи муҳофизаи киберӣ дастрасӣ надоранд, тақвият медиҳад.

Дар сиёсати ҷаҳонӣ ҷосусии киберӣ воситаи фишори дипломатӣ ва рақобати стратегӣ мегардад. Он барои ба даст овардани манфиатҳои тичоратӣ, таъсир ба равандҳои сиёсӣ ва омодагӣ ба низоъҳои эҳтимолии низомӣ истифода мешавад.

Ҷангҳои иттилоотӣ истифодаи иттилоотро ҳамчун силоҳ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомӣ ифода мекунанд. Ин ҷангҳо ба идоракунии шуури ҷамъиятӣ, безътибор кардани душман ва вайрон кардани эътимод ба институтҳои ҳокимияти ӯ равона карда шудаанд.

Воситаҳои асосии ҷангҳои иттилоотӣ паҳн кардани маълумоти бардурӯғ, хабарҳои қалбакӣ, таблиғот ва истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ барои эҷоди таъсири оммавӣ мебошанд. Таҳдиди махсус ин имконияти идоракунии интихобот мебошад, ки равандҳои демократиро ҳалалдор мекунад ва ба ноустувории сиёсӣ оварда мерасонад.

Намунаҳои ҷангҳои иттилоотиро дар низоъҳои байни қудратҳои калон мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он ҳамлаҳои киберӣ ва маълумоти бардурӯғ ҳамчун стратегияҳои гибридӣ истифода мешаванд. Муқовимат дар соҳаи иттилоот байни ИМА, Русия ва Чин нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна иттилоот воситаи асосии рақобат мегардад.

Ҳар се мушкилот-киберчинояткорӣ, ҷосусии киберӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ — манзараи амнияти байналмилалиро тағйир медиҳанд. Онҳо ташаннуҷи байни давлатҳоро тақвият медиҳанд, аз нав дида баромадани равишҳо ба соҳибхитиёрии миллиро талаб мекунанд ва зарурати меъморӣ нави ҳуқуқи байналмилалиро ба вучуд меоранд.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа то ҳол бо сабаби номувофиқатии манфиатҳо ва набудани консенсуси ҷаҳонӣ дар бораи қоидаҳои рафтор дар фазои киберӣ маҳдуд аст. Бо вучуди ин, таъсиси ҷунин майдончаҳо, ба монанди конвенсияи Будапешт оид ба киберчинояткорӣ, имконияти ташаккули системаи умумии муқовимат ба мушкилоти берунаро нишон медиҳад.

Киберчинояткорӣ, ҷосусии киберӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ таҳдидҳои ба ҳам алоқаманд ва афзоянда мебошанд, ки муносибати ҳамаҷонибаи давлатҳои миллий ва ҷомеаи байналмилалиро талаб мекунанд. Хусусияти фаромарзӣ ва мураккабии баланди технологияи онҳо таъмини амнияти иттилоотиро ба яке аз масъалаҳои марказии сиёсат ва дипломатияи муосир табдил медиҳад. Устувории давлатҳо дар ин шароит аз қобилияти мутобиқ шудан ба мушкилоти нав, ҳавасманд кардани механизмҳои мудофия ва сохтани ҳамкорӣ дар арсаи байналмилалӣ вобаста аст.

Таҳдидҳои дохилӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ барои амнияти миллий мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунанд, зеро онҳо аксар вақт аз заъфҳои ҳуди созмонҳо ё давлатҳо ба вучуд меоянд. Муайян кардан ва бартараф кардани ин таҳдидҳо душвор аст, зеро онҳо бо амалҳои кормандон, камбудии техникаӣ ё мушкилоти ташкилӣ алоқаманданд. Омилҳои асосии дохилӣро, ки ба амнияти иттилоотӣ таъсир мерасонанд, дида мебароем: омилҳои инсонӣ, вайронкунии маълумот ва камбудии инфрасохтор.

Омилҳои инсонӣ яке аз сабабҳои маъмултарини вайронкунии амнияти иттилоотӣ мебошад. Ҳатто технологияҳои пешрафта системаҳоро муҳофизат карда наметавонанд, агар корбарон хато кунанд, аз ҳуқуқи дастрасӣ суистифода кунанд ё қасдан амалҳои гайриқонунӣ содир кунанд.

Омилҳои инсонӣ, вайронкунии маълумот ва камбудии инфрасохтор аксар вақт бо ҳам алоқаманд буда, сатҳи умумии осебпазириро тақвият медиҳанд. Масалан, хатоҳои кормандон метавонанд бо набудани инфрасохтори боэътимод ва вайроншавии маълумот бо сабаби назорати нокифояи дастрасӣ бадтар шаванд.

Таҳдидҳои дохилӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ диққати махсусро талаб мекунанд, зеро онҳо аксар вақт аз заифии ҳуди системаҳо ва хатоҳои инсонӣ ба вучуд меоянд. Барои бартараф кардани онҳо равиши ҳамаҷониба лозим аст, ки омӯзиши кормандон, ҷорӣ кардани технологияҳои муосири ҳифз ва беҳтар кардани равандҳои ташкилиро дар бар мегирад. Бартараф кардани ин омилҳо дар таъмини устувории системаҳои иттилоотӣ ва ҳифзи амнияти миллий нақши калидӣ дорад.

Амнияти иттилоотӣ (ИВ) ҷузъи муҳимми амнияти миллии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии ҷаҳонӣ, таҳдидҳои киберии фаромарзӣ ва афзоиши нақши стратегии иттилоот мебошад. Сиёсати давлатӣ дар ин соҳа ба ҳифзи системаҳои муҳимми иттилоотӣ, пешгирии таҳдидҳои киберӣ ва таъмини устувории фазои иттилоотӣ равона шудааст.

Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), ИДМ ва СММ дар доираи барномаҳои амнияти киберӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунанд. Шарикони муҳим дар ин соҳа Русия, Чин ва ИМА мебошанд, ки кумаки техникаӣ мерасонанд ва таҷрибаро мубодила мекунанд.

Сиёсати давлатии Тоҷикистон дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дар марҳилаи рушди фаъол қарор дорад. Таҳкими заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, сохтори институтсионӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ, дар баробари баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли ва навсозии технологияҳо, ба кишвар имкон медиҳад, ки ба мушкилот дар фазои иттилоотӣ самараноктар муқобилат кунад. Ҳалли бомуваффақияти ин вазифаҳо ба таҳкими амнияти миллий ва рушди устувори давлат мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Загородников, С.Н. обеспечение информационной безопасности / С.Н. Загородников // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – №4-2. – С. 307-306.
2. Метелев, И.С. Информационная безопасность / И.С. Метелев, А.Ю. Устинов // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2016. – №4(25). – С. 76-79.
3. Сафарализода, Х.К. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявӣ методологӣ / Х. К. Сафарализода. – Душанбе: Эр-граф, 2023. – 420 с.
4. Сафарализода, Х.К. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологӣ дар раванди ташаккули сохтори ҷамъиятӣ / Х.К. Сафарализода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №1(81). – С. 48-60.
5. Соколов, В. проблемы информационной безопасности / В. Соколов // Современная Европа. – 2001. – №2(6). – С. 115.

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН УНСУРИ АСОСИИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

Мақола ба таҳлили амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти миллии давлати муосир бахшида шудааст. Амнияти иттилоотӣ ҳамчун унсурӣ калидӣ ба устувории институтҳои давлатӣ, суботи иқтисодӣ, ҳамоҳангии иҷтимоӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ таъсир мерасонад. Дар шароити рақамизатсияи ҷомеа ва тақвияти таҳдидҳои киберии фаромарзӣ аҳамияти ҳифзи фазои иттилоотӣ ба таври назаррас меафзояд. Муаллиф моҳияти амнияти иттилоотӣ, нақши он дар системаи амнияти миллиро таҳлил мекунад ва инчунин таҳдидҳои асосии беруна ва дохилро, аз ҷумла киберҷинояткорӣ, ҷосусии киберӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, омили инсонӣ, вайронкунии маълумот ва камбудии инфрасохторро муайян мекунад. Ба нақши сиёсати давлатӣ ва ҳамкории байналмилалӣ дар таҳияи механизмҳои таъмини амнияти иттилоотӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола зарурати муносибати комплексӣ ба таъмини амнияти иттилоотӣ, ки навсозии инфрасохтор, танзими ҳуқуқӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва тақвияти ҳамкории байналмилалӣ дар бар мегирад, таъкид карда мешавад. Намунаҳои ташаббусҳо ва стратегияҳои муваффақе, ки аз ҷониби кишварҳои гуногун, аз ҷумла, Тоҷикистон барои ҳифзи фазои иттилоотии миллии истифода мешаванд, баррасӣ карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: амнияти иттилоотӣ, амнияти милли, таҳдидҳои киберӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, киберҷинояткорӣ, амнияти киберӣ, ҳифзи иттилоот.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Статья посвящена анализу информационной безопасности как неотъемлемой составляющей национальной безопасности современного государства. Информационная безопасность рассматривается как ключевой элемент, влияющий на устойчивость государственных институтов, экономическую стабильность, социальную гармонию и международные отношения. В условиях цифровизации общества и усиления трансграничных киберугроз значимость защиты информационного пространства значительно возрастает. Автор анализирует сущность информационной безопасности, её роль в системе национальной безопасности, а также выделяет основные внешние и внутренние угрозы, включая киберпреступность, кибершпионаж, информационные войны, человеческий фактор, утечки данных и недостатки инфраструктуры. Особое внимание уделено роли государственной политики и международного сотрудничества в разработке механизмов обеспечения информационной безопасности. В статье подчёркивается необходимость комплексного подхода к обеспечению информационной безопасности, включающего модернизацию инфраструктуры, правовое регулирование, повышение цифровой грамотности и усиление международного взаимодействия. Рассматриваются примеры успешных инициатив и стратегии, применяемые различными странами, включая Таджикистан, для защиты национального информационного пространства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: информационная безопасность, национальная безопасность, киберугрозы, информационные войны, киберпреступность, кибербезопасность, защита информации.

INFORMATION SECURITY AS A KEY ELEMENT OF NATIONAL SECURITY

The article is devoted to the analysis of information security as an integral component of the national security of a modern state. Information security is considered as a key element affecting the stability of state institutions, economic stability, social harmony and international relations. In the context of the digitalization of society and the intensification of cross-border cyber threats, the importance of protecting the information space is significantly increasing. The author analyzes the essence of information security, its role in the national security system, and identifies the main external and internal threats, including cybercrime, cyber espionage, information warfare, the human factor, data leaks, and infrastructure deficiencies. Special attention is paid to the role of public policy and international cooperation in the development of information security mechanisms. The article highlights the need for an integrated approach to information security, including infrastructure modernization, legal regulation, improving digital literacy and strengthening international cooperation. Examples of successful initiatives and strategies used by various countries, including Tajikistan, to protect the national information space are considered.

KEYWORDS: information security, national security, cyber threats, information wars, cybercrime, cybersecurity, information protection.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маллаева М.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Маллаева М.* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Mallaeva M.* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ БО САБАБИ ПУШАЙМОНӢ АЗ КИРДОР

Носирзода Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо сабаби аз кирдораш пушаймон шудани шахси гунаҳгор ҷараёни хеле мураккаб ва бисёртарафа мебошад. Аввало ҳуди пушаймонӣ аз ду қисм иборат аст: қисми ботинӣ ва ҳам қисми зоҳирӣ. Аз дигар тараф, барои он ки пушаймонӣ сабаби озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ шавад, якчанд ҳолатҳо ҷой доштани лозим аст, ки онҳоро номбар кардан хеле бамаврид аст. Чи хеле ки дар қисми аввали моддаи 72 КҶ ҚТ омадааст:

1) Шахсе, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин содир кардааст, агар пас аз содир намудани ҷиноят ихтиёрӣ омада, ба гуноҳи худ иқрор шавад, ба ошкор намудани ҷиноят ғайрӯна мусоидат кунад, зарари расондаашро талофӣ намояд ё ба тариқи дигар зиёни овардари ислоҳ кунад, мумкин аст аз ҷавобгарию ҷиноятӣ озод карда шавад.

Яъне, барои он ки бо сабаби самимона аз кирдори содиркардаи худ пушаймон шудани шахси гунаҳкор аз ҷавобгарию ҷиноятӣ озод шавад, аввало ҷинояти содиршуда начандон вазнин бошад. Лозим ба ёдоварист, ки мувофиқи банди дуюми моддаи 18 КҶ ҚТ ҷиноятҳои начандон вазнин кирдорҳои қасдан содиршавандае мебошанд, ки ҳадди аксари барои онҳо пешбинӣ гардида, аз ду соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва инчунин кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандаанд, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо пешбинӣ гардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест. Масалан, қасдан расонидани зарари сабук ба саломатӣ (м.112), туҳмат (м.135), таҳқир (м.136) ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд барои ҷиноятҳои начандон вазнин, ки барои озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор ҷой дорад. Қайд кардан бамаврид аст, ки барои ҷиноятҳои начандон вазнин қорҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазо таъин карда мешавад. Қорҳои ҳатмӣ аз қониби маҳкумшуда берун аз вақти қорҳои асосӣ ё аз таълим ба таври бе музд иҷро намудани қорҳои қонидани ҷамъиятӣ мебошад, ки намудҳои онҳоро мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ муайян менамояд. Қорҳои ҳатмӣ мувофиқи к.2 м.248 КҶ ба муҳлати аз шаст то дусад чил соат муқаррар карда шуда, на зиёда аз чор соат дар як рӯз адо карда мешавад.

Шахс дигар хел ҷиноят содир карда бошад самимона пушаймон шавад, дар ин асос онро аз ҷавобгарию ҷиноятӣ дар он сурат озод кардан мумкин аст, ки дар ин бора дар моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шуда бошад.

Чи хеле ки дар боло зикр шуда буд, пушаймонию шахси гунаҳкор ҳам тарафи ботинӣ дорад ҳам зоҳирӣ. Тарафи ботинӣ аз он иборат аст, ки пушаймонӣ, яъне аз кирдори содиркардаи худ ғамгин шуда, афсӯс хурдани он самимона, яъне аз таҳти дил бояд шавад. Афсӯс хурдани он аз рӯи дил чун воситаи фиребу найранг бошад, боиси озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ шуда наметавонад.

Тарафи зоҳирии пушаймонию самимона аз он иборат мебошад, ки вай дар ҳаракатҳои гуногуни шахси гунаҳкор инъикос меёбад. Масалан, дар қисми аввали моддаи 72 КҶ ҚТ қайд шудааст, ки пушаймонӣ дар ҳаракатҳои зерин ифода ёфтани мумкин:

- а) пас аз содир намудани ҷиноят ихтиёрӣ омада, ба гуноҳи худ иқрор мешавад;
- б) ба ошкор намудани ҷиноят ғайрӯна мусоидат мекунад;
- в) зарари расонидаашро талофӣ менамояд;
- г) ба тариқи дигар зиёни овардашударо бартараф менамояд.

Бо сабаби он ки аломатҳои зоҳирии пушаймонию самимонаи шахси гунаҳкор гуногунанд, масъала ба миён меояд, ки боиси озод кардани аз ҷавобгарию ҷиноятӣ маҷмуи аломатҳои дар боло номбаршуда мебошад ё барои озод кардан ҳар яқтои он кифоя аст?

Аз мазмуни моддаи 72 КҶ ҚТ бармеояд, ки дар ҳолати ҷой доштани пушаймонию самимонаи шахси гунаҳкор яке аз аломатҳои зоҳирии вай кифоя мебошад, ки суд онро аз ҷавобгарию ҷиноятӣ озод намояд.

Барои ҳамин зарур аст, ки ҳар як аломати зоҳирии пушаймонии шахси гунаҳкорро шарҳ диҳем:

а) Баъди содир кардани ҷиноят бо ихтиёри худ омада, ба гуноҳи худ иқрор шудан, чи хеле ки дар боло қайд шудааст, яке аз аломатҳои муҳимми пушаймонӣ аз кирдораш мебошад.

Ин чунин иқдом аст, ки гунаҳкор баъди содир кардани ҷиноят ба ягон мақомоти давлатӣ, мақомоти таҳқиқи ибтидоӣ, тафтиши пешакӣ, шӯъбаи қорҳои дохилӣ, прокуратура, суд ё дигар мақомотҳои давлатӣ омада, бо ихтиёри худ дар бораи ҷинояти содиршуда ё тайёршуда истода хабар дода, дар бораи ин кирдор афсӯс хӯрда, ба гуноҳи худ иқрор мешавад.

Мувофиқи моддаи 107 ҚЧ ҚТ дар сурати омада ба гуноҳи худ иқрор шудан, шахсияти ҳозиршуда бояд муқаррар карда шавад ва протокол тартиб дода шуда, дар он дар он изҳороти муфассал баён карда шавад. Яъне, ин аломат аз ду шакли инъикоси пушаймонӣ иборат мебошад. Шакли якум, ҳуди ба мақомотҳои давлатӣ омадани шахси гунаҳкор ва дувумаш, нақлӣ ҳам шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ дар бораи пушаймонӣ аз кирдораш зикр шуданаш лозим аст.

б) Ба ошкор намудани сирри ҷиноят ба мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ғаёлона кумак расонидан яке аз он аломатҳои зоҳирии пушаймонии самимонаи шахси гунаҳкор мебошад. Ин иқдом ҳам аз нақлу ва ҳам аз ҳаракати ғаёлол иборат мебошад. Шахси гунаҳкор дар бораи ҷинояти содиршуда батафсил нақл карда, дар кучо будани ҳамиштирокчиёнаш маълумот медиҳад, ҷойи пинҳон кардани олотҳое, ки бо онҳо ҷиноят содир шудаанд, нишон медиҳад. Дар баробари ин, ҷойи истиқомат ё ҷойи пинҳон шудани ҳамиштирокчиёнро ва инчунин ҷойи пинҳон кардани чиз ва амволи дуздидашударо нишон медиҳад. Ғайр аз дар бораи ҷинояти содиршуда муфассал нақл кардан, нақши ҳамиштирокчиёнро низ ошкор мекунад.

в) Товони зарари расонидашударо додан ё бо дигар роҳ зарари расонидашударо бартараф кардан яке аз аломатҳои зоҳирии пушаймонии самимонаи шахси гунаҳкор мебошад, ки фақат аз ҳаракати ғаёлола иборат аст. Аввало бояд қайд кард, ки ин иқдом баъди ба охир расидани ҷиноят ҷомаи амал пушиданааш мумкин аст. Зарари расонидашударо бартараф кардан марбут аз намуди ҷинояти содиршуда гуногун мебошад. Масалан, шахси гунаҳкор барои содир кардани дуздии амволи ғайр чизҳои дуздидаро ба соҳибаш гардонида медиҳад. Агар амволи дуздидашударо фурухта бошад ё ба ягон каси дигар дода бошад, бар ивази вай чизе харида гирифта ба ҷабрдида додан, ҳаракати ғаёлоли бартараф намудани зарари расонидашуда чун инъикоси пушаймонии самимона мебошад.

Пушаймонӣ аз кирдор танҳо пас аз хотима ёфтани ҷиноят, аз вақти содиршавии он ба вуқӯ омаданааш мумкин аст. Қайд кардан зарур аст, ки пушаймон шудан боиси истисноӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ набуда, балки ҳолати сабуқунандаи ҷазо доништа шудааст. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ин бо қарори мақомоти салоҳиятдор озод намудани шахси ҷиноят содирнамуда аз иҷрои уҳдадориҳо ва ҷораҳои маҷбуркунии давлат мебошад. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ баъд аз баромадани қарор оид ба даст кашидан аз ҷиноят бошад, шахс пурра аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад. Вобаста ба ин қонунгузор хангоми озод кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор, ҳолатҳои муайянеро пешбинӣ мекунад ки танҳо дар вақти ҷой доштани онҳо шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Меъёри зикргардида танҳо нисбати шахсоне татбиқ мешавад, ки бори аввал ҷиноят содир кардаанд.

Чи хеле ки дар боло қайд кардем, асоси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи моддаи 72 ҚЧ ҚТ ин рафтори шахси ҷиноят содирнамуда мебошад, яъне ӯ баъди содир намудани ҷинояти начандон вазнин ва ё дараҷаи миёна бо рафтори худ пушаймонӣ аз кирдор содирнамудаашро баён карда, ба ҷамъият хавфнокии онро бартараф мекунад. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор аз ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят, ки шахс дар он ҷиноятро ба охир нарасонида, ба ихтиёри худ ва бо таври хаттӣ аз он даст кашида бошад, бо он фарқ мекунад, ки хангоми пушаймонӣ аз кирдор шахс мумкин

аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад, дар вақти ихтиёран аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ва ё қарор оид ба катъ намудани парвандаи ҷиноятӣ амалӣ мегардад, ки он аз боварии судя, прокурор, муфаттиш ва шахси таҳқиқбаранда ба мақсад мувофиқ намудани дар амал ҷорӣ гардидани ҷавобгарии ҷиноятӣ ва розигии ин шахс ба чунин озодкунӣ иборат мебошад [5, с.12].

Ҳаминро бояд гуфт, ки озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдораш бо сафедкунии шахс, бегуноҳ эътироф намудани ӯ дар ҷинояти содирнамуда ҳаммаъно набуда, баръакс қонун далели содиршавии ҷиноятро пешбинӣ мекунад, бинобар ин, он асосҳои дар қонун пешбингардидаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ асосҳои ба сафеднамоӣ алоқаманднабуда эътироф мешаванд. Пушаймонӣ аз кирдор дар рафторҳои фаъолонаи шахси гунаҳкор ифода меёбад.

Ба ин пеш аз ҳама, ихтиёран ба гуноҳи худ иқрор шудан дохил мешавад, ки тибқи он шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, бо иродаи худ ба мақомоти таҳқиқ, тафтиш, прокуратура ва ё суд ба ариза оид ба ҷинояти содирнамудааш муроҷиат менамояд, ки он дар протокол бо имзои аризадиханда ва имзои шахси салоҳиятдоре, ки аризаро қабул намудааст, ба қайд гирифта мешаванд.

Аҳаммияти ихтиёран ба гуноҳи худ иқрор шудан ҳамчун асоси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дар он ифода меёбад, ки аризадиханда бо иродаи худ бе ягон маҷбуркунӣ дар бораи ҷинояти содирнамудааш, ки дар бораи он мақомоти давлатӣ ҳанӯз хабар надоранд ва наметодистанд, ки ҷиноят аз тарафи кӣ содир шудааст, вале гунаҳкор худаш омада бо ихтиёри худ ба гуноҳи кардааш иқрор мешавад.

Пушаймонӣ аз кирдор метавонад аз тарафи шахси гунаҳкор дар шакли ба мақомотҳои дахлдор супоридани олот ва воситаи содиршавии ҷиноят, ҷойи содиршавии ҷиноят ва ё он ҷойе, ки молу мулки тасарруфшуда нигоҳ дошта мешавад ва ошкор кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят зоҳир мегардад.

Пушаймонӣ аз кирдор ҳангоми талофӣ намудани зарар низ вучуд дошта метавонад. Масалан, дар вақти содиршавии ҷиноят ба ҷабрдида зарари молу мулкӣ расонида шуда бошад, гунаҳкор онро дар шакли пулӣ ё дигар воситаҳо талофӣ мекунад.

Ба ғайр аз талофӣ намудани зарар ҳангоми пушаймонӣ аз кирдор, боз метавон чунин аломатҳоро номбар намуд: *бо меҳнати ҷисмонӣ барқарор намудани вайронӣ ва харобкорӣ, ки дар натиҷаи содиршавии ҷиноят ба миён омадааст, ҳангоми доштани зарари маънавӣ узр пурсидан аз ҷабрдида, расонидани ёрӣ барои табобати ҷабрдида, расонидани кумак ба ҷабрдида ва ғайра.*

Танҳо ҳангоми дар маҷмуъ мавҷуд будани се шартӣ қаблан зикршуда (ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна, бори аввал содир кардани он ва пушаймонӣ аз кирдор) мумкин аст, масъалаи озод кардани ҳукувайронқунандагонро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дар асоси м. шарҳбанда гузошт.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 – Душанбе, “Сифат – Офсет. 2019.
2. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). - Душанбе 2011.
3. Уголовное право: Особенная часть: Учебник / Под ред. М. П. Журавлёва., Норма, 2007. С. 376.
4. Кудрявцев В. Н. Уголовное право. Под ред. В. Н. Кудрявцева А. В. Наумова // М.: Юрист 2006. С. 373.
5. Бриллиантов А.В. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации / А.В. Бриллиантов. - 2011 год.
6. Муллаев М. Комментарий к Уголовному кодексу Таджикской ССР / М. Муллаев. - Душанбе, «Ирфон». 1998. —С. 72-77.

ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БО САБАБИ ПУШАЙМОНӢ АЗ КИРДОР

Дар мақолаи мавзӯи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ ва инчунин сохти моддаи 72 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф ба хулосае омадааст, ки мақсади асосии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан мусоидат намудан ба кори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ошкор кардани ҷинояти содиршуда мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷиноят, қисми ботинӣ ва зоҳирӣ, пушаймонӣ аз кирдор, тавсифи умумӣ.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СВЯЗИ С РАСКАЯНИЕМ В СОДЕЯННОМ

В статье рассматривается тема освобождения от уголовной ответственности в связи с раскаянием в содеянном. На основе изучения научной литературы, а также структуры статьи 72 Уголовного кодекса Республики Таджикистан автор пришел к выводу, что основная цель освобождения от уголовной ответственности за совершение тяжких преступлений и, в частности, содействие работе правоохранительных органов по раскрытию совершенного преступления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступление, внутренняя и внешняя части, сожаление о содеянном, общая характеристика.

EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY DUE TO REPENTANCE

The article examines the topic of exemption from criminal liability due to repentance. Based on the study of scientific literature, as well as the structure of Article 72 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the main purpose of exemption from criminal liability for committing serious crimes and, in particular, facilitating the work of law enforcement agencies in solving the crime committed.

KEYWORDS: crime, internal and external parts, regret for the deed, general characteristics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Носирзода Гулшани* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **924404169**.

Сведения об авторе: *Носирзода Гулшани* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **924404169**.

Information about the author: *Nosirzoda Gulshani* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **924404169**.

НАМУДҲОИ ЧАЗОЕ, КИ БА НОБОЛИҒОН ТАЪИН КАРДА МЕШАВАД

Шамсиддинова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Системаи ҷазо нисбати ноболиғон ин номгӯи пурраи аз тарафи Қонуни ҷиноятӣ муқарраркардае мебошад, ки бо як тартиби муайян ҷойгир карда шудаанд. Аҳаммияти номгӯи пурраи ҷазо дар он аст, ки суд нисбати ноболиғон он ҷазоро, ки дар он номгӯи нишон дода нашудааст, таъин карда наметавонад. Дар қонун муқаррар кардани намудҳои ҷазо бо нишондоди муҳлат ва тартиби татбиқи он барои амалигардонии принципҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳангоми таъин кардан ва фардисозии ҷазо нисбати ноболиғон аҳаммияти хеле калон дорад.

Системаи ҷазои ноболиғон, ки дар КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон акси худро ёфтааст, принципҳои асосии ҳозиразамони ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос мекунад, ки онҳо, пеш аз ҳама принципҳои қонуният, адолат ва башардӯстӣ мебошанд. Дар он, инчунин, тамоюли асосии мубориза бо ҷинояткории ноболиғон инъикос ёфтааст: сабуққунонии ҷораҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ва зарурияти диққати асосӣ додан ба ҷанбаҳои ҷораҳои тарбиявӣ пешгирӣ. Самаранокии пасти ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба он равона мекунад, ки нисбати ноболиғон ҷазои аз ҷамъият ҷудо кардани онҳо камтар истифода бурда, бештар барои аз муҳити фароғати криминогенӣ дур кардани онҳо аҳаммият дода шавад.

Ҳолати психофизиологӣ ва мавқеи ноболиғон дар ҷамъият талаб менамояд, ки барои ҷинояти содирнамудашон нисбат ба онҳо ҷазои нисбатан сабуктар таъин карда шаванд. Албатта, дар сурати содир намудани ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин ба ҷазо монандани ин қишри ҷомеа, ба мақсадҳои ҷазо — ислоҳи маҳкумшуда, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав ноил гардидан ғайриимкон мешавад. Ба ноболиғон ҷазоҳои нисбатан вазнинтар муқаррар нагардидаанд. Мисол, ҷазои қатл, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан. Инчунин, ба ноболиғон ҷазое, ки бинобар мавқеи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии ҷойдоштааш дар ҷомеа иҷро карданашон ғайриимкон ё ғайримақсаднок мебошанд, муқаррар нагардидаанд. Мисол, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян, мусодираи молу мулк, маҳдуд кардани озоди, инчунин ҷазоҳое, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ таъин карда мешаванд.

Дар м. 87 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи намудҳои ҷазо барои ноболиғон нисбат ба шумораи умумии ҷазо, ки дар м. 47 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд, зиёда аз ду маротиба кам пешбинӣ карда шудааст. Гуфтан ҷойиз аст, ки баъзе намудҳои ҷазо, ки мувофиқи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба силсилаи он дохил шуда, нисбати ноболиғон таъин карда мешуданд, аз силсилаи пешина ҷазои имрӯза хориҷ карда шудаанд (Танбеҳи ҷиноятӣ, гузоштани уҳдадорӣ оид ба бартарафи зарари расонидашуда). Дар баробари ин, дар силсилаи ҷазои ноболиғон намуди нави ҷазое, ки дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш маълум набуд, пайдо шуд, ки ин ҷазои ҳаёс мебошад. Силсилаи нави ҷазои ҷиноятӣ барои ноболиғон мувофиқи принципи «ҷазои сабуқ ба ҷазои сахт» сохта шудааст. Дар вақти ҳозира ба намудҳои ҷазоҳое, ки нисбати ноболиғон татбиқ карда мешаванд, инҳо дохил мешаванд.

- корҳои ҳатмӣ; - ҷарима - маҳрум сохтан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян; - корҳои ислоҳӣ; - маҳрум сохтан аз озодӣ.

Мазмуни ҳар як ҷазоҳои номбаршуда хусусияти худро дошта, аз ҷазоҳои ҳамноми нисбати калонсолон татбиқшаванда фарқ мекунад. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои истисноӣ ҷазоро, ки танҳо нисбати ноболиғон татбиқ шуданашон мумкин аст, пешбинӣ намекунад [6. 288].

Аз шумораи ҷазоҳои дар м. 47 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда нисбати ноболиғон ҷазоҳои зерин татбиқ карда намешаванд: маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян; маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо,

унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, маҳдуд кардани озодӣ; мусодираи амвол; ҷазои қатл; ҷазоҳои махсус нисбати хизматчиёни ҳарбӣ татбиқшаванда.

Оид ба ҳар панҷ намуди ҷазои номбаршуда, ки нисбати ноболиғон таъин карда мешаванд, муқаррароти умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар моддаҳои 49, 50, 52, 55 ва 58 пешбинӣ шудаанд, паҳн мегарданд. Дар баробари ин, ҳар як ҷазои зикргардида хусусияти худро дорад, ки он дар м. 87 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шудааст. Инак, онҳоро дида мебароем.

Ҷарима нисбати ноболиғон ба андозаи то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин карда мешавад. Ҷарима танҳо дар сурате таъин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё молу мулк дошта бошад, ки ба он ҷарима андохтан мумкин аст молу мулк бояд ба ноболиғ тааллуқ дошта бошад ва он тибқи талаботи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунӣ соҳиб шуда бошад [1. м 87].

Дар моддаи 27 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти амали ноболиғони аз ҷордаҳсолагӣ то ҳаждаҳсолагӣ муқаррар гардидааст, ки тибқи он ноболиғони аз ҷордаҳ то ҳаждаҳсола бо ризоияти хаттии намояндагони қонунии худ - волидайн, фарзандхондагон ва парасторон метавонанд аҳдхоро анҷом диҳанд. Аҳдҳои анҷомдодаи чунин ноболиғон, инчунин баъди минбаъд онро хаттӣ маъқул донишмандони волидайн, фарзандхондагон ва парасторони у боэътибор мебошанд. Ноболиғони аз ҷордаҳ то ҳаждаҳсола ҳуқуқ доранд, ки бидуни ризоияти волидайн, фарзандхондагон ва парасторонашон:

А) музди меҳнат, стипендия ва даромади дигари қонунии худро мустақилона ихтиёрдорӣ намоянд; Б) ҳуқуқи муаллифи асари илмӣ, адабӣ ё санъат, ихтироъ ё маҳсули дигари қонунан ҳифзшавандаи натиҷаи фаъолияти зеҳнии худро татбиқ намоянд; В) мутобиқи қонун дар муассисаҳои кредитӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоянд; Г) аҳдҳои хурди маишӣ дар қисми 2 моддаи 29 ҳамин Кодекс пешбинигардидаро анҷом диҳанд.

Ноболиғони ба синни шонздаҳсолагӣ расида ҳамчунин ҳуқуқ доранд, ки мутобиқи қонун дар бораи кооперативҳо узви кооператив бошанд.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 28. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: 1. Агар ноболиғи ба синни шонздаҳсолагӣ расида тибқи шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯйи қарордод қор қунад ё бо розигии волидайн, фарзандхондагон ё парастор бо фаъолияти соҳибқорӣ машғул шавад, ӯ метавонад дорои қобилияти пурраи амал эълон карда шавад. Дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) эълон кардани ноболиғ бо розигии ҳардуи волидайн, фарзандхондагон ё парастор бо қарори мақомоти васојту парасторӣ ё дар сурати набудани чунин розигӣ бо қарори суд сурат мегирад. Волидайн, фарзандхондагон ва парастор аз рӯйи удадориҳои ноболиғи дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) - шуда, аз ҷумла аз рӯйи уҳдадориҳои, ки дар натиҷаи зиёни расонидаи ӯ ба миён омадаанд, ҷавобгар нестанд [3. м 28].

Мутобиқи қисми 2 моддаи 87 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати иваз намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҷазои ҷарима мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қисми 8 моддаи 49 ҳамин Кодекс барои ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 ҳамин Кодекс пешбинигардида андозаи ниҳии ҷарима аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд буда наметавонад. Дар ҳолати ашадӣ саркашӣ намудани ноболиғ аз пардохти ҷарима ва ё имконнопазирии пардохти ҷарима суд ҷаримаро (ё қисми напардохтаи онро) мутобиқи тартиби пешбининамудаи қисми 5 моддаи 49 ҳамин Кодекс иваз менамояд. (ҚҶТаз 21.07.10 с., №617)

Маҳрум сохтан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ноболиғон ба муҳлати аз як то ду сол таъин карда мешавад.

Аз рӯйи шартномаи меҳнатӣ ва аз рӯйи контракт, ноболиғон метавонанд бо фарорасии синни 16-солагӣ қор қунанд, танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ ба қор шахсони 15-сола низ қабул карда мешаванд бо розигии волидайн, фарзандхондагон, парасторон ё

қарори суд ноболиғони ба синни 16-сола расида бо ғаёлияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд.

Маҳрум кардан аз ҳукуқи машғул шудан бо ғаёлияти муайян ба ноболиғони 16-сола ва дар ҳолатҳои истисноӣ 14-сола ҳангоми мавҷудияти қори доимӣ таъин карда шуданаш мумкин аст.

Мазмуни ин қазо аз манъи машғул шудан бо ғаёлияти муайяни касбӣ ё ғаёлияти дигар, мисли идора кардани воситаҳои нақлиёт, соҳибкорӣ ва ғайра иборат буда, ба сифати қазои асосӣ ва ё иловагӣ таъин карда мешавад. Ин намуди қазо дар санксияи моддаи дахлдори қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашуда бошад ҳам, мумкин аст ба сифати қазои иловагӣ таъин карда шавад [2. 513].

Қорҳои ислоҳӣ. Хусусиятҳои хоси ин намуди қазо аз инҳо иборатанд: он танҳо нисбати ноболиғе, ки ҷойи қори доимӣ дорад, таъин карда мешавад: он танҳо дар ҷойи қори ғаёлияти ноболиғ таъин карда мешавад; муҳлати он аз ду моҳ то як сол муқаррар карда шудааст; аз музди меҳнати ноболиғи маҳкумшуда ба ҳисоби даромади давлат аз 15 то 30 фоизи он нигоҳ дошта мешавад. Дигар хусусиятҳои ин намуди қазо дар м. 52 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудаанд, ки мувофиқи он таъини қорҳои ислоҳӣ манъ шудааст:

а) нисбати ашхоси аз 14 то 16- сола; б) нисбати занони ноболиғи ҳомиладор; в) нисбати ноболиғоне, ки бо сабаби нигоҳубини кӯдак дар руҳсатӣ мебошанд;

г) нисбати ноболиғоне, ки маъюбони гурӯҳи I доништа шудаанд

Дар сурати аз адои қазои қорҳои ислоҳӣ ба таври ашади саркашӣ намудан муқаррароти к. 3 м. 52 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешавад (ғайр аз иваз намудани қорҳои ислоҳӣ бо маҳдуд кардани озодӣ).

Қорҳои ҳатмӣ ба муҳлати аз чил то як соат соат таъин карда мешавад, ки он аз иҷрои қорҳои барои ноболиғон мувофиқ, берун аз вақти таҳсил ё қорҳои асосӣ иборат аст. Давомнокии иҷрои чунин намуди қазо нисбати ноболиғони то синни шонздаҳсола аз ду соат дар як рӯз ва нисбати ноболиғони синни аз шонздаҳ то ҳаҷдаҳсола аз се соат дар як рӯз зиёд буда наметавонад.

Маҳрум сохтан аз озодӣ. Аз ҳама қазои вазнинтарине, ки ба ноболиғон таъин карда мешавад ин маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад. Ба ноболиғоне, ки бори аввал ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна содир намудаанд, қазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда намешавад ва агар санксияи моддаи қисми махсус ғайр аз қазои маҳрум сохтан аз озодӣ дигар намуди қазоро пешбинӣ накарда бошад, он гоҳ суд қазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудаи дар қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо дар доираи ҳаҷм ва муҳлатҳои пешбиниамудаи қисми умумии Кодекси зикргардида таъин менамояд.

Мутобиқи муқаррароти банди 13 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби Суди баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон» суд ҳамон вақт метавонад ба ноболиғ қазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намояд, ки агар ислоҳ шудани ӯ бе ҷудо кардан аз ҷамъият имконнопазир бошад. Дар сурати таъин намудани қазои маҳрум сохтан аз озодӣ суд вазифадор аст, ки дар ҳукм асосҳои таъин намудани ин қазоро нишон диҳад [4. 168].

Маҳрум сохтан аз озодӣ нисбати ноболиғоне таъин карда мешавад, ки:

А) дар синни то шонздаҳсолагӣ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир намудаанд ба муҳлати то ҳафт сол. Ба шахсе, ки дар синни аз чордаҳсолагӣ то шонздаҳсолагӣ якчанд ҷиноят содир кардааст ва яке аз ин ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин мебошад, қазои маҳрум сохтан аз озодӣ аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо ва маҷмуи ҳукмҳо аз даҳ сол зиёд буда наметавонад.

Б) дар синни аз шонздаҳсола то ҳаҷдаҳсолагӣ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир намудаанд – ба муҳлати то даҳ сол; Ба шахсоне, ки дар синни аз шонздаҳсолагӣ то ҳаҷдаҳсолагӣ якчанд ҷиноят содир кардаанд ва яке аз ин ҷиноятҳо вазнин ё махсусан вазнин аст, қазои маҳрум сохтан аз озодӣ аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо ва маҷмуи ҳукмҳо аз дувоздаҳ сол зиёд буда наметавонад.

Маҳрум сохтан аз озодиро ноболигон дар чойҳои зерин адо мекунад:

А) ноболиғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан-дар колонияҳои тарбиявии дорой низоми умумӣ;

Б) ноболиғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд- дар колонияҳои тарбиявии дорой низоми пурзӯр [5.270].

Мутобиқи қисми 4 моддаи 71 Кодекси иҷроӣ қазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар колонияҳои тарбиявӣ қазоро ноболиғоне, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин маҳкумшудагоне, ки дар колонияҳои тарбиявӣ то расидан ба синни 20-солагӣ мононда шудаанд, адо мекунад.

Ҳангоми ба ноболиғ таъин намудани қазо, ба ғайр аз ҳолатҳои дар моддаи 60 ҳамина Кодекс пешбинигардида, инчунин шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ, дараҷаи инкишофи руҳӣ, вазъи саломатӣ, хусусиятҳои дигари шахсӣ, инчунин таъсири шахсони дигар ба назар гирифта мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998-Душанбе, «Сифат-Офсет» 2019
2. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2005, с 513.
3. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) аз 30 июни соли 1999.
4. Ализода А, Хусейнзода С, Ҳасанов Ш Ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури таълимӣ-илмӣ, 2019.
5. Абдурашидзода А, Назаров Ҳ. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ), курси лексияҳо / А. Абдурашидзода, Ҳ. Назаров. - Душанбе-2017.
6. Шарипов Т, Сафарзода А, Диноршоҳ А. Ҳуқуқи иҷроӣ қазои ҷиноятӣ / Т. Шарипов ва диг. - Душанбе-2019.

НАМУДҲОИ ҚАЗОЕ, КИ БА НОБОЛИҒОН ТАЪИН ҚАРДА МЕШАВАД

Дар мақолаи мазкур намудҳои қазое, ки ба ноболиғон таъин қарда мешавад, таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин мазмуни фасли 5, боби 14, моддаҳои 86-95 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба ҳуҷҷаҳе омадааст, ки дар қонунгузор ҳангоми тарҳрезии моддаҳои 87-88 намудҳои қазое, ки ба ноболиғон таъин қарда мешавад баъзе норасоиро ба вучуд меоварад, ки метавонад дар татбиқи ин меъёрҳо мушқилоти зиёд ба бор оварад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, қазо, ноболиғ, субъект, қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳкумшуда, колонияҳои тарбиявӣ.

ВИДЫ НАКАЗАНИЙ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ К НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

В данной статье анализируются виды наказания, назначенные несовершеннолетним. На основании изучения научной литературы, посвященной исследуемым вопросам, а также содержания раздела 5, главы 14, статей 86-95 УК РТ, автор пришел к выводу, что законодатель, когда Разработка статей 87-88 видов наказаний, налагаемых на несовершеннолетних, создаст некоторые недостатки, которые могут вызвать множество проблем при реализации этих норм.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, наказание, несовершеннолетний, субъект, обязательные работы, исправительные работы, осужденный, воспитательные колонии.

TYPES OF PUNISHMENT IMPOSED ON MINORS

This article analyzes the types of punishment imposed on minors. Based on the study of scientific literature devoted to the issues under study, as well as the content of Section 5, Chapter 14, Articles 86-95 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the legislator, when the Development of Articles 87-88 types of punishments imposed on minors, will create some disadvantages, which can cause many problems when implementing these norms.

KEYWORDS: criminal law, crime, punishment, minor, subject, compulsory labor, correctional labor, convict, educational colonies.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шамсиддинова Шукрона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 90 713 6613.

Сведения об авторе: *Шамсиддинова Шукрона* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** 90 713 6613.

Information about the author: *Shamsiddinova Shukrona* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 90 713 6613.

ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТӢ ВОБАСТА БА ЧИНОЯТИ ОДАМРАБОӢ

Шеров А.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсоният аз замони пайдоиш ва соҳиби шуғл гаштан, ба табақаҳои фарқкунанда-синфҳои болоӣ ва поёниҷудо гаштанд. Аз замони пайдоиши ҷомеаи нави шахрвандӣ то замони муосир чандин асрҳо гузашт, ки боиси тағйироти кулии дунё гардидааст. Арзишҳои инсонӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва дигар арзишҳо ба вучуд омада, ташаккул ёфта, дар санадҳои ҳуқуқии миллий ва байналмилалӣ расмӣ гашта, дахлнопазир гардидаанд. Шаъну эътибор ва қадру қимат на танҳо дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ танзим гардидаанд, балки мавзӯи асосии ҳуқуқи маданӣ мебошанд. Ҳар гоҳе ки қонунгузорӣ такмил меёбад ва кирдорҳои ҷиноятиро зери танзими худ қарор медиҳад, ҷиноят шакли содиршавии худро дигаргун намуда, субъектони ҷиноят роҳҳои нави содир намудани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнокро ошкор намуда, ба воситаи он ақоид амалҳои зиддиҳуқуқии худро амалӣ мекунанд. Яке аз роҳҳои расидан ба мақсадҳои нопок ва зиддиҳуқуқии худ ва барои қонеъ гардонидани онҳо субъектони ҷиноят роҳи дигари содир намудани ҷиноят, яъне маҳдуд намудани ҳуқуқ, озодӣ ва манфиати дигарон-одамрабоиро ошкор намудаанд.

Озодӣ барои инсон муҳимтарин омил барои татбиқи кули ҳуқуқ ва ўҳдадорихои ӯ аз ҷониби ҳуди ўст. Ҳодисаҳои аввалини одамрабоӣ дар Аврупо ба қайд гирифта шудаанд. Ҳодисаҳо дар асрҳои ибтидоӣ нишон медиҳанд, ки сатҳи камбизоатӣ дар саросари Бритониё ҷунун баланд буд, ки дуздии ашӯе ба монанди либос, брошюра, ороишоти мӯй ва амсоли инҳо нисбат ба гирифтани ва ҳабси кӯдак саҳттар арзёбӣ карда шаванд. Дар соли 1817, Луиза Перкинс барои дуздии Эмма, фарзанди панҷсолаи бевазан Сюзанна Поттер айбдор карда шуд.

Аввалин ҳолатҳои одамрабоӣ дар шакли дуздидани кӯдакон содир гардидаанд. Чунин кирдор аввалин маротиба дар ҳудуди ИЧШС соли 1984 ба қайд гирифта шуда буд. Ҳуди қалмаи одамрабоӣ аз ду реша одам – мавҷудоти биологии дорои шуур ва интелекти воло ва рабудан – ғайриқонунӣ ба даст овардани чизе мебошад.

Ҳангоми содир гардидани ҷинояти одамрабоӣ яке аз унсурҳои асосии таҳти ҷимояи қонунгузорию ҷиноятӣ, яъне “озодӣ” аз байн меравад. Озодӣ ин худ худмуайянқунии шахсият, имконияти бе ягон маҷбурсозӣ мувофиқи иродаи худ амал кардан аст.

Яке аз асосгузори назарияи ҳуқуқҳои инсон, маорифпарвари фаронсавӣ Ж.Ж.Руссо бошад, таъкид мекард, ки шаъну эътибор дар ҳуди моҳияти одам мавҷуд аст: “Даст кашидан аз озодии худ, даст кашидан аз шаъну эътибори инсонии худ, аз ҳуқуқи инсон, ҳатто аз ўҳдадорихост”. Хусусиятҳои ҳуқуқ ба озодӣ дар санадҳои ҳуқуқӣ чунин тавсиф ёфтаанд: Онҳо табиӣанд, ҷудонопазиранд, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд, аз шахрвандӣ вобаста нестанд, ҳуқуқҳои насли якуманд, инфиродӣ, негативӣ ва мутлақанд.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва зери ҷимоя қарор доштани озодӣ ва шаъну эътибор, аз он ҷумла мубориза ва ҳифзи шахсият аз ҷинояти одамрабоӣ ва тавсияҳо бобати эҳтиром ва решакан намудани онҳо дар муқаррароти меъёрии санадҳои гуногуни миллий ва байналмилалӣ пурра инъикоси худро ёфтааст. Ба чунин санадҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра аз санадҳои байналмилае, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, Эълومияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948, Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 ноябри соли 1966, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак аз соли 1989, Эълумияи ҳифзи тамоми шахсон аз шиканча ва дигар намудҳои муносибатҳои золимона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи қадру қимати шахс (1975), Кодекси рафтори шахсони мансабдори ниғаҳдорандаи тартиботи ҳуқуқӣ (1979), Аҳднома бар зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибати золимона, ғайриинсонӣ ва таҳқиркунандаи қадру қимати

шахс (1984), Маҷмуи принципҳои ҳимояи ҳама шахсони боздошташуда ё дар ҳамагуна шакли дигар ҳабсшударо (1988) ва дигар санадҳо дохил мешаванд.

Чунончи дар Эълумия муқаррароти меъёрии “Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ ба ҳам баробар ба дунё меоянд” (моддаи 1), “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахси ҳақ дорад” (моддаи 3), “Ҳеч кас набояд дар ғулумӣ ё ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шавад; ғулумӣ ё ғулумфурушӣ дар ҳама навъҳои он манъ аст” (моддаи 4), “Ҳеч кас набояд таҳти азият ё муомила ва ҷазои саҳт, ғайриинсонӣ ё таҳқиқунандаи тарафи ӯ қарор дода шавад” (моддаи 5), “Ҳеч касро худсарона дастгир ё ҳабс кардан мумкин нест” (моддаи 9), ҳамчунин муқаррароти меъёрии Паймонни байналҳалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар ҷунин шакл омадааст: “Ҳеч кас набояд таҳти азият ё муомила ва ҷазои саҳт, ғайриинсонӣ ё таҳқиқунандаи шарафи ӯ қарор дода шавад. Аз ҷумла, ягон шахс набояд бидуни ризоияти озодонаи ӯ таҳти таҷрибаҳои тиббӣ ё илмӣ қарор дода шавад” (моддаи 7), “Ҳар як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахси ҳақ дорад. Ҳеч кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеч кас набояд аз озодӣ, ғайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудааст, маҳрум карда шавад” (моддаи 9). Ҳамчунин мувофиқ ба муқаррароти меъёрии Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989 “Ҳукуматҳо вазифадоранд интиқоли ғайриқонунии кӯдакро аз кишвар ба дигар кишвар, масалан рабуда шудани кӯдакони аз сӯйи касе ё ба хориҷа бурдани ӯро, аз сӯйи яке аз волидон ё аз сӯйи яке аз волидон боздошта шудани ӯро дар хориҷа, агар волидайнӣ дигар ба ин розӣ набояд, манъ менамояд” (моддаи 11). Ҳамчунин, мувофиқ ба муқаррароти меъёрии Протоколи иловагӣ ба конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак, ки ба фуруши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакон ва порнографияи кӯдакон дахлдор аст: “Давлат-иштирокчиён фуруши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакон ва порнографи кӯдакони, ки мутобиқи Протоли мазкур дида баромада шудааст, манъ мекунад” (моддаи 1).

Нахуст маротиба дар асри X (дах) дар санади ҳуқуқии Рус “Ҳақиқати Рус” зери ҷазо қарор гирифтани одамрабӣ пешбинӣ шуд буд. Дар моддаи 29-и он ҷарима барои рабудани шахсони дар банд буда, яъне ғулумон пешбинӣ шуда буд. Дар он гуфта мешуд, ки “Касе агар ғулуми каси дигарро рабояд.....ба соҳиби он барои ҷаброн зарар (барои бахшидани Шумо) 12 гривин (воҳиди пул ва вазн) пардохт намояд”. Ҷолиби диққат аст, ки ҷазо барои рабудани ғулум аз ҷазо барои ба қатл расонидани он вазнинтар буд. Барои ба қатл расонидани ғулум 5 гривин (воҳиди пул ва вазн) ҳамчун ҷабронпулӣ таъин мегардид (моддаи 29). Ҳамчунин, дуздидани арус низ одамрабӣ ҳисобида мешуд ва барои ҷунин амал мувофиқан бо қарори Княз Ярослав ҷазо дар намуди пардохти гривин (воҳиди пул ва вазн) ба андозаи қимати як алмос ҳамчун ҷабронпулӣ таъин мегардид.

15-уми августи соли 1845 Маҷмуаи қонунҳо дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ислоҳӣ ба қувваи қонунӣ даромад, ки ба хусус ҷавобгариро нисбати одамрабӣ дар фасли “Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият” ва боби 7-ум “Ҷиноятҳо ба муқобили шаъну шараф” мустаҳкам гардонид. Ҷунин муқаррарот дар моддаи 1525 –и санади зикршуда мустаҳкам карда шуда буд ва ҷавобгариро барои рабудани зан ва нисбат ба он анҷом додани таҷовуз пешбинӣ мекард. Ҳамчунин, дар моддаи 1530-и он ҷавобгарӣ барои рабуда шудани зан бе мақсади нисбати ӯ анҷом додани таҷовуз ва танҳо бо мақсади фиреб ва паст кардани обрӯю эътибораш, яъне “Барои рабудани духтар ё зан бар хилофи иродаи вай, бидуни мақсади таҷовуз нисбати ӯ ва бо умеди истифода намудан аз сустии ӯ фирефтани вай” бо маҳрум кардан дар маҳбас ба муҳлати аз 4 то 8 моҳ ва агар ҷабрдида дар давраи ақди никоҳ ва ё дар фотиҳаи ягон кас қарор дошта бошад, пас ҷавобгар ба муҳлати аз 1 солу 4 моҳ то 2 сол аз озодӣ маҳрум карда мешавад.

Соли 1903 Маҷмуаи қонунҳо қабул гардид, ки ҷинояти одамрабӣро нисбати занон ва кӯдакон пешбинӣ мекард. Фарқияти ин маҷмуа аз пешинааш дар он буд, ки он тамоми муқаррарот оид ба одамрабӣ дар боби 26 –и маҷмуа, ки ба “Ҷиноятҳо ба муқобили озодии шахсият”, ки муқаррароти мазкурро ба фаҳмиши муосири он вақта дар бораи объекти ҷинояти баррасишаванда оварда мерасонид. Моддаи 502-и Маҷмуаи қонунҳо ҷунин муқаррарот дошт: “Гунаҳкор: 1) барои дуздидан ё пинҳон доштани кӯдае, ки ба синни 14-

солагӣ нарасидааст; 2) барои иваз намудани тифле, ки ба синни 14 солагӣ нарасидааст: дар намуди маҳрум кардан дар хона (утоқ)-и ислоҳӣ чазо дода мешавад. Агар кӯдак бо мақсади талбандагӣ ва ё дигар кирдорҳои бадахлоқона ё бо мақсади ғаразнок ё бо мақсади маҳрум намудани кӯдак аз ҳуқуқҳои молу мулкӣ дузда шуда бошад, пинҳон дошта бошад ва ё иваз карда шуда бошад пас ба гунаҳгор дар намуди маҳрум кардан дар хона (утоқ)-и ислоҳӣ ба мӯҳлати на камтар аз 3 сол чазо дода мешавад. Сӯиқасд низ таҳти чазо қарор дода мешавад”.

Агар ба маъхазҳои ҳуқуқӣ нигоҳ андозем, аввалин маротиба барои ҷиноятӣ одамрабӣ дар давраи шӯравӣ, соли 1926 дар Кодекси ҷиноятии Русия дар замони Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ, бо тағйироту иловаҳои воридгардида пешбинӣ гардида буд. Аз ҳамин сол инчониб дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишварҳои гуногуни олам чунин кирдор ҳамчун ҷинояти расмӣ эътироф гардида, барои он ҷавобгарӣ пешбинӣ гардидааст. Дар тақмили қонунгузории давлатҳо бобати пешгирии ягон кирдори ба ҷамъият хавфнок нақши техникаи қонунгузории он мамлакат басо зиёд аст. Қисми зиёди мамлакатҳои олам кирдори ҷиноятии одамрабоиро ҳамчун ба ҷамъият хавфнок дониста, онро дар қонунгузории миллии худ ҳамчун ҷиноят эътироф намуданд.

Соли 1960 кодекси ҷиноятии ИҶШС аз сари нав таҳрир гардид, ки дар фасли 3-юми қисми махсус, ки ба “Ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну эътибори шахсият” бахшида шуда буд, танҳо ҷавобгарии ҷиноятиро барои як намуди кирдори ҷиноятии ба одамрабӣ алоқаманд-“Рабудан ё иваз намудани тифл” (моддаи 125) пешбинӣ мекард, ки чазои маҳрумӣ аз озодиро ба муддати то 2-сол дар бар мегирифт.

29 апрели соли 1966 ба Кодекси болозикр моддаи 125 иловаи 1 (125¹) илова карда шуда, ҷинояти одамрабоиро пешбинӣ намуд. Моддаи мазкур ҷавобгарии ҷиноятиро барои одамрабӣ пешбинӣ намуда, чазои маҳрумӣ аз озодиро барои содир намудани ин кирдод ба мӯҳлати аз 3 то 5 сол муқаррар намуд. То ин дам Кодекси ҷиноятии соли 1966 қабулшуда амал мекард. Бо қабул гардидани Кодекси мазкур дар фасли 17-и он моддаи нав, яъне моддаи 126 “Одамрабӣ” криминализатсия карда шуда, аз модди 125¹ тамоми муқарраротҳои марбут ба одамрабӣ бардошта шуд. Кодекси мазкур, ки дар таҳрири нав қабул гардида буд ба санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ аз қабиле Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (10-уми декабри соли 1948), Паймони байлалхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ (16-ми декабри соли 1966) асос меёфтанд.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ 21-уми майи соли 1998 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки нишонаи тақмили низомнок ва пурсамари қонунгузории миллии мебошад. Дар он тамоми муқарраротҳои меъёрӣ оид ба ҷинояти одамрабӣ мустақам карда шудаанд. Бо гузашти солҳо ва ворид намудани тағйироту иловаҳо ба кодекс, низоми муқаррароти меъёрии он мустақамтар гардида, муносибатҳои ҷамъиятии ҷомеаи шахрвандии мамлакат зери танзим ва ҳимоя қарор дода шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Душанбе-1991, тағйироту иловаҳои соли 2016; 134 саҳ.
2. Тафсири Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Душанбе-25.04.2008; саҳ 59.
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 21 майи соли 1998 – Душанбе “Сифат”, 2019; 548 саҳ.
4. Тафсири кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Мухаррирон Х.Х. Шарипов; Душанбе ISIN – 2005; 968 саҳ.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”; 21 декабри соли 2021; саҳ 18.
6. Паймони байлалхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ; Ассамблеяи генералӣ; 16.12.1966; 44 саҳ.
7. Ҳуқуқи ҷиноятӣ қисми умумӣ ва қисми махсус; Бобочонов И.Х.; ISBN-2012; 117 саҳ.
8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми махсус) Дастури таълимӣ; Ғоибов Р.Д.; “Ношир” Хучанд-2009; 243 саҳ.

ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТӢ ВОБАСТА БА ҶИНОЯТИ ОДАМРАБОӢ

Ҳадафи асосӣ ва моҳияти мақолаи мазкур дар муайян намудан ва ёфтани манбаи танзими ҷинояти одамрабӣ аз даврони қадим мебошад. Чи гунае ки дар боло қайд намудем, ҷинояти одамрабӣ аз даврони пайдоиши нахустин мамлакатҳо бокӣ мондааст ва ҳама вақт зери танзими қонун қарор гирифтааст. Аз дудидани ғулмон сар қарда то шахсонӣ табақаҳои болоӣ ҳамчун одамрабӣ ҳисобида мешуд. Мақсади асосии ҷунин таҳлилҳо, дар боз ҳам дарёфт намудани нуқтаҳои назари исботгардида мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: инсон, шахсият, озодии инсон, одамдудӣ, квалификатсия, фиреб, ғарази шахсӣ, суиистифода аз боварӣ.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СВЯЗИ С ПОХИЩЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА

Основная цель и суть данной статьи – выявить и найти источник регулирования преступления похищения людей с древнейших времен. Как мы отметили выше, преступление похищения людей существовало с момента возникновения первых государств и всегда регулировалось законом. От кражи рабов до кражи лиц высшего класса, это считалось похищением. Основная цель таких анализов — дальнейшее изучение проверенных точек зрения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человек, личность, свобода человека, похищение людей, квалификация, обман, злоупотребление доверием.

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF CRIMINAL LEGISLATION IN CONNECTION WITH KIDNAPPING

The main purpose and essence of this article is to identify and find the source of regulation of the crime of kidnapping since ancient times. As we noted above, the crime of kidnapping has existed since the emergence of the first states and has always been regulated by law. From the theft of slaves to the theft of upper-class people, it was considered kidnapping. The main purpose of such analyses is to further study proven points of view.

KEYWORDS: man, personality, human freedom, kidnapping, qualifications, deception, personal bias, abuse of trust.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шеров Аминҷон Назаралиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Сведения об авторе: *Шеров Аминджон Назаралиевич* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

Information about the author: *Sherov Aminjon Nazaralievich* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 55-444-00-65; 203-45-51-51.

ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Ҳочизода Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд зикр намуд, ки пайдоиши ташкилотҳои байналхалқӣ ба замони қадим асосан рост меояд. Аз замони қадим муносибатҳои сиёси, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии байни давлатҳо ба вуҷуд омада буд ва қуввае лозим буд, ки муносибатҳои гуногунро танзим намояд. Ин бошад боиси пайдоиши ташкилотҳои байналхалқӣ гардид. Аз ин гуфтаҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки мақсади пайдоиши ташкилотҳои байналхалқӣ ин зарурати таърихӣ буда, баҳри қонеъ гаштани қонеаи инсонӣ ба вуҷуд омадаанд.

Пайдоиши пурраи ташкилотҳои байналхалқӣ ба асри 19 рост меояд, вале мавриди зикр аст, ки ташкилотҳои онвақта он қадар нуфузу эътибор надоштанд. Чунин ташкилот Лигаи Миллатҳо буд, ки вазифаи ба уҳдааш гузошташударо ба пуррагӣ ба анҷом расонида натавонист.

Ин ташкилоти байналхалқӣ аз уҳдаи танзими муносибати байни давлатҳо, ҳимояи ҳуқуқи инсон, бартарфсозии ҷангҳо баромада натавониста бошад ҳам, вале дар таърихи ташкилотҳои байналхалқӣ хизмати босазое намуд. Фаъолияти ин ташкилоти байналхалқӣ аз соли 1919 сар шуда, то соли 1945 (пайдоиши СММ) давом ёфт. Сабаби қоҳиш ёфтани обурӯи Лигаи Миллатҳо ин Ҷанги дуҷуми қабилӣ буд.

Ташкилотҳои байналхалқӣ асосан дар асоси ҳуҷҷати муассисӣ таъсис дода мешавад ва ҳамчун ташкилоти байналхалқӣ эътироф карда мешаванд.

Агар мо ба ҳама гуфтаҳои боло назар афканем, ба хулосае меоем, ки ташкилотҳои байналхалқӣ ин иттиҳодияи давлатҳои мебошад, ки дар асоси шартномаи байналхалқӣ – муассисавӣ бо мақсади ягонагӣ доимӣ ва баҳри ҳамкорӣ амалиётҳои муштарак, инчунин ба қарордани соҳибхотирӣ давлатҳои аъзо ташкил шуда, дорои мақомоти доимӣ буда, мақсад ва фаъолияти ба меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналхалқӣ қавобгӯ мебошад. Мақсади асосии ташкилотҳои байналхалқӣ ин ҳал намудани ҳама гуна мушкилоти байналхалқӣ мебошад. Аз ин сабаб, ташкилотҳои байналхалқӣ ба масъалаҳои гуногун сару қор доранд. Вазифаи аввалиндараҷаи онҳо ин ҳал намудани баҳсҳои байналхалқӣ, таъмини ҳуқуқи инсон, бартарфсозии ҳама гуна таҳдидҳо дар арсаи байналхалқӣ мебошад.

Ташкилотҳои байналхалқӣ аз аломатҳои иборат мебошанд, ки тавассути ин аломатҳо мо онҳоро аз давлатҳо фарқ мекунем:

1) Ташкилотҳои байналхалқӣ дорои санади муассисавӣ, яъне оиннома мебошанд. Агар ташкилотҳои байналхалқӣ дорои ҳуҷҷати муассисавӣ набошанд, дар ин ҳолат аз қониби умум ташкилот эътироф карда намешаванд.

2) Ташкилотҳои байналхалқӣ дорои салоҳиятҳои ҳеш мебошанд ва онҳо танҳо ҳуқуқи дар доираи салоҳиятҳои ҳеш фаъолият қардан доранд.

3) Ташкилотҳои байналхалқӣ дорои мақомоти доимӣ мебошанд, яъне ташкилотҳои байналхалқӣ аз низомии мақомоти иборат мебошанд, ки фаъолияти қарамари ин ташкилотҳо дар соҳаҳои гуногун ба роҳ мемонанд.

4) Ташкилотҳои байналхалқӣ дар асоси соҳибхотирӣ давлатҳои аъзо ташкил қарда мешаванд. Яъне, давлатҳои, ки қорида ташкилотҳои байналхалқӣ мешаванд, бояд қатман соҳибхотир бошанд. Ин шарт зарурӣ аст.

5) Давлатҳои, ки қорида ташкилотҳои байналхалқӣ мешаванд бояд қатман қарорҳои ташкилотҳои байналхалқиро қоя қунанд. Дар қурати қояи нақардан аз ташкилотҳои байналхалқӣ қорич мешаванд.

6) Ташкилотҳои байналхалқӣ дорои ҳуқуқи шахси қоридикӣ мебошанд.

7) Намояндагони ташкилотҳои байналхалқӣ дорои масуниятҳо ва имтиёзҳои мебошанд, ки барои таъмин намудани фаъолияти муътадили ҳам ташкилот ва ҳам намояндаҳо равона карда шудааст.

Дар айни замон зиёда аз 4000 ташкилоти байналхалқӣ вучуд дорад ва аз ин шумора 300 тоаш ташкилоти байналхалқии байниҳуқматӣ мебошад.

Ташкилотҳои байналхалқӣ аз рӯи хусусиятҳои ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд.

Аз рӯи хусусияти аъзогони ба ташкилотҳои байналхалқии байниҳуқматӣ ва ғайриҳуқмати ҷудо мешаванд. Ба чунин гуфтаҳо СММ, ОБСЕ ва ғайра мисоли равшан шуда метавонад. Узвияти аввал давлат мебошад.

Узвияти дуҷумлитии иттиҳодияҳои ҷаҳмиатӣ, шахсонӣ алоҳида мебошанд, ба монанди Кумитаи байналмилали Салиби Сурх, Ассотсиатсияи ҳуқуқи байналхалқӣ ва ғайраҳо.

Инчунин, ташкилотҳои байналхалқӣ вабаста ба қабули аъзоёнашон ба универсалӣ, минтақавӣ ва ғайриминтақавӣ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи универсалӣ ин СММ, МОТ ва ғайра дохил мешаванд. Универсалӣ чунин маъно дорад, ки тамоми давлатҳои ҷаҳон метавонанд ба вай аъзо бошанд. СММ чунин мисоли хуби чунин ташкилотҳо мебошад ки зиёда аз 193 аъзо дошта ва ин шумора рӯз аз рӯз афзуда истодааст. Ташкилоти Байналхалқии Меҳнат низ ба чунин гурӯҳ ворид шудааст. Ин ташкилот соли 1951 ташкил шудааст.

Ташкилотҳои минтақавӣ гуфта, он зумраи ташкилотҳоеро меноманд, ки дар як ҳудуди муайян ташкил шуда, хусусияти минтақавӣ доранд. Ба ин гурӯҳ Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Ягонагии Африқо, Лигаи давлатҳои Араб дохил мешаванд. Масалан, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба ҷойи СССР дар як минтақаи муайян ташкил шудааст. Соли 1991 аз тарафи 11 давлати пасошуравӣ ё ин ки Созмони ягонагии Африқо ин ташкилоте мебошад, ки дар минтақаи Африқо ташкил шуд ва танҳо давлатҳои минтақаи Африқо ҳуқуқи ба он шомил шуданро доранд.

Инчунин, ташкилотҳои байналхалқии байниминтақавӣ вучуд дорад, ба монанди Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт, Созмони конфронси исломӣ ва ғайраҳо.

Ба Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт танҳо давлатҳои дорандаи нафт дар асоси шартномаи байни онҳо мавҷудбуда, ҳамкорӣҳои пурсамари хешро ба роҳ мемонанд. Давлатҳои, ки содиркунандаи нафт намебошанд, ҳуқуқи ба ин ташкилот дохил шуданро надоранд. Ба Созмони конфронси исломӣ бошад, танҳо давлатҳои, ки дини исломро қабул кардаанд, дохил мешаванд.

Ташкилотҳои байналхалқӣ боз аз рӯи салоҳияташон ба салоҳияти умумӣ ва махсусдошта ҷудо мешаванд. Ба шумораи ташкилотҳои салоҳияти умумидошта ин СММ ва ИДМ дохил мешаванд. Ба шумораи махсус бошад ЮНЕСКО, ЮНИДО, МОТ ва ғайра дохил мешаванд. Салоҳияти махсус ин маънои фаъолият кардан дар соҳаи махсусро дорад. Масалан, агар соҳаи фаъолияти ЮНЕСКО - ро таҳлил намоем, танҳо ба соҳаи фарҳангу маориф сару кор дорад. Аз ин сабаб мо онро ба соҳаи махсус ворид мекунем.

Вобаста ба унсурҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиашон ташкилотҳои байналхалқӣ ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1) Ташкилотҳои байналхалқие, ки иштирокчиҳои онҳо давлатҳои соҳиби иҷтимоиашон гуногун мебошанд;

2) Ташкилотҳои байналхалқии давлатҳои сотсиалистӣ;

3) Ташкилотҳои байналхалқии мамлакатҳои озодихоҳ;

4) Ташкилотҳои байналхалқии давлатҳои сармоядорӣ;

Ташкилотҳои байналхалқӣ вобаста ба қабули узвият ба ду гурӯҳ: кушода ва пушида ҷудо мешаванд. Кушода будан ин маънои қабул шудани давлатҳо ба онро дорад мисоли беҳтарини ин созмони милали мутаҳид мебошад, ки дилхоҳ давлат метавонад ба аъзогии он ворид шавад.

Намуди дигари ташкилотҳои байналхалқӣ пушида мебошад, ки аъзо шудан ба он аз муассисони аввал (ташкилкунандагони ташкилот) вобастагии калон дорад.

Вобаста ба тарзи таъсиси ташкилоти байналхалқӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ боз ба 2 гурӯҳи калон ҷудо мешавад:

1. Ташкилотҳои байналхалқие, ки ҳуҷҷати таъсисии онҳо оиннома мебошад. Ин гурӯҳро тарзи классикии таъсиси ташкилотҳои байналхалқӣ меноманд. Ба ин гурӯҳ СММ ва ЮНЕСКО дохил мешаванд.

2. Ташкилотҳои байналхалқие, ки дар асоси резолютсия, эълония, изҳороти ташкилотҳои байналхалқии дигар таъсис ёфтаанд. Мисол, тибқи резолютсияҳои Ассамблеяи Генералии СММ аз 30-юми декабри соли 1964 Конференсияи СММ оид ба Тичорат ва Рушд (ЮНКТАД); аз 22 ноябри соли 1965 - барномаи рушди СММ (ПР ООН); аз 15 декабри соли 1972 – барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП).

Вобаста ба самти ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаҳои гуногун ташкилотҳои байналхалқӣ ба ташкилотҳои сиёсӣ (ОБСЕ), ҳарбӣ (НАТО), иқтисодӣ (ЭКО), фарҳангӣ (ЮНЕСКО), иҷтимоӣ (МОТ) ва ғайра тақсим мешаванд.

Ҳар як ташкилоти байналхалқӣ дорои функсияҳои ба худ хос мебошад, ки баҳри амалигардонии вазифа ва фаъолиятҳои мушаххас равона гардида шудааст. Дар фаъолияти ташкилотҳои байналхалқӣ чунин функсияҳо вучуд доранд:

1. Танзимӣ;
2. Назоратӣ;
3. Фаврӣ;
4. Ахборӣ;
5. Кодификасионӣ;

Дар байни функсияҳои ташкилотҳои байналхалқӣ, функсияи танзимнамоӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Танзимнамоӣ ин дар қабули қарор, мақсади муайян, принципҳо, қоидаҳои рафтори давлатҳои аъзо бараъло мушоҳида намуда мешавад. Яъне, бештар аз болои ҳамаи номбаршудагон назорат мебарад.

Функсияи дуҷум ва зарурии мо ин функсияи назоратӣ мебошад, ки рафтори давлатҳои аъзоро дар масъалаҳои гуногун ва ҳалли онҳо назорат мебарад.

Боз дар таркиби ташкилотҳои байналхалқӣ функсияи фаврӣ ҷойи намоён дорад. Моҳияти ин функсия дар суръати ҳалли ягон масъала аз ҷониби ташкилотҳои байналхалқӣ дида мешавад. Масалан, амалиётҳои СММ оид ба дастгирӣ намудани сулҳ ва амнияти байналхалқӣ. Мисоли дигар ин расонидани ёрии техникӣ ба давлатҳои рӯ ба инкишоф. Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳангоми эҳтиёҷ доштан ба ягон кумак, ташкилотҳои байналхалқӣ бояд ин функсияро ба зудӣ истифода баранд.

Нашр намудани маводи ташкилотҳои байналхалқӣ ин функсияи ахборотиरो ташкил медиҳад.

Функсияи кодификасионии ташкилотҳои байналхалқӣ дар таҳия ва қабули санадҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ифода мегардад.

Ҳар як ташкилоти байналхалқӣ новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон дорои мақомотҳои ба худ хос ва барои вазифаи махсус равона гардида мебошад. Мақомотҳои ташкилотҳои байналхалқӣ номҳои гуногун доранд. Масалан, мақомоти олии СММ - Ассамблеяи Генералӣ; ИКАО, ИМО – Ассамблея; МФСР, МВФ, МАР, МБРР, МФК – Шурои идорақунӣ; МАГАТЕ, ЮНИДО, ЮНЕСКО – Конференсияи генералӣ, МСЭ – салоҳияти конференсия; ВПС, ВМО, ВОЗ – Конгресс, ФАО, ВОИС – конференсия, ОБСЕ, ИДМ – Шурои сарони давлату ҳуқуқатҳо ва ғайра мебошанд.

Бояд гуфт, ки номгӯйи мақомотҳои ташкилотҳои байналхалқӣ гуногун мешаванд. Аз қабилӣ,

1. Олӣ;
2. Иҷроиявӣ;
3. Маъмурӣ;
4. Кумита ва комиссияҳои махсус;

Яке аз ташкилотҳои муҳимми арсаи ҷаҳон ин СММ мебошад, ки бештари давлатҳои ҷаҳон аъзои он мебошанд. Ин ташкилоти бонуфуз баъди пош ҳӯрдани Лигаи Миллатҳо бо

ташаббуси ИМА, ИҚШС ва Британия Кабир таъсис ёфт. Асоси пайдоиши ин ташкилоти байналхалқӣ ин як қатор ҳуҷҷатҳо мебошад, аз ҷумла Эълумияи Вашингтон (аз соли 1942), Эълумияи вазирони қорҳои хориҷии ИҚШС, ИМА, Британия Кабир ва Хитой, ки дар соли 1943 дар шаҳри Москва қабул шудааст, Эълумияи сарони ҳукуматҳои ИҚШС, ИМА, Британия Кабир, ки дар шаҳри Техрон (соли 1943) қабул шудааст; Қарори конференсия Крим (аз соли 1945). Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид 26 июни соли 1945 дар шаҳри Сан – Франсиско қабул шуда, аз 19 боб ва 111 модда иборат мебошад. Дар боби аввал мақсад, ҳадаф ва принципҳои СММ мебошад.

Мақсади асосии СММ ин барқарор ва дастгирии сулҳ ва амнияти байналхалқӣ, рушди ҳамкориҳо ва равободии дӯстона байни миллатҳо, ҳалли масъалаҳои байналхалқӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсон, назорат намудан ва мубориза бурдан бар зидди ҳама гуна хатаре, ки ба сулҳи байналхалқӣ таҳдид мекунад. СММ оид ба ҳалли ҳама гуна масъала мақомоти худро дорад. Масалан, оид ба ҳалли баҳсҳои байналхалқӣ мақомоте бо номи Шурои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорад. Шурои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳалли ҳама гуна баҳсе, ки дар соҳаи иқтисодиёт ва иҷтимоӣ ба вучуд меояд, сару қор дорад. Масъалаҳои ба вучудомадаро дар соҳаҳои мазкур танзим намуда, чораҳои зарурӣ меандешад.

АДАБИЁТ

1. Алимов Р.К, Лебедев М.С, Касымов Э.С, Таджикистан – ООН: история взаимоотношения / Р.К. Алимов, Э.С. Касымов. – М.: Знак, 1995.
2. Деятельность ООН по поддержанию мира. М.: Права человека, 1997.
3. Жусупов Э.Б. Правовой статус и деятельность специализированных учреждений ООН: Учебное пособие. Алматы: Данекер, 2001.
4. Прокуронова С. ООН: Конспект лекций. СПб: Михайлова В.А., 2000.

ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ба чунин хулосае омадааст, ки мавзӯи ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ масъалаи муҳимми ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад. Дар рушди ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ саҳми босазое мегузоранд. Ҳамаи дастовардҳои ҷаҳони имрӯзаро бе вучуд доштани ташкилотҳои байналхалқӣ тасаввур қардан ғайриимкон аст.

КАЛИДВОЖАҲО: ташкилотҳо, байналхалқӣ, субъект, ҳуқуқ, рушди ҳамкорӣ сиёсӣ, субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

В данной статье рассматривается тема международных организаций как субъектов международного права. Автор приходит к выводу, что тема международных организаций как субъектов международного права является актуальной в современном мире. Они вносят значительный вклад в развитие политического, экономического, социального и культурного сотрудничества. Невозможно представить все достижения современного мира без существования международных организаций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: организации, международный, субъект, право, развитие политического сотрудничества, субъект международного права.

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AS SUBJECTS OF INTERNATIONAL LAW

This article examines the topic of international organizations as subjects of international law. The author concludes that the topic of international organizations as subjects of international law is relevant in the modern world. They make a significant contribution to the development of political, economic, social and cultural cooperation. It is impossible to imagine all the achievements of the modern world without the existence of international organizations.

KEYWORDS: organizations, international, subject, law, development of political cooperation, subject of international law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳоҷизода Гулсара* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 880886505.

Сведения об авторе: *Ходжизода Гулсара* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 880886505.

Information about the author: *Hojizoda Gulsara* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **880886505**.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ

Эмомализода Ф.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Алексис де Токвил – асосгузори илми худидораи маҳаллӣ менависад: «Халқ сарчашмаи ҳокимият дар ҷомеа мебошад, лекин танҳо ӯ дар Ҷамоат ин вақолати худро амалӣ карда метавонад. Илми пешрафта ва пешқадам аз мактаби ибтидоӣ оғоз мегардад, давлати мутарраққӣ аз сатҳи худидораи маҳаллӣ ибтидо мегирад. Бе ниҳодҳои ҷамоавӣ миллат метавонад ҳукумати озодро созмон бидиҳад, лекин он озодии воқеиро касб карда наметавонад. Шартӣ яқум ва асосии бунёди ҷомеаи шахрвандӣ ин фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди асосҳои худидораи маҳаллӣ мебошад».

Алексис де Токвил дар асари худ «Демократия дар Амрико» аҳаммияти иштироки шахрвандон, ҷалби ҷомеа ва демократияи оммавино таъкид кардаанд (Де Токвил, 1956). Вай бар ин назар аст, ки худидоракунии маҳаллӣ ба намоёндагии беҳтари манфиатҳои гуногун имкон медиҳад, ба иштироки шахрвандӣ мусоидат мекунад ва демократияро дар сатҳи маҳаллӣ мустаҳкам мекунад (De Tocqueville, 1956). Дар робита ба механизми идоракунии давлатӣ, он амалӣ намудани салоҳият ва татбиқи сиёсат ва қонунҳоро аз ҷониби мақомоти марказии ҳукумати дар бар мегирад. Он ба нигоҳ доштани тартиботи ҳуқуқӣ, хидматрасонии давлатӣ ва таъмини идоракунии муассир дар қаламрави калонтар диққат медиҳад. Олимон ба мисли Макс Вебер дар асари худ «Сиёсат ҳамчун касб» механизмҳои бюрократӣ ва сохторҳои иерархикиро дар дохили идораҳои давлатӣ омӯхтаанд (Веббер, 1921). Дар асар аҳаммияти хидмати касбии давлатӣ, равандҳои муассири қабули қарорҳо ва ҷораҳои масъулиятшиносӣ барои таъмини идоракунии муассири давлатӣ таъкид шудааст (Герт ва Райт Миллс, 1964). Ҷамқорӣ байни худидоракунии маҳаллӣ ва идораи давлатӣ мураккаб ва динамикӣ мебошад. Он таъсири мутақобилаи қудрат, қабули қарорҳо ва тақсими захираҳо байни ҷамоатҳои маҳаллӣ ва мақомоти марказиро дар бар мегирад. Олимони гуногун ин таъсири мутақобиларо мавриди баррасӣ қарор дода, ба ташаннуҷ ва синергетикае, ки ба вучуд меоянд, равшанӣ меандозанд. Остром (1990) дар китоби бонуфузи худ «Идораи ҷамъиятҳо» пешрав консепсияи «идоракунии полицентрикӣ» буд ва аҳаммияти ҳамқорӣ, таҳкими эътимодро ва қабули қарорҳои муштарак байни ҷамоатҳои маҳаллӣ ва маъмурияти давлатӣ таъкид кардааст. Вай изҳор дошт, ки идоракунии муассир омезиши худидоракунии худро дар сатҳи маҳаллӣ ва ҳамроҳсозӣ бо мақомоти марказӣ талаб мекунад (Остром, 1990). Ба ҳамин монанд, қори Роберт Путнам оид ба сармоҷи иҷтимоӣ ва ҷалби шахрвандӣ, тавре ки дар «Боулинг танҳо» (Путман, 2000) ва «Ба қор андохтани демократия» (Путман ва дигарон, 1992) дида мешавад, ки нақши шабакаҳои қавии иҷтимоӣ ва иттиҳодияҳои шахрвандиро, ки ҳамқорӣ муассир байни ҷамоатҳои маҳаллӣ ва мақомоти давлатӣ имкон медиҳад. Путнам (2000) бар ин назар аст, ки шабакаи зичи робитаҳои иҷтимоӣ ба ҳамқорӣ мусоидат мекунад, иртиботро тақвият медиҳад ва системаи идоракунии умумиро таҳким мебахшад. Асари бонуфузи Э.А. Фриман «Таърихи истилои Норманҳо дар Англия» таъсири феодализми асримиёнагӣ ва нақши идоракунии маҳаллиро дар Англия дар асри 11 (Фриман, 1870; 1873) меомӯзад. Таҳлили Фриман аҳаммияти муассисаҳои маҳаллиро дар ҳифзи тартибот ва идораи адолат таъкид мекунад.

Худидораи маҳаллӣ аз оғози тамаддуни инсоният, сохти ҷамъияти ибтидоӣ сарчашма мегирад, барои ҳамин дар илми ҳуқуқшиносӣ кӯшишҳои зиёде аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани шакли воқеан амалкардаи идоракунии ҷамъитӣ пеш гирифта шуда буд. Ба ин ақида розӣ шудан мумкин аст, зеро дар давраи ҷамоаи ибтидоӣ давлатҳо вучуд надоштанд, аммо ҷамоаи худидораи хурдро ташкил медоданд.

Амалияи худидоракунии асоснокии назариявӣ худро дар таълимоти сиёсии маорифпарварони фаронсавӣ ва либералҳои англисии асрҳои XVII – XVIII, дар ғояҳои

идораи намояндагӣ ва таҷзияи ҳокимият, ки хусусиятҳои консепсияҳои гуногуни худидоракунии маҳаллиро муайян мекарданд, дарёфт кардааст.

Худидоракунии маҳаллӣ маънои онро дорад, ки сокинони шаҳрҳо ва деҳот мизбони хонаи худ мебошанд.

Дар маркази таваҷҷуҳи назарияҳои гуногуни худидоракунии маҳаллӣ ҳамеша мушкилоти муносибати байни худидоракунии маҳаллӣ ва давлат буд ва боқӣ мемонад. Маҳз дар консепсияи назариявӣ таҳаввулоти ғояҳои асосии худидоракунии маҳаллӣ инъикос гардидааст, ки дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа бунёд ёфтааст.

Муҳокимаҳо дар бораи табиати худидоракунии маҳаллӣ тақрибан ду аср боз идома доранд, аммо баҳс сари мушкилоти асосӣ то ҳол ҳалли ягона пайдо накардаанд. На ҳама назарияҳо ва таърифҳои моҳияти худидоракунии маҳаллӣ бо ташкили муносири худидоракунии маҳаллӣ мувофиқат мекунад. Аммо барои мутахассисони ин соҳа, инчунин барои онҳое, ки ҳуқуқи худидораи маҳаллиро аз давраи ташаккули он меомӯзанд, имкони муқоисаи тарҳи ватании худидораи маҳаллӣ бо раванди ислоҳоти ҷамъиятӣ, ки аллакай санҷида ва татбиқ карда шудааст, аҳаммияти хоса дорад.

Дар ин маврид қайд кардан зарур аст, ки худидораи маҳаллӣ таърихи дуру дароз дорад. Ҳанӯз дар замоне, ки дар ҷомеаи инсонӣ давлат вучуд надошт, худидораи маҳаллӣ бо тарзу усулҳои хосаи худ амалӣ карда мешуд. Аз ин рӯ, қайд кардан мумкин аст, ки худидораи маҳаллӣ чун ҳуқуқи табиӣ ба вучуд омадааст.

Дар масоили худидоракунии таҷрибаҳои таърихиву ҷаҳонӣ хеле зиёданд. Ҷиҳати андешаи худидоракунии моро месазад, то каме рӯи таърихӣ – сиёсӣ ва ҳуқуқӣ намоем ва назар андозем, ки дар паҳноии таърихи кишвардории мо чӣ гуна низомҳои худидора ва рушди деҳотро амалӣ менамуданд ва имрӯз кадом шароити ҳуқуқию сиёсӣ муҳайёст.

Ба сифати ниҳоди мардуммехварӣ (демократӣ) худидоракунии маҳаллӣ дар амалияи идоракунии миллати тоҷик нақши муассир дорад. Дар таърихи рушди тамаддуни инсоният равоити мададрасонӣ, хайру эҳсон, дастӣ кумак, мусоидати рушд, ҳалли мушкилот падидаи худидора ва худфаъолиро ба вучуд овардааст. Барои таъмини зиндагии ошошта дар тури таърих инсоният роҳҳои мухталифи ҳалли онро ҷустуҷӯи шакли дурусти идоракунии мебошад.

Идоракунии дар ҳар даври замон доир ба мақсад дар шакли намуди гуногун ташаккул ёфтааст. Он идоракуние, ки дар доираи муносибатҳои байни аъзои ҷомеа ба вуқӯъ меояд, ҳамчун раванди иҷтимоӣ арзёбӣ гаштааст. Идоракунии иҷтимоӣ сараввал дар шакли худидоракунии маҳаллӣ ва баъдан, бо пайдоиши давлат, он ҳамчун идоракунии давлатӣ рушд ёфтааст. Дар низоми идоракунии давлатӣ мақомоти худидоракунии маҳаллӣ боқӣ мондааст, ки вобаста ба макон ва замон дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ бо сифатҳои мутобиқ ба талаботи ин ё он давр мавҷуд аст.

Худидораи маҳаллӣ ҳамчун мақомоти иҷтимоӣ – ҳуқуқӣ дар фарҳанги идоракунии халқи тоҷик таърихи қадима дорад. Таърихи дерини муносибатҳои байниҳамдигарии хайрхоҳона ва кумакҳои башардӯстонаи халқи тоҷик аз мавҷудияти ҷузъиёти худидораи маҳаллӣ дар кишвари мо шаҳодат медиҳад.

Таърихшиноси машҳури тоҷик Н.Н. Неъматов зикр менамояд, ки «тадқиқот ва маълумоти таърихӣ оид ба ташаккул ва рушди мақомоти идоракунии маҳаллӣ нокифоя ҳифз шудаанд. Аксар сарчашмаҳои илмию таърихӣ пайдоиши идоракунии маҳаллии тоҷикиро ба давраҳои пайдоиши халқи тоҷик ва ҷамъияти тоҷикон нисбат медиҳанд».

Ҷунонки аз манбаҳои таърихӣ маълум мегардад, гурӯҳҳои хурди худидоракунии ҷамъиятҳои авлодӣ ба шумор мерафтанд, ки дар онҳо одамоне дар доираи муносибатҳои қабилавӣ ва қавмӣ муттаҳид мегаштанд, мақоми идоракунии бошад, шурои қавмӣ маҳсуб меёфт. Шурои қавмӣ вобаста аз шакли ташкилӣ – худудӣ, сохту воситаҳои ташкили ҳокимият ба талаботи худидоракунии асос меёфт ва ба он куҳансолони қавм роҳбарӣ мекарданд.

Аз маъхазҳои таърихӣ аён аст, ки яке аз роҳҳои таъмини худидоракунии – ин қабилҳои (ҷамоаҳои) авлодӣ ба шумор мерафтанд. Муносибатҳои байни аъзои ин ҷомеаҳо (гурӯҳи одамоне) дар асоси усули ҳешутаборӣ, ҳамхунӣ муттаҳид мегардид ва мақоми машваративу

идоракунӣ дар он замон Шурои авлод ба ҳисоб мерафт. Ба сифати роҳбар шахси аз ҳама калонсол сардори авлод ҳисобида мешуд. Яъне, ин вазифа на таъйинӣ ва на интихобӣ буд. Низоми ҷойгузинӣ ба таври анъанавӣ амалӣ мешуд.

Воқеан, падидаи гӯш кардану машварат пурсидан аз шахси синну солаш зиёдтар табиист, ки дар ҷомеаи муосир нақшгузор буда, ин таомул ба сифати арзиши миллӣ дар хувият, маънавият ва маданияти халқи тоҷик ҳифз шудааст. Аз ин рӯ, низоми синнусолӣ ҳамчун арзиши миллӣ ва ахлоқӣ дар ҷомеаи муосир бояд таҳкими устувор дошта бошад.

Ҳамин тавр, Шурои куҳансолон минбаъд пайдо шуд, ки новобаста аз мансубиятҳои хунӣ ва ҳешутаборӣ вазифаҳои ҳалталаби маҳалро амалӣ мекард, ки ин падида дар натиҷа аз муҳити ҳамхунӣ ба сӯйи рафтори иҷтимоӣ тамоюл пайдо кард, ҳаёти ҷамъиятӣ ва тақдиршарикӣ якдигар аллакай пайдо шуд. Вобаста ба сокиншавӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ шаклҳои гуногуни ташкили мудирияти маҳал, аз қабилӣ «гузар», «кӯй», «деҳа», «қишлоқ» ва дар баъзе минтақаҳо бо дарназардошти миқдори ҷойгиршавии ҳавлиҳо онҳоро бо рақам – «даҳа», «сада» ва «ҳазора» низ ифода менамуданд. Пас аз ҳамроҳ шудани Осиёи Марказӣ ба тобеияти Русия бо мақсади ифодаи мафҳуми иттиҳоди ҳудудӣ истилоҳи ҳудудӣ истилоҳи «квартал» бештар кор фармуда мешуд.

Бояд гуфт, ки ҳудуд унсуре асосии худидора мебошад. Мафҳуми маҳал дар адабиёти ҳуқуқӣ ва баъзе аз кишварҳои хориҷӣ истилоҳи “муниципалӣ” истифода мешавад. Хотиррасон кардан мумкин аст, ки пайдошавии истилоҳи «муниципалӣ» аз калимаи лотинӣ гирифта шуда, ба давраи давлатдорӣ Рими Қадим дахл дорад, шаҳрҳои дорои ҳуқуқи худидоракунӣ ҳамон вақт чунин номгузорӣ мешуданд.

Маҳалла ҳамчун воҳиди маъмурӣ – хоҷагидорӣ ва ҷомеаи ҳудудӣ дар шаҳрҳои водии Фарғона ва ҳамчунин дар Тошканд ҷойи истиқоматро ифода менамуд. Дар Самарқанд, Бухоро ва Истаравшан ҷойи истиқоматро «гузар» мегуфтанд. Дар асри XIX дар Бухоро истилоҳи «маҳалла» на ба маънои ҷойи истиқомат, балки ба мақсади ифодаи як қисми ҷудошудаи шаҳр (ба мисли «квартал» дар аврупоиён) ва гирду атрофи он истифода бурда мешуд. Истилоҳи «маҳалла» ё «маҳаллат» дар Самарқанд низ барои ифодаи гирду атрофи шаҳр кор фармуда мешуд.

Истилоҳи «кӯй», ҳамчунин, маънои кварталро ифода мекард, аммо ин мафҳум дар яққоягӣ ба истилоҳи маҳалла истифода бурда шуда, ҳамзамон дар шакли «кӯйи маҳалла» дар Хуҷанд маъмул буд. Истилоҳоти «даҳа», «сада» ва «ҳазора» низ воҳидҳои маъмуриро ифода карда, ин номҳо то давраи инқилоб истифода мешуданд.

Ҳамчунин зикр кардан ба маврид аст, ки ба тариқи ҷамоавӣ – ҳудудӣ истифода бурдани замин низ яке аз шаклҳои худидораи шаҳрвандон дар сатҳи маҳаллӣ, дар сатҳи деҳот ба шумор мерафт, ки онро «пайкол» меномиданд. Ҳамасола дар деҳот қабл аз давраи саршавии мавсими кишти қори баҳорӣ сокинони маҳаллӣ дар маҷлиси деҳқонон ҷамъ меомаданд. Дар ин ҷамъомадҳо шумораи мардони оиладор ба ҳисоб гирифта мешуд, зеро маҳз онҳо ҳуқуқи иштирок дар пайколро доштанд. Ҳамчунин, дар маҷлисҳо миқдори заминҳои киштишаванда муайян карда мешуд ва ҳамаи иштирокдорон аз рӯйи теъдод пайколро ба гурӯҳҳо тақсим карда мешуданд.

Мавриди зикр аст, ки «деҳа» ҳамчун сохти иҷтимоӣ тули солҳои зиёд мавҷудияти худро устувор нигоҳ медошт. То давраи ба Русияи подшоҳӣ ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ва аз пас аз он деҳа яке аз воҳидҳои асосии ҳудуди зисти аҳолии маҳаллӣ ба шумор рафта, дар давоми даврони тулонӣ дар худ сохти мураккаби иҷтимоӣ – иқтисодиро нигоҳ медошт, ки асоси онро муносибатҳои қавмӣ ва ҳешутаборӣ ташкил медоданд.

Деҳот ҳамчун зинаи поёнии воҳидҳои маъмурӣ – ҳудудӣ аввалин маротиба дар Конститутсияи соли 1931 ҶШС Тоҷикистон пешбинӣ шуда буд. Конститутсияи соли 1937 ҶШС Тоҷикистон бошад, ба ҷойи он воҳиди маъмурию ҳудудӣ муқаррар кард. Мувофиқи Конститутсияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди маъмурию ҳудудии зинаи поёниро шаҳрак ва деҳот ташкил медиҳад.

Худидораи маҳаллиро дар даврони собиқ ҶШС Тоҷикистон метавон давраи демократияи мутамарказ номид, ки он баъд аз ғалабаи инқилоби Октябр дар Бухорои Шарқӣ аз соли 1924 оғоз меёбад. Яке аз усулҳои асосии идораи маҳаллии ин давраро

тобеияти пурраи зинаи поёнии идоракуни ба зинаи болой ташкил меод. Аз 5 – уми феввали соли 1925 хама институтҳои кӯхнаи давлатии Бухорои Шарқӣ барҳам дода шуданд. Бо сабаби мавҷуд набудани кормандони баландхатисоси шуравӣ дар сатҳи маҳал функцияи Шууроҳо муваққатан оқсақол ва амлоқдор иҷро мекард. Моҳи апрели соли 1925 хама институтҳои анъанавии хуидораи маҳаллӣ ба Шууроҳои маҳаллӣ иваз шуданд. Шууроҳо ба низоми ягонаи мақомоти давлатии ҳокимияти Шуравӣ дохил шуда, ҳамчун намоянда ва иҷрокунандаи иродаи ҳокимияти марказӣ дар маҳал ба шумор мерафтанд.

Танҳо Конституцияи соли 1936 ИҶШС ин нақшаро қисман тағйир дод. Анҷумани Шууроҳо барҳам дода шуд. Аз соли 1937 дар ҶШС Тоҷикистон ташкили Шууроҳои маҳаллӣ бо роҳи интиҳоботи бевосита оғоз гардид. Аммо на Шууроҳои Олӣ ва на Шууроҳои маҳаллӣ мустақилияти идоракуниро дар мамлакат соҳиб набуданд. Мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатии ИҶШС – ро низоми ягонаи ҳизби давлатӣ ташкил меод. Олими рус Василиев В.И. қайд карда буд, ки: «Бе мувофиқаи Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ Шууроҳо ҳеҷ ягон қарорро мустақилона қабул карда наметавонистанд». Дар ин маврид олими тоҷик Имомов А. И. қайд мекунад, ки «Шууроҳои вакилони халқ, ифодакунандаи иродаю манфиати ӯ ҳисоб меёфтанд. Маҳз ба қонуну қарорҳои онҳо ба соҳибхитиёрии халқ ва иродаи ӯ шакли ҳуқуқӣ дода мешуд. Аммо ин ҳолат шакли зоҳирии масъала буда, дар асл Шууроҳои вакилони халқ якка ва ё пурра ҳокимиятдор набуданд. Ҳокимияти дигари пуриқтидор, чи тавре ки қайд шуда буд, ҳокимияти ҳизби коммунистӣ буд, ки Шууроҳо дар зери роҳбарӣ ва назорати ӯ амал мекарданд. Ҳокимияти ҳақиқии давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба мақомот ва дастгоҳҳои ҳизбӣ тааллуқ доштанд».

Мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва идораи давлатӣ ҷузъҳои муҳими системаҳои идоракуни буда, дар ташаккули манзараи иҷтимоию сиёсии миллатҳо нақши муҳим мебозанд. Фаҳмидани таҳаввулоти таърихӣ ин системаҳо дар бораи он, ки онҳо бо мурури замон чӣ гуна мутобиқ ва тағйир ёфтаанд, фаҳмиши пунарзиш медиҳад. Мафҳуми худидоракунии маҳаллӣ дар тури садсолаҳо сарчашма мегирад, ки сарчашмааш аз рушди тамаддунҳои ибтидоӣ сарчашма мегирад. Бо пешрафти ҷомеаҳои инсонӣ, зарурати идоракунии муташаккил дар сатҳи маҳаллӣ аён гардид (Ван Дичк ва дигарон, 2018).

Тамаддунҳои қадимӣ ва классикӣ, инчунин, дар бораи таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ ва идораи давлатӣ ақидаҳои арзишманд пешниҳод мекунад. «Сиёсат»-и Аристотел фаҳмиши бунёдии идоракуниро, аз ҷумла нақши ҷамоатҳои маҳаллӣ дар давлати шаҳр-давлати юнонӣ медиҳад (Баркер ва Сталли, 1995). Кори ӯ аҳамияти ҷалби шаҳрвандӣ ва манфиатҳои худидоракунии маҳаллӣ дар мусоидат ба субот ва қабули қарорҳои дастаҷамъонаро таъкид мекунад (Аннас, 1996). Ин муаррихон равобити печиди байни ҳокимияти марказӣ ва автономияи маҳаллиро равшан мекунад ва мушкilotи ҳоси идоракунии минтақаҳои гуногунро дар ҷаҳорҷӯбаи васеътари маъмурӣ нишон медиҳанд. Дар Аврупои асримиёнагӣ ва Ренессанс Давраи асримиёнагӣ шоҳиди пайдоиши шаклҳои гуногуни худидоракунии маҳаллӣ дар саросари Аврупо буд. Китоби Ҷозеф Р.Стрейер «Дар бораи пайдоиши асримиёнагии давлати муосир» (Стрейер, 2005) дар бораи гузариш аз феодализм ба ҳокимияти мутамаркази давлатӣ ва таъсири институтҳои маҳаллӣ ба идораи давлатӣ омӯзонида мешавад. Стрейер (2005) таъсири мутақобилаи мақомоти марказӣ ва маҷлисҳои маҳаллиро аён карда, нишон медиҳад, ки чӣ гуна идоракунии маҳаллӣ рушди сохторҳои бештар фарогиртари давлатиро ташаккул додааст.

АДАБИЁТ

1. <https://royalliteglobal.com/advanced-humanities/article/view/1250>
2. <https://royalliteglobal.com/advanced-humanities/article/view/1250/818> . Historical insights into the evolution of local self-government and state administration/ Viktoriia Filippova1, Maryna Huba, Oksana Pronina, Dmytro Lohachov, Anatolii Mykolaiets (Андешаҳои таърихӣ ба таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ ва идораи давлатӣ)
3. <https://decentralization.ua/en/questions/2#:~:text=Local%20self%2Dgovernment%20bodies%20are,day%2Dto%2Dday%20issues.>

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзуи таърихи пайдоиши худидораи маҳаллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки худидораи маҳаллӣ аз оғози тамаддуни инсоният, сохти ҷамъияти ибтидоӣ сарчашма мегирад, барои ҳамин дар илми ҳуқуқшиносӣ кӯшишҳои зиёди аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани шакли воқеан амалкардаистодаи идоракунии ҷамъитӣ пеш гирифта шуда буд. Ба ин ақида розӣ шудан мумкин аст, зеро дар давраи ҷамоаи ибтидоӣ давлатҳо вучуд надоштанд, аммо ҷамоаи худидораи хурдро ташкил меоданд.

КАЛИДВОЖАҲО: таърих, худидоракунии маҳаллӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, назария, истилоҳ, таъсири мутақобила.

ИСТОРИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается история возникновения местного самоуправления. Автор отметил, что местное самоуправление берет свое начало с начала человеческой цивилизации, уклада первобытного общества, поэтому в юридической науке предпринималось немало попыток теоретически обосновать реально существующую форму государственного управления. Эту точку зрения можно принять, поскольку в ранний период развития общества государства не существовали, а представляли собой небольшие самоуправляющиеся общины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: история, местное самоуправление, географическое положение, теория, термин, взаимодействие.

HISTORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

The article examines the history of the emergence of local self-government. The author noted that local self-government originates from the beginning of human civilization, the structure of primitive society, therefore, many attempts have been made in legal science to theoretically substantiate the actually existing form of state governance. This point of view can be accepted, since in the early period of society's development, states did not exist, but were small self-governing communities.

KEYWORDS: history, local self-government, geographical location, theory, terminology, interaction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эмомализода Фарангис Сирожиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **919873808**.

Сведения об авторе: *Эмомализода Фарангис Сироджиддин* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **919873808**.

Information about the author: *Emomalizoda Farangis Sirojiddin* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919873808**.

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ТОЧИКИСТОН ОИД БА МУДОФИАИ ЗАРУРӢ

Турахонова Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ аз таҷовузи ҷиноятӣ уҳдадориҳои на танҳо мақомоти махсуси ваколатдори давлатӣ, балки шаҳрвандони алоҳида низ мебошад, зеро онҳо низ метавонанд қурбонии чунин таҷовузҳо бошанд.

Ҳанӯз дар замонҳои қадим одамонро зарур меомад, ки худ, наздикони худ ва моликияти худро аз дигар одамон Ҳимоя намоянд. Дар аввал ин тарзи ягонаи нигоҳ доштани ҳаёт, саломатӣ, молу мулк ва дигар арзишҳо ба ҳисоб мерафт. Дар он замон ҳуқуқро шахсе доро буд, ки метавонист онро худ муқаррар ва Ҳимоя менамуд. Баъдтар вазифаи Ҳимоя аз ҷинояткорон ҳарчи бештар ба доираи салоҳияти сохторҳои ҷамъиятӣ – қавм, қабила ва давлат гузаштан гирифт. Бо вучуди ин, мушкили худмуҳофизатӣ чун пештара актуалӣ боқӣ мемонад, чунки дар ҳар як давлат қодир нест, ки ҳар як лаҳзаи ҳаёти шаҳрванди худро Ҳимоя намояд.

Дар замони имрӯза проблемаи мудофияи зарурӣ бениҳоят муҳим мебошад. Одатан ба кумаки мақомоти давлатии тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа амал мекунад. Вобаста ба ин, айни замон қонунгузор барои осон намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба мудофияи зарурӣ қорҳои зиёдеро ба сомон расонид. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» қабул карда шуд, ки мутобиқи он шаҳрвандон барои Ҳимояи худ ҳуқуқи бо худ гирифтани баъзе намудҳои силоҳро доранд. Баъзан шиорҳои ба гӯш мерасад, ки гӯё ба шаҳрвандон иҷозат додани силоҳ боиси зиёдшавии ҷинояткорӣ мегардад. Чунин андеша одилона аст, вале набояд фаромӯш сохт, ки бо худ гардонидани силоҳ, ҳамзамон, метавонад дар пешгирии як қатор ҷиноятҳо мусоидат намояд.

Методи таҳлили таърихӣ имкон медиҳад, ки тамоюли инкишофи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ватаниро муайян карда, ҷараёни муқаммалгардии онро таҳлил намуда, роҳҳои муқаммалгардии қонунгузорӣ дар самти баррасишаванда дарк ва қайд карда шавад.

Институти мудофияи зарурӣ ба қонунгузориҳои Тоҷикистон танҳо дар давраи дар ҳайати ИҶШС қарор доштани Тоҷикистон ворид гардидааст. Аз ин рӯ, мо кӯшиш менамоем, то баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ вобаста ба мудофияи зарури қабул шуда буданд, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Аввалин санади меъёрии ҳуқуқие, ки дар замони таъсисёбии Иттиҳоди Шуравӣ институти мудофияи заруриро пешбинӣ мекард, ин асосҳои роҳбарикунанда вобаста ба ҳуқуқи ҷиноятӣ буд, ки соли 1919 қабул гардида буд. Моддаи 15 он эълон мекард, «шахсе, ки нисбати шахсияти ҳамлакунанда зӯрварӣ содир кардааст, ҷазо дода намешавад, агар чунин зӯрварӣ дар чунин шароит воситаи ягонаи бартараф кардани ҳамла ва ё воситаи ягонаи Ҳимояи худ ва ё дигарон аз таҷовуз ба ҳисоб равад ва агар шахси зӯрварӣ содиркарда аз ҳалди мудофияи зарурӣ набаромада бошад». Ҳамин тариқ, мудофияи зарурӣ танҳо ҳангоми Ҳимояи шахсияти мудофиякунанда ва ё дигар ашхос иҷозат дода мешуд, вале ҳамзамон, ҳаракатҳои дар ҳолати мудофияи зарурӣ содиршаванда ҷиноят эътироф карда мешуданд, ки ҳангоми ҷой доштани шарту шароити дар боло зикршуда, татбиқи ҷазоро нисбати мудофиякунанда истисно менамуд.

Аввалин КҶ ҚШФСР, ки соли 1922 қабул шуда буд, мафҳуми мудофияи заруриро васеъ намуда, онро ҳамчун Ҳимояи ҳуқуқие эътироф кард, ки муқобили ҳамагуна таҷовузе, ки на танҳо ба шахсият, балки ба ҳуқуқҳои мудофиякунанда ва ё дигар ашхос равона шудааст.

Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ ИҶШС соли 1924 муқаррар менамуд, ки ҷораҳои ҷазо «нисбати ашхосе, ки ҳаракатҳои аз тарафи қонуни ҷиноятӣ муқарраршударо содир намудаанд, агар аз тарафи суд эътироф карда шавад, ки чунин ҳаракатҳо дар ҳолати мудофияи зарурии муқобили таҷовузи нисбати ҳокимияти шуравӣ ва ё шахсияту ҳуқуқҳои мудофиякунанда ва ё дигар ашхос равонагардида содир шудаанд ва агар ба баромадан аз

ҳадди мудофиаи зарурӣ роҳ дода нашуда бошад, татбиқ намегарданд». КҶ ҚШФСР соли 1926 муқаррароти дар кодекси қаблӣ мустаҳкамшударо айнан такрор менамуд.

Вобаста ба КҶ ҚШФСР соли 1926 Шаргородский М.Д. чунин қайд карда буд, ки «Қонунгузори амалкунандаи шуравӣ дар мафҳуми мудофиаи зарурӣ доираи ҳаракатҳои қонуниро дақиқ муайян намекунад ва ҳамзамон аломатҳоеро, ки ҳадди қонунии мудофиаро муқаррар менамоянд, пешбинӣ намекунад. Қонун ҳалли ин масъаларо ба таҷрибаи судӣ пешниҳод мекунад».

Дар робита ба ин, дар таҷрибаи судӣ ҳангоми татбиқи институти мазкур ба ҳатогҳои ҷиддӣ роҳ дода мешуд. Пленуми Суди Олии ИҶШС 23 октябри соли 1956 дар қарори худ «Оид ба камбудии таҷрибаи судӣ вобаста ба парвандаҳо, ки ба татбиқи мудофиаи зарурӣ алоқаманд мебошанд» аввалин маротиба назари худро доир ба проблемаи мудофиаи зарурӣ иброз намуд. Дар қисми меъёри қарори Пленум қайд карда мешуд, ки таҳти ҳуқуқ ба мудофиаи зарурӣ ҳуқуқи фаъоли шахс ба ҳимоя аз таҷовузи ҷиноятӣ фаҳмида мешавад. Ҳамзамон, қайд карда мешуд, ки чунин ҳуқуқ бояд танҳо дар ҳолате истифода бурда шавад, ки шахс имконияти бо гурехтан наҷот ёфтаниро надошта бошад. Бояд қайд намуд, ки дар банди 4 қарор гуфта мешуд, ки «судяҳо набояд ба нобаҳангом будани истифодаи он тааддуд намоянд». Вазъияти мудофиаи зарурӣ на танҳо дар лаҳзаи ҳамла фаро мерасад, он инчунин замоне ҷой дошта метавонад, ки таҳдиди ҳамла аён гардидааст ва ҳамчунин вақте, ки лаҳзаи хотимаёбии ҳамла барои мудофиакунанда аниқ нест. Чунин ҳолати мудофиаи зарурӣ, ки дар он ҳаракатҳои мудофиавӣ баъди анҷоми ҳамла шуруъ гардидаанд, наметавонад қонеъкунанда дониста шавад.

Дар банди 5 қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС зикр шуда буд, ки ҳаракатҳои аз тарафи ҷабрдида ва ё дигар ашхос бо мақсади дастгир намудани ҷинояткор ва ба мақомотҳои дахлдор супоридани он андешидашуда, ҳамчун рафтори қонунӣ ба мудофиаи зарурӣ баробар карда мешаванд.

Институти мудофиаи зарурии ҳуқуқи ҷиноятии шуравӣ инкишофи минбаъдаи ҳешро дар Асосҳои қонунгузори ҷиноятии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқ аз соли 1958 ёфтааст. Дастоварди асосии санади мазкур дар он буд, ки моддаи 13-и он муқаррар менамуд, ки ҳаракатҳои ҳангоми мудофиаи зарурӣ содиршаванда ҷиноят намебошанд. Чунин муқаррарот аз асосҳои соли 1924 ва КҶ ИҶШС соли 1926 маншаъ мегирифт, ки дар онҳо қайд мегардид, ки чунин ҳаракатҳо ҷиноят мансуб мешаванд, вале таҳти ҷазо қарор дода намешаванд.

Дастоварди бузурги Асосҳои соли 1958 ин ба қонунгузорӣ дохил намудани мафҳуми баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ, инчунин пешбинӣ намудани манфиатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳангоми аз тарафи шахрвандон амалӣ намудани ҳуқуқ ба мудофиаи зарурӣ ҳимояи онҳо иҷозат дода мешуд, ба ҳисоб меравад. Мафҳуми мудофиаи зарурӣ, ки дар асосҳои соли 1958 дода шуда буд, дар намуди тағйирнаёфта дар КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 инъикос ёфта буд.

Нақши муайяно дар мукамалгардонии институти мудофиаи зарурӣ ва беҳтарнамоеши таҷрибаи ҳуқуқтатбиқнамоӣ қарори нави Пленуми Суди Олии ИҶШС «Дар бораи таҷрибаи татбиқи қонунгузорӣ оид ба мудофиаи зарурӣ» аз 4 декабри соли 1969 бозидааст. Дар банди 2 қарори мазкур, аз ҷумла муқаррар шуда буд: «Судяҳо набояд беихтиёрон аз талаботи мутобикати воситаҳои ҳимоя ва ҳамла пайгирӣ намоянд, балки бояд дараҷа ва хусусияти хатари ба мудофиакунанда таҳдидкунанда, инчунин қувва ва имконияти ӯро вобаста ба рафъи ҳамла ба назар гиранд». Ҳамзамон, бояд дар назар дошт, ки ҳангоми ҳамлаи ногаҳонӣ, дар натиҷаи ҳаёҷони саҳти руҳии бавучудода, мудофиакунанда на ҳама вақт дар ҳолате қарор дорад, ки хусусияти хатарро дақиқ баҳо диҳад ва воситаҳои ҳимоявии мувофиқро интихоб намояд, ки ин баъзан метавонад оқибатҳои вазнинеро ба вучуд орад, ки барои онҳо ин шахс ҷавобгар буда наметавонад».

Тамоми бандҳои боқимондаи қарори Пленум муқаррароти қарори Пленуми соли 1956 – ро нусхабардорӣ мекард, ба истиснои банди нави 8-ум, ки аз судҳо талаб менамуд то ҳолатҳои одамкӯшӣ ва расонидани зарари ҷисмониро ҳангоми баромадан аз ҳадди

мудофиаи зарурӣ аз чунин ҳаракатҳо, ки дар вазъияти ҳаяҷони саҳти руҳӣ содир шудаанд, фарқ намоянд.

Бо Қонуни ҚТ аз 1 июли соли 1994 ба моддаи 13 КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 як қатор тағйироту иловаҳо ворид карда шуд. Дар таҳрири нав моддаи зикршуда ҳуқуқи ҳар касро ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигар ашхос, ҷамъият ва давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок новобаста аз имконияти гурехтан аз таҷовуз ва ё барои кумак ба дигар ашхос ва ё мақомоти ҳокимият муроҷиат намудан пешбинӣ менамуд. Илова бар ин, қонунгузор ваколати мудофиакунандаро вобаста ба хусусияти таҷовуз, ки ба ҳамлаи таҷовузкор алоқаманд мебошад, тақсим намуд. Ҳамин тавр, дар қ. 2 м. 13 КҶ ҚШС Тоҷикистон расонидани ҳама гуна зарар ба таҷовузкор иҷозат дода мешуд, агар ҳамла бо таҷовузи барои мудофиакунанда ва ё дигар ашхос хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин таҷовуз алоқаманд бошад. Ҳимоя аз ҳамлае, ки бо таҷовузи барои ҳаёт хавфнок нест ва ё таҳдиди истифодаи чунин таҷовуз ҳамчунин қонунӣ дониста мешавад, агар дар ин ҳолат ба баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ роҳ дода нашуда бошад. Ба вучуд омадани таҳрири мазкури м. 13 КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1960 ба бад шудани вазъи ҷинояткорӣ дар Тоҷикистон ва болоравии сатҳи ҷинояткории вазнин алоқаманд мебошад. Дар ин хусус ҳам омори расмӣ ва ҳам муроҷиатҳои сершумори шаҳрвандон оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо аз таҷовузи ҷиноятӣ шаҳодат медиҳад.

Аммо таҳрири нави м. 13 КҶ ҚШС Тоҷикистон миёни ҳам назарячиёни ҷиноятӣ ва ҳам ҳуқуқшиносони амалиявӣ ба таври гуногун баҳогузорӣ гардид. Баъзе муаллифон онро бемаврид ҳисобиданд, чунки дар он мафҳуми мудофиаи зарурӣ ҷой надошт; он танҳо дар хусуси ҳамла ҳарф мезад, дар бораи татбиқи мудофиаи зарурӣ дар дигар ҳолатҳое, ки ба ҳамла алоқаманд намебошад (таҷовуз ба номус, одамрабӣ), хомӯш меистод. Дигарон – баръакс, таҳрири нави м. 13 КҶ ҳамчун дастоварди муҳим арзёбӣ менамуданд, чунки он доираи ҳуқуқҳои мудофиакунандаро аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок васеъ намуд.

Ҳангоми қабули Кодекси ҷиноятӣ соли 1998 қонунгузор тағйиротҳои ба кодекси қаблӣ дар соли 1994 воридгардидаро истисно намуда, ба таҳрири ибтидоии моддаи мазкур, ки дар Асосҳои соли 1958 ва мутаносибан КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 дода шуда буд, таъя карда буд.

Ҳамин тариқ, м. 40 КҶ ҚТ аз соли 1998 дар таҳрири Қонуни ҚТ аз 18 июни соли 2008 эълон менамояд, ки: «Ҳаракате, ки дар ҳолати мудофиаи зарурӣ, яъне ҳангоми ҳимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудофиакунанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузкунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти мудофиакунанда ё шахси дигар хавфнок бошад, ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ алоқаманд бошад, ҷиноят ҳисобида намешавад (қ.1 м.40 КҶ ҚТ).

Ҳимоя аз таҷовузи ба зӯрварӣ марбут набуда, ки барои ҳаёти мудофиакунанда ё шахси дигар хавфнок нест, ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ қонунӣ ҳисобида мешавад, агар зимнан ба аз ҳадди мудофиаи зарурӣ баромадан, роҳ дода нашуда бошад, яъне ҳаракати қасдонае, ки баръало ба хусусияту дараҷаи хавфнокии таҷовуз мувофиқ нест» (қ.2 м.40 КҶ ҚТ).

Бо чунин тарз институти мудофиаи зарурӣ пешбинӣ намуда, қонунгузор ҳамзамон то андозаи имкониятҳои мудофиакунандаро ҳангоми ҳимоя аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок васеъ намуд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009, № 564.
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» 19 март соли 2013, № 939.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» аз 25 июли соли 2005, № 102.
5. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006.
6. Комментарий к УК РФ Отв. ред. А.И. Бойко. Ростов-па-Дону, 1996.
7. Комментарий к УК РФ. Общая часть I Под ред. О.Ф. Скуратова и В.М. Лебедева. М. 1996.

Дар мақолаи мазкур яке аз ҳолатҳои ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунад, яъне мудофияи зарурӣ таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили мазкур бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 40 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба ҳуҷҷаи омадааст, ки қонунгузор хангоми тарҳрезии мафҳуми мудофияи зарурӣ, баъзе норасоиро ба вуҷуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, мафҳуми мазкур, аз нуқтаи назари муаллиф, ба таҳлилу тақмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, тафсир ба кодекси ҷиноятӣ, мудофияи зарурӣ.

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА О НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЕ

В статье анализируется одно из обстоятельств, исключающих преступность деяния, а именно необходимая оборона. На основе изучения научной литературы, посвященной данным вопросам, а также структуры статьи 40 Уголовного кодекса Республики Таджикистан, автор пришел к выводу, что законодатель при конструировании понятия необходимой обороны допустил некоторые недостатки, которые могут создать множество проблем при реализации данной нормы. В связи с этим данная концепция, с точки зрения автора, нуждается в анализе и совершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, толкование уголовного кодекса, необходимая оборона.

DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN'S LEGISLATION ON NECESSARY DEFENSE

The article analyzes one of the circumstances that excludes the criminality of an act, namely necessary defense. Based on the study of scientific literature devoted to these issues, as well as the structure of Article 40 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author came to the conclusion that the legislator, when constructing the concept of necessary defense, allowed some shortcomings that can create many problems in the implementation of this norm. In this regard, this concept, from the author's point of view, needs to be analyzed and improved.

KEYWORDS: criminal law, crime, interpretation of the criminal code, necessary defense.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Турахонов Шукрона Ойбековна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **555-29-65-65**.

Сведения об авторе: *Турахонов Шукрона Ойбековна* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **555-29-65-65**.

Information about the author: *Turakhonova Shukrona Oibekovna* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **555-29-65-65**.

РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ЧЕРЕЗ ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО

Утамуродова Н.

Таджикский национальный университет

Преимущества электронного правительства

Электронное правительство представляет собой использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) для предоставления государственных услуг и управления государственными ресурсами. В контексте социальной политики это означает создание онлайн-платформ, порталов и цифровых сервисов, которые облегчают доступ граждан к социальным программам, пособиям и услугам [3]. Благодаря онлайн-платформам и цифровым порталам граждане могут получать информацию о социальных программах, заполнять заявления на получение пособий или других видов помощи, не выходя из дома [8]. Кроме того, многие социальные выплаты и компенсации могут быть переведены на электронные кошельки или банковские карты, что сокращает время ожидания и риск потери или фальсификации документов.

Электронное правительство также способствует более эффективному контролю за расходованием государственных средств на социальные программы. Цифровые системы мониторинга позволяют оперативно отслеживать потоки денежных средств и выявлять случаи их ненадлежащего использования. В совокупности обеспечивая прозрачность и эффективность социальных программ.

Вдобавок цифровые системы управления данными позволяют государственным органам анализировать потребности населения и направлять ресурсы туда, где они наиболее нужны. Это помогает избежать излишних расходов и минимизировать риски коррупции.

К тому же, еще одним преимуществом электронного правительства в сфере социальной политики является обеспечение механизмов обратной связи и участия граждан. Цифровые каналы коммуникации позволяют гражданам выражать свои мнения, предлагать идеи и обращаться за помощью в режиме реального времени. Это способствует большей открытости и доверию между государством и обществом, что является основой для развития эффективной социальной политики.

Недостатки электронного правительства

Однако, несмотря на все преимущества, при использовании электронного правительства для реализации социальной политики необходимо учитывать некоторые ограничения и вызовы. На сегодняшний день в нашей стране не существует организационной и управленческой структуры, которая могла бы обеспечить эффективную координацию усилий, направленных на достижение наилучших результатов в области электронного правительства. Сайты органов государственной власти и местного самоуправления частично не работают или остаются неактивными и выполняют только информационную функцию.

Все же большое количество граждан не имеют доступа к электронным услугам, цифровой разрыв является важным барьером для развития электронного правительства в стране. Интернет, от которого зависит успешное внедрение электронного правительства, по сравнению с другими постсоветскими странами, считается одним из самых дорогих и с очень низкими скоростями.

Кроме того, необходимо указать на то, что реализация концепции электронного правительства серьезно отстает от графика. Еще в 2003 году Указом Президента Республики Таджикистан был разработан проект по внедрению «Информационно-коммуникационных технологий» для развития Республики Таджикистан. Последующим этапом в этом направлении стало принятие Концепции формирования электронного правительства в Республике Таджикистан Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г., №643 [4].

В вышеуказанной Концепции под электронным правительством понимается новая форма организации деятельности исполнительных органов государственной власти, обеспечивающая за счет широкого применения информационно коммуникационных технологий (ИКТ) качественно новый уровень оперативности и удобства получения гражданами и организациями общественных услуг, и информации о результатах деятельности исполнительных органов государственной власти.

В документе указано о том, что внедрение электронного правительства приведет к положительным изменениям в отношениях правительства со всеми пользователями. В результате, будет улучшение качества и сокращение сроков предоставления исполнительными органами государственной власти услуг гражданам и организациям, обеспечение доступа к информационным базам деятельности исполнительных органов государственной власти, в перспективе же, с учетом совершенствования административной системы – создание эффективного и оптимального по составу государственного аппарата.

Большая часть пунктов, изложенных в Концепции были реализованы за исключением «разработки проекта правительственного портала». Это очень важный момент в процессе реализации концепции. Ранее он был создан под именем hukumat.tj, но по неизвестным причинам исчез из Интернета. К тому же остаются нерешёнными большинство задач, указанных в Концепции в том числе создание единой системы электронного документооборота, устранение цифрового неравенства в республике, создание межведомственных систем электронного правительства, реализация проектов в области телемедицины и дистанционного образования остаются не затронутыми проблемами.

Реализация социальной политики через электронное правительство

Несмотря на вышеуказанные проблемы все же были созданы ряд проектов для развития электронного правительства. К примеру:

1. При Налоговом Комитете была внедрена система регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей «Единое Окно»;
2. Создан Единый электронный Регистр информации и сведений по лицензиям и разрешениям (ijozat.tj), который содержит полную и достоверную информацию о процессе получения лицензий и разрешений для отдельных видов деятельности в Республике Таджикистан;
3. Внедрена система электронного налогового декларирования, таким образом позволяющая плательщикам облегчить процесс составления отчетности и полностью автоматизировать процесс представления налоговых деклараций в налоговые органы (andoz.tj, www.mbma.tj);
4. Создан централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия» (adlia.tj), предназначенный для профессиональных пользователей, которые в своей работе используют информацию нормативно-правового характера, в частности: юристы, аудиторы, налоговые консультанты, бухгалтеры и предприниматели;
5. Реализован проект «Национальная база данных вакансий» Государственного агентства социальной защиты, занятости населения и миграции, Министерства труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан – kog.tj;
6. Программа компьютеризации основных и средних школ, Единый центр тестирования, Министерство образования РТ.

Следует заметить, успешность реализации программ и проектов в значительной мере зависит от масштабов инвестиций и участия высококвалифицированных кадров в разработке. Следовательно, необходимо упомянуть о том, что на сегодняшний день Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон уделяет пристальное внимание в сфере образования.

В своем послании к Парламенту он отмечает – «Развитие науки и образования является залогом прогресса всех сфер и важнейшим фактором обеспечения стабильного будущего

государства» [7]. Ввиду этого с 1 июля 2024 года будут увеличены должностные оклады работников образовательных учреждений. Такой расклад может мотивировать работников образования и педагогов уделять больше внимания вопросу образования и подготовки компетентных специалистов. Со временем, такое внимание в сфере образования приведет к положительным результатам и возможно в дальнейшем, будут устранены недостатки и ограничения при использовании электронного правительства.

Заключение

Внедрение электронного правительства в Республике Таджикистан открывает новые возможности для реализации социальной политики и повышения качества жизни граждан. Путем активного внедрения информационно-коммуникационных технологий правительство стремится повысить доступность государственных услуг для граждан, улучшить их качество и эффективность, что способствует общему развитию общества и повышению качества жизни населения. Однако успех этого процесса зависит от грамотной стратегии развития информационных технологий, обеспечения качественной подготовки кадров и активного вовлечения всех заинтересованных сторон в процесс цифровой трансформации. Развитие электронного правительства должно быть направлено на улучшение доступности социальных услуг, повышение эффективности и прозрачности государственной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Социальные последствия информационно-коммуникационных технологий / М. Кастельс. - М.: Изд-во ЮНЕСКО - Издат. дом «Магистр-Пресс», 2002. С. 242-252
2. Ирхин Ю. В. «Электронное государство»: теоретические, методологические и экспертно-прикладные аспекты исследования // Актуальные проблемы политики и политологии в России: сб. науч. ст.; под общ. ред. О. Ф. Шаброва. М.: Изд-во РАГС, 2009. С. 121-133
3. Ниёзов А. С. Э-правительство - новый социально-политический институт государственного управления Республики Таджикистан: материалы тренинга для гос. служащих РТ. Душанбе, 2004. С. 68-79
4. О концепции формирования электронного правительства в Республике Таджикистан: Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г. № 643. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=80514
5. О Государственной программе развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан: Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 декабря 2004 г. № 468. URL: gss.org.ru
6. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20 апреля 2012 г. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1083>.
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21 декабря 2021 года, город Душанбе
8. Поляков А. А. Информационные системы в управлении // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (Государство и общество). 2006. № 3. С. 23-37.
9. Хохлов Ю. Е. Создание условий для развития информационного общества в странах СНГ. М.: Ин-т развития информац. общ-ва, 2004. 220 с.

АМАЛИСОЗИИ СИЁСАТИ ИЧТИМОЙ БА ВОСИТАИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Дар ҷаҳони муосир навоариҳои технологӣ дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва таъмини дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ нақши ҳалқунанда мебозанд. Кишварҳои ҷаҳон технологияҳои электрониро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт фаъолона ҷорӣ мекунанд. Яке аз ҷунин соҳаҳо идоракунии давлатӣ мебошад. Ин пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки технология ба тамоми соҳаҳои ҳаёти мо ворид мешавад. Бинобар ин, ҳукумати электронӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати самарабахши иҷтимоӣ мегардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин раванд дар қанор намонанд, технологияҳои электрониро ба системаи идоракунии худ фаъолона ҷорӣ мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳукумати электронӣ, сиёсати иҷтимоӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, Концепсия, хизматрасониҳои давлатӣ.

РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ЧЕРЕЗ ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО

В современном мире технологические инновации занимают решающую роль в повышении эффективности государственных органов и обеспечении доступа граждан к социальным услугам. Страны всего мира активно внедряют электронные технологии в различные сферы жизни. Одной из таких сфер является государственное управление. Это прежде всего связано с тем, что технологии проникают во все сферы нашей жизни. Следовательно,

электронное правительство становится неотъемлемой составляющей эффективной социальной политики. Республика Таджикистан не остается в стороне от этого процесса, активно внедряя электронные технологии в свою систему управления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: электронное правительство, социальная политика, информационно-коммуникационные технологии, Концепция, государственные услуги.

IMPLEMENTATION OF SOCIAL POLICY THROUGH E-GOVERNMENT

In the modern world, technological innovation plays a decisive role in increasing the efficiency of government agencies and ensuring citizens' access to social services. Countries around the world are actively introducing electronic technologies into various spheres of life. One such area is public administration. This is primarily due to the fact that technology penetrates into all areas of our lives. Consequently, e-government is becoming an integral component of effective social policy. The Republic of Tajikistan does not remain aloof from this process, actively introducing electronic technologies into its management system.

KEYWORDS: electronic government, Social policy, Information and communication technologies, Concept, public services.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Утамуродова Нигина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **556-00-25-70**.

Сведения об авторе: *Утамуродова Нигина* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **556-00-25-70**.

Information about the author: *Utamurodova Nigina* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **556-00-25-70**.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

МАХСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВӢ МЕТОДИИ ОМУӢЗИШИ “НЕРУИ НАРМ” ДАР СИЁСАТИ ХОРИЧӢИ МУОСИР

Шаринов А.Н., Сафарова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асри XXI дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ тағйирот ва таҳаввулотҳои муҳим ба вуқӯ пайвастанд. Кишварҳои муосир дигар аз роҳи усулҳои, ки пештар ҷиҳати ҳимояи манфиатҳои милли ва ёфтани мавқеи худ дар арсаи байналмилалӣ истифода менамуданд, истифода наменамоянд. Бозингарони байналхалқӣ барои роҳандозии равандҳои ҳамгирӣ, ҳамкориҳои бисёрҷониба дар соҳаҳои иқтисодиёт, сиёсат, иҷтимоӣ, фарҳанг аз василаи муассир “неру” истифода мекунанд.

“Неруи нарм” на танҳо барои давлатҳои бузург, балки барои давлатҳои хурд, ки иқтисодии пасти иқтисодӣ ва ҳарбӣ доранд, имконият медиҳад, ки дар арсаи ҷаҳон мавқеи худро ҳифз намоянд.

Пайдоиши истилоҳи “неруи нарм” низ таърихи начандон дур дошта, дар солҳои 30-юми асри XX арзи ҳастӣ намудааст. Ҳанӯз соли 1939 муаррих, дипломат ва назариячи муносибатҳои байналмилалӣ Эдвард Ҳаллетт Карр (1892-1982) қудрати давлатро дар фаъолиятҳои байнидавлатӣ ба чор қисм: “неруи ҳарбӣ”, “неруи иқтисодӣ”, “неруи оқилона” ва “неруи нарм” (қуввае, ки бар афкори андеша ҳукмрон аст) тақсим карда, нави чорумро барои дастбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ниҳоят муҳим арзбӣ намуда буд.

Новобаста аз он, ки истилоҳи “неруи нарм”-ро профессор ва сиёсатшиноси донишгоҳи Гарварди Йёлоти Муттаҳидаи Амрико Ҷозеф Най бори нахуст дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX мавриди истифода қарор додааст, ҳуди концепсияи “неруи нарм” дар асарҳои илмӣ чунин муаллифон, ба монанди Г. Моргентау, К. Кнор, Р. Клайн ва А. Грамшин сарчашма мегирад. Ҷозеф Най аввалин шахсе мебошад, ки маҷмуи қоидаҳои концепсияи “неруи нарм”-ро дар сиёсат ҷорӣ намуд.

Солҳои охир дар илми ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ истилоҳи “неруи нарм” маъмул гардида, кишварҳои пешрафта, аз ҷумла Йёлоти Муттаҳидаи Амрико, Фаронса, Италия, Олмон, Ҷопон, Британияи Кабир, Кореяи Ҷанубӣ, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Туркия бо истифода аз “неруи нарм” ба таври васеъ ба арзишҳои иҷтимоӣ ва қиматҳои назаррас ноил шудаанд. Истифодаи “неруи нарм” дар шароити муосирӣ байналмилалӣ тавонист дар муддати кӯтоҳ вусъат ёфта, ба давлатдорӣ, сиёсат ва дипломатия таъсири амиқ расонида, давлатҳои муҳимтарин масъалаҳои концептуалии сиёсати хориҷӣ худро ба ин восита татбиқ карда истодаанд.

Ба андешаи Ҷозеф Най, ин “неруи нарм” аст, ки ба пешгирии террористҳо аз ҷалби ҷонибдорон аз аксарияти муътадил кумак мекунад. Маҳз “неруи нарм” ба мо дар ҳалли масъалаҳои муҳими ҷаҳонӣ, ки ҳамкориҳои бисёрҷонибаи давлатҳоро талаб мекунад кумак мерасонад. Гайр аз ин Ҷозеф Най иброз дошт, ки яке аз роҳҳои асосии “неруи нарм” татбиқ намудани дипломатияи сиёсӣ мебошад. Вай пешниҳод намуд, ки се ҷанбаи асосии дипломатияи сиёсӣ давлатӣ баррасӣ карда шавад:

- яқум, паҳши васеъи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ва тавзеҳи қарорҳои ҳукумат ба оммаи мардум;

- дувум, “муоширати стратегӣ”, ки ба муҳокимаи муҳимтарин масъалаҳои сиёсӣ давлат нигаронида шудааст;

- сеюм, рушди робитаҳои мустақим бо ҷомеаи хориҷӣ тавассути барномаҳои мубодила, стипендияҳо, конференсияҳои илмӣ, ки ба шахрвандони хориҷӣ имкон фароҳам меорад, ки бо фарҳанг ва тарзи ҳаёти кишвар шинос шаванд.

Бо пайдо шудани мафхумҳои “неруи нарм” ва “дипломатияи фарҳангӣ” дар муносибати байни давлатҳо мавқеи фарҳанг боз ҳам устувор гардида, давлатҳо кӯшиш доранд, ки ҳамкориҳои фарҳангӣ адабиро тавсеа бахшида, ҳамдигарфаҳмиро миёни халқҳо ва кишварҳо устувор гардонанд.

Ба ақидаи Ҷозеф Най “неруи нарм”-и кишварҳо аз се омил иборат аст:

1) “неруи нарм”-и фарҳангӣ, (cultural soft power) эътирофи байналмилалӣ мероси фарҳангии давлат, тавсеаи муоширати байнидавлатӣ, паҳн кардани забони миллӣ, ҷалби сайёҳон;

2) “неруи нарм”-и арзишҳои сиёсӣ (political values soft power), як низоме мебошад, ки манфиатҳои давлатро инъикос мекунад ва ба онҳо ғамхорӣ ё тағйирот дар муносибатҳои сиёсӣ зоҳир менамояд;

3) “неруи нарм”-и сиёсати хориҷӣ (foreign policy soft power), рушди сиёсӣ, муассисаҳои демократӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсонро дар бар мегирад.

Махсусан, ӯ фарҳангро ҳамчун унсурҳои тавоноии “неруи нарм” пиндошта, таъсири онро дар ҷаҳонбинӣ ва таҳаввули ташаккули шуури одамон муҳим арзёбӣ намудааст. Вай ба ин бовар аст, ки ҳукумат ва давлат бо истифодаи дуруст аз “неруи нарм” метавонанд ба вазифаҳои дар фаъолиятҳои дохилию хориҷӣ гузоштаи худ ба осонӣ ноил шаванд. Ба ақидаи ӯ арзишҳои фарҳангӣ адабӣ ва фалсафӣ ахлоқӣ, ки саршор аз маъноҳои баланди гуманистиянд, дар ин роҳ мусоидат карда, мавқеи давлатҳоро дар ҷомеа устувор менамоянд.

Ба ҳамин хотир, Ҷозеф Най концепсияи “неруи нарм”-ро бар пояи фарҳанг асос гузошта, дар таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманди миёни давлатҳо онро муҳим медонад. Ин концепсия минбаъд дар миёни сиёсатмадорон, фарҳангшиносон ва илми муосир рушд намуд ва дар доираи сиёсати хориҷӣ баробари мафҳуми дипломатияи фарҳангӣ пазируфта шуд.

Мафҳуми “неруи нарм” аз ду калима иборат буда, маънои сиёсӣ ва фарҳангиро дар худ ифода намуда, дар маҷмӯъ ҳамчун қувваи ба ҳам овардани халқҳо ва миллатҳо бо истифода аз арзишҳои фарҳангӣ доништа мешавад. Маънои “қувва” асосан ба ҳокимият алоқаманд буда, “нарм” фарогири фарҳангу маънавият мебошад. Ба маънои дигар “неруи нарм” ин санъати баланди ҷалби чехраҳои фарҳангӣ барои боло бурдани имиджи кишварҳо мебошад.

Дар ҷаҳони муосир, ки ҷангҳои бошиддат авҷ гирифта, боиси хароб гардидани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ шуда истодаанд, яке аз роҳҳои хомӯш кардани ин низоъҳо ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ дипломатияи фарҳангӣ ва истифодаи фаъл аз “неруи нарм” мебошад. Ин амали неку шоиста дар доираи ба инобат гирифтани умумияти давлату миллатҳо бидуни хушунату зурварӣ роҳи расидан ба суботи сиёсӣ ва ваҳдати комилро наздик менамояд.

Аз ин рӯ, мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ фарҳангро ҳамчун рӯи ҷаҳоруми сиёсати хориҷии давлат ба қор бурда, аксари муноқиша ва низоъҳо дар се даҳсолаи охир тавассути дипломатияи фарҳангӣ баррасӣ месозанд. Ҳамзамон, фарҳангро омили муҳимми ҳувиятсоз муаррифӣ карда, онро ҷиҳати барпо кардани ваҳдату ягонагӣ дар дохили кишвар ва устувор кардани мақому ҷойгоҳи давлат унсурҳои калидӣ медонанд.

Дар баробари ин, аз ҳад берун рафтани дар ин самтҳо хатарнок ҳисобида, онро воситаи бедор намудани ҳисси душманӣ дар миёни шаҳрвандон медонанд ва риояи эътидол ва мудороро дар ин масъала шартӣ асосӣ мепиндоранд. Аз ин рӯ, дар дипломатияи муосир аз “неруи нарм” истифода карда, фарҳангро ҳамчун воситаи ҳувиятсоз ба таври созанда дар раванди муқолаҳо истифода мекунанд ва ба бузургии он арҷ мегузоранд.

“Неруи нарм” падидаи нав набуда, татбиқи он дар ҷаҳони Ғарб истифода бурда мешуд. Ҷозеф Най ин истилоҳро барои тавсифи қобилияти кишварҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян дар арсаи байналмилалӣ бар хилофи иқтисодӣ харбӣ ба қор бурдааст. Вижагии “неруи нарм” дар он аст, ки он ба шумо имкон медиҳад, то манфиатҳои бештар дар арсаи байналмилалӣ бидуни хароҷоти баланд ба даст оварда шаванд.

Имрӯз тафсири зиёди концепсияи “неруи нарм” вучуд дорад. Дар Федератсияи Россия зери мафхуми “неруи нарм” тавассути истифодаи усулҳои ғайриҳарбӣ таъсир расонидан ба ҷониби дигар ба соҳаҳои сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоӣ, фарҳанг, бо мақсади ба даст овардани ҳадафҳои муайян мебошад.

Бисёре аз мамӯлики ҷаҳон дар мавриди самтҳои асосии татбиқи сиёсати “неруи нарм” самтҳои гуногуноро ҷудо менамоянд:

- паҳншавии забони онҳо;
- тарғиби фарҳанги анъанавӣ ва муосир;
- амиқу васеъ намудани робитаҳои таълимӣ;
- ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ;
- дастгирии рушди байналмилалӣ.

Роҳи дигари барқарор ва рушди робитаҳои фарҳангӣ дар “неруи нарм” бо давлатҳои хориҷӣ ин созишномаҳои дучониба ба шумор меравад. Яке аз самтҳои муассири сиёсати “неруи нарм”, марбут ба соҳаи таҳсилот, омӯзиши донишҷӯёни хориҷӣ дар қаламрави дигар давлат мебошад.

Ҷанбаи муҳими дигар дар истифодаи “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии давлатҳо дар самти иқтисодӣ ва молиявӣ буда, онҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки нуфузи иқтисодии худро дар тамоми ҷаҳон таъмин намоянд. Сабаби асосии паҳншавии забон ва фарҳанг арзишнокии онҳост. Танҳо забон ва фарҳанги арзишманд аз ҷониби халқу миллатҳои дигар омӯхта мешавад.

Зеро ин мафхум танҳо забонҳои фаҳмида мешавад, ки кишварҳои иқтисодии дигар ба он гуфтугӯ мекунанд. Рушди кишвари абарқудрат диққати тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб карда, шумораи харҷи бештари одамон эҳтиётро вобаста ба истифодаи забону фарҳанги онҳо дар ҳаёти иқтисодӣ эҳсос менамоянд. Масалан, забон мувофиқан метавонад барои омӯзандагони он ҷойҳои корӣ ва имкониятҳои фаъолияти соҳибкории бештарро таъмин менамояд, аз ин хотир аҳамияти амалӣ ва арзиши потенциалӣ он рӯз аз рӯз меафзояд.

Мафхуми “неруи нарм” мисли дигар мафхумҳо дар илми назарияи муосири муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ дар арсаи байналмилалӣ шинохта шудааст. Бо вучуди ин, аксарияти мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ нақши “неруи нарм”-ро барои расидан ба мақсади муайян, ки дар арсаи байналмилалӣ истифода мешавад, аз сабаби дар муҳлати дароз ба даст овардани манфиат, фоида, инчунин самаранокии он ба стратегияи миллӣ, дар баъзе ҳолат кам баҳо дода мешавад. Барои ҳамин Ҷ. Маклори мутахассиси соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ, ки тамоми ҷанбаҳои дипломатияи ҷамъиятӣ ва “неруи нарм”-ро ба хубӣ дарк менамояд, қайд намудааст, ки истифодаи “неруи нарм” барои расидан ба ҳадаф назар ба иқтисодӣ ва ҳарбӣ муфидтарин ба шумор рафта, дар бисёр ҳолат хатари камро ба вучуд меорад [11].

Аммо дар бисёр ҳолат тамоми ҳадафҳои даҳсолае, ки кишварҳо дар оянда мехоҳанд тавассути “неруи нарм” онро ба амал бароранд дар як шабонарӯз метавонанд аз сабаби якҷанд қарорҳои сиёсӣ нобуд шаванд. Барои ҳамин истифодаи “неруи нарм” барои расидан ба ҳадаф муҳлати дарозро талаб менамояд.

Маҳз аз ин хотир дар раванди ҷаҳонишавӣ забонҳои серистеъмоли ҷаҳонӣ, махсусан забонҳои абарқудратон чунин бомуваффақона ҷараён дорад.

Баъзе кишварҳои абарқудрат сармоягузориҳои худро аз ҳама муҳимтарин асбоби муассири “неруи нарм” меҳисобанд. Аз ин лиҳоз, дар замони муосир бисёре аз давлатҳои ҷаҳон ба таври фаъол аз “неруи нарм” истифода мебаранд. Яке аз ин давлатҳои ҷаҳон, ки ба таври фаъол аз “неруи нарм” истифода мебаранд, Ҷопон ба шумор меравад.

Дар замони муосир Ҷопон дар истифодаи “неруи нарм”, яке аз давлатҳои пешсаф буда дар радабандии кишварҳои истифодабарандаи “неруи нарм” мувофиқи таҳлили соли 2022 ҷойи 5-умро ишғол менамояд.

“Неруи нарм” дар сиёсати хориҷии Ҷопон муҳим буда, пештар аз омилҳои ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисодиёт, фарҳанг ҳамкорихоӣ таълимӣ, паҳн намудани фарҳангу маданияти Ҷопон дар давлатҳои ҷаҳон истифода мегардад. Ҷопон “неруи нарм”-и худро бештар дар

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Корея, минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ва давлатҳои Осиёи Марказӣ ба таври ғаёл истифода менамояд. Тамоми омилҳои дар боло зикргардида масъалаи омӯзиши нақши “неруи нарм”-ро дар сиёсати хориҷии Ҷопон дар замони муосир муҳим мебарорад.

Дар маҷмӯъ, маҷкеи “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии давлатҳо муҳимму муассир буда, дар самтҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ сиёсати хориҷии онҳо ба таври васеъ истифода мешавад, ки онҳоро ба яке аз муваффақтарин бозингарони сиёсати ҷаҳонӣ дар самти истифодаи “неруи нарм” таҷдид додааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Н. А. Дурнамои татбиқи “қувваи нарм” дар сиёсати хориҷӣ. Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Ваҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. №3. С. 181-182.
2. Аҳмадов, С. А. Концепсияи “қувваи нарм” ҳамчун омилҳои сиёсати фаромарзии муосир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019: №5. С. 37.
3. Будаев А. В. «Мягкая сила» во внешней политике России: истоки, особенности, перспективы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/myagkaya-sila-vo-vneshney-politike-rossii-istoki-osobennosti-perspektivy> (Санаи мурочиат: 15.08. 2024).
4. Махфирати Д. Маҷкеи “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии Туркия // Маҷаллаи илмию сиёсӣ “Идоракунии давлатӣ”. №2 (61), 2023. С.320-329
5. Развитие публичной дипломатии в России. URL: <http://russiancouncil.ru/news/razvitie-publichnoy-diplomatii-v-rossii>. (Санаи мурочиат: 15.08.2024).
6. Филатова И. «Made in Germany»: как потребители оценивают немецкие товары. URL: <http://isedworld.org/2017/04/04/made-in-germany-как-потребители-оценивают-немец>. (Санаи мурочиат: 17.08.2024).
7. Фукидид. История / пер. Ф. Г. Мищенко / Под ред. Э. Д. Фролова. – СПб.: Наука, 1999. С. 34.
8. Morgenthau Н. Politics among Nations / Н. Morgenthau. – NY: Alfred A. Knopf, 1948. P. 111.
9. Nye S.J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / S.J. Nye. – NY: Basic Books, 1990. P. 146.
10. Nye S.J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / S.J. Nye. – NY: Public Affairs, 2004. P.91.
11. The Soft Power 30 Report. URL: <https://softpower30.com/blog>. (Санаи мурочиат: 19.08. 2024).

МАХСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВӢ МЕТОДИИ Омӯзиши “НЕРУИ НАРМ” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ МУОСИР

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими муносибатҳои байналмилалӣ бахшида шуда, дар он муаллиф кӯшиши баррасии ҷанбаҳои назариявӣ “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии муосир намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки маҷҳуми “неруи нарм” аз ду калима иборат буда, маънои сиёсӣ ва фарҳангиро дар худ ифода намуда, дар маҷмӯъ ҳамчун қувваи ба ҳам овардани халқҳо ва миллатҳо бо истифода аз арзишҳои фарҳангӣ доништа мешавад. Маънои “неру” асосан ба ҳокимият алоқаманд буда, “нарм” фарогири фарҳангу маънавиёт мебошад. Ба маънои дигар “неруи нарм” ин санъати баланди ҷалби ҷаҳраҳои фарҳангӣ барои боло бурдани имиджи кишварҳо мебошад. “Неруи нарм” падидаи нав набуда, татбиқи он дар ҷаҳони Ғарб истифода бурда мешуд. Ҷозеф Най ин истилохро барои тавсифи қобилияти кишварҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян дар арсаи байналмилалӣ бар хилофи иқтисодӣ ҳарбӣ ба қор бурдааст. Вижагии “неруи нарм” дар он аст, ки он ба давлатҳо имкон медиҳад, то манфиатҳои бештар дар арсаи байналмилалӣ бидуни хароҷоти баланд ба даст оварда шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: концепсияи “неруи нарм”, маҷҳум, моҳият, хусусият, механизм, сиёсати хориҷӣ, дипломатияи фарҳангӣ, кишварҳои абарқудрат, низоми муносибатҳои байналмилалӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ “МЯГКОЙ СИЛЫ” В СОВРЕМЕННОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ

Статья посвящена одному из важнейших вопросов международных отношений, в ней автор попытался рассмотреть теоретические аспекты “мягкой силы” в современной внешней политике. Автор отмечает, что понятие “мягкая сила” состоит из двух слов, выражающих в себе политическое и культурное значение, и в целом рассматривается как сила объединения народов и народностей с использованием культурных ценностей. Слово “власть” относится в основном к власти, а “мягкость” - к всеобъемлющей культуре и духовности. В другом смысле “мягкая сила” - это высокое искусство привлечения деятелей культуры для улучшения имиджа страны. “Мягкая сила” не была новым явлением, ее применение использовалось в западном мире. Джозеф Най использовал этот термин для описания способности стран достигать определенных целей на международной арене в отличие от военного потенциала. Уникальность “мягкой силы” в том, что она позволяет государствам получать больше выгод на международной арене без высоких затрат.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция “мягкой силы”, понятие, сущность, характер, механизм, внешняя политика, культурная дипломатия, сверхдержавы, система международных отношений.

THEORETICAL ASPECTS OF “SOFT POWER” IN MODERN FOREIGN POLICY

The article is devoted to one of the most important issues of international relations, in which the author tried to consider the theoretical aspects of “soft power” in modern foreign policy. The author notes that the concept of “soft power” consists of two words expressing political and cultural significance, and is generally considered as a force for uniting peoples and nationalities using cultural values. The word “power” refers mainly to power, and “gentleness” refers to an all-encompassing culture and spirituality. In another sense, “soft power” is the high art of attracting cultural figures to improve the image of the country. “Soft power” was not a new phenomenon, its use was used in the Western world. Joseph Nye used this term to describe the ability of countries to achieve certain goals in the international arena, as opposed to military capabilities. The uniqueness of “soft power” is that it allows states to receive more benefits in the international arena without high costs.

KEYWORDS: the concept of “soft power”, concept, essence, character, mechanism, foreign policy, cultural diplomacy, superpowers, the system of international relations.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шарипов Амриддин Нуридинович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992)105-50-10-18**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Сафарова Марям Алиакбаровна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 919-20-01-80**. E-mail: **maryambonusafarova@gmail.com**

Сведения об авторах: *Шарипов Амриддин Нуридинович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, заведующей кафедрой международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Сафарова Марям Алиакбаровна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 919-20-01-80**. E-mail: **maryambonusafarova@gmail.com**

Information about the authors: *Sharipov Amriddin Nuridinovich* – Tajik National University Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Safarova Maryam Aliakbarovna – Tajik National University, second-year master's student of specialty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone **(+992) 919-20-01-80**. E-mail: **maryambonusafarova@gmail.com**

НАҚШ ВА ТАЪСИРИ ДОКТРИНАИ ГЕОПОЛИТИКИИ ТУРКИЯ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Маҳмадёрзода Х.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир раванди геополитикии олам дар шакли мураккаб ва зудтағйирёбанда рушд мекунад. Махсусан, бо вайрон гардидани ҷаҳони дуқутба ва афзалият пайдо кардани бисёрмарказӣ, дар ҷаҳон ҳар давлати абарқудрат ва ё муқтадири минтақавӣ вобаста ба вазъият ва имкониятҳо мекӯшад то манфиатҳои худро дар давлатҳои гирду атрофи хеш пайдо созад. Давлатҳои муқтадири минтақа тибқи ҳадафҳои геополитикии худ нисбати кишварҳои бо ном «ҷаҳони сеюм» консепсияҳои гуногуни илмӣ омода месозанд ва ин ҳолатро ба муҳимтарин масъалаи сиёсати берунии худ табдил медиҳанд. Чуноне ки ба мо маълум аст, муҳаққиқони зиёде вобаста ба ҳосиятҳои илмию амалӣ ҳадафҳои геополитикии давлатҳои абарқудратро масъалагузорӣ намуда, минтақаҳои гуногуни оламро дар асосҳои гуногун тавсиф додаанд. Бештари давлатҳои дунё, аз ҷумла давлатҳои абарқудрат ва муқтадири минтақа бисёртар ба консепсияҳо ва доктринаҳои рӯ меоранд, ки ҷанбаи устувори илмию амалиро соҳибанд. Дар шароити ҳозира доктринаҳои зиёди геополитикӣ дар бораи Осиёи Марказӣ аз тарафи давлатҳои минтақа ва давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ вобаста ба манфиатҳои геополитикиашон дар амал татбиқ шуда истодаанд. Осиёи Марказӣ маркази бархурдҳо ва кашмакашиҳои давлатҳои бузург шудааст. Ба давлатҳои абарқудрат ва муқтадири минтақа ИМА, ИА, ФР, ҶМЧ, Туркия, Эрон ва ғайраҳо дохил мешаванд. Давлатҳои зикргардида дар муносибатҳои сиёсии байналмилалӣ ба ҳайси бозингарони хубе баромад мекунанд, зеро тавоноии зиёдеро соҳибанд. Чуноне ки З. Бжезинский қайд мекунад: «...бозингарони набардҳои геостратегӣ давлатҳои мебошанд, ки қудрат ва иродаи миллии ҳукумат кардан ва таъсир расонидан ба берун аз марзҳои худро доранд, ба хотири тағйир додани вазъият... то ҳамон дараҷае ки ба манфиатҳои геополитикии онҳо мавофиқат кунад» [1, с.54]. Яке аз ин давлатҳо ин Туркия мебошад, ки ҳамчун як бозингар дар минтақа ҷаҳол аст. Ҳарчанд сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Туркия дар Осиёи Марказӣ дар тури сӣ соли охир пастиву баландиҳои худро дошт, ҳоло ба назар мерасад, ки ин кишвар тавассути таҳкими равобити дучониба тавонист ба яке аз бозингарони муҳимми геополитикии минтақа табдил ёбад. Президенти ин кишвар Р.Т. Эрдоғон умедвор аст, ки бо истифода аз пайвандҳои қавмӣ дар минтақаи захираҳои бой аз нафту газ мавқеъ пайдо кунад ва бо ҳузури иқтисодию дипломатӣ дар минтақа бо Чин ва Россия ворида рақобат шавад. Яке аз афзалиятҳои, ки Туркия дорад, ин пайвандҳои фарҳангӣ аст. Шояд Россия ва Чин бартариятҳои дигар дошта бошанд, якум ин ки Россия аз нигоҳи амният ва қудрат дар минтақа нуфуз дорад ва Чин бошад, бозингари муҳим дар иқтисоди минтақа аст, аммо ҳеҷ кадоме аз инҳо аз нигоҳи фарҳангӣ ва миллию этникӣ (қавмӣ) пайвандеро мисли Туркия дар минтақа надоранд.

Ҳамзамон, ҳузури Ҷумҳурии Туркия дар Осиёи Марказӣ бахше аз талошҳои коҳиш додани вобастагии Анкара аз Аврупо мебошад. Федератсияи Россия низ, ки барои ҷанг бо Украина зери таҳримҳои Ғарб қарор гирифтааст, ба мушкилии ворида содироти молу маҳсулот дучор гардида, роҳҳои ба самти Ғарб бастаанд ва дигар аз онҳо истифода бурда наметавонад. Бо ин мақсад нақша дорад, ки нуфузашро дар кишварҳои Осиёи Марказӣ устувор нигоҳ дорад. Россия, ки Осиёи Марказиро минтақаи зери таъсири худ медонад, ҳузури Туркияро хуш қабул нахоҳад кард. Аммо ба ақидаи таҳлилгарон ҳоло В.В. Путин барои дарёфти роҳи ҳимоя ва давр додани таҳримҳои талошҳои нав ба нав мекунад, то ки бо Р.Т. Эрдоғон робитаашро хуб кунад. Эҳтимол дорад, ки Россия зарарҳои худро бартараф кунад ва бо Туркия ворида рақобат шавад, аммо на дар 2 соли минбаъда, ки Россия зери фишорҳои иқтисодӣ аст ва бояд аввал ба ин вазъ мутобиқ шавад.

ИМА низ ба Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳ дорад ва талош мекунад, ки нуфузи афзояндаи Чинро Россияро дар минтақа коҳиш диҳад. Таҳлилгарон чунин мешуморанд, ки ҳатто

ҳадафҳои муштараки Анкара ва Вашингтон метавонад онҳоро дар минтақа ба ҳам оварад. ИМА кӯшиш менамояд, ки бо ҳамкориҳо дар Осиёи Марказӣ аз нуфузи Чин пешгирӣ кунад, бо Россия рақобат кунад ва барои пиёда сохтани ин ҳадафҳои худ ба ӯ Ҷумҳурии Туркия, ки узви НАТО мебошад, ёрӣ мерасонад. Аммо Туркия дар дохили «бозии сиёсӣ» боз «бозӣ» ташкил карда, ҳадафҳои геополитикии худро дар минтақаи мазкур пиёда сохта истодааст.

Россия, Чин ва Амрико барои Осиёи Марказӣ тарҳҳои гуногун доранд, ки ҳадафашон нуфузи бештар дар минтақа аст. Осиёи Марказӣ ба як минтақаи рақобатгоҳи нави кишварҳои абаркудрат табдил ёфтааст, ки дар он Ҷумҳурии Туркия нақши калидӣ дорад. Яке аз самтҳои асосии равобити Туркия бо кишварҳои минтақа ҳамкорӣ дар асоси институтҳои байналхалқӣ ва ташкилотҳои, ки бештар хосияти фарҳангӣ доранд, мебошад.

Бояд қайд кард, ки доктринаҳои геополитикӣ ба таври назаррас мавқеи асосиро ишғол карда истодаанд. Доктринаи геополитикии Туркия ин «Тӯрони Бузург» мебошад, ки асосан ба сӯи давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ равона гардидааст. Осиёи Марказӣ аз 5 давлат иборат аст, ки танҳо Тоҷикистон аз ҷиҳати этникӣ, наҷодӣ ва миллий куллан аз дигар давлатҳои минтақа фарқ мекунад.

Агар Туркияро аз нуқтаи назари стратегияи геополитикӣ баррасӣ кунем, доктринаи геополитикии Туркия хосияти минтақавӣ дорад. Ҳатто мушовири аввали Эрдоғон ва собиқ вазири корҳои хориҷии ӯ Довудоғлу дар дидгоҳи худ дар бораи «умқи стратеги»-и Туркия бар ин назар аст, ки Туркияро бо истифода аз детерминизми ҷуғрофӣ ва нуфузи фарҳангӣ таърихӣ, ба як гегемони минтақавӣ табдил додан мебошад. Китоби «Стратегическая глубина: позиция Турции на международной арене» асари илмии Довудоғлу мебошад, ки яке аз китобҳои муҳим буда, ҷойгоҳи Туркияро дар масоили мухталифи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор додааст [2, с.46]. Ӯ чунин меандешад, ки Туркия яке аз он қудратҳои минтақавиест, ки дар оянда метавонад ба як қудрати ҷаҳонӣ табдил ёбад.

Лоихаи геополитикии туркӣ аз гузаштаи таърихии Туркия, ки замоне аз бузургтарин империяҳои ҷаҳон буд, реша гирифта, ҷалби давлатҳои Осиёи Марказиро дар майдони тамаддуни худ ба яке аз вазифаҳои асосӣ табдил додааст. Туркия бо асосноккунии қаламрави таърихии Империяи Усмонӣ (усмонизм)-ро бо пайдоиши умумӣ (пантуркизм) ва дини муштарак (панисломизм) дидан мехоҳад. Воқеан, дар ин се рукн (усмонизм, пантуркизм ва панисломизм) стратегияи геополитикӣ ва доктринаи сиёсати хориҷии Туркия сохта шудааст. Дар шароити кунунӣ онро бо неосуионизм муаррифӣ намуда, мехоҳанд, ки «Туркияи бузург»-ро бо модели тамаддуни мероси империяи Усмонӣ бо таъки ба қудрати иқтисодӣ, низомӣ ва сиёсӣ эҳё кунанд.

Туркия мавқеи хуби ҷуғрофиро соҳиб аст. Зеро, Туркия на танҳо нуқтаи пайванди минтақаҳои Ғарби Осиё, Осиёи Марказӣ, Қафқоз, Халиҷи Форс ва Баҳри Сиёҳ мебошад, балки кӯшиш менамояд то нуфузи геополитикии худро дар минтақаҳои мазкур густариш диҳад ва аз пайи саҳми байналмилалӣ худ муқобили рақобати абаркудратҳо дар минтақа бошад. Ҳарчанд фишангҳои молии Туркия бо фишангҳои молии ИМА ё Чин қобили муқоиса нест, аммо қудрати нарми Туркия дар Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама ба рушди робитаҳои фарҳангӣ, гуманитарӣ ва иқтисодӣ тавассути муассисаҳои таълимӣ, сохторҳои тичоратӣ ва созмонҳои байналмилалӣ асос ёфтааст. Илова ба барномаҳои умдатан башардӯстона, Туркия ҳоло ҳам барои расонидани кумаки иқтисодӣ ва он чизе, ки дар вақтҳои охир муҳим аст (дар мавқеи рақобат бо Россия), ки бештар ба кумакҳои низомӣ техникаи сармоягузорӣ мекунад. Масалан, Туркия ба Қирғизистон дар давоми солҳои 1999-2012 маблағ дар ҳаҷми 12.5 млн доллар кумаки низомӣ карда, дар соли 2012 қарзи онро дар ҳаҷми 50 млн доллар бахшидааст ва ин муносибатҳо (2024) сол ба сол ба сатҳи олии худ расидаанд. Инчунин, барои донишҷӯёни кишварҳои Осиёи Марказӣ грантҳо ва дигар кумакҳои дар шакли расонидани таҷҳизотҳои техникаӣ-ҳарбӣ, омӯзиши роӣгон барои низомӣён ва афсарони ҳифзи ҳуқуқ пешниҳод мекунад. Ин ҳама як пайваст ва ё мустақкамкунии риштаи худ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати геополитикӣ мебошад.

Геостратегияи Туркия бештар дар ҳамкорӣ бо ИМА мувофиқат мекунад. Зеро, дар мақолаи сафири Туркия дар Вашингтон Мурат Мерчон чунин мавқеъгирии Туркия ошкоро баёни худро ёфтааст. Дар зерқисмати мақола, ки таҳти унвони «Вақти мусолиҳаи Туркия ва ИМА расидааст» (17 окт. 2021) чунин гуфта мешавад: «Мо дар Шарқи Наздик, Африкаи Шимолӣ, ҳавзаи Баҳри Сиёҳ ва Осиё манфиатҳои умумӣ дорем. Барои шиновариҳои устувор ва бехатар дар обҳои муаммои Авруосиё ҷомеаи трансатлантикӣ ба намунаҳои ибрат ниёз дорад. Хузури низомии Туркия ба тағйир додани тавозуни қудрат дар Авруосиёи Бузург ба нафъи ҷомеаи трансатлантикӣ мусоидат кард. Туркия ва ИМА бояд якҷоя кор кунанд...» [4].

Туркия баъд аз ба сари ҳокимият омадани Эрдоғон. Дар аҳди президент Р.Эрдоғон Туркия тавонист нуфузи худро дар Осиё, баҳусус, Осиёи Марказӣ ба таври мақсаднок афзоиш диҳад. Мақсадҳои ин сиёсат дар стратегияи нави Туркия, ки ба мустаҳкам намудани алоқаҳо бо давлатҳои осӣёгӣ нигаронида шудаанд, ифода ёфтаанд. Ҳанӯз аз 5 августи соли 2019, Вазорати қорҳои хориҷии Туркия (таҳти вазир Довудоғлу) «ташаббуси Осиёи нав»-ро оғоз кард, ки чаҳор ҳадафи стратегӣ дошт: беҳбуди равобити байнидавлатӣ; тавсеаи иқтисодии тичоратии баҳши хусусӣ; таҳкими ҳамкориҳои илмӣ; инкишоф додани ҳамкориҳои байни ҷамъиятҳо.

Дар соли 2009 Туркия дар сиёсати хориҷии худ тавонист як заминаи институтсионалӣ эҷод намояд, ки аз он метавон ба таври эътимодбахш ҳамчун як омил таъсири беруна дар минтақа истифода кунанд. Дар он сол форуми нишастии солони сарони давлатҳои туркзабон доир гардид. Дар марҳилаи таъсисёбӣ ба Шурои туркӣ - Туркия, Озарбойҷон, Қазоқистон ва Қирғизистон шомил буданд.

Бо асос гузоштан ба Шурои туркӣ аз соли 2010 нуфузи бисёрҷонибаи Туркия дар минтақа густариш ёфт. Аз сӯйи дигар, ин кор пас аз таваҷҷуҳи афзоюндаи кишварҳои минтақа ба Анқара, баҳусус, дар заминаи ҳамкориҳои башардӯстона ва сармоягузори имконпазир гашт. Тайи чанд сол байни Туркия ва кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ лоиҳаҳои зиёди тичоратӣ амалӣ гардиданд: Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ парвозҳои нав кушод, ҳар сол баргузориҳои форумҳои тичоратии дуҷонибаро оғоз кард, дар Ашқобод барои сохтмони фурудгоҳи байналмилалӣ сармоягузори кард ва бандари Туркманбоширо дар Баҳри Каспий барқарор намуд. Лоиҳаҳои сармоягузори ба ҳамбастагии зичтари иқтисодҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бо Туркия мусоидат карданд. Агар соли 2010 додугирифтӣ Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ 6 миллиард 540 миллион долларро ташкил дода бошад, пас дар соли 2014 ба 8,6 миллиард доллар расид [7].

Дар интиҳоботи соли 2014 Эрдоғон президенти Туркия интиҳоб гардид. Ӯ то ин давра, нахуствазир ва раҳбари Ҳизби адолат ва рушдро ба уҳда дошт. Дар пайи натиҷаи раъйпурсии умумихалқӣ (2017) шакли ҳукумат дар Туркия ба шакли идораи президентӣ табдил ёфт. Дар навбати худ, тағйири низом дар Ўзбекистон (2016) ба Туркия имкон дод, то равобити Анқара бо Тошканд, ки аз соли 1997 бо далели низои И. Каримов бо мақомоти Туркия боздошта шуда буд, аз нав барқарор шавад.

Бо омадани Эрдоғон ба сари ҳокимият бори нахуст дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии роҳбарияти Туркия хоҳиши истифода аз омилҳои исломӣ барои сафарбар намудани дастгирӣ ҳам дар дохили давлат ва ҳам дар берун аз ҳудуди он, баръало мушоҳида мешавад.

Туркия ба шарофати робитаҳои зич ва ҳамкориҳои озод дар сатҳи соҳибқорӣ хурду миёна ҳамеша дар мавқеи асосӣ қарор дошт. Муносибати ҳамҷонибаи Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан, бо давлатҳои «туркзабон» дар сатҳи хуб қарор дошта, тавонистааст ба воситаи онҳо як тарзи назорат кардани минтақа ва муқобили дигар абарқудратҳо баромаданро роҳандозӣ намояд.

Қирғизистон. Самтҳои асосии сармоягузориҳои Туркия дар Қирғизистон бунёди иншооти зерсохторӣ, тичорат, нақлиёт ва энергетика мебошанд. Сармоягузориҳои асосан аз ҷониби ширкатҳои давлатӣ ва хусусӣ ба роҳ монда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар моҳи сентябри соли 2019 дар Бишкек меҳмонхонаи «Шератон» - меҳмонхонаи панҷситорадор, қисми шабакаи меҳмонхонаҳои Marriott кушода шуд, ки аз ҷониби ширкати Mystachoglu Group (Туркия) идора карда мешавад.

Қирғизистон барои Туркия дар бахши фарҳангию гуманитарӣ ҳамкори ҷолибтар аст. Масалан, дар донишгоҳҳои Қирғизистон марказҳои омӯзиши забони туркӣ кушода шудаанд ва дар назди сафорати Туркия дар Қирғизистон маркази омӯзиши забони туркии «ТТЕОМЕР» фаъолият мекунад, ки на танҳо омӯзиши забон, балки барои рафтани донишҷӯён аз Қирғизистон ба Туркия барои таҳсил низ мусоидат мекунад.

Туркменистон. Аз лиҳози нуфузи иқтисодӣ дар Туркменистон Туркия аз Россия пештар аст. Дар соли 2020 гардиши мол миёни Россия ва Туркменистон 1 миллиард доллар [8] ва гардиши мол миёни Туркия ва Туркменистон 2 миллиард долларро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 3 маротиба бештар аст [5]. Ҳаҷми умумии сармоягузори Туркия аз 47 миллиард доллар зиёд аст [6].

Ўзбекистон. Соли 2017 раисичумхури нави Ўзбекистон Ш.Мирзиёев дар 20 соли охир нахустин сафари давлатӣ ба Туркия анҷом дод. Пас аз мулоқоти ду роҳбар дар бахшҳои иқтисод, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, бонкдорӣ ва саноати низомӣ 26 созишнома ба имзо расид. Туркия аз бузургтарин шарикони тичорати Ўзбекистон буда, пас аз Россия, Чин ва Қазоқистон дар ҷои чаҳорум қарор дорад. Сарони кишварҳо вазифа гузоштанд, ки гардиши мол миёни ду кишвар дар тури 10 сол ба 10 миллиард доллар расонда шавад. 15 октябри соли 2019 дар нишастии навбатии роҳбарони давлатҳои туркӣ дар Боку, Ўзбекистон расман ба ин иттиҳод шомил шуд. Ҳамин тариқ, 4 давлати «туркзабон»-и минтақа ба пуррагӣ ба Шурои туркӣ ҳамроҳ гаштанд. Дар таърихи моҳи ноябри соли 2022 дар шаҳри тоҷикнишини Ўзбекистон – Самарқанд нишастии сарони давлатҳои «туркзабон» баргузор гардид. Дар ин нишаст шаҳри Самарқанд ба сифати «**пойтахти тамаддуни туркӣ**» интиҳоб гардид. Албатта, ин мақсаднок буда, аз манфиат ҳолӣ нест. Ташкили созишҳои туркӣ ин қадами бузург барои Туркия буд, аммо Ўзбекистон, ки худро пайрави Темури Ланг медонад ва иддаои давлати Темуриёнро мекунад чӣ гуна шомили «Тӯрони бузург» мешавад? Ўзбекистон бар хилофи майли худ амал карда истодааст. Бояд хотирнишон кард, ки дар таърихи гузашта Темури Ланг бо Империяи Усмонӣ, ки гузаштагони туркони имрӯза мебошад, доим дар ҷанг қарор дошт. Аз ин нуқтаи назар амали имрӯзаи Ўзбекистон парадокси таърихиро ба вуҷуд оварда истодааст. Бинобар ин, айни ҳол барои Ўзбекистон ду роҳ аст, ки яке дохил шудан ба «Тӯрони бузург» ва фаромӯш кардани қаҳрамони ҳеш – Темури Ланг ва дигаре эҳё кардани «Империяи Темуриён», ки хилофи доктринаи «Тӯрони бузург» мебошад. Аммо воқеияти имрӯза нишон медиҳад, ки Ўзбекистон роҳи аввалро интиҳоб кардааст ва ё майл ба он дорад.

Қазоқистон. Аз ҳамаи шарикони Осиёи Марказӣ Туркия ба Қазоқистон тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекунад. Қазоқистон дорои инфрасохтори мувофиқ ва мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ барои татбиқи роҳҳои нақлиётӣ аз ҷониби Туркия мебошад. Қазоқистон тавассути баҳри Хазар бо Озарбойҷони дӯсти Туркия ҳамсарҳад аст (ҷойи тавачҷуҳ аст, ки Эрдурған Озарбойҷон ва Туркияро «ду давлат, вале як миллат» меномад). Қазоқистон ҳамеша прагматик ва бисёрвекторӣ аст, ки ба Туркия муроҷиат мекунад. Дар соли 2020 гардиши мол миёни кишварҳо каме бештар аз 3 миллиард долларро ташкил дод, ки Туркия дар байни шарикони асосии тичорати Қазоқистон дар ҷойи панҷум қарор дорад. Кишварҳо ният доранд, ки ҳаҷми тичорати мутақобиларо ба 10 миллиард доллар расонанд.

Аҳаммияти Қазоқистон барои Туркия аз он замон боз ҳам бештар шуд, ки тибқи шартҳои созишномае, ки моҳи ноябри соли 2020 дар пайи ҷанги тирамоҳӣ дар Қарабоғи Кӯҳӣ баста шуда буд, Озарбойҷон ҳуқуқи эҷоди як роҳи нақлиётиро, ки қаламрави асосии кишварро бо Нахичеван мепайвандад, гирифт. Туркия аллакай нияти сохтмони роҳи оҳанро эълон кардааст. Илова бар иртиботи роҳи оҳан, Туркия ба бунёди маркази ҳавоӣ дар Осиёи Марказӣ тавассути фурудгоҳи Алмаато манфиатдор аст. Моҳи майи соли 2020 ширкати ҳавопаймоии Туркия TAV Airports 100% саҳмияҳои фурудгоҳро харид.

Ҷолиби диққат аст, ки бо ин қадар равобит ва таъсиррасонӣ Туркия натавонист масъалаҳои дохилии Қазоқистонро ба воситаи «Созмони туркӣ» пешгирӣ ва ё ҳал намояд. Моҳи январи соли 2022 дар Қазоқистон нооромии аз ҳад зиёд ба вуҷуд омад, ки бо даҳлати СПАД сулҳ дар ин давлат таъмин гардид. Албатта, маълум мегардад, ки таъсироти Россия нисбат ба Туркия дар Қазоқистон зиёдтар аст.

Тоҷикистон. Дар миёни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ Тоҷикистон ягона кишвари ғайритуркӣ аст. Дар мочарои сарҳадии байни Тоҷикистон ва Қирғизистон, бо додани лавозимоти зиёди ҳарбӣ ба Қирғизистон маълум гардид, ки Туркия ҷониби кӣ аст. Чи гунае ки қайд гардид, Тоҷикистон ягона кишвари ғайритуркӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад, ки шомили Созмони кишварҳои туркӣ нест ва буда ҳам наметавонад. Тоҷикистон масири хешро худ интихоб карда, дар муносибатҳои сиёсӣ геополитикӣ манфиатҳои ҳаёган муҳимашро ҳимоя карда истодааст. Чунки дар ин масъала худ вазифадор аст. Дақиқтар гӯем, ҳифз ва пешбурди манфиати миллии вазифаи аввалиндараҷаи худӣ ҳар як миллат аст, на субъекти дигар [3, с.12].

Туркия асосан доктринаи геополитикиашро бо сарҳади дар таърих доштаи Империяи Усмонӣ асоснок карда, таърихи дигар халқу миллатҳоро ба инобат намегирад. Аммо агар ба таърих нигоҳе андозем, шояд барои Туркия ҷоё боқӣ намонад.

Кӯшишҳои Анқара барои ҷалби кишварҳои минтақа ба сиёсати хориҷии худ дар дигар минтақаҳо дар муқоиса бо ҷанбаи фарҳангӣ ё иқтисодӣ камтар муваффақанд. Дар ин ҷо ҳама шарикон дар Осиёи Марказӣ эҳтиёткор буда, пойбанди манфиатҳои миллии худро афзал медонанд. Масалан, дар ҷараёни даргирии мусаллаҳона дар Қарабоғи Кӯҳӣ (2020) кишварҳои Осиёи Марказӣ мавқеи ҳештандорро ишғол намуда, ҷонибдорӣ худро ба ҳалли мусолимадомези низоъ изҳор доштанд, ҳарчанд хеле пеш аз рӯйдодҳои Р.Т. Эрдуғон аъзоёни Шуроро даъват кард, ки Бокуро дастгирӣ кунанд [9]. Зеро ин масъала дар асоси мурочиати Р.Т. Эрдуғон аз Қирғизистон барои нишон додани ҳамраъӣ алайҳи Исроил дар муборизаи Туркия дар дифоъ аз Фаластин буд, оғоз гардид [10].

Бо вучуди дарки он, ки Туркия як иловаи алтернативӣ барои шарикони наздиктарини кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мисли Россия ва Чин аст, дар дохили минтақа торафт бештар нуфуз пайдо карда истодааст. Имрӯзҳо Туркия дар асоси Созмони Туркӣ байни «давлатҳои туркзабон» лоиҳаҳои зиёди яктаарафа ва бисёртарафа қабул карда истодааст. Тибқи яке аз лоиҳаҳо аъзоёни Созмони Туркӣ ба ташкили «НАТО»-и туркӣ бо номи «Артиши Тӯрон» асос гузоштанд.

Дар масъалаи фарҳангӣ, ҷолибият дар он аст, ки «давлатҳои туркзабон» аз ҷиҳати забон худро хеле наздик меҳисобанд, аммо бетарҷумон бо якдигар суҳбат карда наметавонанд. Яъне, давлатҳои Созмони мазкур исбот карданд, ки барои интегратсия масъалаи забон, мазҳаб, наҷод, ақида, масири интихобгардида муҳим нест.

«Тӯрони бузург» ин доктринаи аслии Туркия ба ҳисоб рафта, махсусан ба давлатҳои Осиёи Марказӣ равона гардидааст. Давлатҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Озарбойҷон ва баъдтар Туркменистон шомили ин доктрина мебошанд. То андозае Туркия ба ҳадафи худ ноил гашт.

Ҳамзамон, бояд хотирнишон кард, ки ин доктринаи геополитикии Туркия бар муқобили доктринаҳои геополитикии Россия ва Чин дар минтақаи Осиёи Марказӣ нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, нақш ва таъсири доктринаи геополитикии Туркия дар минтақаи Осиёи Марказӣ бисёр калон буда, дар оянда метавонад истиқлолияти давлатҳои минтақаи мазкурро зеро савол барад.

АДАБИЁТ

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: Международные отношения, 2002. – 540с.
2. Довудуглу А. Стратегическая глубина: позиция Турции на международной арене. – Истанбул: 2001. – 312с.
3. Ятимов С. Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ. – Душанбе, “Ганҷ нашриёт”, 2015. – 144с.
4. Турция начала торг с США посредством «сдерживания России». URL: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/2021/10/22>
5. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://turkmenportal.com/blog/34631/tovarooborot-mezhdur-turkmenistanam-i-turciei-za-2020-god-sostavil2-mlr-dollarov-ssha> (санаи мурочиат: 12.04.2024).
6. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-11-27--turcija-aktiviziruet-tjurkskiy-faktor-v-centralnoj-azii-46183> (санаи мурочиат: 12.04.2024).
7. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://www.csis.org/analysis/turkey-reconnecting-eurasia> (санаи мурочиат: 12.04.2024).
8. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://tass.ru/economika/11032795> (санаи мурочиат: 12.04.2024).

9. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://kg.akipress.org/news: 1467681/ org.akipress/?embed&pack=onekg> (санаи мурочиат: 10.03.2024).
10. [Сарчашмаи электронӣ] – URL: <https://kloop.kg/blog/2021/05/15/ prezident-turtsii-erdogan-hochet-vmeste-s-kyrgyzstanom-prepodat-urok-izrailyu-press-sluzhba-apparata-prezidenta-turtsii> (санаи мурочиат: 10.03.2024).

НАҚШ ВА ТАЪСИРИ ДОКТРИНАИ ГЕОПОЛИТИКИИ ТУРКИЯ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Минтақаи Осӣи Марказӣ минтақаест, ки тули се асри гузашта мавриди таваҷҷуҳи абарқударатҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ қарор гирифтааст. Ин мавзӯе борҳо макони бархурди манфиатҳои абарқудратҳои ҷаҳонию минтақавӣ буд ва ҳоҳад монд. Зеро бо ҷуғрофияи нодири хеш андешаҳои геополитикҳои оламро ба худ кашидааст. Зеро вобаста ба гуногунии наҷодӣ ва фарҳангии хеш ҳар яке аз бозингарони сиёсат талош мекунад, ки дар минтақаи мазкур афзалият дошта бошанд. Дар айни замон, чунин кӯшиш ва бархурдро дар асоси ташаккули ҷаҳони бисёрқутба ба Туркия низ метавон нисбат дод. Албатта чунин мавзӯегирӣ барои Ҷумҳурии Туркия мавҷумӣ набуда, он таърихи дуру дароз дорад. Он бо назардошти ҳадафҳои мақсадҳои муайян ва бо ба инобат гирифтани чор кишвари туркзабон тарҳрезӣ гардида, бунёди давлати мутамарказ дар шакли муайяни давлатдорӣ дар назар дошта шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди мазкур дар канор набуда, таъсир ва бархурди онро эҳсос мекунад. Ҳолати мазкур ба манфиатҳои миллии кишвар таъсири ҷиддӣ мерасонад. Таҳдиди мазкур метавонад аз ҷумлаи халалдор гардидани сиёсати дохилии кишвар, тамомияти арзӣ, истиқлолияти миллии ва арзишҳои таърихӣ фарҳангии миллат бошад.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳдидҳо, манфиатҳои миллии, истиқлоли сиёсӣ, тамомияти арзӣ, ҳуввияти миллии, муносибатҳои байналмилалӣ.

РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

Центральноазиатский регион – это регион, который был в центре внимания региональных и мировых сверхдержав на протяжении последних трех столетий. Это место неоднократно было и будет местом столкновения интересов мировых и региональных сверхдержав. Благодаря своей уникальной географии она привлекла внимание мировой геополитики. Потому что каждый из политических игроков пытается иметь приоритет в этом регионе в силу своего расового и культурного разнообразия. В то же время подобные усилия и противостояние на основе формирования многополярного мира можно отнести и к Турции. Конечно, для Турецкой Республики такая позиция не важна, она имеет давнюю историю. Он был разработан с учетом определенных целей и задач и с учетом четырех тюркоязычных стран, и предусматривается создание централизованного государства в определенной форме государственности. Республика Таджикистан не находится в стороне в этом процессе, она ощущает его влияние. Данная ситуация серьезно влияет на национальные интересы страны. Эта угроза может включать нарушение внутренней политики страны, территориальной целостности, национальной независимости и историко-культурных ценностей нации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: угрозы, национальные интересы, политическая независимость, территориальная целостность, национальная идентичность, международные отношения.

THE ROLE AND INFLUENCE OF TURKEY'S GEOPOLITICAL DOCTRINE IN THE CENTRAL ASIAN REGION

The Central Asian region is a region that has been the focus of regional and world superpowers for the past three centuries. This place has been and will remain a place of conflict of interests of world and regional superpowers many times. Because of its unique geography, it has attracted the opinions of world geopolitics. Because each of the political players is trying to have priority in this region due to their racial and cultural diversity. At the same time, such an effort and confrontation on the basis of the formation of a multipolar world can also be attributed to Turkey. Of course, such a position is not important for the Republic of Turkey, it has a long history. It was designed taking into account certain goals and objectives and taking into account the four Turkic-speaking countries, and the creation of a centralized state in a certain form of statehood is envisaged. The Republic of Tajikistan is not on the sidelines in this process, it feels its impact. This situation has a serious impact on the national interests of the country. This threat may include disruption of the country's internal policy, territorial integrity, national independence and historical and cultural values of the nation.

KEYWORDS: threats, national interests, political independence, territorial integrity, national identity, international relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадёрзода Х.М.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дууми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-928-77-14-68.**

Сведения об авторе: *Махмадёрзода Х.М.* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-928-77-14-68.**

Information about the author: *Mahmadyorzoda K.H.M.*- Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **+992-928-77-14-68.**

ФАЛОКАТҲОИ БАШАРДҶУСТОНА ВА РАСОНИДАНИ КУМАК ҲАНГОМИ РУХ ДОДАНИ ОНҲО

Шарипов А.Н., Сабринаи Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар охири асри XX истилоҳи «фалокатҳои башардӯстона» тадричан ба амалияи ҷаҳонӣ ворид шуд. Истилоҳи мазкур маъмулан нисбат ба офатҳои миқёси калон бо шумораи зиёди одамоне истифода мешуд, ки аз сабаби вайрон шудани низомҳои таъмини ҳаёт ё қобилияти онҳо барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти афзоюндаи аҳолии зиёд истифода мегардад. Истилоҳ дар доираҳои башардӯстонаи ҷомеаи муосир, дар дохили созмонҳои ғайриҳукумати ва байналмилалӣ пайдо шуда, аз он ҷо ба луғати сиёсӣ гузашт.

Фалокати башардӯстона, офатест, ки ба сари одамон азобу марг меорад, маънои сирф манфӣ дорад, дар бораи ҳодисаи руҳдода таассуроти ниҳоят манфиро ифода менамояд. Дар натиҷаи фалокат асосан соҳаи гуманитарӣ бештар осеб мебинад.

Барои дарки пурраи фалокатҳои башардӯстона баррасии мушаххаси тамоми намуди офату ҳодисаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ зарур мебошад. Танҳо дарки пурраи анвои фалокатҳои башардӯстона имкони воқуниш ба онҳо ва рафъи оқибатҳои онро фароҳам меорад.

Масалан, заминларзаи харобиовар ва фалокатовар, туфон, бурон, обхезии фавқулода ва фалокатбор (тамоми ҳавзаҳои дарё ё минтақаҳои васеъро як ё якҷанд ҳавзаи дарё фаро мегирад), бисёр офатҳои дигари табиӣ шиддатнокӣ баландро метавон ба сифати офатҳои табиӣ тасниф кард.

Садамаи умумиҷаҳонӣ ва шадид бо партоби моддаҳои радиоактивӣ ба муҳити зист, садамаҳо дар иншооти аз ҷиҳати кимиёвӣ хатарнок бо партоби миқдори зиёди моддаҳои аз ҷиҳати кимиёвӣ хатарнок ва олудашавии манотиқи васеи аҳолинишин, садамаҳои нақлиётӣ бо шумораи зиёди қурбониён ва ғайра ҳамчун фалокатҳои техникаӣ арзёбӣ мегарданд.

Фалокатҳои ҳарбӣ ба таври васеъ маълуманд, масалан, бохт дар ҷанг бо аз даст додани соҳибхитиёрӣ, ҳудудҳои алоҳида ё пардохти товони аз ҳад зиёд, шикаст дар набардҳои ҳалқунанда бо имконнопазирии минбаъдаи ташкили муқовимати мусаллаҳона, муҳосираи дарозмуддати шахрҳои калон бо оқибатҳои вазнин ва талафоти ҳарбӣ ба ин гурӯҳи фалокатҳо дохил мешаванд.

Инсоният дар давраи муосири таърихи худ бӯҳрони шадиди ҷаҳонии экологиро аз сар мегузаронад, ки воқеияти онро тағйироти манфии ҳамагонии муҳити табиӣ тасдиқ мекунад. Бӯҳрони экологӣ чунон ки аксари сиёсатмадорон, баъзе олимон ва оммаи васеи аҳоли фикр мекунанд, ба ғайр аз мушкilotи тағйирёбии иқлим, мушкilotи об, ифлосшавии хок қоҳиш намеёбад. Бӯҳрони экологӣ ин вайроншавии силсилаи биогеохимикӣ дар натиҷаи ҳалалдоршавӣ ва вайроншавии экосистемаҳои табиӣ мебошад, ки дар ниҳоят ба вайрон шудани устувории муҳити зист замина гаштааст.

Мисоли фалокати дорой хилати сиёсӣ, масалан, дар натиҷаи инқилоб ва ҷанги шахрвандӣ барҳам хурдани низоми сиёсии давлатӣ дар кишвар мебошад.

Фалокатҳои ошқори иқтисодӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ бӯҳрони низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ё "ҷангҳои тичоратӣ", барои давлат - мушкilotи иқтисодӣ, шикасти низоми пулию қарзӣ ё таваррум, барои ҳар соҳоре, ки фаъолияти мустақили иқтисодиро анҷом медиҳад - муфлисшавӣ ба шумор мераванд.

Фалокатҳои иҷтимоӣ метавонанд як «таркиши демографӣ»-ро дар бар гиранд, ки ҳама омилҳои манфии аҳолии аз ҳад зиёди қаламравро шадидтар мекунад. Дар баробари ин, афзоиши бе назорати бекорӣ, низоъҳои густурдаи байни миллатҳо ва динҳо, ба марҳилаи муқовимати мусаллаҳона табдил ёфтани вайрон шудани низоми таъминоти иҷтимоӣ, ниғаҳдорӣ тандурустӣ, маориф ва соҳаҳои дигар шаклҳои дигари фалокатҳои иҷтимоӣ мебошанд.

Дар маҷмӯъ, зеро мафҳуми фалокатҳои башардӯстона офатҳои табиӣ, техногенӣ, ҳарбӣ, экологӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра фаҳмида мешаванд, ки бо оммаи зиёди

аҳолии зарардида ва оқибатҳои вазнинтарини башардӯстона тавсиф мешаванд. Вале бояд дар назар дошт, ки қариб ҳамаи фалокатҳои оқибатҳои башардӯстона доранд. Оқибатҳои гуманитарии офатҳо ба куллий бад шудани шароити зиндагонӣ ва таъминоти ҳаётии одамон мебошад.

Аксар вақт фалокатҳои башардӯстона бо сабабҳои низомӣ ба амал меоянд. Онҳо яке аз натиҷаҳои умумии задухурдҳои ҳарбӣ мебошанд. Аввало, тамоюли таърихии пай дар пай афзудани ин ихтилофҳо мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, суръати онҳо дар асри XX аз шиддати миёнаи худ дар тури таърих 1,5 маротиба ва дар нимаи дуоми аср 2,5 маротиба зиёд буд. Сониян, шумораи қурбониёни низомӣ ҳарбӣ меафзояд. Танҳо дар тури 50 соли пас аз Ҷанги Дуоми Ҷаҳонӣ тақрибан 40 миллион нафар дар ҷангҳо ва даргириҳои мусаллаҳона кушта шуда, 30 миллион нафар гуреза шуданд, ки ин бо натиҷаҳои фоҷиабори ду ҷанги ҷаҳонӣ қобили муқоиса аст. Ниҳоят, сеюм, тарафе, ки дар муноқишаҳои ҳарбӣ бештар осебпазир аст, аҳолии осоишта мебошад.

Намунаи возеҳи он бӯҳрони Шарқи Наздик мебошад. Дар натиҷаи ҷанг дар Ғазза ва муҳосираи комили минтақа, ки воқуниши Исроил ба ҳамлаи ҷангҷӯёни Ҳамос дар 7 октябри соли 2023 мебошад. Амалиёти низомӣ дар навори Ғазза боиси камбуди шадиди маводи сӯхт, гизо, об ва доруворӣ. То феввали соли 2024 80-85% аҳолии минтақа маҷбур шуданд хонаҳои худро тарк кунанд. Теъдоди қурбониёни исроилӣ дар Ғазза аз моҳи октябри соли 2023 ба 43 846 нафар расида, 103 740 нафари дигар маҷрӯх шудаанд.

Ҳамин тариқ, задухурдҳои ҳарбӣ бештар ва харобиовартар, бо оқибатҳои худ ба оммаи бештари шаҳрвандон зарар оварда, торафт фалокатҳои башардӯстонаро ба миён меоранд.

Дар натиҷаи зуҳуроти гуногуни бӯҳрони экологӣ фалокатҳои башарӣ низ имконпазиранд. Ҳамин тариқ, дар ҳолатҳои фавқулодаи экологӣ ва офатҳои экологӣ дар натиҷаи ифлосшавии атмосфера, якбора вайрон шудани мувозинати биохимиявӣ ва устувории экосистема, афзоиши бемориҳои ирсӣ ва ғайра дар қаламрави васеъ метавонанд барои зист номувофиқ бошанд. Дар натиҷа, дар ҳудуди офати экологӣ метавонад фалокати башардӯстона ба вучуд ояд, ки барои рафъи оқибатҳои он режими махсуси таъминоти ҳаёт, тадбирҳои миқёси калони табобатӣ-профилактикӣ ё кӯчонидани оммаи зиёди аҳоли ба минтақаҳои зарардида талаб карда мешавад.

Фалокатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ дар аксари мавридҳо бо фалокатҳои башардӯстона низ ҳамроҳ мешаванд. Гузашта аз ин, аксаран фалокатҳои башардӯстона бо омезиши омилҳои манфии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва аксар вақт бо амали ҳар яки онҳо дар шакли холис ташаккул меёбад.

Офатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва омезиши онҳо аксар вақт ба низомӣ оварда, яке аз сарчашмаҳои маъмултарини фалокатҳои башардӯстона ба ҳисоб мераванд. Оқибатҳои ҷангҳои шаҳрвандӣ ва низомӣ мусаллаҳона дар заминаи байни миллатҳо ва мазҳабҳо метавонанд барои аҳоли махсусан вазнин бошанд. Миқёси фалокатҳои башардӯстона, инчунин, метавонад ба оқибатҳои иҷтимоии афзоиши аҳоли, бӯҳронҳои иқтисодӣ, бекорӣ оммавӣ, харобшавии низоми амнияти иҷтимоӣ ва тандурустӣ ва ғайра расонад.

Оқибатҳои асосии фалокатҳои башардӯстона марги одамон, ранҷу азоби онҳо аз маҳрумияти ҷисмонӣ, моддӣ, талафоти молу мулк, таҷрибаи маънавӣ мебошанд. Аммо дар шакли умумӣ ин натиҷаҳоро метавон ҳамчун вайрон кардани озодиҳои қасдан ё худсаронаи шахс маънидод кард. Зеро, марғу ранҷу азоб поймол кардани хислати инсон ба зиндагӣ, амният, мавҷудияти шоиста аст.

Пас аз Ҷанги Дуоми Ҷаҳонӣ, дар иртибот ба озодии куллии афкор оид ба тамоми ҷанбаҳои мавҷудияти инсон, ташаккули арзишҳои башардӯстона нисбат ба марҳилаи пеш аз ҷанг боз ҳам фаъолтар ва афзалияти бечунучарои ҳуқуқи озодиҳо ба вучуд омад. Тафовути босуръати соҳаҳо, хусусият, ки онро метавон раванди башардӯстона номид, ба таъсиси Созмони Милали Муттаҳид ангега дод.

Барои муқовимат ва рафъи бӯҳронҳои гуногун, низомӣ, оқибатҳои “офати табиӣ”, аз ҷумла фалокатҳои башардӯстона, дар доираи Созмони Милали Муттаҳид ниҳодҳои махсус,

созмонҳо, барномаҳо, кумитаҳо ва комиссияҳо таъсис дода шуданд. Созмонҳои нави байниҳукумати ва ғайриҳукумати байналмилалии башардӯстона ба вучуд омаданд.

Айни замон дар мубориза бо офатҳои табиӣ, аз ҷумла фалокатҳои башардӯстона, Дафтари Ҳамоҳангсозии қорҳои башардӯстонаи СММ, Комиссари Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба гурезаҳо, Муассисаи маориф, илм ва фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид (ЮНЕСКО), Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (FAO), Барномаи ҷаҳонии озуқаворӣ (WFP), Барномаи Рушди Созмони Милали Муттаҳид, Барномаи муҳити зисти Созмони Милали Муттаҳид, СММ Хазинаяи Кӯдакони Миллатҳо (ЮНИСЕФ), Созмони Ҷаҳонии Беҳдошт (ТУТ), Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх (ИСС), Федератсияи Байналмилалии Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар (КБСС), Созмони Байналмилалии Мудофиаи Гражданин (ICDO) ва ғайра ҷойи махсусро ишғол мекунад. Дар луғати байналмилалӣ ин сохторҳо аксар вақт созмонҳои байналмилалии башардӯстона меноманд.

Ҷузъи муҳимми фаъолияти башардӯстона расонидани кумаки башардӯстона мебошад. Миқдори зиёди амалиёти башардӯстона одатан барои расонидани кумаки башардӯстона ба аҳолии осебдида бахшида мешавад.

Кумаки башардӯстона кумакест, ки дар асоси ихтиёрӣ ба аҳолии аз ҳолатҳои фавқулодаи дорои хусусияти гуногун зарардида, бидуни кӯшиши ягон манфиати молӣ ва сиёсӣ бо мақсади сабук кардани душворӣ ва мушкилоти зарардидагон расонида мешавад. Хусусияти муҳимми кумаки башардӯстона бемузд будани он ба осебдидагон, тартиби хайриявии шакли кумаки он мебошад.

Кумаки башардӯстона ба се принцип асос ёфтааст:

— инсондӯстӣ, беғаразӣ ва бетарафӣ.

Дар маҷмӯъ, фалокатҳои башардӯстона таҳдид ба рушди устувори кишварҳои ҷомаеи ҷаҳонӣ ба шумор рафта, яке аз роҳҳои самараноки бартараф кардани онҳо пешниҳоди кумакҳои башардӯстонаи дастаҷамъӣ мебошад. Аҳаммияти пешниҳоди кумакҳои башардӯстона дар пешгирии фалокатҳои башардӯстона ва ҳифзи арзишҳои башардӯстӣ зоҳир мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Гуманитарные катастрофы и конфликты. <https://www.ohchr.org/ru/topic/humanitarian-emergencies-and-conflict-situations>
2. Гуманитарный кризис в Газе. https://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманитарный_кризис_в_Газе#:~:text
3. Гуманитарная помощь. https://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманитарная_помощь
4. Макеев В.Л. Гуманитарные катастрофы. <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarnye-katastrofy>
5. Макеев В.Л. Гуманитарные катастрофы. Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования. 2012. Т. 2. № 2 (3). С. 455-498.
6. Оказание гуманитарной помощи. <https://www.un.org/ru/our-work/deliver-humanitarian-aid>
7. Число погибших в секторе Газа превысило 43,8 тыс. человек. <https://az.sputniknews.ru/20241117/okolo-400-chelovek-pogibli-i-byli-raneny-v-rezultate-aviaudara-v-sektore-gaza---mvd-460127816.html>

ФАЛОКАТҲОИ БАШАРДӮСТОНА ВА РАСОНИДАНИ КУМАК ҲАНГОМИ РУХ ДОДАНИ ОНҲО

Дар мақола таҳлили фалокатҳои башардӯстона ва расонидани кумак ҳангоми руҳ додани онҳо сурат гирифтааст. Муваққит мафҳуми фалокати башардӯстонаро баррасӣ намуда, навъҳои онро мушаххас месозад. Таъкид мегардад, ки зерини мафҳуми фалокатҳои башардӯстона офатҳои табиӣ, техногенӣ, ҳарбӣ, экологӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра фаҳмида мешаванд, ки бо оммаи зиёди аҳолии зарардида ва оқибатҳои вазнинтарини башардӯстона тавсиф мешаванд. Дар баробари ин ниҳодҳои ёрирасони байналмилалӣ тавсиф шуданд, ки ҳангоми сар задани фалокатҳои башардӯстона кумак мерасонанд.

КАЛИДВОЖАҲО: фалокат, омма, офатҳои табиӣ, кумаки башардӯстона.

ГУМАНИТАРНЫЕ КАТАСТРОФЫ И ОКАЗАНИЕ ПОМОЩИ В СЛУЧАЕ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В статье анализируются гуманитарные катастрофы и оказание помощи в случае их возникновения. Исследователь рассматривает понятие гуманитарной катастрофы и уточняет ее виды. Подчеркивается, что под понятием гуманитарных катастроф понимаются природные, техногенные, военные, экологические, политические, экономические, социальные и др. катастрофы, которые характеризуются большой массой пострадавшего населения и наиболее тяжелыми гуманитарными последствиями. В то же время были описаны международные институты, которые оказывают помощь в случае гуманитарных катастроф.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: катастрофа, общественность, стихийные бедствия, гуманитарная помощь.

HUMANITARIAN DISASTERS AND PROVISION OF ASSISTANCE IN CASE OF THEIR ARISING

The article analyzes humanitarian disasters and assistance in case of their occurrence. The researcher examines the concept of a humanitarian disaster and specifies its types. It is emphasized that the concept of humanitarian disasters includes natural, man-made, military, environmental, political, economic, social and other disasters that are characterized by a large mass of the affected population and the most severe humanitarian consequences. At the same time, international institutions that provide assistance in case of humanitarian disasters were described.

KEYWORDS: disaster, public, natural disasters, humanitarian aid.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шарипов Амриддин Нуридинович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992)105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

Сабринаи Нурудин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

Сведения об авторах: *Шарипов Амриддин Нуридинович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, заведующей кафедрой международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

Сабринаи Нурудин – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

Information about the authors: *Sharipov Amriddin Nuridinovich* – Tajik National University Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

Sabrina Nurudin – Tajik National University, second-year master's student of specialty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 105-50-10-18**. E-mail: amrsharif@mail.ru

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

УДК 511.335

АДАДҲОИ СОДАИ ГАУССӢ ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ДАР НАЗАРИЯИ АДАДҲО

Зоирова Ш.ДЖ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷмуи ададҳои намуди $a + bi$, ки $a, b \in Z, i^2 = -1$ аст, ададҳои бутуни комплексӣ ё ададҳои гауссӣ номида мешаванд. Санҷидан душвор нест, ки дар ин маҷмуъ аксиомаҳои ҳалқа иҷрошавандаанд. Ҳамин тариқ, ин маҷмуи ададҳои комплексӣ ҳалқаро ташкил медиҳанд ва ҳалқаи бутуни ададҳои гауссӣ номида мешаванд [1]-[4]. Ҳалқаи ададҳои гауссиро бо $Z[i]$ ишора менамоем, чунки он васеъкардашудаи ҳалқаи ададҳои бутун Z бо элементҳои i мебошад ($i^2 = -1$).

Ҳалқаи ададҳои гауссӣ ин ҳалқаи коммутативӣ бе тақсимкунандаи 0 мебошад, чунки \bar{y} зерҳалқаи майдони ададҳои комплексиро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо мебарояд, ки ҳалқаи $Z[i]$ мултипликативӣ ихтисоршаванда аст, яъне

$$ac = bc, c \neq 0 \Rightarrow a = b.$$

Барои муайян намудани он, ки ададҳои гауссӣ содаанд ё не, як қатор тасдиқотҳои зеринро дида мебароем.

Теоремаи 1. *Ҳар як адади содаи гауссӣ маҳз тақсимкунандаи як адади натуралӣ мебошад.*

Исбот. Бигузур z - адади содаи гауссӣ бошад, он гоҳ $N(z) : z$. Мувофиқи теоремаи асосии арифметика ададҳои натуралии $N(z)$ ба ҳосили зарби ададҳои содаи натуралӣ ҷудо мегарданд. Аммо мувофиқи леммаи Евклид [5], ақаллан яктои он ба z тақсим мешавад.

Акнун нишон медиҳем, ки ададҳои содаи гауссӣ наметавонанд ду ададҳои содаи гуногуни натуралиро тақсим кунанд. Дар ҳақиқат, бигузур p_1 ва p_2 ададҳои содаи гуногуни натуралие бошанд, ки z –ро тақсим кунанд.

Азбаски КТУ $(p_1, p_2) = 1$ аст, пас мувофиқи теоремаи оиди ифодашавии КТУ дар маҷмуи ададҳои бутун, ҳамин гуна ададҳои бутуни α ва β мавҷуданд, ки барои онҳо баробарии $\alpha p_1 + \beta p_2 = 1$ иҷро мегардад. Аз ин ҷо $1 : z$, ки ин сода будани z -ро рад мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳар як адади натуралии содаро ба ададҳои содаи гауссӣ ҷудо карда, хамаи ададҳои содаи гауссиро ҳосил мекунем, ки онҳо такрорнашавандаанд.

Дар теоремаи навбатӣ нишон медиҳем, ки ҳар як адади содаи натуралиро бо на зиёда аз ду адади содаи гауссӣ навиштан мумкин аст.

Теоремаи 2. *Агар адади содаи натуралӣ ба ҳосили зарби се ададҳои содаи гауссӣ ҷудо гардад, он гоҳ ақаллан яке аз ҳосили зарбҳо баръақси яке аз онҳо мебошад.*

Исбот. Бигзор p - адади содаи натуралии намуди $p = xyz$ –ро дошта бошад. Ба норма гузашта, ҳосил мекунем:

$$p^2 = N(x)N(y)N(z).$$

Аз ин баробарӣ бо ададҳои натуралӣ бармеояд, ки ақаллан яке аз нормаҳо ба 1 баробар аст. Аз ин $p\bar{y}$, ҳадди ақал яке аз ададҳои x, y, z баръақс мебошанд.

Леммаи 1. Агар адади гауссии $x + yi$ ба адади содаи натуралии p тақсим шавад, он гоҳ: $x : p$ ва $y : p$ мебошад.

Исбот. Бигузур $(x + yi) : p$ бошад. Он гоҳ: $(x + yi) = p(a + bi)$. Аз ин ҷо ҳосил мекунем, ки $x = pa, y = pb$. Ин маънои онро дорад, ки $x : p$ ва $y : p$ аст.

Леммаи 2. Барои ададҳои натуралии содаи намуди $4k + 1, k \in Z$, ҳамин гуна адади натуралии m мавҷуд аст, ки шартҳои $(m^2 + 1) : p$ иҷро мегардад.

Исбот. Теоремаи Вилсон, тасдиқ менамояд, ки адади бутуни p танҳо дар он ҳолат сода мебошад, ки агар муқоисаи зерин иҷро гардад:

$$(p-1)! \equiv -1 \pmod{p}.$$

Азбаски $p = 4k + 1$ аст, бинобарин ҳосил мекунем:

$$(4k)! \equiv -1 \pmod{4k+1}.$$

Факториалро кушода, табдил медиҳем:

$$1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot (2k-1)(2k)(2k+1) \cdot \dots \cdot (4k) \equiv \\ \equiv 1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot (2k-1)(2k)(-2k) \cdot \dots \cdot (-1) \equiv -1 \pmod{4k+1}.$$

Аз ин ҷо ҳосил менамоем, ки

$$((2k)!)^2 \equiv -1 \pmod{4k+1},$$

яъне

$$((2k)!)^2 + 1 \div (4k+1).$$

Ҳамин тариқ, мо ҳосил кардем, ки $a^2 + b^2 = lp$, ки дар ин ҷо $p = 4k + 1$ мебошад.

Акнун мо метавонем, ҳамаи ададҳои содаи гауссиро ифода намоем. Аз натиҷаҳои корҳои [6]-[8] истифода бурда, теоремаҳо ва тасдиқотҳои зеринро исбот менамоем.

Теоремаи 3. Ҳамаи ададҳои содаи гауссиро ба се гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) Ададҳои натуралии содаи намуди $4k + 3, k \in Z$ ададҳои содаи гауссӣ мебошанд;
- 2) Адади 2 бо квадрати адади содаи гауссии $1 + i$ ифода мешавад;
- 3) Ададҳои натуралии содаи намуди $4k + 1, k \in Z$ ба ҳосили зарби ду ададҳои содаи гауссии ҳамроҳшуда ифода карда мешаванд.

Исбот.

1) Аз баръаксаш фарз мекунем, ки адади натуралии p -и намуди $4k + 3$

адади содаи гауссиро ташиқил намедиҳад. Он гоҳ $p = xy$ буда, $N(x) > 1$ ва $N(y) > 1$ мебошад. Ба норма гузашта, ҳосил мекунем: $p^2 = N(x)N(y)$. Нобаробариҳои дар боло овардашударо ба инобат гирифта, ҳосил мекунем: $p = N(x) = N(y)$, яъне p суммаи квадратҳои ду ададҳои бутунро ташиқил медиҳад. Аммо суммаи квадратҳои ададҳои бутун ҳангоми тақсим ба адади 4 наметавонанд бақияи 3-ро диҳанд. Бинобар ин, фарзи кардаамон нодуруст буда, шартӣ яқуми теорема дуруст аст.

2) Қайд менамоем, ки

$$2 = 1 + 1 = (1 - i)(1 + i) = (1 + i)(-i)(1 + i) = -i(1 + i)^2.$$

Адади $1 + i$ адади содаи гауссӣ мебошад, чунки дар акси ҳол адади 2 ба ҳосили зарби се зарбишавандаҳои баръаксбуда ҷудо мегардад, ки ин ба шартӣ теоремаи 2 муқолиф мебошад.

3) Бигузур адади натуралии содаи намуди $4k + 1$ дода шуда бошад. Он гоҳ мувофиқи леммаи 2 ҳамин гуна адади бутуни m мавҷуд аст, ки $(m^2 + 1) \div p$ мешавад. Бигузур p адади содаи гауссӣ бошад. Азбаски $(m + i)(m - i) \div p$ мебошад, пас мувофиқи леммаи Евклид ба p ақаллан яке аз зарбишавандаҳо тақсим мешаванд. Бигузур $(m + i) \div p$ шавад, он гоҳ адади гауссии $x + yi$ мавҷуд аст, ки шартӣ $m + i = p(x + yi)$ иҷро мегардад. Коэффисиентҳои назди қисми мавҳумро баробар намуда, ҳосил мекунем, ки $py = 1$. Аз ин ҷо $p = 1$ мешавад, ки ин сода будани адади p -ро рад мекунад. Пас p адади таркибии гауссиро ташиқил медиҳад, ки ба ҳосили зарби ду ададҳои содаи гауссии ҳамроҳшуда ифода карда мешавад.

Теорема исбот шуд.

Акнун якҷанд тасдиқотҳоро оиди ададҳои содаи гауссӣ исбот менамоем.

Тасдиқоти 1. Адади гауссие, ки бо адади сода ҳамроҳшуда аст, сода мебошад.

Исбот. Бигузур $a + bi$ адади содаи гауссӣ бошад. Фарз мекунем, ки адади $a - bi$ таркибӣ аст, яъне $a - bi = z_1 z_2$. Ҳамроҳшудаи онро дида мебароем:

$$\overline{a - bi} = \overline{z_1 z_2} = \overline{z_1} \cdot \overline{z_2} = a + bi,$$

яъне $a + bi$ -ро ба ҳосили зарби ду ҳамзарбишавандаҳои баръакснабуда ифода намудем, ки ин номумкин аст.

Тасдиқоти 2. Адади гауссӣ, ки нормаи он адади содаи натуралӣ мебошад, адади содаи гауссиро ташкил медиҳад.

Исбот. Бигузор $a + bi$ адади таркибӣ бошад, он гоҳ $a + bi = (c + di)(x + yi)$.

Нормаи ин ададро дида мебароем:

$$N(a + bi) = N((c + di)(x + yi)) = N(c + di)N(x + yi) = (c^2 + d^2)(x^2 + y^2).$$

Ҳамин тариқ, ҳосил кардем, ки нормаи $a + bi$ адади таркибӣ мебошад, лекин мувофиқи шарт он бояд сода бошад. Бинобар ин, фарзи кардамон нодуруст буда, адади $a + bi$ сода мебошад.

Тасдиқоти 3. Агар адади содаи натуралӣ адади содаи гауссӣ набошад, он гоҳ онро метавон ба суммаи ду квадратҳо ифода намуд.

Исбот. Бигузор p адади содаи натуралӣ буда, адади содаи гауссиро ташкил накунад. Он гоҳ

$$p = (a + bi)(c + di).$$

Азбаски ин ададҳо баробаранд, пас нормаи онҳо низ баробар мебошад. Бинобар ин

$$N(p) = N((a + bi)(c + di)) = N(a + bi)N(c + di),$$

аз ин ҷо ҳосил мекунем

$$p^2 = (a^2 + b^2)(c^2 + d^2).$$

Ду ҳолатҳои зерин имконпазир аст:

1) $a^2 + b^2 = p$, $c^2 + d^2 = p$, яъне адади p ба намуди суммаи ду квадратҳо ифода карда мешавад.

2) $a^2 + b^2 = p^2$, $c^2 + d^2 = 1$, яъне $N(c + di) = 1$, пас $c + di$ адади баръакс будааст, ки ин ғайриимкон буда, шарти моро қаноат карда наметавонад.

Теорема пурра исбот шуд.

Барои муайян намудани татбиқи ададҳои содаи гауссӣ теоремаи зеринро исбот мекунем.

Теоремаи Ферма-Эйлер. Адади ғайринулии натуралро ба намуди суммаи ду квадратҳо танҳо ва танҳо дар ҳолате ифода кардан мумкин аст, ки агар дар ҷудокунии каноникии он ба зарбшавандаҳои сода ададҳои намуди $4k + 3$ ба дараҷаҳои ҷуфт дохил гарданд.

Исбот. Қайд менамоем, ки адади 2 ва ҳамаи ададҳои намуди $4k + 1$ –ро ба намуди суммаи ду квадратҳо ифода намудан мумкин аст. Бигузор дар ҷудокунии каноникии адади додашуда зарбшавандаи намуди $4k + 3$ бо дараҷаи тоқ мавҷуд бошад.

Ҳамаи зарбшавандаҳои ро, ки ба намуди суммаи ду квадратҳо ифода мешаванд, дар қавс дохил менамоем, пас зарбшавандаҳои боқимонда намуди $4k + 3$ –ро доранд, ки онҳо ҳама ба дараҷаҳои якум дохиланд. Нишон медиҳем, ки ҳосили зарби чунин ҳамзарбшавандаҳо ба намуди суммаи ду квадратҳо ифода намешаванд. Дар ҳақиқат, фарз мекунем, ки $p_1 p_2 \dots p_n = a^2 + b^2 = \alpha \cdot \bar{\alpha}$ бошад, он гоҳ бояд p_1 ба яке аз зарбшавандаҳои α ё $\bar{\alpha}$ тақсим шавад, аммо агар p_1 яке аз ин ададҳои гауссиро тақсим намояд, пас он ҳатман бояд адади дигарашро низ тақсим намояд, чунки онҳо ҳамроҳшудаанд. Яъне, $\alpha : p_1$ ва $\bar{\alpha} : p_1$, лекин адади p_1 бояд дорои дараҷаи ду бошад, на дараҷаи як. Бинобар ин, ҳосили зарби дилхоҳ ҳамзарбшавандаҳои содаи намуди $4k + 3$ дараҷаи якум дошта, ба намуди суммаи ду квадратҳо ифода карда намешаванд. Пас фарзи кардамон нодуруст буда, ҳамаи ададҳои содаи бо зарбшавандаҳои намуди $4k + 3$ дар ҷудокунии каноникӣ ба дараҷаҳои ҷуфт дохил мешаванд.

Мисоли зеринро дида мебароем:

Мисол. Муодиларо дар маҷмуи ададҳои бутун ҳал намоед: $x^2 + y^2 = z^2$.

Ҳал. Тарафи чапи муодиларо ба намуди ҳосили зарби ду адади гауссӣ тасвир менамоем, яъне $x^2 + y^2 = (x - yi)(x + yi)$. Ҳар яке аз ададҳои z^2 -ро дар намуди ҳосили зарби ададҳои содаи гауссӣ ҷудо менамоем: $(x - yi)(x + yi)$. Дар байни ададҳои сода ҳамин гуна ададҳо мавҷуданд, ки дар ҷудокунии $(x - yi)$ ва $(x + yi)$ дохиланд. Ҳамаи чунин

зарбшавандаҳоро гурӯҳбандӣ намуда, ҳосили зарби онҳоро бо воситаи d ишора менамоем. Пас дар чудокунии $(x - yi)$ ҳамин гуна зарбшавандаҳое боқӣ мемонанд, ки онҳо дар чудокунии $(x + yi)$ иштирок надоранд. Ҳамаи зарбшавандаҳои содаи гауссеи, ки дар чудокунии z^2 мавҷуданд, ба дараҷаҳои чуфт дохиланд. Он зарбшавандаҳое, ки ба d дохил нестанд, ё ба $(x + yi)$ ё ба $(x - yi)$ дохиланд. Ҳамин тариқ, адади $(x + yi)/d$ квадратро ифода мекунад, яъне

$$\left(\frac{x}{d} + \left(\frac{y}{d}\right)i\right) = (a + bi)^2.$$

Қисмҳои ҳақиқӣ ва мавҳумро баробар карда, ҳосил мекунем:

$$x = d(a^2 - b^2), y = d(2ab), z = d(a^2 + b^2).$$

Ҷавоб: $x = d(a^2 - b^2), y = d(2ab), z = d(a^2 + b^2)$.

АДАБИЁТ

1. Бухштаб А.А. Теория чисел / А.А. Бухштаб – Москва: Просвещение, 1966. – 386 с.
2. Грибанов В.У., Титов П.И. Сборник упражнений по теории чисел / В.У. Грибанов, П.И. Титов. – Москва: Просвещение, 1964. – 146 с.
3. Куликов Л.Я. Алгебра и теория чисел / Л.Я. Куликов. – М.: Высшая школа, 1979. – 342с.
4. Ляпин Е.С., Евсеев А.Е. Алгебра и теория чисел / Е.С. Ляпин, А.Е. Евсеев. – М.: Просвещение, ч.1(1974 г.), ч.2(1976 г.).
5. Математика: Учеб. для общеобразовательное учреждений. Под редакцией Г.В. Дорофеева, И.Ф. Шарыгина. М.: Просвещения, 1998. – 368с.
6. Окунев Л.Я. Краткий курс теории чисел. Учпедгиз / Л.Я. Окунев. – Москва, 1956, – 346 с.
7. Хайруллоев Ш.А. О вещественных нулях производной функции Харди. Чебышевский сборник. 2021; –Т. 22. –Вып. 5 (81), – С. 235–242.
8. Хайруллоев Ш.А. О нулях арифметических рядов Дирихле, не имеющих Эйлерова произведения. Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. –2018, – № 4 (173), – С. 7–25.

АДАДҲОИ СОДАИ ГАУССӢ ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ДАР НАЗАРИЯИ АДАДҲО

Дар мақола ададҳои содаи гауссӣ ва ҳосиятҳои муҳимтарини онҳо мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, ҳамаи чунин ададҳо ба гурӯҳҳои муайян ҷудо карда шудаанд. Алокаи ададҳои содаи натуралӣ ва ададҳои содаи гауссӣ барқарор карда шуда, татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои назарии элементарии ададҳо нишон дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: адади содаи гауссӣ, адади натуралӣ, ҳалқаи ададҳои гауссӣ, суммаи квадратҳо, ҳамроҳшудаи ададҳо, зарбшавандаҳои сода.

ПРОСТЫЕ ЧИСЛА ГАУССА И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ТЕОРИЯ ЧИСЕЛ

В статье изучаются простые гауссовы числа и их важнейшие свойства, а все такие числа разделены на определенные группы. Восстановлена связь между простыми натуральными числами и простыми гауссовыми числами и показано их применение при решении элементарных задач теории чисел.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: простое гауссовое число, натуральное число, кольцо гауссовских чисел, сумма квадратов, сопряженное число, простые сомножители.

GAUSSIAN PRIME NUMBERS AND THEIR APPLICATION IN NUMBER THEORY

The article studies Gaussian prime numbers and their most important properties, and all such numbers are divided into certain groups. The connection between natural prime numbers and Gaussian prime numbers is restored, and their application in solving elementary problems of number theory is shown.

KEYWORDS: gaussian prime number, natural number, ring of Gaussian numbers, sum of squares, conjugate number, prime factors.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зоирова Шукрона Джуробековна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети механикаю математика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 803-87-20-20. E-mail: oishazairova622@gmail.com

Сведения об авторе: *Зоирова Шукрона Джуробековна* - Таджикский национальный университет, магистр 2 курса механико-математического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 803-87-20-20. E-mail: oishazairova622@gmail.com

Information about the author: *Zoirova Shukrona Dzhurabekovna* - Tajik National University, 2nd year master's student of the Faculty of Mechanics and Mathematics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 803-87-20-20. Email: oishazoirova622@gmail.com

АДАДҲОИ СОДА ДАР ПРОГРЕССИЯҲОИ АРИФМЕТИКӢ

Холикова Б.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

I. Ададҳои сода. Ҷойгиршавии ададҳои сода дар қатори ададҳои натуралӣ.

Ададҳои сода аз замонҳои қадим тавачҷуҳи математиконро ба худ ҷалб намуда буданд. Ин ададҳо мувофиқи қонуне, ки ҳанӯз пайдо нашудааст, якдигарро пайравӣ мекунанд. Ададҳои сода дар математика нақши муҳим доранд. Яке аз масъалаҳои муҳим, ки то имрӯз ҳалли он ҷӯстучӯ карда мешавад, ин аз қатори ададҳои натуралӣ ҷудо кардани ададҳои сода мебошад. Ададҳои сода калиди ҳалли бисёр масъалаҳои риёзӣ буда, дар криптография (шифронӣ) низ нақши калон доранд, бинобар ин онҳо на танҳо барои риёзидонҳо, балки барои кормандони ҳарбӣ низ тадбиқшавандаанд.

Адади сода ин ададест, ки ба ғайр аз худаш ва воҳид дигар тақсимкунандаи бутун надорад. Яъне, ададҳои содаро бо тартиби афзуншавиашон дар намуди 2, 3, 5, 7, 11, 13 ва ғайра менависанд.

Олими Юнони Қадим Эратосфен аввалин шуда дар соли 220 пеш аз милод масъалаи муайян кардани ададҳои содаро ба миён гузошта, яке аз роҳҳои ёфтани ин гуна ададҳо пешниҳод кардааст [1]. Аз он вақт инҷониб, олимони тадриҷан пешрафт карданд ва дар даҳсолаҳои охир компютерҳо дар санҷиши тақсимшавандагии ададҳои бузург ба кумаки онҳо омаданд.

Дар ин кор ҳадаф нишон додани он аст, ки ададҳои сода дар математика нақши муҳим доранд. Дар мақола алгоритми дарёфти ҳамаи ададҳои сода, ки аз як адади додашуда зиёд нестанд, оварда шудааст. Якчанд масъалаҳо бо истифода аз ададҳои сода ҳал карда шудаанд.

Ғалбери Эратосфен [2] алгоритми дарёфти ҳамаи ададҳои сода то як адади бутуни n мебошад, ки ба математики Юнони қадим Эратосфен Кирена мансуб аст. Моҳияти ин ғалберро баён мекунем.

Якчанд ададҳои пайдарпайро аз 2 сар карда менависем. Аз ин маҷмуи ададҳо 2-ро интихоб мекунем ва ададҳои боқимондаро, ки ба 2 қаратианд, хат мезанем. Адади наздиктарине, ки хат зада нашудааст, 3 хоҳад буд. Онро низ интихоб мекунем ва ҳамаи ададҳои дигареро, ки ба 3 қаратианд, хат мезанем. Маълум мешавад, ки баъзе ададҳо, аз қабили 6, 12 ва ғайра аллақай хат зада шудаанд. Адади навбатии хурдтарин, ки хат зада нашудааст, 5 аст. Ин ададро интихоб мекунем ва ададҳои боқимондаро, ки ба 5 қаратианд, хат мезанем. Бо такрор кардани ин тартиб, мо дар ниҳоят ба он ноил мешавем, ки танҳо ададҳои содаи хатнозадашуда боқӣ хоҳанд монд. Ба назар чунин мерасад, ки онҳо аз ғалбер гузаштаанд. Аз ин рӯ, ин усул ғалбери Эратосфен номида шуд.

Фарз мекунем, ки адади содаи калонтарини P мавҷуд аст. Сипас, ҳамаи ададҳои содаро, ки аз 2 сар шуда, бо P тамоm мешаванд, зарб намуда ва ин ҳосили зарбро як воҳид зиёд мекунем:

$$2 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 7 \cdot \dots \cdot P + 1 = M.$$

Агар M адади таркибӣ бошад, он бояд ҳадди ақал як тақсимкунандаи сода дошта бошад. Аммо ин тақсимкунанда ҳеч яке аз ададҳои содаи 2, 3, 5, ..., P буда наметавонад, зеро вақте ки M -ро ба ҳар яки онҳо тақсим мекунем, бақияи 1 ҳосил мегардад. Аз ин рӯ, адади M ё худ сода аст ё ин ки ба адади содаи аз P калон тақсим мешавад. Ин маънои онро дорад, ки фарзия дар бораи мавҷудияти адади содаи калонтарини P нодуруст аст ва маҷмуи ададҳои сода беохир аст.

На ҳар як ададро дарҳол сода ва ё таркибӣ гуфтан мумкин аст. Масалан, адади 1999-ро мегирем. Агар мо ҷадвалҳои махсуси маълумотӣ ё ёрдамчии компютер надошта бошем, пас мо бояд усули куҳна, вале боэътимод, ғалбери Эратосфенро дар хотир орем.

Чадвали аввалини ададҳои сода, ки ба мо маълум аст, аз ҷониби математики итолиёвӣ Петро Антонио Каталди дар соли 1603 тартиб дода шуда буд. Дар он ҳамаи ададҳои содаи аз 2 то 743 фаро гирифташуда мавҷуд буданд.

Соли 1770 математики олмонӣ Иоганн Ҳенрих Ламберт чадвали тақсимкунандагони хурдтарини ҳамаи ададҳои аз 102000 зиёднабуда ва ба 2, 3, 5 тақсимнашавандаро пешниҳод намуд.

Дар миёнаи асри XIX, чадвалҳои тақсимкунандагони хурдтарин аллақай на танҳо барои миллиони аввал, балки барои қисмҳои минбаъда, то 9 миллион тартиб дода шуда буданд [4]. Дар баробари ин, дар матбуот хабарҳои пайдо шуданд, ки комилан афсонавӣ менамуданд. Ба Академияи Вена 7 ҷилди калони чадвалҳои дастнависи «Қонуни бузурги ҳамаи ададҳои сода, ки ба 2, 3, 5 тақсим намешаванд ва ададҳои содаи то 100330201» ворид гардид, ки муаллифи ин асар Яқуб Филипп Кулик, профессори математикаи олии университети Прага мебошад.

Чустуҷӯи минбаъдаи ададҳои сода дигар хусусияти оммавӣ надоштанд, ки бо он тартиб додани чадвалҳоро муқоиса кардан мумкин аст, балки ба ёфтани адади содаи калонтарин табдил ёфт. Ададҳои содаи маъмулттарин дар байни чустуҷӯкунандагон ададҳои содаи Мерсен мебошанд. Онҳо ба номи олими фаронсавӣ Марин Мерсен, ки дар асри XVIII зиндагӣ кардааст, номгузорӣ шудаанд ва дар инкишофи илми Европа роли барҷаста доранд.

Олимони Юнони Қадим ба масъалаи зерин таваҷҷуҳ доштанд: ададҳои сода дар қатори ададҳои натуралӣ чӣ қадаранд? Евклид ба ин савол ҷавоб дода, исбот кард, ки миқдори ададҳои сода беохиранд [5].

Аммо усули Эратосфен олимонро қонеъ карда натавонист ва онҳо кӯшиш карданд, ки формулаи ададҳои содаро пайдо кунанд. Дар давоми чандин аср ин корро кардан муяссар нагардид. Дар қатори ададҳои сода қонуниятҳои зиёди ҷолиб пайдо шуданд, аммо мушкилоти гузошташуда бечавоб монд. Танҳо П.Л. Чебишев аввалин шуда ба ҳалли ин масъала наздик шуд.

Соли 1750 Леонард Эйлер муқаррар кард, ки адади $2^{31} - 1$ сода аст. Он дар тули зиёда аз сад сол бузургтарин адади сода боқӣ монд. Соли 1876 математики фаронсавӣ Лукас муайян кард, ки адади зерин

170 141 183 560 469 231 731 687 303 715 884 105727

низ сода мебошад. Он 39 рақамро дар бар мегирад. Барои ҳисоб кардани он мошинҳои ҳисобкунаки механикии мизи корӣ истифода шудаанд.

II. Ададҳои сода дар прогрессияҳои арифметикӣ.

Дар қисмати аввали мақола мо масъалаи ҷойгиршавии ададҳои содаро дар қатори ададҳои натуралӣ баррасӣ намудем. Дар ин қисмат бошад, ба таҳқиқи ададҳои содае, ки дар пайдарпайҳои гуногуни қаторҳои натуралӣ ҷойгиранд, машғул мешавем. Содатарин пайдарпайҳои беохир зерпайдарпайҳои қатори ададҳои натуралӣ ин прогрессияҳои арифметикӣ мебошанд.

Масалан, агар прогрессияи бо фарқи 10-ро гирем:

$$7, 17, 27, 37, 47, 57, 67, 77, 87, 97, \dots (1)$$

пас дар байни аъзоҳои аввали прогрессия ададҳои сода нисбатан зиёданд

(7, 17, 37, 47, 67, 97, ...). Саволе ба миён меояд, ки оё ададҳои сода, ки дар ин прогрессия мавҷуданд, беохир бисёранд ё ин ки аз ягон ҷой сар карда, онҳо дигар вонамехӯранд?

Аввалин маротиба соли 1837 Дирихле исбот кардааст, ки на танҳо дар прогрессия (1), балки умуман дар ҳар як прогрессияе, ки дар он аъзои якум бо фарқаш байниҳам сода аст, дорои беохир бисёр ададҳои сода мебошанд. Яъне \bar{u} теоремаи зеринро исбот намудааст.

Теорема (Дирихле). Агар $(k, e) = 1$ бошад, он гоҳ прогрессияи

$$e, e + k, e + 2k, e + 3k, \dots (2)$$

дорои беохир бисёр ададҳои сода мебошад.

Шарти $(k, e) = 1$ муҳим аст, зеро агар $(k, e) = d > 1$ бошад, он гоҳ ҳамаи аъзоҳои пайдарпайии (2) ба d тақсим мешаванд ва бинобар ин прогрессия дорои як адади сода мебошад.

Барои баъзе ҳолатҳои хусусӣ теоремаи Дирихлеро бо дигар тарзҳо ба даст овардан мумкин аст ва мо якчанд ҳолатҳоро бо истифода аз қорҳои [6]-[10] исбот менамоем.

Теоремаи 1. *Маҷмуи ададҳои содаи намуди $4t + 3$ беохиранд.*

Исбот. Фарз мекунем, ки танҳо маҷмуи охириҳои ададҳои содаи намуди $4t + 3$ мавҷуд аст; пас мо метавонем адади N -ро гирем, ки ба ҳосили ҳамаи ин ададҳои сода баробар аст.

Аз муқоисаҳои $x \equiv 1 \pmod{4}$ ва $y \equiv 1 \pmod{4}$ бармеояд, ки $xy \equiv 1 \pmod{4}$, бинобар ин ҳосили зарби ададҳои содаи намуди $4t + 1$ ба $4N - 1$ баробар шуда наметавонанд, чунки $4N - 1 \not\equiv 1 \pmod{4}$. Ҳамин тариқ, адади $4N - 1$ ақаллан як адади содаи p намуди $4t + 3$ -ро доро мебошад, яъне бояд ҳамин гуна адади содаи p мавҷуд бошад, ки барои он $p \mid N$ ва $p \mid (4N - 1)$, аз ин ҷо ҳосил мекунем, ки $p \mid 1$, аммо маълум, ки $p \geq 3$ аст.

Фарзия дар бораи он, ки танҳо миқдори охириҳои ададҳои содаи намуди $4t + 3$ вучуд дорад, моро ба зиддият овард; ин маънои онро дорад, ки маҷмуи чунин ададҳои сода беохир аст.

Айнан ҳамин тавр беохирии маҷмуи ададҳои содаи намуди $6t + 5$ исбот карда мешавад. Аз фарзияи он ки танҳо шумораи охириҳои ададҳои содаи намуди $6t + 5$ мавҷуд аст, бармеояд, ки ақаллан як адади содаи p мавҷуд аст, ки барои он $p \mid N$ ва $p \mid (6N - 1)$, ки $N -$ ҳосили зарби ҳамаи ададҳои содаи намуди $6t + 5$ мебошад ва инчунин $p \mid 1$, ки ин номумкин аст.

Акнун теоремаеро дида мебароем, ки исбот кардани он то андозае мушқилтар аст.

Теоремаи 2. *Маҷмуи ададҳои содаи намуди $4t + 1$ беохиранд.*

Исбот. Фарз мекунем, ки танҳо маҷмуи охириҳои ададҳои содаи намуди $4t + 1$ мавҷуд аст, он гоҳ метавон чунин адади N -ро гирифт, ки ба ҳосили зарби ҳамаи ин гуна ададҳо баробаранд. Ягон тақсимкунандаи содаи p -и адади $4N^2 + 1$ -ро мегирем. Азбаски $p \mid 4N^2 + 1$ аст, пас

$$(2N)^2 \equiv -1 \pmod{p}, \text{ яъне } \left(\frac{-1}{p}\right) = 1, p = 4t + 1 \text{ (Рамзи Лежандр).}$$

Азбаски N -ҳосили зарби ҳамаи ададҳои содаи намуди $4t + 1$ мебошад, пас p яке аз тақсимкунандаҳои N , $p \mid N$ ва $p \mid 4N^2 + 1$ мебошад, аз ин ҷо ҳосил менамоем, ки $p \mid 1$, аммо маълум, ки $p > 1$.

Ҳамин тариқ, фарзияи он, ки маҷмуи ададҳои содаи намуди $4t + 1$ охиринок аст, моро ба зиддият оварда расонид, пас маҷмуи чунин ададҳои сода беохир бисёранд.

Теоремаи 3. *Маҷмуи ададҳои содаи намуди $6t + 1$ беохир аст.*

Исбот. Фарз мекунем, ки танҳо маҷмуи охириҳои ададҳои содаи намуди $6t + 1$ мавҷуд аст, он гоҳ метавон чунин адади N -ро гирифт, ки ба ҳосили зарби ҳамаи ин гуна ададҳо баробаранд. Ҳаргуна адади содаи токи p -ро метавон ба намуди $12t + r$ ифода

намуд, ки $r = 1, 5, 7$ ё ин ки 11 . Рамзи Лежандрро ҳисоб мекунем $\left(\frac{-3}{p}\right)$:

$$\begin{aligned} \left(\frac{-3}{p}\right) &= \left(\frac{-3}{12t+r}\right) = (-1)^{\frac{r-1}{2}} \left(\frac{3}{12t+r}\right) = \\ &= (-1)^{\frac{r-1}{2}} (-1)^{\frac{r-1}{2}} \left(\frac{r}{3}\right) = \begin{cases} 1, \text{ агар } r = 1 \text{ ё } r = 7 \\ -1, \text{ агар } r = 5 \text{ ё } r = 11 \end{cases} \end{aligned}$$

Ҳамин тариқ, $\left(\frac{-3}{p}\right) = 1$ мешавад, агар $p \equiv 1 \pmod{6}$ бошад.

Ихтиёрӣ тақсимкунандаи содаи p -и адади $4N^2 + 3$ -ро мегирем, адади содаи p тоқ аст ва

$$(2N)^2 \equiv -3 \pmod{p}, \left(\frac{-3}{p}\right) = 1,$$

яъне, мо исбот намудем, ки адади содаи p намуди $bt + 1$ -ро дорад ва $p \mid N$.

Аз $p \mid N$ ва $p \mid 4N^2 + 3$ бармеояд, ки $p \mid 3$, $p = 3$, ки ин ба зиддият оварда мерасонад, чунки $p = bt + 1$. Аз чунин зиддият бармеояд, ки маҷмуи ададҳои содаи намуди $bt + 1$ беохир бисёранд.

Нишон додем, ки ҳар як чунин прогрессия шумораи хеле назарраси ададҳои содаро дар бар мегирад, аммо дар бораи он, ки ададҳои сода аз аввали прогрессия то кучо вомехӯранд, чизе гуфта нашудааст. Дар ин бобат натиҷаи ниҳоят аҷоиб дар соли 1944 аз тарафи Ю.В. Линник гирифта шуд. Теоремаи Линник сарҳади хурдтарин адади содаро барои ҳама гуна прогрессияҳои додашуда муқаррар мекунад.

Теоремаи 4. (Линник). Адади содаи s мавҷуд аст, ки барои ихтиёрӣ ададҳои байниҳам содаи k ва l ($1 \leq l < k$) адади содаи хурдтарин, ки дар прогрессияи

$$l, l + k, l + 2k, l + 3k, \dots$$

меҳобад аз k^c зиёд нест.

Прогрессияҳои арифметикӣ қиматҳои функсияи хаттии $f(t) = kt + t$ ҳангоми $t = 1, 2, 3, \dots$ -ро ифода мекунанд. Агар ба ҷойи функсияи хаттӣ функсияи дигари $f(t)$ -ро гирем, он гоҳ мо метавонем масъалаи зеринро ба миён гузорем: Оё пайдарпайии

$$f(1), f(2), f(3), \dots \quad (3)$$

метавонад маҷмуи беохир бисёр ададҳои содаро доро бошад?

Масалан, агар функсияи $f(t) = t^2 + 1$ -ро гирем, он гоҳ масъалаи зеринро гузоштан мумкин аст: оё пайдарпайҳои ададҳои намуди $t^2 + 1$, яъне

$$2, 5, 10, 17, 26, 37, 50, 65, 82, 101, \dots \quad (4)$$

метавонад маҷмуи беохир бисёр ададҳои содаро дарбар гирад?

Дар аввали ин пайдарпайӣ ададҳои сода хеле зиёд вомехӯранд; дар байни 3000 аъзоҳои аввали ин пайдарпайӣ 300 адади сода мавҷуд аст. Оё ададҳои сода новобаста аз он, ки мо аз аввали пайдарпайӣ то чӣ андоза дур меравем, ҳамин гуна вомехӯранд? Назарияи муосири ададҳо ҳануз ин масъаларо ҳал карда натавонистааст ва аз ин рӯ маълум нест, ки пайдарпайии (4) миқдори беохирӣ ададҳои содаро дар бар мегирад ё аз як нуқтаи муайян сар карда, ададҳои сода дигар дар он пайдо намешаванд.

Қайд менамоем, ки мушкилии ин масъала ба ягон хусусияти функсияи $t^2 + 1$ вобаста нест; масъала айнан мушкил мегардад, агар ҳамин гуна саволро барои бисёрраъзогии дараҷаи дуҷуми оварданашавандаи намуди $at^2 + bt + c$ бо шарт $(a, b, c) = 1$ дар майдони ададҳои ратсионалӣ дида бароем. Масъала боз ҳам мушкилтар мешавад, агар ба бисёрраъзогиҳои дараҷаашон калон гузарем.

То ҳол барои ягон бисёрраъзогиҳои бо коэффицентҳои бутуни

$$f(t) = a_0 t^n + a_1 t^{n-1} + \dots + a_n$$

ки дараҷаҳои $n > 1$ аст, имкон нагардидааст, ки мавҷудияти беохирии ададҳои содаро дар пайдарпайҳои намуди (3) муқаррар намоем.

АДАБИЁТ

1. Агеева И.Д. Занимательные материалы по информатике и математике. Методическое пособие / И.Д. Агеева. - М.: Ту. Сфера, 2006г. 240 с.
2. Бухштаб А.А. Теория чисел / А.А. Бухштаб. - Москва: Просвещение, 1966 г.
3. Занимательные дидактические материалы по математике. Сборник заданий. Выпуск 2 В.В. Трошин М.: Глобус. 2008. 282 с.
4. Куликов Л.Я. Алгебра и теория чисел / Л.Я. Куликов. - М.: Высшая школа. 1979 г.
5. Ляпин Е.С., Евсеев А.Е. Алгебра и теория чисел. М.: Просвещение, ч.1(1974 г.), ч.2(1976 г.).
6. Математика: Учеб. Для общеобразовательных учреждений / Г.В. Дорофеев, И.Ф. Шарыгин. С.Б. Суворова и др.; Под редакцией Г.В. Дорофеева, И.Ф. Шарыгина. М.: Просвещения, 1998. 368с.
7. Окунев Л.Я. Краткий курс теории чисел. Уч. Педгиз / Л.Я. Окунев. - Москва, 1956 г.
8. Хайруллоев Ш.А. О равномерных по параметрам оценках специальных тригонометрических сумм. Доклады Национальной Академии наук Таджикистана. 2023. – Т. 66. – № 9-10. – С. 487-493.
9. Хайруллоев Ш.А. О вещественных нулях производной функции Харди. Чебышевский сборник. 2021; –Т. 22. –Вып. 5 (81), – С. 235–242.
10. Хайруллоев Ш.А. О нулях арифметических рядов Дирихле, не имеющих Эйлерова произведения. Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. –2018, – № 4 (173), – С. 7–25.

АДАДҲОИ СОДА ДАР ПРОГРЕССИЯҲОИ АРИФМЕТИКӢ

Дар мақола ададҳои сода, хосиятҳои муҳимтарини онҳо, таърихи пайдоиш ва усулҳои маъмули ёфтани чунин ададҳо мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, нишон дода шудааст, ки ададҳои сода дар прогрессияҳои арифметикӣ беохир бисёр мавҷуданд. Яқинан теоремаҳои оиди беохир бисёр будани ададҳои сода дар прогрессияҳои гуногуни арифметикӣ исбот карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: адади сода, адади натуралӣ, ғалбери Эратосфен, прогрессияи арифметикӣ, ҷадвали ададҳои сода, зарбшавандаҳои сода.

ПРОСТЫЕ ЧИСЛА В АРИФМЕТИЧЕСКИХ ПРОГРЕССИЯХ

В статье рассматриваются простые числа, их важнейшие свойства, история их происхождения и популярные способы нахождения таких чисел, а также показано, что простых чисел в арифметических прогрессиях бесконечно много. Доказано несколько теорем о бесконечности простых чисел в различных арифметических прогрессиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Простое число, натуральное число, решето Эратосфена, арифметическая прогрессия, таблица простых чисел, простые множители.

PRIME NUMBERS IN ARITHMETIC PROGRESSES

The article discusses prime numbers, their most important properties, the history of their origin and popular methods for finding such numbers, and also shows that there are infinitely many prime numbers in arithmetic progressions. Several theorems on the infinity of prime numbers in various arithmetic progressions are proven.

KEYWORDS: Prime number, natural number, sieve of Eratosthenes, arithmetic progression, table of prime numbers, prime factors.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холикова Бибиоиша Махмудҷоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети механикаю математика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 501-81-95-70. E-mail: oishaholikova@gmail.com

Сведения об авторе: *Холикова Бибиоиша Махмудҷоновна* - Таджикский национальный университет, магистр 2 курса механико-математического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 501-81-95-70. E-mail: oishaholikova@gmail.com

Information about the author: *Kholikova Bibioisha Makhmudchonovna* - Tajik National University, 2nd year master's student of the Faculty of Mechanics and Mathematics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 501-81-95-70. Email: oishaholikova@gmail.com

«НЕЙРОННЫЕ СЕТИ — МАТЕМАТИЧЕСКИЙ АППАРАТ

Шавкатзода Г.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

В современном мире нейросети активно проникают в различные сферы деятельности, включая управление персоналом. Особенно важным стало использование искусственного интеллекта и машинного обучения в кадровой политике. В России многие компании уже успешно интегрировали этот подход в свою деятельность, что позволило им значительно оптимизировать процесс подбора персонала. В статье продемонстрирован инновационный инструментарий в системе маркетинга персонала в условиях цифровой среды. Систематизированы исследования использования нейронных сетей в различных сферах и отраслях деятельности, выявлены преимущества и проблемные области их применения. Представлены ключевые принципы работы нейросетей в системе обучения кадров, определены рискованные зоны и аспекты их развития. Как показали проводимые экспериментальные исследования ряда ведущих отечественных и зарубежных ученых, масштабы применения нейронных сетей неограниченны, в частности, их применяют в анализе и классификации многомерных данных, анализе данных медицинских исследований, для анализа и прогнозирования течения спортивного матча, для прогнозирования поведения пользователей в электронной коммерции, для прогнозирования пиковых нагрузок в электрических сетях, в системах обеспечения информационной безопасности, в вопросах психодиагностики и т.д.

К ключевым задачам разработок нейросетей следует отнести: ♦ классификация (группировка клиентов компании, размещение целевой аудитории, фильтрация писем в электронной почте, реклама);

♦ распознавание (поиск данных по фото, изображению, чтение текстовых файлов, диагностирование в медицине);

♦ прогнозирование (анализ и прогноз продаж, ставки по кредитам);

♦ генерация (создание контента, генерация изображений, картин) [3].

Многие педагоги и тьюторы в образовательных учреждениях или в учебных центрах компаний используют нейронные сети для разработки и размещения учебных материалов, что позволяет автоматизировать процесс создания учебников, заданий и проверки знаний обучающихся, повысить уровень вовлеченности в учебный процесс за счет их геймификации, значительно упростить процесс производства контента и сделать обучение более эффективным и персонализированным.

В частности, примеров использования нейронных сетей в образовательном учреждении можно привести множество:

♦ психологический анализ на основе генерирования фотографий в нейросети и их использование в квестах, конкурсах, тренингах (/ensa);

♦ разработка интерактивных учебных материалов для веб-квизов;

♦ для разработки изображений или карточек, которые пригодятся для проведения учебной активности и вовлеченности, в частности, — проектное обучение, формулировка названия, гимна, слогана будущей компании (Midjourney);

В целом, нейронные сети могут применяться в различных операционных задачах, связанных с организацией собственно самого образовательного процесса за счет оптимизации графика занятий, оценки успеваемости студентов, выявления проблем и разработке рекомендаций для совершенствования процесса обучения. Также, нейросети позволяют осуществить автоматизированную проверку заданий и контроль за плагиатом в ходе разработки квалификационных проектов. Отдельные организационные задачи и назначение нейросетей представлены на рисунке 3**.

Следует согласиться с мнениями авторов о том, что применение нейронных сетей в маркетинге персонала является перспективным направлением, поскольку имеются примеры успешного их применения. Эффективность применения нейросетей в обучении посредством различных приложений обусловлена следующими возможностями: персонализированное (индивидуальное) обучение (CogBooks); автоматизация проверки выполненных заданий (Gradescope); выявление способностей и талантов студентов (TALENT); анализ эмоционального состояния, эмоционального интеллекта существующих и потенциальных сотрудников (Emotion Sensor); информатика и компьютерные технологии (Coursera — курсы с использованием нейронных сетей и методов машинного обучения); автоматический перевод (Google Translate).

Анализируя опыт развития современных образовательных технологий, следует отметить роль нейронных сетей в процессе изучения и формирования личной модели обучающего и обучающегося, их вовлеченности в обучение путем распознавания эмоций

В этой связи, на основе применения нейронных технологий, возможна в перспективе их интеграция в многокомпонентные Smart — системы обучения или NeuroSmart, включающую биометрию обучающего, уровень сформированных компетенций, анализ выполненных работ и мониторинг инцидентов информационной безопасности.

Однако, учитывая преимущества применения нейросетей не только в системе обучения персонала, но и обычным пользователем, многие эксперты на рынке кибербезопасности оценивают риски от их использования в маркетинге персонала. Это, прежде всего, утечка личной информации, поскольку работа с нейросетью требует передачи данных на удаленный сервер для обработки и риск применения поддельных сервисов.

Можно также выделить проблемы использования нейросетей в обучении персонала, которые определяются моделированием адаптивных образовательных программ: недостаточно полно изучены вопросы построения оптимальной модели нейросетей; недостаточно полно определены критерии оптимальности траектории обучения персонала для конкретной целевой аудитории в зависимости от отрасли, назначения, формата охвата уровней компетентности, форм и инструментов обучения; недостаточный уровень квалификации тьютора, способный обеспечить безопасность и эффективность использования этих технологий; недостаточная техническая база. Также одной из сложностей широкого распространения нейронных технологий является их стоимость.

Итак, при помощи нейросетей возможно осуществить качественный анализ входной информации для устранения ошибок, вызванных человеческим фактором, что, по мнению ряда экспертов, должно существенно облегчить работу сотрудников учебных центров, избавляя их от сложных и рутинных задач. Учитывая все преимущества и недостатки нейронных технологий в перспективе, задачей исследователей является формирование мультимодальной системы, которая позволит синхронизировать сенсорное восприятие и распознавание текста для работы с данными и поиском различных решений. Современные нейронные сети, созданные для голосового синтеза полноценно можно использовать в трансляции обучающих курсов, чтобы на основании текста создавать аудиозапись лекционного материала. Нейронные сети и машинное обучение позволят использовать Smart камеры для обучения сотрудников организации, работающих в сложных условиях для гарантии безопасности работников.

Нейронные сети широко применены в научной среде, в частности, в генной инженерии, квантовой химии, биологии, математике.

Ключевые слова: нейронные сети; маркетинг персонала; система обучения; развитие и обучение; инструменты в обучении, квалификация; цифровая среда; искусственный интеллект.

Из архитектуры и режима работы нейросети следует несколько особенностей, ключевых для понимания направления.

Нейроны в сетях независимы. Каждый нейрон никак не связан с процессом работы других. Да, они получают друг от друга информацию, но их внутренняя деятельность не зависит от других элементов. Поэтому даже если один нейрон выйдет из строя, другой продолжит работать — это важно в вопросе отказоустойчивости. Подобная устойчивость свойственна и

биологическим нейронным сетям, которые продолжают работать, даже если оказываются повреждены.

Но у независимости есть и недостаток: из-за нее решения оказываются многоступенчатыми и порой хаотичными, их сложно предсказать и повлиять на них.

Нейросети очень гибкие. Так как нейроны сами подбирают критерии и не зависят друг от друга, нейросети более гибкие, чем другие модели машинного обучения. Их архитектура унаследовала важные свойства биологической нервной системы: способность самообучаться и приспосабливаться к новым данным, возможность игнорировать «шумы» и неважные детали входной информации. Как живой человек сможет различить знакомого в толпе, так нейросеть можно научить выделять нужное и отбрасывать ненужное.

Гибкость проявляется не только в этом. Нейросети способны решать широкий спектр задач, и их можно адаптировать практически под любые обстоятельства.

Нейросети приближительны. Мы уже говорили: любой результат, выданный нейронной сетью, приближителен и неточен. Например, сеть, которая распознает картинки, может сказать «Здесь изображена корова» только с определенной вероятностью. И эта вероятность всегда будет меньше единицы, то есть ниже ста процентов. Более того: если два раза показать нейросети одну и ту же картинку, она может выдать разные вероятности в качестве ответа. Различаться они, конечно, будут на сотые и тысячные доли, но это все же неодинаковый, недетерминированный результат.

Нейросети могут ошибаться. Любой искусственный интеллект уступает человеческому. Это происходит из-за того, что мощности нашего мозга до сих пор невозможно повторить. В теле человека 86 миллиардов нейронов, и еще не создана сеть, которая хотя бы немного приблизилась к этому числу. В современных нейросетях содержится примерно 10 миллиардов нейронов. Даже при наличии продвинутых формул искусственная нейросеть все равно остается упрощенной моделью — например, в ней нет понятия силы импульса, которое есть в биологических нервах.

У биологических нейронных сетей, конечно, тоже бывают ошибки. Но для нейросетей они проявляются более ярко за счет их упрощенной структуры.

Существует три основных проблемы работы с сетями — это явления забывчивости и переобучения, а также непредсказуемость. В биологических нейронных сетях они тоже есть, но мы их корректируем. В искусственных нейросетях аналогично применяются методы корректировки, но это сложнее и не всегда может быть эффективно.

Забывчивость. Представьте, что вы попали сразу в несколько незнакомых ситуаций, опыта для которых ранее не было. Скорее всего, вам будет тяжело эффективно работать. Даже простые, но отличающиеся действия будут вызывать стресс, вы будете допускать больше ошибок.

В теории нейронных сетей это называется забывчивостью: программы плохо реагируют на большое разнообразие ситуаций. Если обстоятельства все время меняются, нейросеть будет пытаться подстроиться под каждое из них, и в результате точность решений упадет. Но если человек еще может сориентироваться в незнакомой обстановке, то программе это сделать сложнее, ведь она — «вещь в себе», лишенная нейропластичности.

Переобучение. Это явление, когда модель хорошо объясняет только примеры из обучающей выборки, адаптируясь к примерам оттуда, вместо того, чтобы учиться классифицировать что-то другое, не участвующее в обучении. Если вы когда-нибудь смотрели на автомобиль и видели, что фары похожи на глаза, а решетка радиатора — на рот, вы понимаете, как это работает. Нейросеть точно так же начинает путаться.

Но ресурсов человеческого мозга хватает, чтобы понять, что машина — не настоящее лицо. Программа понять это не может и в подобной ситуации способна действительно выдать результат, что на картинке изображен человек.

Еще один пример переобучения можно привести для сетей, которые создают что-то новое, например стиль. Вы, наверное, замечали, что у реальных художников и писателей есть свои характерные приемы, а их произведения со временем становятся все более похожими друг на

друга. Это тоже пример переобучения — и генерирующие контент нейросети также ему подвержены.

Непредсказуемость. Это прямое следствие закрытости и автономности нейронов. Сложно предугадать результат работы нейросети, будет ли она корректно работать в решении той или иной задачи. И если с предыдущими ошибками можно бороться благодаря правильным алгоритмам обучения, то непредсказуемость не пропадает. Это не стандартная программа, которая выдает известный результат для каждой ситуации.

С непредсказуемостью тоже борются: точность можно повысить, если использовать подходящую архитектуру. Не обязательно более сложную — с некоторыми задачами хорошо справляются, наоборот, более простые сети. Но это дополнительно усложняет работу над нейросетями, особенно когда результат работы критичен.

Для чего нужны нейронные сети? Нейросети используются в огромном количестве сфер, в первую очередь в тех, где от машины нужна функциональность сродни человеческой. То есть в ситуациях, где нет четко заданного скрипта, описывающего каждый конкретный случай; входные данные могут быть любыми, поэтому нужно уметь обрабатывать все возможные варианты. Хороший пример — робот-ассистент или подсказки в поле поиска. В свое время именно поисковые системы дали толчок развитию методов искусственного интеллекта.

Пока с нейронными сетями работают в основном большие компании и холдинги. Для того чтобы создать нейросеть, способную достаточно грамотно работать в сложных условиях, нужны мощные машины и большие наборы обучающих данных. Такие ресурсы могут себе позволить только крупные корпорации.

Еще есть стартапы — они в основном работают на арендованных мощностях и концентрируются на создании нейросети под конкретные задачи. Пример — знаменитое приложение Prisma.

Отрасль может быть любой. Во всех сферах есть задачи, которые в силах решить нейросеть. Рассмотрим основные области задач, для решения которых используются нейросети.

Классификация. Нейросеть получает объект и относит его к определенному классу. Самая первая сеть, перцептрон, решала именно задачи классификации, но очень простые. Сейчас возможности шире: сети могут классифицировать клиентов и выделять аудитории по интересам — вы сталкиваетесь с этой возможностью каждый день, когда ваш электронный почтовый ящик определяет (классифицирует) некоторые письма как спам. Но это не единственный пример: автоматический скоринг в банках, контекстная реклама — это все касается классификации.

Распознавание. Задача поставлена иначе: она не в том, чтобы отнести объект к одному из классов, а в том, чтобы найти нужное среди множества данных — например, лицо на картинке. «Умные» фильтры для фотографий работают именно так. Можно вспомнить многочисленные нейросети, которые превращают фотографии в картины маслом или постеры, — они тоже сначала распознают, что находится на изображении. Распознавать можно и текстовые данные, например приложения для определения названия музыкальных треков.

Но распознавание — это не только приложения. Это и поиск по картинке, и чтение текста с изображения, и работа «умных» камер слежения. Разнообразные программы для людей с ограниченными возможностями тоже используют возможности распознавания. Сюда же относятся голосовые ассистенты, которые распознают речь. Сейчас нейросети начинают активно применяться в медицине, например распознают информацию на снимках, что облегчает диагностику.

Прогнозирование. Третий вариант — нейросети, которые получают входные данные и на их основе что-то предсказывают. Их часто применяют в аналитике, например в финансовом секторе такая сеть может предсказывать поведение рынка, а в маркетинге — тренды и аудитории.

Нейросетевые программы, которые дописывают текст или дорисовывают изображение, тоже по сути занимаются прогнозированием. Так же работают поисковые системы: вы начинаете вводить фразу, а вам предлагают ее завершение. Это тоже задача прогнозирования, причем интересная — с учетом смысла предыдущих слов.

Генерация. Нейронные сети могут сами генерировать контент. Пока он далек от идеального, но программы становятся умнее. Сейчас нейросети могут писать музыку, создавать изображения, и со временем они становятся все больше похожими на настоящие. Это комплексная задача, которая может состоять из нескольких предыдущих. Например, «дорисовка» человека на фотографии — задача распознавания и прогнозирования одновременно. Генерация текста в определенном стиле — классификация плюс прогнозирование.

Какими бывают нейронные сети?

У нейросетей есть общие черты — например, наличие входного слоя, который принимает информацию на вход. Но много и различий. Для каждой из перечисленных выше задач потребуются своя нейронная сеть. У них будут различаться структуры, архитектура, типы нейронов и многое другое. Создать универсальный алгоритм невозможно, по крайней мере пока, поэтому сети отдельно оптимизируют под определенные спектры задач.

Однонаправленные. Нейросети работают в одном направлении — как оригинальный перцептрон. Это значит, что у них нет «памяти», а поток информации передается только в одну сторону. Структура выходит более простой, чем в случае с рекуррентными сетями, о которых мы поговорим ниже. Но это не плохо: для решения некоторых задач простые структуры подходят лучше.

Однонаправленные сети хорошо подходят для задач распознавания. Суть примерно та же, что и в случае с восприятием окружающего мира реальным мозгом. Органы чувств получают информацию и передают ее в одном направлении, та в процессе трансформируется и распознается. Мозг делает вывод: «я вижу собаку», «слышна рок-музыка», «на улице холодно». Однонаправленная модель работает по тому же принципу, но более упрощенно.

Еще один вариант применения — прогнозирование. Принцип такой же: «На улице тучи — значит, пойдет дождь». Но критерии, по которым нейросети делают выводы, до конца непонятны.

Рекуррентные. У этих сетей есть эффект «памяти» благодаря тому, что данные передаются в двух направлениях, а не в одном. В результате они воспринимают предыдущую полученную информацию и могут глубже ее «анализировать». Это полезно, если перед сетью стоит сложная задача вроде перевода текста. Однонаправленная нейросеть переведет каждое слово по отдельности, и получится бессвязная «каша». Рекуррентная сможет учесть контекст и перевести, например, *apple tree* не как «яблоко дерево», а как «яблоня».

Или более сложный пример: идиома that's a piece of cake в контексте переведется не как «это кусок торта», а как «проще простого» в зависимости от стиля текста. На это сейчас способны не все переводчики.

Задачи для рекуррентной сети можно сформулировать так: это работа с большим объемом данных, которые надо разбить на более мелкие и обработать. Причем с учетом связей между друг другом.

Правильно настроенная рекуррентная нейронная сеть способна отличать контекст одной ситуации от другой. Это важно, например, при создании «говорящих» ботов: вспомните, как «обижаются» голосовые помощники, если сказать им что-то грубое.

Сверточные. Это отдельная категория нейронных сетей, менее закрытая, чем другие, благодаря принципиальной многослойности. Многослойными называются нейронные сети, в которых нейроны сгруппированы в слои. При этом каждый нейрон предыдущего слоя связан со всеми нейронами следующего слоя, а внутри слоев связи между нейронами отсутствуют. Сверточные сети используют для распознавания образов. У них особая структура слоев: часть занимается «свертыванием», преобразованием картинки, а часть — группировкой и распознаванием маленьких дискретных элементов, созданных на сверточных слоях. Таких слоев несколько. Результат — более высокая точность и качественное восприятие информации.

Интересный факт: как обычные нейросети были основаны на нейронах в головном мозгу, так сверточные — на структуре зрительной коры. Это та часть мозга, которая отвечает за восприятие картинок. В ней чередуются «простые» и «сложные» клетки: первые реагируют на определенные линии и очертания, вторые — на активацию конкретных простых клеток. Так

происходит процесс распознавания образов в мозгу, и примерно так же устроена сверточная нейросеть.

Сверточные слои «воспринимают» отдельные элементы картинки как простые клетки — линии. Особые слои, называемые субдискретизирующими, реагируют на конкретные найденные элементы. Чем больше слоев, тем более абстрактные детали способна заметить и определить сеть.

На результат работы промежуточных слоев можно посмотреть, если заглянуть в файлы нейросети. Поэтому она и считается менее закрытой. Результат больше всего напоминает карту признаков из машинного обучения.

Нейронные сети — это машинное обучение?

Не совсем. Нейронные сети относят к глубокому обучению (Deep Learning), которое является частью машинного, но от классического ML подход сильно отличается. В стандартном машинном обучении программе предварительно рассказывают, как выглядит то, что она должна сделать. Например, если нужно отличить мужчину от женщины, потребуется «объяснить» модели, в чем принципиальные различия между фигурами. Это делается с помощью математических формул и абстракций, которые будут описывать параметры. Выше мы говорили про понятие карты признаков — по сути, это она и есть.

При обучении нейросети такой задачи не стоит. Признаки сеть находит сама, их не нужно описывать. Необходимо только задать коэффициенты и результаты, соответствующие каждому возможному исходу.

Это и хорошо, и плохо. Плохо — потому что приводит к уже описанной выше непредсказуемости. Хорошо — потому что дает большие гибкости: два необученных исходника одной и той же сети можно обучить на выполнение двух разных задач. Не понадобится писать другой алгоритм и задавать новые параметры. Можно оставить ту же архитектуру, главное — чтобы она изначально была оптимальной для этого типа задач.

То есть нейронная сеть может заменить человека?

Нейросети действительно используются для решения задач, похожих на те, которые решает человеческий мозг.

Но даже мощная нейросеть может ошибиться. И в некоторых случаях цена этой ошибки может быть крайне велика, а ее вероятность намного больше, чем если задачу решает человек. Поэтому сейчас нейронные сети используются скорее для ассистирования, чем для полномасштабной самостоятельной работы.

Существуют проблемы, в решении которых машины действительно могут заменить человека. Это некоторые аналитические задачи, а также те, которые связаны с более-менее однообразными действиями. Например, с помощью нейросети может работать робот-почтальон.

Но далеко не все задачи можно решить вот так. Например, робот может ответить на более менее стандартные вопросы в банковском приложении, но не поймет, что делать, если человек задаст что-то неочевидное.

Примеры популярных нейронных сетей

Нейросеть	Описание
Convolutional Neural Network (CNN)	Используется для обработки изображений и распознавания паттернов в них. Применяется в компьютерном зрении.
Recurrent Neural Network (RNN)	Подходит для работы с последовательными данными, такими как текст и аудио. Применяется в языковых моделях.

Нейросеть	Описание
Generative Adversarial Network (GAN)	Используется для генерации новых данных, таких как изображения и звуки. Применяется в синтезе контента.
Transformer	Базовая архитектура для моделей обработки естественного языка, таких как BERT и GPT.
Deep Q-Network (DQN)	Применяется в обучении с подкреплением для игр и задач управления.
U-Net	Широко используется в сегментации изображений, включая медицинское изображение.
YOLO (You Only Look Once)	Одна из популярных архитектур для реального времени обнаружения объектов на изображении.
ResNet	Известная архитектура с нейронными блоками остаточных связей, обычно используется для классификации.
ChatGPT	Мощная языковая модель, разработанная OpenAI. Основана на архитектуре GPT (Generative Pre-trained Transformer). ChatGPT способна генерировать тексты и поддерживать разговоры с пользователем, делая ее популярным инструментом для задач генерации текста и чат-ботов.

А что с творчеством нейронных сетей?

Нейросеть не осознает свои действия. Даже если она генерирует контент — она делает это машинально, на основе предыдущих данных, а не благодаря собственному мышлению. Вряд ли нейронная сеть, даже сложная, сможет догадаться, что созданное ей предложение абсурдно и не имеет смысла. Для нее нет такого понятия, как «смысл». Творчество нейросетей — примерно как «речь» говорящего попугая или «китайская комната».

Поэтому есть мнение, что книга или картина, написанные нейросетью, не смогут заменить человеческие, даже если алгоритмы будут очень хорошо имитировать наше творчество. Вряд ли много кто захочет читать книгу, если точно известно, что автор не вкладывал туда никаких мыслей.

Правда, пока создавать с нуля контент, похожий на настоящий, могут немногие системы. Но вы можете внести свой вклад в их развитие — если освоите, как они работают. Сейчас это направление востребовано как никогда.

Математика играет важную роль в нейронных сетях. Она используется для предсказания и моделирования значений, обучения и применения нейронных сетей в различных областях, включая задачи горения. Для обучения нейронных сетей используются различные математические методы, такие как линейная алгебра, теория вероятностей, математическая оптимизация и другие. Математические модели позволяют создавать эффективные алгоритмы обучения и предсказания, что делает нейронные сети мощным инструментом для анализа данных и решения сложных задач.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галушкин, А.И. Нейронные сети: история развития теории: Учебное пособие для вузов. / А.И. Галушкин, Я.З. Цыпкин. - М.: Альянс, 2015. - 840 с.

2. Галушкин, А.И. Нейронные сети: основы теории. / А.И. Галушкин. - М.: РиС, 2015. - 496 с.
3. Каллан, Р. Нейронные сети: Краткий справочник / Р. Каллан. - М.: Вильямс И.Д., 2017. - 288 с.
4. Редько, В.Г. Эволюция, нейронные сети, интеллект: Модели и концепции эволюционной кибернетики / В.Г. Редько. - М.: Ленанд, 2019. - 224 с.
5. Николенко С., Кадурын А., Архангельская Е. Глубокое обучение. Погружение в мир нейронных сетей. СПб.: Питер, 2020.
6. Алексеев Д. В. Приближение функций нескольких переменных нейронными сетями // Фундаментальная и прикладная математика. 2009. Т. 15. № 3. С. 9–21.
7. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс. 2-е изд. М.: Вильямс, 2008.
8. Focardi R. and Luccio F. L. Neural cryptanalysis of classical ciphers // Proc. ICTCS. 2018. <http://ceur-ws.org/Vol-2243/paper10.pdf>
9. Danziger M. and Henriques M. A. A. Improved cryptanalysis combining differential and artificial neural network schemes // Intern. Telecommun. Symp. (ITS). Sao Paulo, 2014. P. 1–5.
10. Turcanik M. Using recurrent neural network for hash function generation // Intern. Conf. Appl. Electronics (AE).

ШАБАКАҶОИ НЕЙРОНӢ — ДАСТГОҶИ МАТЕМАТИКӢ

Дар ҷаҳони муосир шабакаҳои нейронӣ ба соҳаҳои гуногуни фаъолият, аз ҷумла ба идоракунии кадрҳо фаъолон ворид мешаванд. Истифодаи зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинсозӣ махсусан муҳим шудааст. Математика дар шабакаҳои нейронӣ нақши муҳим мебозад. Он барои пешгӯӣ ва моделсозии арзишҳо, омӯзиш ва татбиқи шабакаҳои нейронӣ дар соҳаҳои гуногун истифода мешавад. Барои таълими шабакаҳои нейронӣ усулҳои гуногуни математикӣ истифода мешаванд, аз қабилӣ алгебраи хаттӣ, назарияи эҳтимолият, мутобиқгардонии математикӣ ва ғайра. Моделҳои математикӣ имкон медиҳанд, ки алгоритмҳои самаранокӣ омӯзиш ва пешгӯӣ эҷод карда шаванд, ки шабакаҳои нейрониро як воситаи тавоноӣ таҳлили додаҳо ва ҳалли масъалаҳои мураккаб месозад.

КАЛИДВОЖАҶО: шабакаҳои нейрон, зеҳни сунъӣ, омӯзиш ва татбиқи шабакаҳои нейрон дар омӯзиши мошинсозӣ, математика.

НЕЙРОННЫЕ СЕТИ — МАТЕМАТИЧЕСКИЙ АППАРАТ

В современном мире нейросети активно проникают в различные сферы деятельности, включая управление персоналом. Особенно важным стало использование искусственного интеллекта и машинного обучения. Математика играет важную роль в нейронных сетях. Она используется для предсказания и моделирования значений, обучения и применения нейронных сетей в различных областях, включая задачи горения. Для обучения нейронных сетей используются различные математические методы, такие как линейная алгебра, теория вероятностей, математическая оптимизация и другие. Математические модели позволяют создавать эффективные алгоритмы обучения и предсказания, что делает нейронные сети мощным инструментом для анализа данных и решения сложных задач.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нейросети, искусственный интеллект, обучение и применение нейронных сетей в машинное обучение, математика.

NEURAL NETWORKS — MATHEMATICAL APPARATUS

In the modern world, neural networks are actively penetrating various fields of activity, including personnel management. The use of artificial intelligence and machine learning has become especially important. Mathematics plays an important role in neural networks. It is used to predict and model values, train and apply neural networks in various fields, including combustion problems. Various mathematical methods are used to train neural networks, such as linear algebra, probability theory, mathematical optimization, and others. Mathematical models allow you to create effective learning and prediction algorithms, which makes neural networks a powerful tool for data analysis and solving complex problems.

KEYWORDS: neural networks, artificial intelligence, training and application of neural networks in machine learning, mathematics.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шавкатзода Гулрухсор* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров магистри курси 2 ихтисоси математикаи амалӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.

Сведения об авторах: *Шавкатзода Гулрухсор* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, магистр 2-ого года обучения специальности «прикладная математика» факультета математики. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова 1.

Information about the author: *Shavkatzoda Gulrukhsor* - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, 2-nd year master's student of the specialty "Applied Mathematics" of the Faculty of Mathematics. **Address:** 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov passage 1.

ФИЗИКА – ФИЗИКА

ТАЪСИРИ СЕЛИ ХУРДИ НЕЙТРОНҲОИ ҲАРОРАТӢ БА ШИДДАТНОКИИ БАНДИ АБСОРБСИОНИИ СПЕКТРИ ИНФРАСУРХИ МОДДАҲОИ БИОЛОГӢ

Алиев А.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

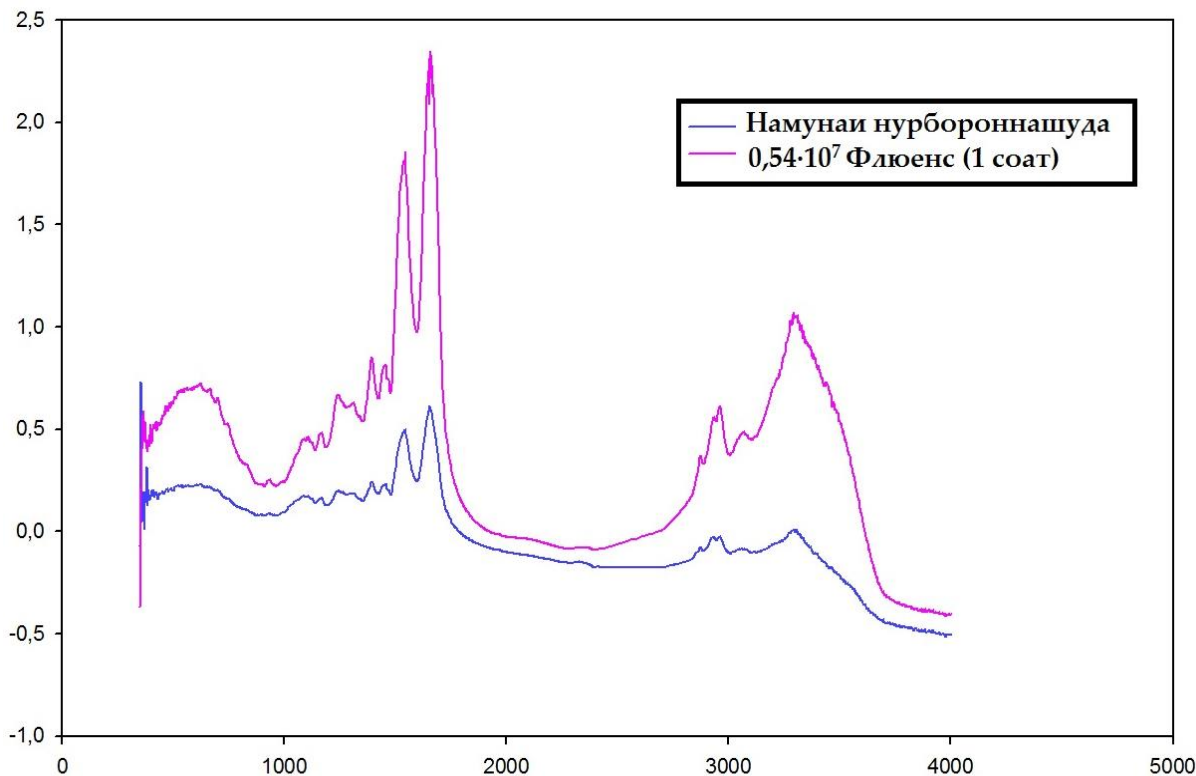
Маълум аст, ки таъсири «дозаҳои хурд» дар афканишотҳои ионофар ба амал меояд, ки ин боиси тағйир ёфтани таркиби объектҳои биологӣ мегардад. Ин асосан ба тағйирёбии конфигуратсияи электронии атомҳое, ки макромолекулаҳои системаҳои биологиро ташкил медиҳанд, вобаста аст. Дар асоси ин конфигуратсияи электронии атомҳои макромолекулаҳои биологӣ дар зери таъсири нейтронҳо тағйир намеёбанд, пас эҳтимолияти тағйир додани сохтори ин объектҳо хеле кам аст [3].

Ҳангоми ҳамтаъсиrotи мутақобилаи нейтронҳо бо моддаҳои биологӣ раванди забти радиатсионии нейтронҳо аз тарафи ядроҳои атомҳое, ки ин моддаро ташкил медиҳанд, ба амал меояд. Ғайр аз ин, протсессҳои гуногуне ба амал меоянд, ки бо парокандашавии чандирӣ ва ғайричандирии нейтронҳо дар ядроҳои атом алоқаманданд. Аз ин рӯ, эҳтимолияти тағйироти сохтори нейтронӣ дар объектҳои биологӣ аз буриши босамари нейтронҳо дар ядроҳои моддаҳои гуногун вобаста аст. Маълум аст, ки порчаи буриши нейтронҳои ҳароратӣ аз тарафи ядроҳои атом назар ба нейтронҳои энергияи баландошта хеле зиёд аст. Бинобар ин, таъсири нейтронҳои энергияшон хурд ба объектҳои биологӣ кам тадқиқ карда шудааст. Аз ин нуктаи назар мақсади кори мазкур омӯختани таъсири нейтронҳои ҳароратӣ ба хосиятҳои моддаҳои биологӣ мебошад [4].

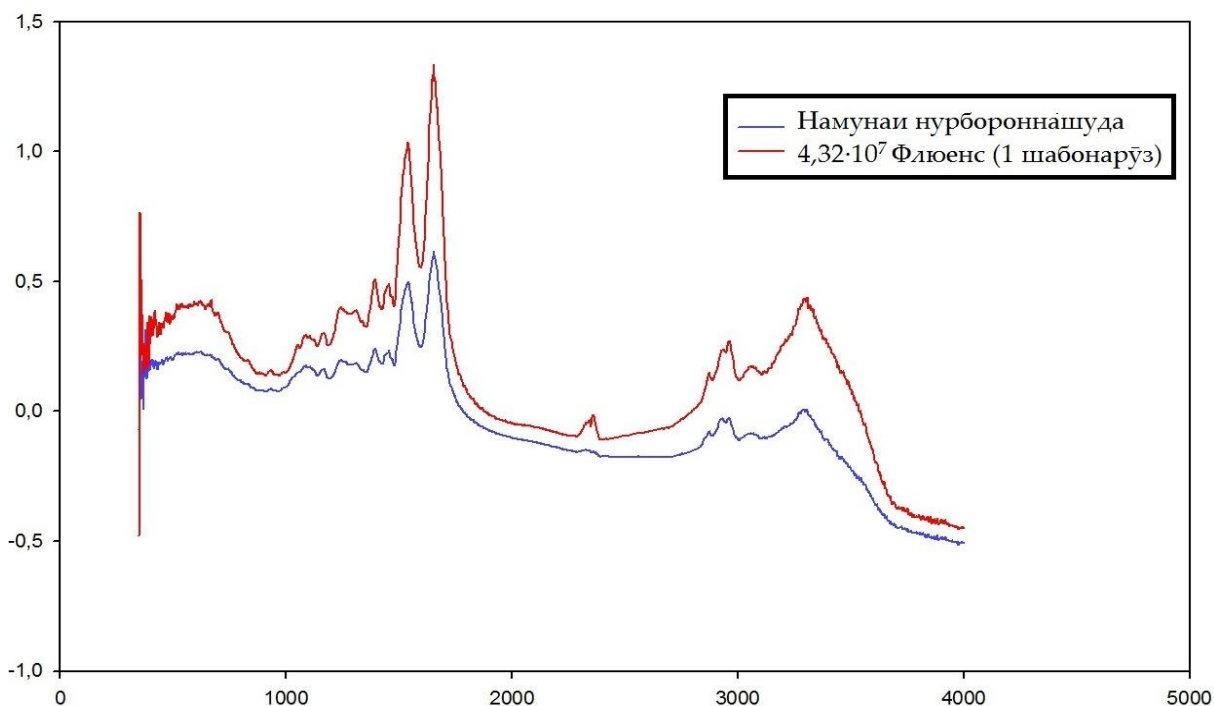
Барои тадқиқи эффекти “дозаҳои хурд” дар ин кор ҳамчун объекти биологӣ хуни бутун ва зардоби хун интихоб карда шудааст. Протсесси таъсири нейтронҳои ҳароратӣ ба шиддатнокии банди абсорбсионии спектри инфрасурхи хуни том ба таври таҷрибавӣ омӯхта шудааст. Хун аз як партия ба ҳафт қисм тақсим карда шуда, дар доираи васеи дозаи ҷараёни нейтронӣ нурборон карда шудааст. Манбаи нейтронҳои ҳароратӣ манбаи изотопи *Pu-Be* мебошад, ки дар зарфи махсус барои ҳимояи муҳит ҷойгир шудааст [5].

Барои ба таври таҷрибавӣ омӯختани протсесси таъсири нейтронҳои ҳароратӣ ба хосиятҳои интензивияти хуни том усули спектроскопияи инфрасурх (ИФ) истифода бурда шуд. Омӯзиши спектрҳои абсорбсияи инфрасурхи ҳамаи объектҳои омӯхташуда дар ҳарорати ҳонагӣ (296 – 300 К), дар диапазони рақамии мавҷҳои 4000 – 400 см⁻¹ бо спектрофотометри инфрасурхи IRAffinity-1 бо табдилдиҳаки Фуре гузаронида шудааст. Ин дастгоҳ ба мо имкон медиҳад, ки спектрҳои инфрасурхро бо табдили Фуреи интерферограммаҳо чен намоем [2].

Дар аввал хосиятҳои интензивияти спектри инфрасурхи намунаҳои нурборонкарданашударо дар шакли графикҳо таҳлил карда, баъдан ин корро барои намунаҳои нурборонкардашуда такрор намудем. Аз муқоисаи хосиятҳои интензивияти намунаҳои нурбороншуда бо намунаҳои нурбороннашуда маълум гардид, ки тағйироти шиддати спектри инфрасурх дар диапазонҳои максималӣ мушоҳида мешавад. Ҳангоми омӯختани спектрограммаҳои инфрасурхи хуни бутун дар минтақаи 3350 – 600 см⁻¹ бандҳои сершумори абсорбсия мушоҳида карда шуданд. Тағйирёбии хосиятҳои интензивияти спектр дар диапазонҳои инфрасурхи хуни бутун аз миқдори муайяни ҷараёни хурди нейтронҳои ҳароратӣ вобаста аст. Дар расмҳои 1 ва 2 вобастагии хосиятҳои интензивии спектри инфрасурхи намунаҳои нурбороншуда аз намунаи нурбороннашуда дар вақти додашуда бо ҷараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ оварда шудааст [5]:

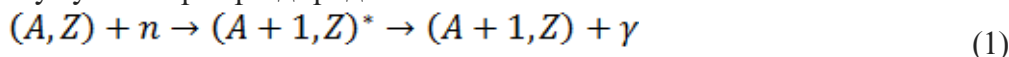
Расми 1. Хосиятҳои интензивияти спектри инфрасурхи намунаҳои нурбороншуда ва нурбороннашуда дар диапазони 4000 – 400 см⁻¹

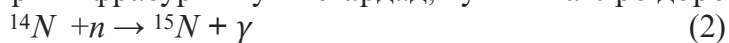
Расми 2. Хосиятҳои интензивияти спектри инфрасурхи намунаҳои нурбороншуда ва нурбороннашуда дар диапазони 4000—400 см⁻¹

Аз омӯзиши натиҷаҳои дар расмҳои 1 ва 2 овардашуда маълум шуд, ки дар минтақаҳои 3600 – 3068 см⁻¹ банди васеи абсорбсионӣ бо ларзишҳои дарозшабии пайвастагиҳои химиявии ОН ва NH гурӯҳҳо вобаста аст. Аз натиҷаҳои омӯзиш маълум аст, ки дар ин

майдон ларзишҳои дарози валентӣ дар натиҷаи реаксияи шуоъпазирии $^{14}\text{N} (n, p) ^{14}\text{C}$ ба вучуд меоянд. Ба мо маълум аст, ки реаксияи радиатсионии фурубурди нейтронҳо (n, γ) шакли умумии зеринро дорад:

Як мисоли имконпазири реаксия (n, γ), ки боиси тағйирёбии хусусияти басомади спектри инфрасурхи хун мегардад, чунин шаклро дорост:

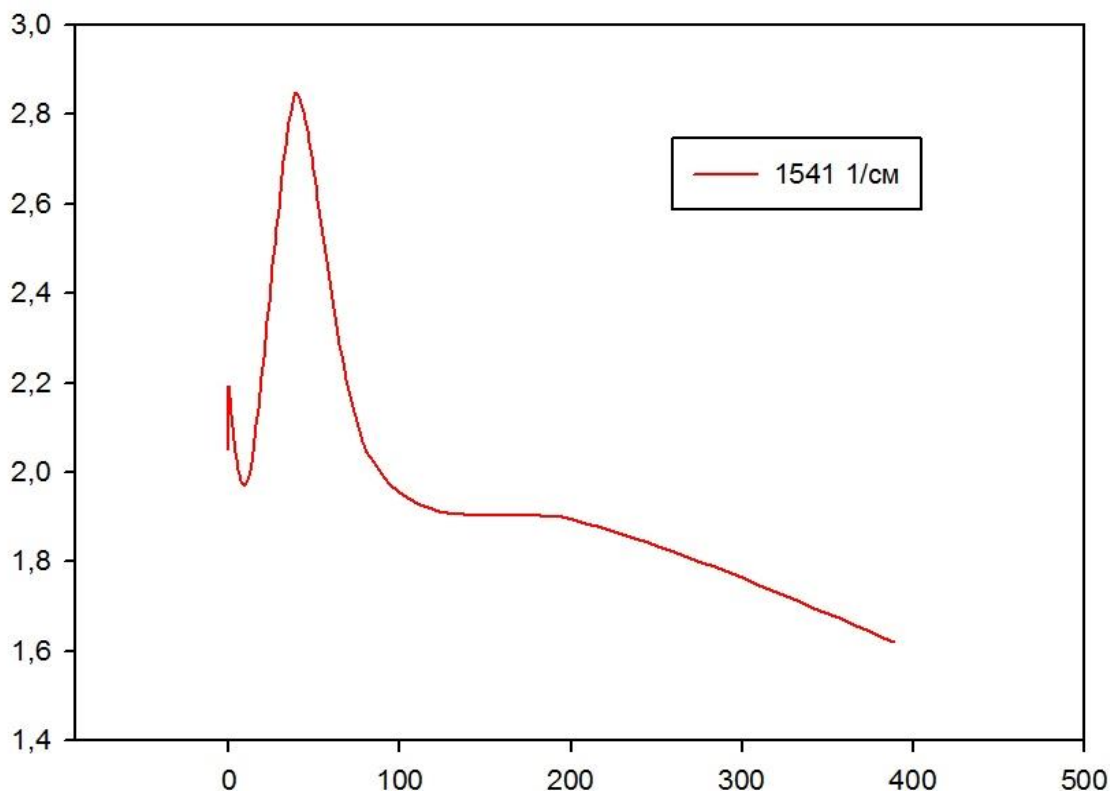
Дар натиҷаи ин реаксия ^{14}N ба изотопи радиоактиви ^{15}N мубаддал мегардад, ки аз худ γ -афканишотро меафканад. Афзоиши минбаъдаи миқдори флюсҳои хурди нейтронҳои ҳароратӣ боиси пайдоиши протонҳо (n, p) мегардад, ки чунин шаклро дорост:

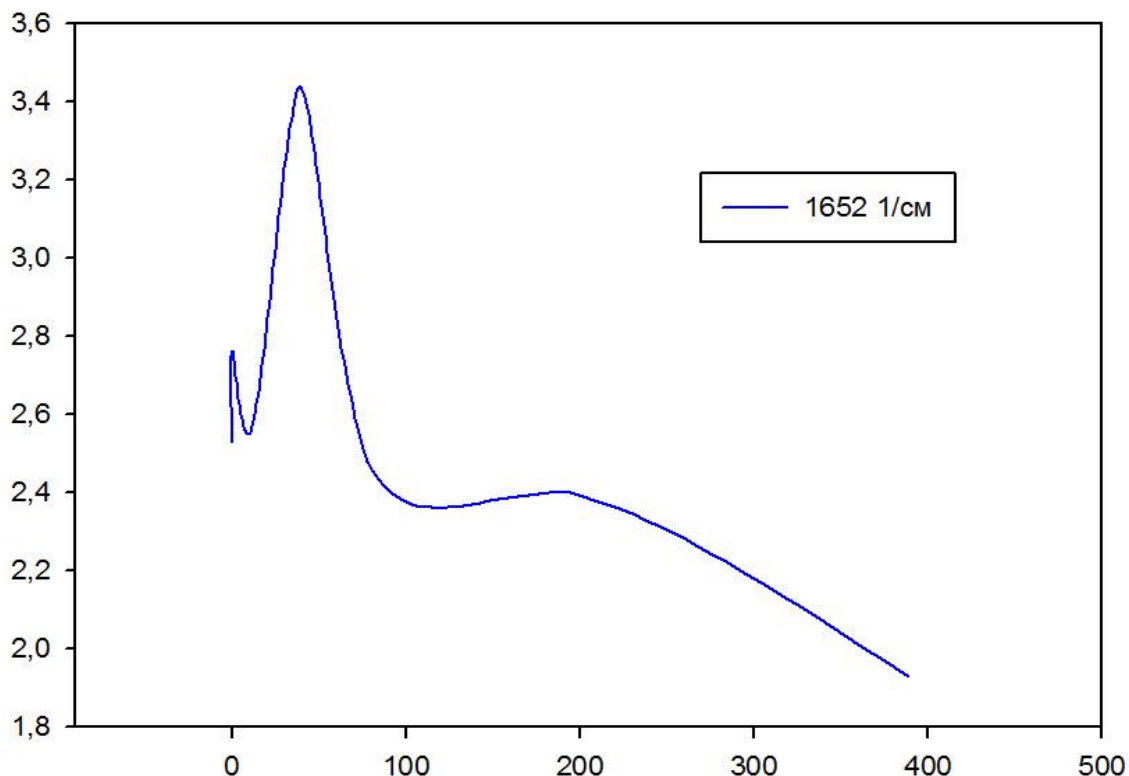
Ин реаксия ба зиёд шудани консентратсияи ^{14}C дар намуна оварда мерасонад. Бояд қайд кард, ки маҳз ҳамин ду намуди реаксияҳо (2) ва (3) дар намунаҳое, ки мо омӯхтаем, рух медиҳанд [1].

Дар минтақаи $2860 - 3007 \text{ cm}^{-1}$ бандҳои шадиди абсорбсионӣ мушоҳида мешаванд, ки боиси тағйирёбии валенти гурӯҳи C-H мегардад. Гурӯҳи C=C олефинҳо дар басомадҳои 1652 cm^{-1} ва 1541 cm^{-1} фурубарӣ доранд. Дар ин диапазонҳо ларзишҳои дарозшабии гурӯҳи C-H дар натиҷаи реаксияҳои таъсири радиатсионии $^{14}\text{N} (n, p) ^{14}\text{C}$ ва $^{14}\text{N} (n, \gamma) ^{15}\text{N}$ ба вучуд меоянд. Дар басомадҳои 624 cm^{-1} , 1085 cm^{-1} , 1165 cm^{-1} , 1240 cm^{-1} ва 1456 cm^{-1} бандҳои шиддатнокӣ паст ошкор карда шуданд, ки ба ларзишҳои дарозкашии гурӯҳи C-O-C ва ларзишҳои ҳамкунии СН мансубанд. Ин гурӯҳҳои ларзиш дар натиҷаи реаксияи $^{14}\text{N} (n, p) ^{14}\text{C}$ ба амал меоянд [4].

Дар расмҳои 3 ва 4 вобастагии ҳосиятҳои интенсивии диапазони абсорбсия ба флюсҳои пасти нейтронҳои ҳароратӣ нишон дода шудааст:

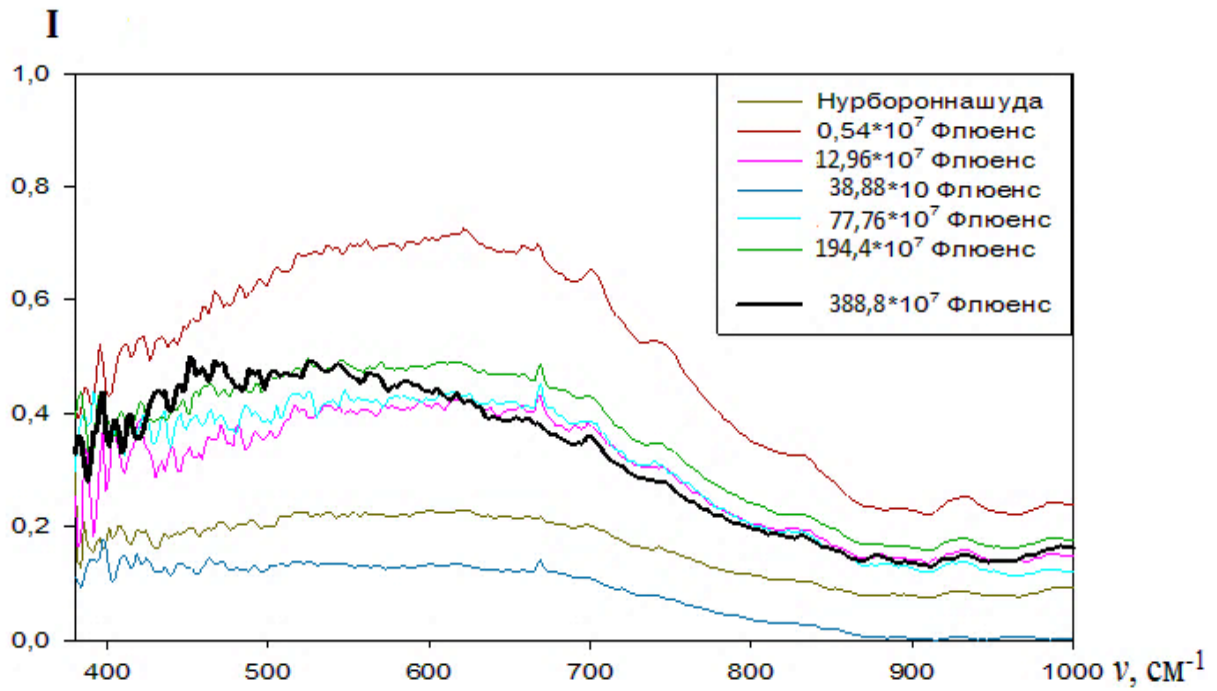
Расми 3. Вобастагии ҳосиятҳои интенсивии диапазони абсорбсияи 1541 cm^{-1} ба ҷараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ

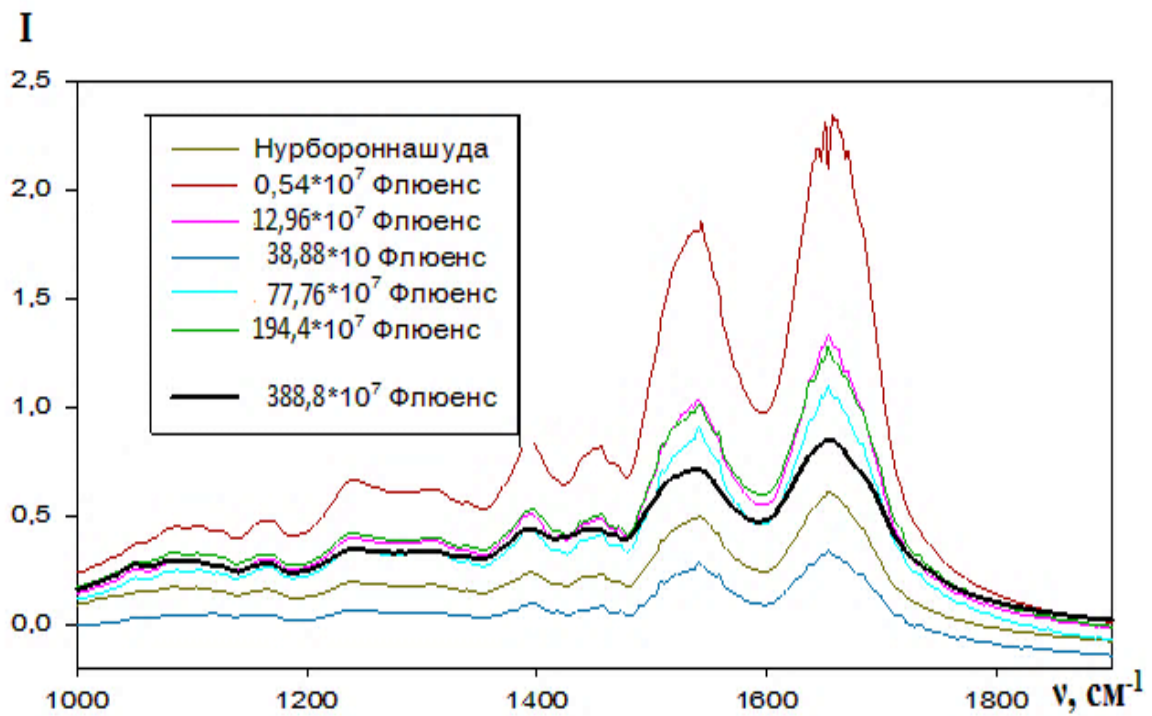
Расми 4. Вобастагии хосиятҳои интенсивии диапазони абсорбсияи 1652cm^{-1} ба ҷараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ

Бар хилофи дигар намудҳои таъсири мутақобилаи радиатсионии ядрои, ки бо ионизатсияи атомҳои модда алоқаманд аст, ҳодисаи гормезис маҳз дар вақте ба амал меояд, ки нейтронҳои ҳароратӣ бо модда тавассути реаксияи ядроии афканишоти нейтронӣ таъсир мерасонад. Вобаста ба ин, дар мақола таъсири ҷараёнҳои хурди нейтронҳои ҳароратӣ ба хосиятҳои басомад ва шиддатнокии банди абсорбсияи спектри инфрасурхи хуни бутун пурра омӯхта шудааст.

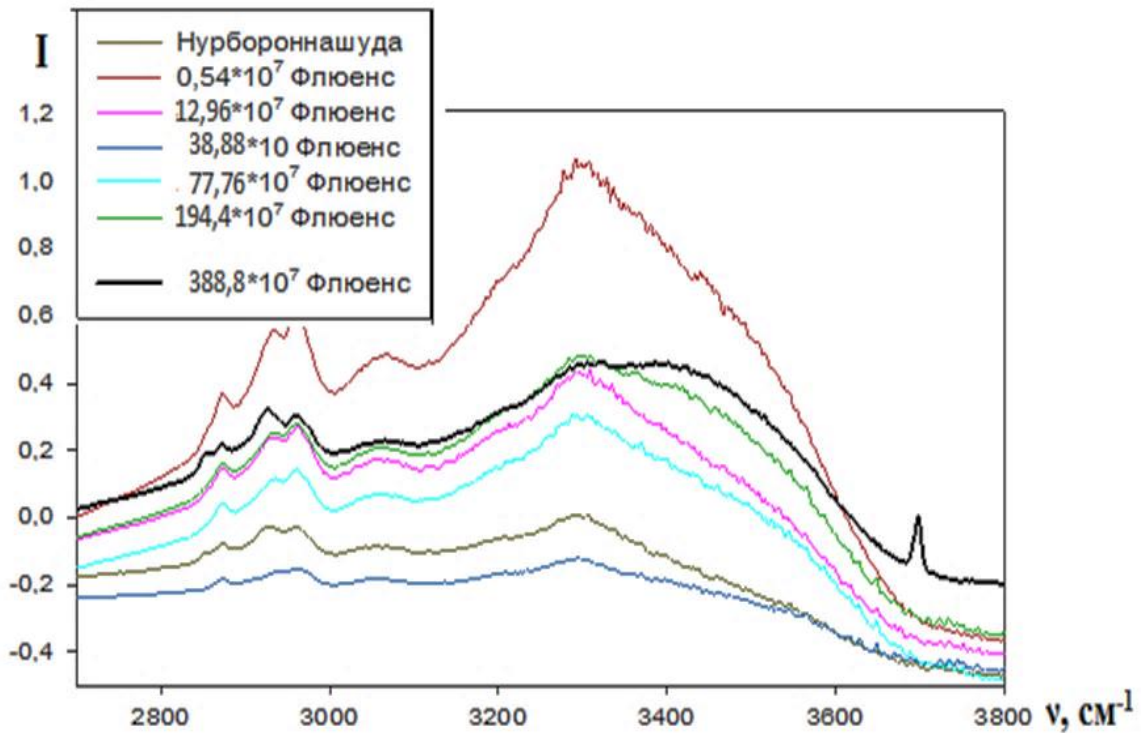
Таҳлили натиҷаҳои тадқиқи таъсири мутақобилаи флюсҳои хурди нейтронҳои ҳароратӣ оид ба хосиятҳои тухми растанӣҳо, бактерияҳои нитрогенӣ, аз он ҷумла хуни бутун нишон медиҳад, ки эффекти «дозаҳои хурд» дар ҳамаи ин ҳолатҳо мушоҳида мешавад. Бояд қайд кард, ки ин падида аҳамияти бузурги илмӣ дорад. Сарфи назар аз кам будани ҷараёни нейтронҳои ҳароратӣ ва душвории ба қайд гирифтани натиҷаҳои таъсири мутақобилаи ин нейтронҳо бо моддаҳои гуногун дар ин ҳолатҳо низ ҳодисаи гормезис мушоҳида карда мешавад [1].

Расми 5. Спектрҳои инфрасурхи намунаҳо, ки бо чараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ (дар ҳудуди 400-1000 см⁻¹) нурборон карда шудаанд

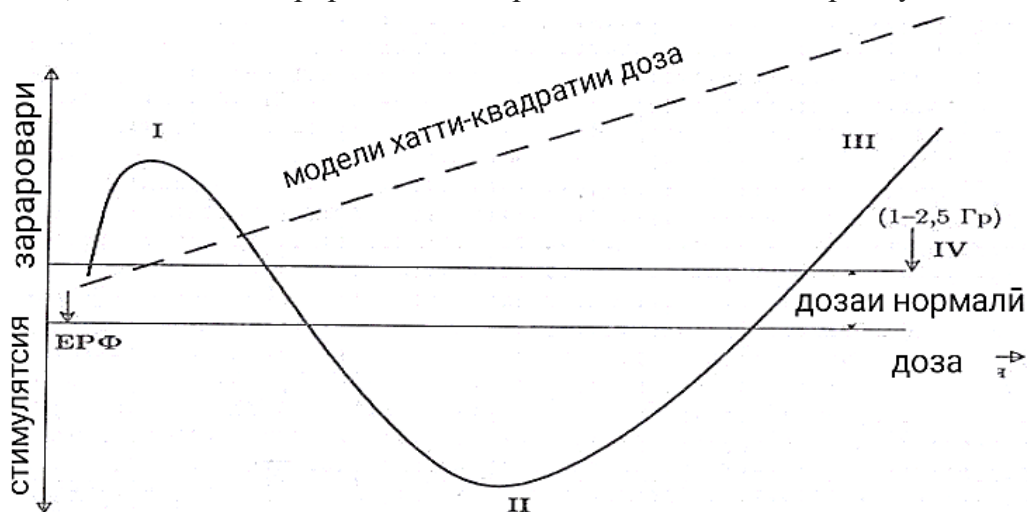
Расми 6. Спектрҳои инфрасурхи намунаҳо, ки бо чараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ (дар ҳудуди 1000-1900 см⁻¹) нурборон карда шудаанд

Расми 7. Спектрҳои инфрасурхи намунаҳо, ки бо чараёни пасти нейтронҳои ҳароратӣ (дар ҳудуди 2700-3800 см⁻¹) нурборон карда шудаанд

Аз муқоисаи шиддатнокии бандҳои абсорбсионии спектри инфрасурхи намунаи нурбороннашуда бо намунаҳои нурбороншуда маълум гардид, ки дар максимуми спектри намунаҳои шуоёфта тағйироти кулли дар шиддат ба амал меояд. Вобаста ба хосиятҳои интенсивияти чараёни хурди нейтронҳои ҳароратӣ муайян карда шуд, ки дар дозахои $0,54 \cdot 10^7$ флюенс ва $38,88 \cdot 10^7$ флюенс қимати интенсивият афзоиши бештар дорад. Афзоиши минбаъдаи чараёни хурди нейтронҳои ҳароратӣ боиси паст шудани шиддат мегардад [1].

Тавре ки модели ҳатти квадратии таъсири мутақобилаи нейтронҳо бо системаҳои биологӣ маънидод менамояд, “баробари зиёд шудани энергияи нейтронҳо табиати зарарноки он низ зиёд мешавад” (нейтронҳои дорои энергияи баланддошта моддаҳои биологиро самараноктар нобуд месозанд), аммо чунон ки маълум шуд, ин модел танҳо ба нейтронҳои баландэнергия тааллуқ дорад. Вале дар нейтронҳои сустэнергия (нейтронҳои ҳароратӣ) ин модел истифода намешавад. Дар айнаи замон бисёр таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки табиати зарарнокии нейтронҳо ҳангоми таъсири мутақобилаи нейтронҳои

сард ($T_n < 0,025$ Эв) каме зиёд мешавад, вале ҳангоми таъсири мутақобилаи нейтронҳои ҳароратӣ ($0,025$ Эв) яқбора кам шуда, бо

(ОИ)

афзоиши минбаъдаи энергияи нейтронҳо. (нейтронҳои эпитеpmалӣ) характерҳои зарарнокиашон афзоиш меёбад. Албатта, ин падидаҳо аз дозаи гирифташуда (вакати афканишотдиҳи) вобастагӣ дорад [6].

Дар графикаи 8 чунин ишоратҳо оварда шудаанд: *EPФ* – дозаи ултрапасти радиатсияи заминаи табиӣ; I – таъсири радиатсия дар дозаи ултрапаст (хассосияти баланд); II – таъсири радиатсия дар дозаи хурд, ки боиси ангеziши равандҳои биологӣ мегардад (гормезис) III – инкишофи осеби сохторӣ ва функционалӣ ҳангоми афканишотхӯрӣ дар дозаи муътадили сублеталӣ; IV – сарҳади муқаррарии байни дозаи калон ва миёна барои ширхӯрон 1-2,5 Гр аст; Хати канда-канда – экстраполятсияи хаттӣ аз доираи дозаи баланд (таъсири радиобиологӣ дар доираи дозаи паст) [6];

АДАБИЁТ

1. Б.И. Махсудов, К.Х. Салимов, Н. Зайдулло. Влияния малых потоков тепловых нейтронов на скорость роста бактерий RHIZOBIUM IS TAAS-80TJ // ДАН РТ, 2020, т. 63, №11-12, с. 723-727;
2. Вербалович В.П. Инфракрасная спектроскопия биологических мембран / В.П. Вербалович. – Казахская ССР Алма-Ата: Наука, 1977. -127 стр.;
3. Костина Ю.В. Показатели инфракрасного спектра липидов сыворотки крови в дифференциальной диагностике доброкачественной патологии тела матки / Ю.В. Костина, Г.М. Раскуратов, Н.Д. Зубарева // Сибирский медицинский журнал. – 2009. -№2. -С. 31-32;
4. Ходжаев Т.А., Муллоев Н.У., Махсудов Б.И. Изучение механизма влияния тепловых нейтронов на процесс прорастания и всхожесть семян кукурузы методом ИК спектроскопии. -Вестник Таджикского национального университета. -Душанбе: Сино, 2015. -№-1/5(188) – С. 113-117;
5. Муллоев Н.У., Файзуллоев А.Х., Махсудов Б.И., Одинаев О.М., самадов А., Файзуллоев Н.А. ИК – спектроскопическое изучение сыворотки крови при трансплантации органов человека. Наука и инновация (научный журнал) ТНУ. №5. 2015;
6. Детерминистские и немишенные эффекты малых доз. Кривые «доза-эффект». (studfile.net)

ТАЪСИРИ СЕЛИ ХУРДИ НЕЙТРОНҲОИ ҲАРОРАТӢ БА ШИДДАТНОКИИ БАНДИ АБСОРБСИОНИИ СПЕКТРИ ИНФРАСУРҲИ МОДДАҲОИ БИОЛОГӢ

Қисмҳои забти нейтронҳои ҳароратӣ нисбат ба нейтронҳои дорои энергияи баланд хеле баландтаранд, ки ин имкон медиҳад, ки онҳо дар ядро ба осонӣ фуру бурда шаванд ва ин боиси баланд шудани шиддати спектри абсорбсияи нейтронҳо мегардад. Дар натиҷа, таъсири «дозаҳои хурд», шуоъҳои иондоркунанда зоҳир мегардад, ки ин боиси тағйир ёфтани таркиби моддаҳои биологӣ мегардад. Сабаби ин тағйирёбии конфигурацияи электронии атомҳо, ки қисми макромолекулаҳои объектҳои биологӣ мебошанд. Дар натиҷаи амалҳои раванди «дозаҳои хурд» ҳодисаи гормезис ба амал меояд. Ин падида дар дозаи ками радиатсионӣ ва бо афзоиши минбаъдаи доза ва шиддатнокии радиатсия ба амал меояд, ки ин раванд фаъолияти ҳуҷайраҳои хоҳиш медиҳад, ки боиси камшавӣ ва бемориҳои гуногуни организмҳои зинда мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: нейтронҳои ҳароратӣ, эффекти “дозаҳои хурд”, ҳодисаи гормезис, раванди забти нейтронҳо, пароканиши чандирӣ ва ғайричандирӣи нейтронҳо, абсорбсия, спектроскопияи инфрасурх.

ВЛИЯНИЕ МАЛЫХ ПОТОКОВ ТЕПЛОВЫХ НЕЙТРОНОВ НА ИНТЕНСИВНОСТЬ ПОЛОСИ ПОГЛОЩЕНИЯ ИНФРАКРАСНОГО СПЕКТРА БИОЛОГИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ

Сечения захвата тепловых нейтронов намного превышает нейтронов с большими энергиями, что даёт им с лёгкостью поглощаться в ядрах и это приводит к увеличению интенсивности спектра поглощения нейтронов. В результате которого проявляется эффект «малых доз» ионизирующих излучений, что приводит к изменению состав биологических веществ. Это связано с изменением электронной конфигурации атомов, которые входят в состав макромолекул биологических объектов. В конечном итоге действий процесса «малых доз» возникает явления гормезиса. Это явления образуется при малых дозах облучения и при дальнейших увеличениях дозы и интенсивности облучения этот процесс уменьшает функциональность клеток, что приводит к истощению и различным болезням живых организмов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: тепловые нейтроны, эффект «малых доз», явление гормезиса, сечения захвата нейтронов, упругое и неупругое рассеяние нейтронов, поглотитель, инфракрасное спектроскопия.

INFLUENCE OF LOW FLUXES OF THERMAL NEUTRONS ON THE INTENSITY OF THE ABSORPTION BAND OF THE INFRARED SPECTRUM OF BIOLOGICAL OBJECTS

The capture cross-sections of thermal neutrons are much larger than those of high-energy neutrons, which allows them to be easily absorbed in nuclei, and this leads to an increase in the intensity of the neutron absorption spectrum. As a result, the effect of "low doses" of ionizing radiation manifests itself, which leads to a change in the composition of biological substances. This is due to a change in the electron configuration of atoms that are part of the macromolecules of biological objects. As a result of the action of the "small dose" process, the phenomenon of hormesis occurs. This phenomenon is formed with small doses of radiation and with further increases in the dose and

intensity of radiation, this process reduces the functionality of cells, which leads to exhaustion and various diseases of living organisms.

KEYWORDS: thermal neutrons, “low dose” effect, hormesis phenomenon, neutron capture cross sections, elastic and inelastic neutron scattering, absorber, infrared spectroscopy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиев Анушервон Туйчиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи физикаи ҳаста. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)555-51-66-11. **E-mail:** Prince.joker.of.assasins@gmail.com

Сведения об авторе: *Алиев Анушервон Туйчиевич* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры ядерной физики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992)555-51-66-11. **E-mail:** Prince.joker.of.assasins@gmail.com

Information about the author: *Aliev Anushervon Tuychievich* – Tajik National University, Master's student of the Department of Nuclear Physics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992)555-51-66-11. **E-mail:** Prince.joker.of.assasins@gmail.com

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ - ИСТОРИЯ

<i>Махмадаминов М.К., Махмадаминов С.К.</i> Аз рушду нуму то харобиовариҳои муғул дар Мовароуннахр.....	5
<i>Канбина А.А.</i> Роль таджикского костюма в развитии индустрии моды в советскую эпоху.....	11
<i>Сотникова М.И., Фотимаи Дж.</i> Стилизованный чакан.....	15
<i>Каримова З.</i> Таърихи саноати трикотажӣ.....	19

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Каримова С.Ҷ.</i> Хусусиятҳои психологии таъсири муносибати роҳбар ба руҳияи кормандон.....	22
<i>Уроқов Ш.Б.</i> Рушди психологияи амалӣ дар сохторҳои низомии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	27

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Вахобова М.</i> Роман Ф.М. Достоевского «Мреступление и наказание» в переводе на таджикском языке (на примере перевода Шамси Собира).....	31
<i>Мамадҷонов А.А.</i> Бозтоби мавзӯҳои иҷтимоӣ дар маҷаллаи илмӣ-оммавии “Илм ва ҳаёт”.....	35
<i>Рохоева М.</i> Theoretical foundations of the study of comparative phraseological units (idioms of comparison) in English and Tajik languages.....	39
<i>Абдулхақова М.</i> Природа терминов текстильного производства.....	43
<i>Мамадҷонов А.А.</i> Мавқеи жанрҳои публицистии бадеӣ дар маҷаллаи илмӣ - оммавии "Илм ва ҳаёт".....	49
<i>Шукриямоҳи Ё.Қ.</i> Таърих, ташаккул ва заминаҳои рушди телевизиони “Душанбе”.....	53
<i>Khudoyarova A.H.</i> The usage and translation of compound words in the field of real estate.....	58
<i>Изатзода А.</i> Таърихи омӯзиши феълҳои ёридоханда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	62
<i>Сафарова Ш.</i> Своеобразие творческой манеры Б. Ахмадулиной.....	69
<i>Хикматова Р.К.</i> речевые стратегии и дискурс.....	74
<i>Тиллозода Ф.</i> Некоторые особенности номинативных предложений в русском языке.....	78
<i>Зебои Л.</i> Падидаҳои нав дар қорбасти баъзе қолабҳои одоби муошират.....	84
<i>Гулмуродова Х.</i> Значение «судьбы» и «смерти» в драме А.Н. Островского «Бесприданница», как отражение славянской мифологии.....	89
<i>Мирзоева Ш.</i> Природа и человек в лирике С. Есенина.....	94
<i>Салихова М.</i> Юмор в творчестве М.М. Зощенко.....	98
<i>Низораи Р.</i> Забони порсӣ ва тавонмандии он.....	102

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Нийёзов А.</i> Имкониятҳо ва роҳҳои ташаккули талаботи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	106
<i>Ҳикматов С., Раҳматуллоева Ш.Х.</i> Назорати гумрукии асъор ва таъсири он ба вазъи тамоюли воридоту содироти мамлакат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	109

<i>Султонбиш Р., Марофи А.В.</i> Усулҳои ҳавасмандгардони фаъолияти сармоягузори ба иқтисодиёти миллӣ: ҷанбаҳои илмию назариявӣ.....	118
--	-----

ҲУҚУҚ – ПРАВО

<i>Абдурахимзода А.</i> Мафҳум ва аломатҳои муфлисшавии соҳибкори инфиродӣ.....	126
<i>Ҳакимова Г.Ҳ.</i> Системаи ҷазои ҷинояти мутобиқи қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	132
<i>Наимзода П.С.</i> Таъини ҷазо барои ҷиноятҳое, ки дар шарикӣ содир карда мешаванд.....	136
<i>Маҳмадиева Н.</i> Хатари терроризми динӣ ва экстремизми мазҳабӣ.....	139
<i>Бобоева М.</i> Террорист дин, мазҳаб ва миллат надорад.....	142
<i>Собирзода С.</i> Субъекты гражданских правоотношений.....	145
<i>Қаюмова М.</i> Низоми ҳуқуқи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико.....	149
<i>Рустамова Д.</i> Хусусиятҳои хоси ҳуқуқи оилавии кишварҳои Скандинавия.....	153
<i>Шеров А.</i> Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқи ҷинояти одамрабӣ дар қонунгузори ҷиноятии кишварҳои хориҷӣ ва қонунгузори миллӣ.....	157
<i>Абдалшев А.</i> Вазифаҳои таъминоти техникӣ-криминалисти тафтиши одамқушӣ..	162
<i>Раҷабова Д.</i> Қоғазҳои қиматнок ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ....	168
<i>Гулмаҳмадзода С.М.</i> Тарафи субъективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ.....	172
<i>Абдуллаев С.Ҷ.</i> Ҳимояи субъектҳои ғайриқобили амали ҳуқуқи оилавӣ.....	178
<i>Абдуллаев С.Ҷ.</i> Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ноқобилон.....	183
<i>Маллаева М.</i> Амниятӣ иттилоотӣ ҳамчун унсурҳои асосии амниятӣ миллӣ.....	187
<i>Носирзода Г.</i> Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор	193
<i>Шамсиддинова Ш.</i> Намудҳои ҷазо, ки ба ноқобилон таъин карда мешавад.....	197
<i>Шеров А.Н.</i> Пайдоиш ва инкишофи қонунгузори ҷиноятӣ вобаста ба ҷинояти одамрабӣ.....	201
<i>Ҳочизода Г.</i> Ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ.....	205
<i>Эмомалӣзода Ф.С.</i> Таърихи пайдоиши худидораи маҳаллӣ.....	210
<i>Турахонова Ш.</i> Инкишофи қонунгузори Тоҷикистон оид ба муҳофизати зарурӣ...	215
<i>Утамуродова Н.</i> Реализация социальной политики через электронное правительство.....	219

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Шарипов А.Н., Сафарова М.А.</i> Махсусиятҳои назариявӣ методии омӯзиши “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии муосир.....	223
<i>Маҳмадёрзода Х.М.</i> Нақш ва таъсири доктринаи геополитикии Туркия дар минтақаи Осиёи Марказӣ.....	228
<i>Шарипов А.Н., Сабринаи Н.</i> Фалокатҳои башардӯстона ва расонидани кумак хангоми руҳ додани онҳо.....	235

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

<i>Зоирова Ш.ДЖ.</i> Ададҳои содаи Гауссӣ ва татбиқи онҳо дар назарияи ададҳо.....	239
<i>Холиқова Б.М.</i> Ададҳои сода дар прогрессияҳои арифметикӣ.....	244
<i>Шавкатзода Г.</i> «Нейронные сети» — математический аппарат	249

ФИЗИКА – ФИЗИКА

Алиев А.Т. Таъсири сели хурди нейтронҳои ҳароратӣ ба шиддатнокии банди абсорбсионии спектри инфрасурхи моддаҳои биологӣ..... 257

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 5 сатр ва калидвожаҳо на камтар аз 7 номгӯ);

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2025. №1

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.